63775

BİZANS MADEN SANATINDA DİNİ TÖRENLER SIRASINDA KULLANILAN (LİTURJİK) ESERLER

Meryem ACARA

Hacettepe Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin
Arkeoloji-Sanat Tarihi Anabilim Dalı İçin Öngördüğü
DOKTORA TEZİ
Olarak Hazırlanmıştır.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Ankara
Ocak, 1997

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Bu çalışma, jürimiz tarafından Arkeoloji-Sanat Tarihi Anabilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan----------
Prof.Dr.Yıldız ÖTÜKEN (Danışman)

Üye----------
Doç.Dr.Ebru PARMAN

Üye----------
Doç.Dr.Zeynep MERCANGÖZ

Üye----------
Doç.Dr.Serpil BAĞCI

Üye----------
Yrd.Doç.Dr.Sacit PEKAK

Onay
Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../1997

27 Mart 1997

Prof.Dr.Hüsnü ARICI
Enstitü Müdürü

ÖZET

İsa'nın bedenini sembolize eden ekmeğin ve kanını sembolize eden şarabın kutsandığı ökaristi Hıristiyanlığın temel liturjisidir. Ökaristide okunan dualar ve yapılan eylemler İsa'nın çektikleri dönemini ve ölümünü sembolize eder.

Ökaristi ayini sırasında kullanılan eserlerin belirli işlevlerinin yanı sıra sembolik anlamları da vardır. Kutsal ekmeğin konduğu paten ve kutsal şarabın konduğu kalis İsa'nın tüm insanlık için kurban edilişini; rahibin ekmek ve şarabı dağıtmadan önce ibrik ve trullayı kullanarak ellerini yıkaması Vali Pilatus'un İsa'nın çarmıha gerilişinden önce suçsuz olduğunu göstermek amacıyla ellerini yıkamasını; altarın üzerindeki kutsal emanetleri ve kiliseyi tütsülemek için kullanılan buhurdandan yükselen dumanlar duaların Tanrı'ya ulaşmasını; kutsal emanetleri toz ve böceklerden koruyan velpaze, meleklerin altardaki varlığını; haç ise Hıristiyanlığı ve İsa'nın ölümünü sembolize eder.

Türkiye ve Türkiye dışındaki müzelerde bu eserlerin pek çok örneği bulunmaktadır. Özellikle Suriye'de yapılan kazılarda ele geçen ve liturjide kullanılan eserler bir kilisede bulunması gereken eşyalar hakkında bilgi verir. Bizans maden sanatı hakkındaki kitap, makale gibi araştırmalarda genellikle gümüş kilise hazineleri ve üzerindeki tasvirler nedeniyle dikkati çeken bronz eserler ele alınmıştır. Müze ve sergi katalogları dışında, farklı malzemelerden yapılmış, farklı işlevli liturjik eserleri birarada inceleyen çalışma yoktur. Türkiye müzelerindeki eserler sözkonusu olduğunda araştırmaların azlığı dikkati çekmektedir. Yaptığımız araştırmalar sonucunda, 26 müzeden tesbit ettiğimiz liturjik eserlerden 137'si üzerinde

çalışmamız mümkün olmuştur. Bu eserlerden yayınlanmamış olan 117 eser ilk kez tarafımızdan incelenerek değerlendirilmiştir.

Müzelerde yaptığımız araştırmalarda dikkati çeken bir diğer nokta gümüş ve altın gibi değerli madenlerden yapılan eserlerin azlığı, bu tür eserlerin çoğunun - Anadolu'da bulunan bir çok eser de dahil olmak üzere- Avrupa ve Amerika müzelerinde bulunmasıdır.

Liturji ve liturjik eserlerin incelendiği bu çalışmada eserler katalog bölümünde ayrıntılı bir şekilde tasvir edilerek, malzeme, teknik, süsleme ve üslup açısından Türkiye dışındaki müzelerde bulunan liturjik ve liturjik olmayan maden eserlerin yanısıra fildişi, seramik ve taş eserler, anıtsal resim sanatı ve minyatürler ile karşılaştırılmış, bu verilerden elde edilen sonuçlara göre tarihlendirilmeye, Bizans maden sanatı içindeki yerleri saptanmaya çalışılmıştır.

Türkiye müzelerinden, çoğunluğu yayınlanmamış olan liturjik eserlerin tanıtıldığı, işlev ve sanat açısından incelendiği bu çalışmanın Bizans maden sanatı ve ayrılmaz bir bütün olan din-sanat bağlantısı ile ilgilenen tüm araştırmacılara yararlı olmasını ve bu konuda yapılacak yeni araştırmalara yol açmasını diliyoruz.

SUMMARY

Eucharist is one of the basic liturgical events in Christendom. During an Eucharist service bread and wine, symbolizing the body and blood of Christ are blessed. Likewise the ceremony and the prayers symbolize Passion and Crucification of Christ.

Liturgical vessels employed during Eucharist service have symbolic functions as well. The paten, in which bread is served, and the chalice holding wine represent Christ sacrificing himself for his people. Before Eucharist service a priest washes his hands using an ewer and a basin, repeating the act of Governer Pilatus, who washed his hands before Christ's Crucification in order to prove his innocence. Similarly, the smoke coming up from the censer is used to bless the church and the sacred belongings on the altar and at the same time, is believed to help to bring the prayers to God. The flabellum used to wipe away the dust and against insects is to be the symbol of the angels presence near the altar. Crucifix is the symbol of Christendom and the death of Christ.

In Turkey and abroad examples of Eucharist vessels are being displayed in museums. Archaeological excavations, especially in Syria , give evidence about liturgical vessels that are used in churches during an Eucharist service. In many publications on Byzantine metalwork, usually silver church treasures and decorated brass finds have been dealt with. Except for the museum and exhibition catalogues, there is hardly any research work about the liturgical vessels made out of different material and having a different function. The liturgical vessels in the Turkish museums have deserved even less attention until now. During our research in 26 museums, we have observed and studied 137 liturgical

vessels. Except 20 of them, that is 117 vessels have been worked on and analysed in this study for the first time.

One other aspect that took our interest, during our research in the museums was the fact that vessels made out of precious metals, like gold and silver, were very rare and were displayed in European and American museums, like most other finds from Anatolia.

In this study we have tried to analyse the liturgical function of the vessels. There is a catalogue in which each vessel is classified according to its function and form. A detailed description of each vessel, followed by its technical and material speciality and the style of the decorative element have been given.

A comparative study has been made to date the 137 vessels and to find their place in the Byzantine metalwork. Liturgical objects made out of metal, ivory, ceramic and sculpture as well as miniatures and paintings, especially to solve the problems of style in decoration have been observed.

The objects selected for comparison have been observed in the museum and exhibition catalogues all over the world and almost all of the principal publications in metalwork have been consulted.

We hope this pioneer work in which the unpublished liturgical vessels in Turkish museums are presented and analysed according to this function and their place in Byzantine art can be helpful to anyone interested in Byzantine metalwork and is aware of fact that religion and art are inseperable and wish that it will lead to further research work on this subject.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....i
SUMMARY.....iii
İÇİNDEKİLER.....v
ÇİZİM LİSTESİ.....ix
RESİM LİSTESİ.....x
ÖNSÖZ.....xix

GİRİŞ.....1
BÖLÜM NOTLARI.....8

I. BİZANS MADEN SANATI VE LİTURJİ İLE İLGİLİ KAYNAK VE ARAŞTIRMALAR.....9
A. KAYNAKLAR.....9
1. Yazılı Kaynaklar.....9
1.A. Tarih Kaynakları.....9
1.B. Manastır Vakfiyeleri.....11
1.C. Beyannameler.....12
2. Görsel Kaynaklar.....12
2.A. Anıtsal Resim Sanatı Örnekleri...13
2.B. El Yazmaları.....13
2.C. El Sanatı Ürünleri.....13
B. ARAŞTIRMALAR.....14
1. Türkiye Müzelerindeki Maden Eserler İle İlgili Araştırmalar.....14
1.A. Makaleler.....14
1.B. Müze ve Sergi Katalogları.....16
2. Türkiye Dışındaki Maden Eserler İle İlgili Araştırmalar.....18
2.A. Kitaplar.....18
2.B. Makaleler.....22
2.C. Müze ve Sergi Katalogları.....23
2.D. Ansiklopedi Maddeleri.....25
3. Kazılarla İlgili Araştırmalar.....26
3.A. Kitaplar.....26

3.B. Tebliğler.....27
4. Türkiye'deki Maden Ocakları, Yapım ve Süsleme Teknikleri İle İlgili Araştırmalar.....27
4.A. Kitaplar.....28
4.B. Makaleler.....29
4.C. Ansiklopedi Maddeleri.....29
5. Bizans Ortodoks Kilisesi Liturjisi ile İlgili Araştırmalar.....30
5.A. Kitaplar.....30
5.B. Makaleler.....31
5.C. Ansiklopedi Maddeleri.....32
BÖLÜM NOTLARI.....34

II. BİZANS ORTODOKS KİLİSESİNDE LİTURJİ VE LİTURJİK ESERLER.....36
A. LİTURJİ.....37
1. İmparatorluk, Doğum, Ölüm ve Vaftiz Liturjileri.....37
2. Ökaristi.....42
2.A. Ökaristi Ayini.....42
2.B. Ökaristi Ayininde Kullanılan Eserler.....49
2.C. Liturjik Eserlerin İşlevi Aydınlatıcı Özellikleri.....57
B. BİZANS TASVİR SANATINDA LİTURJİK ESERLER.....63
BÖLÜM NOTLARI.....70

III. BİZANS DÖNEMİNE AİT KİLİSE HAZİNELERİ.....73
A. BAŞKENT VE ANADOLU KÖKENLİ HAZİNELER...73
1. Kumluca Hazinesi.....73
2. Antakya Hazinesi.....76
3. Caginkom Hazinesi.....78
4. İzmir Hazinesi.....79
5. Lapseki Hazinesi.....79

B. ANADOLU DIŞINDA BULUNAN HAZİNELER.....80
1. Stuma Hazinesi.....80
2. Riha Hazinesi.....81
3. Hama Hazinesi.....82
4. Phela Hazinesi.....86
5. Beth Misona Hazinesi.....87
6. Ma'aret En-Noman Hazinesi.....88
7. Marato tes Myrtes Hazinesi.....89
8. Sarabaon Hazinesi.....90
9. Kıbrıs Hazinesi.....90
10. Galluniau Hazinesi.....92
BÖLÜM NOTLARI.....94

IV. LİTURJİK ESERLERDE MALZEME VE TEKNİK.....95
A. ORTAÇAĞ'DA TÜRKİYE VE TÜRKİYE DIŞINDA ÜRETİM YAPAN MADEN OCAKLARI VE ATÖLYELER.....95
B. MALZEMELER.....101
C. YAPIM VE SÜSLEME TEKNİKLERİ.....104
D. KONTROL DAMGALARI.....109
BÖLÜM NOTLARI.....112

V. KATALOG VE ARA DEĞERLENDİRMELER.....113
A. Paten.....121
B. Kalis.....138
C. Kaşık.....150
D. İbrik.....157
E. Trulla.....158
F. Buhurdan.....161
G. Yelpaze.....260
H. Kitap kapağı.....264
I. Haç.....269
J. Haç kaidesi.....312
K. İşlevi tartışmalı eserler.....320
1. Tepsi.....320

2. Kâse.....323
3. Kutu.....332
4. Kadeh.....334

VI. DEĞERLENDİRME.....336
A. MALZEME VE TEKNİK.....337
B. FORM VE BOYUT.....352
C. SÜSLEME VE İKONOGRAFİ.....371
D. KOMPOZİSYON.....399
E. ÜSLUP.....407
F. TARİHLENDİRME.....414
BÖLÜM NOTLARI.....428

VII. SONUÇ.....437

KAYNAKÇA.....442

EK-1 KATALOGDAKİ ESERLERİN LİSTESİ.....467
EK-2 KATALOGDAKİ ESERLERİN ÖLÇÜ LİSTESİ.....472
EK-3 PATEN-KARŞILAŞTIRMA ÖRNEKLERİ.....477
EK-4 KALİS-KARŞILAŞTIRMA ÖRNEKLERİ.....478
EK-5 KAŞIK-KARŞILAŞTIRMA ÖRNEKLERİ.....479
EK-6 İBRİK-KARŞILAŞTIRMA ÖRNEKLERİ.....483
EK-7 TRULLA-KARŞILAŞTIRMA ÖRNEKLERİ.....483
EK-8 BUHURDAN-KARŞILAŞTIRMA ÖRNEKLERİ.....484
EK-9 YELPAZE-KARŞILAŞTIRMA ÖRNEKLERİ.....487
EK-10 KİTAP KAPAĞI-KARŞILAŞTIRMA ÖRNEKLERİ....487
EK-11 HAÇ-KARŞILAŞTIRMA ÖRNEKLERİ.....488
EK-12 HAÇ KAİDESİ-KARŞILAŞTIRMA ÖRNEKLERİ.....489
EK-13 KÂSE-KARŞILAŞTIRMA ÖRNEKLERİ.....489
EK-14 KUTU-KARŞILAŞTIRMA ÖRNEKLERİ.....489
EK-15 BİZANS TASVİR SANATINDA LİTURJİK ESERLER.490
EK-16 SÖZLÜK.....502

ÇİZİM LİSTESİ

1 a- Tipoloji
1 b- Tipoloji

RESİM LİSTESİ

1- Kat.no:1, Paten, İstanbul Arkeoloji Müzeleri (Rice 1963).
2- Kat.no:1, Paten, ayrıntı.
3- Kat.no:1, Paten, kontrol damgaları.
4- Kat.no:2, Paten, İstanbul Arkeoloji Müzeleri.
5- Kat.no:2, Paten, ayrıntı.
6- Kat.no:2, Paten, kontrol damgaları.
7- Kat.no:3, Paten, İstanbul Arkeoloji Müzeleri.
8- Kat.no:3, Paten, ayrıntı.
9- Kat.no:4, Paten, Antalya Müzesi.
10- Kat.no:5, Paten, Antalya Müzesi.
11- Kat.no:6, Paten, İstanbul Arkeoloji Müzeleri.
12- Kat.no:6, Paten, monogram ve kontrol damgaları.
13- Kat.no:7, Kalis, İstanbul Arkeoloji Müzeleri (Uygarlıklar Ülkesi 1985).
14- Kat.no:7, Kalis, figürden ayrıntı.
15- Kat.no:7, Kalis, figürden ayrıntı.
16- Kat.no:7, Kalis, figürden ayrıntı.
17- Kat.no:8, Kalis, Kütahya Müzesi.
18- Kat.no:8, Kalis, dış yüzey.
19- Kat.no:9, Kalis, Antalya Müzesi.
20- Kat.no:10, Kalis, Antalya Müzesi.
21- Kat.no:11, Kalis, Antalya Müzesi.
22- Kat.no:12, Kalis, Manisa Müzesi.
23- Kat.no:13, Kaşık, İstanbul Arkeoloji Müzeleri.
24- Kat.no:14, Kaşık, İstanbul Arkeoloji Müzeleri.
25- Kat.no:14, Kaşık, üst görünüş.
26- Kat.no:14, Kaşık, monogram.
27- Kat.no:15, Kaşık, İstanbul Arkeoloji Müzeleri.
28- Kat.no:16, Kaşık, Uşak Müzesi.
29- Kat.no:18, Trulla, Manisa Müzesi.
30- Kat.no:19, Buhurdan, İstanbul Arkeoloji Müzeleri.
31- Kat.no:19, Buhurdan, ayrıntı.
32- Kat.no:20, Buhurdan, Ürgüp Müzesi.
33- Kat.no:20, Buhurdan, ayrıntı.

34- Kat.no:20, Buhurdan, kristogramlı disk.
35- Kat.no:21, Buhurdan, İstanbul Arkeoloji Müzeleri (Anadolu Medeniyetleri 1983).
36- Kat.no:22, Buhurdan, Antalya Müzesi.
37- Kat.no:22, Buhurdan, üst görünüş.
38- Kat.no:23, Buhurdan, Amasra Müzesi.
39- Kat.no:24, Buhurdan, Fethiye Müzesi.
40- Kat.no:25, Buhurdan, Silifke Müzesi.
41- Kat.no:26, Buhurdan, Silifke Müzesi.
42- Kat.no:27, Buhurdan, İzmir Müzesi.
43- Kat.no:27, Buhurdan, kaide.
44- Kat.no:28, Buhurdan, İzmir Müzesi.
45- Kat.no:29, Buhurdan, Efes Müzesi.
46- Kat.no:30, Buhurdan, Manisa Müzesi.
47- Kat.no:31, Buhurdan, Çanakkale Müzesi.
48- Kat.no:32, Buhurdan, Antalya Müzesi.
49- Kat.no:33, Buhurdan, Fethiye Müzesi.
50- Kat.no:34, Buhurdan, Fethiye Müzesi.
51- Kat.no:35, Buhurdan, Amasya Müzesi.
52- Kat.no:36, Buhurdan, Kütahya Müzesi.
53- Kat.no:36, Buhurdan, ayrıntı.
54- Kat.no:36, Buhurdan, onarım.
55- Kat.no:36, Buhurdan, zincirlerden detay.
56- Kat.no:37, Buhurdan, Bursa Müzesi.
57- Kat.no:38, Buhurdan, Yalvaç Müzesi.
58- Kat.no:39, Buhurdan, Antalya Müzesi.
59- Kat.no:40, Buhurdan, Silifke Müzesi.
60- Kat.no:41, Buhurdan, İzmir Müzesi.
61- Kat.no:42, Buhurdan, Efes Müzesi.
62- Kat.no:42, Buhurdan, kaide.
63- Kat.no:43, Buhurdan, İznik Müzesi.
64- Kat.no:44, Buhurdan, Burdur Müzesi.
65- Kat.no:44, Buhurdan, kaide.
66- Kat.no:44, Buhurdan, ağız kenarındaki süslemeden ayrıntı.
67- Kat.no:44, Buhurdan, "Müjde" ve "Meryem'in Elizabeth'i Ziyareti".

68- Kat.no:45, Buhurdan, Side Müzesi.
69- Kat.no:45, Buhurdan, kaide.
70- Kat.no:45, Buhurdan, ağız kenarındaki süslemeden ayrıntı.
71- Kat.no:45, Buhurdan, "Meryem'in Elizabeth'i Ziyareti".
72- Kat.no:46, Buhurdan, İstanbul Arkeoloji Müzeleri (Uygarlıklar Ülkesi 1985).
73- Kat.no:47, Buhurdan, Amasra Müzesi.
74- Kat.no:47, Buhurdan, üst görünüş.
75- Kat.no:48, Buhurdan, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi.
76- Kat.no:48, Buhurdan, üst görünüş.
77- Kat.no:49, Buhurdan, Antalya Müzesi. "Bebek İsa'nın banyosu", "İsa'nın doğumu", "Çobanların yıldızı izlemeleri" (Uygarlıklar Ülkesi 1985).
78- Kat.no:49, Buhurdan, "Müjde" ve "Su deneyi".
79- Kat.no:50, Buhurdan, İstanbul Arkeoloji Müzeleri (Anadolu Medeniyetleri 1983).
80- Kat.no:51, Buhurdan, Fethiye MÜzesi.
81- Kat.no:52, Buhurdan, Hatay Müzesi.
82- Kat.no:54, Buhurdan, Bursa Müzesi.
83- Kat.no:54, Buhurdan, kaide.
84- Kat.no:55, Buhurdan, Bursa Müzesi.
85- Kat.no:55, Buhurdan.
86- Kat.no:55, Buhurdan, kaide.
87- Kat.no:56, Buhurdan, Bursa Müzesi.
88- Kat.no:56, Buhurdan, kaide.
89a-Kat.no:57, Buhurdan, Eskişehir Müzesi.
  b-Kat.no:68, Buhurdan, Eskişehir Müzesi.
90- Kat.no:58, Buhurdan, Çanakkale Müzesi.
91- Kat.no:59, Buhurdan, Çanakkale Müzesi.
92- Kat.no:60, Buhurdan, İstanbul Arkeoloji Müzeleri.
93- Kat.no:60, Buhurdan, kapaktan ayrıntı.
94- Kat.no:61, Buhurdan, Fethiye Müzesi.
95- Kat.no:62, Buhurdan, Adana Müzesi.
96- Kat.no:63, Buhurdan, İzmir Müzesi.
97- Kat.no:64, Buhurdan, İzmir Müzesi.
98- Kat.no:64, Buhurdan, kaide.

99- Kat.no:65, Buhurdan, İzmir Müzesi.
100- Kat.no:66, Buhurdan, Bursa Müzesi.
101- Kat.no:67, Buhurdan, Bursa Müzesi.
102- Kat.no:67, Buhurdan, süslemeden ayrıntı.
103- Kat.no:67, Buhurdan, zincir tepeliği.
104- Kat.no:69, Buhurdan, Çanakkale Müzesi.
105- Kat.no:70, Buhurdan, Fethiye Müzesi.
106- Kat.no:71, Buhurdan, Fethiye Müzesi.
107- Kat.no:72, Buhurdan, İzmir Müzesi.
108- Kat.no:72, Buhurdan, gövdeden ayrıntı.
109- Kat.no:72, Buhurdan, kaide.
110- Kat.no:72, Buhurdan, üst görünüş.
111- Kat.no:72, Buhurdan, zincir tepeliği.
112- Kat.no:73, Buhurdan, İzmir Müzesi.
113- Kat.no:73, Buhurdan, üst görünüş.
114- Kat.no:73, Buhurdan, zincir tepeliği.
115- Kat.no:74, Buhurdan, İzmir Müzesi.
116- Kat.no:74, Buhurdan, zincir tepeliği.
117- Kat.no:75, Buhurdan, Efes Müzesi.
118- Kat.no:76, Buhurdan, Çanakkale Müzesi.
119- Kat.no:77, Buhurdan, İzmir Müzesi.
120- Kat.no:78, Buhurdan zinciri, Antalya Müzesi.
121- Kat.no:79, Buhurdan zinciri, Uşak Müzesi.
122- Kat.no:81, Buhurdan diski, Kütahya Müzesi.
123- Kat.no:82, Buhurdan zinciri haçı, Ürgüp Müzesi.
124- Kat.no:83, Buhurdan zinciri haçı, Silifke Müzesi.
125- Kat.no:84, Buhurdan zinciri haçı, Efes Müzesi.
126- Kat.no:85, Buhurdan zinciri haçı, Karaman Müzesi.
127- Kat.no:86, Zincir tepeliği, yan görünüş, Bursa Müzesi.
128- Kat.no:86, Zincir tepeliği, üst görünüş.
129- Kat.no:87, Zincir tepeliği, yan görünüş, Amasra Müzesi.
130- Kat.no:87, Zincir tepeliği, üst görünüş.
131- Kat.no:88, Zincir tepeliği, yan görünüş, Bursa Müzesi.
132- Kat.no:88, Zincir tepeliği, üst görünüş.
133- Kat.no:89, Zincir tepeliği, yan görünüş, Bursa Müzesi.
134- Kat.no:89, Zincir tepeliği, üst görünüş.

135- Kat.no:90, Zincir tepeliği, yan görünüş, Bursa Müzesi.
136- Kat.no:91, Zincir tepeliği, yan görünüş, Bursa Müzesi.
137- Kat.no:91, Zincir tepeliği, üst görünüş.
138- Kat.no:92, Zincir tepeliği, yan görünüş, Bursa Müzesi.
139- Kat.no:92, Zincir tepeliği, üst görünüş.
140- Kat.no:93, Yelpaze, ön yüz. İstanbul Arkeoloji Müzeleri. (Mango 1986).
141- Kat.no:93, Yelpaze, arka yüz (Mango 1986).
142- Kat.no:93, Yelpaze, kontrol damgaları.
143- Kat.no:94, Kitap kapağı, Antalya Müzesi.
144- Kat.no:94, Kitap kapağı, figürler.
145- Kat.no:95, Haç, ön yüz, İstanbul Arkeoloji Müzeleri.
146- Kat.no:95, Haç, üst koldaki İsa büstü.
147- Kat.no:95, Haç, merkezdeki Meryem büstü.
148- Kat.no:95, Haç, sol koldaki melek büstü.
149- Kat.no:95, Haç, sağ koldaki melek büstü.
150- Kat.no:95, Haç, alt koldaki tanımlanamayan kadın büstü.
151- Kat.no:95, Haç, kontrol damgaları.
152- Kat.no:96, Haç, Seyitgazi Müzesi.
153- Kat.no:96, Haç, ikinci yüz.
154- Kat.no:97, Haç, ön yüz, Antalya Müzesi.
155- Kat.no:97, Haç, arka yüz.
156- Kat.no:98, Haç, Kütahya Müzesi.
157- Kat.no:99, Haç, Kütahya Müzesi.
158- Kat.no:100, Haç, Uşak Müzesi.
159- Kat.no:101, Haç, Uşak Müzesi.
160- Kat.no:101, Haç, üst kol ve merkezdeki süsleme.
161- Kat.no:101, Haç, saptan ayrıntı.
162- Kat.no:102, Haç, İzmir Müzesi.
163- Kat.no:103, Haç, Efes Müzesi.
164- Kat.no:104, Haç, Bursa Müzesi.
165- Kat.no:105, Haç, Uşak Müzesi.
166- Kat.no:106, Haç, İstanbul Arkeoloji Müzeleri.
167- Kat.no:107, Haç, Amasra Müzesi.
168- Kat.no:108, Haç, Hatay Müzesi.
169- Kat.no:109, Haç, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi.

170- Kat.no:110, Haç, Kütahya Müzesi.
171- Kat.no:111, Haç, Kütahya Müzesi.
172- Kat.no:111, Haç, ayrıntı.
173- Kat.no:112, Haç, Uşak Müzesi.
174- Kat.no:112, Haç, ayrıntı.
175- Kat.no:113, Haç, Uşak Müzesi.
176- Kat.no:114, Haç, Uşak Müzesi.
177- Kat.no:116, Haç, Efes Müzesi.
178- Kat.no:117, Haç, İstanbul Arkeoloji Müzeleri.
179- Kat.no:118, Haç, ön yüz, İstanbul Arkeoloji Müzeleri.
180- Kat.no:118, Haç, ön yüzdeki büst.
181- Kat.no:118, Haç, arka yüzdeki büst.
182- Kat.no:119, Haç, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi.
183- Kat.no:120, Haç, Uşak Müzesi.
184- Kat.no:121, Haç, İzmir Müzesi.
185- Kat.no:122, Haç, İzmir Müzesi.
186- Kat.no:123, Haç, arka yüz, Bursa Müzesi.
187- Kat.no:124, Haç, Amasra Müzesi.
188- Kat.no:125, Haç, İzmir Müzesi.
189- Kat.no:126, Haç, Bursa Müzesi.
190- Kat.no:127, Haç, Bursa Müzesi.
191- Kat.no:128, Haç kaidesi, İstanbul Arkeoloji Müzeleri.
192- Kat.no:128, Haç kaidesi, ayrıntı, 1.büst.
193- Kat.no:128, Haç kaidesi, ayrıntı, 2.büst.
194- Kat.no:129, Haç kaidesi, 1.cephe, İstanbul Arkeoloji Müzeleri.
195- Kat.no:129, Haç kaidesi, 2.cephe.
196- Kat.no:129, Haç kaidesi, 3.cephe.
197- Kat.no:129, Haç kaidesi, 4.cephe.
198- Kat.no:130, Haç kaidesi, 1.cephe, Burdur Müzesi.
199- Kat.no:130, Haç kaidesi, 2.cephe.
200- Kat.no:130, Haç kaidesi, 3.cephe.
201- Kat.no:130, Haç kaidesi, 4.cephe.
202- Kat.no:131, Tepsi, Efes Müzesi.
203- Kat.no:132, Kâse, İstanbul Arkeoloji Müzeleri.
204- Kat.no:133, Kâse, üst görünüş, Fethiye Müzesi.

205- Kat.no:133, Kâse, yan görünüş.
206- Kat.no:134, Kâse, üst görünüş, Fethiye Müzesi.
207- Kat.no:134, Kâse, yan görünüş.
208- Kat.no:135, Kâse, İstanbul Arkeoloji Müzeleri.
209- Kat.no:135, Kâse, merkezdeki "Tanrı'nın Kuzusu" tasviri.
210- Kat.no:135, Kâse, "Andreas".
211- Kat.no:135, Kâse, "İncilci Yahya".
212- Kat.no:135, Kâse, "Bartolomeus".
213- Kat.no:135, Kâse, "Taddeus".
214- Kat.no:135, Kâse, "Petrus".
215- Kat.no:135, Kâse, "Thomas".
216- Kat.no:135, Kâse, "Küçük Yakup".
217- Kat.no:135, Kâse, "Gayyur Simon".
218- Kat.no:135, Kâse, "Büyük Yakup".
219- Kat.no:135, Kâse, "Paulus (?)".
220- Kat.no:135, Kâse, "Matta".
221- Kat.no:135, Kâse, "Filippus".
222- Kat.no:136, Kutu, kapak, Bursa Müzesi.
223- Kat.no:136, Kutu, yan görünüş ve yazıt.
224- Kat.no:137, Kadeh, Aksaray Müzesi.
225- Ravenna, San Vitale. Mozaik, İmparator Jüstinyen. (Gonosova-Kondoleon 1994:18).
226- Ravenna, San Vitale. Mozaik, İmparatoriçe Theodora. (Gonosova-Kondoleon 1994:19).
227- II.Basileios Menologyası, Biblioteca Apostolica Vaticana, Gr.1613, 26 Ocak depremi için yapılan ayin (Cotsonis 1994:21).
228- İstanbul, Khora Manastırı. Mozaik, Koimesis. (Akyürek 1996:res.63).
229- Asteriskos, Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu, (Ross 1962:no.89).
230- Paten, Kumluca Hazinesi, Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu (Boyd-Mango 1992:S7.1).
231- İbrik, Baltimore, Walters Art Gallery (Weitzmann 1979:no.235).
232- Vergilius Romanus, Biblioteca Apostolica Vaticana,

cod.Vat.lat.3867, Dido ve Aeneas'ın Ziyafeti. (Weitzmann 1979:228).

233- Sopocani. Fresko, Koimesis (Grabar 1953:148).

234- Paten, Riha Hazinesi, Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu (Ross 1962:no.10).

235- Kalis, Antakya Hazinesi, New York, Metropolitan Museum of Art (Weitzmann 1979:no.542).

236- Kalis, Hama Hazinesi, Baltimore, The Walters Art Gallery (Weitzmann 1979:no.532).

237- Buhurdan, Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu (Ross 1962:no.48).

238- Buhurdan, Londra, British Museum (Buckton 1994:no.113a).

239- Buhurdan, Iasos kazısı buluntusu (Berti 1990:res.1).

240- Buhurdan, Sadberk Hanım Müzesi.

241- Buhurdan, Kumluca Hazinesi, Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu (Boyd-Mango 1992:S.18.2).

242- Buhurdan, Berlin Staatliche Museen (Bloch 1983: no.35).

243- Buhurdan, Beth Shan Manastırı kazısı (Fitzgerald 1931:lev.38/24).

244- Yelpaze, Riha Hazinesi, Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu (Weitzmann 1979:no.553).

245- Haç, Phela Hazinesi, Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu (Ross 1962:no.14).

246- Haç, Oxford, Ashmolean Museum (Buckton 1994:171).

247- Haç, Princeton Museum of Art (Curcic-St.Clair 1986).

248- Käse, Londra, British Museum (Dalton 1900:çiz.1).

249- Seramik kadeh. İznik Müzesi.

250- Haç, New York, Metropolitan Museum of Art (Cotsonis 1994:res.37a).

251- Homs vazosu, Londra, Victoria and Albert Museum (Milburn 1988:res.169).

252- Paten, Kumluca Hazinesi, Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu (Boyd-Mango 1992:S5.1).

253- Paten, Phela Hazinesi, Bern, Abegg Stiftung (Mango 1986:no.63).

254- Piskopos Paternus Pateni, St.Petersburg, Hermitage Müzesi (Weitzmann 1979:no.546).
255- Buhurdan, Berlin Staatliche Museen (Bloch 1983:no.34).
256- Buhurdan, Baltimore Museum of Art (Baltimore 1947: res.281).
257- Röliker haç, Londra, British Museum (Buckton 1994:res.143).
258- Levha, Siracusa, Arkeoloji Müzesi (Agnello 1962:res.260).
259- Kitap kapağı, Kumluca Hazinesi, Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu (Boyd-Mango 1992:S23.1).
260- Haç, Georgia, Matzkhvarichi (Cotsonis 1994:res.5c).
261- Paten, Genf, Musée d'Art et d'Histoire (Sevrugian 1992:res.5).
262- Haç, Kanada, Royal Ontario Museum (Cotsonis 1994:103).
263- Haç, Oxford, Ashmolean Museum (Buckton 1994:res.161).
264- Haç, Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu (Ross 1962:no.69).

ÖNSÖZ

"Bizans Maden Sanatında Dini Törenler Sırasında Kullanılan (Liturjik) Eserler" i tez konusu olarak seçmemin nedeni lisans eğitimimden bu yana el sanatlarına özellikle maden sanatına duyduğum ilgidir. Bizans dönemine ait maden eserlerin malzeme ve tür açısından zenginliği konunun sınırlandırılmasını gerektirmiştir. Liturjide kullanılan eserlerin farklı türler ve alt gruplarından oluşan zengin bir malzeme olması ise bizi bu konuyu çalışmaya yöneltmiştir.

Zevkli ve ilginç bir konu olan liturjik eserleri çalışmamı öneren hocam Prof.Dr.Yıldız Ötüken'e tüm sorun ve sorularımda sabırla yol gösterdiği ve beni yetiştirdiği için minnettarım.

Çalışmalarım sırasında, yardım ve ilgilerini esirgemeyen hocam Prof.Dr.Aynur Durukan, Doç.Dr.Serpil Bağcı, Doç.Dr.Zeynep Mercangöz, Yrd.Doç.Dr.Sacit Pekak, Dr.Mine Kadiroğlu Leube, Yrd.Doç.Dr.Halime Hüryılmaz, yazıtları okuyan Dr.Albrecht Berger ve her zaman destek olan, bana Bizans el sanatlarını sevdiren hocam Doç.Dr.Ebru Parman'a teşekkür borçluyum.

Sağladıkları fotoğraflar için Sevgi Küçük ve Mustafa Demirel'e, çizimlere yardım eden Erdal Eser'e, tez çalışmalarım sırasında gösterdikleri anlayış ve manevi destek için başta Prof.Dr.Günsel Renda olmak üzere tüm hocalarım ve bölüm arkadaşlarıma ve Sabiha Şahin'e teşekkür ederim.

Liturji konusunda ilk bilgileri veren, sorularımı sabırla cevaplayan Rahip Meletios Sakkulidis'e, Mersin, Yümüktepe kazısını ziyaret ederek Bizans

malzemesini görmeme izin veren Prof.Dr.Veli Sevin'e, kazı ekibinden Yrd.Doç.Dr.Gülgün Köroğlu'na, Efes kazılarında çıkan malzemeyi görmeme izin veren Doç.Dr.Stefan Karwiese'ye teşekkür ederim.

Müzelerde araştırma yapabilmem için gerekli izni veren, T.C.Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, çalışma yaptığım müzelerdeki, müze müdürü ve uzmanlarına teşekkür ederim. Tezime gerekli malzemeyi toplamak için yaptığım müze çalışmalarının masraflarının bir kısmını karşılamamı sağlayan ARIT'e verdiği burs için teşekkür borçluyum.

Türkiye'de bulamadığım yayınları temin eden kuzenim Ahmet, eşi Nesrin Yıldızel ve Ramazan Taştekin'e minnettarım. Bir aile ortamında çalışmamı sağlayan İngiliz Arkeoloji Enstitüsü Kütüphanesi'ne, sabırla yardımcı olan arkadaşlarım Dr.Yaprak Eran ve Yiğit Erbil'e sonsuz teşekkür borçluyum.

Sema Alpaslan, iyi ve zor günlerde yanımda olan, sabırla dinleyen ve yardımlarını esirgemeyen arkadaşıma teşekkür etmek için sözcükler yetmeyecek. Kıvanç Osma, Yelda Olcay, Nilay Çorağan. Öğrencilik yıllarından bu güne kesintisiz süren dostluğumuz ve destekleri için teşekkür ederim.

Bu çalışmanın her aşamasındaki destekleri için tüm aileme, hiç eksik etmediği sevgisi ve sabrı için babama, her zaman yanımda olan en değerli varlığım anneme teşekkür borçluyum. Bu çalışmayı onun anısına armağan ediyorum.

Meryem Acara
Ocak 1997, Ankara

GİRİŞ

Maden, Bizans el sanatlarında gerek dini, gerek günlük kullanım eşyalarında pek çok örneği bulunan bir malzemedir. Altın, gümüş gibi değerli madenlerin yanı sıra bakır, demir ve bakır-kalay alaşımı olan bronz, kilisede ayinler sırasında kullanılan kutsal eşyalarda, aydınlatma araçlarında, kolye veya röliker haç gibi kişisel dini eşyalarda, günlük kaplarda, süs eşyalarında kullanılmıştır.

Kazılarda bulunan veya şahıslardan satın alma yoluyla müzelere giren maden eserlerin yoğunluğu bu konuda hazırlanacak bir tezi sınırlamayı gerektirmiştir. Bu nedenle tez konusunu belirlerken kendi içinde farklı türleri barındıran liturjik eserleri incelemeye karar verdik. Paten, kalis gibi dini ayinlerde kullanılan eserler veya kolye haç, röliker haç gibi kişisel ancak, kutsal olan tüm eşyalar liturjiktir. Bu nedenle liturjinin temelini oluşturan, ekmek ve şarabın kutsandığı ökaristiyi ve ökaristide kullanılan eserleri esas aldık.

Ökaristide kullanılan ve tez kapsamına alınan eserler; paten, kalis, kaşık, ibrik, trulla, buhurdan, yelpaze, kitap kapağı, haç ve haç kaidesidir. Bunların yanı sıra tepsi, kâse, kutu, kadeh gibi liturjik işlevli olup olmadığı kesin olarak saptanamayan eserler de tezde incelenmiştir.

Liturjik işlevli eserler üzerine yapılacak bir çalışma, eserleri incelemenin yanı sıra, Ortodoks liturjisi hakkında araştırma yapma zorunluluğunu da beraberinde getirmiştir. Din-sanat ilişkisi, bugüne kadar yapılan araştırmalarda mimari ile sınırlı kalmış, kullanılan objeler boyutunda fazla irdelenmemiş bir

konudur (1). Bizans madenleri ile ilgili yayınlarda bir kaç istisna dışında eserlerin katalog niteliğinde ele alınmaktan öteye gitmediği görülür. Bu tezde eserleri tanıtmanın, türlerine, alt gruplarına, süslemelerine göre değerlendirmenin yanı sıra dini işlevlerini, törenlerde ne şekilde ve hangi sembolik amaçlarla kullanıldıklarını da ortaya koymaya çalıştık.

El sanatları üzerine çalışmanın zorluklarından biri malzeme toplamaktır. Bizans maden eserlerinin Türkiye müzelerindeki yoğunluğunu saptamak amacıyla hazırladığımız "Türkiye Müzeleri'ndeki Bizans Maden Eserleri" konulu Yüksek Lisans tezimiz için yaklaşık 30 müzeye gittik, bunların bir kısmında çalışmamıza, büyük bir kısmında ise depoları görmemize izin verilmemişti (Acara 1990). Önceki bilgi ve çalışmalarımızın ışığında liturjik işlevli maden eserler olduğunu bildiğimiz müzelerin yanı sıra yeni müzelerde de çalıştık.

2 yıl süren malzeme toplama aşamasında 29 müzeye gidilmiş, incelenen eserlerden 137'si kataloğa alınmıştır. Müzelerde önce envanter defterleri taranmış, İstanbul Arkeoloji Müzeleri dışında fotoğrafsız olan defterlerden eser tesbit edilerek, müze müdürünün izin verdiği sayıda eser çalışılabilmiştir. Depoya girmemize izin verilen bazı müzelerde ise eserleri görerek seçme şansımız olmuştur.

29 müzeden, Alanya, Çankırı ve Edirne müzelerinde liturjik işlevli eser tesbit edemedik. Antalya, Bursa, Uşak, Fethiye, Amasra ve Seyitgazi müzelerinde sergideki eserlerin yanı sıra depodaki malzemeyi de çalışma fırsatımız oldu. İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde çalışma yaptığımız sırada Bizans sergisi henüz tamamlanmadığından tüm eserler depodan çıkarıldı. Ancak, çoğunlukla yayınlı eserleri çalışmamız uygun görüldü, yayınsız eserler daha

küçük bir grubu oluşturdu. Bazı eserleri ise görmeden, yayınlardan tezimize dahil ettik (2).

Yayın tanıtımı bölümünde de değineceğimiz gibi Türkiye'de el sanatları, özellikle maden sanatı keşfedilmemiş bir hazine gibidir. İstanbul Arkeoloji, Antalya ve Adana müzelerindeki altın ve gümüşten yapılmış eserler, Stuma ve Kumluca hazineleri ve tasvirleri nedeni ile önem taşıyan bir kaç bronz eser dışında müzelerimizde bulunan maden eserleri tanımıyoruz. Bu açıdan yaptığımız çalışmada, inceleme fırsatı bulduğumuz yayınlanmamış eserlerin yeni malzemeler sunması açısından tezimiz ve bu konuya ilgi duyan kişiler için önemli olduğunu düşünüyoruz.

Manisa, Eskişehir, Amasya, Yalvaç, Karaman müzelerinde sergideki eserleri çalışmamıza izin verildiğinden ve vitrin açılmadığından, ölçüler için varsa envanter defterlerindeki kayıtlardan aldığımız bilgiler ve vitrinden çekilen fotoğraflar ile yetinmek zorunda kaldık. Amasya dışındaki müzelerde yüksek lisans tezimiz sırasında yaptığımız çalışmalar temel oldu. Manisa Müzesi tüm girişimlerimizde eleman olmaması nedeniyle envanter defterlerine bakmamıza izin vermediği için depoda liturjik işlevli eser olup olmadığını tesbit edemedik, sadece vitrindeki eserleri tez kapsamına aldık. Eskişehir, Yalvaç, Silifke ve Karaman müzelerinde envanter defterlerinde yaptığımız inceleme sonucunda tez kapsamına alınabilecek eserlerin sergide olduğu görüldü. Amasya Müzesi'nde envanter defterlerinden depoda liturjik işlevli eserler, özellikle buhurdanlar olduğu tesbit edilmiş, ancak eleman olmaması nedeniyle çalışmamıza izin verilmemiştir. Çanakkale Müzesi aynı gerekçe ile çalışmamıza izin vermemiş, yüksek lisans tezimiz sırasında inceleyebildiğimiz eserler bu çalışmaya dahil edilmiştir.

İzmir, Efes, Kütahya, Ankara, Burdur, Hatay, Side, Ürgüp ve Aksaray müzelerinde sergide liturjik işlevli eser yoktur. Bu müzelerde depodaki eserleri çalışmamıza izin verilmiştir.

Malzeme toplama aşamasında, Afyon Müzesi bir hırsızlık olayı nedeniyle kapalı olduğundan çalışmamıza izin verilmemiştir. Adana Müzesi'nde depoyu görmemize izin verilmemiştir, sergide tez kapsamına giren liturjik maden eser yoktur. Bu müzeden teze dahil ettiğimiz buhurdan için yayından yararlanılmıştır (3).

Elimize alıp inceleyemediğimiz eserleri, yayın yardımı veya vitrinden gördüğümüz kadarıyla tez kapsamına almamızın nedeni hem yayınlanmamış eserleri belgelemek, hem form ve süsleme açısından diğer malzemelerimizi desteklemek amacı taşımaktadır. Fotoğraflarını da vitrin dışından çekmek zorunda kaldığımızdan iyi sonuçlar elde edemedik. Fotoğraf çekmekte karşılaştığımız sorunlar kısmen bütün müzeler için geçerliydi. Depodaki malzemenin çoğunu (İzmir, Uşak ve Fethiye müzeleri dışında) açık hava gibi daha elverişli yerlerde fotoğraflamamıza izin verilmediğinden oldukça zor şartlarda çalıştık. Fotoğrafları yenilemek için bazı müzelere tekrar gitmemiz gerekti, bazı yayınlı eserlerin fotoğraflarını ise yayınlardan çektik.

Müzelerin yanı sıra Bizans eseri çıkan Mersin-Yümüktepe, Efes, Perge gibi kazı yerlerinin başkanları ile de bağlantı kurarak, buluntuları görme fırsatımız oldu (4). Mersin-Yümüktepe kazısında bulunan bir haç ile Efes kazısında bulunan ve yayınlanan bir buhurdanı inceleyebildik (5). Perge'de eser tesbit edilemedi.

Çalışmalarımızda gerek liturji, gerek eserler konusunda karşılaştığımız sorunlarda görüşlerinden yararlanmak amacı ile yabancı bilim adamları ile bağlantı kurmaya çalıştık. Dr.B.Kranemann ve Prof.Dr.V.H.Elbern sorunlarımızda yol gösterirken, S.Boyd, M.M.Mango ve U.Peschlow'dan cevap alınamamıştır.

Müze ve kütüphane araştırmaları olarak iki aşamada gerçekleştirdiğimiz çalışmalarımızda yayın taraması tezin son safhasına kadar sürmüş, son yayınlar mümkün olduğunca teze dahil edilmiştir.

Yaptığımız çalışmaların sonunda Bizans dönemi maden sanatı açısından (liturjik işlevli olsun veya olmasın) müzelerimizin ne kadar zengin bir malzemeye sahip olduğunu gördük. Değerlendirilmeyi bekleyen bu eserler Anadolu'nun Bizans sanatı açısından önemini bir kez daha vurgulamaktadır. Dikkatimizi çeken bir nokta özellikle Anadolu müzelerinde altın veya gümüş eserin yok denecek kadar az olmasıdır.

Bunun nedenlerinden biri, 1204 yılında, Latin istilâsı sırasında başkent İstanbul'un yağmalanması, değerli eşyaların tahrip edilmesi ve Avrupa ülkelerine götürülmesidir. Başkent'in nasıl yağmalandığı, bu yağmaya Haçlı ordusunun askerlerinin yanında din adamlarının da katıldığını tarih yazarlarından öğreniyoruz (6). İkinci neden ise Anadolu'da yapılan kaçak kazılarda bulunan eserlerin yurtdışına kaçırılarak, Avrupa ve Amerika'daki müze ve özel koleksiyonlara satılmasıdır. Müze kataloglarında Anadolu'nun çeşitli yerlerinden geldiği belirtilen veya belirtilmeyen birçok eser bulunmaktadır (7). Türkiye dışındaki müzelerde bulunan eserlerden benzer örneklerimizin çokluğu bunu ispatlamaktadır.

"Bizans Maden Sanatında Dini Törenler Sırasında Kullanılan (Liturjik) Eserler" konulu tezimizi 7 ana başlık altında ele aldık.

Birinci bölümde, Bizans maden sanatı ve liturji ile ilgili kaynak ve yayınları tanıttık. Bu tanıtımı yaparken, kaynakları tarih kaynakları ve görsel kaynaklar olmak üzere iki gruba, yayınları kitaplar, makaleler, müze ve sergi katalogları, ansiklopedi maddeleri olmak üzere dört gruba ayırdık. Eserlerin ele alınışını ve tezimizdeki malzemeye benzer örnek içerenleri, tarihlendirme konusundaki sorunları vurgulamaya çalıştık.

İkinci bölümde, Bizans Ortodoks kilisesinin liturjisini inceledik. İmparatorluk, doğum, ölüm ve vaftiz törenleri liturjilerinden kısaca bahsettikten sonra tez kapsamındaki eserlerin kullanıldığı Ökaristi üzerinde daha detaylı bilgi vermeye çalıştık. Ayinlerin yapılışının yanı sıra liturjik işlevli eserlerin ne zaman ve hangi ayinlerde kullanıldığından, eserlerin liturjik işlevini saptamaya yardımcı olan yazıt ve süsleme gibi unsurlardan bahsettik. Bu bölümde ayrıca, liturjik işlevli eserlerin kullanıldığı ayinleri ve işlevlerini saptamamıza, kısmen tarihlendirmeye yardımcı olan tasvir sanatı örneklerini tanıttık.

Üçüncü bölüm, Bizans dönemine ait, birarada bulunan gümüş hazineleri içermektedir. Bu bölümü yazmamızın amacı, bir kilise hazinesinde ne tür eserlerin bulunduğunu, form, süsleme, malzeme-teknik açısından özelliklerini, tarihlendirmede kullanılan kıstasları genel hatları ile tanıtmak ve katalogda tanıttığımız eserleri desteklemektir.

Dördüncü bölümde, Anadolu'da maden üretimi yapan ocaklar, atölyeler tarih kaynaklarından edinilen bilgiler ışığında anlatılmıştır. Bu bölümde, maden eserlerin

yapımında ve süslemelerinde kullanılan teknikler ve gümüş eserlerin tarihlendirilmesinde en önemli unsur olan kontrol damgaları hakkında bilgi verilmiştir.

Beşinci bölüm, katalog ve ara değerlendirmeleri içerir. Her türe ait eserler katalogda tanıtıldıktan sonra o türün ardından, eserlerin kendi içinde değerlendirildiği, ortak ve farklı yönlerinin saptandığı ara değerlendirmeler yer alır. Böylece genel değerlendirmeye ön hazırlık yapılmıştır.

Altıncı bölüm, genel değerlendirmedir. Malzeme ve teknik, form ve boyut, süsleme ve ikonografi, kompozisyon, üslup, tarihlendirme başlıkları altında, daha önce ara değerlendirmelerde kendi içinde değerlendirilen eserler, hem Türkiye dışındaki müzelerde bulunan benzer örnekler hem katalogdaki farklı türler ile karşılaştırılmıştır. Bu verilerin tümü gözönüne alınarak tarihlendirme yapılmıştır.

Yedinci bölüm olan "Sonuç" ta, katalogda incelediğimiz eserlerin Bizans maden sanatı içindeki yeri ve önemi, yayınlanmamış eserlerin getirdiği yenilikler, liturjik işlevli eserlerin ortak özellikleri, bilinen örneklerin farklı açılardan bütünlük gösterip göstermediği hakkında elde ettiğimiz bilgiler sunulmuştur.

Tezin sonunda Kaynakça, katalogdaki eserleri, ölçüleri ve karşılaştırma örneği olarak yararlandığımız eserleri içeren levhalar, çizimler ve fotograflar yer almaktadır.

BÖLÜM NOTLARI

(1) Mimariyi liturjik işlevi açısından ele alan bazı araştırmalar için bkz.Mathews 1962; Mathews 1971; Mathews 1982; Taft 1970-71.

(2) İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki yayınlı eserler için bkz.kat.no:1,2,3,6,7,14,21,46,50,93,95.

(3) Adana Müzesi'ndeki buhurdan için bkz.Gough 1965:231-235; Anadolu Medeniyetleri 1983:C.55.

(4) Ayrıca, Bergama kazısı için Dr.W.Radt'a, Alaşehir ve Torbalı kazıları için Prof.Dr.Recep Meriç'e, Aphrodisias kazısı için Prof.R.R.R.Smith'e, Priene kazısı için Prof.Dr.Dr.W.Koenigs'e, Didyma kazısı için Prof.Dr. K.Tuchelt'e, Enez kazısı için Prof.Dr.A.Erzen'e, Milet kazısı için Prof.Dr.von Graeve'ye başvurulmuştur. Bergama, Alaşehir, Torbalı kazıları için olumlu cevap almamıza rağmen zaman darlığı nedeniyle çalışmak mümkün olmamıştır. Aphrodisias, Priene ve Didyma kazılarından Bizans dönemine ait liturjik eser olmadığına dair cevap gelmiştir. Enez ve Milet kazılarından ise cevap alınamamıştır.

(5) Efes, Meryem Kilisesi kazısında bulunan buhurdan için bkz.Karwiese 1989:26, fig.18, res.46.

(6) Latin istilâsı sırasında başkentin yağmalanmasını anlatan kaynakların başında olayın tanığı, Fransız asilzadesi Geoffroy de Villehardouin gelir. M.A.Kılıçbay, Villehardouin'in verdiği bilgileri de değerlendirerek, askerlerin, din adamlarının kiliseleri ve sarayları nasıl yağmaladıklarını, hatta bunların listesini çıkarttıklarını anlatır (1985:391-396).

(7) Türkiye dışındaki müzelerde bulunan Anadolu kökenli eserlere Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu'ndaki Kumluca Hazinesi (Boyd-Mango 1992), Berlin Müzesi'ndeki, İzmir'den geldiği belirtilen haçlar, kandiller (Wulff 1909:no.944,961,782,783,785,798), Adana'dan geldiği belirtilen paten (Sevrugian 1992:res.5), Bergama ve Amasya'dan geldiği belirtilen kalisler (Sevrugian 1992:res.12,13) örnek verilebilir.

I. BİZANS MADEN SANATI VE LİTURJİ İLE İLGİLİ KAYNAK VE ARAŞTIRMALAR

Bu bölümde, Bizans maden sanatı ile ilgili kaynak ve yayınlar tanıtılmıştır. Amacımız, katalogda tanıttığımız, Türkiye müzelerindeki maden eserler ile ilgili yayınların niteliklerini genel bir çerçeve içinde sunmak ve tarihlendirme sorunlarını ortaya koymaktır.

Yayınları tanıtırken, Kaynaklar ve Araştırmalar olmak üzere iki gruba ayırdık. Bunlarda kendi içinde, yazılı kaynaklar, görsel kaynaklar, Türkiye müzelerindeki maden eserler ile ilgili araştırmalar, Türkiye dışındaki müzelerde bulunan maden eserler ile ilgili araştırmalar, kazılarda bulunan maden eserler ile ilgili araştırmalar, Türkiye'deki maden ocakları, yapım ve süsleme teknikleri ile ilgili araştırmalar ve Bizans Ortodoks Kilisesi liturjisi ile ilgili araştırmalar gibi alt başlıklara ayrılmıştır.

A. KAYNAKLAR

1. YAZILI KAYNAKLAR

Yazılı kaynakları, imparator ve tarihçilerin yaşadıkları veya kendilerinden önceki dönemde meydana gelen olayları, saray ve kilise geleneklerini anlattıkları tarih kaynakları, manastır vakfiyeleri, azizlerin yaşamöyküleri ve vasiyetname ya da zengin kişilerin mal varlıklarını belgelediği beyannameler oluşturmaktadır.

A. Tarih Kaynakları

Liturji hakkında bilgi edindiğimiz iki temel kaynak vardır. Biri İstanbul Piskoposlarından Ioannes Chrysostomos (398-404), diğeri Kayseri Piskoposu Basileios (329-379)'dur (1). Her ikisi de din adamı olan Antakya'lı Chrysostomos ile Kayseri'li Basileios'un liturjilerinden ayinin yapılışı ve okunan dualar hakkında bilgi edinilmektedir.

Liturjik maden eserlerin malzemeleri, formları, işlevleri, yapım ve süsleme teknikleri hakkında bilgi veren yazılı kaynak oldukça azdır. Erken tarihli kaynaklardan biri olan, Sinai'li Aziz Nilus'un yüksek dereceli memur Olympiodorus'a yazdığı mektuptan, 5-6.yüzyılda kutsal martirlere ithaf edilen kilisenin nefinde 1000 haç olduğunu öğreniyoruz (Mango 1972:32-33).

Paulos Silentiarios, yaklaşık 560 yılında yazdığı, Ayasofya'yı anlatan şiirinde kilisede, çeşitli taşlar ve incilerle süslü, hepsi altından yapılmış kaplar, kutsal kitaplar, trullalar, ibrikler, kalisler, patenler, 36 altın buhurdan ve 5 altın haç olduğundan bahseder (Mango 1972:100,264).

9.yüzyıl kaynağı olan *Liber Pontificalis*'de papaların biyografisi verilir (McCormick 1991b:1223-1224). Bu biyografiler, papaların ismini, aile ve ülke kökenini, yazdıklarını, inşa ettirdikleri yapıları, yaptıkları bağışları, ölümlerini ve gömülmelerini içerir. Bu kaynaktan cenaze törenleri hakkında bilgi edinmenin yanı sıra, günümüze ulaşmadığı için tanımadığımız bir paten formu olan sekizgen gövdeli patenlerin varlığını da öğreniyoruz (Elbern 1993:731).

İmparator VII.Konstantin Porphyrogennetos'un 10.yüzyılda kaleme aldığı *De Ceremoniis aulae byzantinae* en önemli tarih kaynaklarından birisidir. İmparator,

10.yüzyılın 2.yarısında sarayda, Hippodrom'da, kilisede yapılan taç giyme ve evlilik törenlerini, dini bayramlarda düzenlenen ayinleri, cenaze törenlerini, imparator mezarlarını ve tören giysilerini anlatır (McCormick 1991a:595-597).

Bir başka tarih kaynağı, batılı bir tarihçi olan Theophilus'un yazdığı *De Diuersis Artibus*'dur (2). 12.yüzyılda yaşamış olan Theophilus III.kitapta maden sanatı ile ilgili ayrıntılı bilgi verir. Tarihçi, bir maden atölyesinin nasıl olması gerektiğinden başlayarak, fırın, körük, örs, çivi, kerpeten, çelik kalem, eğe, törpü gibi yapım ve süslemede kullanılan aletleri tanıtır. Daha sonra döküm tekniği ile yapılan gümüşlerden, küçük ve büyük kalislerin, patenlerin nasıl yapıldığından, mine tekniği ve niellonun kullanımından, ajur ve kabartma tekniğinden, kabartma bezemeli buhurdanlardan, döküm tekniği ile yapılan buhurdanlardan, altın, gümüş, bakır ve demirden sözeder. Kaynak, Ortaçağ Avrupası'ndaki maden işçiliğini anlatmakla birlikte tekniklerle ilgili ayrıntılı bilgiler vermesi açısından önem taşır.

B. Manastır Vakfiyeleri

Manastır vakfiyeleri ve envanterleri manastırda yapılan ayinler ve kullanılan liturjik eserler hakkında bilgi vermesi açısından önemli kaynaklardır. II. Ioannes Komnenos'un 1136'da yazdırdığı, İstanbul'daki Pantokrator manastırının vakfiyesinde, özellikle ayinlerde ve gün içinde kiliselerin aydınlatılması anlatılır. Bu arada manastırın Katholikon'unda o günkü ayinden sorumlu olan rahibin buhurdanı ikonostasisin önünde, sonra kutsal bölüme girip altarın yanına gelerek altarın dört yanında haç biçiminde salladığı anlatılmıştır (3).

Patmos, İncilci Yahya Manastırının 1200 tarihli envanterinde ikonaların yanı sıra gümüş yaldızlı büyük bir haç, iki büyük gümüş haç ve mineli levhalarla süslenmiş bir tören haçı kayıtlıdır (Mango 1972:239).

C. Beyannameler

Eyalet yöneticisi Eustathius Boilas'ın 1059 tarihli beyannamesi 11.yüzyılın ünik bir örneğidir (4). Beyanname, İmparatorluğun doğu eyaletlerinde geniş arazileri olan Boilas'ın kiliselere bağışladığı kutsal eşyaların, örtü ve giysilerin dökümünü de vermektedir. Kaynaktan kiliselere bağışlanan eserlerin türlerini, malzemelerini hatta süslemelerini öğrenebilmekteyiz.

Boilas'ın yaptırdığı kiliseye adadığı kutsal eşyaların listesinde, altın-mine tekniği ile yapılmış ve 6 madalyon ile süslenmiş bir haç, bir başka tören haçı, kabartmalı gümüş tabak, küçük bir gümüş haç, bir kalis, bir süzgeç, bir asteriskos, iki kaşık, iki paten, 3 buhurdan, ahşap bir kalis, bir gümüş, 2 bronz, 5 demir şamdan, bir küçük lamba, 8 ışıklı iki lamba (polykandilion olmalı), 6 zincirli kandil (cam kandil zarfı olmalı), 4 tütsü kabı, kutsal röliklerle dolu rölikerler, 8 yaldızlı, 12 bakır, 30 altınla boyalı ikona kayıtlıdır.

2. GÖRSEL KAYNAKLAR

Liturjik eserlerin türleri, kullanıldıkları törenler ve işlevleri hakkında bilgi edindiğimiz kaynaklardan bir diğeri anıtsal resim sanatı örnekleri, minyatürlü el yazmaları ve el sanatı ürünlerinden oluşan görsel kaynaklardır. II. bölümde görsel kaynaklarda görülen liturjik eserler ve işlevleri kronolojik olarak

değerlendirilmiş, Ek-15'te, tasvir edilen sahneler ve liturjik eserler tanıtılmıştır.

A. Anıtsal Resim Sanatı Örnekleri

Anıtsal resim sanatında, 6.yüzyılda Ravenna yapılarında imparator tasvirlerinde gördüğümüz liturjik eşya tasvirleri daha sonra 11.yüzyılda yaygın hale gelir (5). Kiev Ayasofyası çok sayıda liturjik eserin birarada, Havari Komünyonu sahnesinde tasvir edildiği yapıdır (6). Aynı yüzyılda Kappadokya'daki kiliselerde Havari Komünyonu ve Koimesis gibi sahnelerde liturjik eserlerin tasvirlerini ve kullanım şekillerini görebiliyoruz (7). 11.yüzyıl ve sonrasında liturjik eserlerin ve Komünyon, ölüm törenleri gibi liturjilerin Yugoslavya'daki kiliselerde çok sayıda örneği bulunmaktadır (8).

B. El yazmaları

Minyatürlü el yazmalarında, 6.yüzyıldan itibaren, Rossano ve Rabula İncili, Nazianzos'lu Gregorius'un Homilyesi, Ermeni incilleri gibi liturjik kaynaklarda, II.Basileios Menologya'sı gibi azizlerin günlerini içeren tablolarda, kroniklerde genellikle Havari Komünyonu, mezar başında kadınlar, azizlerin cenazeleri, röliklerin taşınması, büyük afetlerin ardından düzenlenen törenler tasvir edilmiştir (9). Bu tasvirlerde görülen buhurdan, haç, kitap gibi liturjik eserler gerek kullanıldıkları ayinleri gerek formları tesbit etmemiz açısından önem taşımaktadır.

C. El Sanatı Ürünleri

Görsel kaynakların üçüncü grubu olan el sanatı ürünlerinde, 6.yüzyıla ait iki gümüş patende Havari

Komünyonu ve bu törende kullanılan liturjik eserler tasvir edilmiştir (10). El sanatı ürünlerinde en yaygın konu Koimesis'dir, fildişi levhalar ve ikonalarda karşımıza çıkan bu sahnede tasvir edilen liturjik eser buhurdandır (11).

Görsel kaynaklar, ayinler ve bu ayinlerde kullanılan eser türleri hakkında bilgi vererek, bugün müzelerde örnekleri olan eserleri tanımlamamıza, günümüze örneği ulaşamayan formları tesbit etmemize ve eserleri tarihlendirmemize yardımcı olmaları açısından önem taşımaktadır.

B. ARAŞTIRMALAR

1. TÜRKİYE MÜZELERİNDEKİ MADEN ESERLER İLE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Türkiye müzelerindeki maden eserler ile ilgili az sayıda makale, müze ve sergi kataloğu bulunmaktadır.

A. Makaleler

Türkiye müzelerindeki maden eserlerden çeşitli makalelerde tanıtılanlar, Stuma hazinesi, Kumluca hazinesi, Divriği'de bulunan haç, İncil yazarı tasvirli kalis, Dağpazarı'nda bulunan buhurdan ve röliker ile Lapseki hazinesine ait iki kâsedir.

Ebersolt, Stuma hazinesini incelediği makalede ayrıntılı bilgi vermektedir (1911:407-419). Hazinenin buluntu yerinden bahsettikten sonra, 3 paten ve 1 yelpazeyi tanıtmıştır. Envanter numaralarını, ölçülerini, malzeme, form ve süslemelerini, yazıtları ve transkripsiyonlarını vererek özellikle Havari Komünyonu

tasvirli paten üzerinde durur. "Homs Vazosu" ve Kıbrıs hazinesindeki eserlerle üslup açısından, Kiev Ayasofyası, Kludov Psalteri ve Rossano İncili ile ikonografik açıdan karşılaştırmalar yapmıştır. Damgaları biçim ve tasvir edilen büstler ile yazıt açısından tanıtan araştırmacı, eserleri 6-7.yüzyıla tarihler.

Gough, Adana Müzesi'ndeki buhurdanı tanıtmıştır (1965:231-235). Buluntu yerinden bahsettikten sonra "Tasvir" bölümünde önce form, ölçü, yazıt ve anlamı hakkında bilgi verir. Daha sonra altıgen buhurdanın her yüzünde tasvir edilen figürleri anlatır ve kimliklerinden bahseder. "Tarihleme" bölümünde buluntu yeri olan kiliseyi, kompozisyon şemasının Sidemara lahitlerine benzerliğini ve üslup açısından Alahan Manastırının ve Mut'da bulunan rölikerin kabartmalarına olan benzerliğinden dolayı eseri 5.yüzyıl sonlarına tarihlendirir ve Dağpazarı'nda yapılmış olabileceğini belirtir (12).

Kumluca hazinesini ilk kez Uluslararası bir kongrede N. Fıratlı tanıtmıştır (1965:523-525). Buluntu yeri ve bulunuş şeklinden bahsettikten sonra, boyutlarını ve kısaca süslemelerini anlatarak 2 paten, 2 kalis, 3 polykandilion (biri haç, biri dikdörtgen, biri daire biçiminde), 1 kitap kapağı ve 1 buhurdanı tanıtmıştır. Araştırmacı, Dodd'un damgalarla ilgili yayınını gözönüne alarak eserleri Jüstinyen dönemine tarihler (13).

Fıratlı, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığında müzeye yeni alınan eserler arasında, Divriği'de bulunan haç ve İncil yazarlarının tasvir edildiği kalisi de tanıtmıştır (1969:180-181,res.189-190). Haçın üzerindeki yazıtta "Opsikom" yerleşmesinin adının geçtiğini, dört kontrol damgası olduğunu ve Bizans eseri olan haçın daha sonra Ermeniler tarafından kullanıldığını belirterek

6.yüzyıla tarihlendirir. Bolu yakınında bulunan kalisin malzemesinin bronz olduğundan ve 6.yüzyılda benzer liturjik kalislerin bulunduğundan sözederek, kazıma tekniği ile yapılmış tasvirler ve yazı karakteri nedeniyle başkent dışında yapılmış olduğunu ileri sürer.

E.C.Dodd, Divriği'de bulunan haçı ayrıntılı bir şekilde incelemiştir (1987:165-179). Cenevre'de G.Ortiz Koleksiyonu'nda bulunan iki haçı da incelediği makalede boyutları vererek, eserleri tasvir eder. Yazıtı ve anlamını verdikten sonra kontrol damgalarına göre eserin 547 öncesine ait olduğunu belirtir. Üslupsal ve ikonografik inceleme bölümünde, Bizans dönemine ait bu tip 14 gümüş haçın listesi verilmiştir. Araştırmacı bu haçların üzerindeki yazıtların içeriği üzerinde de ayrıca durmuştur. Süslemede, merkezde Meryem, alt kolda kimliği belirlenemeyen bir kadın tasvir edildiği için, haçın Meryem'e ithaf edilen bir kiliseye veya kadınlar manastırına adanmış olabileceğini ileri sürer.

Lapseki hazinesine ait iki kâse Y.Meriçboyu tarafından incelenmiştir (1989:369-371,lev.157-158). Araştırmacı, buluntu yerleri ve müzeye giriş tarihleri bilinmeyen iki eseri önce ölçü, tasvir ve kontrol damgaları açısından tanıtmıştır. Meriçboyu, Londra, British Museum'daki, Lapseki'de bulunan tıpkı benzerlerini Dodd'un 613-629/630 yılları arasına tarihlediğini, İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki iki kâsenin de aynı hazineye ait olması gerektiğini belirtir.

B. Müze ve Sergi Katalogları

Türkiye müzelerinin birkaç büyük müze dışında, en azından seçme eserlerin tanıtıldığı katalog veya rehberlerinin olmaması bu konuda bilgi edinmek isteyenler için büyük bir eksikliktir. İstanbul, Antalya, Sadberk

hanım müzelerinin ve "18.Avrupa Sanat Sergisi" ile "Uygarlıklar Ülkesi Türkiye" sergilerinin kataloglarında maden eserlere de yer verilmiştir. Müze ve sergi katalogları çok sayıda eseri tanıtmayı amaçladığından, eserler hakkında kısaca tür, süsleme, çoğunlukla neden göstermeden tarih ve bazı kataloglarda ölçü bilgileri verilmiştir. Bu yayınlar fotoğraf vermeleri açısından da önem taşır.

Fıratlı'nın hazırladığı, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Seçme Bizans Eserleri Rehberi'nde taş, seramik ve maden eserler ayrı başlıklar altında ve müzedeki yerleşimlerine göre tanıtılmıştır (1955:43-47). Stuma hazinesine ait Havari Komünyonu tasvirli paten tanıtılmadan önce, kısaca buluntu yeri ve hazineyi ilk yayınlayan Ebersolt'un yayını hakkında bilgi verilmiştir. Adana'da bulunan iki madalyon, Arnavutluk'tan gelen altın kadeh, çeşitli süs eşyaları, bronz kandiller, kantar ağırlıkları, Diyarbakır'da Zerzevan kalesinde bulunan kovadan kısaca bahsedilmiştir.

Anadolu Medeniyetleri Sergisinin Yunan, Roma, Bizans dönemlerini içeren II.cildinde, Bizans Sanatı bölümü Doç.Dr.E. Parman ve S. Atasoy tarafından hazırlanmıştır (1983:137-199). "Giriş" bölümünde Bizans imparatorluğu, "Anıtsal ve Mimari Plastik", "Resim Sanatı", "Küçük Sanatlar" başlığı altında eserler hakkında genel bilgiler verildikten sonra katalogda kısaca eseler tanıtılır. Kumluca hazinesine ait 4 polykandilion, 2 gümüş tepsi, 1 buhurdan tanıtılmadan önce hazinenin buluntu yerinden, bir bölümünün Washigton D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu'nda bulunduğundan ve kontrol damgaları ile 6.yüzyıla tarihlendirildiklerinden bahsedilmiştir. Katalogda, eserlerin boyutları, form ve süslemeleri tasvir edilerek yazıtların anlamları verilmiştir. İncil yazarlarının tasvir edildiği kalis, Divriği'de bulunan

haç, İstanbul Arkeoloji Müzeleri ve Adana'da bulunan buhurdanların yanı sıra haç rölikerler, kandiller, polykandilionlar ve süs eşyaları aynı şekilde kısaca tanıtılmıştır (14).

Antalya Müzesi kataloğunda Kumluca hazinesine ait 2 paten, 1 buhurdan ve 1 polykandilion kısaca tanıtılmaktadır (Özgen 1988:no.158-161).

Sadberk Hanım Müzesi'nin kataloğunda ise bilgiler daha genel bir çerçeve içinde verilmiştir (1989:82-85). Bizans imparatorluğunun tarihi sınırları çizildikten sonra, müzede paten, kâse, kalis, kaşık, buhurdan, polykandilion, kandil, röliker, süs eşyası gibi eserlerden küçük bir grup örneğin bulunduğu belirtilmiş, eserler ayrıca tanıtılmamıştır.

2. TÜRKİYE DIŞINDAKİ MÜZELERDE BULUNAN MADEN ESERLER İLE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Bu bölümde tanıtacağımız araştırmalar kitaplar, makaleler, müze ve sergi katalogları ile ansiklopedi maddelerinden oluşmaktadır.

A. Kitaplar

Maden sanatı ile ilgili kitapları genel ve monografik olmak üzere iki grupta inceleyebiliriz. Monografik yayınlar daha az sayıdadır. İçinde "Maden sanatı" bölümü olan Bizans sanatı ile ilgili genel yayınlar ise özellikle 20.yüzyılın başlarından bu yana karşımıza çıkmaktadır.

Genel yayınlar arasında, O.M.Dalton, O.Wulff, D.T.Rice, B.Brenk, W.F.Volbach ve R.Milburn'un kitaplarını sayabiliriz (15). Bizans maden sanatının

özellikle erken döneme ait, gümüş eserleri, kilise hazineleri tanıtılmış, üslup üzerinde durularak, eserler benzer örneklerine veya kontrol damgalarına göre tarihlendirilmiş, köken sorununa değinmeye çalışılmıştır. Bu araştırmacılardan Rice ve Brenk İstanbul, Antalya ve Adana müzelerindeki eserleri de tanıtmışlardır. Özellikle benzer örnek ve tarihlendirme açısından yardımcı olan yayınlarda karşımıza çıkan tek sorun araştırmacıların çoğunlukla aynı eserleri yayınlamaları ve gümüş dışında bir malzeme ile yapılmış eserlere fazla değinmemeleridir.

Maden sanatı ile ilgili monografik yayınlar, son yıllarda yapılan çalışmaların ürünü olan E.C.Dodd, L.Bouras, M.M.Mango, S.Boyd-M.M.Mango, P.Sevrugian ve J.A.Cotsonis'in gerek bir grup eser, gerek tek bir eser üzerine hazırladıkları kitaplardır. Cotsonis'in kitabı dışında diğer yayınların ortak özellikleri gümüş kilise hazinelerini tanıtmalarıdır.

Dodd, Bizans gümüş damgalarını incelediği kitabında, damgaları sınıflandırmış, imparator büstlü damgalar, monogramlı damgalar olarak ayırmıştır (16). Kontrol damgalarının nerede yapıldığı sorununa ayrı bir bölümde değindikten sonra 103 gümüş eseri damgaları açısından ele aldığı bir katalog hazırlamıştır. Daire, altıgen, bir kenarı yuvarlatılmış dikdörtgen ve haç biçimindeki damgaların içindeki tasvir, yazı ve monogramları çözümleyerek eserleri tarihlendirmiştir.

Dodd, Bizans gümüş hazineleri ile ilgili kitabında Suriye kökenli gümüş hazinelerini ayrıntılı bir katalog çalışması ile tanıtırken, başkent ve Suriye'deki gümüş atölyeleri ve kontrol damgaları ile ilgili bilgi vermektedir (17).

Bouras, Edirne'de bulunan gümüş haçı tanıtmış ve benzer örnekler sunmuştur (18). Haçın ayrıntılı ölçülerini veren ve tasvirini yapan araştırmacı, teknik bölümünde yaldız ve niello tekniklerinin özelliklerini anlatmıştır. Form ve işlev bölümünde, törenlerde kullanılan haçların, boyutları, saplı olmaları ve kullanıldıkları törenler hakkında bizi bilgilendirmektedir. Eseri çok yönlü inceleyen araştırmacı tasvir edilen azizlerin seçiliş nedenlerini araştırarak üslubun "Makedonya Rönesansı" üslubuna benzediğini belirtir. Haçı tarihlerken bu unsurların dışında yazıtta adı geçen Sisinnios'un kimliği üzerinde durur ve ölüm tarihi olan 988'den önce yapıldığını ileri sürer.

Mango, Suriye'de bulunan Stuma, Riha, Antakya hazinelerine ait eserleri esas aldığı kitabında ayrı bir katalogda çeşitli yerlerde bulunan erken dönem gümüş hazinelerini tanıtmıştır (19). Boyut, form, malzeme, teknik, üslup ve ikonografi açısından ayrıntılı bir şekilde incelediği ve benzer örnekler ile desteklediği eserleri kontrol damgalarına göre tarihlendirir. Kontrol damgası olmayan eserleri ait olduğu hazinenin damgalı eserlerini ve erken dönem hazinelerinin genel özelliklerini gözönüne alarak o yüzyıl içinde değerlendirir. Araştırmacı kitabın başında hazinelerin buluntu yerleri ve tarihçeleri hakkında ayrıntılı bilgi verir. Ayrıca ek bölümlerle analiz sonuçları verilmiştir. Kitap, erken dönem kilise hazinelerini toplu olarak tanıtması, geniş bir bibliografya vermesi ve analiz sonuçlarını sunması açısından önem taşımaktadır.

Editörlüğünü S.Boyd ve M.M.Mango'nun yaptığı, 6.yüzyıla ait gümüş kilise kaplarıyla ilgili kitap aslında 1986'da düzenlenen sempozyum bildirilerinin biraraya getirilmesinden oluşmuştur (20).

Kitabın 1.bölümünde Sion (Kumluca) Hazinesi ele alınmış, Boyd, tarihçesi, yazıtlar, damgalar, yazıt ve monogramlarda adı geçen kişiler hakkında bilgi vermiş, Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu, Antalya Müzesi ve özel koleksiyonlarda bulunan tüm eserlerin listesini yapmıştır. Bu listede ölçü, kontrol damgasının adedi, yazıt ve anlamı ile bibliografya vermiştir (Boyd-Mango 1992:19-34). Aynı bölümde, I.Sevcenko yazıtlar, E.C.Dodd yapım yeri sorunu ve damgalar, H.Hellenkemper gümüş kilise hazinelerinin buluntu yerleri, M.E.Frazer erken Bizans dönemine ait gümüş kitap kapakları, R.Newman ve H.Lie Sion (Kumluca) hazinesinin teknik özellikleri ve konservasyon çalışmalarını anlatmışlardır (21).

II.bölümde, Suriye'de bulunan kilise hazineleri, Roma dönemi tapınak hazineleri, gümüşün erken Bizans dönemindeki ekonomik rolü, Sasani gümüş kaplarının yapımında devlet kontrolü, Bizans dönemi gümüş yatakları, Hama hazinesinin yapımında kullanılan teknikler ve Bizans kontrol damgası sistemi gibi konular incelenmiştir (Boyd-Mango 1992:93 vd.).

Sevrugian, 1992 tarihli kitabında, Bizans liturjik kaplarını, Berlin Müzesi'ndeki bir grup bronz ve bakır paten ile benzerlerini ele almıştır . Eserleri ölçü, süsleme ve yazıtlarını vererek tanıtan araştırmacı, tipoloji, ikonografi, üslup, yazıtların içeriği ve epigrafik özellikleri de inceleyerek, köken ve tarihlendirme sorununa da değinmiştir. Efes, Amasya, Adana, Bergama gibi Anadolu'nun çeşitli yerlerinde bulunan eserleri üslup ve epigrafik özelliklere göre 10-11.yüzyıla tarihlendirir.

Cotsonis'in Bizans dönemine ait figürlü tören haçları ile ilgili kitabı yakın tarihli olması (1994) ve

bir eser türünü çeşitli açılardan ele alması nedeniyle önemli bir yayındır. İşlev bölümünde, haçların imparatorluk törenlerinde, orduda, çeşitli ayinler ve Ökaristi'de kullanımını, bizim de tezimizde bütün türler için yapmaya çalıştığımız gibi tarih kaynaklarına ve tasvir sanatı örneklerine dayanarak anlatmıştır. İkonografi bölümünde, tören haçlarının çoğunlukla Latin haçı tipinde olduğundan, kol uçlarının daire veya damlalarla sonuçlandığından sözeden araştırmacı süslemesiz ve figürlü haçlara örnekler verir. Malzeme, yapım ve süsleme teknikleri bölümünde, örnekler vererek tören haçlarının boyutlarından ve tekniklerinden bahsedilmiş, katalogda çeşitli müzelerden 15 haç ile, 2 haç kaidesini tanıtmıştır.

B. Makaleler

Türkiye dışı müzelerde bulunan maden eserler hakkında yazılmış makaleler burada adlarını sayamayacağımız ve tanıtamayacağımız kadar çoktur. Bu makalelerin çoğu tezimizde karşılaştırma malzemesi olarak kullanılmıştır. Genellikle gümüş eserlerle ilgili olan bu makalelerde tarihlendirme kontrol damgalarına veya kontrol damgaları ile kesin tarihlenen benzer örneklere göre yapılmıştır.

Bu nedenle kontrol damgası olmayan, bronz ve bakır eserlerle ilgili makaleleri tanıtmaya ve tarihlendirme sorunlarını dile getirmeye çalışacağız.

Malzemesi bakır olan eserlerle ilgili makalelerde araştırmacılar form, süsleme ve yazıtın yanı sıra tarihlendirmeye önem vermişlerdir. M.M.Mango bakır paten ve kalislerin tarihlendirilmesinde epigrafik özelliklerin önemli bir yer tuttuğunu ve V.Elbern'in 11-13.yüzyıl

arasına tarihlendirdiğini belirtir. Çift çizgili harfler 10-11.yüzyıl için tipik bir özelliktir (Mango 1994:222).

İsa'nın yaşamından sahnelerin tasvir edildiği buhurdanlar tarihlendirmeleri tartışmalı eserlerdir. Bu eserler hakkındaki erken tarihli yayınlarda genellikle Suriye, Filistin veya Mısır kökenli, 6-7.yüzyıl eserleri oldukları belirtilir (Wulff 1909:no.967-971; Mercklin 1940:63; Elbern 1970:14). Bunun nedeni olarak da İsa'nın çarmıhta giyimli olarak tasvir edilmesi, mezar başında kadınlar sahnesindeki mezarın Rabula İncili'ndeki tasvire benzerliği gösterilir. Elbern, bu tip buhurdanlar hakkında farklı bir konuya da değinerek fildişi pyxislerle tasvirler ve form açısından karşılaştırır (1970:14).

Hamilton kendisinden önceki yayınlar hakkında bilgi verdikten sonra, Oxford Ashmolean Museum'a alınan, İsa'nın yaşamından sahnelerin tasvir edildiği iki buhurdanı tanıtır (1974:53-65). Araştırmacı, mezar başında kadınlar sahnelerindeki mezar tiplerini ve bitkisel bezemeleri sınıflandırmış, bunların Sasani ve Emevi motiflerini yaşatmış olabileceğini belirtmiştir (Hamilton 1974:61). Yazıtlı eserlerde üslup ile yazıtın verdiği 14.yüzyıl yada 1646 gibi geç tarihler arasındaki uyumsuzluğa dikkati çekerek, bu yazıtların eserle çağdaş olabileceği gibi daha sonra yapılmış olabileceklerini de belirtir (Hamilton 1974:62). Tarihlendirme sorununa da değinen araştırmacı, özellikle belirgin bir şekilde stilize edilen figürlerin 8-9.yüzyıl kiliselerindeki mozaiklerde ve el sanatı ürünlerinde görülen figürlere benzediğini ileri sürer, ancak bu görüşünü destekleyecek somut örnekler vermez.

C. Müze ve Sergi Katalogları

Müze ve Sergi kataloglarının ortak özelliği başta taş eserler ve el sanatları hakkında genel bilgiler verilmesidir. Bu sanat dalları, madende gümüş, bronz, mine işleri, mücevher, seramik, cam, fildişi, dokuma gibi alt gruplara ayrılır (22). Katalog bölümünde ise, sergi kataloğu ise tüm eserler, müze kataloğu ise seçme eserler ayrıntılı olarak tasvir edilir, benzer örnekler verilir ve tarihlendirilir.

Tezimizde benzer örnek açısından ve tarihlendirme için yararlandığımız kataloglardan, 1947'de Baltimore, Walters Art Gallery'de düzenlenen serginin kataloğunda giriş bölümlerinin ardından eserler tanıtılmıştır (Baltimore 1947). Bu tanıtımda eserin malzemesi, ölçüleri kısaca tasviri ve neden göstermeden tarihi verilmiştir.

9. Avrupa Konseyi sergisinin kataloğunda 3. bölüm el sanatlarını içerir. Altın, mine, gümüş ve bronz eserler ayrı başlıklar altında genel bilgiler verildikten sonra, ölçü, müze ve envanter numarası ve tasvirleri yapılarak tanıtılmış, bazı gümüş ve bronz eserlerde benzer örneklere ve kontrol damgalarına göre tarihlendirilmiş, diğerlerinde ise neden göstermeden yüzyıl olarak tarih verilmiştir (Athens 1964:409-459).

New York, Metropolitan Museum of Art'da 1978-79 yılında düzenlenen serginin kataloğu bu grubun en iyi örneklerinden biridir (Weitzmann 1979). Geç Antik ve erken Hıristiyan sanatı eserlerinin yer aldığı katalog beş bölüme ayrılmıştır: İmparatorluk dünyası, Klasik dünya, Özel dünya (günlük yaşam), Yahudi dünyası ve Hıristiyanlık dünyası. Kataloğun özellikle tezimizi ilgilendiren Hıristiyan dünyası bölümünde, tasvir sanatı (erken örnekler, eski ve yeni ahit, apokrif, apsis temaları, kutsal yerleşim tasvirleri), el sanatları (altarda duran eşyalar ve liturjik eserler, diğer dini

eserler, rölikerler, kilise eşyaları) ve mimari başlıkları altında incelenmiştir.

Katalog, altarda duran eşyalar ve liturjik eserler bölümünde, liturji ve liturjik eşyaların kullanımı hakkında ayrıntılı bilgiler vermesi açısından önem taşımaktadır. Eserler tanıtılırken, form, varsa yazıt ve anlamı, damgalar ve tarihleri verilmiş, süslemeler tanıtılmış, benzer örnekler ile karşılaştırılmıştır. Kontrol damgası olmayan eserler üslup özellikleri ve benzer örnekler gözönüne alınarak tarihlendirilmiştir.

Europalia 82 sergisinin kataloğunda, eserin türü, tarihi, malzemesi, tekniği, ölçüleri, biliniyorsa buluntu yeri, karşılaştırma örnekleri de dahil olmak üzere geniş bir bibliografya verilmiştir (Splendeur 1982). Tasvir kısmında form ve süslemeler tanıtılarak, tarihli benzer örneklerden bahsedilmiş ve eserin tarihi buna göre verilmiştir, bazı örneklerde tarihlendirme için herhangi bir neden gösterilmemiştir.

Müze katalogları sistem açısından aynıdır. 1901 yılında yayınlanan Londra, British Museum, 1962 ve 1967 tarihli Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu, 1986 tarihli Princeton, The Art Museum, 1992 tarihli Berlin, Museum für Spätantike und Byzantinische Kunst ve 1994 tarihli Virginia Museum of Fine Arts'ın katalogları genel bilgiler verir ve eserleri ayrıntılı bir şekilde tanıtır (23). Benzer örnek ve tarihlendirme açısından yararlandığımız bu yayınlar arasında 1901 tarihli British Museum ve 1990 tarihli Londra, Temple Gallery kataloglarında tarihlendirme genellikle bir neden göstermeden yapılmıştır (24).

D. Ansiklopedi Maddeleri

Bizans imparatorluğunu tarih, din ve sanat açısından 3 ciltlik bir sözlükte inceleyen 1991 tarihli The Oxford Dictionary of Byzantium en çok yararlandığımız yayınlardan biridir (25). Stuma, Riha, Kumluca, Lapseki hazineleri gibi eser grupları hakkında buluntu yeri, bani, içerdiği eser türü ve sayıları açısından kısaca bilgi veren bu maddelerde kontrol damgalarından bahsedilerek hazinelerin tarihi ve seçme bibliografya verilmiştir.

Bu çalışmada ayrıca liturji, paten, kalis, buhurdan, haç, yelpaze, kitap kapağı, kaşık, trulla gibi, katalogda tanıttığımız eser türleri hakkında hem sanat hem işlev açısından bilgi bulunmaktadır.

3. KAZILARLA İLGİLİ YAYINLAR

Türkiye'de yapılan kazılarla ilgili monografik yayınların yanı sıra her yıl düzenlenen sempozyumda sunulan tebliğler de bilgi vermektedir. Ancak, Bizans sanatı özellikle de el sanatları ile ilgili bilgi oldukça azdır.

A. Kitaplar

Türkiye'de bulunan maden eserler ile ilgili monografik bir yayın vardır. Bu yayın Sardis kazısında bulunan madenleri tanıtır (Waldbaum 1983). Kitap Sardis'deki metal endüstrisi, kazı buluntuları ve ithal malı eserler ile ilgili ayrıntılı bir çalışmadır.

Önce, tarih kaynaklarına dayanarak Sardis'de bulunan maden ocaklarından, altın, gümüş, bakır, demir gibi ana madenlerin kullanımından sözedilmiştir. Katalog bölümünde eserler türlerine göre gruplandırılmış, envanter numarası, malzeme, buluntu yeri, detaylı ölçüleri ve

tanımı verilmiştir. Tarihlendirme stratigrafiye göre yapılmıştır. Kitabın son bölümünde maden eserlere uygulanan kimyasal ve metalurjik analizlerin sonuçları verilmiştir.

Efes kazılarını yürüten Karwiese, Meryem Kilisesi'nde 1984-86 yılları arasında yapılan çalışmaları anlattığı kitabında, Episkopium'da bulunan bronz, altıgen bir buhurdanı tanıtmıştır (1989:26,no.46). Ölçülerini vererek tasvir ettiği eserin, bir resmini ve çizimini yayınlayan araştırmacı eseri tarihlemez ancak, Episkopium'dan bahsederken 400-654/55 yılları arasında kullanıldığını belirtir (Karwiese 1989:45).

B. Kazı Tebliğleri

Uluslararası Kazı Sonuçları Toplantı'nda sunulan bildirilerde az sayıda olmakla birlikte Bizans dönemine ait maden eserden sözedilmiş veya fotoğrafı yayınlanmıştır. Tebliğlerde genellikle eserin bulunduğu mekan ve tabaka belirtilip, kısaca türünden bahsedilir.

Özellikle Bergama'da, kilise kazısında bulunan kırık bronz haç ve Iasos kazısında bulunan bronz buhurdan katalogda tanıttığımız eserlere benzerlik göstermesi nedeniyle önem taşımaktadır, ancak tarihlendirmede yardımcı olmazlar (26).

4. TÜRKİYE'DEKİ MADEN OCAKLARI, YAPIM VE SÜSLEME TEKNİKLERİ İLE İLGİLİ YAYINLAR

Türkiye'de, Ortaçağ'da işletilen maden ocakları hakkındaki bilgileri tarih kaynaklarından, teknikleri ise hem tarih kaynakları, hem az sayıda olmakla birlikte günümüzde yapılan çalışmalardan öğrenmekteyiz.

A. Kitaplar

Maden yapım ve süsleme teknikleri hakkında araştırmalar oldukça azdır. Bu kitaplar arasında en çok yararlandıklarımız Maryon, Erginsoy ve Belli-Kayaoğlu'nun kitaplarıdır (27).

Maryon kitabında, maden ve mine tekniklerini, kullanılan araçları çizimler eşliğinde anlatmıştır. Erginsoy, Maryon ile birlikte yüzyılın başlarında yayınlanmış, tekniklerle ilgili makaleleri de esas alarak İslam maden sanatının gelişimini anlattığı kitabında maden yapım ve süsleme tekniklerine geniş bir yer vermiştir. Doğada saf olarak bulunan altın, gümüş ve bakır gibi madenlerden, farklı madenlerin birleşmesinden oluşan bronz, pirinç gibi madenlerden sözetmiştir. Teknikleri anlatırken Maryon'un kitabında olduğu gibi çizimlerin eşliğinde, kullanılan araçları ve tekniğin uygulanışını ve tarihçelerini vermiştir. Kitap, bu konudaki nadir türkçe yayınlardan biri olması ve ayrıntılı açıklamaları nedeniyle önemlidir.

Belli ve Kayaoğlu'nun 1993 tarihli Anadolu'da Türk bakırcılık sanatının gelişimini anlatan kitabı, Ortaçağ'da Anadolu'da işletilen bakır, çinko, civa yatakları, kalay yatakları sorunu ve bakır, bronz, pirinç üretimi yapan atölyeler hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir. Tarih kaynaklarından yola çıkarak bakır yataklarını ve atölyeleri anlatan kitapta dipnot sisteminin kullanılmaması dikkati çekmektedir. Eserin sonunda bibliografya vermekle yetinilmiştir.

B. Makaleler

Konu ile ilgili kitaplar gibi makaleler de sınırlıdır. Atasoy, Bizans ve Osmanlı devrinde işletilen

maden ocaklarını tanıttığı makalesinde Bizans, İran, Türk ve Latin kaynaklarında verilen bilgileri derlemiştir (1982:31-36). Makaleden Anadolu'nun, kalay dışında zengin maden yatakları içerdiğini, bunların işlevini antik çağlardan günümüze kadar sürdürdüğünü öğreniyoruz.

Belli'nin Eskiçağ ve Ortaçağ'da Doğu Anadolu bölgesinde bulunan bronz atölyelerini tanıttığı makalede, tarih kaynaklarına dayanarak, atölyelerin zengin bakır yataklarının bulunduğu Doğu Anadolu bölgesinde yoğun olduğu tesbit edilmiştir (1992:79-85).

Schweier makalesinde, Bizans döneminde kullanılan niello tekniği hakkında bilgi verir (1993:67-82). Araştırmacı sırasıyla, niello tekniği hakkındaki yayınlardan, tarih kaynaklarından, 6-11.yüzyıl arasında yapılan ve niello tekniği kullanılan eserlerden, niellonun elde edilişinden, Roma, Bizans ve Ortaçağ niellolarının analiz sonuçlarından ve niello tekniğinin kullanıldığı gümüş eserlerin tarihlendirilmesinden sözetmiştir.

C. Ansiklopedi Maddeleri

Maden yapım ve süsleme teknikleri, atölyeler hakkında bilgi edinmek için kullandığımız ansiklopedi The Oxford Dictionary of Byzantium'dur. Ancak, tüm malzeme ve teknikler ansiklopedi kapsamına alınmamıştır.

İmparatorluk atölyeleri hakkında, Theophilus, Anna Komnena ve Nikolaos Mesarites'in yazdıklarına dayanan bilgiler verilir (Kazhdan 1991:774-775)

Bronz ve gümüş maddelerinde, bu madenler hakkında tarih kaynaklarında verilen bilgiler ve yüzyıllara göre kullanıldığı eser türlerinden bahsedilmiştir (Mango-

Bouras 1991a:326-327; Mango-Bouras-Cutler 1991:1898-1899).

Niello maddesinde, gümüş ve sülfür karışımı olan niellonun madene farklı bir renk vermek için kullanıldığını, 10.yüzyıldan sonra mine tekniğinin yerini aldığını öğreniyoruz (Cutler 1991:1472).

5. BİZANS ORTODOKS KİLİSESİ LİTURJİSİ İLE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Bizans Ortodoks kilisesi liturjisi hakkında dönem kaynaklarının tercümelerinden ve bunları derleyen yayınlardan bilgi ediniyoruz. Bu yayınlar, müzelerden tesbit ettiğimiz eserlerin işlevlerini ve hangi ayinlerde kullanıldıklarını saptayabilmemize yardımcı olmaları açısından önem taşımaktadır. Ancak, bazı önemli yayınlara ulaşılamamış, onları referans veren ikincil kaynaklardan bilgi edinilmiştir (28).

A. Kitaplar

Brightman, French, Walter, Galavaris ve Akyürek gibi araştırmacıların Doğu kilisesi liturjisini anlatan kitapları çoğunlukla ökaristi ayini hakkında bilgi verir (29). Ayinin başlangıcından sonuna kadar okunan duaların yanı sıra ayini yöneten kişilerin haç taşıma, buhurdan ile kiliseyi, cemaati ve kutsal emanetleri tütsüleme, ekmeği ve şarabı kutsayıp dağıtma gibi eylemlerin hangi sıra ile yaptıklarını öğreniyoruz.

Akyürek'in Bizans'ta sanat ve ritüel adlı kitabı, Kora Manastırının güney şapelindeki resimlerin ikonografisi ve işlevi üzerine yapılmış bir çalışmadır. Kitap, bu konudaki tek türkçe yayın olması ve ölüm

törenleri hakkında ayrıntılı bilgi vermesi nedeniyle önem taşımaktadır.

B. Makaleler

Liturji gerek teologlar gerek bu işin sanat yönüyle ilgili araştırmacılar tarafından pek çok makalede resim sanatı ile bağlantılı olarak ele alınmıştır.

Walter'ın Bizans ikonografisinde ölüm temasını işlediği makalede, resim sanatı örnekleri ile desteklenerek hastalık dönemi, ölüm döşeği, röliklerin taşınması, ölünün gömülmesi anlatılmıştır (1976:113-127).

Lowden, "altarın üzerindeki kitap ve haç neyi sembolize eder ?" sorusu ile başladığı makalede bu sorunun cevabını araştırır (1990:263-280). Sonuçta bu iki unsurun İsa'yı ve O'nun kutsallığını sembolize ettiğini belirtir ve kitap ve haçın ayinde kullanılışı hakkında bilgi verir.

Mango, 4-7.yüzyıl arasında liturjik gümüşlerin kullanımını anlattığı makalesinde, liturjik eserlerin işlevleri ve dönem kaynaklarında kayıtlı olup olmadıkları hakkında bilgi verir (1990:245-261).

Piskopos Kallistos, İlahi liturji yani Ökaristi ayini ile ilgili makalesinde, ayin hakkında bilgi verirken, ayinin Küçük giriş, Büyük giriş, Komünyon gibi bölümlerinin sembolik anlamları üzerinde de durur (1990:7-28).

Doğrudan liturji ve liturjik eserler ile ilgili yayınların yanısıra, Matthews ve Taft gibi araştırmacıların mimari-liturji ilişkisini inceleyen makaleleri de liturjik eserler hakkında bilgi verir

(Matthews 1962:73-95; Matthews 1982:125-138; Taft 1970-71:30-39). Bu yayınlardan, ayini yürüten din adamlarının kilise içinde izledikleri yol, prothesis, bema, altar gibi liturjik mekan ve mimari ögeleri kullanmalarının yanı sıra paten, kalis, buhurdan, haç ve kutsal kitap gibi eşyaları nasıl ve ne zaman kullandıklarını öğrenmekteyiz.

C. Ansiklopedi Maddeleri

The Oxford Dictionary of Byzantium'da tüm liturjik ayinler, ayinlerin bölümleri, kullanılan eserler, giysiler, liturjik kitaplar hakkında ansiklopedinin daha önce bahsettiğimiz maddeleri ile aynı sistemde bilgiler buluyoruz. Reallexikon zur Byzantinische Kunst'da Wessel'in yazdığı "Havari Komünyonu" maddesinde, kısaca ayinin içeriği ve resim sanatındaki örnekleri anlatılmıştır (1966:240-245).

Elbern'in hazırladığı "Liturjik eşyalar" bölümü ise işlev ve örnekler açısından toplu ve ayrıntılı bilgiler sunması açısından bizim için önem taşır (1993:721-741). Maddede eserler liturjinin ana elemanları, yardımcı elemanlar ve diğer liturjik elemanlar olmak üzere üç grupta incelenmiştir. Ana elemanları kalis, paten ve asteriskos, yardımcı elemanları şarap ve su için kullanılan kaplar, trulla, süzgeç, kepçe, kaşık, mızrak, diğer liturjik elemanları, lamba, buhurdan, yelpaze, artophorion oluşturmaktadır. Araştırmacının kutsal kitap ve haçı hiçbir gruba dahil etmemesi, asteriskosun erken örneklerinin olmadığını belirtip, Kumluca hazinesine ait orijinal durumdaki asteriskosdan sözetmemesi dikkati çekmektedir.

Bu bölümde tanıttığımız yayınlar, liturji ve liturjik eserler ile ilgili araştırmaların azımsanamayacak sayıda olduğunu göstermektedir. Türü ister kitap, ister katalog, makale veya ansiklopedi maddesi olsun tezimizde karşılaştırma malzemesi ve tarihlendirme için kullandığımız yayınların çoğu eserleri ayrıntılı bir şekilde tasvir etmiş, işlevleri hakkında bilgi vermişlerdir.

Yayınlarda saptadığımız ve zaman zaman zorlandığımız ortak sorun tarihlendirmedir. Araştırmacılar tarafından genellikle gümüş kilise hazineleri veya tasvirleri açısından önem taşıyan bronz ve bakır eserler tanıtılmış ve kimi zaman 6-9.yüzyıl veya 10-14.yüzyıl gibi geniş bir zaman dilimine atfedilen eserlerin tarihlendirmelerinde birbirini tekrarlamıştır. Bu nedenle geniş bir zaman dilimine tarihlenen eserlerin kataloğumuzdaki benzerlerinin, buhurdan veya haç gibi yayınlarda nadiren benzer örneklerini bulduğumuz, süslemesiz eserlerin tarihlendirilmesinde sorunlarla karşılaşılmış, yayınlar bu konuda yardımcı olmamıştır.

Kataloğumuzdaki eserleri tarihlendirirken, benzer örnekleri, malzeme ve tekniği, tasvirli eserlerde üslubu, epigrafik özellikleri, saptayabildiğimiz örneklerde form ve motiflerin ortaya çıkış tarihlerini gözönüne aldık. Benzer örnekleri tarihlendirme için kullanırken, sağlam dayanakları olmasına dikkat ettik. Birbirini tekrar eden, bir neden göstermeden veya sadece ilk örnekleri Mısır'da Kopt sanatında görüldüğü için eserleri erken dönemlere tarihleyen araştırmacıların verdiği tarihleri belirttik. Ancak, bizim örneklerimizi bu benzerlikten dolayı aynı yüzyıllara tarihlendirmekten kaçındık.

BÖLÜM NOTLARI

(1) Ioannes Chrysostomos için bkz.Baldwin, Kazhdan, Nelson 1992:1057-1058; Basileios için bkz.Baldwin, Kazhdan, Sevcenko 1992:269-270.
(2) Latince metinle birlikte ingilizce tercüme için bkz.Dodwell 1961:61-171.
(3) Pantokrator Manastırının vakfiyesi için bkz.Gautier 1974:32; Congdon 1996:179.
(4) Eustathios Boilas'ın beyannamesi için bkz. Vryonis 1971:263-277.
(5) İmparator tasvirleri için bkz.Ek-15,no.2-8.
(6) Kiev Ayasofyası'ndaki tasvir için bkz.Ek-15,no.20.
(7) Kappadokya kiliselerindeki liturjik eeserlerin tasvirleri için bkz.Ek-15,no.22,23,24.
(8) Yugoslavya kiliselerindeki liturjik eser tasvirleri için bkz.Ek-15,no.28,29,30,32,44,45,47,48,51,53,55,56,57, 58,59,60,61,64,65,68.
(9) Minyatürlü el yazmaları için bkz.Ek-15,no.5,7,9,14,15,16,17.
(10) Gümüş patenler için bkz.Ek-15,no.3,4.
(11) Fildişi eserler ve ikonalar için bkz. Ek-15,no.42,43,49,68,69,73.
(12)Röliker için bkz.Gough 1958:244-250; Buschhausen 1962-63:137-168.
(13) Damgalar için bkz.Dodd 1961.
(14) Katalogda tanıttığımız eserler dışındaki maden eserler için bkz.Anadolu Medeniyetleri 1983:C.37-47,51, 98-103,107,108.
(15) Bkz.Dalton 1911; Wulff 1909; Rice 1959 ve 1963; Volbach 1961; Brenk 1977; Milburn 1988.
(16) Damgaların sınıflandırması için bkz.Dodd 1961:1-23.
(17) Suriye'deki gümüş hazineler için bkz.Dodd 1973.
(18) Edirne haçı ve benzerleri için bkz.Bouras 1979.
(19) Suriye kökenli hazineler için bkz.Mango 1986.
(20) Bkz.Boyd-Mango 1992.

(21) Yazıtlar için bkz.Boyd-Mango 1992:39-56; yapım yeri ve damgalar için bkz.Boyd-Mango 1992:57-63; buluntu yerleri için bkz.Boyd-Mango 1992:65-70; kitap kapakları için bkz.Boyd-Mango 1992:71-76; teknik için bkz.Boyd-Mango 1992:77-88.

(22) Bkz.Baltimore 1947; Athens 1964.

(23) Müze katalogları için bkz.Dalton 1901; Ross 1962; Kitzinger 1967; Curcic-St.Clair 1986; Effenberger-Severin 1992; Gonosova-Kondoleon 1994.

(24) British Museum kataloğu için bkz.Dalton 1901; Temple Gallery kataloğu için bkz.Temple 1990.

(25) Ansiklopedide her maddeyi uzman kişiler hazırlamış, dipnotlar araştırmacıların adlarına göre verilmiştir.

(26) Bergama'da bulunan haç için bkz.Radt 1991:195-210; Iasos'da bulunan buhurdan için bkz.Berti 1987:res.1.

(27) Bkz.Maryon 1971; Erginsoy 1978; Belli-Kayaoğlu 1993.

(28) Ulaşamadığımız yayınlar için bkz.Atchley 1909; Dix 1945; Wybrew 1989.

(29) Liturji ile ilgili kitaplar için bkz.Brightmann 1896; French 1964; Walter 1982; Galavaris 1970; Akyürek 1996.

II. BİZANS ORTODOKS KİLİSESİNDE LİTURJİ VE LİTURJİK ESERLER

Liturji kelimesinin kökeni Yunanca *"liturgia"* (λειτουργια) dır. "Ayin-ibadet" anlamına gelen liturji; imparatorluk liturjisi, doğum liturjisi, ölüm liturjisi, vaftiz liturjisi ve ökaristi gibi bölümlere ayrılır. Kilisede yapılan ibadetler; kurban verme, özellikle ökaristi, vaftiz ve diğer liturjik ayinlerdir (Taft 1991a:1240).

Liturjik ayinlerde sembolik anlamı olan ekmek, şarap, su, yağ, tuz, mum, tütsü, ikona gibi objeler, altar, vaftiz teknesi gibi elemanlar, din adamlarının giysileri, vaftiz elbiseleri gibi dini kıyafetler, kilise, vaftizhane, skeuophylakion gibi yapılar, yağlama, kutsama, haç çıkarmak, yıkama, elle takdis etme, dokunma, öpme, giyinme veya soyunma, yeme, tören alayı ile yürüme, yalvarış, diz çökme ve diğer duruşlar gibi törensel eylemler vardır. Bu eleman ve eylemler "Son Akşam Yemeği", "Vaftiz" gibi olayları sembolize eder. Vaftiz yağlaması gibi ikincil sembol ve eylemler liturjiye daha sonra eklenmiştir (Taft 1991a:1240).

Liturji üzerine ayrıntılı çalışmalar yapan R.Taft, Bizans liturji tarihini 5 döneme ayırır:

1- Az bilinen bir dönem olan "Bizans öncesi veya Konstantin dönemi öncesi (4.yy,özellikle I.Theodosius dönemi)".

2- Geç antik veya patristik dönem sırasında "imparatorluk dönemi (özellikle Jüstinyen dönemi)".

3- 610-850 arasında "Karanlık çağ".

4- Theodoros Studites dönemi. 800-1204 arası.

5- Latin istilasından sonra 1204-1261 arasında yeni Sabaitik sentez (Taft 1994:275).

Bizans Ortodoks kilisesinde liturjinin temeli tezimizin de ana konusunu oluşturan "Ökaristi" dir. Ökaristiyi tanıtmadan önce kısaca diğer liturjilerden bahsetmenin, özellikle ayin sırasında kullanılan eserler açısından gerekli olduğu düşüncesindeyiz.

A. LİTURJİ

1. İMPARATORLUK, DOĞUM, ÖLÜM VE VAFTİZ LİTURJİLERİ

İmparatorluk liturjisi:

6-7.yüzyılda, özellikle Jüstinyen döneminde, başkent İstanbul'da Hagia Sophia'nın yapılmasıyla Bizans dini ayinleri imparatorluğun idaresinde gerçekleştirilir. Görkemli teolojik ayinler, yeni bayramlar, çeşitli yeni ilahiler (Trisagion, Monogenes, Cheroubikon) liturjiye bu dönemde eklenmiştir (Taft 1991b:343).

Seremoni, imparatorun toplum hayatında biçimlenir ve onun gücünü, yasallığını gösterir. İmparatorun, kilise, ordu, senato ve halkla Hagia Sophia, saraylar ve İstanbul'un önemli anıtlarındaki beraberliği seremonide Roma imparatorluk kültünü oluşturur (Kalavrezou 1991a:401).

İmparatorluk seremonileri anıtsal resim sanatı, zafer kemerleri, el sanatı ürünleri ve elyazmalarında tasvir edilmiştir. Böylece, imparatorların askeri kıyafetleri, taç giyme törenleri, evlilik törenleri, resmi kabuller gibi seremoniler hakkında bilgi edinilebilmektedir. Roma, Konstantin Kemeri (312-315) gibi erken döneme ait anıtlarda imparatorun yaptığı savaşlar, kazandığı zaferler, kutlamalar ve Ravenna San Vitale kilisesi (547)

mozaiklerinde Jüstinyen ve Theodora liturjik seremonide görülebilir (res.225,226) (Gonosova-Kondoleon 1994:18-19). Jüstinyen bu mozaikte piskopos Maximianus ile tasvir edilmiştir. Daha sonra Hagia Sophia'da büyük bayram günlerinde imparator ve patrik bu seremoniyi gerçekleştirirler (Kalavrezou 1991a:401).

388 tarihli I. Theodosius Missoriumu'nda sarayda yapılan törende imparatorun 10.yılı kutlanmaktadır. Theodosius merkezde, bir kemerin altında tahtta oturmaktadır. Burası sarayın taht salonunun apsis kemeridir. İki yanında hiyerarşiye uygun olarak daha küçük tasvir edilmiş imparator yardımcıları oturur. Altta "bereket" in kişileştirilmiş tasviri vardır (Volbach 1961:res.53).

11.yüzyıla tarihlenen, Paris Bibliothequé National'de Coisl.79 no.lu yazmanın bir minyatüründe imparator ve yöneticiler tasvir edilmiştir. İmparator merkezde, tahtta oturur, bu örnekte de iki yanındaki yöneticiler hiyerarşiye uygun olarak daha küçük tasvir edilmiştir. Örneklerden anlaşıldığı gibi imparator ve maiyyeti tasvirlerinde hiyerarşi ve simetri sözkonusudur (Kalavrezou 1991a:402).

Bu tasvirlerin temeli saray protokolüdür. Bunların yanı sıra allegorik tasvirler de vardır. Örneğin, Paris, Cabinet des Medailles'deki fildişi levhada İsa, imparator IV. Romanos ve karısı Eudokia'yı taçlandırırken gösterilmiştir. Ancak bu sahnenin taç giyme töreni mi yoksa evlilik töreni mi olduğu kesin olarak anlaşılamamaktadır (Kalavrezou 1991a:402).

İmparatorun katıldığı seremonilerden biri de doğal afetlerden sonra yapılan ayinlerdir. II. Basileios'un Menologya'sında, bir depremden sonra Patrik ve

imparatorun, mum taşıyan rahip ve halkla birlikte 26 Ocak'ta "pişmanlık" ayini için şehre yürüyüşü tasvir edilmiştir (res.226) (Cotsonis 1994:21).

Taç giyme töreni en önemli imparatorluk seremonilerinden biridir. Julianus'dan 6.yüzyıla kadar taç giyme töreninin askeri bir kimliği vardır; yeni imparatora tacını askerler giydirir. 5.yüzyılda İstanbul patriği imparator nişanlarını kutsar. 400-1000 arasında imparatorun tacını patrik giydirir. 5-6.yüzyılda Bizans'ın politik yapısının değişmesiyle taç giyme törenleri Hebdomon'dan Hippodrom'a taşınır. 641'de II. Konstans Hagia Sophia'nın ambonunda taç giyer. 776'da VI. Konstantin Hippodrom ile Hagia Sophia arasındaki seremonide yardımcı imparator olarak taç giyer. Patrik imparatora Hagia Sophia'nın ambonunda taç giydirir, izleyenler kutlar, imparator tahta çıkar, göğsü, elleri veya ayakları öpülür (proskynesis). Bunu ökaristik liturji izler. De Ceremoniis gibi 10.yüzyıl kaynakları taç giyme törenleri hakkında detaylı bilgi vermektedir (Kalavrezou 1991b:533-534).

Doğum Liturjisi:

Bizans döneminde doğum sözkonusu olduğunda yayınlarda genellikle Meryem'in, Vaftizci Yahya'nın ve İsa'nın doğumları anlatılır, tasvirlerdeki ikonografik ayrıntılar üzerinde durulur. Halk arasındaki doğum olayları ve liturjisi hakkında bilgimiz sınırlıdır. Bu örneklerde liturjik eserlerin kullanımına rastlamıyoruz.

Bizans döneminde kadınlar, genellikle evde hizmetkâr kadınların yardımı ile doğum yapardı. Bazı kadınların hastahanede doğum yaptığı biliniyor. Aziz Ioannes Eleemon'un Vitası'ndan öğrendiğimize göre İskenderiye'de

doğum için inşa edilmiş yapılar vardı (Karpozilos, Kazhdan, Cutler 1991:290).

Yeni doğan bebek yıkanır ve kundaklanırdı. Çocuğun doğumundan sonra anne ve yardımcıları temiz sayılmaz, şeytani ruhları dualarla kovmak için bir rahip çağrılırdı. Ayrıca anne doğumun üzerinden 40 gün geçmeden Ökaristi'ye katılamazdı (Karpozilos, Kazhdan, Cutler 1991:290).

Ölüm Liturjisi:

Bizans dönemine ait yazılı ve görsel kaynaklardan ölümden sonra, ölünün hazırlanması ve gömülmesi sırasında yapılan işler hakkında bilgi edinebiliyoruz. Yazılı kaynakların başında manastır vakfiyeleri (typikonlar) ve azizlerin yaşamlarını anlatan vitalar, görsel kaynaklarda ise anıtsal resim sanatı, minyatür ve el sanatı örnekleri gelir. Bizans imparatorluğunda ölü için yapılan törenlerin kökeni Hıristiyanlık öncesinde varolan kültürlerin inançlarına dayanır. Bu inançlar kilise tarafından hıristiyanlaştırılarak resmileştirilmiştir (Akyürek 1996:174).

Hıristiyan dininde ölüm kültünün temel kavramı mahşer gününde ölünün dirileceğidir. Bu nedenle ölü yakılmaz, bedeni en iyi şekilde korunmaya çalışılırdı. Ölünün gömülmek üzere hazırlanması ile ilgili işlemler evde yapılırdı. Ölü düz bir yere yatırılır, gözleri ve ağızı kapatılır, yıkanır, mür ve çeşitli yağlarla yağlanır, uzun şeritler halindeki bezlerle sarılır ve prothesis için giydirilir (1). Eğer ölen kişi halktan biri değil de bir din adamı ise bu işlemler manastırdaki hücresinde yapılırdı (Akyürek 1996:175). Bedenin yağlanmasının sebebi prothesis süresince ölünün güzel kokmasını sağlamak, bezlerle sarılmasının nedeni bedenin bozulmasını önlemektir (Akyürek 1996:177-178,dn.711).

Bu işlemlerden sonra ölü gömüleceği yere kadar cenaze alayı eşliğinde taşınırdı. Özellikle erken dönemde cenaze alayı Romalıların cenaze alayı ile pek çok benzer özellik gösterirdi: Romalılardaki meşaleler, büyük mumlar ve buhurdanlıklarla ilerleyen müzisyenler ve ağıtçıların yerini ilahi okuyan ruhban ve ölünün yakınları almıştır (Akyürek 1996:177).

Prothesis töreni imparatorluk ailesi için sarayda, piskoposlar için kilisede, rahipler için manastırlarında, halktan kişiler için evde yapılırdı. Törene katılanların görüp öpebilmesi için ölü yüksek bir yere yatırılır, başının altına yastık konurdu. Ölen piskopos ise elinde bir haç ve incil, rahip ise mezmurlar kitabı, halktan biri ise bir İsa ikonu tutardı. Ölünün alnına, Meryem ve Vaftizci Yahya'nın Tanrı'dan şefaat dilemesi için, üzerinde Deesis tasviri olan bir şerit konurdu. Ölünün başı dirilişi sembolize ettiğine inanılan doğuya yerleştirilirdi. Yatağın dört kenarına birer şamdan konularak mum yakılır; törene katılanlar mum taşırdı. Mumlar tanrısal ışığı ve gelecekteki sonsuz yaşamı simgelerdi (Akyürek 1996:178). Prothesis ve son öpücüğün verilmesinden sonra ölü mezara yerleştirilir ve mezar başında konuşma yapılırdı (Akyürek 1996:180).

Cenaze törenleri hakkında bilgi veren kaynaklar oldukça ayrıntılıdır. Ancak, ölünün tütsülenmesinden bahsedilmemesi dikkati çeker. Özellikle tasvir sanatında gerek "Koimesis" sahnelerinde, gerek azizlerin ölümünü resmeden sahnelerde ölünün baş veya ayak ucundaki din adamı elindeki buhurdan ile cesedi tütsüler (res.228) (2). Anma törenlerini anlatan kaynaklarda tütsüden bahsedilmektedir. Örneğin Aziz Sabas typikonunda; önce iki şamdan ve buhurdan taşıyan rahiplerin mezar odasına girerek tütsü yaptığından, Aziz Kornelios'un yaşam

öyküsünde piskoposun dua ettiğinden ve yardımcılarının bütün gece mezarı yanan mumlar, ilahiler ve tütsülerle onurlandırdıklarından sözedilmektedir (Akyürek 1996:184-185).

Vaftiz Liturjisi:

Kökeni Yahudiliğe dayanan vaftiz kiliseye girebilmek, ayinlere katılabilmek için gerekli bir törendir. Yahudilikte Musa'nın kanunlarına göre dini faaliyetler için yıkanarak temizlenmek gerekir. İncilde, vaftiz töreni sırasında yapılan işler hakkında bilgi verilmez. Vaftiz kuralları ve töreni hakkındaki ayrıntılı bilgiler, 4-5.yüzyılda kilise büyüklerinin öğretici konuşmalarından edinilmiştir (Encyclopedia 1990:133).

"Baba, Oğul ve Kutsal Ruh" adına suya batırmak vaftizin temelidir. Bebeklerin vaftiz edilmesi 5.yüzyıldan itibaren gelenek haline gelir. Çünkü bebekler günahla doğarlar, vaftiz bu günahtan arınmalarını ve günahsız olarak yaşama başlamalarını sağlar (Encyclopedia 1990:133). Üç kere suya batırıp çıkarmak İsa'nın üç gün mezarda kaldıktan sonra dirilişini sembolize eder (3).

2. ÖKARİSTİ

A. ÖKARİSTİ AYİNİ:

Ökaristi'nin kelime anlamı "şükran (ευχαριστια) " dır. Bizans'ta "Liturji" veya "İlahi Liturji" olarak adlandırılan ökaristi, Hıristiyan liturjisinin ana ayinidir. Temeli İsa'nın havarileri ile yediği "Son Akşam Yemeği" olan ökaristi İsa'nın bedeni ve kanı olduğuna inanılan ekmek ve şarabın kutsandığı ayindir. Ökaristi bir kurban törenidir, çünkü İsa çarmıha gerilerek kurban

edilmiştir (Taft 1991e:737). Erken Hıristiyanlıkta Tevrat'ta anlatılan Habil ve Melkizedek'in kurban sunmaları ile aynı anlama gelir (Walter 1982:180). Ekmek ve şarabın dağıtılması İsa'nın ölümünü ve tekrar dirilişini sembolize eder (Spitzing 1989:221).

Bizans'da "liturji" terimi özellikle Ökaristi yani ilahi liturji (he theia leitourgia) için kullanılırdı. Birbirine benzeyen iki İstanbul liturjisi vardır. Biri Havarilerin "*anaphora*"sını ayrıntılarıyla anlatan Ioannes Chrysostomos, diğeri de Basileios'dur (4). Her birinde 19 dua vardır. Ana dua Antakya tipi "*anaphora*"dan alınmıştır. Chrysostomos'un "*anaphora*"sı Antakya'dan, Basileios'un ki Kappadokya'dandır. Her iki liturjide dualardan onu daha sonra eklenmiştir (Taft 1991a:1240). Bunların dışında üç Ortodoks liturjisi daha vardır: Kudüs'lü Aziz Ioannes liturjisi (23 Ekim), İskenderiye'li Aziz Markos liturjisi (yılda bir kez) ve önceden takdis edilen Kutsal emanetler liturjisi (her çarşamba ve cuma, kutsal pazartesi ve salı) (The Divine Liturgy:22). Kutsal emanetler liturjisi muhtemelen Papa Gregorius tarafından, İstanbul'da görevliyken yazılmıştır (Spitzing 1989:221).

Bizans Ortodoks kilisesinde yaklaşık 1000 yılına kadar Basileios liturjisi yaygındır. Chrysostomos liturjisi önem kazandığında Basileios liturjisi yılda yalnızca on kez kutlanmaya başlar (Perhiz pazarları, 1 Ocak, Kutsal haftanın perşembe ve Cumartesi günleri, doğum ve haçın suya atılması [epiphanie] yortularının arifesinde, "*paramone*"lu iki bayramda). Bizans yazarlarına göre bu değişikliğin sebebi Chrysostomos liturjisinin daha kısa olmasıdır (Taft 1991a:1241). Chrysostomos liturjisi Pazar günleri ve Azizlerin günlerinde kutlanır (The Divine Liturgy:22).

12.yüzyılda büyük ölçüde son şeklini alan liturjinin 4 ana bölümü vardır:

1- Prothesis töreni. Ekmek ve şarabın hazırlanması.

2- Enarxis. Üç antiphonun (5), litanilerin (6) ve duaların ibadetine giriş.

3- Kutsal kitap liturjisi. Küçük Giriş ve Trisagion (7) ile açılır.

4- Ökaristi liturjisi. Büyük Giriş ile açılır. Anaphora öncesi törenler, anaphora diyaloğu, anaphora, komünyon öncesi (komünyondan önce kutsal ekmeği bölmek ve ökaristide şaraba sıcak su ekleme ayinini içerir), Komünyon, şükran ve "*dismissal*"ı (8) içerir (Taft 1991a:1241).

Prothesis, seremoninin başladığı yerdir. Burada rahip özel bir tören yapar. Ökaristi için ekmek ve şarap hazırlanır. Buna "*proskomidie*" denir (Spitzing 1989:221). İsa ve azizleri anarak, törenle ekmek kesilir, tütsülenir ve iki örtü ile örtülür. Prothesis seremonisi için 8. yüzyıldan önceki bir tarihi veren kaynak yoktur (Matthews 1971:138).

Erken Bizans'ta liturji "*Küçük Giriş*" ile başlar, kuzey kapıdan kutsal mekanın kapısına yarım daire çizerek gidilir (Matthews 1971:139). "*Küçük Giriş*", Kutsal Kitap liturjisinin girişi olan dini törendir. Diakon, rahipler ve hizmetkârlar eşliğinde incili nefteki altardan, altarın arkasındaki templona taşır. Bu İsa'nın "söz" olarak gelişini sembolize eder. İlk önce sessiz yapılan bu tören 6.yüzyılda bir dua ve "*anaphoral Psalmody*" (Trisagion ve I. Jüstinyen zamanında Monogenes) ile zenginleşir (Taft 1991c:1238).

Kutsal mekana girildiğinde patrik altar örtüsünü (endyte) öper, mumlar ve tütsü ile "*Trisagion*"u söylerken reverans yapar. Sonra okuma için synthronondaki katedraya

-apsisde, din adamlarının oturması için yapılan basamakların en üstündeki koltuk- gider (Taft 1991c:1239).

Bu ayine imparator katıldığı zaman, nartekste patrikle buluşur ve onunla kilisenin nefine yürüyerek, kutsal mekana gelir ve kutsal emanetleri (ekmek ve şarap) sunar (Taft 1991c:1239). Törene imparator ve imparatoriçenin katılması Ravenna, San Vitale mozaiklerinde tasvir edilmiştir (res.225,226).

Küçük Giriş' i Büyük girişten ayırmak için, Maximos the Confessor "halkın piskoposla girişi", Patrik I. Germanos "İncilin girişi", Philotheos Kokkinos ise "Diataxis" inde "Küçük Giriş" tanımını kullanmışlardır (Taft 1991c:1239).

"*Büyük Giriş*", ilk kısmın yani Kutsal kitap liturjisinin açılışı olan Küçük Giriş'ten sonra Liturji yani Ökaristi'nin ikinci kısmının açılış ayinidir. Diakon, içinde kutsal ekmek bulunan pateni, rahip kutsal şarap kalisini prothesisden orta nefe, oradan da altara götürür. Ekmek ve şarabın getirilişi İsa'nın bedeninin ve kanının kurban edilişini sembolize eder (Taft 1991d:868; Spitzing 1989:221).

Ekmek ve şarabın diakonlar tarafından "*skeuophylakion*" dan alınarak altara getirilmesi ilk kez İstanbul'da 6. yüzyılda ortaya çıkar (9). Ancak, Matthews'un belirttiğine göre törenin "*skeuophylakion*"dan başlamasının 630 yılında Patrik Sergios tarafından liturjiye eklendiğini "Chronikon Paschale" den öğreniyoruz. Yine aynı kaynak, kutsal sırların paylaşılmasından sonra rahibin flabellum, paten, kalis ve diğer kutsal kapları "*skeuophylakion*"a geri götürdüğünden bahseder (Matthews 1971:159). *De Ceremoniis* de Hagia

Sophia'nın *"skeuophylakion"*u ve dolayısıyla imparatorların liturjiye dahil oluşu ile ilgili bir bilgi vardır. Kutsal Cumartesi günü imparatorlar Hagia Sophia'ya güneydoğudaki kapıdan girerek kutsal alana giderler, altarın örtüsünü değiştirerek altın sunarlar (10). Sonra kutsal mekanın sol tarafından dışarı çıkarlar ve *"skeuophylakion"*a giderek kutsal kapları tütsülerler (Matthews 1971:160). *"Cheroubikon"* şarkısı da 6.yüzyılda ayine eklenir. *Büyük Giriş*'i, önceleri Maximos the Confessor "kutsal sırların girişi", Patrik I.Germanos "diakonların ayin hazırlığı" olarak adlandırmıştır. İlk kez Atina'da 12.-13. yüzyılda Philotheos Kokkinos'un *"Diataxis"*inde "Büyük Giriş" tanımı kullanılarak "Küçük Giriş" ten ayrılmıştır (Taft 1991d:868).

397-404'de İstanbul'da olan erken dönem liturjisi Ioannes Chrysostomos'un Homilyesi'nde anlatılır. 5.-6.yüzyılda özellikle Hagia Sophia'nın yapılması ile liturji "imparatorluğa ait" ve görkemli bir hale gelir. Bu dönem üç önemli dini şarkı eklenir: Trisagion, Monogenes ve Kheroubikon (11) (Taft 1991a:1241).

5.-7. yüzyıl liturjisi özellikle merkezi ibadetin İstanbul sistemi tarafından geliştirilmesiyle olgunlaşmıştır. 6.-7.yüzyılda böyle ayinler İstanbul'da sadece önemli durumlarda yapılır. Liturjinin ilk bölümünün bazı elemanları -"synapte" duasının açılışı, üç antiphon, Trisagion ve ona eşlik eden dualar, İncilden sonra ektene (12) duası- bu törenlerden türemiştir (Taft 1991a:1241).

Gabriel Qatraya zamanında (yaklaşık 615), rahipler kutsal mekanın örtüsünü kaldırdıktan hemen sonra mumlar, tütsü ve haç ile bemaya gelirler (Taft 1970-71:32).

Ökaristi, Bizans'ta yalnızca Cumartesi, Pazar günleri ve bayramlarda kutlanırdı. 8.-9.yüzyılda haftanın diğer

günlerinde de kutlanmaya başladı. Yalnızca 1053 veya 1054'de IX. Konstantin Monomakhos Hagia Sophia'da hergün Ökaristi ayini yaptırıyordu. Ancak günlük ökaristi hiçbir zaman kanun haline gelmemiştir (Taft 1991e:738).

Cemaat kiliselerinde ökaristi, Pazar ve bayram günlerinde sabah saat 9'a doğru başlar, Noel arifesinde, haçın suya atılması bayramında, büyük cuma günü ve paskalya gecesinin kutlamalarında ise ökaristi akşam ibadeti olarak yapılır. Manastırlarda ise mümkün olduğu kadar diğer ibadetlerin yanında her gün yapılır (Spitzing 1989:221).

Duaların ezberden sessiz okunması gibi diğer gelişmeler ile 9.-12.yüzyılda prothesis ayini gelişir ve "*anaphora*" öncesi ayinler kesin bir biçimde eklenir (13). Sonradan yapılan bu tip ekler İsa'nın hayatının erken döneminin tasviri gibi gizli yapılan liturji yorumlarının etkileridir (Taft 1991a:1241).

Liturjinin karakteristiği özellikle ayinin iki bölümünü sembolize eden ve açan girişlerdir. *Küçük Giriş* İsa'nın *söz* olarak gelişini, *Büyük Giriş* ise bedeninin ve kanının kurban edilişini sembolize eder. Diakonun İncili okumak için ambona gelmesi ve kutsal emanetlerin (ekmek ve şarap) ökaristi için getirilmesi ile liturjinin sembolik yapısı tamamlanmış olur (Taft 1991a:1241).

Liturjide, özellikle ikonoklasmus döneminden ve İstanbul'un Latinler tarafından istila edilmesinden sonra manastır etkisi artar. Dini ayinler kademe kademe azaltılmış, önceden yapılan kiliseye girişler ve törensel dönüşler sınırlanmıştır. Kiliseler kendilerini giderek küçültmüş, tören daha özel hale getirilmiş ve templon gibi kapalı kutsal kısımlara çekilmiştir (Taft 1991a:1241).

9. ve 10. yüzyılda liturjik kurallar oldukça değişmiştir (Matthews 1971:112). 9.yy'da Mikael ve Gabriel adı verilen iki diakon, yardımcı diakonlar mumları, diğer diakonlar buhurdanları, haçı ve incili taşıdıktan sonra liturjiye başlarlar. Rahipler ve piskopos bemada yerlerini aldıktan sonra diakonlar tütsülemek için buhurdanları getirirler. Burada tütsü duası olan *Et cum redolet nobis* ve *Et propter* okunur (Taft 1970-71:33). Kutsal alanın tamamı göründüğünde ve rahip incille ortaya çıktığında, tunik giymiş, mum ve buhurdan taşıyan diakonların önüne geçer. Yardımcı diakonlar mumlarla ayine katılır. Rahip bemaya gelir ve öpmesi için incili piskoposa verir. Sonra piskopos "Pax vobiscum (barış öpücüğü)" verir. Yardımcı diakonlar iki sıra halinde bemanın iki yanında durur, rahip sağdaki kürsüden (ambon) incili okur (Taft 1970-71:34). Tütsünün yükselen dumanları duaların Tanrı'ya ulaşmasını sembolize eder (Weitzmann 1979:594). Buhurdanlarla piskoposun duası göğe yükselir, İncil, haç ve rahipler tütsülenir. İncil okunduktan sonra vaaz verilir ve dua edilir. Sonra baş diakon ve diğer diakonlar haçı ve incili alır, Mikael ve Gabriel adı verilen diakonlar öne geçerek kutsal mekanın kapısına giderler ve kapılar kapanır. İncil ve haç altara konduktan sonra dört diakon "'onita d-raze" yi söyleyerek bemada oturan piskopos ve rahiplerin temizlenmesi için su getirir (14). Bu sırada diğer diakonlar ve baş diakon ekmek ve şarabı getirerek altara koyar ve örtüyle kapatırlar (Brightman 1896:462; Taft 1970-71:34). İki diakon altarın iki yanında yelpaze tutarlar (Brightman 1896:462). Bu yelpazeler Ortodoks liturjisinde kutsal emanetleri böcek ve tozlardan korumak için kullanılır (Weitzmann 1979:593). Erken dönem liturjisinde rahipler ökaristiyi önce cemaate verirlerdi. Kaşık kullanmazlar, ekmeği elleriyle, şarabı ise doğrudan kalisden içirirlerdi. Chrysostomos'un belirttiğine göre ökaristi rahip ile halk arasında farklı yapılmazdı (Matthews 1971:172).

B. ÖKARİSTİ AYİNİNDE KULLANILAN ESERLER

Ökaristi'de kullanılan eserler paten ve asteriskos, kalis, kaşık, ibrik, trulla, buhurdan, yelpaze, kitap kapağı, haç ve haç kaidesidir. Bu eserlerden paten ve kalis Ökaristi'nin iki ana elemanıdır, diğerleri yardımcı objelerdir. Bazı kilise hazinelerinde bulunan şarap ve su kapları, süzgeç, kepçe, ekmek damgası ve mızrak hazırlık aşamasında kullanılan malzemelerdir. Artophorion ve şamdan ise sadece Ökaristi'de kullanılmaz altarın üzerinde sürekli durur.

Erken Hıristiyanlıkta, liturjide kullanılan eşyaların, apsisin ve altarın sembolik anlamları vardır. Örneğin, apsis Beytüllahim'i, altar İsa'nın mezarını, kiborium İsa'nın çarmıha gerildiği yeri, kalis kutsal komünyon kupasını ve İsa'nın çarmıha gerildiğinde toplanan kanını, kanın toplandığı kupayı, ekmek ise bedenini sembolize eder (Weitzmann 1979:592).

Genellikle madenden yapılan liturjik eserlerin az sayıda olmakla birlikte, cam, alabaster, sardonyx, onyx, fildişi gibi malzemelerden yapılmış örnekleri de vardır.

Venedik, San Marco Hazinesi'ndeki, Orta Bizans dönemine tarihlenen, başkent kökenli, paten ve kalislerin gövdeleri alabaster, sardonyx, onyx gibi malzemelerden yapılmış, ağız kenarları ve ayakları altın-mine tekniğindeki levhalarla süslenmiştir. Bu eserlerin üzerlerindeki yazıtlar liturjide kullanıldıklarını göstermektedir (Buckton 1984:no.15,18). Dumbarton Oaks Koleksiyonu ve Amman Arkeoloji Müzesi'ndeki iki kalisin malzemesi ise camdır (Ross 1962:no.96 ; Elbern 1993:724). Bu eserlerde havariler veya bir haçın iki yanında melekler veya kuzular tasvir edilmiştir. Muhtemelen iki eser de

liturjide kullanılmıştır. Fildişinden özellikle kutsal ekmeğin veya tütsünün saklandığı artophorionlar yapılmıştır (Weitzmann 1979:445-446,497,499-500,578-581,613-614). Doğrudan ayin sırasında kullanılmamakla birlikte içine Ökaristi'de kullanılan malzemeler konduğu için önem taşırlar.

PATEN (lat.patena) (yun.δισκος) VE ASTERİSKOS (yun.αστερισκος)

Paten, İsa'nın bedenini temsil eden ekmeğin konduğu tepsidir ve ölü İsa'yı çarmıhtan indiren Arimatheali Yusuf ve Nikodemus'un ellerini sembolize eder (Weitzmann 1979:592). Patenler genellikle yüksek kenarlı, düz veya halka kaidelidir, günümüze gelmemekle birlikte yazılı kaynaklardan ve tasvir sanatından sekizgen veya dörtgen şeklinde patenlerin varlığı da bilinir. Paten ve kalis bir bütündür ve oluşturdukları takıma "diskopotirion" adı verilir. Aziz Pancratios, her kilisenin iki takım, gümüş paten ve kalisi olduğunu belirtir (Mango 1986: 137).

Patenlerin üzerinde işlevi ile bağlantılı tasvirler bulunur. Ökaristi'de kullanılan bir patenin üzerine "Havari Komünyonu" sahnesi veya İsa'nın bedenini simgeleyen ekmek konduğu için İsa'nın ölümünü simgeleyen haçın tasvir edilmesi işlev-tasvir ilişkisini gösterir (15). Özellikle 10.yüzyıldan sonra "Çarmıha Geriliş" veya Meryem, İsa, aziz tasvirleri yapıldığı görülür (16). Genellikle tüm patenlerde ağız kenarında veya tasvirin etrafında yazıt bulunur. Bu bir adak, ithaf veya liturjik yazıt olabilir.

Asteriskos paten ile birlikte kullanılır. Yarım daire şeklinde iki şeridin merkezde birbirine bağlanmasından oluşur. Asteriskos, patendeki ekmeği üzerine gelebilecek toz ve böceklerden korumak için örtülen örtünün ekmeğe

değmesini önlemek amacı ile patenin üzerine konur. 6.yüzyıla ait Kumluca hazinesindeki bir patende asteriskos olmasına rağmen, ilk kez 9.yüzyıl liturjik yorum kitaplarında bahsedilen asteriskos İsa'nın doğumunda gökyüzünde beliren yıldızı sembolize eder (Elbern 1993:732) (res.229,230).

KALİS (lat.calix) (yun.ποτηριου):

Kalis, İsa'nın kanını sembolize eden şarabın konduğu kaptır. Patrik Germanos I'e göre İsa'nın çarmıhta akan kanının toplandığı kap ve "Son Akşam Yemeği"nde kullanılan kalis ile de bağlantılıdır (Mango-Bouras 1991b:405).

6.yüzyıl kalisleri küresel kase kısmı ve bilezikli ayaktan oluşur. Üzerlerinde genellikle İsa, Meryem, başmelekler Mikael ve Gabriel, havariler veya haç motifleri tasvir edilmiştir (17). Ağız kenarlarında ithaf, adak veya liturjik bir yazıt bulunur. 9.yüzyıldan itibaren gövdesi onyx veya sardonyx gibi taşlardan, kaya kristali veya camdan, kaidesi gümüş veya altından yapılmış mine tekniği ile süslenmiş kalisler görülür. Bu kalislerin ağız kenarında liturjik, ayaklarında ithaf yazıtları vardır (Mango-Bouras 1991b:405).

KAŞIK (lat.ligula) (yun.κοχλιαρια):

Hem günlük kullanıma ait hem liturjik bir eser olan kaşık şarabın içinde ıslatılan kutsal ekmek parçalarını ayine katılanlara vermek için kullanılır. "Kochliarion" yuvarlak kaşık kısmı ve sivri bir saptan, "ligula" ise oval kaşık kısmı ve bir disk ile bağlanan, ucu boğumlu saptan oluşur. Ligula tipi kaşıklar kochliarionun yerini aldıktan sonra da Yunanca terim kullanılmaya devam etmiştir (Mango 1991c:1939).

Kaşıkların yüzeyinde hayvan tasvirleri veya aziz adları, kaşık ile sapı birleştiren diskte muhtemelen yaptıran kişilerin monogramları vardır (18). Ancak üzerinde aziz adı olan her kaşığın liturjide kullanıldığı söylenemez (Elbern 1993:734). Bunlar manastırın günlük yaşamında da kullanılmış olabilir.

Erken Bizans kaynaklarında kaşığın Ökaristi'de kullanımı ile ilgili bir bilgi yoktur. Erken dönemde rahip ekmeği eliyle dağıtırdı, kaşığın kullanımı 8-9.yüzyılda yaygınlaşır (Bishop Kallistos 1990:14). Buna karşın 6-7.yüzyıla tarihlenen kilise hazinelerinde kaşıklar bulunmuştur (Mango 1990:248). Bunlar muhtemelen adak olarak kiliselere armağan edilen ve özel günlerde kullanılan kaşıklardır.

İBRİK (lat.urceus) (yun.ξεστης) VE TRULLA (lat.agmanile) (yun.χερνιβειου):

İkisi bir takım oluşturan bu eserler (χερνιβοξεστον-cherniboxeston) ayine başlamadan önce rahibin ellerini yıkaması için kullanılır. Bu işlem İsa'nın çarmıha gerilmesine karar verildiğinde Pilatus'un suçsuz olduğunu göstermek için ellerini yıkamasını sembolize eder. Cherniboxeston terimi 6.yüzyıla at bir papirüsde ve 582-602 tarihli gümüş bir ibrikteki yazıtta geçer (res.230) (Mango 1986:104-107). Hem günlük yaşamda hem liturjide kullanılan ibrik ve trullanın saray seremonilerinde de kullanıldığını, üzerlerinde alçak kabartma tekniği ile yapılmış süslemeler olduğunu VII.K.Porphyrogennetos'un yazdığı De Ceremoniis'den öğreniyoruz (Mango 1991d:418).

İbrik, suyun veya kutsal şarabın konduğu, ince boyunlu küresel gövdeli, halka kaideli, kulplu veya kulpsuz bir kaptır (19). Liturjide hem şarap hem su koymak için kap gereklidir. Ancak günümüze gelebilen örneklerden

hangisinin şaraba, hangisinin suya ait olduğunu kesin olarak anlamak mümkün değildir.

Trulla, elin altına tutulan, küresel veya dilimli küresel gövdeli, halka kaideli, uzun saplı bir kaptır. İbriklerde herhangi bir süsleme görülmezken, trullalarda genellikle Poseidon, yunus balığı, istiridye kabuğu, çeşitli deniz hayvanları gibi su ile ilgili tasvirler yapılmıştır (20).

BUHURDAN (lat.thuribulum) (yun.θνμιατηριον):

Buhurdan, içinde tütsünün yakıldığı, küresel, dilimli küresel, silindirik, altıgen veya kare gövdeli, konik veya halka kaideli veya üç ayaklı, bazı örnekleri kapaklı, taşınabilmesi ve asılabilmesi için üç zinciri olan kaptır.

Buhurdanın içinde yakılan tütsü, Hindistan ve Afrika bölgesinde yetişen, boswellia ağacının gövdesindeki reçineden elde edilir. Buhurdan için kullanılan Yunanca terimin kökeni, tütsü olarak kullanılan bir tür kekik otunun adıdır. Tütsü, Roma imparatorluk kültünde ve ilaç yapımında kullanılmıştır. Daha sonra kilise büyüklerinin ve Hıristiyanlığın sembolü olan tütsü, liturjide kömür üzerinde veya buhurdanlarda yakılırdı. Hıristiyanlıkta tütsü, cenazelerde güzel koku olarak, ikona, kutsal emanetler veya altarı onurlandırmak, tören başlangıcında kiliseyi şeytani ruhlardan arındırmak, özellikle Suriye ve Kopt geleneklerinde duanın ve tövbenin sembolü olarak sunuşta kullanılırdı (Taft, Kazhdan 1991:991).

Buhurdanın liturjideki önemi sadece kutsal ekmek ve şarabı tütsülemesinden kaynaklanmaz. Sembolik anlamları da vardır. Tütsü insanlığı, ateş İsa'nın Tanrısallığını, dumanın yükselişi duaların Tanrıya ulaşmasını sembolize eder (Weitzmann 1979:594). Çeşitli ayinlerde kullanılan

buhurdan ile, Ökaristi'de altar, İncil, ekmek ve şarap, ayine katılanlar, cenaze törenlerinde ölü veya deprem gibi doğal afetlerden tahrip olan yerler tütsülenir.

Üzerlerinde İsa, Meryem, başmelek Mikael, Gabriel ve havarilerin tasvir edildiği buhurdanlarda en yoğun tasvir İsa'nın yaşamından alınan sahnelerdir (21).

YELPAZE (lat.flabellum) (yun.ριπιδιου):

Yelpaze Ökaristi'de diakon tarafından taşınır, kutsal ekmek ve şarabı toz ve böceklerden korumak için kullanılır.

4.yüzyıldan itibaren liturjide kullanıldığı bilinen yelpaze, deri, kuştüyü veya ketenden yapılırdı. En erken tarihli maden örnekler Stuma ve Riha hazinelerindeki 577 tarihli yelpazelerdir (Mango 1986:no.31,32). Daire şeklindeki eserin çevresi dilimlidir, altta asanın geçirileceği sap bulunur. Üzerlerinde serafim veya kerubim tasviri vardır. Bu tasvirler meleklerin altarda varlığını sembolize eder (Elbern 1993:736).

KİTAP KAPAĞI:

Kitap kapakları İncil'i ve diğer dini kitapları korumak amacı ile kullanılır. Dikdörtgen şeklindeki iki levhanın menteşelerle birbirine tutturulması ile oluşur.

Gümüş kitap kapaklarında genellikle bir kemerin içinde haç veya aziz figürleri tasvir edilir. Altın-mine tekniği ile yapılan kapaklarda daha çok İsa, Meryem ve aziz figürleri görülür. Daha zarif ve ince işçilikli kapaklar altarda duran veya "Küçük Giriş" de taşınan İncil'i korumak için kullanılırdı (Mango-Bouras 1991c:306).

HAÇ (lat.crux) (yun.σταυρος):

Haç, İsa'nın çarmıha gerilişini sembolize eder. Ayinde taşınan haçların alt kolunda sap vardır. Bu sap bir kaideye takılır ve kaideye geçirilen ahşap asa ile haç taşınır.

Haç, I.Theodosius döneminde (379-395) imparatorluk seremonilerinde önemli bir yer alır. İsa'nın ölüme karşı zaferinin sembolü olan haç, imparatorlar için düşmanlara karşı kazanılan zaferin sembolüdür. Roma imparatorluğunun erken dönemlerinde askeri törenler, ayinler ve zafer kutlamalarında taşınan standart, vexillum ve tropaeumların yerini almıştır. Büyük boyutlu bir haç, 4.yüzyılın sonlarında taç giyme törenlerinin bir parçasıdır. Ayrıca, bayram günlerinde kilise ile saray arasında yapılan yürüyüşte haç taşınır (Cotsonis 1994:8-10).

Haçın kullanıldığı dini törenlerden biri Ökaristi'dir. "Küçük Giriş" te taşınan haçın yatay kollarında bazen "A ve W" harfleri asılıdır. Alfabenin bu ilk ve son harfi İsa'nın başlangıç ve son olduğunu sembolize eder. Sabit olmayan tören haçları farklı boyutlarda olabilir. Küçük haçları rahip ayin sırasında bir elinde tutar, diğer eliyle buhurdan taşır. Büyük haçlar ise İsa'nın Doğumu, Müjde gibi bayramlarda veya Paskalya'dan önceki perhizin üçüncü pazarında yapılan ayinlerde tören alayının başında taşınır (Galavaris 1994:96).

Yukarıda belirttiğimiz gibi ayin sırasında doğrudan kullanılan eserlerin yanı sıra kutsal ekmek ve şarabın hazırlanması ve saklanmasında kullanılan araçlar vardır. Şarap ve suyun konduğu ibrik veya testiler, şarabın süzüldüğü süzgeç, şarabın kaplara konması için kullanılan

kepçe bu tür araçlardandır. Özellikle Suriye'de bulunan kilise hazinelerinde gümüş örneklerine rastlamak mümkündür (Mango 1986:no.23-26).

Ekmek damgası ve mızrak ekmeğin hazırlanması aşamasında kullanılır. Seramik, ahşap veya bronzdan yapılan ekmek damgasının üzerinde çeşitli şekiller ve İsa'nın adının kısaltmaları bulunur. Şekillerin tümünün sembolik anlamı vardır. Ekmek damgalandıktan sonra, İsa'nın adının olduğu kısım mızrakla çıkarılır. Kutsal mızrak (η αγια λογχη) adı verilen küçük bıçak İsa çarmıha gerildiğinde O'na Longinus adlı askerin batırdığı mızrağı simgeler (Weitzmann 1979:593). 9.yüzyılda Ioannes Chrysostomos liturjisinde kutsal mızrağın kullanımı belgelenmiştir (Elbern 1993:734).

Artophorion (lat.pyxis, yun.αρτοπτειον) kutsal ekmeğin muhafaza edildiği kutudur. "Kudüs'e giriş"den Paskalya'ya kadar geçen süre "Büyük Hafta", bu haftadaki Perşembe günü "Büyük Perşembe" dir. Büyük Perşembe'de Ökaristi ekmeğinden alınan bir parça şarapla ıslatılır. Küçük parçalara ayrılır. Sonra özel yöntemlerle kurutulur ve artophoriona konur. "Artos" denilen bu ekmek 1 yıl korunur ve ayinlere katılamayan hastalara ve yaşlılara götürülür (22).

Artophorion terimi 7.yüzyılda Chronikon Pascale'de geçer (Elbern 1993:737). Erken Bizans döneminde küresel veya silindirik gümüş ve fildişi kutular bu amaçla kullanılmıştır. Orta Bizans döneminde ise kilise biçiminde artophorionlar karşımıza çıkar. Bu kutuların işlevleri tartışmalıdır. Hangisinin kutsal ekmek, tütsü kabı veya röliker olduğu her zaman kesin olarak tesbit edilemez.

C. LİTURJİK ESERLERİN İŞLEVİ AYDINLATICI ÖZELLİKLERİ

Liturjide kullanılan eserlerin bir kısmı (paten, kalis, kaşık, ibrik, trulla, buhurdan, kâse) işlev açısından günlük hayatta da kullanılabilecek eşyalardır. Bu eserlerin liturjide kullanılıp kullanılmadığını tesbit etmemize yardım eden bazı özellikler vardır. Bunların başında form, yazıt ve süslemeler gelir.

Ökaristide kullanılan ve katalogda örneklerini tanıttığımız liturjik eserler içinde formu işlevini anlamamıza yarayan eserler kitap kapakları, haç ve haç kaideleridir. Birbirine menteşelerle bağlı iki dikdörtgen levhadan oluşan kitap kapakları formları açısından kitap kapağından başka bir işlevle kullanılamaz (23). Haç ve haç kaideleri için de aynı durum sözkonusudur. Hıristiyanlığın sembolü olan, farklı tipleri olmakla birlikte temelde dört koldan oluşan haç ve genellikle kilise maketi biçiminde yapılan haç kaideleri ancak dini amaçla kullanılabilir (24).

Diğer eserlerin liturjik işlevini tesbit etmemiz için form tek başına yeterli bir özellik değildir. Bu eserlerde formu, yazıt ve süsleme ile birarada değerlendirmek gerekir.

Yazıtlar:

Liturjik eserler üzerinde liturjik, ithaf ve adak yazıtı olmak üzere iki tür yazı görülür:

1. Liturjik yazıtlar: Liturjik paten ve kalislerin üzerinde özellikle orta Bizans döneminde dini içerikli yazılar bulunur. Bazı örneklerde ökaristi sırasında, ekmek ve şarap verilirken söylenen sözler yazılıdır. Örneğin, Venedik San Marco hazinesindeki alabaster-mine işi

patende, "Al ye, bu benim bedenimdir" (25), aynı hazinedeki mine işi kalisde, "Hepsini için, bu Yeni Ahit olan benim kanımdır" yazılıdır (26). İsa, bu iki cümleyi havarilere ekmek ve şarabı verirken söylemiştir. Katalogda tanıttığımız, İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki ve Berlin, Museum für Spätantike und Byzantinische Kunst'da bulunan Bergama kökenli kalislerde de aynı yazıt bulunmaktadır (kat.no:7; Sevrugian 1992:22-23). Bakır paten ve kalislerdeki yazıtların tümünün liturjik olması bu eserlerde 10.yüzyıldan itibaren liturjik yazıtların tercih edildiğini göstermektedir.

Liturjik yazıtlardan önemli bir diğer örnek Antakya haçıdır. Haçın ön yüzünde, Küçük Giriş'in ardından söylenen bir övgü şarkısı olan "Trisagion"dan bir bölüm vardır: "Kutsal Tanrı, Kutsal güçlü olan, Kutsal ölümsüz olan, Bize merhamet et" (Downey 1954:278).

Erken dönem eserlerindeki yazıtların içeriği farklıdır. İthaf veya adak cümlelerinden oluşan bu yazıtlarda eseri bağışlayan kişinin adı veya bağışladığı kilisenin veya azizin adı geçer.

2. İthaf ve adak yazıtları: Erken dönem gümüş paten ve kalislerinde görülen bu yazıtlarda sadece dua veya ithaf olabileceği gibi, baninin, eserin ithaf edildiği azizin, bazı örneklerde ise ithaf edildiği kilisenin adı geçer. Yazıtın kilise adı vermesi, eserin dini amaçla kullanılacağını göstermesi açısından önemlidir. Zengin kişilerin, bu eserleri genellikle günahlarının affı için bağışladığı anlaşılmaktadır.

İthaf ve adak yazıtlarına Suriye'de ve Kumluca'da bulunan hazinelerdeki eserleri örnek vermek mümkündür. Hama hazinesine ait kalis ve patenlerde; "Tefeci Sergios, karısı Maria ve çocuklarının ruhu için adak", "Sergios,

Anna, Dometios ve Ioannaes'in kurtuluşu için adak", "Magistrianos Symeonios'un kurtuluşu ve adağını yerine getirmek için", "Pelagios Basianos'un adağı. Kaper Koraon'un Aziz Sergios hazinesi için", "Aziz Sergios hazinesi. Heliodoros'un oğlu Baradatos'un anısı için", "Çok aziz başpiskopos Amphilochios'un adağı", "Kyriakos Aziz Sergios'a adak için hediye etti", "Elpidios, Tanrı anasına şükranlarıyla bu kalisi kendisi ve ailesinin kurtuluşu için armağan etti", "Çarmıha gerilen Tanrı'nın oğlu bizi koru", "Sarabaon'un kutsal kilisesinin hazinesi", Aziz Georgios'un Tanrısı hizmetkârın Leontios için dua et", Theophilos'un oğulları Thomas ve Ioannes'in armağanı", "Efendimiz, Senin olanı Sana sunuyoruz", "Çok alçak gönüllü piskopos Eutychianos'dan günahlarının affı için Ulu Tanrı'ya", "Göz kamaştırıcı parlaklığa sahip Meryem'in anısı için", "Tanrı tarafından adı bilinen rahibin adağı", "Kutsal Sion, Piskopos Eutychianos'a yardım et", gibi yazıtlar vardır. Erken dönem hazinelerindeki yazıtlar bani ve yer adlarındaki değişiklikler dışında hemen hemen aynıdır (27).

Haçlarda ise, az sayıdaki liturjik yazıtlı örnek dışında genellikle ithaf edildiği İsa, Meryem, aziz veya azize isimleri yazılıdır. Katalogda tanıttığımız eserleri ve Türkiye dışındaki müzelerde bulunan haçları gözönüne alacak olursak, "Artemonos'un duası", "Aziz Boiphos", "Aziz Elias", "Aziz Konstantinos", "Aziz Georgios" gibi isimlerle ve İsa, Tanrı anası kısaltmaları ile karşılaşıyoruz (kat.no:99,103,112,116,121; Cotsonis 1994:102).

Merhamet ve günahların affını dileyen yazıtların yanısıra özellikle kaşıklarda karşımıza çıkan bir yazıt türü de eserin banisini bildirir. Örneğin Hama hazinesindeki bir kaşıkda, "Maria'nın", Antakya hazinesine

ait bir kaşıkda "Damnos'un" yazılıdır (Mango 1986:126,219).

Gerek doğrudan liturjiden alınan cümleler, gerek ithaf ve adak yazıtları bu eserlerin yazıtlarda adı geçen kişiler tarafından kiliselere bağışlandığını göstermektedir. Tek başına liturjik yazıt içeren eserlerin kiliselerde ayin sırasında kullanıldığı kesindir ve bu özellik eserin işlevinin saptanmasında önemli bir unsurdur. İthaf ve adak yazıtları ise eğer ithaf edildiği kilisenin adını vermiyorsa veya bir kilise hazinesi ile birlikte bulunmadıysa eserin kesin olarak liturjide kullanıldığını göstermez. Bunlar, çeşitli kişilerin günahlarının affedilmesi için bir azize veya Tanrıya adadığı kaplar olabilir ve manastırın günlük yaşamında kullanılabilir.

Tasvirler:

Bizans dönemine ait maden eserler üzerindeki tasvirler Yunan mitolojisi, Tevrat veya İncil konuludur. Özellikle 5-6.yüzyıla tarihlenen damgalı eserlerde tasvir edilen "Çoban ve sürü", "Yılanı besleyen kadın", "Dionysios ayini", "Ino ve Melikertes'in deli Athamas'dan kaçışı" gibi mitolojik konular araştırmacılar tarafından hıristiyan inancı ile özdeşleştirilmiş konular olarak nitelendirilmiştir (28).

Maden eserler üzerinde tasvir edilen Tevrat konuları arasında Kıbrıs'da bulunan, Davud peygamberin hayatından sahnelerin tasvir edildiği tabaklar bulunmaktadır. Kontrol damgaları ile 7.yüzyıla tarihlenen eserler muhtemelen set halinde armağan olarak üretilmiştir (29).

Liturjik maden eserlere baktığımızda tasvirlerde dini konu ve kişilerin seçildiklerini görüyoruz. Patenlerde,

Havari Komünyonu, İsa, Meryem, başmelek Mikael, haçı bekleyen melekler, Stephanos, Prokopius, Sergios/Bakkhos gibi çeşitli aziz figürleri, haç ve christogram gibi sembolik motifler tasvir edilmiştir (30). Bu tasvirler liturjik yazıtlarla birleşince eserlerin dini amaç dışında kullanılmış olabileceği söylenemez. Ancak, V.Elbern bir araştırmasında haç tasvirli her eserin liturjik olamayacağını, örneğin Kumluca hazinesindeki büyük boyutlu, halka kaideli ve kaidesinde delikler olan, haç veya christogram tasvirli patenlerin ökaristide kullanılmadığını, belki altarın kenarlarına asıldıklarını öne sürmektedir (Elbern 1993:730). Kıbrıs hazinesine ait küçük boyutlu, küçük haç tasvirli tabakların ise akşam yemeği servisinde kullanılmış olabilecekleri ileri sürülmektedir (Buckton 1994:93). Kumluca hazinesindeki büyük boyutlu, haç tasvirli, adak yazıtlı bir paten, orijinal durumdaki asteriskosu ile günümüze ulaştığından ayin sırasında paten olarak kullanıldığını göstermektedir, bu nedenle Kumluca hazinesine ait patenlerin herhangi bir yere asılarak, başka bir amaç ile kullanıldıkları görüşüne katılmıyoruz (31).

Kalislerde genellikle İsa, Meryem, Petrus, Paulus, azizler ve haç motifleri tasvir edilmiştir (32). Liturjik kalisler ile aynı form ve boyutlardaki, Arnavutluk'ta bulunan altın kadeh, üzerindeki hayvan tasvirleri ile diğerlerinden ayrılır ve liturjide kullanılmadığı bu tasvirler sayesinde anlaşılır (33).

Kaşıklarda, hayvan figürleri, haç ve bitkisel motifler tasvir edilmiştir (34). Kıbrıs, Lambousa'da bulunan hayvan tasvirli kaşıklar dini işlevle kullanılmadıklarını göstermektedir. Kaşıkların bir kilise veya manastırda rahipler tarafından veya gümüş olmaları nedeniyle özel günlerde kullanıldıkları düşünülebilir (35).

Formu ve süslemeleri işlevini tesbit etmeye yardımcı olan eser türleri içinde buhurdanların daha farklı bir durumu vardır. İşlev olarak içinde sadece tütsü yakmaya yarayan, belli gövde formları olan, tasvir sanatından kullanıldığı ayinleri tesbit edebildiğimiz buhurdanların hangisinin ayin sırasında hangisinin evlerde ya da günlük yaşamda, başka amaçla kullanıldığını kesin olarak tesbit etmek zordur. Çünkü, bazı dönem kaynakları ve kazı buluntuları buhurdanların sadece kilisede, ayin sırasında kullanılmadığını göstermektedir. Örneğin, Sardis kazılarında, Bizans dönemine ait boya dükkânlarında bulunan örnekler, buhurdanların dini amaç dışında evleri ya da dükkânları kötü kokulardan arıtmak amacıyla da kullanıldığını belgelemektedir (Crawford 1990:15).

Belirli bir grup dışında buhurdanlarda tasvir çok yaygın değildir. Suriye-Filistin kökenli oldukları kabul edilen ve üzerinde İsa'nın yaşamından sahnelerin tasvir edildiği buhurdanlar dışında birkaç gümüş ve bronz örnekte İsa, Meryem, Petrus, Paulus veya azizler gibi kutsal kişiler ve haç motifleri görülür. Bazı örnekler ise paralel çizgiler veya içiçe daire motifleri ile bezenmiştir. Geometrik motifler eserin liturjik olup olmadığını tesbit etmeye yardımcı olmaz. Ancak, dini içerikli sahne ve figürlerin tasvir edildiği buhurdanların kilisede ayin sırasında veya asılarak kullanıldığını söyleyebiliriz. Bunun yanı sıra süslemesiz veya geometrik motifli buhurdanlar liturjik değildir demek yanlış olur, az sayıda örneğini bilmemize rağmen kilise kazılarında bu tip buhurdanlar bulunmuştur (36).

Erken Bizans döneminden iki örneği günümüze gelebilen, yassı yuvarlak gövdeli, ahşap bir asaya bağlantıyı sağlayan sap kısmı olan yelpaze form açısından başka bir işlev ile kullanılamaz (37). Ancak, yalnızca

formu bir yelpazenin liturjik amaçla kullanıldığını söylememize yetmez. Özellikle Akdeniz'de kullanımı yaygın olan yelpazenin liturji dışındaki işlevi hakkında fazla bilgimiz yoktur. 6.yüzyıl başına ait konsül Philoxenos'un diptikonunda, bir hizmetkar yelpaze tutmaktadır (Mango 1991e:1790-1791). Bu örnek önemli kişiler için de yelpazenin kullanıldığını gösterir. Dolayısıyla bir yelpazenin liturjik işlevini tesbit edebilmek için formunun yanısıra tasvir de önem taşır. Günümüze gelebilen iki gümüş örnekteki ve anıtsal resim sanatındaki yelpazelerin üzerindeki serafim ve kerubim tasviri bu eserlerin liturjide kullanıldığını anlamamıza yardımcı olur (38).

Katalogda az sayıda örneğini sunabildiğimiz ve işlevini kesin olarak saptayamadığımız kâse ve kutuların liturjideki kullanımlarını tesbit edebilmek için form, yazıt ve süsleme her zaman yeterli olmaz. Çünkü, günlük yaşamda veya manastırda mutfak eşyası olarak kullanılabilecek kâselerin ve kutsal ekmek/tütsü kutusu ya da röliker olarak kullanılabilecek kutuların liturjideki kullanımları hakkında kaynaklarda bilgi yoktur.

12 havari tasvirli kâse dini figürler içermekle birlikte boyutları ve üzerinde yazıt olmaması nedeniyle dini işlevli bir kap olduğunu düşünmemize rağmen ökaristide yeri olup olmadığını belirleyemediğimiz örneklerden biridir(kat.no:135). Haç tasvirli kutu (kat.no:136) üzerindeki yazıt ve süslemeye göre dini işlevli bir eser olmakla birlikte röliker mi yoksa kutsal ekmek/tütsü kutusu mu olarak kullanıldığını kesinleştiremediğimiz eserlerdendir.

B. BİZANS TASVİR SANATINDA LİTURJİK ESERLER

Liturjik eserlerin türleri ve işlevleri hakkında dönem kaynakları ve kazılarda bulunan kilise hazinelerinin yanı sıra tasvir sanatı da bilgi vermektedir. Anıtsal resim sanatı, el yazmaları ve el sanatı ürünleri olarak üç gruba ayırabileceğimiz tasvir sanatında liturjik eşyalar başta Havari Komünyonu, Ökaristi ve Koimesis olmak üzere, altar tasvirleri, azizlerin ölümü veya röliklerin taşınması, mezar başında kadınlar, diakon, imparator ve maiyyeti gibi sahnelerde görülür.

Tasvir sanatı, paten, kalis, ibrik, trulla, buhurdan, yelpaze ve haç gibi liturjik objelerin kullanıldığı ayinleri, günümüze ulaşmış veya ulaşamamış formları göstermenin yanı sıra tarihlendirmeye yardımcı olması açısından da önemlidir.

Tasvirler yüzyıllara göre kronolojik olarak incelenmiş ayrıntılı bilgiler ek bir liste ile verilmiştir (bkz.Ek-15). Böylece, anıtsal resim sanatı, el yazmaları ve el sanatı ürünleri arasında bütünlük olup olmadığı veya bir türün belirli konu veya bölgelerde tasvir edilip edilmediği tesbit edilecektir.

6.yüzyılda, Suriye kökenli elyazmaları ve el sanatı ürünleri ile Ravenna'daki duvar resimlerinde, Havari Komünyonu, imparator ve maiyyeti, mezar başında kadınlar sahneleri tasvir edilmiştir.

Bu eserlerde, küresel gövdeli ve kaidesiz, silindirik gövdeli ve konik kaideli, yuvarlak gövdeli ve halka kaideli olmak üzere üç tip paten görülür. Şarap, dilimli gövdeli kâse veya küresel gövdeli, bilezikli konik kaideli kalisden verilir. Haçlar Latin haçı tipindedir. Buhurdanlarda üç tip vardır: silindirik veya küresel gövdeli, üç ayaklı, silindirik gövdeli, halka kaideli. Hepsi üç zincirlidir. Trullalar küresel gövdeli, halka

kaideli, uzun saplı, ibrikler ince ve uzun boyunlu, küresel gövdeli, halka kaideli, tek kulpludur (res.232)(39).

Günümüze gelen el sanatı ürünlerinden 9.yüzyıla tarihlenen eser sayısı azdır. Dolayısıyla tasvir sanatında da nadiren karşımıza çıkar. Nazianzos'lu Gregorius'un ölümü, Havari komünyonu, altar, diakon aziz Stephanos tasvirlerinde; dörtgen gövdeli, konik kaideli paten, küresel gövdeli, konik kaideli kalis, silindirik gövdeli, halka kaideli buhurdan, oval veya silindirik gövdeli, konik kapaklı kutu tasvir edilmiştir (40).

10.yüzyıla tarihlenen, elyazmaları ve elsanatı ürünlerinde, Havari komünyonu, Ioannes Chrysostomos ve Aziz Markus'un röliklerinin taşınması, Vaftizci Yahya'nın röliklerinin gömülmesi, depremlerin ardından yapılan ayinler tasvir edilmiştir. Çoğunluğunu elyazmalarının oluşturduğu bu eserlerde görülen liturjik eserler, küresel veya silindirik gövdeli, konik kaideli paten, küresel gövdeli, bilezikli konik kaideli kalis, küresel gövdeli, konik kaideli buhurdan, kol uçları düz sonuçlanan, uzun saplı Latin haçı, çift kollu haç, oval gövdeli, kapaklı kutu ve kitaptır (41).

11.yüzyılda liturjik eserlerin tasvir sanatında yaygınlaştığı görülmektedir. Anadolu'da Göreme, Niğde ve Demre, Anadolu dışında Yugoslavya, İtalya, Rusya kiliselerindeki duvar resimlerinde, el yazmalarında, Havari Komünyonu, Koimesis, mezar başında kadınlar, cenaze, Zekeriya, Aziz Basileios ve Klement Liturjisi, diakon Euplos, günah çıkarma sahneleri tasvir edilmiştir.

En çok Havari Komünyonu ve Koimesis'in tasvir edildiği sahnelerde görülen liturjik eserler; yuvarlak veya küresel gövdeli, konik kaideli paten, asteriskos,

küresel gövdeli, konik kaideli kalis, Latin haçı, bıçak, dört kenarı yarım dairelerle genişletilmiş kare şeklinde veya yuvarlak gövdeli, uzun saplı yelpaze, ibrik ve trulla, küresel gövdeli, konik kaideli, küresel dilimli gövdeli, küresel ayaklı buhurdanlar, küresel gövdeli, kapaklı, halka kaideli, uzun saplı katzi, düz tepsi, ince ve uzun boyunlu, küresel gövdeli kulpsuz veya çift kulplu testilerdir (42).

12.yüzyılda, İtalya ve Kıbrıs'da tesbit edilen az sayıda kilisenin duvar resimlerinde ve İstanbul, Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ndeki Oktateuch'da Havari Komünyonu, altar, diakon, Koimesis ve cenaze tasvirleri bulunmaktadır. Bu sahnelerde, küresel gövdeli, konik kaideli, asteriskoslu paten, dilimli veya düz küresel gövdeli, konik kaideli, çift kulplu veya kulpsuz kalis, küre şeklinde, konik kaideli, dilimli veya silindirik gövdeli, konik kaideli buhurdanlar, ince ve uzun boyunlu, küresel gövdeli, konik kaideli, tek veya çift kulplu testi, dikdörtgen gövdeli, dilimli küresel kapaklı kutular görülmektedir (43).

13.yüzyılda, Yugoslavya kiliselerindeki duvar resimlerinde, Ermeni el yazmaları ve Sinai ikonalarında tasvir edilen Havari Komünyonu, Koimesis, cenaze, mezar başında kadınlar, diakon sahnelerinde; küresel gövdeli, kaidesiz paten, silindirik gövdeli, kaidesiz kâse, küresel gövdeli, konik kaideli kalis, dilimli küresel veya altıgen gövdeli, konik kaideli buhurdan, küresel gövdeli, kapaklı, uzun saplı ve altlıklı katzi, yuvarlak gövdeli, uzun saplı yelpaze görülür (44).

14.yüzyılda, duvar resmi, el yazmaları ve el sanatı ürünlerinde, Havari Komünyonu, Koimesis, diakon ve ikona önünde yapılan ayinler tasvir edilmiştir. Yoğun olarak Yugoslavya kiliselerindeki duvar resimlerinde görülen

sahneler arasında Havari Komünyonu ve Koimesis geniş bir yer tutar. Bu sahnelerde üç tip paten görülür: küresel gövdeli ve kaidesiz, yuvarlak gövdeli ve düz kaideli, silindirik gövdeli ve konik kaideli paten. Kalisler küresel gövdeli, bilezikli konik kaideli, kulpsuz veya çift kulpludur. Buhurdanlar küresel veya dilimli gövdeli, konik veya halka kaideli ve küre biçiminde, kapaklı, küresel gövdeli, konik kaideli, uzun saplı katzi olmak üzere dört tiptir. Çift kollu haç, yuvarlak gövdeli, uzun saplı, üzerinde serafim tasviri olan veya kare şeklinde, dört kenarı yarım dairelerle genişletilmiş yelpaze, bıçak, çift pahlı çatılı kilise biçiminde kutular tasvir edilen liturjik eserler arasındadır (45).

15.yüzyılda, liturjik eserlerin tasvir edildiği, tesbit edilebilen az sayıda örnek, Trabzon Ayasofyası'nın duvar resimleri ve ikonalardır. Tümü Koimesis sahnesini içeren eserlerde, küresel gövdeli, konik kaideli, iki zincirli, gövdesi bezemeli veya altıgen gövdeli, konik kaideli buhurdanlar tasvir edilmiştir (46).

Yukarıda saydığımız eserlerde, küresel gövdeli kaidesiz patenin 6., 13 ve 14.yüzyıllarda, silindirik gövdeli, konik kaideli patenin 6.,10.,11. ve 14 yüzyıllarda, yuvarlak gövdeli, halka kaideli patenin 6.,11.,13.yüzyıllarda, düz kaidelilerin 14.yüzyılda, küresel gövdeli, konik kaideli patenin 10.-12.yüzyıllar arasında, dörtgen patenin 9.yüzyılda tasvir edildiği görülmektedir. Anadolu, Suriye, Yugoslavya gibi farklı kökenlere ait tasvirlerde benzer formlar olması ve bu formların tasvir sanatında yüzyıllar boyu yaşaması dikkati çeker.

Müzelerdeki en erken örnekleri 6.yüzyıla ait olan asteriskos tasvir sanatında 11. ve 12.yüzyılda görülür (47).

Küresel gövdeli, bilezikli veya bileziksiz konik kaideli kalisler 6.-14.yüzyıllar arasında her zaman tasvir edilmiştir. 14.yüzyıl örnekleri çift kulpludur. Müzelerde örneğini tesbit edemediğimiz, dilimli küresel gövdeli ve kulplu kalisler 12.yüzyılda karşımıza çıkar.

Şarabın kâseden içirildiği tasvirler Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu'ndaki Riha pateninde (res.234) ve Rossano İncili'nde olduğu gibi 6.yüzyıla aittir (Ross 1962:12-15; Weitzmann 1977:res.XVI).

Müzelerde çok sayıda örneği bulunan küresel gövdeli buhurdanlar, 6.-15.yüzyıl arasında her dönemde ve her eser türünde tasvir edilmiştir. Özellikle Yugoslavya'daki kiliselerin freskolarında kopya edilmiş gibi aynı tip buhurdan görülmektedir. Silindirik buhurdanlar 6., 9. ve 12.yüzyılda görülür. En erken 6.yüzyıla ait örnekleri bulunan altıgen gövdeli buhurdanların ilk tasvirleri 13.yüzyıl 2.yarısına aittir, 15.yüzyılda da görülür. Dilimli küresel gövdeli buhurdanların en erken örnekleri 11.yüzyıl eserlerindedir. Küre şeklindeki buhurdanlar Yugoslavya'daki kiliselerin freskolarına özgü gibidir ve 11.yüzyıldan itibaren karşımıza çıkar.

Türkiye müzelerinden örneğini tesbit edemediğimiz katzi adı verilen buhurdanlar Göreme'de Karanlık Kilisede ve çoğunlukla Yugoslavya'daki kiliselerin tasvirlerinde 11.yüzyıl ortalarından itibaren görülür (Jerphanion 1942:lev.103/1; Lazarev 1967:436; Hamann MacLean-Hallensleben 1963:333).

Müzelerde 6.yüzyıla ait iki örneği olan yelpaze, genellikle Kiev ve Yugoslavya kiliselerinin freskolarında 11.yüzyıldan itibaren tasvir edilmiştir (48).

Sonuç olarak söyleyebiliriz ki, tasvir sanatı liturjik eserleri kesin tarihlendirmemize yardımcı olmaz. Ancak, günümüze ulaşmayan formları tanımamız, eserlerin işlevlerini ve kullanıldıkları törenleri saptamamız açısından önem taşır.

BÖLÜM NOTLARI

(1) Prothesis Yunanca "sunuluş" anlamına gelir ve Ökaristiden önce kutsal ekmek ve şarabın hazırlanmasıdır. Cenaze törenlerinde ise ölünün yakınları tarafından son kez görülüp, öpülebilmesi için yüksek bir yere yatırılması anlamında kullanılır (Akyürek 1996:177-178,dn.711).

(2) Cenaze törenleri hakkında bilgi veren kaynaklar için bkz.Kyriakakis 1974:37-72. Tasvir sanatında buhurdan için bkz. "Bölüm II-B. Bizans Tasvir Sanatında Liturjik Eserler".

(3) Bu bilgi Rahip Sakkulidis ile yapılan görüşmede sözel olarak alınmıştır.

(4) Anaphora: İnanç açıklaması ile ekmek ve şarabın dağıtılması arasında komünyonun en önemli kısmını oluşturur. Önce şükredilir, sonra ekmek ve şarabın dağıtılması sırasında "alınız ve yiyiniz", "alınız ve içiniz" sözleri söylenir ve bunları İsa'nın bedenine ve kanına dönüştürmesi için Tanrı'ya yakarılır (Spitzing 1989:223).

(5) Antiphon: Koro tarafından söylenen psalm. İncil metinleri, tevrattan psalmler veya peygamber sözleri (Spitzing 1989:22).

(6) Litani: Liturjik dua.

(7) Trisagion: "Üç kez kutsal". Küçük girişin hemen ardından söylenen, papazın sessiz duası ile koronun söylediği övgü şarkısı (Spitzing 1989:223).

(8) Dismissal: İzin, müsaade.

(9) İstanbullu Eutychios-PG 86.2=2400. C.2401B.

(10) Burada sözü edilen altın, altınlarla işlenmiş bir örtü olmalıdır.

(11) Kheroubikon: Büyük giriş sırasında (Kerubim girişi) Tanrının tahtı için kerubimin koro ile ortaklaşa söylenen övgü şarkısı (Spitzing 1989:223).

(12) Ektene: Rahiple cemaat arasında karşılıklı okunan bereket duası (Spitzing 1989:222).

(13) Sessiz dua: Antiphon sırasında altar önünde rahibin yaptığı sessiz övgü duası (Spitzing 1989:223).
(14) Rahiplerin ellerini yıkaması için yardımcı diakonun su getirdiğinden bahseden diğer yayınlar için bkz. Brightman-Hammond 1896:462; The Divine Liturgy:25.
(15) Komünyon tasvirli paten için bkz.kat.no:1 ve Ek-3,no.8; haç tasvirli patenler için bkz.Ek-3,no.2,9,13,14,15,34,35.
(16) Çarmıhta İsa, Meryem, aziz ve melek tasvirli patenler için bkz.Ek-3,no.37-42,45.
(17) İsa, Meryem, melek ve havari tasvirli kalisler için bkz.Ek-4,no.21-23,25,28,
(18) Monogramlı kaşıklar için bkz.Ek-5,no.70-77, hayvan tasvirli kaşıklar için bkz. E-5,no.120-130.
(19) İbrikler için bkz.Ek-6.
(20) Trullalar için bkz.Ek-7.
(21) Buhurdanlar için bkz.Ek-8.
(22) Bu bilgi Rahip Sakkulidis ile yapılan görüşmede sözel olarak alınmıştır.
(23) Kitap kapaklarının formları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.Boyd-Mango 1992:76. Örnekler için ayrıca bkz.Ek-10.
(24) Haç ve haç kaideleri için bkz.kat.no:95-130.
(25) 10-11.yüzyıla tarihlenen patendeki yazıt için bkz.Matta İncili 26:26; Markos İncili 14:22; Lukas İncili 22:19.
(26) 10-11.yüzyıla tarihlenen kalisdeki yazıt için bkz. Matta İncili 26:28; Markos İncili 14:24; Lukas İncili 22:20.
(27) Hama hazinesindeki yazıtlar için bkz. Mango 1986:68, 71,74,78,84,87,92,94,121,132,144,238,248,256. Kumluca hazinesindeki yazıtlar için bkz.Boyd-Mango 1992:19-34.
(28) Ayrıntılı bilgi ve eserler için bkz.Effenberger 1982:97-111.

(29) Hazine hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Dalton 1900:159-174; Dalton 1906:1-24; Weitzmann 1979:425,430-432.
(30) Örnekler için bkz.dn.15.
(31) Asteriskoslu paten için bkz.Boyd-Mango 1992:S7.1
(32) Örnekler için bkz.dn.17.
(33) Bugün İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde bulunan kadeh için bkz.Fıratlı 1955:44.
(34) Örnekler için bkz.dn.18. Kıbrıs'da bulunan kaşıklar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.Hauser 1992:55,128-132,lev.44,47.
(35) Kaşıkların işlevi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.Hauser 1992:78-87.
(36) Efes, Meryem Kilisesinde bulunan süslemesiz buhurdan için bkz.kat.no:75; Suriye Beth Shan Manastırı'nda bulunan buhurdanlar için bkz.Fitzgerald 1931:lev.38/23, 24, Filistin-Ürdün arasında bir Nesturi manastırında bulunan buhurdan için bkz.Baramki 1934:82.
(37) Stuma hazinesine ait yelpaze için bkz.kat.no:93, Riha hazinesine ait yelpaze için bkz.Ross 1962:15-17.
(38) Yelpazenin tasvir sanatındaki örnekleri için bkz.Ek-15,no.20,30,41,56,57,64.
(39) Ayrıntılı bilgi için bkz.Ek-15,no.1-8.
(40) Ayrıntılı bilgi için bkz.Ek-15,no.9-11.
(41) Ayrıntılı bilgi için bkz.Ek-15,no.12-19.
(42) Ayrıntılı bilgi için bkz.Ek-15,no.20-34.
(43) Ayrıntılı bilgi için bkz.Ek-15,no.35-40.
(44) Ayrıntılı bilgi için bkz.Ek-15,no.36-50.
(45) Ayrıntılı bilgi için bkz.Ek-15,no.51-69.
(46) Ayrıntılı bilgi için bkz.Ek-15,no.70-73.
(47) bkz. dn.31.
(48) İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki yelpaze için bkz.kat.no:93; Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu'ndaki yelpaze için bkz.Ross 1962:15-17.

III. BİZANS DÖNEMİ KİLİSE HAZİNELERİ

Erken Bizans döneminde kiliseler için liturjik işlevli eserler ve aydınlatma araçları yapılmıştır. Malzemeleri gümüş olan bu eserler kazılarda birarada bulunduğundan "hazine" olarak tanımlanmaktadır. Çoğu damgalı olan bu eserler 5.-7.yüzyıllar arasına aittir.

Bu bölümde, belli bir kilise için yapılan veya armağan edilen başkent ve Anadolu kökenli hazineler ile Anadolu dışında bulunan hazineler tanıtılmıştır.

A. BAŞKENT VE ANADOLU KÖKENLİ HAZİNELER

1. KUMLUCA HAZİNESİ

Hazine, 1963 yılında Kumluca'da köylüler tarafından yapılan kaçak bir kazıda bulunmuştur. Kumluca, Antalya yakınlarında Finike'nin doğusunda, antik Corydalla kentinin güneyinde, kıyıya doğru uzanan düz arazide yer alır (1).

Eserlerden yaklaşık 71'i gümüş (50 eser, 10 kaplama levhası, 1 yüzük), 1'i bakır para (I.Leon [457-474] veya Zenon dönemi [474-475]), 1'i bronz üzerine gümüş kaplama kerpeten ve 1'i altın asadır. Yapılan kaçak kazı sırasında eserlerin bir kısmı yurt dışına kaçırılmış, diğerleri restore edilmek üzere İstanbul Arkeoloji Müzeleri laboratuvarına verilmiş, işlemler bittikten sonra Antalya Müzesi'ne teslim edilmiştir.

1967 yılında Washington D.C.'daki Dumbarton Oaks Koleksiyonu'nun kataloğunda, Kumluca'dan geldiği belirtilen 8 eserin tanıtılması, 4 eserin fotoğrafının yayınlanması ile yurt dışına kaçırılan eserlerin bu koleksiyonda olduğu

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

anlaşılmıştır (Kitzinger 1967:no.63-70). Daha sonra hazine üzerine yapılan çeşitli yayınlarda bazı parçaların İngiltere ve İsviçre'de özel koleksiyonlarda olduğu tesbit edilmiştir.

Kumluca hazinesi, bazı eserlerin üzerindeki yazıtlarda "Kutsal Sion"un adının geçmesi nedeniyle araştırmacılar tarafından "Sion hazinesi" olarak adlandırılır (Boyd-Mango 1992).

Antik Myra'da (Finike yakınında) Sion'lu Nikolaos adlı bir azizin kültü vardır. 6. yüzyılın ilk yarısında bilinen bir aziz olan Sion'lu Nikolaos, Myra yakınındaki Sion manastırının yöneticisidir. Manastırın varlığını ve Sion'lu Nikolaos'u azizin 564'de ölümünden sonra, muhtemelen yolculuklarında azize eşlik eden bir kişinin yazdığı Vita'dan öğreniyoruz (Sevcenko 1984:11). Kitapta Finike (Phoinix), Myra, Ernez (Arneai) gibi çeşitli yer adları vardır. Ancak Sion manastırının yeri kesin olarak saptanamamıştır. Manastırın yeri hakkında çeşitli görüşler vardır; Harrison Karabel'de olabileceğini (Harrison 1963:119,122), Sevcenko Ernez ve Finike'den dolayısıyla Karabel'den çok uzak olamayacağını, bölgenin önemli bir merkezi olduğu için Myra yakınında olması gerektiğini ileri sürmektedir (Sevcenko 1984:14).

Nikolaos'un Vita'sından dağlık bir bölgede bulunan manastırın hızla gelişip, zenginleştiği, değerli kaplar, patenler ve şamdanlar ithaf edildiği öğrenilmektedir. Sevcenko bunları Kumluca'da bulunan hazine ile eş tutar; Mango ise, hazinenin Korydalla katedraline ait olabileceğini ileri sürmektedir (Mango 1991a:1906). Boyd ve diğer araştırmacılar, hazinenin 7. yüzyılda Araplar tarafından daha sonra alınmak üzere Likya sahillerine gömüldüğünü düşünmektedirler (Mango 1991a:1906).

Hazinede 6 paten, 1 asteriskos, 3 kalis, 2 buhurdan, 4 levha (kitap kapağı), 3 haç biçimi polykandilion, 3 yuvarlak polykandilion, 8 dikdörtgen polykandilion, 4 lamba, 9 kandil zarfı, 4 kaplama levhası, kiboriuma ait 2 sütun kaplaması, 2 amphora bulunmaktadır. Kilise hazinelerinde bulunan kaşık, süzgeç, kepçe gibi eşyaların yerine çok sayıda mimari öge kaplamasının olması dikkati çekmektedir.

Yazıtlarda üç baninin adı geçmektedir: Eutychianus, Theodore ve Paregonos. Liturjik kapların birçoğunda ve 24 lambanın tamamında Piskopos Eutychianus'un adı geçmektedir. Polykandilionlarda adı ve ünvanı monogram olarak verilmiştir. Bazı örneklerde monogramın etrafında "Kutsal Sion"dan yardım dileyen yazı vardır (Boyd 1988:191).

Yaklaşık 30 eserde kontrol damgası vardır. Jüstinyen dönemine tarihlenen damgalara göre hazine en erken 546, en geç 565 arasında yapılmıştır (Dodd 1980:3). Kontrol damgaları, işçilik ve kalite, eserlerin başkent imparatorluk atölyelerinde yapıldığını düşündürmektedir (Boyd-Mango 1992:60-63; Mango 1991a:1906).

Ökaristide kullanılan eserlerin katalog bölümümüzde tanıtıldığı hazinedeki aydınlatma araçlarından polykandilionların süslemesinde yunus balığı motifleri, kandil zarflarında 4 yapraklı çiçek ve palmet motifleri kullanılmıştır. Eserlerin yapımında dövme, döküm ve tornada çekme, süslemelerde kazıma, kabartma, kalıpla kabartma, yaldız ve niello kullanılmıştır (2).

Hazine, eser sayısının çokluğu, türlerdeki çeşitlilik, erken döneme ait tek asteriskosa sahip olması, işçilik ve kalite açısından üniktir.

2. ANTAKYA HAZİNESİ

Hazine 1910 yılında Antakya'da Arap işçilerin yaptığı kazıda birkaç metre derinlikteki bazı mekanlarda bulunmuştur. Eserler arasında 3 levha, 2 kalis, 1 büyük ve 1 küçük haç vardır. Daha sonra yapılan kazılarda hazinenin diğer parçaları da bulunarak eser sayısı 17'ye ulaşmıştır (Mango 1986:28) (3).

Hazinede 2 kalis, 2 haç, 4 levha, 8 kaşık, 1 ayna bulunmaktadır. Malzemesi gümüş olan eserlerden kalis, haç ve levhalar dövme, kaşıklar döküm tekniği ile yapılmıştır.

New York, Metropolitan Museum of Art'da bulunan iki kalisden biri Antakya kalisi olarak tanınır (Eisen 1923). Süslemesiz bir kâse kısmının üzerinde delikişi tekniği ile yapılmış bir zarf bulunmaktadır. Kâseyi bir kılıf gibi saran bu kısımda asma yaprakları ve üzüm salkımlarından oluşan zemin üzerinde, oturan 12 figür ve kuzu, tavşan, kelebek, kuş, çekirge, salyangoz gibi çeşitli hayvanlar ile iki sepet tasviri vardır.

Kâse kısmı kilise hazinelerinden tanınan 6.-7.yüzyıl kalislerinden farklı olarak daha yüksek, bir bilezik ile kaseye birleşen ayak ise kısadır.

Araştırmacılar tarafından önceleri İsa'nın Son Akşam Yemeği'nde kullandığı kalis olduğu kabul edilen eser 1.yüzyıla tarihlendirilmiştir (Eisen 1923:15). Daha sonra yapılan çalışmalar sonucunda İsa'nın Son Akşam Yemeği'nde kullandığı kalis olmadığı ve 6.yüzyılda yapıldığı konusunda ortak bir görüşe varılmıştır (Mango 1986:184).

Eserin işlevi konusunda da farklı görüşler vardır. Mango, eserin 6.yüzyıl kalislerine form açısından benzememesi, üzerinde ithaf yazısı bulunmaması ve delikişi

madeni zarfların cam kandillerde kullanılması nedeniyle lamba olduğu ve içteki düz kasenin daha sonra yapıldığını ileri sürmektedir (Mango 1986:184).

Hazineye ait, aynı müzedeki ikinci kalis, tipik 6.-7.yüzyıl kalislerindendir. Küresel gövde ve bilezikli yüksek bir ayaktan oluşur. Ağız kenarında adak yazıtı vardır (Eisen 1923:21; Mango 1986:188-192).

149 cm. boyundaki, ahşap üzerine gümüş levhalarla kaplı olan haçın levhalarının bir kısmı New York Metropolitan, bir kısmı Paris Louvre Müzesi'ndedir. Haçın bir yüzünde şükran, bir yüzünde adak yazıtı vardır. Her iki yüzde haç kollarının merkezinde kabartma tekniği ile yapılmış Pantokrator İsa büstü tasvir edilmiştir (Downey 1954:276-280; Mango 1986:192-197).

Bugünkü yeri bilinmeyen ikinci haç, Eisen tarafından yayınlanmıştır (1923:3). Boyu 150 cm.den daha kısa olan haç hakkında detaylı bilgi yoktur (Mango 1986:198).

Hazinedeki kitap kapaklarından 3'ü New York Metropolitan Museum of Art, 1'i Paris, Louvre Müzesi'ndedir. İki levhada Aziz Petrus ve Aziz Paulus tasvir edilmiştir. Sütunları bağlayan yuvarlak kemerli bir niş içindeki figürler cepheden gösterilmiştir. Paulus kitap, Petrus haç tutmaktadır. Kemerin köşelerinde simetrik birer tavus kuşu figürü bulunmaktadır. Bu kompozisyonu alt şeridin merkezindeki bir kantharosdan çıkan kıvrık dal şeridi çevreler. Üst şeritte bir Latin haçı ile bölünen kıvrık dal motifinin arasında asma yaprakları, üzüm salkımları, kuş ve sepet motifleri bulunmaktadır. Muhtemelen aynı kitap kapağına ait iki levhadır (Mango 1986:199-205).

Üçüncü levhada büyük bir haçı taşıyan iki aziz tasvir edilmiştir. Cepheden gösterilen figürler ellerinde kitap tutmaktadır. Levhayı dört köşedeki amphoradan çıkan, aralarında asma yaprağı, üzüm salkımı, sepet ve kuş tasvirleri olan kıvrık dal şeridi çevrelemektedir. Dördüncü levhadan bir figür günümüze ulaşmıştır. Figürün göğüs kısmında bir haç kolu görülmektedir. Üçüncü levha ile aynı tasvirlerin bulunduğu ve iki levhanın bir kitap kapağına ait olduğu anlaşılmaktadır (Mango 1986:206-211). Levhaların süsleme tekniği kabartma ve kazımadır.

New York, Metropolitan Museum of Art'daki ayna, disk biçimindedir ve arka yüzünde kulp vardır. Döküm tekniği ile yapılan eserin kulpunun yüzeyinde kazıma tekniği ile yapılmış yaprak motifi bulunmaktadır (Mango 1986:212-215).

Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu'nda bulunan 8 kaşık döküm tekniği ile yapılmıştır. Oval kaşık kısmı bir disk ile sapa birleşir. Sapın diske birleştiği kısımda domuz başı vardır. Disklerde Damnos ve Maras'ın monogramı, domuz başına birleşen sekizgen kısmın üç yüzünde Aziz Thomas, Aziz Lukas, Aziz Markus, Aziz Petrus, Aziz Matta, Aziz Philippus, Aziz Paulus'un adları yazılıdır. Bir kaşık diğerlerinden farklıdır. Kaşık kısmının arkasında kazıma yaprak motifi, sapın diske birleştiği bölümde stilize hayvan başı bulunmaktadır. Monogram ve yazı yoktur (Ross 1962:17-19; Mango 1986:216-226).

3. CAGİNKOM HAZİNESİ

Ermenice yazıtlı iki haçtan oluşan bu hazine 1969 yılında Divriği yakınında bulunmuştur. Eserler İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndedir. 8051 envanter no.lu haç, katalogda tanıtılmıştır (kat.no:95). Yazıtta Cag, Cagin veya Caginkom adlı bir yerleşmenin adı geçmektedir (Dodd

1987:165-179). Yayınlanmamış olan ve tarafımızdan da incelenemeyen ikinci haçın da bir yüzünde Ermenice yazıt, diğer yüzünde Yunanca monogram bulunmaktadır (4).

4. İZMİR HAZİNESİ

Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu'nda İzmir'de bulunduğu söylenen gümüş bir tabak vardır (Ross 1962:21-22).

13.3 cm. çapındaki tabak halka kaidelidir. Dövme ve tornada çekme tekniği ile yapılan eserin ağız kenarında kazıma çizgiler bulunmaktadır.

Ayağın içinde Dodd tarafından 613-629/30 yıllarına tarihlenen 5 damga vardır (Dodd 1961:150).

Tabak, aynı damgaların olduğu 4 tabaklık bir sete aittir. Diğer 3 tabaktan ikisi Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu'nda, biri İsviçre'dedir. Washington D.C.'daki iki tabakta "Tanrı'nın onuru" ve "Tanrı'nın güveni" yazılıdır. Ross, bani veya aziz adı vermeyen bu tür ithaf yazıtlarının günlük kullanıma ait erken dönem ev eşyalarında görüldüğünü ileri sürmektedir (1962:22).

5. LAPSEKİ HAZİNESİ

Hazine 1847 yılında Çanakkale'nin Lapseki ilçesinde bulunmuştur. 1848'de 13, 1886'da 5, 1897'de 3 olmak üzere 21 eser Londra, British Museum tarafından alınmıştır. İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde iki kâse (paten) bulunmaktadır.

Tamamı gümüş olan eserler 13 kaşık, 4 kâse (paten), 1 kalis(?), 1 kandil taşıyıcısı, 1 polikandilion, 1 masa kaplama levhası, 1 tabure (?) parçası, 1 kulpdan oluşur (Dalton 1901:no.376-396; Meriçboyu 1989:369-371).

Biri katalogda tanıtılan patenlerin (kat.no:6) iç yüzeyinde haç motifi, merkezde monogram vardır. Arka yüzlerindeki kontrol damgaları 613-629/30 arasına tarihlendirilmektedir (Dodd 1961:no.52,53).

Kaşıklar F.Baratte tarafından incelenmiştir (1992:5-20). Oval kaşık kısmı masiv bir disk ile sapa birleşir. Saplarında yazıt, disklerinde monogram olan kaşıkların dış yüzeyi kazıma bitkisel motiflerle bezenmiştir.

B. ANADOLU DIŞINDA BULUNAN HAZİNELER

1. STUMA HAZİNESİ

Antik adı "Aistumak" olan Stuma, Suriye'de Halep ve Latakiya arasındaki antik yol üzerindedir. Hazine Şubat 1908'de bulunmuş ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ne teslim edilmiştir (Mango 1986:20).

Buluntular 3 paten, 1 yelpaze ve 1 lambadır. Lamba Japonların yaptığı son kazılarda bulunmuştur; bugün Bern Abegg-Stiftung'dadır (5). İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki patenler (kat.no:1,2,3) ve yelpaze (kat.no:93) katalogda tanıtılmıştır.

Eserlerin tümü gümüştür. Dövme tekniği ile biçimlendirilen eserlerden patenlerde tornada çekme tekniği de kullanılmıştır. Süsleme teknikleri kabartma, kazıma ve yaldızdır. Yazıtta niello kullanılmıştır.

Lamba, halka kaidelidir, küresel gövde kısmı ağız kenarına doğru genişler. Küresel kısımda elips biçiminde dışbükey süslemeler vardır. 16'sının sivri ucu yukarı, 16'sının aşağıya dönüktür. Gövdede 4 palmet, 4 yaprak motifi dönüşümlü dizilmiştir (Mango 1986:155-158). Eserin ağız kenarında adak yazıtı bulunmaktadır (Mango 1986:156). Kaidenin içindeki 5 damga Dodd tarafından 578-582 arasına tarihlendirilmiştir (1968:no.27,1).

2. RİHA HAZİNESİ

Riha, Stuma'nın güneyinde yer alan antik bir yerleşmedir. Hazine ilk kez, 10 Şubat 1909'da Stuma Hazinesi, İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ne teslim edildikten bir yıl sonra İngiliz arkeolog Gertrude Bell tarafından tanıtılmıştır (Mango 1986:20).

Hazine, Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu'ndaki 1 paten, 1 yelpaze, 1 kalis ve Bern-Abegg Stiftung'daki 2 ibrikten oluşmaktadır (6).

Malzemesi gümüş olan eserlerden kalis ve ibrikler dövme, yelpaze döküm, paten dövme ve tornada çekme teknikleri ile yapılmıştır. Yelpaze ve patende süsleme tekniği kazıma ve kabartmadır. Kalis ve ibriklerdeki yazıtlarda niello tekniği kullanılmıştır.

Paten ve yelpaze form, boyut ve süsleme açısından Stuma patenine benzer (Mango 1986:150-154;165-70). Bu nedenle, burada ayrıca tanıtılmamışlardır.

Kalis "Tyler kalisi" olarak bilinir. Royall Tyler 10 Mart 1913'de Joseph Brummer adlı bir tüccardan satın almıştır. Riha'da bulunduğuna dair bilgi vermemiştir. Kalis, küresel kâse kısmı ve bilezikli ayak olmak üzere iki

bölümden oluşur. Üzerinde süsleme olmayan eserin ağız kenarında İsa'ya ithaf yazıtı vardır (Mango 1986:144-146). Ayağın iç kısmındaki 5 damga Dodd tarafından 542 yılına tarihlendirilmiştir (Dodd 1961:no.8).

Hazinedeki iki ibrik form ve boyut açısından birbirinin aynısıdır. Halka kaideli, küresel gövdeli, ince ve uzun boyunlu ibriklerin ağız kenarı dışa doğru genişler. İki ibrikte gövdenin omuza yakın kısmında aynı adak yazıtı bulunur (Mango 1986:175,178). Kaidelerin iç kısmındaki 5'er damga Dodd tarafından 582-602 yıllarına tarihlendirilmiştir (Dodd 1961:no.31.1,31.2).

3. HAMA HAZİNESİ

Hama Hazinesi 30 Ağustos 1910'da Hama'nın kuzeyinde Krah (Karah) köyündeki antik sarnıçta bulunmuştur (Mango 1986:25).

Hazine 3 paten, 6 kalis, 1 kase, 5 kaşık, 1 kepçe, 3 süzgeç, 4 haç, 2 şamdan, 1 lamba, 1 ibrik, 1 şişe, 1 pyxisden oluşmaktadır. Malzeme tüm eserlerde gümüştür (7).

Baltimore, Walters Art Gallery'de bulunan patenler dövme ve tornada çekme tekniği ile yapılmış, kazıma tekniği ile süslenmiştir. Yazıtlarda kazıma ve niello teknikleri kullanılmıştır (Mango 1986:no.4,5,6). Üç patende de yüzeydeki Latin haçını adak yazıtı çevreler. Kontrol damgası bulunmayan eserler 6.-7.yüzyıl arasına tarihlendirilmektedir (Mango 1986:68).

6 kalisin 3'ü Baltimore, Walters Art Gallery, 1'i Kudüs, Azize Anna Manastırı, 1'i Washington D.C., Eagleton koleksiyonu, 1'i Londra, British Museum'dadır. İki bölümden oluşan kalislerin kâse kısmı küreseldir. Ayak 5 kalisde

bilezikli, 1'inde düzdür. Dövme tekniği ile yapılan eserlerin hepsinde yazıt vardır. 5'i adak yazıtıdır. Bir yazıtta ithaf edildiği kilisenin, yani Kaper Koraon yerleşmesindeki Aziz Sergios kilisesi hazinesinin adı verilmektedir (Mango 1986:138).

Baltimore, Walters Art Gallery'deki bir kalisde yazıtın dışında dini içerikli figürler ve sembolik tasvirler bulunmaktadır. Kabartma tekniği ile yapılan süslemede köşe kısmı altı kemerle bölünmüş, iki kemerin içine haç, dört kemerin içine havari figürleri yerleştirilmiştir. Havarilerden elinde haç tutan Petrus, kitap tutan üç havariden biri Paulus olarak tanımlanmıştır. İki havarinin kimliği tesbit edilememiştir (Mango 1986:74).

Üç kalisde kontrol damgası vardır. Dodd tarafından çözümlenen damgalar 547-550 (1961:no.13), 602-610 (1961:no.34) ve 550-565 (1961:no.18) yıllarına tarihlendirilmiştir.

Baltimore, Walters Art Gallery'deki kâse küresel gövdelidir. Ağız kenarı dışa çekik eser kaidesizdir. Dövme ve tornada çekme tekniği ile yapılan kâse 6.yüzyıl ortası veya daha sonraya tarihlendirilmektedir. Üzerinde herhangi bir yazıt ve süsleme bulunmayan kâse muhtemelen el yıkamak veya vaftiz için kullanılmıştır (Mango 1986:112).

Baltimore, Walters Art Gallery'de bulunan 4 ve bugün yeri bilinmeyen 1 kaşık form açısından aynıdır. Oval kaşık kısmı bir disk ile sapa birleşir. Döküm tekniği ile yapılan kaşıklarda süsleme tekniği kazımadır. Dört kaşığın yüzeyinde haç motifi bulunmaktadır (Mango 1986:no.18-21). İki kaşıkta adak yazıtı (Mango 1986:no.18-19), birinde bani adı veren monogram vardır (Mango 1986:no.22). Kontrol damgası olmayan kaşıklar 6.-7.yüzyıla tarihlendirilmektedir (Mango 1986:118,121,123,125,126).

Baltimore, Walters Art Gallery'deki kepçenin kâse kısmı dövme, sapı döküm tekniği ile yapılmıştır. Sapın üzerinde adak yazıtı vardır. Kontrol damgası bulunmayan eser 6.-7.yüzyıla tarihlendirilmektedir (Mango 1986:128-129).

Hazineye ait 3 süzgeçten biri Baltimore, Walters Art Gallery'de, biri Kudüs, Azize Anna kilisesindedir. Birinin bugünkü yeri bilinmemektedir. Baltimore'daki ve yeri bilinmeyen süzgeç birbirinin aynıdır. Delikli küresel gövde ve ucunda halka olan saptan oluşan süzgeçlerin gövdesi dövme, sapları döküm tekniği ile yapılmıştır. Sap gövdeye simetrik iki yunus balığı figürü ile birleşir (Mango 1986:130-132). Kudüs'deki süzgeç form ve boyut açısından farklıdır. Delikli gövde dibe doğru sivrilir. Sapın üzerinde ithaf edildiği azizin adı yazılıdır (Mango 1986:133-134). Kontrol damgası bulunmayan süzgeçler 6.-7.yüzyıla tarihlendirilmektedir (Mango 1986:128,130,133).

Haçlardan ikisi tören haçıdır (Mango 1986:no.7,8). Birinin ön yüzünde adak yazıtı vardır, diğerinin iki yüzü de düzdür. Kontrol damgası bulunmayan haçlar 6.-7. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Mango 1986:87,90).

Küçük boyutlu iki haç muhtemelen bir adak levhası olarak taş rölikere veya levhaya monte edilmek üzere yapılmıştır (Mango 1986:92). Kol uçlarında birer çivi deliği olan haçların ön yüzlerinde adak yazıtı vardır. Döküm tekniğinde yapılan ve kontrol damgası bulunmayan haçlar 6.yüzyıl ortasına tarihlendirilmektedir (Mango 1986:92,94).

Hazinedeki 3 aydınlatma aracından ikisi şamdan (Mango 1986:no.11,12), biri lambadır (Mango 1986:no.13). Döküm tekniği ile yapılan şamdanlar at ayağı biçimindeki üç

ayaklı altıgen kaide üzerinde altıgen bir sütun üzerindeki başlık ve ortasında mumun takılacağı bir çubuk olan altıgen altlıktan oluşur (Mango 1986:res.11.2,12.2). İki şamdanın da altıgen kaidesinde adak yazıtı bulunmaktadır. Kontrol damgası bulunmayan eserler 6.yüzyıl ortalarına tarihlendirilmektedir (Mango 1986:96,100).

Lamba, halka kaide, ağız kenarına doğru genişleyen küresel gövdeden oluşur. Ağız kenarında üç zincir bağlantı halkası vardır (Mango 1986:no.13). Dövme tekniği ile yapılan eserin üzerinde süsleme veya yazıt yoktur. Kaidenin içindeki 5 kontrol damgası Dodd tarafından 602-610 yıllarına tarihlendirilmektedir (1961:no.89).

Şarap veya su koymak için kullanılan ibrik dövme tekniği ile yapılmış, döküm tekniği ile yapılan kulp gövdeye tutturulmuştur (Mango 1986:no.14). Halka kaideli, küresel gövdeli, ince ve uzun boyunlu ibriğin kulpunda parmak dayamak için yapılmış bir destek vardır. Üzerinde süsleme bulunmayan ibriğin omuz kısmında ve kulpunda aynı zamanda kilisenin adını veren adak yazıtı bulunmaktadır (Mango 1986:106). Kontrol damgası olmayan eser 6.yüzyıl ortasına tarihlendirilmektedir (Mango 1986:104).

Muhtemelen vaftiz sırasında kutsal yağ koymak için kullanılan şişe, ağız kısmına doğru daralan silindirik bir gövdeden oluşur (Mango 1986:109). Dip kısmında ve omuzda bitkisel birer şerit ile gövde iki bölüme ayrılır. Alt bölümde kabartma tekniği ile yapılmış dört figür vardır. Biri İsa, biri orans duruşunda Meryem, ikisi orans duruşunda genç azizlerdir. Figürlerin üst ve altındaki şeritlerde adak yazıtı vardır. Kontrol damgası olmayan eser 6.yüzyıl ortası veya sonuna tarihlenmektedir (Mango 1986:108).

Kutsal ekmek, tütsü veya rölik koymak için kullanılmış olabilecek kutu, kübik gövdeli ve kapaklıdır (Mango 1986:115). Dövme tekniği ile yapılan eserin ön yüzünde kristogram, sağ yüzünde altıgen ve karelerle oluşturulan sekizgenler, sol yüzünde akantus yaprakları, arka yüzünde dört sivri yapraklı çiçek motifleri, kapağında dört sivri yapraklı çiçek motifinin çerçevelediği kristogram tasviri bulunmaktadır. Süslemeler kazıma tekniği ile yapılmıştır. Üzerinde yazıt veya kontrol damgası olmayan kutunun 5.yüzyıl başlarına ait olabileceği öne sürülmektedir (Mango 1986:114).

4. PHELA HAZİNESİ

Phela hazinesi, damgalı ve yazıtlı iki kalis ve iki pateni inceleyen Henri Seyrig'e göre Latakiya yakınında bir yerde bulunmuştur (Mango 1986:231). Mango'ya göre antik Phela, Stuma'nın 2 km. doğusundadır (Mango 1986:231).

Hazinede 2 paten, 2 kalis, 1 haç, 1 haç kaidesi, 1 damga bulunmaktadır. Kalisler, patenler ve damga Bern, Abegg-Stiftung'da, haç Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu'ndadır. Haç kaidesinin bugünkü yeri bilinmemektedir (8).

Patenler, yüksek kenarlı ve dışa çekik ağızlı ve düz kaidelidir. Eserlerin yapım tekniği dövme ve tornada çekme, süsleme tekniği kazımadır (Mango 1986:233-234). Her iki patenin yüzeyinde haç tasviri vardır. Haçlardan biri kol uçları içbükey Latin haçıdır ve yüzeyi tümüyle kaplar (Mango 1986:no.63). Diğeri kol uçları damlalı, saplı Latin haçıdır ve bir tepe üzerinde durmaktadır. Ayrıca tepeden cennetin dört ırmağı akar. Haçın üzerinde güvercin vardır. Her iki patende haçları adak yazıtı çevreler. Yazıtlardan birinde "Phela" adı geçmektedir (Mango 1986:234).

İki kalis form açısından birbirinin aynıdır (Mango 1986:no.61,62). Küresel gövde bilezikli ayak üzerine oturmaktadır. Kalislerden birinde figürlü süslemeler vardır (Mango 1986:no.62). Altı bölüme ayrılan kâse kısmında haleli, ayakta duran altı figür tasvir edilmiştir: İsa, iki yanında asa tutan birer melek, Orans Meryem, bir yanında buhurdan tutan bir diakon (Aziz Stephanos ?), diğer yanında bir asker aziz (Aziz Sergios ?). Aziz bir elinde mızrak, diğerinde kalkan tutmaktadır. Her iki kalisin ağız kenarında adak yazıtı vardır (Mango 1986:232-233).

Hazinedeki tören haçı, Latin haçı tipinde, kol uçları damlalı ve saplıdır. Döküm tekniği ile yapılan haçın bir yüzünde Phela-Theotokos kilisesi rahibi Ioannes'in adı geçmektedir (Mango 1986:235). Haç kaidesi iki parça halinde bulunmuştur. Üst kısmı küresel, alt kısmı silindiriktir. Kazıma çizgiler dışında süsleme yoktur.

Mühür, silindir biçimindedir ve dövme tekniği ile yapılmıştır. Üzerinde "Kerania piskoposu Ioannes'in mührü" yazılıdır (Mango 1986:236).

Hazinedeki eserlerden bir patende, 577'ye tarihlenen damgalar bulunmaktadır (Dodd 1961:no.25). Kontrol damgası bulunmayan diğer eserler 6.-7.yüzyıla tarihlendirilmektedir.

5. BETH MISONA HAZİNESİ

Beth Misona muhtemelen Stuma'nın güneydoğusundaki Msibina'nın antik adıdır (Mango 1986:128). 4 eserin bulunduğu hazinenin ait olduğu yer kesin bilinmemekle birlikte patendeki, Beth Misona yerleşmesinin Aziz Sergios'una ithaf yazısından yola çıkarak bu yorum

yapılmıştır (Mango 1986:230). Bugün Cleveland Museum of Art'da bulunan hazinede 1 paten ve 3 kalis vardır (9).

Dövme ve tornada çekme teknikleri ile yapılan patenin yüzeyinde kol uçları damlalı Latin haçı tasvir edilmiştir (Mango 1986:230). Kazıma tekniği ile yapılan haçı bani ve ithaf edildiği kilisenin adını içeren adak yazıtı çevreler. Kontrol damgası olmayan eser 6.-7. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Mango 1986:230).

Kalisler form ve süsleme açısından birbirine benzer (Mango 1986:228-229). Küresel gövde bilezikli bir ayağa oturur. Gövdede kabartma tekniği ile yapılmış dört madalyon içinde İsa, Meryem, Petrus ve Paulus'un büstleri tasvir edilmiştir.

Kalislerden ikisinin ağız kenarında yumurta-palmet frizi (Mango 1986:no.58,59), diğerinde bani ve Aziz Sergios'un adını veren ithaf yazısı bulunmaktadır (Mango 1986:no.57). Kontrol damgası bulunmayan eserler 6.-7.yüzyıla tarihlenmektedir.

6. MA'ARET EN-NOMAN HAZİNESİ

İlk yayınlandığında "İkinci Hama Hazinesi" olarak tanıtılan hazinede 2 haç, 1 kaşık, 1 kutu, 1 levha ve çok sayıda levha parçası vardır (Baltimore 1947:no.381,382). Daha sonra Henri Seyrig tarafından "İkinci Hama Hazinesi" tanımının yanlış olduğu, hazinenin Ma'aret en-Noman civarında bulunduğu belirtilmiştir (Mango 1986:237).

Hazineye ait bir haç ve bir kaşık Toledo'da Toledo Museum of Art, 1 levha Paris, Louvre Müzesi, diğerleri Baltimore, Walters Art Gallery'de bulunmaktadır.

Tamamı gümüş olan eserlerden haçlar döküm, kutu ve levhalar dövme tekniği ile yapılmıştır. Tören haçları, Latin haçı tipindedir, kollar merkezden uca doğru genişleyerek düz sonuçlanır; alt kolda sap vardır (Mango 1986:238). Birinin iki yüzü de düzdür, diğerinde adak yazıtı vardır.

Kaşık, oval kaşık kısmı ve bir diskin birleştirdiği saptan oluşur (Mango 1986:239). Kaşığın iç yüzeyinde kazıma tekniği ile yapılmış bir haç, dış yüzeyinde aynı teknikle yapılmış yaprak motifi vardır.

Kutu, küresel gövde ve kapaktan oluşmaktadır (Mango 1986:240). Gövdesinde kazıma tekniği ile yapılmış paralel çizgiler olan eserin kutsal ekmek muhafaza etmek için kullanılmış olabileceği düşünülmektedir (Ross 1950:162).

Hazinenin önemli parçalarından biri bir duvar veya templonda kullanılmış olan adak levhasıdır (Mango 1986:241). Levhanın yüzeyinde Symeon Stylites tasvir edilmiştir. Başında kep, üzerinde cüppeye benzer bir giysi olan aziz sakallıdır ve bir paye üzerinde oturmaktadır. Giysisi ile örtülü olan ellerinde rulo tutar. Başının üzerinde istiridye kabuğu motifi olan azizin oturduğu payeye bir merdiven dayalıdır ve payeye bir yılan dolanmıştır. Levhanın üç kenarını bitkisel şerit çevreler. Levhanın alt kısmında iki sıra halinde şükran yazıtı vardır (Mango 1986:240).

7. MARATO TES MYRTES HAZİNESİ

Hazine, Boston Museum of Fine Arts'daki bir kalis ve Beyrut, F.Alouf Koleksiyonu'ndaki bir patenden oluşmaktadır (10). Dodd'a göre, iki eser 1969 yılında bir Suriye

villasında yapılan kazıda bulunmuştur (Dodd 1973:15; Mango 1986:246).

İkisi de gümüş olan eserlerden kalis, dövme tekniği ile yapılmış, patenin yapım tekniği belirtilmemiştir (Mango 1986:246-247).

Kalis, küresel kâse ve bilezikli ayaktan oluşur. Halka şeklinde iki kulpu vardır. Kâsede eşit aralıklı yerleştirilmiş 6 kollu kristogram, kolların arasına A ve W harfleri vardır. Ağız kenarındaki yazıttan, bu kalisi Sara isimli bir kişinin ilk martire adak olarak sunduğu anlaşılmaktadır. "İlk Martir", Phela hazinesindeki kalisde de tasvir edilen ve Suriye'de bulunan, bugün St. Louis Art Museum'daki gümüş kutunun yazıtında adı geçen diakon aziz Stephanos olmalıdır (Mango 1986:246). Paten, dairesel gövdeli ve düz kaidelidir. Yüzeyinde kazıma Latin haçı tasviri, ağız kenarında adak yazıtı vardır (Mango 1986:247).

8. SARABAON HAZİNESİ

Hazine, İsviçre'de özel bir koleksiyonda bulunan bir patenden oluşur. Suriye veya Lübnan'da bulunduğu söylenen patendeki yazıtta Sarabaon adı geçmektedir. Dodd, Sarabaon'un Lübnan'daki Sarba kenti olduğunu tesbit etmiştir (Mango 1986:248).

7.yüzyıla tarihlenen paten, dairesel gövdeli, halka kaidelidir. Yüzeyinde kazıma Latin haçı tasviri ve yazıt vardır: "Sarabaon kentinin çok kutsal kilisesinin hazinesi" (Mango 1986:248).

9. KIBRIS HAZİNESİ

1. Kıbrıs hazinesi olarak tanınan eserler, 19. yüzyılın sonunda, Kıbrıs'ın kuzeyinde, Kyrenia'nın 6 mil batısında Acheiropoitos Manastırının yakınında bulunmuştur. 1 paten, 1 kâse, 1 buhurdan ve 36 kaşıktan oluşan hazinedeki tüm eserlerin malzemesi gümüştür (Dalton 1900:159).

2. Kıbrıs hazinesi, 1902'de Kyrenia'nın 6 mil batısında, antik Lapithos'un yakınında Karavas'da bulunmuştur. Bu grupta, Davud peygamberin yaşamından çeşitli sahnelerin tasvir edildiği tabaklar, 16 altın madalyon, üç kolye, bir çift bilezik, bir çift küpe, kandil ve ibrikler bulunmaktadır (Dalton 1906:1-24). 2. Kıbrıs hazinesi muhtemelen düğün hediyesi olarak hazırlanmıştır. Eserler, Londra, British Museum'dadır.

Paten, dairesel gövdeli, halka kaidelidir. Merkezdeki niello tekniği ile yapılmış, kol uçları dairecikli Latin haçı tasvirini kıvrık dal şeridi çevreler (Dalton 1900:165-168). Kâse, küresel gövdeli, halka kaidelidir. Yüzeyinde aziz Sergios veya aziz Bakkhos tasvir edilmiştir. Figürün etrafını ve ağız kenarını bitkisel motifli bir şerit çevreler (Dodd 1900:159-165). Buhurdan altıgen gövdeli, halka kaidelidir. Her yüzünde bir büst tasvir edilmiştir: İsa, Petrus, Paulus, Meryem, Yakup ve İncilci Yahya. Figürleri her cephenin köşesindeki palmet motifleri ayırmaktadır (Dalton 1900:168-169). Kaşıklar birbirinin aynısıdır. Oval kaşık kısmı masiv bir disk ile sapa birleşir. Her kaşığın içyüzeyinde farklı bir hayvan figürü, arkasında bitkisel motifler vardır (Dalton 1900:169-172).

6.yüzyıla tarihlenen eserler, döküm tekniği ile yapılmış, kazıma tekniği, niello ve yaldız ile süslenmiştir.

10. GALLUNIANU HAZİNESİ

Hazine, 1963'de İtalya'daki Galognano'ya 2 km. uzaklıkta Poggibonsi yakınında, Pian de'Campi'deki Val d'Elsa'da yapılan bir kazıda bulunmuştur. Bugünkü Galognano olduğu kabul edilen Gallunianu yerleşiminin adı hazinedeki bir kalisde geçmektedir. Batıda bulunan ve 4. yüzyıl sonrasına tarihlenen iki kilise hazinesinden biridir (11). 6.yüzyıl ortalarına ait hazine İtalyan atölyelerinde yapılmıştır (Mango 1986:250).

Tümü gümüş olan eserlerden kalisler ve paten dövme, kaşık döküm tekniği ile yapılmıştır.

Siena, Pinacoteca'da bulunan hazinedeki 4 kalis form açısından birbirine benzer (Mango 1986:77-80). Dibe doğru daralan küresel gövde ve konik ayaklı kalislerden birinde yazıt vardır: "Himnigilda bu kalisi Gallunianu kilisesine verdi" (Mango 1986:no.79). Paten, dairesel gövdeli ve düz kaidelidir. Yüzeyinde herhangi bir süsleme olmayan patenin ağız kenarındaki yazıtta, "Sivegerna ruhu için yaptırdı" yazılıdır (Mango 1986:253). Kaşığın elips biçimindeki kaşık kısmı çokgen sapa bir diskle birleşir. Diskin yüzeyinde altı kollu kristogram tasviri vardır (Mango 1986:254).

Bu bölümde genel özellikleri ile tanıtmaya çalıştığımız Anadolu'da ve Anadolu dışında bulunan hazinelerin ortak yönleri olduğu görülmektedir. Liturjide kullanılan eserleri göz önüne aldığımızda paten ve kalis hemen hemen bütün hazinelerde vardır. Liturjinin bu iki temel eşyası dışında, hazinelerde farklı eserler de bulunmaktadır.

Kumluca hazinesi içerdiği çeşitli aydınlatma araçları ve kaplama levhaları ile, Hama hazinesi kepçe ve süzgeç gibi şarap yapımında kullanılan eşyaları içermesi açısından

ünik örneklerdir. Bunun yanısıra bir çok hazinede kaşıklar bulunurken, Kumluca gibi çok sayıda farklı eseri içeren bir hazinede kaşık olmaması dikkati çeker. Buhurdan; yalnızca Kumluca ve Kıbrıs, yelpaze; Stuma ve Riha, kâse; Hama ve Kıbrıs, ibrik; Hama ve Riha, kitap kapağı; Kumluca ve Antakya, haç; Antakya, Hama, Phela, Ma'aret En Noman hazinelerinde vardır. Eserlerin bir diğer ortak yanı malzemelerinin gümüş olması, hazinenin tüm eserlerinde veya birkaç eserinde tarih veren kontrol damgaları bulunmasıdır.

BÖLÜM NOTLARI

(1) Kumluca hazinesi hakkında bilgi için ayrıca bkz.Fıratlı 1965:523-525; Kitzinger 1974:3-17; Boyd 1979:6-8; Anadolu Medeniyetleri 1983:161-162; Boyd 1990:63-64.

(2) Malzeme, teknik hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.kat.no:4,5,9,10,11,49,94.

(3) Antakya hazinesi hakkında bilgi için ayrıca bkz.Baltimore 1947:no.389,390,391,392; Downey 1955:349-353; Dodd 1961:no.80; Weitzmann 1979:no.542,554,555; Mango 1988:163-184.

(4) Caginkom hazinesi hakkında bilgi için ayrıca bkz.Fıratlı 1969:180; Anadolu Medeniyetleri 1983:no.C48.

(5) Stuma hazinesi hakkında bilgi için ayrıca bkz.Ebersolt 1911:407-419; Dodd 1961:no.22,27; Mango 1988:163-184.

(6) Riha hazinesi hakkında bilgi için ayrıca bkz.Ross 1962:no.10; Kitzinger 1967:no.61; Dodd 1968:141-149; Weitzmann 1979:no.547; Mango 1988:163-184.

(7) Hama hazinesi hakkında bilgi için ayrıca bkz.Baltimore 1947:no.394,395,396,399,404; Ross 1957:186-187; Weitzmann 1979:no.531,532,540; Mango 1988:163-184.

(8) Phela hazinesi hakkında bilgi için ayrıca bkz.Dodd 1973:no.5,6,7.

(9) Beth Misona hazinesi hakkında bilgi için ayrıca bkz.Dodd 1973:17,27; Weitzmann 1979:no.544.

(10) Marato tes Myrtes hazinesi için bkz.Weitzmann 1979:543.

(11) Batıda bulunan diğer erken dönem hazinesi "Durobrivae" dır (Painter 1977)

IV. LİTURJİK ESERLERDE MALZEME VE TEKNİK

A. ORTAÇAĞ'DA TÜRKİYE VE TÜRKİYE DIŞINDA ÜRETİM YAPAN MADEN OCAKLARI VE ATÖLYELER

Ortaçağ'da Anadolu'da işletilen maden ocaklarının yerleri ve bu ocaklardan hangi madenlerin çıkarıldığı Bizans, İran ve Latin kaynaklarından tesbit edilebilmektedir (1). Bu kaynaklardan öğrendiğimize göre, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde altın, gümüş, bakır, çinko, demir, kurşun yatakları bulunmaktadır.

Altın Anadolu'da Sardis (2), Strabon'a göre Trabzon'un güneydoğusunda Kabalia yakınında Syspiritis, Ermenistan, Al-Istahri'ye göre bugün Muş bölgesi olan Taron çevresi ve 15.yüzyılda Artvin'deki ocaklardan çıkarılmıştır (Atasoy 1982:31-34).

Gümüş, Kappadokya bölgesi (3), Al-Istahri'ye göre Taron çevresi, Abu'l Feda'ya göre Amasya, Marco Polo'ya göre Bayburt ve Gümüşhane, Al-Umari'ye göre Osmanlılardan önce Ulukışla yakını, Kütahya civarı ve Keban'da bulunmaktadır (Atasoy 1982:33-34).

Araştırmaların sonucu Anadolu'da özellikle bakır yataklarının zengin olduğunu göstermektedir. Doğu Anadolu'da bakır çıkarılan çok sayıda ocak bulunmaktadır. Ergani ve Azimi'ye göre Ergani'nin güneyinde Zulkarneyn kalesi yakınları (Belli 1992:82; Belli-Kayaoğlu 1993:12), Diyarbakır (Belli-Kayaoğlu 1993:11), Pharbeli Lazarus'a göre Ağrı bölgesi (Belli-Kayaoğlu 1993:11), Van (Belli 1992:82, Belli-Kayaoğlu 1993:11), Al-Istahri'ye göre Taron (Atasoy 1982:33 ; Belli-Kayaoğlu 1993:12), Coğrafyacı Yakut'a göre Ahlat bölgesinde Siirt'in güneydoğusundaki Madenköy (Belli-Kayaoğlu 1993:12), İbn Battuta'ya göre

Erzincan (Belli 1992:82; Belli-Kayaoğlu 1993:12), Malatya'nın güneydoğusunda Poluşağı (Belli-Kayaoğlu 1993:16), Kars'ın doğusu (Atasoy 1982:34) bakır ocaklarının bulunduğu bölgelerdir. Ayrıca, Hudud al Alam'a göre Kuzeydoğu Anadolu'da Murgul (Belli-Kayaoğlu 1993:12), Beylikler döneminde Kastamonu-Küre (Belli-Kayaoğlu 1993:12), Samsun, Canik, Osmancık, Sinop ve Çoruh vadisinde de 14-15.yüzyılda bakır ocakları işletilmektedir (Atasoy 1982:34).

Antik dönemlerden bu yana bakır çıkan bu ocakların yanı sıra Kıbrıs'da da bakır çıkarıldığı bilinmektedir. Moğolların 1244'de Anadolu'yu istila etmesinden sonra bakır ihtiyacı Venedik ve Ceneviz'den ihraç edilerek karşılanmıştır (Belli-Kayaoğlu 1993:18).

Bakır ile belli oranlarda karıştırılarak bronzun elde edildiği kalay Anadolu'da bulunmayan bir madendir. Eski, Orta ve Yeniçağ'a ait hiçbir yazılı belgede Anadolu'da kalay bulunduğuna dair bir veri yoktur. Buna karşın kalayın Ortaçağ'da hem doğu hem batıdan ithal edildiğini öğrendiğimiz çeşitli kaynaklar bulunmaktadır. 8.yüzyılda Akdeniz ve Ortadoğu ülkelerinin ihtiyacı zengin kalay madenlerinin bulunduğu İngiltere'den karşılanmıştır. Son yıllarda MTA'nın yaptığı araştırmalar Anadolu'da sadece Bursa-Soğukpınar yakınında Madenbelenitepe'de kalay bulunduğunu göstermektedir (Belli-Kayaoğlu 1993:27-29).

Bakır ile belli oranlarda karıştırılarak pirinçin elde edildiği çinko, Eskiçağ'dan bu yana Doğu Anadolu'da Van Gölünün güneybatısında Hizan ve Kuzeydoğu Karadeniz bölgesindeki zengin çinko ocaklarından elde edilmiştir (Belli-Kayaoğlu 1993:19).

Demir, Strabon'a göre Trabzon'un batısında bugün Giresun olan Pharnaki'de, Al-Istahri'ye göre Taron

çevresi, Al-Umari'ye göre Osmanlılardan önce Ermenak yakını, 15.yüzyılda Çoruh vadisi ve Anadolu dışında Kıbrıs'da bulunmaktadır (Atasoy 1982:31,33-34).

Kurşun, Keban ve 15.yüzyılda Çoruh vadisindeki ocaklardan elde edilmiştir (Atasoy 1982:34).

Bizans maden sanatında atölyeler sözkonusu olduğunda araştırmalar gümüş eserlerin yapım yerleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Araştırmacıların ortak görüşü, çoğunda kontrol damgalarının olması ve bezemelerin üslubu gözönüne alınarak gümüş eserlerin imparatorluğun büyük merkezlerinde yapıldığıdır.

Bronz ve bakır gibi madenlerden yapılan eserlerin yapım yerleri konusuna genellikle değinilmemiştir. Bazı tasvirli eserlerde üslup gözönüne alınarak taşrada yapılmış olabilecekleri öne sürülmüştür. Başkentin semt adlarından bakırcıların Chalcoprateia'da yerleştiklerini, 7.yüzyıl ortalarında yazılan Aziz Artemios'un Vitası'ndan Domninos revağında Kilikyalı bir bakırcının çalıştığını öğrenmekteyiz (Pitarakis 1993:552).

Kaynakların bir kısmı madenin cinsini belirtmeden atölyeleri ile ünlü kentlerden sözederler. Roma ve Bizans dönemlerinde Mısır, atölyeleri ile ünlü bu kentlerden biridir (Ward 1993:42). Bizans döneminde Avrupa, Anadolu ve Ortadoğu ülkelerinin en önemli sanat atölyeleri başkent Konstantinopolis'tedir (Belli-Kayaoğlu 1993:31).

Konstantinopolis Doğu Roma imparatorluğunun başkenti olduğunda, Konstantin yönetiminde gümüş işçiliği gelişmeye başlamıştır. Gümüşçüler, şehrin ticaret merkezi olan Mese caddesi revaklarında yerleşmişlerdi (Pitarakis 1994:447). Bu dönemde Antakya ve İskenderiye gibi imparatorluğun doğusundaki büyük kentlerden, batıda Milet'ten ve

Karadeniz kıyılarındaki önemli atölyelerden en iyi sanatçılar başkentte toplanmıştır (Byzantine 1964:408). Bu dönemde Roma, Konstantinopolis, Nikomedia, Antakya, Trier, Milano ve Ravenna önemli gümüş yapım merkezleridir (Strong 1966:183). Üzerinde imparatorla ilgili tasvirlerin bulunduğu gümüş kapların yapım yeri doğal olarak bu büyük kentlerdeki atölyelerdir (Bank 1978:43). İkonoklazmus döneminde değerli madenlerden eser üretimi azalmış ancak, bronz eserler üretilmeye devam etmiştir. Makedonya sülalesi döneminde (867-1056) hem imparatorluk hem özel atölyelerde altın ve gümüş eser yapımı yeniden canlanmıştır (Byzantine 1964:411).

Gümüş hazinelerin büyük bir kısmı birbirine yakın tarihlerde İstanbul, Anadolu ve Suriye-Mezopotamya bölgesindeki atölyelerde yapılmışlardır (Bank 1978:24-29). Mango, Suriye'de bulunan hazinelerdeki damgalı eserlerin malzemesinin başkentte damgalandıktan sonra işlenmemiş gümüşlerin istenen yere yollandığını ve burada yerel ustalar tarafından şekil verilerek tamamlanmış olabileceklerini ileri sürmektedir (1988:171). Dodd ise, gümüşlerin başkentte damgalanmasının yanı sıra teknik ve süsleme kalitesine bakarak Konstantinopolis'de yapıldıklarını savunur (1987:178).

Bizans imparatorluğunda bronz eserler İtalya, Mısır, Suriye, Anadolu ve Tuna nehri yakınındaki Pannonia gibi çeşitli merkezlerdeki atölyelerde yapılmıştır. Roma imparatorluğunun önemli merkezlerindeki atölyeler erken Bizans döneminde de kullanılmıştır (Byzantine 1964:439).

Anadolu'da ilk bronz atölyelerinin gelişimi M.Ö.4.bin yılının ilk yarısından itibaren başlar. Elazığ, Malatya gibi kentlerde yürütülen kazılarda bulunan bronz eserler, taş kalıplar, maden ergitme fırınları Doğu Anadolu'da önemli bir bronz üretimi olduğunu göstermektedir (Belli

1992:79). Malatya'lı Süryani tarihçi Gregory Abûl Farac'ın anlattıklarına göre 4. yüzyılda Antakya'da bronz heykel yapılan atölyeler vardır (Belli 1992:82).

Urartu krallığının doruk noktasına ulaştırdığı bronz eşya üretiminin Ortaçağ'da Doğu Anadolu bölgesindeki birçok atölyede devam ettiği kaynaklarla belgelenmiştir. Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu'da çıkarılan bakırın bir kısmı kap-kacak ve sikke, bir kısmı bronz eşya üretiminde kullanılmıştır (Belli 1992:82). Günümüze ulaşan eserler üzerinde yapılan incelemeler Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu'da önemli sanat atölyeleri olduğunu göstermektedir. Bu atölyeler; Trabzon, Sivas, Erzurum, Erzincan, Malatya, Harput, Diyarbakır, Urfa, Siirt, Mardin, Hasankeyf ve Antakya'dır (Erginsoy 1978:305-306 ; Belli 1992:82).

Ermeni tarihçi Gevond (Leon, 8.yüzyılın 2.yarısı) Kuzeydoğu Anadolu'da kent adı vermeden birçok maden atölyesinde çeşitli eşya ve silah üretimi yapıldığından bahseder (Belli 1992:82).

Türklerin Anadolu'ya yerleşmesinden sonra, Artuklular döneminde Diyarbakır'da bronz eşya üreten atölyelerin çalışmaya devam ettiği bilinmektedir (Erginsoy 1988:171). İbn-i Bibi'nin 1230'da anlattığı bir olaydan Erzurum'da çok sayıda maden atölyesi olduğu, bu atölyelerde bakır, bronz ve pirinçten kaliteli eserler üretildiği, bir kısmının İran'da satıldığı anlaşılmaktadır (Belli 1992:83; İbn-i Bibi 1959:193-194). 13.yüzyılın başında Moğol istilasında İran'dan kaçan sanatçıların bir kısmı Suriye'ye (Öney 1989:49; Belli 1992:83), bir kısmı Konya'ya göç ederek sanatlarını devam ettirmişlerdir (Erginsoy 1978:455).

Gregory Abül Farac'ın anlattığına göre; 1244'de Moğollar Malatya'yı kuşattığında şehrin hakimi yağmayı önlemek amacıyla "40.000 dinar değerinde altın ve gümüş para, mücevher, altın ve gümüş kap, kiliselerden bronz şamdanlar, buhurdanlıklar ve büyük kiliselerden evliyaların bronz tabutlarını" toplatarak İran'a göndermiştir. Bronz eşyalar büyük olasılıkla Malatya'nın güneydoğusundaki Poluşağı'ndaki bakır yataklarından elde edilen bakırdan Malatya'da yapılmıştı (Belli-Kayaoğlu 1993:16).

13.yüzyılda Kuzey Suriye'de Mardin, Halep, Şam, Musul gibi kentlerde büyük sanat atölyeleri olduğu Venediklilerin rulo halinde bakır ve çubuk biçiminde kalay ihraç ettiğine dair belgelerden öğrenilmektedir (Belli-Kayaoğlu 1993:18).

Trabzon, Erzincan ve Erzurum'daki atölyelerde yapılan pirinç eşya birçok Arap tarihçi ve seyyah tarafından anlatılmıştır (Belli-Kayaoğlu 1993:20).

Tarihi kaynaklardan edinilen bilgilere baktığımızda Ortaçağ'da, İstanbul dışında Anadolu'da üretim yapan sanat atölyelerinin önemli ticaret yolları üzerinde veya bakır yataklarının yakınında bulunan Bursa, Konya, Kayseri, Sivas, Tokat, Erzincan, Bayburt, Erzurum, Trabzon, Siirt, Antakya, Mardin, Harran, Hasankeyf, Diyarbakır, Cizre, Malatya ve Harput gibi şehirlerde olduğu görülmektedir.

Maden yapım atölyelerinin bulunduğu kent adları genellikle dönemin kaynaklarından öğrenilmektedir. Bunun yanı sıra İslam eserlerinde usta adlarına da rastlanmaktadır. Ustanın nereli olduğunu da belirten bu kitabeler atölyeler hakkında bilgi verir.

Bizans dönemi eserlerindeki yazıtlar adak, ithaf yazıtları veya aziz adlarıdır, usta adına rastlanmaz. Ancak, damgasız gümüş eserlerde veya bakır, bronz, demir eserlerde kaliteye, süsleme üslubuna bakarak yapım yeri hakkında görüş ileri sürüldüğü de olur (4).

B. MALZEMELER

Bizans maden sanatında, Ökaristi'de kullanılan liturjik eserlerin yapımında altın, gümüş, bakır, bronz ve demir kullanılmıştır.

Altın; ırmak yataklarında, alüvyon birikintileri arasında veya kayaların içinde bulunur, saf bir maden değildir. İçinde bir miktar gümüş, bakır ve demir vardır. Altın, kurşun ile eritilerek veya civa ile malgama yaparak diğer madenlerden ayrılır. Yumuşak ve kolay işlenebilen altın, soğukken çekiçlenebilme özelliğine sahiptir (Erginsoy 1978:9).

Bizans dönemine ait altın eserlerden günümüze gelebilenlerin çoğu süs eşyaları ve başka malzemelerle birlikte kullanılarak yapılan paten, kalis, kitap kapağı, röliker gibi mine işi eserlerdir. Kıymetli bir maden olan altın eritilerek tekrar tekrar kullanılmış, genellikle de sikke yapılmıştır.

Gümüş; doğada doğal ve cevher olmak üzere iki şekilde bulunur. Doğal gümüş, dere yatakları ve kayaların içinde az miktarda bulunur. Altın gibi yumuşak bir madendir ve soğukken çekiçlenebilir. Cevher gümüş, galen ve gümüş klorür cevherlerinden elde edilir. Kurşun-kükürt bileşimi olan galenin içinde gümüş ve kurşun bulunur. Galenin erime noktası düşük olduğundan, uzun bir süre ateşte bırakılarak, üstü açık bir ocakta arıtılır ve gümüş-kurşun

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

alaşımı elde edilir. Bu alaşım uzun bir süre ısıtılarak kurşun ve gümüş ayrılır (Erginsoy 1978:10).

Bizans dönemi liturjik eserlerinde, özellikle erken dönemde en çok kullanılan maden gümüştür. Paten, kalis, kaşık, yelpaze, kitap kapağı ve haç gibi eserlerde en çok tercih edilen malzeme gümüş olmuştur. 10.yüzyıldan itibaren yerini daha çok bakır ve bronza bırakmasının nedeni gümüş madenlerinin azalmasıdır.

Bakır; gümüş gibi doğada hem doğal maden hem cevher olarak bulunur. Doğal bakır, dere yataklarında veya bakır cevherinin aşınmış üst tabakalarında görülür. Altın ve gümüşten daha sert bir madendir. Bakır, soğuk ve çok sıcakken dövülmez. Isıtılarak yumuşatılan bakır, soğuk suya batırılarak ılıklaştırılır. Aniden soğuyan bakır daha da yumuşar, dövüldükçe sertleşir, önce ısıtıp sonra suya batırarak ılıklaştırıp yumuşatmaya "tavlama" denir. Bu yöntem aynı zamanda dövme tekniğinin gelişmesini sağlamıştır. Cevher bakır, doğal bakırdan daha çok bulunur. Bakır cevherlerinden arıtma yoluyla metalik bakır elde edilebilir. Arıtma yöntemi ile bakır çoğaldıktan sonra, eritme, döküm, alaşım yapma gibi buluşlar birbirini izlemiştir. Arıtılan bakır, saf olmadığı için ikinci bir işlem ile saflaştırılır. En kolay saflaştırma yöntemi, erimiş madenin üzerine hava üfleyerek oksidasyon sağlamaktır (Erginsoy 1978:11-12).

Bizans dönemi liturjik eserlerinde bakır özellikle, 10.yüzyıldan itibaren paten ve kalislerde kullanılmıştır. Bakır kalayla birleşerek bronzu oluşturduğu için önemli bir madendir.

Bronz; doğada saf olarak bulunmaz. Bakır-kalay alaşımı olan bronz bakırdan daha sert ve dayanıklıdır. Anadolu'da bulunmayan kalay yüzyıllar boyunca sadece bronz

elde etmek için kullanılmıştır. Roma döneminde bakır ve alaşımlarından yapılan kapların iç kısımlarının kalaylanması yöntemi keşfedilmiştir. Sert ve sağlam bir malzeme olan bronz soğuk işlenemez, bu nedenle sık sık tavlanması gerekir. Önemli bir özelliği de eridiği zaman bakır gibi kabarcık yapmamasıdır. Bu özelliği döküm için öncelikle tercih edilen maden olmasını sağlamıştır. Kızıl sarı bir rengi olan bronz kimyasal yapısına ve karşılaştığı etkenlere göre sarıdan griye, kahverengiden siyaha kadar çeşitli renklerde görülebilir (Erginsoy 1978:12-13).

Bizans dönemi liturjik eserlerinde yüzyıllar boyunca kullanılan bronzdan, daha çok buhurdan ve çeşitli işevli haçların (tören, kolye, röliker vb.) yapımında tercih edilmiştir.

Demir; doğada hem doğal hem cevher olarak bulunur. Doğal demir içinde nikel olan meteorik demirdir. Üzeri ince bir oksit tabakası ile kaplı olduğundan kolay farkedilmez. Taştan daha ağır olması ile keşfedilen demir, bakır, altın, gümüş, kurşun gibi madenlerin bulunmasından bir süre sonra kullanılmaya başlamıştır. Cevher demir doğada çoktur ve başlıca demir cevheri parlak ve metalik görünümü olan demir oksitleridir. Demirin işlenebilmesi için bakır ve gümüş gibi arıtılması gerekir. Arıtma çok yüksek ısıda (1100-1150 derece) gerçekleşebilir. Demir, arıtmadan sonra tekrar ısıtılıp çekiçlenerek elde edilir. Demirin kalitesi, yani sertliği ve işlenebilirliği içine karışan karbon miktarına bağlıdır, karbon oranı yükseldikçe, sertleşir ve dayanıklılığı artar (Erginsoy 1978:14-15).

Demir, Bizans dönemi liturjik eserlerinde az sayıda buhurdan ve haçta karşımıza çıkar. Haçlarda demirin üzeri genellikle bronz veya gümüş levhalar ile kaplanmıştır. Bu

yöntem ekonomik nedenlerle ilgilidir. Bir haçı tümüyle bronz yada gümüşten elde etmek yerine demir veya ahşapdan yapıp bronz veya gümüş levhalarla kaplamak daha ucuz bir yöntemdir.

C. YAPIM VE SÜSLEME TEKNİKLERİ

Bizans dönemi liturjik eserlerinde Eski Çağ'dan beri bilinen yapım teknikleri kullanılmıştır. Bu teknikler; dövme, döküm ve tornada çekmedir.

Dövme; doğal madenlerin bulunmasından itibaren kullanılan en eski yapım tekniğidir. Kalıba dökülüp dövülerek levha haline getirilen madene yine dövülerek istenilen form verilir. Dövme tekniği için sert ve sağlam bir kütük, kütüğe saplanacak çeşitli biçim ve boylarda örsler ve çekiçler gereklidir. Bu teknikte esere "yükseltme" ve "çökertme" olmak üzere iki yöntem ile şekil verilir. Yükseltmede, ince, büyük ve yuvarlak bir levha kullanılır. Levha dıştan çekiçlenerek istenen boyutta yükseltilir. Bu yöntem ile kabın çeşitli yerlerine profiller yapılabilir. Çökertmede, kalın, yuvarlak bir levha kullanılır. Levhanın kalın olmasının sebebi eserin çökertildikçe incelmesidir. Levhaya içten çekiçlenerek form verilir (Erginsoy 1978:18-24).

Döküm; potada eritilen madenlerin istenen şekilde hazırlanan kalıplara dökülerek dondurulmasıdır. Döküm tekniği seri üretim yapımını sağlamıştır. İçi dolu döküm, içi boş döküm ve balmumu tekniği olmak üzere üç şekilde uygulanabilir (Erginsoy 1978:25).

İçi dolu dökümde; maden, önceleri taş veya kilden hazırlanmış, üstü açık kalıplara dökülürdü. Taş kalıp sıcak maden döküldüğünde çatlamaz ve kil kalıbın aksine

birçok kez kullanılabilir. Ancak taş kalıbın yapımı zordur, bu nedenle döküm için genellikle kil kalıp tercih edilmiştir. Dökümden iyi sonuç alabilmek için madenin yavaş yavaş soğuması gerekmektedir. Üstü açık kalıplara döküm yapılınca maden çabuk soğur ve döküm başarısız olur. Bu keşiften sonra üstü kapalı kalıplar kullanılmaya başlamıştır. Bronzun bulunmasından sonra da döküm tekniği gelişmiştir. Çünkü bronz yukarıda da belirttiğimiz gibi döküme en elverişli madendir. Kalıbın her yerine boşluk bırakmadan yayılır, soğurken çekildiği için kalıpdan kolay ayrılır. Eski Çağ'da tek parça olan kalıplardan eseri çıkarmak için kalıbı kırmak gerekirdi. M.Ö.3000 yıllarında iki veya daha çok parçadan kalıp yapılmaya başlanmış, böylece aynı kalıbın birden çok kullanımı sağlanmıştır. Çok parçalı ve üstü kapalı kalıba döküm yapmak için önce eserin formunda kilden bir kalıp yapılır, yine kilden bir dış kalıp hazırlanır. Dış kalıba madenin dökülmesi ve hava kabarcıklarının çıkması için delikler açılır. Kalıp iki veya dört parçaya kesilerek modelin üzerinden çıkarılır. Kesilen kalıp parçaları sertleşinceye kadar pişirilir ve parçalar birleştirilerek dıştan bir tel ile bağlanır. Bu işlemlerden sonra kalıbın deliklerinden erimiş maden akıtılır. Maden donduktan sonra kalıp çıkarılır. Bu yöntemle içi dolu yani masif eserler elde edilmiş olur (Erginsoy 1978:25-26).

İçi boş dökümde; kil kalıbın içine kilden yapılmış bir çekirdek yerleştirilir, döküm iki kalıp arasına yapılır. Dış kalıba açılan delik ve kanallardan akıtılan madenin içindeki hava yine bu deliklerden dışarı çıkar. Maden donduktan sonra dış kalıp çıkarılır (Erginsoy 1978:26).

Balmumu tekniği ile dökülecek eserlerde hem içi dolu hem içi boş döküm yöntemi kullanılır. İçi dolu dökümde; balmumundan kalıp hazırlanır, üzeri kille sıvanır ve kile

delikler açılır. İçi balmumu ile dolu olan kil kalıp başaşağı çevrilerek fırınlanır. Kil pişerken balmumu eriyerek deliklerden akar. Kalıp sertleşince fırından çıkarılır ve sıcakken balmumundan boşalan yere erimiş maden akıtılır. Maden donduktan sonra kalıp eserin üzerinden çıkarılır. İçi boş dökümde; eserin formunda kilden bir çekirdek hazırlanır, çekirdeğin üzeri eserin kalınlığında balmumu ile sıvanır. Bu yöntemde balmumunun üzerine kabartma veya kazıma süslemeler yapılabilir. Süsleme yapılırsa balmumunun üzeri önce bir kat ince kil, sonra bir kat kaba kil ile sıvanır. Çekirdek ve dış kalıp birbirine ince-uzun madeni çiviler ile tutturulur. İçi dolu dökümde olduğu gibi, dıştaki kil kalıba delik ve kanallar açıldıktan sonra kalıp başaşağı fırınlanır, fırından çıkarılınca erimiş maden dökülür. Maden donduktan sonra kalıp çıkarılır. Bu yöntemde eserin üzerinde çivi gibi çıkıntılar kalır, bunlar dipten kesilerek törpülenir. Her iki yöntemde, orijinal model balmumundan yapıldığı için eriyerek kaybolur. Klasik Çağ'dan itibaren, Orta Çağ'da da model tahta veya kilden yapılarak aynı modelin birden çok kullanılması sağlanmıştır. Bu yöntemde modelin negatif olarak çıktığı kalıpların içi, dökülmesi istenen eserin kalınlığında, balmumu tabakası ile kaplanır ve ortaya kil çekirdek yerleştirilir. Dış kalıp balmumunun üzerine bastırılarak eserin formunun pozitif olarak balmumunun üzerine çıkması sağlanır. Daha sonra parçalı kalıp balmumunun üzerinden çıkarılır ve balmumunun üzerine bir kat ince, bir kat kaba kil sıvanarak tek parça, kapalı bir kalıp yapılır. Kalıp fırınlandıktan sonra diğer tekniklerdeki işlemler uygulanarak eser elde edilir (Erginsoy 1978:26-27).

Tornada çekme yönteminde; torna tezgâhında yuvarlak madeni levhalar ile yuvarlak gövdeli, içi boş eserler yapılır. Esere tornada iki şekilde biçim verilir. Birincisinde, eserin tahta kalıbı torna tezgâhına

yerleştirilir, madeni levha kalıbın arkasına çivi ile tutturulur. Torna çalıştırılarak, kalıp hızla döndürülür, levhaya bastırılarak kalıbın şeklini alması sağlanır. Bu yöntemle yapılan eserlerin dış kısımlarında konsantrik daireler halinde izler kalır. İkincisinde tahta bir blokun içine kabın şekli oyulur ve kalıp torna tezgâhına yerleştirilir. Madeni levha oyuğun önüne çivilerle tutturulur. Torna çalıştırılarak levhaya bastırılır, bu kez levha kalıbın içine girerek şekil alır ve kabın iç yüzeyinde konsantrik daireler halinde izler kalır (Erginsoy 1978:28).

Dövme ve döküm tekniği ile bir kaç parça halinde yapılan eserler perçin veya lehim kullanılarak birleştirilir. Perçin; çivi ile birleştirme yöntemidir. Çivilerin girmesi için delikler açılır, birbirinin üzerine getirilen deliklere perçin çivileri takılarak parçalar birbirine tutturulur. Lehim; erime noktası düşük olan bir maden veya maden alaşımıdır. Birleştirilecek parçalar üstüste getirilerek ek yerine erimiş lehim sürülür, bu kısım ateşe tutulduğunda, lehim sıvılaşıp, ek yerinin içine akar ve iki kenarı birleştirir (Erginsoy 1978:29).

Bizans dönemi liturjik eserlerinde kullanılan süsleme teknikleri; kabartma, kalıpla kabartma, delikişi, kazıma, değerli taş veya renkli cam ile süsleme, niello ve yaldızdır.

Kabartma; madeni içten veya dıştan çekiçleyerek elde edilir. Gerçek kabartma içten çekiçleyerek yapılandır. Süslemelerin alçak kabartma olması için dıştan çekiçleme yöntemi kullanılır. Dıştan çekiçlemede zemin çökertilerek süslemelerin kabartma halinde kalması sağlanır. Süslemelerin yüksek kabartma olması isteniyorsa içten çekiçleme yöntemi kullanılır. Bu yöntemde motifler istenen yüksekliğe gelinceye kadar kabartılır, zemine dokunulmaz.

Maden eserlerin üzerine kabartma süslemeler döküm tekniği ile de yapılabilir (Erginsoy 1978:34).

Kalıpla kabartma tekniği aynı motifin tekrarlanmasından oluşan bir süsleme yapılacaksa kullanılır. Kalın, bronz bir çubuğun ucuna, yapılması istenen desenin negatifi çelik aletler kullanılarak oyulur. Uç kabartmanın yapılacağı kısıma konur, çubuğun arkasına çekiçle vurulur. Çubuğun ucundaki süslemenin negatifi, eserin üzerine pozitif olarak ve kabartma şeklinde çıkar (Erginsoy 1978:37).

Delikişi; maden eserlerin üzerine kesici ve delici aletler ile süsleme yapılmasıdır. Bu teknikte ya zemin çıkarılarak motif bırakılır veya motif çıkarılarak zemin bırakılır. Altın ve gümüş gibi yumuşak madenlere kesici aletler ile delikişi süslemeler yapıldığı gibi, bronz eserlere döküm tekniği ile elde edilen delikişi süslemeler de yapılabilir.

Kazıma; ucu keskin çelik kalem veya keski ile uygulanır. Bu aletlerle zemine motiflerin konturları kazınır. Zeminden çıkan madenler kesilerek çıkarılır (Erginsoy 1978:33).

Değerli taş veya renkli cam ile süsleme tekniğinde; maden eserlerin üzerine çökertilerek veya oyularak açılan yuvaların (champleve) veya zemine lehimle tutturulan tel hücrelerin (cloisonné) içine değerli taş veya renkli cam yerleştirilir (Erginsoy 1978:43).

Niello, maden eserlerin üzerine açılan yivlere doldurulan bir maddedir. Özellikle gümüş eserlere uygulanan niello, belirli oranlarda kükürt, gümüş ve bakır veya kükürt, kurşun ve bakır karıştırılarak elde edilir. Latince "siyah" anlamına gelen "nigellus" kelimesinden

gelen niello potada eritilir, soğuduktan sonra dövülerek toz haline getirilir, eserin üzerindeki yivlere doldurularak alçak ısıda fırınlanır. Isı ile sıvılaşan niello yivin içine yayılarak zemine yapışır. Soğuduktan sonra deri parçası ve silisyumlu kil ve zeytinyağı karışımı ile cilâlanarak parlatılır (Erginsoy 1978:43).

Yaldız; maden eserlerin kimyasal yöntemler uygulanarak altınla kaplanmasıdır. Yaldız iki şekilde uygulanabilir: birincisinde; altın tozu civanın içine karıştırılarak malgama elde edilir.Bu alaşım bir mantar parçası ile madenin üzerine sürülür ve eser fırınlanır. Civa yüksek ısıda buharlaşıp kaybolur, altın ise madenin yüzeyine yapışarak eseri yaldızlar. Bu yöntemle gümüş yaldız da yapılabilir. İkincisinde; bakır veya bronz eser önce bir süre sıcak sirkede bırakılır, sonra eserin üzerine civa sürülür ve altın varaklar yapıştırılır. Eser fırınlanınca civa buharlaşır, altın varaklar madenin yüzeyine yapışır (Erginsoy 1978:48).

D. KONTROL DAMGALARI

Damgalı gümüş eserler devlet tarafından 400-615 arasında yapılmıştır (Boyd-Mango 1992:215). 4.yüzyıl başında damgalar Konstantinopolis (İstanbul), Nikomedia (İzmit), Antiokhea (Antakya), Naissus (Niş) gibi yapım yeri adları verir (Boyd-Mango 1992:204). Bazı hediye/bağış tabakları imparator emriyle, dağıtılmak üzere devlet tarafından yaptırılmıştır. 317'de Naissus'da Licinius için yapılan tabaklar bunların erken tarihli örnekleridir. Ayrıca bu kaplardan birinde "Naissus'lu Euticius" adlı ustanın adı geçer (Bank 1978:43-44). Yer ve resmi adları içeren damgalar külçeler üzerinde çeşitli biçimlerde görülür. 350 yılından itibaren altın ve gümüş üzerindeki damgalar bir imparator büstü, daha geç tarihlerde (393-395

ve 425) biri özellikle "tyche" olan dört farklı damga içerir. "Tyche" damgaları 4-5.yüzyıla tarihlenir (Mango 1991b:1899).

I.Anastasius dönemi (491-518), "imparatorluk" damga sisteminin ilk kez uygulandığı dönemdir. İmparatorluk damgası denmesinin nedeni, monogramda imparatorun tasviri veya isminin olmasıdır (Dodd 1961:5-6). İmparatorluk damgaları İstanbul'da belli bir grup görevli tarafından yapılmış ve imparatorluğun diğer merkezlerinde kullanılmamıştır. Başkent dışında kullanılan damgalar başkent damgalarına benzemekle birlikte kesinlikle İmparatorluk damgalarından ayrılırlar (Dodd 1961:34-35).

Gümüş eserlere, 4-5.yüzyıl külçelerinde olduğu gibi 5 damga (yuvarlak, altıgen, kare, bir kenarı yuvarlatılmış altıgen, haç) sistemi uygulanmıştır. Bunlar imparator büstleri, monogramları ve memur monogramları içerir (Boyd-Mango 1992:207). Dodd'a göre gümüş eserler üzerinde imparatorluk damgaları olması bu eserlerin süslemelerinin de başkent atölyelerinde yapılmış olduğunu göstermez. Dolayısıyla kontrol damgalı her eserin başkentte yapılmış olduğu düşünülmemelidir. Örneğin, Suriye'de bulunan kontrol damgalı gümüş eserlerin üslubu Suriye atölyelerinde yapılmış olduklarını göstermektedir (Dodd 1961:35).

I.Jüstinyen'in (527-565) damga sistemi, gümüşün kalitesini kontrol eden 5 yüksek devlet memurunun damgasından oluşur. İmparatorun monogramıyla büstünü içeren damganın etrafında, altıgen, kare, bir kenarı yuvarlatılmış dikdörtgen ve haç biçiminde damgalar yer alır. Bunlar arasında vali ve imparatorluk hazine şefinin de monogramı vardır. Aynı eser üzerinde 5 yüksek devlet memurunun damgası gerektiği için bu damgaların başkentte vurulduğu kabul edilmektedir (Pitarakis 1994:447).

İmparatorluk damgalarının belli bir kalıbı vardır. Yuvarlak damga; isim ve imparator büstü, altıgen ve kare damgalar; imparator monogramı ve isim, bir kenarı yuvarlatılmış dikdörtgen damga; imparator büstü ve "comes sacrarun largitionum" yani hazine şefinin monogramı, haç damga; yine hazine şefinin monogramı ve isim verir (Boyd-Mango 1992:217). Tarih kaynakları da damgalar hakkında bilgi verir. Örneğin, Sykeon'lu Aziz Theodoros'un Vitası'nda (ö.613), azizin başdiakonu 5 damgalı iyi gümüş almaya Konstantinopolis'e gönderdiği bildirilmektedir (Mango 1972:144). Günümüze gelebilen gümüşlerin tümü gözönüne alındığında damgalı olanlar küçük bir grup oluşturur, ancak her hazinede hem damgalı hem damgasız eserler vardır (Boyd-Mango 1992:222).

Kontrol damgası eserin kaliteli ya da kalitesiz olduğunu göstermez. Damgalı ve damgasız gümüşlerin saflığı genellikle aynıdır (Buckton 1994:13). Damgaların önemi imparator adı, dolayısıyla da eserin tarihi için "terminus post quem" vermesidir (Dodd 1961:35).

Orta Bizans döneminde gümüş kullanımının azalmasına da bağlı olarak damga sistemi görülmez, kaliteyi kontrol etme yetkisi Konstantinopolis valisine verilmiştir (Pitarakis 1994:447).

BÖLÜM NOTLARI

(1) Anadolu'daki maden ocakları hakkında bilgi veren tarih yazarları; Strabo, Geography (ed.H.L.Jones), 1928 (M.S.1.yy); Al-Istahri, Viae Regnorum (ed.M.de Goeje), Bibliotheca Geographicorum Arabicorum I, Leiden 1927 (10.yy ortası); Abu'l Feda, Géographie d'Aboulfeda (ed.M.Reinaud-M.de Slane), Paris 1840 (13.yy); Marco Polo, The Description of the World I (ed.A.C.Moule-P.Pelliot), London 1938 (13.yy); Al-Umari, Al-Umari's Bericht über Anatolien in seinem Werke Masalik al-absar fi mamalik al-amsar (ed.F.Taeschner), Leipzig 1929; Azimi (12.yy başı); Pharbeli Lazarus (5.yy sonu); Yakut, Jacut's geographisches Wörterbuch (ed.F.Wustenfeld), Leipzig 1899 (13.yy); Ibn Battuta, Voyage d'Ibn Batoutah (ed.C.Defremery-B.Sanguinetti), Paris 1877 (14.yy); Anonim, Hudud al-Alam, (çev.V.Minorsky), London 1937 (982-983).

(2) Hacettepe Üniversitesi, Arkeoloji-Sanat Tarihi Bölümü öğretim üyesi Prof.Dr.Güner İnal'ın ders notları adı geçen bölüm tarafından derlenmiş ancak basılmamıştır. Bilgi için bkz.s.2.

(3) Bkz. İnal, s.3.

(4) Adana Arkeoloji Müzesi'ndeki Çırga rölikeri, Baltimore Walters Art Gallery'deki Piskopos Amphilokios pateni (Effenberger 1982:106), katalogdaki eserlerden İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki kalıs, Adana Arkeoloji Müzesindeki buhurdan (kat.no:7,62) üslubuna, tekniğine, yazı karakterine veya ithaf edildiği kişiye bakarak Anadolu'da yapılmış olabileceği ileri sürülen eserlerden bazılarıdır.

V. KATALOG VE ARA DEĞERLENDİRME

KATALOG TANITIMI

Katalog bölümünde, Türkiye'deki 26 müzede yapılan araştırmalar sonucu tesbit edilen 137 liturjik eser tanıtılmıştır. Kataloğa alınan eserler hıristiyan dininin ana liturjisi olan "Ökaristi" de kullanılan, paten, kalis, kaşık, ibrik, trulla, buhurdan, yelpaze, kitap kapağı, tören haçı ve kaidesi ile işlevi tesbit edilemeyen tepsi, kâse, kutu ve kadehdir.

Eserler katalogda, yukarıda saydığımız sıra ile şu başlıklar altında incelenmiştir.

Katalog no: Her esere bir katalog numarası verilmiş ve aynı türün örnekleri ardarda tanıtılmıştır.

Res.-çiz.no: Eserin resim ve çizim numarası.

İnceleme tarihi: Eserin müzede incelendiği tarih veya tarihler.

Yeri: Eserin bulunduğu müze, müzedeki yeri, müze envanter numarası, müzeye geliş şekli - tarihi ve buluntu yeri.

Tür: Eserin türü.

Tip: Çizim 1a,b'deki tipolojiye göre eserin dahil olduğu grup. (Örneğin: B-I.a. B: Buhurdan, I: gövde biçimi, a: kaide biçimi).

Yazıt: Yazıtın eser üzerindeki yeri ve varsa yazıtı tanıtan yayınlar verilmiştir. "1" de yazıt ve anlamı, "2" de ise kontrol damgaları tanıtılmıştır.

Tarih: Eser yayınlı ise araştırmacıların görüşleri ve bizim tarih önerimiz belirtilmiştir.

Ölçü: Her tür için belirli ölçüler verilmiştir. Detay ölçüler ise tasvir kısmındadır.

Yapım ve süsleme tekniği: Eserin yapım ve süsleme tekniği, tasvirli veya yazıtlı bir eser ise hangi tekniklerin nerelerde kullanıldığı belirtilmiştir.

Tasvir: Eserin bu günkü durumu belirtildikten sonra formu ve varsa üzerindeki süslemeler tanıtılmıştır.

Kaynakça: Eser yayınlı ise bu yayınlar kronolojik olarak verilmiştir.

Katalogda tanıtılan her türün ardından kendi içinde değerlendirmesi yapılmıştır.

Kısaca işlevi belirtilen türün hangi müzelerden kaç örneğinin tesbit edildiği ve kaç eserin yayınlı olduğu belirtildikten sonra, genel formları ve alt grupları, malzeme-teknik, boyut, süsleme, üslup, yazıt, kontrol damgaları açısından kendi içlerinde karşılaştırma yapılmıştır. Kısaca tarihli benzer örneklerinden bahsedilmiştir.

Amacımız Türkiye müzelerinde tesbit edilen örneklerin ortak ve farklı özelliklerini belirleyerek genel değerlendirmeye ön hazırlık yapmaktır. Ara değerlendirmede elde edilen sonuçlar genel değerlendirmede kullanılacak ve türler arasında benzer ya da farklı özellikler olup olmadığı saptanacaktır.

KATALOG KISALTMA LİSTESİ

Ölçü kısaltmaları:

Ç- Çap
D- Derinlik
G- Genişlik
K- Kalınlık
A- Ağırlık
Y- Yükseklik
U- Uzunluk
r- Restitüston
T- Tüm
k- Kırık

Diğer kısaltmalar:

res Resim
çiz Çizim
P- Paten
K- Kalis
Ka- Kaşık
İ- İbrik
T- Trulla
B- Buhurdan
B.t-Buhurdan tepeliği
Y- Yelpaze
Ki- Kitap kapağı
H- Haç
H.k-Haç kaidesi
Ks- Kâse
Ağ- Ağız
Gö- Gövde
Ka- Kaide
Zi- Zincir
Ay- Ayak

TİPOLOJİ

PATEN

P.I: Yuvarlak gövdeli paten, dışa çekik ağız kenarına doğru genişleyerek yükselir, düz kaidelidir (Kat.no:1,2,3,4,5,131).

P.II: Küresel gövdeli paten, düz ağız kenarına doğru genişleyerek yükselir, kaidesizdir (Kat.no:6,134).

KALİS

K.I: Küresel gövdeli, konik ayaklı kalis.

K.I-a: Kâse kısmı küresel, ağız kenarı dışa çekiktir. Konik ayağın ortası bilezikli, kaide daire biçimindedir (Kat.no:7,8).

K.I-b: Kâse kısmı küresel, ağız kenarı düzdür (Kat.no:9).

K.II: Küresel kâse kısmı dibe doğru incelir, ağız kenarı düzdür. Konik ayak gövdeye bir bilezik ile birleşir (Kat.no:10,11,12).

KAŞIK

Ka.I: Oval kaşık kısmı silindirik sapa bir disk ile birleşir .

Ka.I-a: Oval kaşık kısmı sapa içi boş bir disk ile birleşir (Kat.no:13).

Ka.I-b: Oval kaşık kısmı sapa masiv bir disk ile birleşir (Kat.no:14).

Ka.II: Kaşık kısmı elips biçimindedir, silindirik sapa içi boş bir disk ile birleşir (Kat.no:15).

Ka.III: Kaşık kısmı elips biçimindedir, yassı sapa düz birleşir (Kat.no:16).

BUHURDAN

B-I : Küresel gövdeli buhurdan.

B.I-a: Kâse kısmı yarım küre biçimindeki buhurdanın ağız kenarı düzdür, konik kaidelidir (Kat.no:19).

B.I-b: Kâse kısmı yarım küre biçimindeki buhurdanın dışa çekik ağız kenarı yukarı doğru daralır, üç ayaklıdır (Kat.no:20,21,22,23,24,25,26,27,28,29,30,31) .

B.I-b.1: Kâse kısmı yarım küre biçimindeki buhurdanın dışa çekik ağız kenarı yukarı doğru daralır, halka kaidelidir (Kat.no:35).

B.I-c: Kâse kısmı yarım küre biçimindeki buhurdanın ağız kenarı dışa çekiktir, üç ayaklıdır (Kat.no:32,33,34).

B.I-c.1: Kâse kısmı yarım küre biçimindeki buhurdanın ağız kenarı dışa çekiktir, halka kaidelidir (Kat.no:36,37,38).

B.I-d: Kâse kısmı yarım küre biçimindeki buhurdanın ağız kenarı düzdür, halka kaidelidir (Kat.no:39,41,42,43,44,45).

B.I-d.1: Kâse kısmı yarım küre biçimindeki buhurdanın ağız kenarı düzdür, üç ayaklıdır (Kat.no:40).

B.II: Küresel gövdesi dilimli buhurdan.

B.II-a: Kâse kısmı 12 dilimli, ağız kenarı dışa çekik, konik kaidelidir (Kat.no:46).

B.II-b: Kâse kısmı 6 dilimli, ağız kenarı düz, üç ayaklıdır (Kat.no:47).

B.II-c: Kâse kısmı 6 dilimli, ağız kenarı düz, halka kaidelidir (Kat.no:48).

B.III: Silindirik gövdeli buhurdan.

B.III-a: Kâse kısmı silindirik, ağız kenarı düz, halka kaidelidir (Kat.no:49).

B.III-b: Kâse kısmı silindirik, ağız kenarı dışa çekik, üç ayaklıdır (Kat.no:50,51,52,53,54,55,56,57,58,59).

B.IV: Altıgen gövdeli buhurdan.

B.IV-a: Altıgen gövdeli, altıgen kapaklı, ağız kenarı ve dip kısmı profilli, üç ayaklıdır (Kat.no:60,61).

B.IV-b: Altıgen gövdeli, kapaksız, ağız kenarı ve dip kısmı profilli, üç ayaklıdır (Kat.no:62,63,64,65,66,67,68,69).

B.IV-c: Altıgen gövdeli, kapaksız, ağız kenarı dışa çekik, dip kısmı profilli veya düz, üç ayaklıdır (Kat.no:70,71,72,73,74,75,76).

B.IV-d: Altıgen gövdeli, kapaksız, ağız kenarı ve dip kısmı düz, üç ayaklıdır (Kat.no:77).

BUHURDAN TEPELİĞİ

B.t-I: Çan biçimi tepelik (Kat.no:35,72,73,86).

B.t-II: Çok kollu, yıldız veya çiçek biçimi tepelik.

B.t-II.a: Üç kollu, kol uçları kıvrılmış tepelik (Kat.no:87).

B.t-II.b: Altı ve daha fazla kollu, kol uçları kıvrılarak birer bilya ile biten tepelik (Kat.no:19,30,46,49,57,78,79,88,89,90,91,92).

HAÇ

H.I: Latin haçı.

H.I-a: Latin haçının kolları merkezden uçlara doğru genişleyerek düz sonuçlanır (Kat.no:82,83,84,85,108).

H.I-b: Latin haçının kolları merkezden uçlara doğru genişleyerek ikişer daire/damla ile sonuçlanır (Kat.no:95,96,97,99,100,101,102,103,104,105,106,107,109, 110,111,112,113,114,115,116,118,119,120,121,122,123,124, 125,126,127).

H.I-c:
Latin haçının kolları merkezden uçlara doğru genişleyerek üç yapraklı yonca veya palmet ile sonuçlanır (Kat.no:98,117).

HAÇ KAİDESİ

H.k-I: Konik kaide. Haçın takılacağı kısım küresel, asanın takılacağı kısım koniktir (Kat.no:128).

H.k-II: Kilise maketi biçiminde kaide.

H.II-a: Yüksek kasnaklı, iki katlı bir kilise biçimindeki kaidede, haç kasnak kısmına, asa doğrudan kaidenin içine geçirilir (Kat.no:129).

H.II-b: Yüksek kasnaklı, iki katlı bir kilise biçimindeki kaidede, haç kasnak kısmına, asa silindirik kısıma geçirilir (Kat.no:130).

KÂSE

Ks.I: Küresel gövdeli kâse.

Ks.I-a: Kâse, düz kaideden düz ağız kenarına doğru genişleyerek yükselir. Düz kaide içbükeydir (Kat.no:132,135).

Ks.I-b: Kâse, düz kaideden düz ağız kenarına doğru genişleyerek yükselir (Kat.no:133).

Katalog no : 1
Res.-çiz. no : res.1-3
İnceleme Tarihi : 5.2.1993
Yeri : İstanbul Arkeoloji Müzeleri.
Hazine.
env.no: 3759
Buluntu. 1908
Suriye'de Halep ve Latakiya arasındaki yol üzerinde yer alan Stuma'da bulunmuştur.
Yapım yeri :

Üslup özelliklerine göre eser Halep bölgesindeki bir atölyede (Fıratlı 1955:43) veya başkent atölyelerinde Suriye'den gelen sanatçılar tarafından yapılmıştır (Rice 1959:304).

Tür : Paten.
Tip : P.I
Yazıt :

Yazıt patenin dışa çekik ağız kenarında, kontrol damgaları dış yüzeyinde yer almaktadır. 1911'de Ebersolt tarafından tanıtılan yazıt, Rice, Dodd ve Mango tarafından tekrar yayınlanmıştır.

1- +ΥΠΕΡΕΥΧΗCΙϚCϟ ΡΙΑCCΕΡΓΙΟΥΤΡΙΒ^{S}Κ,ΑΡΓΥΡΟΠΡΑ
ΤϚΚΑΝΑΠΑΥCΕΩCΜΑΡΙΑCΤΗCΑΥΤϚCΥΜΒΙϚΚΤΩΝΑΥΤΩΝΓΩΝΕ

"Tefeci Sergios, karısı Maria ve çocuklarının ruhu için adak" (Ebersolt 1911:417; Rice 1959:304; Dodd 1961:108; Mango 1986:160).

2- Eserin dış yüzeyinde 5 kontrol damgası vardır. Haç şeklindeki damganın içinde Petrus'un monogramı ve "Sebastou" yazısı, altıgen şeklindekinin içinde II. Jüstinyen'in monogramı ve "Megalou" yazısı, yuvarlak damganın içinde haleli bir büst ve "Stephanou" yazısı, kare şeklindeki damganın içinde Tiberius Konstantin'in monogramı ve okunamayan bir yazı, bir kenarı yuvarlatılmış dikdörtgen şeklindeki damganın içinde ise Petrus'un monogramı ve "Iwannis" yazısı bulunmaktadır. (Dodd 1961:108; Mango 1986:159-160).

Tarih :

Eseri Ebersolt 6-7. yüzyıla (1911:417), Peirce ve Tyler II. Jüstinos'un monogramına dayanarak 565-578 arasına tarihlendirmiştir (1934:114). Kontrol damgaları arasında II. Jüstinos'un (565-578) yanı sıra, Tiberius Konstantin'in (578-582) ve Theodoros Petri'den (577) sonra "comes sacrarum largitionum" olan Petrus'un monogramları bulunmaktadır. Bu nedenle damgalar Dodd tarafından 578 yılına tarihlendirilir (Dodd 1961:108; Mango 1986:159).

Malzeme :

Gümüşten yapılan eserin ağız kenarında ve iç yüzeyindeki süslemelerde altın yaldız kullanılmıştır.

Ölçü : Ç : 36.5 cm.
D : 3.5 cm.
K : 0.2 cm.
A : 836.60 gr.

Yapım ve süsleme tekniği :

Dövme tekniği ile biçim verilen eserin ağız kenarındaki yazıtta kazıma ve niello teknikleri kullanılmıştır. Figürlü ve bitkisel süslemeler dıştan çekiçleme yöntemi ile elde edilen kabartma, ağız kenarındaki elips yuvalar çökertme tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Eserin ağız kenarı ile dip kısmının birleştiği yerde balmumu ile doldurulmuş eksik bir kısım ve ağız kenarında kırıklar vardır. Yazıttaki niello kısmen dökülmüştür.

Daire formlu, dışa çekik ağız kenarına doğru genişleyerek yükselen kaidesiz bir patendir. İç yüzeyinde "Havari Komünyonu" sahnesi tasvir edilmiştir. Bu tasviri ağız kenarında dönüşümlü dizilen yumurta ve palmet motifli bordür çevreler.

Komünyon sahnesinin merkezinde İsa, üzeri örtülü ve kiboriumlu altarın arkasında iki kez tasvir edilmiştir. İki yanında altışar havari bulunmaktadır. Sağdaki

havarilerden önde olanı kalisden şarabı içmektedir, diğerleri ise onun arkasında beklemektedir. Soldaki havarilerden öne doğru eğilmiş ve ellerini ileri uzatmış olan ekmeği almış, şarabı almak üzere diğer tarafa geçmektedir. Arkasındaki havari İsa ekmeği verirken elini öper, diğerleri arkasında beklemektedir. Halesi haçlı olan İsa'nın giysisi iki tasvirinde de aynıdır. Birbirinin aynı elbiseler giyen havarilerin hepsi halelidir. Sağdaki havarilerden dördü sakallı, ikisi sakalsız, soldakilerden üçü sakallı, üçü sakalsızdır. Üzerinde etek uçları bezemeli uzun bir örtü bulunan altarın kiboriumunun ortasında bir lamba asılıdır. Lamba, kantharos biçiminde, kulpsuz ve üç zincirlidir. İsa'nın ve havarilerin elbiselerinde, kiboriumda, altar örtüsünde noktalarla yapılmış haç ve daire motiflerinden oluşan süslemeler bulunmaktadır.

Kaynakça : 1.Ebersolt 1911:411 vd.
2.Fıratlı 1955:43, Lev.XIII-31
3.Rice 1959:304, fig.69
4.Dodd 1961:108, no.27
5.Rice 1963:63, Ill. 51
6.Dodd 1973:41-42
7.Mango 1986:159-164

Katalog no : 2
Res.-çiz. no : res.4-6
İnceleme Tarihi : 5.2.1993
Yeri : İstanbul Arkeoloji Müzeleri.
Hazine.
env.no: 3761
Buluntu. 1908
Suriye'de Halep ve Latakiya arasındaki yol üzerinde yer alan Stuma'da bulunmuştur.
Yapım yeri : -
Tür : Paten.

Tip : P.I

Yazıt :

Yazıt patenin dışa çekik ağız kenarında, kontrol damgaları dış yüzeyinde yer almaktadır. 1911'de Ebersolt tarafından tanıtılan yazıt, Dodd ve Mango tarafından tekrar yayınlanmıştır.

1- ΥΠΕΡΕΥΧΗC ΓCΩΤΗΡΙΑCCΕΡΓΙΟΥCΑΝΝΑCΚΑΝΑΠ
ΑΥCΕΩCΔΟΜΕΤΙΟΥCΙΩΑΝΝΟΥ

"Sergios, Anna, Dometios ve Ioannes' in kurtuluşu için adak" (Mango 1986:171).

2- Eserin dış yüzeyinde 5 kontrol damgası vardır. Haç şeklindeki damganın içinde okunamayan bir monogram ve "Thoma(s)" yazısı, altıgen şeklindekinin içinde II. Justinos'un monogramı ve "Megalou" yazısı, yuvarlak damganın içinde halesiz bir büst ve okunamayan bir yazı, kare şeklindeki damganın içinde Tiberius Konstantin'in monogramı ve yine okunamayan bir yazı, bir kenarı yuvarlatılmış dikdörtgen şeklindeki damganın içinde okunamayan bir monogram ve yazı bulunmaktadır. (Dodd 1961:114; Mango 1986:171).

Tarih :

Ebersolt eseri 6-7. yüzyıla tarihlendirmektedir (1911:417). Kontrol damgalarından birindeki imparator büstü Mauricius veya Tiberius'a, monogramlardan biri de II. Justinyen'e aittir. Bu veriler de gözönüne alınarak eser, Dodd tarafından II. Tiberius dönemine (578-582) tarihlendirilmektedir (Dodd 1961:114; Mango 1986:171).

Malzeme :

Gümüşden yapılan eserin yüzeyindeki haç motifinin kenarlarında altın yaldız izleri görülebilmektedir.

Ölçü : Ç : 35.6 cm.
D : 3 cm.
K : 0.5 cm.
A : 767 gr.

Yapım ve süsleme tekniği :

Dövme ve tornada çekme tekniği ile biçim verilen eserin dış yüzeyinde torna izleri ve merkezinde tornaya geçirilmesi ile oluşan çukur görülmektedir. Haç motifi kazıma tekniği ile yapılmıştır. Yazıtta kazıma ve niello teknikleri kullanılmıştır.

Tasvir :

Eserin ağız kenarı ile dip kısmının birleştiği yerde balmumu ile tutturulmuş eksik kısımlar ve ağız kenarında kırıklar vardır. Yazıttaki niello kısmen dökülmüştür.

Daire formlu, dışa çekik ağız kenarına doğru genişleyerek yükselen kaidesiz bir patendir. İç yüzeyinde 18,5 x 13,7 cm. boyutlarında bir Latin haçı tasviri vardır. Haçın kolları merkezden uçlara doğru genişleyerek içbükey biter. Alt kolunun iki yanında diagonal yerleştirilmiş üçer "~" kıvrımı bulunmaktadır. Bu motif Mango'ya göre Golgotha tepesini sembolize eder (1986:172).

Kaynakça : 1.Ebersolt 1911:410,fig.2
2.Dodd 1961:114, no.29
3.Dodd 1973:24, fig.36
4.Mango 1986:171-174, fig.36

Katalog no : 3
Res.-çiz. no : res.7-8
İnceleme Tarihi : 5.2.1993
Yeri : İstanbul Arkeoloji Müzeleri
Hazine
env.no: 3760
Buluntu. 1908
Suriye'de Halep ile Latakiya arasındaki yol üzerinde yer alan Stuma'da bulunmuştur.
Yapım yeri : -
Tür : Paten.
Tip : P.I
Yazıt :

Eserin dış yüzeyinde kazıma ile yapılmış ve düzensiz yerleştirilmiş harfler vardır.

1- X C T O M X W N

Tarih :

Stuma hazinesine ait eser üzerinde yazıt veya kontrol damgası olmamakla birlikte, hazinenin kesin tarihlendirilen eserleri göz önüne alınarak 6. yüzyıl sonu 7. yüzyıl başına tarihlendirilmektedir (Ebersolt 1911:411, Mango 1986:180).

Malzeme : Gümüş.

Ölçü : Ç : 36 cm.
D : 3.4 cm.
K : 0.5 cm.
A : 1090 gr.

Yapım ve süsleme tekniği :

Dövme ve tornada çekme tekniği ile biçim verilen eserin iç yüzeyinde torna izleri ve tornaya geçirilmesi ile oluşan çukur görülebilmektedir. Haç motifi kazıma tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Ağız kenarı ile dip kısmının birleştiği yerde balmumu ile tutturulmuş kırık kısımlar vardır.

Daire formlu, dışa çekik ağız kenarına doğru genişleyerek yükselen kaidesiz bir patendir. İç yüzeyinde 8,2 x 5,7 cm. boyutlarında bir Latin haçı tasviri vardır. Haçın kolları merkezden uçlara doğru genişleyerek içbükey biter.

Kaynakça : 1.Ebersolt 1911:410 vd.
2.Dodd 1973:28,fig.25
3.Mango 1986:180-182,fig.39

Kat.no : 4

Res.-çiz.no : res.9

İnceleme Tarihi : 8-9.4.1993

Yeri : Antalya Müzesi.

Sergi.
env.no: 1020
Kumluca Savcılığından. 23.9.1963

Kumluca'nın 2 km. batısındaki Hacıveliler köyünün kuzeyinde Büyük Asar mevkiinde bulunmuştur (Hellenkemper 1992:65).

Yapım yeri :

Dodd'a göre, özellikle imparator monogramlı kontrol damgalarının bulunduğu eserler başkent İstanbul atölyelerinde yapılmıştır. Kontrol damgası olmayanlar ise Likya bölgesinde yerel bir atölyede yapılmış olmalıdır (Dodd 1992:60-63). Dodd, kökeni bilinen diğer hazinelerle karşılaştırıldığında kontrol damgalarının farklılık gösterdiğini, bu nedenle de hazinenin başkent dışında bir bölgeden olabileceğini belirtmektedir (1980:3). Mango ise, kaliteli bir işçiliğe sahip olan eserlerin İstanbul saray atölyelerinde yapılmış olabileceğini ileri sürmektedir (1991:1906).

Tür : Paten.

Tip : P.I

Yazıt :

Yazıt, eserin iç yüzeyindeki christogramı çevreleyen şeritte yer alır, kontrol damgaları dış yüzeyindedir. Atasoy-Parman yazıtın sadece anlamını, Boyd-Mango ise yazıt ve anlamını birlikte yayınlamıştır.

1- + ЄΥΤΥΧΙΑΝΟCЄΛΑΧΙCΤΟCЄΠΙCΚΟΠΟCΤΩΜЄΓΑΛΩΘ
ЄΩΥΠЄΡΑΦЄCЄΩCΑΜΑΡΤΙΩΝ

"Çok alçak gönüllü Piskopos Eutychianos'dan günahlarının affı için ulu Tanrı'ya". (Anadolu Medeniyetleri 1983:161; Boyd 1992:19)

2- Eserin dış yüzeyinde beş kontrol damgası vardır. Yayınlarda damgalar hakkında bilgi verilmemiştir. Eser sergide olduğundan damgalar görülememiş, sayısı envanter kayıtlarından tesbit edilmiştir.

Tarih :

Hazineyi ilk kez tanıtan Fıratlı (1965:525), daha sonra Boyd (1979:7) ve Dodd (1980:3), Boyd-Mango (1992:59) damgalar arasında bulunan I. Jüstinyen'in (546-565) monogramını göz önüne alarak eserleri 550-565 arasına tarihlendirmektedirler.

Malzeme :

Gümüşden yapılan eserin iç yüzeyindeki christogramda ve bitkisel süslemeli kenar şeridinde altın yaldız kullanılmıştır.

Ölçü : Ç : 61 cm.
A : 5.400 gr.

Yapım ve süsleme tekniği :

Dövme ve tornada çekme tekniği ile biçim verilen eserin iç yüzeyinde torna izleri ve tornaya geçirilmesi ile oluşan çukur görülebilmektedir. Christogram kazıma, ağız kenarındaki süsleme kalıpla kabartma tekniği ile yapılmıştır. Yazıtta kazıma ve niello teknikleri kullanılmıştır.

Tasvir :

Sağlam olan tepsinin yalnızca dışa dönük ağız kenarında küçük bir kısım eksiktir.

Daire formlu, dışa çekik ağız kenarına doğru genişleyerek yükselen kaidesiz bir patendir. İç yüzeyinde 8 kollu christogram tasviri bulunmaktadır. Kollar merkezden uçlara doğru genişleyerek içbükey biter. Haç motifini, içinde yazıt olan iki şerit çevreler. Yazıtın etrafındaki geniş şeritte bulunan yirmi dokuz dilim içinde, asma yaprağı motifleri vardır. Yaprakları iki ucu altta volüt oluşturarak birleşen daireler çerçeveler. Dilimler içte bitkisel bir şerit, dışta yumurta frizi ile çerçevelenmiştir.

Kaynakça : 1.Fıratlı 1965:res.2
2.Boyd 1979:6-8
3.Dodd 1980:3-4
4.Anadolu Medeniyetleri 1983: 161, C.22

5.Mango 1991:1905-1906
6.Boyd-Mango 1992:19

Katalog no : 5
Res.-çiz. no : res.10
İnceleme Tarihi : Şubat 1987 / 8-9.4.1993
Yeri : Antalya Müzesi.
Sergi.
env.no: 1021
Kumluca Savcılığından. 23.9.1963.
Kumluca'nın 2 km. batısındaki Hacıveliler köyünün kuzeyinde Büyük Asar mevkiinde bulunmuştur (Hellenkemper 1992:65).
Yapım yeri : Bkz.kat.no:4
Tür : Paten.
Tip : P.I
Yazıt :

Yazıt, eserin iç yüzeyindeki haçı çevreleyen şeritte yer almaktadır. Atasoy-Parman yazıtın sadece anlamını, Boyd-Mango yazıt ve anlamını birlikte yayınlamıştır.

1- ✝ΥΠΕΡΜΝΗΜΗCΜΑΡΙΑCΠΑΜΠΡΟΤΑS

"Göz kamaştırıcı parlaklığa sahip Meryem'in anısı için". (Anadolu Medeniyetleri 1983:162; Boyd 1992:20)
Tarih : Bkz.kat.no:4.
Malzeme :

Gümüşden yapılan eserin iç yüzeyindeki haç motifi ve çevreleyen şeritlerde altın yaldız kullanılmıştır.
Ölçü : Ç : 77,5 cm.
A : 8000 gr.
Yapım ve süsleme tekniği :

Dövme tekniği ile yapılan eserin iç yüzeyindeki haç motifi kazıma tekniği ile yapılmıştır. Yazıtta kazıma ve niello teknikleri kullanılmıştır.

Tasvir :

Sağlam olan patenin dışa dönük ağız kenarı ile dip kısmının birleştiği yerde küçük bir çatlak vardır.

Daire formlu, dışa çekik ağız kenarına doğru genişleyen kaidesiz bir patendir. İç yüzeyinde Latin haçı tasviri bulunur. Kollar merkezden uçlara doğru genişleyerek içbükey biter. Bu motifi paralel iki çizgiden oluşan yuvarlak bir şerit çevreler.

Kaynakça : 1.Fıratlı 1965:res.2
2.Boyd 1979:6-8
3.Dodd 1980:3-4
4.Anadolu Medeniyetleri 1983: 161, C.22
5.Mango 1991:1905-1906
6.Boyd-Mango 1992:20

Katalog no : 6
Res.-çiz. no : res.11-12
İnceleme Tarihi : 9.2.1993
Yeri : İstanbul Arkeoloji Müzeleri.
Hazine.
env.no: 94
18.4.1884.
Çanakkale, Lapseki.
Yapım yeri : -
Tür : Paten.
Tip : P.II
Yazıt :

1- Haç kollarının merkezinde özel bir ismin monogramı bulunmaktadır: MHNA veya AMHN (Dodd 1961:no.52-53). Dalton monogramdaki ismin Menas olabileceğini belirtmektedir (1901:no.378-379).

2- Eserin dış yüzeyinde üç kontrol damgası vardır. İkisi haç, biri bir kenarı yuvarlatılmış dikdörtgen şeklindeki damgalardan haç şeklindeki damgaların içinde haç monogram

ve N harfi bulunmaktadır. İsim CICINNHC olabilir. Bir kenarı yuvarlatılmış dikdörtgen damganın içinde imparator büstü vardır (Dodd 1961:166,169; Meriçboyu 1989:369).

Tarih :

Bu eserin benzeri olan, yine Lapseki'de bulunmuş, muhtemelen aynı hazineye ait , British Museum'daki iki paten Dalton tarafından 6.yy'a tarihlendirilirken (1911:567), damgaları çözümleyen Dodd imparator Heraklius dönemine (613-629/30) tarihlendirmektedir (1961:166-169). Meriçboyu, Dodd'un verdiği tarihi kabul etmektedir (1989:370).

Malzeme :

Gümüşden yapılan eserin iç yüzeyindeki haç motifinin kenarları altın yaldızlıdır.

Ölçü : Ç : 17 cm.
D : 3.5 cm.
K : 0.1 cm.
A : 199.83 gr.

Yapım ve süsleme tekniği :

Esere dövme tekniği ile biçim verilmiştir. Haç motifi kazıma tekniği ile yapılmış, monogramda niello tekniği kullanılmıştır.

Tasvir :

Eser sağlamdır. Altın yaldız kısmen dökülmüştür.

Paten, küresel gövdeli, düz ağız kenarlı, yayvan ve kaidesizdir. İç yüzeyinde kolları merkezden uçlara doğru genişleyen ve patenin ağız kenarında biten Yunan haçı tasviri vardır. Haç kolları paralel ikişer çizgiden oluşur. Patenin ağız kenarını haç kollarını da sınırlayan bir çizgi çevreler. Haçın merkezinde, içiçe iki daireden oluşan çerçevenin ortasında monogram vardır.

Kaynakça : 1. Meriçboyu 1989:369-371,
res. 157-158

PATEN :

Paten, ökaristi ayininde içine kutsal ekmeğin konduğu yuvarlak, derin olmayan tepsidir (1). Katalogda, İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nden 4, Antalya Müzesi'nden 2 olmak üzere 6 paten tanıtılmıştır.

Eserlerin tümü temizlenmiştir ve yüzeylerindeki küçük çatlaklar dışında iyi durumdadır. 6 paten de yayınlıdır.

İstanbul Arkeoloji Müzelerindeki, Suriye yakınında Stuma'da bulunan üç paten "Stuma hazinesi" (kat.no:1,2,3), Çanakkale yakınında Lapseki'de bulunan bir paten "Lapseki hazinesi" (kat.no:6), Antalya Müzesi'ndeki, Antalya yakınında Kumluca'da bulunan iki paten "Kumluca hazinesi" ne (kat.no:4,5) aittir (2). Her iki müzedeki patenlerin malzemesi gümüştür. Kilisede, ayinlerde kullanılan eşyaların genelinde gümüş olduğu göz önüne alınırsa Türkiye müzelerinden tesbit edilen patenlerin gümüş olması doğaldır (3).

Patenler dövme ve tornada çekme tekniği ile biçimlendirilmiştir. Stuma hazinesinden, "Havari komünyonu" tasvirli patenin süslemelerinde kabartma, diğer ikisinde ve Kumluca patenlerinde kazıma tekniği kullanılmıştır. Kumluca patenlerinden kristogramlı eserin ağız kenarındaki süslemeler kalıpla kabartma tekniği ile yapılmıştır. Süslemeler kısmen altın yaldızlıdır.

Stuma patenleri, dışa çekik ağız kenarına doğru genişleyen yuvarlak gövdeli ve düz kaidelidir. Gövde formları aynı olan Kumluca patenleri halka kaidelidir. Lapseki pateni ise küresel gövdeli, kaidesiz ve düz ağızlıdır.

Stuma (Ç:35,6-36,5 cm.) ve Kumluca (Ç:60-76 cm.) patenlerinin çapları kendi içinde yaklaşık aynıdır, Lapseki pateni (Ç:17 cm.) boyutu ve formu ile bu örneklerden ayrılmaktadır. Stuma patenlerinin çapları Türkiye dışındaki müzelerde bulunan patenler, 6-7.yüzyıla ait, özellikle Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu'ndaki "Havari Komünyonu" ve Boston, Museum of Fine Arts'daki, Suriye kökenli, haç tasvirli patenler ile uyum sağlamakta, Kumluca patenleri, çapları açısından St.Petersburg, Hermitage Müzesi'ndeki 491-518 tarihli Paternus pateni ile ünik boyutlara sahip bir grup oluşturmaktadır (4).

Patenlerin üzerindeki tasvirler 2 grupta toplanabilir: dini içerikli tasvirler ve bitkisel motifler.

1- Dini içerikli tasvirler: "Havari Komünyonu" sahnesi (kat.no:1), haç ve Christogram tasvirleri (kat.no:2,3,4,5,6).

2- Bitkisel motifler: "Havari Komünyonu" sahnesini çevreleyen yumurta-palmet frizi (kat.no:1), Kumluca patenindeki kristogramı çevreleyen asma yapraklı friz (kat.no:4).

"Havari Komünyonu"nun tasvir edildiği Stuma patenında (kat.no:1) İsa altarın arkasında iki kez tasvir edilmiştir, iki yanında 6'şar havari vardır. Sahneyi çevreleyen yumurta-palmet frizinin benzeri Kumluca hazinesine ait gümüş buhurdanın dip kısmında görülmektedir (kat.no:49).

Sahnede zemin belirtilmemiştir. İsa altarın arkasında, havariler altarın iki yanında ve önünde durmaktadır. Havarilerin yüz, saç ve sakal biçimleri genel hatları ile birbirine benzer. Başlar gövde ile orantılıdır. Saç ve sakallar oldukça düzdür, bazı figürlerde kıvrımlar belirtilmiştir, gözler büyük, ağızlar küçük, burunlar uzun ve düzdür. Elbise kıvrımlarının altından vücut hareketleri belirgindir, ancak saç, sakal işlenişinde ve altar örtüsünde

olduğu gibi kıvrımlar daha yalındır. Bu patenin form, boyut, malzeme-teknik, süsleme açısından tıpkı benzeri Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu'nda bulunan, 577 tarihli Riha patenidir (Ross 1962:12-15).

İç yüzeyinde haç tasviri bulunan dört patenden Stuma ve Kumluca hazinesinden birer örnekte Latin haçı tüm yüzeyi kaplar (kat.no:2,5). Kolların merkezden uçlara doğru genişlemesi, kol uçlarının içbükey olması ve süsleme tekniği her iki haçta aynıdır. Stuma hazinesine ait, haç motifinin tüm yüzeyi kapladığı örnekte (kat.no:2), haçın altındaki motif Cennetin ırmaklarını sembolize eder (5). Bu eserlerin form, boyut, malzeme ve süsleme açısından benzeri Baltimore, Walters Art Gallery'de bulunan ve 6.yüzyıl ortasına tarihlenen patendir (Mango 1986:78-80).

Stuma hazinesindeki diğer patende merkezdeki haç küçük boyutludur (kat.no:3) ve yazıt yoktur. Kazıma tekniği ile yapılan haç diğer patenlerdeki haç tasvirlerinden daha basittir. Patenin form, boyut, malzeme-teknik ve süsleme açısından benzeri Baltimore, Walters Art Gallery'deki 6-7.yüzyıla tarihlenen eserdir (Mango 1986:84-86). Lapseki pateni form ve boyutun yanısıra haç biçimi ile de diğer patenlerden farklıdır (kat.no:6). Tüm yüzeyi kaplayan haç Yunan haçı biçimindedir. Patenin form, boyut, malzeme-teknik ve süsleme açısından benzeri yine aynı hazinede görülmektedir. Patenlerden biri İstanbul Arkeoloji Müzeleri, ikisi Londra, British Museum'dadır (Meriçboyu 1989:369-371; Dodd 1961:166-169). Lapseki pateni form ve malzeme açısından Fethiye Müzesi'ndeki kâseye de (Kat.no:134) benzemektedir.

Katalogdaki kristogram tasvirli tek paten Kumluca hazinesindedir (kat.no:4). Sekiz kollu kristogramı yazıt çevreler, dışa çekik ağız kenarında, erken dönem özellikleri gösteren kıvrık dal, asma yaprağı, palmet ve diş frizi gibi süslemeler vardır. Eserin benzeri St.Petersburg Hermitage

Müzesi'ndedir. Piskopos Paternus'un adını taşıyan, 6.yüzyıl başına ait patenin çapı Kumluca pateni ile aynıdır (Ç:61 cm.). Ayrıca form, malzeme-teknik, süsleme ve kompozisyon açısından en çok benzeyen eserdir (Weitzmann 1979:no.546).

Stuma ve Kumluca hazinelerine ait patenlerde (kat.no:1,2,4,5) ithaf yazıtları bulunmaktadır. Yazıtlarda, eserlerin bani tarafından ruhunun kurtuluşu ve günahlarının affı için Tanrı'ya, Meryem'e veya bir azize adandığı yazılıdır. Adak yazıtları 6.-7. yüzyıla ait gümüş patenlerin tipik bir özelliğidir (6).

Stuma hazinesinden iki, Kumluca hazinesinden bir patenin dış yüzeyinde (kat.no:1,2,4) 6. yüzyılın ikinci yarısına, Lapseki hazinesine ait patende (kat.no:6) 7.yüzyılın ilk yarısına tarihlenen kontrol damgaları vardır.

Lapseki patenının iç yüzeyinde, merkezde bir monogram bulunmaktadır. Dalton, monogramda yazılı olan ismin "Menas" olabileceğini belirtmektedir (1901:no.378,379). Bizans sanatında monogramlar imparatorlara veya banilere aittir. Menas adında, kaynaklardan bilinen iki kişi tesbit edilmiştir. Birincisi Mısırlı bir azizdir. Diokletianus döneminde (284-305) Frigya'da orduda hizmet etmiştir (Kazhdan-Sevcenko 1991a:1339). Diğeri 536-552 arasında yaşamış İstanbul patriği ve azizdir (Kazhdan 1991a:1339-1340). Patenin dış yüzeyinde merkezde bulunan damgalar imparator Heraklius dönemine, 613-629/30 yılları arasına tarihlendirilmektedir (Dodd 1961:166,169; Meriçboyu 1989: 370). Patenin İstanbul patriği ve aziz olan Menas için daha sonra yaptırılmış olabileceğini kabul edebiliriz.

Patenler form, malzeme, boyut ve süsleme açısından ortak özelliklere sahiptir. Ancak Stuma ve Kumluca hazinelerine ait patenlerin gerek süsleme, gerekse boyut açısından kendi içlerinde bir bütün oluşturdukları görülmektedir. Lapseki

hazinesine ait paten form ve boyut açısından bu örneklerden farklı özelliklere sahiptir. Eser, derinliğinin patenlere uyum sağlaması dışında çap ve form açısından kâselere benzemektedir (kat.no:133,134). Eser, gümüş kalıs ve kaşıklar ile birlikte bulunması ve derinliğinin patenler ile uyumlu olması nedeniyle bu grupta incelenmiştir.

BÖLÜM NOTLARI

(1) Ayrıntılı bilgi için bkz. Bölüm II.A.2.B-Ökaristi Ayininde Kullanılan Objeler.

(2) Ayrıntılı bilgi için bkz. Bölüm III-Bizans Dönemine Ait Kilise Hazineleri.

(3) Gümüş patenler için bkz. Ek-3,no.1-36,45,46.

(4) Türkiye dışındaki patenlerin çapları için bkz. Ek-3.

(5) Golgotha tepesini ve Cennetin dört ırmağını sembolize eden bir motif üzerinde duran haç tasvirli patenler için bkz. Dodd 1973:lev.XIII. Sembolik anlam için bkz. Mango 1986:172.

(6) Yazıtlar, Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu'ndaki Riha pateni (Ross 1962:12-15) ve Siena, Pinakoteka'daki Gallunianus pateninde dışa çekik ağız kenarında (Mango 1986:253) veya Baltimore, Walters Art Gallery'deki Hama patenleri (Mango 1986:78-80,81-83,84-86), Cleveland Museum of Art'daki paten (Mango 1986:230), Bern-Abegg Stiftung'daki Phela patenlerinde (Mango 1986:233-234) iç yüzeyde, haç motifinin etrafında yer alır.

Katalog no : 7
Res.-çiz. no : res.13-16
İnceleme Tarihi : 4.2.1993
Yeri : İstanbul Arkeoloji Müzeleri.
Depo.
env.no: 7852
Satın alma. 1968.
Bolu çevresi.
Yapım Yeri :

Formu başkent örnekleri ile aynı olmakla beraber yazı karakteri ve tasvirlere göre bir eyalet eseridir (Fıratlı 1969:180-181).

Tür : Kalıs.
Tip : K.I-a
Yazıt :

Eser, Fıratlı (1969:180-181) ve Atasoy-Parman (1983:172) tarafından yayınlanmıştır. Fıratlı yazıtlardan söz etmemiş, Atasoy-Parman, yalnızca figürlerin yanında Ioannes, Markos, Matteus ve Lukas yazıtlarının olduğunu belirtmiştir. Fotoğrafından faydalanarak eseri yayınlayan Sevrugian ağız kenarındaki yazıtın, fotoğraftan görebildiği kadar başlangıcını vererek, liturjik bir yazıt olduğunu belirtmiştir (1992:23-24).

1- Ağız kenarında: +ΠΙΕΤΕ ЄΣ ΑΥΤΟΥ ΜΑΝΤΟΕСΤΟΥΤΟЄС
ΤΙΤΟΑΙΜΑΜΟΥΤΟΤΗСΚΑΝ.

"Bundan hepiniz için. Bu benim kanım, günahların bağışlanması için bir çokları uğrunda dökülen ahdin kanıdır" (Matta 26:27-28).

Figürlerin iki yanında:

ΑΙΟΑSΝΝΗCS Ο ΜΑΡSΚΟCS ΟΝΑΤSΘЄΟCS ΑΛΟΥSΚΑCS

"Hagios Ioannes", "Hagios Markos", "Hagios Matteos", "Hagios Lukas".

Tarih :

Fıratlı, eseri form açısından 6.yüzyıla tarihler (1969:180), bu tarihlendirme diğer araştırmacılar tarafından da kabul edilmektedir (Anadolu Medeniyetleri 1983:172; Sevrugian 1992:23-24).

10-11.yüzyıl (Acara)

Malzeme : Bakır üzerine kalay.

Ölçü : Ağ.Ç : 17.5 cm.
Ka.Ç : 13.8 cm.
Y : 23.5 cm.
D : 10.9 cm.
K : 0.2 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Dövme tekniği ile yapılan eserin ayağı ayrıca yapılarak gövdeye lehimlenmiştir. Süsleme tekniği kazımadır. Yazıtta kazıma ve niello teknikleri kullanılmıştır.

Tasvir :

Gövdenin bir kısmı ezilmiştir. Ayağın kaide kısmında yarısına yakın bölümü eksiktir.

Küresel gövdeli, ağızı dışa çekik, ortada bir bilezik ile ikiye bölünen konik ayaklı, dairevi kaideli bir kalisdir.

Kâse kısmında eşit aralıklarla yerleştirilmiş ve cepheden tasvir edilmiş 11,1 cm. boyunda dört figür vardır. Yüzleri, duruşları ve kıyafetleri birbirine benzeyen figürler kısa saçlı, sakallı ve halelidir. İçteki uzun giysilerin sağ yakalarında başlayan eşkenar dörtgenlerle süslü şerit çapraz inerek sol bacakta sona erer. Bu giysinin üzerinde kısa bir tunik, ayaklarında sandalet vardır. Sol ellerinde birer kitap tutan figürlerin takdis işareti yapan sağ elleri göğüs hizasındadır. Dört incil yazarını tasvir eden figürlerin ellerinde tuttukları kitapların üzerinde, merkezde birer eşkenar dörtgen, dörtgenin ortasında ve köşelerinde birer daire bulunmaktadır.

Kaynakça : 1.Fıratlı 1969:180-181

2.Anadolu Medeniyetleri
1983:172, C.50
3.Sevrugian 1992:23-24

Katalog no : 8
Res.-çiz. no : res.17-18
İnceleme Tarihi : 27.5.1994
Yeri : Kütahya Müzesi.
Depo.
env.no: 7903
Satın alma. 19.2.1986
-
Yapım yeri : -
Tür : Kalis.
Tip : K.I-a
Yazıt : Ağız kenarının altındaki şeritte yer alan yazı tahrip olduğundan okunamamıştır.
1- +ЄNY OMKAITOONOMAK M N O KANЄ P

Tarih : 6.yüzyıl
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Ağ. Ç : 19,5 cm.
Y (k) : 11,8 cm.
K : 0.2 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Dövme tekniği ile biçimlendirilen eserin üzerindeki yazıt kazıma tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Kalisin ayağı mevcut değildir, ancak kâsenin dip kısmına birleştiği yerde izi görülebilmektedir. Ayağın birleştiği yerde çatlak ve eksikler vardır. Yüzeyi tamamen korozyon ile kaplıdır.

Kalis, küresel gövdeli, dışa çekik ağızlıdır. Eserin yüzeyinde yazıtın dışında herhangi bir süsleme yoktur.

Kaynakça : -

Katalog no : 9
Res.-çiz. no : res.19
İnceleme Tarihi : Şubat 1987 / 8-9.4.1993
Yeri : Antalya Müzesi
Sergi.
env.no: -
Kumluca Savcılığından.23.9.1963
Kumluca'nın 2 km. batısındaki Hacıveliler köyünün kuzeyinde Büyük Asar mevkiinde bulunmuştur (Hellenkemper 1992:65).
Yapım yeri : Bkz.kat.no:4
Tür : Kalis.
Tip : K.I-b
Yazıt :

Ağız kenarındaki iki şerit arasında yeralan yazıt Boyd tarafından yayınlanmıştır (1992:21).

1- + ЄΥΧΗ ωΝ Ο ΘЄΟС ΤΑ ΟΝΟ ΜΑΤΑ ΟΙΔЄΝ

"İsimleri Tanrı tarafından bilinenlerin adağı."

Tarih : Bkz.kat.no:4.
Malzeme : Gümüş.
Ölçü : Ağ. Ç : 14.5-15.5 cm.
Y (k) : 9 cm. (Boyd-Mango 1992:21).
Yapım ve süsleme tekniği :

Eser dövme, yazıt noktalama tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Kalisin kâse kısmı mevcuttur, ayak günümüze ulaşmamıştır. Eser ezildiğinden, yüzeyi pürüzlüdür. Ağız kenarında çatlaklar vardır.

Kalis küresel gövdeli, düz ağızlıdır. Yüzeyi tümüyle tahrip olduğundan gövdede süsleme olup olmadığı anlaşılamamıştır.

Kaynakça : 1.Boyd-Mango 1992:21,no.10

Katalog no : 10
Res.-çiz. no : res.20
İnceleme Tarihi : 2.1987/8-4.4.1993
Yeri : Antalya Müzesi.
Sergi.
env.no: 1036-1088 a
Kumluca Savcılığından. 23.9.1963
Kumluca'nın 2 km.
batısındaki Hacıveliler köyünün kuzeyinde Büyük Asar mevkiinde bulunmuştur (Hellenkemper 1992:65).
Yapım yeri : Bkz.kat.no:4.
Tür : Kalis.
Tip : K.II
Yazıt : -
Tarih : Bkz.kat.no:4.
Malzeme :

Gümüşden yapılan eserin ağız kenarındaki şeritlerde ve haç motiflerinde altın yaldız kullanılmıştır.

Ölçü : Ağ. Ç : 20,5 cm.
Y : ~23 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Dövme tekniği ile yapılan eserin üzerindeki haç motifi ve ağız kenarındaki şeritler kazıma tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Gövde ve kaide kısmı ezilmiş, bu nedenle çatlaklar oluşmuştur. Gövdede eksik kısımlar vardır.

Küresel gövdeli, düz ağızlı kalisin kâse kısmı dibe doğru daralır, konik ayağı ortada bir bilezik bölmektedir. Ağız kenarını üstteki geniş, alttaki daha dar olmak üzere iki şerit çevreler. Bu şeritlerin altında bir Latin haçı tasvir edilmiştir. Haçın kolları merkezden uçlara doğru genişleyerek içbükey biter. Ayakta biri kâsenin dibine birleştiği yerde, diğeri kaidenin kenarında olmak üzere iki ince şerit bulunmaktadır.

Kaynakça : 1.Fıratlı 1965:524, fig.14.

Katalog no : 11
Res.-çiz. no : res.21
İnceleme Tarihi : 2.1987 / 8-4.4.1993
Yeri : Antalya Müzesi.
Sergi.
env.no: 1036-1088 b
Kumluca Savcılığından. 23.9.1963.
Kumluca'nın 2 km. batısındaki Hacıveliler köyünün kuzeyinde Büyük Asar mevkiinde bulunmuştur (Hellenkemper 1992:65).
Yapım yeri : Bkz.kat.no:4.
Tür : Kalis.
Tip : K.II
Yazıt :

Ağız kenarındaki iki şerit arasında yeralan yazıt Boyd-Mango tarafından yayınlanmıştır (1992:21).

1- +ЄΥΧΑΡΙCΤω+ΝΠЄΠΟ[ΙΗΚΙΑ

"Şükranlar olsun ki (onu) yaptım." (Boyd-Mango 1992:21,no.13).

Tarih : Bkz.kat.no:4.
Malzeme :

Gümüşden yapılan eserin ağız kenarındaki şeritlerde ve haç motiflerinde altın yaldız kullanılmıştır.

Ölçü : Ağ.Ç : 20.5 cm.

Y (k): 16 cm. (Boyd-Mango 1992:21).
Y (r): ~23 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Dövme tekniği ile yapılan eserin üzerindeki haç tasviri ve ağız kenarındaki şeritler kazıma tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Ayağı ve dip kısmı mevcut olmayan kalisin ağız kenarında çatlaklar vardır.

Küresel gövdeli, düz ağızlı kalisin kâse kısmı dibe doğru daralır. Ağız kenarını üstteki geniş alttaki daha dar olmak üzere iki şerit çevreler. Bu şeritlerin altında iki Latin haçı tasvir edilmiştir (Boyd-Mango 1992:21). Haçın kolları merkezden uçlara doğru genişleyerek içbükey biter.

Kalisin günümüze gelmeyen ayak kısmı aynı hazineye ait, gövde formu da aynı olan kalis (kat.no:9) gibi ortada bir bilezik ile ikiye bölünen konik ayaklı olmalıdır.

Kaynakça : 1.Fıratlı 1965:524.
2.Boyd-Mango 1992:21, no.13

Katalog no : 12
Res.-çiz. no : res.22
İnceleme Tarihi : -
Yeri : Manisa Müzesi.
Depo.
env.no: 726
-
-
Yapım yeri : -
Tür : Kalis.
Tip : K.II
Yazıt :

Ağız kenarındaki iki şerit arasında yer almaktadır.

1- Ἐπὶ Μακαρίου ἐπισκόπου

Anlamı: "Piskopos Makarius".
Tarih : 6.yüzyıl (Malay 1994:143).
Malzeme : Gümüş.
Ölçü : Ağ.Ç : 19 cm.
Ka.Ç : 9 cm.
Y : 21 cm.
Yapım ve süsleme tekniği :

Esere dövme tekniği ile biçim verilmiş, ağız kenarındaki yazıt kazıma tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Eser sağlamdır.

Kalis küresel gövdeli, düz ağızlıdır. Konik ayak bir bilezik ile ikiye bölünmüştür.

Kaynakça : 1.Malay 1994:143, res.207

KALİS:

Kalis, ökaristi ayininde içine kutsal şarabın konduğu kadehtir (1). Katalogda, İstanbul Arkeoloji, Kütahya ve Manisa müzelerinden 1'er, Antalya Müzesi'nden 3 olmak üzere 6 kalis tanıtılmıştır.

Kütahya ve Antalya müzelerindeki üç kalisin ayakları mevcut değildir. Diğer örnekler korozyon tabakası ve ezikler dışında sağlamdır. İstanbul Arkeoloji (kat.no:7), Antalya (kat.no:9,10,11) ve Manisa Müzelerindeki (kat.no:12) kalisler yayınlıdır.

Antalya ve Manisa Müzeleri'ndeki 4 kalisin malzemesi gümüş, İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki kalisin bakır üzerine kalay kaplama, Kütahya Müzesindeki kalisin malzemesi bronzdur. Katalogda tanıtılan eserlerin tümünde yapım tekniği dövme; süsleme tekniği kazımadır. Kumluca hazinesine ait kalislerde motifler altın yaldızlıdır.

Kalisler ağız kenarı düz veya dışa çekik, küresel veya dibe doğru incelen kâse ve ayaktan oluşur. Aşağıya doğru genişleyerek dairevi bir kaide ile zemine oturan ayağın ortasında bilezik bulunur.

Kalislerin ağız çapları 14.5-20.5 cm. arasında değişmektedir (2). Her kalisde, ağız çapı farklı olmakla birlikte, İstanbul, Kütahya ve Manisa müzelerindeki örneklerin (kat.no:7,8,12) ağız çapları yaklaşık aynıdır. Kumluca hazinesine ait iki kalis (kat.no:10,11) bu örneklerden daha büyük, biri ise daha küçük (kat.no:9) boyutludur. Kaidesi mevcut olanlar ve restitüe edilebilenlerin yükseklikleri 21-23.5 cm. arasındadır.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri ve Kütahya Müzesi'ndeki kalislerin form ve boyut açısından benzerleri Waşhington

D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu'ndaki 527-565, New York, Metropolitan Museum of Art'daki 6-7.yüzyıla, Londra, British Museum'daki 7.yüzyılın 1.yarısına ve Kudüs Azize Anna Kilisesi Müzesi'ndeki 550-565 yıllarına tarihlenen kalislerdir (3). 6.yüzyıla tarihlenen, New York, Metropolitan Museum of Art'daki Antakya kalisi, ağız çapının ve kaide yüksekliğinin küçük olması dışında kâse formu açısından, Kumluca hazinesindeki iki kalisin (kat.no:10,11) ve Manisa Müzesi'ndeki kalisin (kat.no:12) en yakın benzeridir (4). Kumluca hazinesine ait, diğerlerine oranla daha küçük boyutlu olan kalisin form ve boyut açısından en yakın benzerleri Cleveland Museum of Art ve Bern, Abegg Stiftung'daki 6-7.yüzyıllara tarihlenen kalislerdir (5).

Kalislerin üzerinde dini içerikli tasvirler bulunmaktadır. İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki kalisde 4 incil yazarı (kat.no:7), Kumluca hazinesine ait iki kalisde haç motifleri (kat.no:10,11) tasvir edilmiştir.

4 İncil yazarının tasvir edildiği kalisde (kat.no:7), incil yazarları herhangi bir mimari öge ile sınırlanmadan, serbest yerleştirilmiştir, zemin çizgisi yoktur. Cepheden tasvir edilen figürler birbirinin aynıdır. Başlar vücut ile orantılıdır. Saç ve sakalların ayrıntısı basit kazıma çizgilerle belirtilmiştir, gözler büyük, kaşlar hafif kavislidir, bıyığın altında iki çizgi ile belirtilen ağızlar küçüktür. Düz ve uzun burunların ucu dörtgen şeklinde biter. Kulaklar, cepheden tasvir edilmiştir. Yüzlerde ifade yoktur. Başı çevreleyen hale kazıma tek çizgi ile yapılmıştır. Ayaklarını iki yana açmış, düz duran figürlerin parmakları ince ve uzundur. Elbise kıvrımları diğer ayrıntılarda olduğu gibi basit kazıma çizgilerle yapılmıştır, kıvrımların altından vücut hatları belirgin değildir. Figürlerin ayaklarında sandalet vardır.

Figür üslubu başkent kökenli Stuma pateni (kat.no:1) ve Kumluca hazinesine ait buhurdan (kat.no:49) gibi eserlerden, başkent kökenli olmadığını düşündüğümüz İstanbul Arkeoloji (kat.no:19), Burdur (kat.no:44) ve Side (kat.no:45) müzelerindeki buhurdanlardan farklıdır. Eserin üslup açısından en yakın benzerleri 10.yüzyıl başına tarihlenen Eski Tokalı kilisesi freskoları, 964-965 yıllarında yapılan Limburg Stavroteki ve 11-12. yüzyıla tarihlenen Sirakusa Arkeoloji Müzesi'ndeki bronz levhadır (Epstein 1986:res.33; Rice 1959:no.126; Agnello 1962:296-300).

Kumluca hazinesine ait Latin haçı tasvirli iki kalisde (kat.no:10,11) haçlar ağız kenarını çevreleyen iki şeridin altında, gövdede yer alır. Kolları merkezden uçlara doğru genişleyerek içbükey sonuçlanan haçların üslubu aynı hazineye ait patendeki (kat.no:5) haç tasviri ile aynıdır.

Kalislerin hepsinde, ağız kenarında yazıt bulunmaktadır. İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki kalisde liturjik yazıt (kat.no:7), Manisa Müzesindeki eserde Piskopos adı (kat.no:12), Kumluca hazinesine ait kalislerde (kat.no:9,10,11) adak yazıtları vardır. Kalislerde, tarih veren kontrol damgası yoktur.

İstanbul Arkeoloji ve Kütahya müzelerindeki kalisler, malzeme, teknik, form ve boyut açısından benzer özellikler göstermektedir. Ancak, Manisa Müzesi'ndeki kalis ve Kumluca hazinesine ait kalisler hazinenin diğer eserlerinde olduğu gibi boyut ve form açısından farklıdır.

BÖLÜM NOTLARI

(1) Ayrıntılı bilgi için bkz. Bölüm II.A.2.B-Ökaristi Ayininde Kullanılan Objeler.
(2) Diğer ölçüler için bkz. Ek-4.
(3) Dumbarton Oaks Koleksiyonu'ndaki kalis (Ağ.Ç:16.8 cm.) için bkz. Ross 1962:no.9; Metropolitan Museum of Art'daki kalis (Ağ.Ç:17.9 cm.), British Museum'daki kalis (Ağ.Ç:18.4-18.6) ve Kudüs'deki kalis (Ağ.Ç:16.5-17.4) için bkz.Mango 1986:188-191, 141-143, 135-137.
(4) Antakya kalisi için bkz. Mango 1986:183-187.
(5) Cleveland ve Bern'deki kalisler için bkz.Mango 1986:229-230,232.

Katalog no : 13
Res.-çiz. no : res.23
İnceleme Tarihi : 8.2.1993
Yeri : İstanbul Arkeoloji Müzeleri.
Depo.
env.no: 2155
-
Kütahya.
Yapım yeri : -
Tür : Kaşık.
Tip : Ka.I-a
Yazıt : -
Tarih : 6-7.yüzyıl (Acara)
Malzeme : Gümüş.
Ölçü : U (k): 17.9 cm. U (r): 23 cm.
Ka.U : 8.5 cm.
Ka.G : 3.2 cm.
D : 0.6 cm.
Yapım ve süsleme tekniği :
Eser döküm tekniği ile yapılmıştır.
Tasvir :
Sağlam olan kaşığın tüm yüzeyi korozyon ile kaplıdır.
Kaşık oval, sap silindiriktir. Sapın kaşıkla birleştiği yer düzlenerek dörtgen şeklini almıştır. Bu iki parçayı içi oyuk bir disk birleştirir.
Kaynakça : -

Katalog no : 14
Res.-çiz. no : res.24-26
İnceleme Tarihi : 9.2.1993
Yeri : İstanbul Arkeoloji Müzeleri.
Hazine.
env.no: 2152
Gönderilme. Ekim 1903
Kütahya.

Yapım yeri : -
Tür : Kaşık.
Tip : Ka.I-b
Yazıt :

Kaşık ile sapı birleştiren disk üzerinde bir monogram bulunmaktadır (Hauser 1992:65).

1-
Tarih : 7.yüzyıl (Hauser 1992:32)
Malzeme : Gümüş.
Ölçü : T.U : 25.4 cm.
Ka.U : 10.3 cm.
Ka.G : 3.5 cm.
D : 1 cm.
A : 77.06 gr.

Yapım ve süsleme tekniği :

Eser döküm, monogram kazıma tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Sağlam olan kaşığın tüm yüzeyi korozyon ile kaplıdır.

Oval kaşık kısmı bir disk ile sapa birleşir. Üzeri yivli, silindirik sap, kaşıkla birleştiği kısımda düzlenerek dörtgen şeklini almıştır. Sapın uç kısmında; altta iki, üstte bir bilezik ile sınırlanan oval, bunun ucunda da yine bir bilezikle geçilen elips şeklinde bir parça bulunmaktadır.

Kaynakça : 1.Hauser 1992:kat.122,
lev.21 c-d

Katalog no : 15
Res.-çiz. no : res.27
İnceleme Tarihi : 8.2.1993
Yeri : İstanbul Arkeoloji Müzeleri.
Depo.
env.no: 6000
İzmit Kağıt Fab. kazısından
İzmit.

Yapım yeri : -
Tür : Kaşık.
Tip : Ka.II
Yazıt : -
Tarih : 4-5.yüzyıl (Acara).
Malzeme : Gümüş.
Ölçü : T.U (k) : 11.2 cm.
12.5 cm. (r)
Ka.U (k) : 2.8 cm.
Ka.G : 2.1 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Eser döküm tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir ;

Uç kısmı kırık olan kaşığın yüzeyi korozyon ile kaplıdır.

Kaşık muhtemelen elips şeklinde, sap silindiriktir. Sapın kaşıkla birleştiği yer düzlenerek dörtgen şeklini almıştır. Kaşık ve sapı içi oyuk bir disk birleştirir.

Kaynakça : -

Katalog no : 16
Res.-çiz. no : res.28
İnceleme Tarihi : 28.5.1994
Yeri : Uşak Müzesi.
Sergi.
env.no: 35.1428.69
Satın alma. 22.5.1969
-
Yapım yeri : -
Tür : Kaşık.
Tip : Ka.III
Yazıt : -
Tarih : 10.yüzyıl 2.yarısından sonra
(Acara)
Malzeme : Bronz.

Ölçü : T.U (k) : 16.2 cm.
17.5 cm. (r)
Ka.G : 3.3 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Eser döküm tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Sapın ucundaki haçın üst kolu kırıktır.

Kaşık kısmı elips şeklindedir. Sap kaşığa doğrudan birleşir ve bir haç ile sonlanır. Sapa birleştiği kolu düz olan haçın yatay kolları uçlara doğru genişleyerek palmet şeklinde biter.

Kaynakça : -

KAŞIK:

Kaşık, Ökaristi ayininde şarabın içine atılan kutsal ekmeğin alınıp cemaate verilmesinde kullanılır (1). Katalogda, İstanbul Arkeoloji müzeleri'nden 3, Uşak Müzesi'nden 1 olmak üzere 4 kaşık tanıtılmıştır.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki bir kaşığın (kat.no:15) sap ve kaşık kısmının ucu, Uşak Müzesi'ndeki kaşığın (kat.no:16) sapının ucundaki haçın üst kolu kırıktır. Diğer iki kaşık sağlamdır. İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki gümüş kaşıklardan biri (kat.no:14) yaynlı, diğerleri yaynsızdır.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki kaşıkların malzemesi gümüş, Uşak Müzesi'ndeki kaşığın malzemesi bronzdur. Kaşıklar döküm tekniği ile yapılmıştır.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki 2 kaşığın (kat.no:13,14) formu aynıdır. Oval kaşık kısmı birinde içi boş, diğerinde masiv bir disk ile sapa birleşir. Aynı müzedeki üçüncü kaşığın kaşık kısmı elips biçimindedir, sap kaşığa içi boş bir diskle birleşir. Saplar kaşığa birleştiği kısımda kare kesitlidir, sonra silindir biçimine dönüşür. Uşak Müzesi'ndeki kaşığın (kat.no:16) elips biçimindeki kaşık kısmı doğrudan sap ile birleşir. Düz sap bir haç ile sonuçlanmaktadır. Bu özellikleri ile diğer kaşıklardan farklıdır.

Kaşıklardan ikisi kırık olduğundan uzunluklarında ortak ölçüler olup olmadığı hakkında kesin bir tesbit yapılamamıştır. Kırık kaşıklar restitüe edildiğinde uzunlukları 12.5-25.4 cm. arasında değişmektedir (2). Yaklaşık uzunluğunun 12.5 cm. olabileceğini düşündüğümüz kaşık (kat.no:15) diğer kaşıklardan daha küçüktür. İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki iki kaşık (kat.no:13,14) form ve

boyut açısından, özellikle İtalya'da, Suriye'de ve Lapseki'de bulunan ve 6.yüzyıla tarihlenen kaşıklara benzerlik gösterir (3).

Kaşıklarda, İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki eserin (kat.no:14) yivli sapın uç kısmının boğumlu bir tepelik, Uşak Müzesi'ndeki kaşığın (kat.no:16) sapının bir haç ile sonuçlanması dışında süsleme yoktur. Bu haç tipi, Limburg Stavroteki gibi eserlerde, 10.yüzyıl 2.yarısından itibaren görülür (Buckton 1984:146,126).

Katalogda tanıtılan eserlerde yazıt yoktur. İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki kaşığın (kat.no:14) diskinde bir monogram bulunmaktadır. Hauser tarafından çözümlenen bu monogramda "'Ενδιου" ismi okunmuştur (Hauser 1992:116).

BÖLÜM NOTLARI

(1) Ayrıntılı bilgi için bkz.Bölüm II.A.2.B-Ökaristi Ayininde Kullanılan Objeler.

(2) Ayrıntılı ölçüler için bkz.Ek-5.

(3) Örnekler için bkz. Hauser 1992:lev.14 b,c, 21 e,f,g, 23 a-e.

Katalog no : 17
Res.-çiz. no : -
İnceleme Tarihi : -
Yeri : İzmir Arkeoloji Müzesi.
Depo.
env.no: 16333
Satın alma. -
-
Yapım yeri : -
Tür : İbrik.
Tip : -
Yazıt : Omuz kısmında yer almaktadır.
1- +ΕϬΧΗΛΑΛΗΜΑϹ
Tarih : -
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Y : 26.5 cm.
Gö.Ç : 24 cm.
Ka.Ç : 10.3 cm.
Yapım ve süsleme tekniği :

Esere dövme tekniği ile biçim verilmiş, yazıt ve haç motifi kazıma tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Sağlam durumdaki ibrik, ince boyunlu, şişkin gövdeli ve halka kaidelidir. Eser, tek kulplu ve kapaklıdır. Kapak bir zincir ile gövdeye tutturulmuştur.

Kaynakça : -

Katalog no : 18
Res.-çiz. no : res.29
İnceleme Tarihi : 28.7.1989
Yeri : Manisa Müzesi.
Sergi.
env.no: 2010
-
-
Yapım yeri : -
Tür : Trulla.
Tip : -
Yazıt : -
Tarih : 6-7.yüzyıl (Acara).
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Ağ.Ç : 22 cm.
Ka.Ç : 7.5 cm.
Sap U: 12 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Eser döküm, süsleme kazıma tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Eserin gövdesinin dörtte biri eksiktir ve korozyon tabakası ile kaplıdır.

Trulla yaklaşık 32 dilimli, küresel gövdelidir. Ağız kenarı dışa çekik ve halka kaideli eserin yassı bir sapı vardır. 3 cm. enindeki dışa çekik ağız kenarını balık, salyangoz gibi çeşitli deniz hayvanlarının tasvirleri çevrelemektedir. Sapta, ikisi birbirine, biri aksi yöne dönük üç balık tasvir edilmiştir.

Kaynakça : -

İBRİK VE TRULLA:

İbrik ve trulla ökaristi ayininde, ayine başlamadan önce rahibin ellerini yıkaması için kullanılır (1). Birlikte kullanılan ve bir takım oluşturan eserler birlikte değerlendirilmiştir. Katalogda İzmir Müzesi'nden 1 ibrik, Manisa Müzesi'nden 1 trulla tanıtılmıştır.

İbrik sağlam durumdadır ve yayınlanmamıştır. Malzemesi bronz olan eserin (kat.no:17) yapım tekniği dövme, süsleme tekniği kazımadır.

Türkiye'den bir örneğini tesbit edebildiğimiz ibriğin formu Türkiye dışındaki müzelerde bulunan örneklere benzer. İnce ve uzun boyunlu, küresel gövdeli, halka kaideli ve tek kulplu eserin benzerleri Baltimore, Walters Art Gallery, Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu ve St.Petersburg, Hermitage Müzesi'nde bulunmaktadır. 4., 5, ve 6.yüzyıllara tarihlenen örneklerin farkı malzemelerinin gümüş olmasıdır (2). Bu örnekler formun yanı sıra boyut açısından da benzerlik gösterirler. Üzerinde süsleme olmayan ibriğin omuz kısmında yazı şeridi bulunmaktadır.

Trullanın gövdesinin bir kısmı eksiktir, eser yayınlanmamıştır. Malzemesi bronz olan trullanın (kat.no:18) yapım tekniği döküm, süsleme tekniği kazımadır. Küresel gövdesi yivli, halka kaideli ve saplı eserin, benzerleri St.Petersburg Hermitage Müzesi'ndeki, 582-602 tarihli trulla ile, Washington Dumbarton Oaks Koleksiyonundaki 6-7.yüzyıla tarihlenen trullladır (3).

Trullanın dışa çekik ağız kenarında ve sap kısmında hayvan figürleri bulunmaktadır. Ağız kenarını balık, salyangoz gibi hayvanlardan oluşan friz çevrelerken, sapta üç balık figürü tasvir edilmiştir. Eserde yazıt ve tarih verecek kontrol damgası yoktur.

BÖLÜM NOTLARI

(1) Ayrıntılı bilgi için bkz.Bölüm II.A.2.B.Ökaristi Ayininde Kullanılan Objeler.

(2) Benzer örnekler için bkz.Ek-6, ayrıca bkz.Ross 1962:no.1.

(3) Benzer örnekler için bkz.Bank 1978:no.10; Ross 1962:no.51.

Katalog no : 19
Res.-çiz. no : res.30-31
İnceleme Tarihi : 8.2.1993
Yeri : İstanbul Arkeoloji Müzeleri.
Depo.
env.no: 88.11
Müsadere.
-
Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan.
Tip : B.I-a
Yazıt : -
Tarih : Orta Bizans (Acara).
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Ağ.Ç : 10 cm.
Ka.Ç : 7.2cm.
Y : 11 cm.
D : 4.5 cm.
K : 0.3 cm.
Zi.U : 34.5 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Döküm tekniği ile yapılan eserin üzerindeki süslemeler döküm tekniği ile elde edilen kabartmadır. Zincirlerin ucundaki kancanın süslemelerinde kazıma tekniği kullanılmıştır.

Tasvir :

Sağlam olan eserin gövdesindeki süslemeler kısmen tahrib olmuştur. Zincirleri birleştiren tepeliğinin bir kolu tamamen, diğeri ise kısmen kırıktır.

Yarım küre gövdeli buhurdan, içi boş, aşağıya doğru genişleyen konik kaidelidir. Düz ağız kenarındaki üç zincir bağlantı yeri, yarım daire şeklindeki levhalara dikey olarak lehimlenen yarım halkalardan oluşmaktadır.

Buhurdanın ağız kenarında 1,7 cm. genişliğinde bir şerit gövde kısmında eşit aralıklarla yerleştirilmiş 3,8 cm. çapında dört madalyon bulunmaktadır.

Madalyonların içinde tasvir edilen büstlerden birincisi; sağ elinde haç, sol elinde kitap; ikincisi; sağ elinde haç, sol elinde rulo, üçüncüsü; sağ elinde kılıç veya mızrak , sol elinde rulo tutmaktadır. Sağ eliyle takdis işareti yapan dördüncü figürün sol elinde kitap vardır. Birinci figürün halesi açıkça görülebilmekte, diğerlerinin orijinalde halesi olup olmadığı anlaşılamamaktadır. Figürlerden üçü sakallıdır, ikinci figürün yüzü tamamıyla tahrib olduğundan yüzünün ayrıntıları belirlenememektedir. Bir ellerinde haç ve kılıç/mızrak tutan üç figür martir, dördüncü figür İsa olmalıdır. Madalyonları uzun bir sap üzerindeki stilize palmet motifleri ayırmaktadır. Sapın iki yanında birer yaprak vardır.

Zincirler altta "S" şeklinde bir halka ile birer Latin haçına takılmıştır. Dikey kollarında birer halka olan haçın kolları uçlara doğru genişler (Y:5,G:2 cm.). Haçlara iki ucunda birer halka olan, mekik şeklinde üç boğumlu iki parça takılmıştır. Bunları üstte uçları yukarıya doğru kıvrık ve bilyalı altı kollu ve bir bilya üzerindeki halka ile sonlanan tepelik birleştirir. Tepeliğe üst ucu "U" şeklinde kıvrık bir kanca takılmıştır. Kanca, kazıma tekniğinde zik zak çizgilerle bezenmiştir.

Kaynakça : -

Katalog no : 20
Res.-çiz. no : res.32-34
İnceleme Tarihi : 8-9.7.1993
Yeri : Ürgüp Müzesi.
Depo.
env.no: 580
Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nden tutanak karşılığı.
2.6.1971

-

Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan.
Tip : B.I-b
Yazıt : -
Tarih : 6.yüzyıl (Acara)
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Ağ.Ç : 8.8-11.5 cm.
Ay.Y : 2.5 cm.
Y : 9.3 cm.
D : 6 cm.
K : 0.3 cm.
Zi.U : 13.5-14 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Döküm tekniği ile yapılan eser kazıma ve kabartma tekniği ile süslenmiştir.

Tasvir :

Eser, gövdesindeki düzensiz çizgiler, zincirleri birleştiren diskin kenarındaki kırıklar ve diske takılı zincirin eksik olması dışında sağlamdır.

Buhurdan, yarım küre gövdeli ve üç ayaklıdır. Zincir bağlantı halkaları ağız kenarına paralel yerleştirilmiştir. Dışa çekik ağız kenarı yukarı doğru daralır. Ağız kenarını ve ağız kenarının 0.7 cm. altını birbirine paralel iki düz şerit arasında yer alan spiral şerit çevreler. Ön yüzlerinde ortaya doğru daralan ayaklar, alta doğru tekrar genişleyerek topuk kısmı ile zemine oturur. Üzerindeki yivler nedeni ile hayvan ayağına benzerler.

Eserin ağız kenarına takılı "S" şeklinde, üst tarafı 90 derece dönük halkalardan oluşan üç asma zincirini üç halkalı bir zincir birleştirmektedir. Bu küçük zincire döküm tekniği ile elde edilmiş delik işi bir disk takılmıştır (Ç: 8,2; B: 9,2; K: 0,2 cm.). Diskin merkezinde kazıma tekniği ile yapılmış birbirine paralel iki çizginin ortasında altı kollu bir

christogram vardır. Kollarının uçları ve araları boş olan christogramı birbirini takip eden palmet motifleri çevreler. Palmetlerin yapraklarının birleşmesi ile aralarında daire şeklinde boşluklar oluşmuştur. Diskin dikey eksenlerinde birer halka bulunmaktadır. Üstteki deliğe 10,4 cm. uzunluğunda tamamı mevcut olmayan bir zincir takılıdır.

Kaynakça : -

Katalog no : 21
Res.-çiz. no : res.35
İnceleme Tarihi : -
Yeri : İstanbul Arkeoloji Müzeleri.
Depo.
env.no: 6593
Rus Arkeoloji Enstitüsü'nden
Müsadere. 1959
-
Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan.
Tip : B.I-b
Yazıt :

Ağız kenarını ve gövdeyi çevreler.

Tarih : 6.yüzyıl (Acara).
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Ağ.Ç : 10.5cm.
Ay.Y : ~2.4 cm.
Y : ~7 cm.
D : ~5.5 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Döküm tekniği ile biçim verilen eserin üzerindeki yazılar ve haç motifleri kazıma tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Eserin bir zinciri eksik ve bir ayağının ucu kırıktır.

Buhurdan, yarım küre gövdeli ve üç ayaklıdır. Zincir bağlantı halkaları ağız kenarına paralel yerleştirilmiştir. Dışa çekik ağız kenarı yukarı doğru daralır. Gövdeyi çevreleyen yazıtın altında üç haç motifi yer alır. Latin haçının kolları merkezden uçlara doğru genişler ve ikişer daire ile sonlanır. Ayaklar ve zincir bağlantı halkaları kat.no:20 ile aynı tiptedir.

"S" şeklinde, üst tarafı 90 derece dönük halkalardan oluşan iki zinciri bir halka birleştirmektedir.

Kaynakça : 1.Anadolu Medeniyetleri 1983:173, C.53

Katalog no : 22
Res.-çiz. no : res.36-37
İnceleme Tarihi : -
Yeri : Antalya Müzesi.
Depo.
env.no: 1.6.88
Satın alma. 15.7.1988
Antalya, Aksu-Alaylı köyü.
Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan.
Tip : B.I-b
Yazıt :

Ağız kenarının altındaki şerittedir.

1- +ЄΥΓЄNIO ΥΛЄΛNΔΡΟV ΚΛΙΤΥΥΥΛΥΤΥΚΟCM[Λ

"Eugenios Leandros ve oğlu Kosmas'ın armağanı"

Tarih : 6-7.yüzyıl (Acara)
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Ağ.Ç : 9.8 cm.

Ay.Y : 2.2 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Döküm tekniği ile yapılan eserin üzerindeki yazı kazıma tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Gövdenin bir kısmı ezilerek içe çökmüştür. Zincirleri eksiktir. Zincir bağlantı halkalarından ikisinde birer zincir halkası kalmıştır.

Buhurdan, yarım küre gövdeli ve üç ayaklıdır. Zincir bağlantı halkaları ve ayaklar kat.no:20 ile aynı tiptedir.

Kaynakça : -

Katalog no : 23
Res.-çiz. no : res.38
İnceleme Tarihi : 17.7.1993
Yeri : Amasra Müzesi.
Sergi.
env.no: 586
Satın alma. 24.6.1981
Ereğli/Karadeniz.
Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan.
Tip : B.I-b
Yazıt : -
Tarih : -
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Ağ.Ç : 8.2-9 cm.
Ay.Y : 1.8 cm.
Y : 7.2 cm.
D : 5 cm.
K : 0,2 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Döküm tekniği ile yapılan eser kazıma tekniği ile süslenmiştir.

Tasvir :

Tüm yüzeyi korozyon tabakası ile kaplı olan eserin ağız kenarında ve gövdenin dibe yakın kısmında eksikler vardır. Ayrıca zincir bağlandığı halkalardan biri yoktur.

Buhurdan yarım küre gövdeli ve üç ayaklıdır. Zincir bağlantı halkaları ve ayakları Kat.no:20 ile aynı tiptedir. Dışa çekik ağız kenarı yukarı doğru daralarak yükselir. Ağız kenarında ve ağız kenarının altında birbirine paralel üç çizgiden oluşan bir süsleme vardır.

Kaynakça : -

Katalog no : 24
Res.-çiz. no : res.39
İnceleme Tarihi : 11.12.1993
Yeri : Muğla Fethiye Müzesi.
Depo.
env.no: 2176
Satın alma. 18.8.1989
-
Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan.
Tip : B.I-b
Yazıt : -
Tarih : -
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Ağ.Ç : 7.6 cm.
Ay.Y : 1.5 cm.
Y : 6.4 cm.
D : 4.7 cm.
K : 0.05 cm.
1.Zi.U : 13.5 cm.
2.Zi.U : 2.6 cm.
Yapım ve süsleme tekniği :

Döküm tekniği ile yapılan eser kazıma tekniği ile süslenmiştir.

Tasvir :

Ağız kenarındaki üç zincir halkasından ikisi, zincirlerden biri tümüyle eksiktir. Diğer iki zincirin ise tümü mevcut değildir. Zincirlerden uzun olanı ağız kenarına sonradan açılan bir deliğe takılmıştır. Ağız kenarı ile gövdenin birleştiği yerde bir kırık vardır.

Buhurdan yarım küre gövdeli ve üç ayaklıdır. Zincir bağlantı halkası, zincir tipi ve ayaklar Kat.no:20 ile aynıdır. Farklı olarak ayaklar daha incedir ve üzerinde yiv yoktur. Eserin gövdesini ağız kenarının 1,4 cm. altında ve ayakların gövdeye birleştiği kısımda paralel ikişer çizgiden oluşan bir şerit çevreler.

Kaynakça : -

Katalog no : 25
Res.-çiz. no : res.40
İnceleme Tarihi : 29.6.1994
Yeri : Silifke Müzesi.
Sergi.
env.no: 2018
Satın alma. 29.1.1981
-
Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan.
Tip : B.I-b.
Yazıt : -
Tarih : -
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Ağ.Ç : 8.7 cm.
Ay.Y : 2 cm.
Y : 7.2 cm.
D : 5 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Buhurdan döküm, süsleme kazıma tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Eser zincirlerinin kayıp olması dışında sağlamdır. Yüzeyi kısmen korozyon ile kaplıdır.

Buhurdan yarım küre gövdeli ve üç ayaklıdır. Zincir bağlantı halkaları iki yanda kademelenerek ağız kenarına paralel yerleştirilmiştir. Dışa çekik ağız kenarı yukarı doğru düz yükselir. Gövdede paralel ikişer çizgiden oluşan bir süsleme bulunmaktadır. Ayaklar Kat.no:20 ile aynı tiptedir.

Kaynakça : -

Katalog no : 26
Res.-çiz. no : res.41
İnceleme Tarihi : 29.6.1994
Yeri : Silifke Müzesi.
Sergi.
env.no: 1993
Satın alma. 24.12.1980.
-
Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan.
Tip : B.I-b.
Yazıt : -
Tarih : -
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Ağ.Ç : 8.3 cm.
Ay.Y : 2 cm.
Y : 7.4 cm.
D : 5.4 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Buhurdan döküm, süsleme kazıma tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Eser bir ayağın yarısının kırık olması dışında sağlamdır. Yüzeyi kısmen korozyon ile kaplıdır.

Buhurdan yarım küre gövdeli ve üç ayaklıdır. Zincir bağlantı halkaları ve ayakları Kat.no:20 ile aynı tiptedir. Dışa çekik ağız kenarı yukarı doğru daralarak yükselir. Gövdede paralel üç çizgiden, üç ayağın ortasında içiçe iki daireden oluşan bir süsleme vardır.

Kaynakça : -

Katalog no : 27
Res.-çiz. no : res.42-43
İnceleme Tarihi : 22.9.1994
Yeri : İzmir Arkeoloji Müzesi.
Depo.
env.no: 10208
Satın alma. 1.12.1967.
-
Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan.
Tip : B.I-b.
Yazıt : -
Tarih : -
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Ağ.Ç : 8.7 cm.
Y : 7.7 cm.
K : 0.4 cm.
D : 5.4 cm
Ay.Y : 2.3 cm.
Zi.U : 13.8- 13.8- 2 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Buhurdan döküm, süsleme kazıma tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Eserin bir bağlantı halkası, zincirleri, bir ayağı ve ayağın gövdeye birleştiği kısım eksiktir.

Buhurdan, yarım küre gövdeli, üç ayaklıdır. Dışa çekik ağız kenarı yukarı doğru daralarak 1,2 cm. yükselir. Zincir bağlantı halkaları ağız kenarına paralel yerleştirilmiştir.Küre biçimindeki halkaların çapı 0,8 cm.dir. Kırılan üçüncü halka yerine ağız kenarına 0,5 cm. çapında bir delik açılmıştır. Eserin ağız kenarını ve ağız kenarının altını iki düz kabartma şerit arasında spiral bir şerit çevreler. Üç ayağın ortasında içiçe altı daireden oluşan bir süsleme vardır. Ayaklar Kat.no:20 ile aynı tiptedir.

Kaynakça : -

Katalog no : 28
Res.-çiz. no : res.44
İnceleme Tarihi : 22.9.1994
Yeri : İzmir Arkeoloji Müzesi.
Depo.
env.no: 6809
Müsadere. 1970.
-
Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan.
Tip : B.I-b
Yazıt : -
Tarih : -
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Ağ.Ç : 7.9 cm.
Y : 6.7 cm.
K : 0.3 cm.
D : 5 cm.
Ay.Y : 1.7 cm.
Zi.U : 12, 11, 13 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Buhurdan döküm, süsleme kazıma tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Eser zincirlerdeki eksikler hariç sağlamdır.

Buhurdan, yarım küre gövdeli, üç ayaklıdır. 1,1 cm. çapındaki zincir bağlantı halkaları ve ayakları Kat.no:20 ile aynı tiptedir. Dışa çekik ağız kenarı yukarı doğru daralarak 0,7 cm. yükselir. Eserin ağız kenarında, gövdede ağız kenarının altında ve dip kısmında paralel ikişer sıra çizgiden, üç ayağın ortasında içiçe üç daireden oluşan bir süsleme vardır.

Kaynakça : -

Katalog no : 29
Res.-çiz. no : res.45
İnceleme Tarihi : 23.9.1994
Yeri : Selçuk-Efes Müzesi.
Depo.
env.no: 788
-. 5.11.1957.
Selçuk-Kuretler Caddesi kazısı.
Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan.
Tip : B.I-b.
Yazıt : -
Tarih : -
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Ağ.Ç : 8.6 cm.
Y : 7.4 cm.
K : 0.1 cm.
D : 4.7 cm.
Ay.Y : 2.4 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Buhurdan döküm, süsleme kazıma tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Eserin yüzeyi tümüyle korozyon ile kaplıdır. Zincir halkalarından biri kırık, zincirleri ve gövdenin bir kısmı eksiktir.

Buhurdan, yarım küre gövdeli ve üç ayaklıdır. 1,2 cm. çapındaki zincir bağlantı halkaları ve ayaklar Kat.no:20 ile aynı tiptedir. Dışa çekik ağız kenarı yukarı doğru daralarak 0,7 cm. yükselir. Ağız kenarında bir, ağız kenarının 0,5 cm. altında paralel iki sıra çizgiden oluşan bir süsleme vardır. Üç ayağın ortasında ise içiçe üç daire motifi bulunmaktadır.

Kaynakça : -

Katalog no : 30
Res.-çiz. no : res.46
İnceleme Tarihi : 28.7.1989
Yeri : Manisa Müzesi.
Sergi.
env.no: 733
Hediye.
Manisa çevresi.
Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan.
Tip : B.I-b.
Yazıt : -
Tarih : -
Malzeme : Bronz.
Ölçü : -
Yapım ve süsleme tekniği :

Buhurdan döküm, süsleme kazıma tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Eserin yüzeyi korozyon ile kaplıdır.

Buhurdan, yarım küre gövdeli ve üç ayaklıdır. Zincir bağlantı halkaları, tepelik ve ayaklar Kat.no:20 ile aynı tiptedir. Dışa çekik ağız kenarı yukarı doğru

daralarak yükselir. Ağız kenarında ve gövdede paralel ikişer sıra çizgiden oluşan bir süsleme vardır. Üç kollu tepeliğin üzerindeki halkaya büyük bir halka ve üst ucu "U" şeklinde kıvrılmış çengel takılmıştır.

Kaynakça : -

Katalog no : 31
Res.-çiz. no : res.47
İnceleme Tarihi : 1.8.1989-26.10.1994
Yeri : Çanakkale Müzesi.
Depo.
env.no: 970
Hediye. 10.8.1936
Truva.
Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan.
Tip : B.I-b.
Yazıt : -
Tarih : -
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Ağ.Ç : 6.5 cm.
Ay.Y : 2.1 cm.
Y : 5.5 cm.
D : 3.6 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Buhurdan döküm, süsleme kazıma tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Eserin yüzeyi korozyon ile kaplıdır. Zincir halkalarından biri ve zincirler eksiktir.

Buhurdan, yarım küre gövdeli ve üç ayaklıdır. Zincir bağlantı halkaları ve ayaklar Kat.no:20 ile aynı tiptedir. Dışa çekik ağız kenarı yukarı doğru daralarak yükselir. Ağız kenarında ve gövdede paralel ikişer sıra çizgiden oluşan bir süsleme vardır.

Kaynakça : -

Katalog no : 32
Res.-çiz. no : res.48
İnceleme Tarihi : 20.11.1992 / 8-9.4.1993
Yeri : Antalya Müzesi.
Depo.
env.no: 3.13.74
Satın alma. 15.7.1974
-
Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan.
Tip : B.I-c.
Yazıt : -
Tarih : -
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Ağ.Ç : 7.5 cm.
Ay.Y : 1.8 cm.
Y : 6.9 cm.
K : 0.2 cm.
D : 5.2 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Buhurdan döküm, süsleme kazıma tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Eserin gövdesi kısmen ezildiğinden ağız kenarı düzgün bir daire şeklinde değildir. Ayaklardan biri ve asma zincirleri eksiktir. Ağız kenarındaki bağlantı yerlerinden birine kısa bir zincir, ikisine tel takılıdır.

Buhurdan yarım küre gövdeli ve üç ayaklıdır. Zincir bağlantı yerleri dışa çekik ağız kenarına paralel yerleştirilmiş ortasında delik olan stilize palmet biçimindedir. Gövdede, eşit aralıklarla yerleştirilmiş paralel ikişer çizgiden, ayakların ortasında içiçe dört

daireden oluşan bir süsleme bulunmaktadır. Ortadaki daire olanı gövdedeki tüm kazıma çizgilerden farklı olarak kabartma tekniğindedir. Küremsi bir parça ile gövdeye birleşen ayaklar düz dikdörtgen şeklindedir, dışa doğru uzayan uç kısımlarındaki yivler nedeni ile hayvan ayağına benzer.

Kaynakça : -

Katalog no : 33
Res.-çiz. no : res.49
İnceleme Tarihi : 11.12.1993
Yeri : Muğla Fethiye Müzesi
Sergi
env.no: 1749
-
-
Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan.
Tip : B.I-c.
Yazıt : -
Tarih : -
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Ağ.Ç : 7.5 cm.(iç), 8.6 cm. (dış)
Ay.Y : 1.4 cm.
Y : 5.7 cm.
D : 4 cm.
K : 0.2 cm.
Zi.U : 13.5 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Buhurdan döküm, süsleme kazıma tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Kaide kısmındaki küçük bir çatlak dışında sağlamdır.

Buhurdan yarım küre gövdeli ve üç ayaklıdır. Zincir bağlantı yerleri ve ayakları Kat.no:32 ile aynı

tiptedir. Gövdede, eşit aralıklarla yerleştirilmiş paralel üçer çizgiden oluşan bir süsleme vardır. Zincirler "S" şeklinde, ancak üst kısmı 90 derece dönük zincir halkalarından oluşmaktadır. Zincirleri 6,2 cm. uzunluğunda, ucu "U" şeklinde kıvrılmış bir çengel birleştirir.

Kaynakça : -

Katalog no : 34
Res.-çiz. no : res.50
İnceleme Tarihi : 11.12.1993
Yeri : Muğla Fethiye Müzesi.
Depo.
env.no: 1552
Satın alma. 22.9.1981
-
Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan.
Tip : B.I-c.
Yazıt : -
Tarih : -
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Ağ.Ç : 7-7.8 cm.(iç), 8-9 cm.(dış)
Ay.Y : 2.2 cm.
Y : 7.2 cm.
D : 5.1 cm.
K : 0.3 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Buhurdan döküm, süsleme kazıma tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Ağız kenarındaki üç zincir halkasından biri ve zincirler eksiktir. Gövdedeki korozyon tabakasının dışında sağlamdır.

Buhurdan yarım küre gövdeli ve üç ayaklıdır. Zincir bağlantı halkaları dışa çekik ağız kenarına dikey yerleştirilmiştir. Gövde eşit aralıklarla yerleştirilmiş, ağız kenarının altında paralel iki, diğerleri üçer sıra çizgiden oluşan şeritler çevreler. Ayrıca iki ayağın arasında muhtemelen sonradan (onarım amacıyla) eklenmiş olan bir parça üzerinde ve üç ayağın ortasında içiçe dört daireden oluşan süslemeler vardır. Ayaklar Kat.no:32 ile aynı tiptedir.

Kaynakça : -

Katalog no : 35
Res.-çiz. no : res.51
İnceleme Tarihi : 27.12.1993
Yeri : Amasya Müzesi.
Sergi.
env.no: A-71-11-1
Satın alma. 10.5.1971
-
Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan.
Tip : B.I-b.1
Yazıt : -
Tarih : -
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Ağ.Ç : 11 cm.
Ka.Ç : 6 cm.
Y : 7.5 cm.
D : 5.7 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Döküm tekniği ile yapılan eserin üzerindeki süslemeler kazımadır.

Tasvir :

Buhurdanın kaidesi kısmen kırık, ağız kenarındaki üç zincir halkasından biri eksiktir.

Eser, yarım küre gövdeli ve aşağıya doğru genişleyen halka kaidelidir. Zincir bağlantı halkaları Kat.no:20 ile aynı tiptedir. Dışa çekik ağız kenarı yukarı doğru daralır. Eserin gövdesini, gövdenin ortasında paralel iki sıra çizgiden oluşan bir şerit çevreler.

Buhurdanı asmak veya taşımak için zincir yerine ince teller kullanılmıştır. Üç telden ikisi ağız kenarındaki halkalara biri ise ağız kenarına açılan deliğe birer çengel ile takılmıştır. Bu tellerin ucundaki ince levhalar birer zincir halkası ile üçgen prizmal, uçları sivri altı kollu ve üst kısmında bir halka bulunan tepeliğe takılmıştır. Bunun üzerinde de bir halkaya takılı zincir ve ucunda çengel bulunmaktadır.

Kaynakça : -

Katalog no : 36
Res.-çiz. no : res.52-55
İnceleme Tarihi : 27.5.1994
Yeri : Kütahya Müzesi.
Depo.
env.no: 7901
Satın alma. 19.12.1986
-
Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan.
Tip : B.I-c.1
Yazıt : -
Tarih : -
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Ağ.Ç : 8.9 cm.
Ka.Ç : 4.2 cm.
K : 0.2 cm.
Y : 6,5 cm.
D : 3.7 cm.
T.Y : 46.3 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Buhurdan döküm, asma levhaları dövme tekniği ile yapılmıştır. Kaide ayrı yapılarak dip kısmına lehimlenmiştir. Gövdede ve zincirleri birleştiren levhada süsleme tekniği kazımadır.

Tasvir :

Eserin gövdesinin 1/3 i kırıktır. Bu kısım beş perçinle gövdeye tutturulan levha ile onarılmış, küçük bir kısmı ise eksik kalmış veya muhtemelen ikinci kez tahrib olmuştur. Kırılan bir zincir halkasının yerine ağız kenarına bir delik açılmıştır. Yüzeyi korozyon tabakası ile kaplıdır.

Buhurdan yarım küre gövdeli ve konik kaidelidir. 0,5 cm. dışa çekik olan ağız kenarındaki zincir bağlantı halkaları Kat.no:20 ile aynı tiptedir (Ç: 1,5 cm.). Farklı olarak daha dairesel bir görünüme sahiptir. Kaide Kat.no:35 ile aynı tiptedir. Gövdede paralel üç sıra çizgiden oluşan bir süsleme vardır. Ancak onarılan kısımdaki ek çizgilerin bir kısmını kapatmaktadır.

Ağız kenarındaki halkalara bir ucu "U" şeklinde kıvrılmış 7,2 cm. yüksekliğinde üç çengel, 4,4 cm. yüksekliğinde üç zincir ve ortaları genişletilmiş, iki ucu daire şeklinde ve delikli birer levha takılmıştır. Üç levhayı 2,9 cm. yüksekliğinde telin bükülmesi ile elde edilen bir halka birleştirmektedir. Bu halkaya alttaki iki köşesi yuvarlatılmış, kare şeklinde, dikey eksende iki deliği olan bir levha takılıdır. Levhanın yüzeyinde daire motiflerinin ardarda dizilmesi ile yapılmış "yedi kollu şamdan" tasviri bulunmaktadır. Bu levhaya üst ucu "U" şeklinde, alt ucu oval kıvrılarak gövdeye dolanmış 9,2 cm. yüksekliğinde bir çengel bağlanmıştır.

Kaynakça : -

Katalog no : 37

Res.-çiz. no : res.56
İnceleme Tarihi : 24.10.1994
Yeri : Bursa Müzesi.
Depo.
env.no: 5457
Satın alma. 27.6.1974
-
Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan.
Tip : B.I-c.1
Yazıt : -
Tarih : -
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Ağ.Ç : 9 cm.
Ka.Ç : 3.5 cm.
Y : 6 cm.
D : 4 cm.
Yapım ve süsleme tekniği :

Buhurdan döküm, süsleme kazıma tekniği ile yapılmıştır. Kaide ayrı yapılarak dip kısmına lehimlenmiştir.

Tasvir :

Eserin yüzeyi korozyon tabakası ile kaplıdır ve zincirler eksiktir.

Buhurdan yarım küre gövdeli ve içbükey halka kaidelidir. 0,5 cm. dışa çekik olan ağız kenarındaki zincir bağlantı halkaları (Ç: 1,1 cm.) Kat.no:20 ile aynı tiptedir. Dışta ağız kenarının 1 cm. altında bir ve içte gövdenin ortasında iki sıra çizgiden oluşan bir süsleme vardır. Kaide Kat.no:35 ile aynı tiptedir.

Kaynakça : -

Katalog no : 38
Res.-çiz. no : res.57
İnceleme Tarihi : 14.9.1989

Yeri : Yalvaç Müzesi.
Sergi.
env.no: 311
Satın alma. 8.8.1964
Pisidia Antiocheia.
Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan.
Tip : B.I-c.1
Yazıt : -
Tarih : 6.yüzyıl (Acara).
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Ağ.Ç : 8.5 cm.
Ka.Ç : ~4.3 cm.
Y : 5 cm.
D : ~4 cm.
T.Y : 24 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Buhurdan döküm, süsleme kazıma tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Eser sağlam durumdadır.

Buhurdan yarım küre gövdeli ve konik kaidelidir. Dışa çekik ağız kenarındaki zincir bağlantı halkaları Kat.no:20, kaide Kat.no:35 ile aynı tiptedir. Gövdede eşit aralıklarla yerleştirilmiş paralel ikişer sıra çizgiden oluşan bir süsleme bulunmaktadır.

"S" şeklinde, ancak üst kısmı 90 derece dönük zincir halkalarından oluşan zincirleri ucu "U" şeklinde kıvrılmış bir çengel birleştirir.

Kaynakça : -

Katalog no : 39
Res.-çiz. no : res.58
İnceleme Tarihi : 20.11.1992 / 8-9.4.1993
Yeri : Antalya Müzesi.

Depo.
env.no: 24.2.75
Satın alma. 22.1.1975
-

Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan.
Tip : B.I-d.
Yazıt : -
Tarih : -
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Ağ.Ç : 9.6 cm.
Ka.Ç : 4.2 cm;
Ka.Y : 0.8 cm.
Y : 5.3-6.6 cm.
K : 0.1-0.3 cm.
D : 4.6-6 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Buhurdan döküm, süsleme kazıma tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Gövdesindeki küçük bir deliğin dışında sağlam olan buhurdanın zincirleri eksiktir.

Buhurdan yarım küre gövdeli ve halka kaidelidir. Düz ağız kenarındaki zincir bağlantı yerleri Kat.no:25 ile aynı tiptedir. Farklı olarak köşeler yuvarlatılmamıştır. Buhurdanın ağız kenarındaki eğrilikten dolayı yüksekliği farklıdır. Eserin ağız kenarının altında paralel dört sıra çizgi gövdeyi çevrelemektedir. Halka şeklindeki kaidenin içi boştur.

Kaynakça : -

Katalog no : 40
Res.-çiz. no : res.59
İnceleme Tarihi : 29.6.1994
Yeri : Silifke Müzesi.

Sergi.
env.no: 1421
Müsadere. 9.3.1973.
-

Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan.
Tip : B.I-d.1
Yazıt : -
Tarih : -
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Ağ.Ç : 12,5 cm.
Y :6.5 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Buhurdan döküm, zincirlerin ucundaki haç dövme tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Eserin iki ayağı ve dip kısmı kırıktır. Gövdede küçük bir eksik vardır. Yüzeyi kısmen korozyon ile kaplıdır.

Buhurdan, dip kısmı sivri, küresel gövdeli ve üç ayaklıdır. Düz ağız kenarına zincirlerin takılabilmesi için üç delik açılmıştır. Mevcut olan ayak düz, dikdörtgen şeklindedir. Ağız kenarındaki deliklere takılı olan zincirler bir halka ile birleşmektedir. Bu halkaya "S" şeklinde bir zincir halkası ile dikey kolları delikli bir Yunan haçı ve çengel takılıdır. Çengelin ucu "U" şeklinde kıvrılmış, alt ucu kıvrılarak gövdesine sarılmıştır.

Kaynakça :-

Katalog no : 41
Res.-çiz. no : res.60
İnceleme Tarihi : 22.9.1994
Yeri : İzmir Arkeoloji Müzesi.
Depo.

env.no: 25.6.971
Satın alma. 3.8.1971.
-

Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan.
Tip : B.I-d
Yazıt : -
Tarih : -
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Ağ.Ç : 8.3 cm.
Y : 6.1 cm.
K : 0.3 cm.
D : 4.7 cm.
Ka.Ç : 3.2 cm.
Ka.Y : 0.3 cm.
Zi.U : 13.8, 13.8, 2 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Buhurdan döküm, süsleme kazıma tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Eser korozyon ile kaplı olması ve zincirlerdeki eksikler dışında dışında sağlamdır.

Buhurdan, yarım küre gövdeli, halka kaidelidir. Ağız kenarındaki zincir bağlantı halkaları (Ç: 1,2 cm.) Kat.no:20 ile aynı tiptedir. 2 cm. uzunluğundaki zincirin ucunda 5,2 cm. çapında bir halka bulunmaktadır. Eserin ağız kenarında 0,6 cm. genişliğinde birbirine paralel dört sıra çizgiden, içte, dip kısmında içiçe dört daireden oluşan bir süsleme vardır. Kaide Kat.no:39 ile aynı tiptedir.

Kaynakça : -

Katalog no : 42
Res.-çiz. no : res.61-62
İnceleme Tarihi : 23.9.1994

Yeri : Selçuk-Efes Müzesi.
Depo.
env.no: 19.9.90
Satın alma. 3.4.1990.
Bayındır, Yaka köyü.
Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan.
Tip : B.I-d.
Yazıt : -
Tarih : 6.yüzyıl (Acara).
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Ağ.Ç : 8.6-8.9 cm.
Ka.Ç : 2.6 cm.
Ka.Y : 0.3 cm.
Y : 4.9 cm.
K : 0.3 cm.
D : 3.7 cm.
Yapım ve süsleme tekniği :
Buhurdan döküm tekniği ile yapılmıştır.
Tasvir :

Eser sağlam ve temizlenmiştir. Zincirleri günümüze ulaşamamıştır.

Buhurdan, yarım küre gövdeli ve halka kaidelidir. Ağız kenarındaki zincir bağlantı yerleri Kat.no:32 ile aynı tiptedir (Y:1,3 cm., G:1,9 cm.). Farklı olarak yapraklar iki yana daha açıktır ve ortadaki deliğin üzerinde bir bilya vardır. Kat.no:39 ile aynı tipte olan kaide daha alçaktır ve içinde kabartma bir daire motifi vardır.

Kaynakça : -

Katalog no : 43
Res.-çiz. no : res.63
İnceleme Tarihi : 25.10.1994
Yeri : İznik Müzesi.

Sergi.
env.no: 2643
-
-

Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan.
Tip : B.I-d.
Yazıt : -
Tarih : Orta Bizans (Acara).
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Ağ.Ç : 8.5 cm.
Ka.Ç : 4.5 cm.
Y : 5.3 cm.
D : ~4.7 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Buhurdan döküm, süslemeler döküm ile elde edilen kabartma tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Eser korozyon tabakası ile kaplıdır, süslemeler tahrib olmuştur. Ağız kenarında üçüncü zincir halkasının olduğu kısım ve zincirleri eksiktir.

Buhurdan, yarım küre gövdeli ve halka kaidelidir. Gövde ağıza doğru daralır. Kat.no:39 ile aynı tipteki kaidenin yüksekliği 0,5 cm.dir. Zincirlerin takılması için Kat.no:40'da olduğu gibi ağız kenarına üç delik açılmıştır. Bu deliklerin üzerine gelen kısım üçgen şeklinde yukarı doğru çekilerek delikler vurgulanmıştır.

Gövdede üç madalyon bulunmaktadır. Görülebildiği kadarıyla madalyonlardan birinde haçlı asa tutan bir büst tasvir edilmiştir. Madalyonları uzun bir sapın ucundaki stilize palmet motifleri ayırır. Sapın iki yanında, uçları aşağıya kıvrılmış simetrik üçer yaprak bulunur.

Kaynakça : -

Katalog no : 44
Res.-çiz. no : res.64-67
İnceleme Tarihi : 12.9.1989/10.8.1992/1.9.1994
Yeri : Burdur Müzesi.
Depo.
env.no: K.202.63.80
Satın alma. 1.7.1980
-
Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan.
Tip : B.I-d.
Yazıt : -
Tarih : 6-7.yüzyıl (Acara).
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Ağ.Ç : 9.2-10.3 cm.
Y : 10 cm.
D : 6.5 cm.
Gö.Ç : 11.5 cm.
Ka.Ç : 5.2 cm.
Ka.Y : 0.7 cm.
K : 0.4 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Döküm tekniği ile yapılan eserin üzerindeki figürlü tasvirler dökümle elde edilen kabartmadır. Ağız kenarı ve kaidedeki bitkisel süslemelerde kazıma tekniği kullanılmıştır.

Tasvir :

Gövdesi sağlam olan eserin zincirleri kayıptır.

Buhurdan yarım küre gövdeli ve halka kaidelidir. Kat.no:27 ile aynı tipte olan zincir bağlantı yerleri, ağız yukarı çekilerek iki yandan yassılaştırılmış ve ortasına bir delik açılmıştır. Ayrıca bağlantı yerlerinin ağız kenarına birleştiği kısımda da birer delik bulunmaktadır. Kaide Kat.no:39 ile aynı tiptedir. Ağız kenarı, dip kısmı ve kaidede bitkisel

süslemeler bulunmaktadır. Gövdede ise İsa'nın yaşamından alınan yedi sahne tasvir edilmiştir:

MERYEM'E MÜJDE (Lukas 1:28-38): Meryem, sağda muhtemelen arkalıksız bir koltuk üzerinde oturmaktadır. Uzun bir elbise giyen Meryem'in başı örtülü ve halelidir. Cepheden tasvir edilmiş, oturduğu yerde meleğe doğru hafifçe eğilmiştir. Sağ eli göğsünün, sol eli dizinin üzerindedir. Solda 3/4 profilden tasvir edilmiş, uzun giysili ve haleli başmelek Gabriel bulunmaktadır. Sağ eli ile Meryem'i işaret eden Gabriel, sol elinde bir asa tutmaktadır.

MERYEM'İN ELİZABETH'İ ZİYARETİ (Lukas 1:39-56): Meryem ve Elizabeth birbirine sarılmıştır. Her ikisi de uzun elbiseli, başörtülü ve halelidir. Bir bitki tasviri bu sahneyi İsa'nın doğumu sahnesinden ayırmaktadır.

İSA'NIN DOĞUMU (Lukas 2:1-7): Sahnenin sağında bir döşeğe uzanmış Meryem tasvir edilmiştir. Ellerini göğsünde kavuşturmuştur. Ortada; yemlikte yatan bebek İsa, yemliğin ayak ucunda bir eşek, başucunda bir öküz durmaktadır. Solda uzun elbiseli, haleli, sol elini başına dayamış, sağ eli dizinin üzerinde duran Yusuf oturmaktadır.

ÇOBANLARIN YILDIZI İZLEMELERİ (SÜRÜYE BAKAN ÇOBANLAR) (Lukas 2:15-16): Sahnenin sağında iki erkek figürü bulunmaktadır. Her iki figürün elinde bir asa vardır. Öndeki figürün yanında arka ayakları üzerinde doğrulmuş köpeğe benzer bir hayvan durmaktadır. Başının üzerinde ise bir yıldız vardır. Arkadaki figür ileri uzattığı ve yıldızı gösterdiği sağ elinde üzerinde yapraklar olan bir dal tutmaktadır. Her ikisi de kısa elbiseler giymiştir. Solda, aynı zamanda sahneyi İsa'nın

doğumundan ayıran bir ağaç, önünde ağacın yapraklarını yiyen, arkada ise oturan bir keçi vardır.

İSA'NIN VAFTİZİ (Matta 3:13-17; Markos 1:9-11; Lukas 3:21-22; Yahya 1:29-34): Sahnenin ortasında haleli İsa tasvir edilmiştir. Başının üzerinde bir güvercin vardır. İsa'nın sağında duran Vaftizci Yahya uzun elbiseli ve halelidir, sağ elini İsa'nın başının üzerine koymuştur. İsa'nın solunda ise elbiselerini tutan, haleli, uzun elbiseli bir melek bulunmaktadır.

İSA'NIN ÇARMIHA GERİLİŞİ (Matta 27:33-38; Lukas 23:33-39 ; Markos 15:22-32; Yahya 19: 17-27): Sahnenin merkezinde çarmıha gerilmiş, uzun elbiseli ve haleli İsa bulunmaktadır. Çarmıhın altında, elindeki mızrağı İsa'ya uzatmış olan Longinus ve ucunda sünger olan sopayı İsa'ya uzatmış olan Stephanos adlı iki Romalı asker figürü bulunmaktadır. Çarmıhın solunda ve sağında cepheden tasvir edilmiş, uzun elbiseli sivri tepeli başlık giyen birer figür, yatay kolların üzerinde güneş ve ayı sembolize eden birer büst vardır.

MEZARDA KADINLAR (Matta 28:1-10; Markos 16:1-11; Lukas 24:1-12; Yahya 20:1-12): Sahnenin solunda haleli, uzun elbiseli Meryem'lerden biri elinde tütsü getirdiği buhurdan ile durmaktadır. Ortada kubbemsi bir örtü sistemi olan, kapısı yuvarlak kemerli mezar, mezarın önünde dizlerinin üzerine çömelmiş bir figür bulunmaktadır. Bu figür Mecdelli Meryem'in mezarın boş olduğunu haber vermesi üzerine ilk bakmaya gelen havaridir. Bu havari Lukas İnciline göre Petrus (Lukas 24:12), Yahya İnciline göre Petrus'dan daha hızlı koşan, İsa'nın sevdiği diğer havari, muhtemelen Paulus olmalıdır (Yahya 20:4). Sahnenin sağında kayanın üzerinde oturan haleli, uzun elbiseli, sol elinde asa

tutan ve sağındaki mezara doğru eğilmiş melek oturmaktadır.

Eserin ağız kenarındaki yivli iki şerit arasında dönüşümlü olarak yürek ve dört yapraklı bitkisel motiflerden oluşan bir süsleme vardır. Zincir bağlantı halkalarının altına gelen kısımda bu motif kıvrık dallar arasındaki üç ve beş yapraklı bitkilere dönüşür. Gövdenin kaideye birleştiği kısımda su dalgası, kaidede ise kıvrık dal şeridi bulunmaktadır.

Kaidenin içinde kabartma tekniği ile yapılmış sekiz yapraklı çiçek motifi vardır.

Kaynakça : -

Katalog no : 45
Res.-çiz. no : res.68-71
İnceleme Tarihi : 12.8.1992 / 21.9.1994
Yeri : Side Müzesi.
Depo.
env.no: 1277
Satın alma. 1969
-
Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan.
Tip : B.I-d.
Yazıt : -
Tarih : 9-10.yüzyıl (Acara).
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Ağ.Ç : 9.9-10.2 cm.
Y : 11 cm.
D : 7.9 cm.
Gö.Ç : 10.3cm.
Ka.Ç : 5 cm.
Ka.Y : 1.6 cm.
K : 0.4-0.8 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Döküm tekniği ile yapılan eserin gövdesindeki figürlü süslemeler dökümle elde edilen kabartmadır. Ağız kenarı ve kaidedeki bitkisel ve geometrik süslemeler kazıma tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Sağlam olan eserin sadece asma zincirleri eksiktir.

Buhurdan yarım küre gövdeli ve halka kaidelidir. Düz ağız kenarındaki zincir bağlantı yerleri Kat.no:32 ile aynı tiptedir. Farklı olarak daha yüksektir ve iki yandaki yaprakların yanı sıra deliğin altında üçüncü bir yaprak bulunur. Zincir bağlantı yerlerinin ortalarında yarım daire şeklinde birer parça vardır. Kaide Kat.no:36 ile aynı tiptedir. Ağız kenarı, gövdenin kaideye birleştiği kısım ve kaidede bitkisel ve geometrik süslemeler bulunmaktadır. Gövdede, İsa'nın yaşamından alınan altı sahne tasvir edilmiştir:

MERYEM'E MÜJDE (Lukas 1:28-38): Meryem solda cepheden tasvir edilmiştir. Uzun bir elbise giyen ve başı örtülü olan Meryem halesizdir. Sağ elini göğsünün üzerinde tutan figürün oturduğu yer belli olmamakla birlikte, dizleri oturur gibi bükülmüştür. Sağda profilden tasvir edilmiş, kanatlı, uzun giysili, halesiz başmelek Gabriel durur. Sağ eli ile Meryem'i işaret eden Gabriel sol elinde asa tutmaktadır.

MERYEM'İN ELİZABETH'İ ZİYARETİ (Lukas 1:39-56): Meryem ve Elizabeth karşılıklı durmaktadır. Solda duran Meryem'in yüzü cepheden, vücudu profilden verilmiştir. Sağda başını öne eğmiş, profilden tasvir edilmiş Elizabeth durmaktadır. Her ikisi de ellerini birbirine uzatmıştır. Figürlerde hale yoktur.

İSA'NIN DOĞUMU (Lukas 2:1-7): Sahnenin solunda bir döşeğe uzanmış Meryem tasvir edilmiştir. Ortada, bebek

İsa yemlikte yatmaktadır. Sağda oturan figür Yusuf'dur. Figürlerde hale yoktur.

İSA'NIN VAFTİZİ (Matta 3:13-17 ; Markos 1:9-11 ; Lukas 3:21-22 ; Yahya 1:29-34): Sahnenin ortasında İsa tasvir edilmiştir. Başının üzerinde bir güvercin vardır. İsa'nın sağında duran Vaftizci Yahya uzun bir elbise giymektedir, elini İsa'nın başının üzerine koymuştur. İsa'nın solunda tek vücut gibi görünen, iki başlı, ellerini karnında bağlamış iki figür vardır. Figürlerde hale yoktur.

İSA'NIN ÇARMIHA GERİLİŞİ (Matta 27:33-38 ; Lukas 23:33-39 ; Markos 15:22-32 ; Yahya 19:17-27): Sahnenin merkezinde çarmıha gerilmiş, uzun elbiseli İsa bulunmaktadır. Çarmıhın altında biri cepheden, diğeri 3/4 profilden tasvir edilmiş iki figür bulunmaktadır. Sağdaki figür ellerini İsa'ya doğru uzatmıştır. Solunda ve sağında cepheden tasvir edilmiş, üzerlerine tunik, ayaklarına diz altında bağlanan sandaletler giymiş olan birer figür durmaktadır. Çarmıhın yatay kolları üzerinde güneş ve ayı sembolize eden birer büst vardır. Figürlerde hale yoktur.

MEZARDA KADINLAR (Matta 28:1-10; Markos 16:1-11; Lukas 24:1-12; Yahya 20:1-12): Sahnenin solunda, Vaftiz sahnesinde olduğu gibi tek vücut gibi görünen, iki başlı uzun elbiseli iki figür vardır. Bu figürler mezara gelen iki Meryem'dir. Ortada tepesinde bir malta haçı olan kubbeli mezar yer alır. Kubbede dilimli bir süsleme vardır. Cephenin ekseninde kare bir açıklık, etrafında çizgisel süslemeler bulunmaktadır. Sağda uzun elbiseli, sol elinde asa tutan melek durmaktadır.

Eserin ağız kenarındaki 0.5 cm. genişliğindeki şeritte zikzak motifi vardır. Bunun altındaki iki şeritten üsttekinde stilize rumi, alttakinde içiçe üç

yarım daire motifinin birbiri ardına dizilmesinden oluşan bir süsleme bulunmaktadır. Bu iki şeridi kabartma bir şerit ayırır. Gövdenin kaideye birleştiği kısımda içleri dairelerle doldurulmuş zik zak motifleri, kaidede ise bir dal üzerindeki üç boğum ve iki yaprağın birbirini izlemesinden oluşan bir süsleme şeridi bulunmaktadır.

Kaidenin içinde kabartma tekniği ile yapılmış, kol uçları dairecikli bir Yunan haçı vardır. Haçı zik zak motifli bir şerit çevrelemektedir.

Kaynakça :-

Katalog no : 46
Res.-çiz. no : res.72
İnceleme Tarihi : 4.2.1993
Yeri : İstanbul Arkeoloji Müzeleri.
Depo.
env.no: 7471
Satın alma. 1967
-
Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan.
Tip : B.II-a.
Yazıt : -
Tarih : 13-14.yüzyıl (Acara).
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Ağ.Ç : 10.7 cm.
Ka.Ç : 6 cm.
K : 0.6 cm.
Y : 12.9 cm.
D : 7.9 cm.
Zi.U : 25 cm.
Yapım ve süsleme tekniği :

Döküm tekniği ile yapılan eserin kaidesi ayrı yapılarak dip kısmına lehimlenmiş ve içten perçinle tutturulmuştur.

Tasvir :

Eser sağlam olmakla birlikte gövdede kısmen korozyon tabakası ve iki küçük delik bulunmaktadır.

Buhurdanın küresel gövdesi oniki dilimli, kaidesi koniktir. Dilimler, yukarıdan aşağıya doğru daralır. Dilimlerin başlangıcı ile dışa çekik ağız kenarı arasında 1,5 cm. genişliğinde bir şerit vardır.

Zincir bağlantı yerleri Kat.no:42 ile aynı tiptedir. Kat.no:19 ile aynı tipteki kaide iki kademelidir. Üst kısmı 90 derece dönük "S" şeklindeki halkalardan oluşan zincirler gövdeye göre daha masifdir. 5,5 cm. yüksekliğindeki tepelik Kat.no:19'un tepeliği ile aynıdır. Üzerindeki halkaya 5,5 cm. yüksekliğinde, "S" şeklinde bir çengel takılıdır.

Kaynakça : 1. Anadolu Medeniyetleri 1983:173, C.2

Katalog no : 47
Res.-çiz. no : res.73-74
İnceleme Tarihi : 17.7.1993
Yeri : Amasra Müzesi.
Sergi.
env.no: 462/3.3.A74
-/14.8.1974
Yenice İlçesi, Gökbel köyü.
Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan.
Tip : B.II-b.
Yazıt : -
Tarih : 6-7.yüzyıl (Acara).
Malzeme : Bronz.

Ölçü : Ağ.Ç : 12.5 cm.
K : 0.6 cm.
Y : 8.3 cm.
D : 6.6 cm.
Ay.Y : 1.7 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Buhurdan döküm, süslemeler kazıma tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Sağlam olarak günümüze gelen eserin zincirleri kayıptır.

Buhurdan küresel, altı dilimli gövdeli ve üç ayaklıdır. Ayaklar Kat.no:32 ile aynı tiptedir. Düz ağız kenarında, ağız kenarına paralel yerleştirilmiş daire şeklinde 1,1 cm. çapında üç halka bulunmaktadır. Her halkanın iki yanında ve halka olmayan üç dilimin üzerinde birer bilya vardır. Gövdeyi oluşturan ve her birinin çevresi 5,3 cm olan dilimler yukarıdan aşağıya doğru daralır.

Ağız kenarının üst yüzeyinde içiçe iki daire motifinin ardarda dizilmesinden oluşan bir süsleme vardır. İçteki daireler kazıma tekniği ile yapılan dıştakilere oranla daha derindir. Ağız kenarını çevreleyen 0,6 cm. genişliğindeki şerit ikişer paralel çizginin oluşturduğu zikzak motifi ve aralarındaki yarım dairelerden oluşan geometrik motiflerle bezenmiştir. Gövdede, her dilimin üzerinde inci dizilerinden oluşan birer Latin haçı vardır. Haç kolları merkezden uçlara doğru genişleyerek ikişer daire ile sonuçlanır. Ayrıca merkezde ve kolların içinde, içiçe iki daireden oluşan süslemeler vardır.

Kaynakça : -

Katalog no : 48
Res.-çiz. no : res.75-76

İnceleme Tarihi : 14.1.1994
Yeri : Ankara Anadolu Medeniyetleri Müz. Depo.
env.no: 141-30-75
Müsadere. 2.6.1975
Kızılcahamam, Güven Bucağı, Eğerlidere köyü, Karaçukur kayalıkları.
Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan.
Tip : B.II-c.
Yazıt : -
Tarih : -
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Ağ.Ç : 14.4 cm.
Ka.Ç : 6.8 cm.
Ka.Y : 1.1 cm.
K : 0.2-0.4 cm.
Y : 11.1 cm.
Yapım ve süsleme tekniği :

Döküm tekniği ile yapılan eserin kaidesi ayrı yapılarak lehimle gövdeye birleştirilmiştir.

Tasvir :

Eserin gövdesini oluşturan dilimlerden biri ağız kenarında içe doğru ezilmiş ve çatlamıştır. Kaidenin büyük kısmı tahrib olmuştur. Zincirler eksiktir.

Buhurdanın gövdesi küresel, dokuz dilimli, halka kaidelidir. Düz ağız kenarındaki zincir bağlantı halkaları Kat.no:25 ile aynı tiptedir. Ağız kenarında 1,4 cm. genişliğinde bir şerit vardır. Gövdeyi oluşturan 4,6 cm. genişliğindeki dilimler yukarıdan aşağıya doğru daralır. Kaide Kat.no:35 ile aynı tiptedir.

Kaynakça : -

Katalog no : 49

Res.-çiz. no : res.77-78
İnceleme Tarihi : Şubat 1987 / 8-9.4.1993
Yeri : Antalya Müzesi.
Sergi.
env.no: 1019
Kumluca Savcılığından. 23.9.1963
Kumluca'nın 2 km. batısındaki Hacıveliler köyünün kuzeyinde Büyük Asar mevkiinde bulunmuştur (Hellenkemper 1992:65).
Yapım yeri : Bkz.kat.no:4.
Tür : Buhurdan.
Tip : B.III-a.
Yazıt :

Yazıt ağız kenarında, damgalar kaidede yer alır. Yazıtın anlamı Atasoy-Parman tarafından yayınlanmıştır. Boyd-Mango ise, yazıtı ve anlamını birlikte yayınlamıştır.

1- +ЄTYXIΔNOCЄΛΑXICTOCЄΠICKOΠOC THΔЄCΠOIN
HTHΘЄOTOKω

"Çok alçak gönüllü piskopos Eutychianos'dan Tanrı doğuran Meryem'e" (Boyd 1992:23).

2- Damgalar; kare, daire, altıgen, haç ve bir kenarı yuvarlatılmış dikdörtgen şeklindedir. Fıratlı, yuvarlak damganın içinde bir imparator büstü ve Leontios adının bulunduğunu ve Dodd'un sınıflandırmasını gözönüne alarak kare damganın içinde Jüstinyen'in monogramı olduğunu belirtmiştir.

Tarih : Bkz.kat.no:4.
Malzeme :

Gümüşden yapılan eserin ağız kenarı ve dip kısmındaki şeritlerin üzeri altın yaldızlıdır.

Ölçü : Ağ.Ç : 17 cm.
Ka.Ç : 11.5 cm.
Y : 12 cm.
D : 7 cm.

A : 1520 gr.

Yapım ve süsleme tekniği :

Buhurdan döküm, süslemeler kabartma tekniği ile yapılmış, yazıtta niello tekniği kullanılmıştır.

Tasvir :

Eser sağlam olarak günümüze gelmiştir.

Buhurdan silindirik gövdeli ve halka kaidelidir. Düz ağız kenarındaki zincir bağlantı halkaları Kat.no:34 ile aynı tiptedir. Bir çengel ile halkalara geçirilen zincirleri üstte Kat.no:19'un tepeliği ile aynı tipteki tepelik birleştirir. Farklı olarak tepeliğin kolları zambak yaprağı şeklindedir. Tepeliğin üzerinde bir halka bulunmaktadır. Kaide Kat.no:48 ile aynı tiptedir.

Buhurdanın gövdesini üstte 1,2, altta 0,8 cm. genişliğinde iki şerit sınırlar. Üst şeritte yazıt, alt şeritte yumurta-palmet frizi vardır. Gövdede Meryem'in hayatı ve İsa'nın çocukluğundan alınmış biri Apokrif kaynaklı beş sahne tasvir edilmiştir:

MERYEM'E MÜJDE (Lukas 1:28-38): Meryem, sahnenin solunda bir yapının önünde ayakta durmaktadır. Uzun bir elbise giyen başı örtülü ve haleli Meryem cepheden tasvir edilmiştir. İki eli ile sağ tarafında yerde duran sepetin içinden yün çıkarmaktadır. Meryem'in karşısında 3/4 profilden tasvir edilmiş başmelek Gabriel vardır. Uzun giysili ve haleli başmelek sol elinde haçlı asa tutarken sağ eli ile Meryem'i işaret eder.

SU DENEYİ: Meryem sahnenin sağında ve profilden tasvir edilmiştir. Uzun elbiseli, başı örtülü ve halelidir. Sol elini karşısındaki figüre doğru uzatmıştır. Meryem'in karşısındaki figür 3/4 profilden tasvir edilmiş, haleli, sakallı, uzun elbiselidir, Meryem'e doğru eğilmiş ve sağ bacağını adım atar gibi bükmüştür. Meryem başını, bu figürün elinde tuttuğu kâseye eğmiştir.

MERYEM'İN ELİZABETH'İ ZİYARETİ (Lukas 1:39-56): Meryem ve Elizabeth birbirine sarılmıştır. Her ikisi de profilden tasvir edilen figürler uzun elbiseli, başörtülü ve halelidir. Sahnenin solundaki Meryem Elizabeth'e doğru eğilmiştir; bedeninin bu hareketi elbisesinin kıvrımları altından görülebilmektedir. Kollarını Elizabeth'in omuzlarına koymuştur. Elizabeth daha kısadır, Meryem'in karşısında daha fazla eğilmiş ve sol elini Meryem'in omuzuna koymuştur.

BEYTÜLLAHİM'E GİDİŞ (Lukas 2:1-6): Meryem sahnenin ortasında, yürümekte olan katırın üzerinde oturmaktadır. Cepheden tasvir edilen Meryem başı örtülü, haleli ve uzun elbiselidir. Hamileliği elbisesinin altından belli olan Meryem sol elini katırın boynuna, sağ elini sağrısına koymuştur. Sahnenin sağında cepheden tasvir edilen Yusuf sağ eli ile katırın yularını tutar. Kıvırcık saçlı, bıyıklı, sakallı, haleli ve uzun elbiseli Yusuf'un ayakları çıplaktır. Yusuf'un vücudu sağa doğru eğilmiştir, elbise kıvrımlarının altından belli olan bacaklarının hareketi ileri doğru yürümekte olduğunu göstermektedir. Bu iki figürü sahnenin solunda duran, 3/4 profilden tasvir edilmiş bir melek izlemektedir. Kıvırcık saçlı, haleli, uzun elbiseli melek sol elinde haçlı asa tutmaktadır.

İSA'NIN DOĞUMU (LUKAS 2:7): Bu sahne üç bölümden oluşmaktadır; İsa'nın doğumu, banyosu ve çobanların yıldızı izlemeleri. Sahnenin solunda bir döşeğe uzanmış Meryem ve bir yapı önünde oturan Yusuf tasvir edilmiştir. Meryem, uzun elbiseli, başörtülü ve halelidir. Yusuf, sol elini çenesine dayamış, sağ elini dizinin üzerine koymuştur. Bıyıklı ve sakallı, haleli, uzun elbiselidir.

Meryem'in solunda İsa'nın yıkanması sahnesi tasvir edilmiştir. İki basamaklı bir platform üzerinde duran,

konik kaideli, gövdesi küresel dilimli bir kap içinde bebek İsa bulunmaktadır. Çıplak olan İsa, kollarını iki yana açmıştır. İki yanında ellerini İsa'ya doğru uzatmış ve İsa'yı yıkayan uzun elbiseli, başları açık iki kadın vardır. Bu sahnenin devamında yeni doğmuş olan kundağa sarılı İsa yemlikte yatmakta, başucunda bir eşek, ayak ucunda ise bir öküz bulunmaktadır.

Sahnenin sonunda, sağ ellerini ileri uzatarak beşiğin üzerindeki altı kollu yıldızı gösteren iki çoban vardır (Lukas 2:8-20). Çobanlar, bir omuzlarını açıkta bırakan kısa tunik ve sandalet giymektedirler. Sol kollarını birer asaya dayamışlardır.

Kaynakça : 1.Fıratlı 1965:res.9-10
2.Akurgal, Mango, Ettinghausen 1966:98
3.Anadolu Medeniyetleri 1983:162, C.23
4.Brenk 1977: 170, no.139
5.Boyd 1992: 22-23

Katalog no : 50
Res.-çiz. no : res.79
İnceleme Tarihi : -
Yeri : İstanbul Arkeoloji Müzeleri. Depo.
env.no: 6594
Satın alma. 1959.
-
Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan.
Tip : B.III-b.
Yazıt :
Ağız kenarının altında yer alır.
Tarih : Orta Bizans (Acara).
Malzeme : Bronz.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Ölçü : Ağ.Ç : 9.8 cm.
Ay.Y : 1.5 cm.
Y : 7.5 cm.
D : 5 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Döküm tekniği ile yapılan eserin gövdesindeki yazı ve haç motifleri kazıma tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Eser korozyon tabakası ile kaplı ve zincirlerinin eksik olması dışında sağlamdır.

Buhurdan, silindirik gövdeli ve üç ayaklıdır. Dışa çekik ağız kenarındaki zincir bağlantı halkaları Kat.no:42 ile aynı tiptedir. Ağız kenarının altında yer alan yazıtın altında üç haç motifi yer alır. Latin haçının kolları merkezden uçlara doğru genişler ve ikişer daire ile sonlanır. Kare kesitli ayaklar, yarım daire biçiminde dışa doğru kavis yapan kısım ile yere oturmaktadır.

Kaynakça : 1. Anadolu Medeniyetleri 1983:174, C.54

Katalog no : 51
Res.-çiz. no : res.80
İnceleme Tarihi : 11.12.1993
Yeri : Fethiye Müzesi.
Sergi.
env.no: 1977
Köyceğiz Cumhuriyet Savcılığından hibe. 23.12.1987
Köyceğiz İlçesi, Döğüşbelen köyü, Kovandere mevkii.
Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan.
Tip : B.III-b

Yazıt : -
Tarih : 5-6.yüzyıl (Acara).
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Ağ.Ç : 9 cm.
Ay.Y : 1.9 cm.
Y : 7.8 cm.
D : 5 cm.
Zi.U : 7.3-8-8 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Eser döküm tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Eser korozyon tabakası ile kaplı olmasının dışında sağlamdır.

Buhurdan, silindirik gövdeli ve üç ayaklıdır. Dışa çekik ağız kenarındaki zincir bağlantı halkaları Kat.no:34, ayaklar Kat.no:50 ile aynı tiptedir. Ağız kenarı ve gövde ile ayakların birleştiği kısımda iki yiv ile oluşturulan bir silme, arada kalan kısımda dört şerit halinde, iki yiv ile oluşturulan üç silme bulunmaktadır. Yivlerin arası içbükeydir. "S" şeklindeki halkalardan oluşan zincirleri üst ucu "U" şeklinde kıvrılmış olan 9,2 cm. uzunluğundaki bir çengel birleştirmektedir.

Kaynakça : -

Katalog no : 52
Res.-çiz. no : res.81
İnceleme Tarihi : 27.6.1994
Yeri : Hatay Müzesi.
Depo.
env.no: 16214
Satın alma. 2.8.1981
-
Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan.

Tip : B.III-b.
Yazıt : -
Tarih : Erken Bizans (Acara).
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Ağ.Ç : 8.5 cm.
Ay.Y : 1.2 cm.
K : 0.3 cm.
Y : 5.5 cm.
D : 3.2 cm.
T.Y : 26.2 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Buhurdan döküm, süsleme kazıma tekniği ile yapılmıştır. Ayaklar dip kısmına lehimlenmiştir.

Tasvir :

Yüzeyi korozyon tabakası ile kaplı olan eserin bir ayağı kırıktır.

Buhurdan silindirik gövdeli ve üç ayaklıdır. 0,6 cm. dışa çekik olan ağız kenarındaki zincir bağlantı yerleri (G: 2,1, Y: 0,7 cm.) Kat.no:25 ile aynı tiptedir. Gövdede paralel altı çizgiden oluşan bir süsleme vardır. Ayaklar (Y: 1,2, G: 0,6 cm.) Kat.no:40 ile aynı tiptedir. 11.5, 12.5 ve 13 cm. uzunluğundaki üç zinciri 9,3 cm. yüksekliğinde bir çengel birleştirmektedir. Çengelin üst ucu "U" şeklindedir, alt ucu bükülerek gövdesine dolanmıştır.

Kaynakça : -

Katalog no : 53
Res.-çiz. no : -
İnceleme Tarihi : 22.9.1994
Yeri : İzmir Arkeoloji Müzesi.
Depo.
env.no: 6810
Müsadere. 1970.
-

Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan.
Tip : B.III-b.
Yazıt : -
Tarih : -
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Ağ.Ç : 8.4 cm.
Y : 7.2 cm.
K : 0.3 cm.
D : 5.4 cm.
Ay.Y : 1.1 cm.
Zi.U : 13.5 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Buhurdan döküm, süsleme kazıma tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Eserin bir ayağı kırıktır. Ağız kenarının altında gövde başlangıcında bir delik bulunmaktadır.

Buhurdan silindirik gövdeli ve üç ayaklıdır. Dışa çekik ağız kenarındaki zincir bağlantı halkaları (Ç: 1,1 cm.) Kat.no:34, ayaklar Kat.no:50 ile aynı tiptedir. Gövdede ikişerden dört sıra yiv vardır. Yivlerin arası içbükeydir. Zincirleri üstte 4,2 cm. boyunda, ucu "U" şeklinde kıvrılmış olan bir çengel birleştirmektedir.

Kaynakça : -

Katalog no : 54
Res.-çiz. no : res.82-83
İnceleme Tarihi : 24.10.1994
Yeri : Bursa Müzesi.
Depo.
env.no: 1778
Satın alma. 25.8.1969
-

Yapım yeri : -

Tür : Buhurdan.
Tip : B.III-b.
Yazıt : -
Tarih : -
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Ağ.Ç : 9.1 cm.
Y : 8.3 cm.
D : 5.5 cm.
Ay.Y : 1.4 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Buhurdan döküm, süsleme kazıma tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Eserin üzerinde korozyon tabakası vardır ve bir ayağı kırıktır.

Buhurdan silindirik gövdeli ve üç ayaklıdır. 0,6 cm. dışa çekik ağız kenarındaki zincir bağlantı halkaları (Ç: 0,8 cm.) Kat.no:34, ayaklar Kat.no:50 ile aynı tiptedir. Gövde sekiz sıra yivlidir. Yivlerin araları yüzeysel kazınmıştır. Kaidenin altında dıştaki 5 cm. merkezdeki 1,4 cm. çapında olan içiçe dört daireden oluşan bir süsleme vardır. Ağız kenarındaki halkalardan ikisinde zincir halkaları bulunmaktadır.

Kaynakça : -

Katalog no : 55
Res.-çiz. no : res.84-86
İnceleme Tarihi : 24.10.1994
Yeri : Bursa Müzesi.
Depo.
env.no: 5759
Satın alma. 6.9.1974
-
Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan.

Tip : B.III-b.
Yazıt : -
Tarih : 5-6.yüzyıl (Acara).
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Ağ.Ç : 6.9 cm.
Y : 5.2 cm.
D : 2.6
Ay.Y : 0.9 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Buhurdan döküm, süslemeler kazıma ve delik işi tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Eserin üzerinde korozyon tabakası vardır. Ağız kenarında yarım daire süslemelerin ve zincir halkalarından birinin olduğu kısım eksiktir. İkinci zincir halkasının önündeki haçın ise üst kolu kırıktır.

Buhurdan silindirik gövdeli ve üç ayaklıdır. 0,5 cm. dışa çekik ağız kenarındaki zincir bağlantı halkaları (Ç: 1 cm.) Kat.no:34 ile aynı tiptedir. Farklı olarak halkaların önünde birer malta haçı (E: 1,3 , B: 1,5 cm.) bulunmaktadır. Eserin gövdesini ortada üç sıra paralel, düzensiz çizgi çevrelemektedir. Ağız kenarının altında yarım daire şeklinde açıklıklar (E: 0,8, B: 0,6 cm.) bulunmaktadır. Ayrıca bu yarım dairelerden ikisinin üzerinde ikişer küçük delik bulunmaktadır. Kaidenin altında içiçe iki daireden oluşan bir süsleme vardır. Ayaklar Kat.no:50 ile aynı tiptedir.

Kaynakça : -

Katalog no : 56.
Res.-çiz. no : res.87-88
İnceleme Tarihi : 24.10.1994
Yeri : Bursa Müzesi.
Sergi.
env.no: 2791

Satın alma. 25.8.1969
-

Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan.
Tip : B.III-b.
Yazıt : -
Tarih : 5.yüzyıl (Acara)
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Ağ.Ç : 8.2 cm.
Y : 6 cm.
K : 0.2
D : 3.3
Ay.Y : 1.5 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Buhurdan döküm, süslemeler kazıma tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Eserin kaidesinin bir kısmı eksiktir.

Buhurdan silindirik gövdeli ve altı ayaklıdır. 0,5 cm. dışa çekik ağız kenarında zincir bağlantı yerleri (E: 2,5, B: 1,5 cm.) vardır. İki yanda kademelenerek ağız kenarına paralel yerleştirilen bağlantı halkaları ortaları delikli iki yarım dairenin birleşmesinden oluşmuştur. Yarım dairelerin birleştiği kısımda da birer delik (Ç: 0,3 cm.) bulunmaktadır.

Dışa çekik ağız kenarının altında bir sıra yiv, kaidenin kenarında paralel üç sıra çizgi, kaidenin altında ise içiçe üç daireden oluşan bir süsleme vardır. Ayrıca, içte ağız kenarının 0,5 cm. altında paralel üç sıra çizgi ağız kenarını çevrelemektedir. Kaideye kare levhalarla birleşen elips biçimindeki ayaklar küre şeklinde sonuçlanır.

Kaynakça : -

Katalog no : 57

Res.-çiz. no : res.89 a
İnceleme Tarihi : 12.12.1988
Yeri : Eskişehir Müzesi.
Sergi.
env.no: A.7.75
Satın alma. 3.2.1975
-
Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan.
Tip : B.III-b.
Yazıt : -
Tarih : 6-7.yüzyıl (Acara).
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Ağ.Ç : 9.4 cm.
Ay.Y : 0.8 cm.
Y : 6.9 cm.
D : 5.4 cm.
T.Y : 46 cm.
Yapım ve süsleme tekniği :

Buhurdan döküm, süslemeler kazıma tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Eserin bir ayağı ve bir zincirdeki haçın üst kolu kırıktır. Halkalardan ikisi kırıldığı için iki halka daha yapılarak zincirler bu halkalara geçirilmiştir.

Buhurdan silindirik gövdeli ve üç ayaklıdır. Dışa çekik ağız kenarındaki beş zincir halkası Kat.no:34 ile aynı tiptedir. Gövdeyi eşit aralıklarla yerleştirilmiş ikişerli dört sıra paralel çizgiden oluşan bir süsleme çevrelemektedir. Ayaklar Kat.no:50 ile aynı tiptedir.

Ağız kenarındaki halkalara takılı üç zincirin ortalarında birer yunan haçı vardır. Zincirler üstte Kat.no:35 ile aynı tipteki tepelik ile birleşmektedir. Tepeliğin üzerinde bir bilya ve halka bulunmaktadır.

Kaynakça : -

Katalog no : 58
Res.-çiz. no : res.90
İnceleme Tarihi : 1.8.1989
Yeri : Çanakkale Müzesi.
Depo.
env.no: 971
Hediye. 10.8.1936
Truva.
Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan.
Tip : B.III-b.
Yazıt : -
Tarih : -
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Ağ.Ç : 7.5 cm.
Ay.Y : 0.5 cm.
Y : 6.5 cm.
D : 4.4 cm.
Yapım ve süsleme tekniği :

Buhurdan döküm, süslemeler kazıma tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Eser korozyon ile kaplı ve zincirlerinin eksik olması dışında sağlamdır.

Buhurdan silindirik gövdeli ve üç ayaklıdır. Dışa çekik ağız kenarındaki zincir bağlantı halkaları Kat.no:20 ile aynı tiptedir. Gövdede ikişerli dört sıra paralel çizgiden oluşan bir süsleme bulunmaktadır. Ayaklar Kat.no:50 ile aynı tiptedir.

Kaynakça : -

Katalog no : 59
Res.-çiz. no : res.91
İnceleme Tarihi : 1.8.1989

Yeri : Çanakkale Müzesi.
Depo.
env.no: 3286/2
-/13.5.1973
-

Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan.
Tip : B.III-b.
Yazıt : -
Tarih : -
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Ağ.Ç : 8.2 cm.
Y : 6.4 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Buhurdan dövme, süslemeler kazıma tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Eserin gövdesinin yarısı ve zincirleri eksiktir. Yüzeyi korozyon ile kaplı olan eserin zincir halkalarından biri tümüyle, birinin yarısı kırıktır.

Buhurdan silindirik gövdeli ve üç ayaklıdır. Dışa çekik ağız kenarındaki zincir bağlantı halkaları Kat.no:34 ile aynı tiptedir. Gövdede paralel çizgilerden oluşan bir süsleme bulunmaktadır. Ayaklar Kat.no:50 ile aynı tiptedir.

Kaynakça : -

Katalog no : 60
Res.-çiz. no : res.92-93
İnceleme Tarihi : 8.2.1993
Yeri : İstanbul Arkeoloji Müzeleri.
Depo.
env.no: 891
-
Selanik.

Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan.
Tip : B.IV-a.
Yazıt : -
Tarih : 5-6.yüzyıl (Acara).
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Ağ.Ç : 7.1 cm.
Ce.G : 3.6 cm.
K : 0.4 cm.
Y : 11 cm.
D : 5 cm.
Ay.Y : 1.5 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Eser döküm tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Zincir bağlantı yerlerinden biri kırık olan eserin zincirleri eksiktir.

Buhurdan altıgen gövdeli, üç ayaklı ve kapaklıdır. Dışa çekik ağız kenarının iki köşesinde, ağız kenarına dikey yerleştirilmiş, ortası delikli, elips biçiminde zincir bağlantı yerleri bulunur. Bunlardan birinde bir zincir halkası kalmıştır. Diğer bağlantı yerinin karşı köşesinde kapağı gövdeye bağlayan menteşe bulunmaktadır.

Buhurdan ağız kenarında dört, gövdenin ayaklara birleştiği kısımda ise üç sıra profil ile genişletilmiştir. Kapak altıgen prizma şeklindedir. Zincir bağlantı yerlerine gelen köşelerde üçgen şeklinde boşluklar bırakılmıştır. Kapağı ağızla birleştiği kısımda dört sıra profil çevrelemektedir. Ayrıca her yüzde tek sıra halinde açılmış dörder delik bulunmaktadır. Kapağın üst kısmı da altıgen şeklinde sonuçlanmaktadır. Ancak bu kısmın düzgün olmayan yüzeyi benzer kapaklı örneklerde olduğu gibi burada muhtemelen bir haç olduğunu düşündürmektedir.

Ayaklar ön yüzde ortaya doğru kalınlaşmakta, aşağıya doğru tekrar daralarak yarım daire şeklinde dışa çekilen parça ile yere oturmaktadır.

Kaynakça : -

Katalog no : 61
Res.-çiz. no : res.94
İnceleme Tarihi : 22.9.1994
Yeri : İzmir Arkeoloji Müzesi.
Depo.
env.no: 28.6.971
Satın alma. 3.8.1971.
-
Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan.
Tip : B.IV-a.
Yazıt : -
Tarih : -
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Ağ.Ç : 8.9-9.7 cm.
Ce.G : 4.2-4.5 cm.
Ay.Y : 2 cm.
K : 0.4 cm.
Y : 8.3 cm.
D : 5.6 cm.
Zi.U : 30.5 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Buhurdan döküm tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Eser sağlam olup zincirleri eksiktir.

Buhurdan altıgen gövdeli ve üç ayaklıdır. Dışa çekik ağız kenarındaki zincir bağlantı yerleri (0,9x2 cm.) ve ayaklar Kat.no:60 ile aynı tiptedir. Gövde, ağız kenarında dört, gövdenin ayaklara birleştiği kısımda üç sıra profil ile genişletilmiştir.

Eserin özellikle zincir bağlantı yerlerinin Kat.no:60 ile aynı olması kapaklı olabileceğini düşündürmektedir.

Kaynakça : -

Katalog no : 62
Res.-çiz. no : res.95
İnceleme Tarihi : -
Yeri : Adana Müzesi.
Depo.
env.no: 3873
Satın alma. 1959.
Dağ Pazarı'nda sur dışındaki kilisenin kalıntılarında bulunmuştur.
Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan.
Tip : B.IV-b.
Yazıt :

Ağız kenarının altındaki yazı beş cepheyi dolanır:

ΥΠΕΡ ΕΥΧΗC ΘΕΟΔΩΡΟΥ

"Theodoros'un adağını yerine getirmek için" (Gough 1965: 232).

Tarih : 5.yüzyıl sonu (Gough 1965:233).
5.yüzyıl sonu-6.yüzyıl ortası (Acara)
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Ağ.Ç : 10.4 cm.
Ce.G : 5 cm.
Y : 10 cm.
T. Y : 88,5 cm.
Yapım ve süsleme tekniği :

Döküm tekniği ile yapılan eserin süsleme tekniği kabartmadır. Yazı kazıma tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Eser sağlamdır.

Buhurdan altıgen gövdeli ve üç ayaklıdır. Altıgenin her cephesinin üst kısmı yarım daire biçimindedir. Zincir bağlantı halkaları Kat.no:20 ile aynı tipte olan eserin ayakları küre şeklindedir.

Spiral yivli, çift başlıklı sütunları birleştiren yuvarlak kemerlerin oluşturduğu her cephede bir figür tasvir edilmiştir: İsa, iki yanındaki cephelerde birer melek, diğer üç cephede ise birer aziz/rahip.

İsa cepheden tasvir edilmiştir. Sakallı ve halelidir, üzerine pallium giymiştir. Sağ elini takdis eder şekilde kaldırmıştır, sol elinde ise Gough'a göre bir lamba tutmaktadır (1965:232). İki yandaki melekler İsa'ya dönüktür ve tapınır durumdadır. Yarım kollu bir tunik giyen melekler kepe benzeyen bir başlık giymektedirler. Aziz/rahip figürleri de İsa gibi pallium giymektedir. Her biri elinde lamba, kodeks ve asa tutmaktadır.

Buhurdanın ağız kenarındaki bağlantı halkalarına takılı üç zincir bulunmaktadır. Zincir halkaları Kat.no:20 ile aynı tiptedir. Zincirleri üstte bir halka birleştirir, halkaya ucu "U" şeklinde kıvrılmış bir kanca takılıdır. Buhurdan Yunan haçı biçiminde bir haça asılıdır. Haçın silindirik kol uçlarında birer halka vardır, merkezi daire biçimindedir. Haç ile kanca arasındaki bağlantıyı bir boğumla haça birleşen ve adeta altta ikinci bir kol oluşturan silindirik parça sağlamaktadır. Haçın tepesinde de ucu "U" şeklinde kıvrılarak bir bilya ile sonlanan, haça bağlandığı kısımda iki boğum bulunan bir kanca bulunmaktadır.

Kaynakça : 1. Gough 1965: 231-235
2. Gough 1973: 137
3. Eyice 1982: 559

4. Anadolu Medeniyetleri
1983:174, C.55

Katalog no : 63
Res.-çiz. no : res.96
İnceleme Tarihi : 11.12.1993
Yeri : Fethiye Müzesi.
Depo.
env.no: 1403
Satın alma. 3.7.1978
Ören köyü civarı
Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan.
Tip : B.IV-b.
Yazıt : -
Tarih : -
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Ağ.Ç : 7 (iç), 8 cm. (dış)
Ce.G : 3.7-4 cm.
K : 0.6 cm.
Y : 4.8 cm.
D : 4 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Eser döküm tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Eserin gövdesindeki küçük bir delik dışında gövde sağlamdır. Üç ayağı da kırık olan buhurdanın dip kısmında ayakların izleri görülebilmektedir. Zincirler eksiktir.

Buhurdan altıgen gövdelidir. Ağız kenarında dört, gövdenin ayaklara birleştiği kısımda üç sıra profil ile genişletilmiştir. Zincir bağlantı halkaları Kat.no:34 ile aynı tiptedir.

Kaynakça : -

Katalog no : 64
Res.-çiz. no : res.97-98
İnceleme Tarihi : 22.9.1994
Yeri : İzmir Arkeoloji Müzesi.
Depo.
env.no: 10199
Satın alma. 1.12.1967.
-
Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan.
Tip : B.IV-b.
Yazıt : -
Tarih : -
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Ağ.Ç : 7.3-8.8 cm.
Ce.G : 3.7-3,8 cm.
Y : 5.7 cm.
K : 0.1 cm.
D : 4.6 cm.
Yapım ve süsleme tekniği :

Buhurdan döküm tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Eserin üç ayağı ve zincirleri eksiktir. Kaidedeki deliklerin etrafında çatlaklar vardır.

Buhurdan, altıgen gövdeli ve üç ayaklıdır. Dışa çekik ağız kenarındaki zincir bağlantı halkaları (Ç: 0,8 cm.) Kat.no:34 ile aynı tiptedir. Gövde, ağız kenarında dört, gövdenin ayaklara birleştiği kısımda üç sıra profil ile genişletilmiştir. Kaidenin alt yüzeyinde biri merkezde dördü çapraz eksenlerde olmak üzere düzenli açılmış beş delik bulunmaktadır.

Kaynakça : -

Katalog no : 65

Res.-çiz. no : res.99
İnceleme Tarihi : 22.9.1994
Yeri : İzmir Arkeoloji Müzesi.
Depo.
env.no: 10201
Satın alma. 1.12.1967.
-
Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan.
Tip : B.IV-b.
Yazıt : -
Tarih : -
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Ağ.Ç : 7.6-8.9 cm.
Ce.G : 3.5-4 cm.
Y : 5.6 cm. .
K : 0.4 cm.
D : 4.7 cm.
Zi.U : 23.5 cm.
Yapım ve süsleme tekniği :
Buhurdan döküm tekniği ile yapılmıştır.
Tasvir :
Eserin ayakları eksiktir. Kaidede iki delik vardır.
Buhurdan altıgen gövdeli ve üç ayaklıdır. Dışa çekik ağız kenarındaki zincir bağlantı halkaları (Ç: 0,9 cm.) Kat.no:34 ile aynı tiptedir. Gövde ağız kenarında dört, ayaklara birleştiği kısımda üç sıra profil ile genişletilmiştir. Zincirleri 3,3 cm. boyunda bir çengel birleştirir.
Kaynakça : -

Katalog no : 66
Res.-çiz. no : res.100
İnceleme Tarihi : 24.10.1994
Yeri : Bursa Müzesi.

Depo.
env.no: 1779
-
-

Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan.
Tip : B.IV-b.
Yazıt : -
Tarih : -
Malzeme : Demir.
Ölçü : Ağ.Ç : 7.8-9.2 cm.
Ce.G : 3.6-3.7 cm.
Y : 5.5 cm.
D : 4.9 cm.
K : 0.1 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Buhurdan dövme tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Eserin ayakları ve zincir halkalarından birinin yarısı ve zincirleri eksik, gövdesi paslıdır.

Buhurdan altıgen gövdeli ve üç ayaklıdır. Dışa çekik ağız kenarındaki zincir bağlantı halkaları (Ç: 0,7 cm.) Kat.no:34 ile aynı tiptedir. Gövde ağız kenarında dört, ayaklara birleştiği kısımda üç sıra profil ile genişletilmiştir.

Kaynakça : -

Katalog no : 67
Res.-çiz. no : res.101-103
İnceleme Tarihi : 24.10.1994
Yeri : Bursa Müzesi.
Depo.
env.no: 4007
Satın alma. 20.11.1973
-

Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan.
Tip : B.IV-b.
Yazıt : -
Tarih : 5-6.yüzyıl (Acara).
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Ağ.Ç : 8.5-9.3 cm.
Ce.G : 4.5-4.7 cm.
Y : 8 cm.
Ay.Y : 1.7 cm.
K :

Yapım ve süsleme tekniği :

Buhurdan döküm, süslemeler kazıma tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Eser sağlamdır. Zincirlerden birinin yarısına bir tarafı iki uçlu çatal biçiminde olan halkalar eklenmiştir.

Buhurdan altıgen gövdeli ve üç ayaklıdır. 0,8 cm. dışa çekik ağız kenarındaki zincir bağlantı halkaları (Ç: 1,7 cm.) Kat.no:34 ile aynı tiptedir. Gövde ağız kenarında ve ayaklara birleştiği kısımda ikişer profil ile genişletilmiştir.

Her cephede, dördü eşkenar dörtgen oluşturacak şekilde yerleştirilmiş, biri merkezde bulunan içiçe ikişer daireden oluşan süslemeler yer alır. Ayaklar Kat.no:50 ile aynı tiptedir.

"S" şeklinde halkalardan oluşan zincirler üstte elips biçiminde bir tepelik ile birleşmektedir. Dikey eksende iki ucu boğumlu olan tepeliğin elips kısmının dört yüzünde birer örgü motifi bulunmaktadır ve içleri boştur.

Kaynakça : -

Katalog no : 68
Res.-çiz. no : res.89 b
İnceleme Tarihi : 12.12.1988
Yeri : Eskişehir Müzesi.
Sergi.
env.no: A.29.76
Satın alma. 15.3.1976
-
Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan.
Tip : B.IV-b.
Yazıt : -
Tarih : -
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Ağ.Ç : 8.7 cm.
Y : 5.5 cm.
Yapım ve süsleme tekniği :
Buhurdan döküm tekniği ile yapılmıştır.
Tasvir :
Eserin ayakları ve zincir bağlantı halkalarından biri kırıktır.

Buhurdan altıgen gövdeli ve üç ayaklıdır. Dışa çekik ağız kenarındaki zincir bağlantı halkaları Kat.no:34 ile aynı tiptedir. Gövde ağız kenarında dört, ayaklara birleştiği kısımda iki sıra profil ile genişletilmiştir. Üç zincirden ikisi ağız kenarındaki halkalara, biri ise ağız kenarına açılan bir deliğe geçirilmiştir. Ucu "U" şeklinde kıvrık bir çengelin birleştirdiği zincirlere birleşme kısmında maşaya benzeyen iki süs takılmıştır.
Kaynakça : -

Katalog no : 69
Res.-çiz. no : res.104
İnceleme Tarihi : 1.8.1989
Yeri : Çanakkale Müzesi.

Depo.
env.no: 3286/1
13.5.1973
-

Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan.
Tip : B.IV-b.
Yazıt : -
Tarih : -
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Ağ.Ç : 9.2 cm.
Y : 6.8 cm.
Yapım ve süsleme tekniği :

Buhurdan döküm tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Eserin yüzeyi korozyon tabakası ile kaplıdır. Zincir halkalarından biri ve kısmen zincirler eksiktir.

Buhurdan altıgen gövdeli ve üç ayaklıdır. Dışa çekik ağız kenarındaki zincir bağlantı halkaları Kat.no:34 ile aynı tiptedir. Gövde ağız kenarında dört, ayaklara birleştiği kısımda üç sıra profil ile genişletilmiştir. Ayaklar Kat.no:60 ile aynı tiptedir. Mevcut kısımlardan ağız kenarına takılı zincirlere iki ucunda halka olan çubukların takılı olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar üstte bir ucu "U" şeklinde kıvrılmış çengel ile birleşmektedir.

Kaynakça : -

Katalog no : 70
Res.-çiz. no : res.105
İnceleme Tarihi : 11.12.1993
Yeri : Fethiye Müzesi.
Sergi.
env.no: 1978
Köyceğiz Cumhuriyet Savcılığından

hibe. 23.12.1987
Köyceğiz İlçesi, Döğüşbelen köyü, Kovandere mevkii

Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan.
Tip : B.IV-c.
Yazıt : -
Tarih : -
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Ağ.Ç : 6 (iç), 7.3 cm (dış).
Ce.G : 3.2-3.5 cm.
Ay.Y : 1.8 cm.
K : 0.1 cm.
Y : 6.3 cm.
D : 4 cm.
Zi.U : 17 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Eserin gövdesi dövme tekniği ile yapılmış, ayaklar döküm tekniği ile yapıldıktan sonra lehimle kaideye birleştirilmiştir.

Tasvir :

Eserin kaidesinin dörtte biri eksiktir ve yine bu kısımda daha küçük üç delik bulunmaktadır.

Buhurdan altıgen gövdeli ve üç ayaklıdır.Dışa çekik ağız kenarındaki üç zincir bağlantı halkası Kat.no:34 ile aynı tiptedir. Ağız kenarının altında bir sıra profil olan eserin gövdesinin ayaklara birleştiği kısım iki sıra profil ile genişletilmiştir. Her yüzün genişliği farklı olduğundan düzgün bir altıgen formu yansıtmamaktadır. Ayaklar Kat.no:60 ile aynı tiptedir.

Gövdeye göre oldukça kalın olan zincirler üstte 2,2 x 1,9 cm. boyutlarında bir halka ile birleşmektedir. Bu halkaya uzunluğu 7,5 cm. olan üst ucu "U" şeklinde kıvrılmış, halkaya bağlanan kısmı oval bir çengel takılmıştır.

Kaynakça : -

Katalog no : 71
Res.-çiz. no : res.106
İnceleme Tarihi : 11.12.1993
Yeri : Fethiye Müzesi.
Depo.
env.no: 2189
Satın alma. 18.8.1989
-
Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan.
Tip : B.IV-c.
Yazıt : -
Tarih : -
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Ağ.Ç : 6.4 (iç), 7.6 cm.
(dış)
Ce.G : 3.4-3.6 cm.
K : 0.05 cm.
Y : 6.3 cm.
D : 3.9 cm.
Ay.Y : 1.5 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Eser dövme tekniği ile yapılmış, ayaklar döküm tekniği ile yapılıp lehimle kaideye birleştirilmiştir.

Tasvir :

Buhurdanın bir yüzünün yarısı ve zincirleri eksiktir.

Buhurdan altıgen gövdeli ve üç ayaklıdır.Dışa çekik ağız kenarındaki üç zincir bağlantı halkası Kat.no:34 ile aynı tiptedir. Eser, her yüzün genişliği farklı olduğundan düzgün bir altıgen formu yansıtmaz. Ağız kenarının altında bir sıra profil olan eserin, ayaklara birleştiği kısım iki sıra profil ile genişletilmiştir. Ayaklar Kat.no:60 ile aynı tiptedir.

Kaynakça : -

Katalog no : 72
Res.-çiz. no : res.107-111
İnceleme Tarihi : 22.9.1994
Yeri : İzmir Arkeoloji Müzesi.
Depo.
env.no: 6060
Satın alma. 20.11.1967.
-
Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan.
Tip : B.IV-c.
Yazıt : -
Tarih : 5-6.yüzyıl (Acara).
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Ağ.Ç : 8.3-11.9 cm. (r)
Ce.G : 4-4.3 cm.
Ay.Y : 2 cm.
K : 0.3 cm.
Y : 8.2 cm.
D : 4.4 cm.
Zi.U : 30.5 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Buhurdan döküm, süslemeler kabartma tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Eserin ağız kenarında halka olmayan köşelerin uçları ve iki ayağının yere oturan kısmı kırıktır.

Buhurdan altıgen gövdeli ve üç ayaklıdır. Dışa çekik ağız kenarı köşelerde yuvarlatılmıştır, eserin yüzlerine gelen kısımlarda içbükeydir. Ağız kenarındaki üç zincir bağlantı halkası (Ç: 1,4 cm.) Kat.no:34 ile aynı tiptedir. İki yüzün birleştiği kısımda yer alan ayaklar aşağı doğru daralan üçgen şeklindeki parçanın ucunun

yukarı kıvrılması ile oluşmuştur ve kavis yapan köşe ile yere oturur. Zincirleri yarım küre şeklinde (Ç: 5,4 cm.) bir tepelik birleştirir. Tepeliğin üzerinde bir bilya ve halka vardır. Tepeliğin alt kısmında eşit aralıklarla açılmış 14 delik bulunmaktadır. Bunlardan üçüne zincir takılmıştır. Tepeliğin üzerindeki halkada 43,5 cm. uzunluğunda, ucunda çengel takılı olan bir zincir vardır.

Eserin her cephesinde ve kaidenin altında kabartma tekniğinde içiçe iki daireden oluşan bir süsleme vardır. Bu dairelerin merkezlerinde birer nokta bezeme bulunmaktadır.

Kaynakça : -

Katalog no : 73
Res.-çiz. no : res.112-114
İnceleme Tarihi : 22.9.1994
Yeri : İzmir Arkeoloji Müzesi.
Depo.
env.no: 10200
Satın alma. 1.12.1967.
-
Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan.
Tip : B.IV-c.
Yazıt : -
Tarih : -
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Ağ.Ç : 6.7-9.5 cm.
Ce.G : 3,5-3,7 cm.
Ay.Y : 0.8 cm.
Y : 5.5 cm.
K : 0.3 cm.
D : 3.5 cm.
Zi.U : 9.5 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Buhurdan döküm tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Eser iki zincirinin eksik olması dışında sağlamdır.

Buhurdan altıgen gövdeli ve üç ayaklıdır. Genişliği 1,5 cm. olan ağız kenarındaki zincir bağlantı halkaları (Ç:1,4 cm.) Kat.no:34, ayaklar Kat.no:72 ile aynı tiptedir. Farklı olarak, ayakların uçları yukarı kıvrılmayıp üçgen şeklinde sonuçlanır.

Zincirler, "S" şeklindeki halkaların ikiye katlanarak birbirine geçirilmesi ile oluşmuştur. Böylece zincirler saç örgüsü görünümü almıştır. Kat.no:35 ile aynı tipteki üç kollu tepelik üç boğum ve 1,7 cm. çapında bir halka ile sonlanmaktadır.

Kaynakça : -

Katalog no : 74
Res.-çiz. no : res.115-116
İnceleme Tarihi : 22.9.1994
Yeri : İzmir Arkeoloji Müzesi.
Depo.
env.no: 27.6.971
Satın alma. 3.8.1971.
-
Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan.
Tip : B.IV-c.
Yazıt : -
Tarih : -
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Ağ.Ç : 7-8.6 cm.
Ce.G : 3-3,5 cm.
Ay.Y : 1.5 cm.
Y : 6.8 cm.
K : 0.1 cm.

D : 4.3 cm.
Zi.U : 28.5 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Eser dövme tekniği ile yapılmış, ayaklar döküm tekniği ile yapıldıktan sonra kaideye lehimle birleştirilmiştir.

Tasvir :

Eserin zincir bağlantı halkalarından ve ayaklarından biri eksiktir. Gövde ve zincirlerin yüzeyi tamamen korozyon ile kaplıdır.

Buhurdan altıgen gövdeli ve üç ayaklıdır. Dışa çekik ağız kenarındaki iki zincir bağlantı halkası (Ç: 0,9 cm.) Kat.no:34 ile aynı tiptedir. Ağız kenarının altında ve ayaklara birleştiği kısımda bir sıra yiv gövdeyi çevrelemektedir. Ayaklar Kat.no:60 ile aynı tiptedir. Zincirleri, üçgen şeklinde içi boş bir tepelik birleştirir (2,5 x 2,6 x 4,4 cm).kenarları boyutlarında, ortası boş, üçgen bir tepelik birleştirmektedir.

Kaynakça : -

Katalog no : 75
Res.-çiz. no : res.117
İnceleme Tarihi : 23.9.1994
Yeri : Selçuk-Efes Müzesi.
Depo.
env.no: 108.41.86
(Kazı env.no: MK.86.108)
Meryem Kilisesi kazısından.
6.10.1986.
Efes-Meryem Kilisesi.
Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan.
Tip : B.IV-c.
Yazıt : -

Tarih : 5-6.yüzyıl (Acara).
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Ağ.Ç : 8.4-9.6 cm.
Ce.G : 3.4-3.6 cm.
Y : 6.8 cm.
K : 0.3 cm.
D : 4.4 cm.
Ay.Y : 1.9 cm.
Zi.U : 15.7-16.2-17.7 cm.
T.Y : 23.2 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Eser dövme tekniği ile yapılmış, ayaklar döküm tekniği ile yapıldıktan sonra lehimle kaideye birleştirilmiştir.

Tasvir :

Eser temizlenmiş ve sağlam olup kaidede eksik bir kısım vardır. Zincirleri birleştiren tepelik veya çengel günümüze gelmemiştir.

Buhurdan altıgen gövdeli ve üç ayaklıdır. Dışa çekik ağız kenarındaki üç zincir bağlantı halkası (Ç: 0,8 cm.) Kat.no:34 ile aynı tiptedir. Ağız kenarının altında 0,6 cm. genişliğinde bir şerit, ayaklara birleştiği kısımda ise 0,5 cm. eninde iki sıra profil bulunmaktadır. Ayaklar Kat.no:60 ile aynı tiptedir.

Kaynakça : 1.Karwiese 1989: 26,fig.18,res.46

Katalog no : 76
Res.-çiz. no : res.118
İnceleme Tarihi : 1.8.1989
Yeri : Çanakkale Müzesi.
Depo.
env.no: 3286/3
15.3.1973
-

Yapım yeri : -

Tür : Buhurdan.
Tip : B.IV- c.
Yazıt : -
Tarih : -
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Ağ.Ç : 7.4 cm.
Y : 6.7 cm.
Yapım ve süsleme tekniği :

Eser dövme tekniği ile yapılmış, ayaklar döküm tekniği ile yapıldıktan sonra lehimle kaideye birleştirilmiştir.

Tasvir :

Eserin üç yüzü kısmen, zincir bağlantı halkalarından biri ve zincirler eksiktir. Yüzeyi korozyon ile kaplıdır.

Buhurdan altıgen gövdeli ve üç ayaklıdır. Dışa çekik ağız kenarındaki iki zincir bağlantı halkası Kat.no:34 ile aynı tiptedir. Gövdenin ayaklara birleştiği kısımdaki iki sıra profil gövdeyi genişletmektedir. Ayaklar Kat.no:60 ile aynı tiptedir.

Kaynakça : -

Katalog no : 77
Res.-çiz. no : res.119
İnceleme Tarihi : 22.9.1994
Yeri : İzmir Arkeoloji Müzesi.
Depo.
env.no: 26.6.971
Satın alma. 3.8.1971.
-
Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan.
Tip : B.IV-d.
Yazıt : -
Tarih : -

Malzeme : Bronz.
Ölçü : Ağ.Ç : 6.8-7.6 cm.
Ce.G : 3.6-3.8 cm.
Y : 4.9 cm.
K : 0.1 cm.
D : 4.3 cm.
Zi.U : 19-11.7-7.3 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Buhurdan döküm tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Eserin üç ayağı ve zincirlerin bir kısmı eksiktir.

Buhurdan altıgen gövdeli ve üç ayaklıdır. Ağız kenarı ve gövdenin ayaklara birleştiği kısım 0,3 cm. eninde birer profil ile genişletilmiştir. Ağız kenarındaki üç zincir bağlantı halkası (Ç: 0,9 cm.) Kat.no:34 ile aynı tiptedir. Halkalara takılı zincirlerden ikisi birbirine bağlıdır, üçüncü ise açıkta durmaktadır. Üç ayağın izi açıkça görülebilmektedir.

Kaynakça : -

Katalog no : 78
Res.-çiz. no : res.120
İnceleme Tarihi : Şubat 1988 / 8-9.4.1993
Yeri : Antalya Müzesi.
Sergi.
env.no: 1022 (1023 ?)
Kumluca Savcılığından. 23.9.1963
Kumluca'nın 2 km. batısındaki Hacıveliler köyünün kuzeyinde Büyük Asar mevkiinde bulunmuştur (Hellenkemper 1992:65).
Yapım yeri : Bkz.kat.no:4.
Tür : Buhurdan zinciri.
Tip : -
Yazıt : -
Tarih : Bkz.kat.no:4.
Malzeme : Gümüş.
Ölçü : U : 25 ve 43 cm.
Yapım ve süsleme tekniği :

Zincirler ve tepelik döküm, bilyalar dövme tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Eserin üç zincirinden birinin yarısı eksiktir.

Kumluca hazinesine ait buhurdanın (kat.no:49) zinciri ile aynıdır. Zincirler ikişer bilya ile üçe ayrılmıştır. Bilyaların iki tarafında zincirlerin geçtiği birer halka vardır. Tamamı günümüze gelen iki zincirin alt kısmında buhurdan ile bağlantıyı sağlayan bir ucu "U" şeklinde kıvrılmış çengeller bulunmaktadır. Zincirler Kat.no:74 ile aynı tiptedir.

Kaynakça : -

Katalog no : 79
Res.-çiz. no : res.121
İnceleme Tarihi : 28.5.1994
Yeri : Uşak Müzesi.
Sergi.
env.no: 14.4.87
Satın alma. 9.9.1987
-
Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan zinciri.
Tip : -
Yazıt : -
Tarih : 5-6.yüzyıl (Acara).
Malzeme : Bronz.
Ölçü : U : 58 cm.
Yapım ve süsleme tekniği :
Döküm tekniği ile yapılmıştır.
Tasvir :
Eserin bir zinciri eksiktir.

Zincirler tepeliğe yakın kısımda birer Yunan haçı ile ikiye ayrılmışlardır. Haç kolları silindir biçimindedir ve dikey kollarında zincirin takılabilmesi için birer halka vardır. Zincirlerin buhurdana takıldığı kısımda bir ucu "U" şeklinde kıvrılmış birer çengel bulunmaktadır. Zincirleri 12 kollu, kol uçları bilyalı bir tepelik birleştirir. Tepeliğin üstünde üç bilya vardır. Bunların üzerinde de ucu "U" şeklinde kıvrılmış çengelin takıldığı halka bulunmaktadır.

Kaynakça : -

Katalog no : 80
Res.-çiz. no : -
İnceleme Tarihi : 27.12.1993.
Yeri : Amasya Müzesi.
Depo.
env.no: A-92-13-3
Satın alma. 30.9.1992
-
Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan diski.
Tip : -
Yazıt : -
Tarih : 6-7.yüzyıl (Acara).
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Ç : 8.6 cm.
Y : 10.3 cm.
K : 0.3 cm.
Yapım ve süsleme tekniği :

Disk döküm, monogram döküm ile elde edilen delikişi tekniğinde yapılmıştır.

Tasvir :

Diskin dikey ekseninde yarım daire şeklinde iki zincir halkası vardır. Efrafı bir çark gibi dişlerle çevrilmiştir. Diskin merkezinde altı kollu bir christogram vardır. Kol uçları ve araları boştur. Arada kalan şeridi ise bir sıra halindeki 24 daire çevrelemektedir.

Kaynakça : -

Katalog no : 81
Res.-çiz. no : res.122
İnceleme Tarihi : 27.5.1994
Yeri : Kütahya Müzesi.
Depo.
env.no: 7656
Satın alma. 11.4.1984

Tavşanlı.
Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan diski.
Tip : -
Yazıt : -
Tarih : 6.yüzyıl (Acara).
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Ç : 9.8 cm.
Y : 13.5 cm.
K : 0.3-0.6 cm.
Yapım ve süsleme tekniği :
Eser, döküm tekniği ile yapılmıştır.
Tasvir :
Disk, üzerinin korozyon tabakası ile kaplı olması dışında sağlamdır.
Diskin dikey ekseninde 1,7 cm. çapında birer zincir bağlantı halkası bulunmaktadır. Eserin merkezindeki Malta haçının kol uçları ve araları boştur.
Kaynakça : -

Katalog no : 82
Res.-çiz. no : res.123
İnceleme Tarihi : 8-9.7.1993
Yeri : Ürgüp Müzesi.
Depo.
env.no: 1619
Hibe. 17.6.1991
Ürgüp.
Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan zincir haçı.
Tip : H.I-a.
Yazıt : -
Tarih : -
Malzeme : Bronz.
Ölçü : E : 8.8 cm.

B : 12 cm.
K : 0.1-0.2 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Haç kolları dövme tekniği ile yapıldıktan sonra birbirine perçinle tutturulmuştur.

Tasvir :

Haç, üzerindeki korozyon tabakası ve zincirlerinin eksik olması dışında sağlamdır.

Eser, bir Latin haçıdır. Kollar merkezden uçlara doğru genişleyerek düz sonuçlanır. Genişlik yatay kolların uçlarında 3,5 cm., dikey kolların uçlarında ise 3,7-3,9 cm. dir. Dikey kolun iki ucunda zincirlerin takılabilmesi için birer delik bulunmaktadır.

Kaynakça : -

Katalog no : 83
Res.-çiz. no : res.124
İnceleme Tarihi : 29.6.1994
Yeri : Silifke Müzesi.
Sergi.
env.no: 1145
Satın alma. 10.11.1970
-
Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan zincir haçı.
Tip : H.I-a.
Yazıt : -
Tarih : 6-7.yüzyıl (Acara).
Malzeme : Bronz.
Ölçü : E : 4 cm.
B : 5.9 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Eser dövme tekniği ile yapılmış, kollar birbirine perçin ile tutturulmuştur.

Tasvir :

Haç, yüzeyinin tamamen korozyon ile kaplı olması dışında sağlamdır.

Eser bir Latin haçıdır. Kollar merkezden uçlara doğru genişleyerek sonuçlanır. Dikey kolun uçlarında eksende birer delik bulunmaktadır. Üst koldaki deliğe bir çengel takılmıştır. Çengelin ucu "U" şeklindedir, diğer ucu haça takıldıktan sonra daire şeklinde kıvrılarak gövdesine sarılmıştır.

Kaynakça : -

Katalog no : 84
Res.-çiz. no : res.125
İnceleme Tarihi : 23.9.1994
Yeri : Selçuk-Efes Müzesi.
Depo.
env.no: 78.38.81
Doğu Gymnasium kazısı. 3.11.1981.
Efes-Doğu Gymnasium.
Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan zincir haçı.
Tip : H.I-a.
Yazıt : -
Tarih : -
Malzeme : Bronz.
Ölçü : E : 8.8 cm.
B : 15.4 cm.
K : 0.6 cm.
Zi.U : 3.5-7 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Eser döküm tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Haç, yüzeyinin korozyon ile kaplı ve zincirlerinin eksik olması dışında sağlamdır.

Eser bir Latin haçıdır. Kollar merkezden uçlara doğru genişler ve yatay kollar iç bükey sonuçlanır. Dikey kolların

uçlarında 2,5 cm. çapında zincir bağlantı halkaları bulunmaktadır. Halkalardan birine 3,5, diğerine 7 cm. uzunluğunda zincirler takılmıştır.
Kaynakça : -

Katalog no : 85
Res.-çiz. no : res.126
İnceleme Tarihi : 10.10.1989
Yeri : Karaman Müzesi.
Sergi.
env.no: 2553
Satın alma. 29.8.1984
-
Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan zincir haçı.
Tip : H.I-a.
Yazıt : -
Tarih : 5.yüzyıl sonu-6.yüzyıl ortası (Acara).
Malzeme : Bronz.
Ölçü : E : 23.5 cm.
B : 37 cm.
Yapım ve süsleme tekniği :
Eser döküm tekniği ile yapılmıştır.
Tasvir :
Haç sağlam ve temizdir.
Eser Latin haçıdır. Silindirik haç kolları merkezden uçlara doğru genişler. Merkez daire şeklindedir ve yüzeyinde içiçe iki daire motifi vardır. Yatay kolların ve alt kolun ucundaki halkalara uçları "U" şeklinde kıvrılmış birer çengel takılmıştır. Üst kolda ise aynı şekilde bağlanmış bir halka bulunmaktadır.
Kaynakça : -

Katalog no : 86
Res.-çiz. no : res.127-128
İnceleme Tarihi : 24.10.1994
Yeri : Bursa Müzesi.
Depo.
env.no: 5460
Satın alma. 27.6.1974
-
Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan zincir tepeliği.
Tip : B.t.I
Yazıt : -
Tarih : -
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Y : 3.6 cm.
Ç : 3.1 cm.
Yapım ve süsleme tekniği :
Tepelik döküm tekniği ile yapılmıştır.
Tasvir :
Eser korozyon ile kaplı olmasının dışında sağlamdır.
Tepelik konik biçimlidir. İki boğumlu gövdenin üst kısmında 1,9 cm. çapında bir halkanın geçtiği delik vardır. Alt kısmında ise her birine birer zincir halkası geçirilmiş olan üç zincir bağlantı halkası ve bu halkaların arasına gelecek şekilde gövdenin eteğine açılmış birer delik bulunmaktadır.
Kaynakça : -

Katalog no : 87
Res.-çiz. no : res.129-130
İnceleme Tarihi : 17.7.1993
Yeri : Amasra Müzesi.
Sergi.
env.no: 355
-

-

Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan zincir tepeliği.
Tip : B.t.II-a
Yazıt : -
Tarih : -
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Y : 3.4 cm.
G : 4.8-5.2-5.4 cm.
K : 0.1-0.3 cm.
Yapım ve süsleme tekniği :

Tepelik döküm tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Sağlam olan eserin zincir bağlantı halkalarından biri kısmen kırıktır.

Tepelik üç kolludur. Kollar yukarı doğru sivrilerek kıvrılır. Her kolun altında zincirlerin takılabilmesi için üç bağlantı halkası bulunmaktadır. Üç kolun birleştiği kısım ise dikdörtgen şeklinde yükselmekte ve üzerinde muhtemelen bir çengelin takılı olduğu halka yer almaktadır.

Kaynakça : -

Katalog no : 88
Res.-çiz. no : res.131-132
İnceleme Tarihi : 24.10.1994
Yeri : Bursa Müzesi.
Depo.
env.no: 6993
Satın alma. 25.6.1974
-
Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan zincir tepeliği.
Tip : B.t.II-b
Yazıt : -
Tarih : -

Malzeme : Bronz.
Ölçü : Y : 9.5 cm.
G : 7 cm.
Yapım ve süsleme tekniği :
Tepelik döküm tekniği ile yapılmıştır.
Tasvir :
Eser korozyon ile kaplı olmasının dışında sağlamdır.

Tepelik altı kollu yıldız şeklindedir. Üstte 3,2 cm. çapında bir halka, altında üç sıra yivli kısım bulunmaktadır. Daha sonra koni şeklinde genişleyerek altı kola ayrılır. Kol uçları yukarı doğru kıvrılarak birer bilya ile biter. Altında zincirler için 1,9 cm. çapında halka olan üç kolun bilyalarının çapı 1 cm., aralarda kalan kolların bilyalarının çapı ise 0,8 cm. dir. Kol uçlarındaki deliklerden birinde bir zincir halkası kalmıştır.

Kaynakça : -

Katalog no : 89
Res.-çiz. no : res.133-134
İnceleme Tarihi : 24.10.1994
Yeri : Bursa Müzesi.
Depo.
env.no: 6992
Satın alma. 25.6.1974
-
Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan zincir tepeliği.
Tip : B.t.II-b
Yazıt : -
Tarih : -
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Y : 8.5 cm.
G : 8-8.5 cm.
Yapım ve süsleme tekniği :
Tepelik döküm tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Eser korozyon ile kaplı olmasının dışında sağlamdır.

Tepelik altı kollu yıldız şeklindedir. Üstte 2,4 cm. çapında bir halka, altında üç sıra yivli kısım bulunmaktadır. Daha sonra koni şeklinde genişleyerek altı kola ayrılır. Kol uçları yukarı doğru kıvrılarak 0,8 cm. çapında birer bilya ile sonuçlanır. Üç kolun altında zincirler için 1,5 cm. çapında birer halka vardır.

Kaynakça : -

Katalog no : 90
Res.-çiz. no : res.135
İnceleme Tarihi : 24.10.1994
Yeri : Bursa Müzesi.
Depo.
env.no: 6996
Satın alma. 25.6.1974
-
Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan zincir tepeliği.
Tip : B.t.II-b
Yazıt : -
Tarih : -
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Y : 5.4 cm.
G : 4.2 cm.
T.Y : 14.4 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Tepelik döküm tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Eser korozyon ile kaplı olmasının dışında sağlamdır.

Tepelik dört kollu yıldız şeklindedir. Üstte 1,5 cm. çapında bir halka, altında ikişer sıra yiv arasında bir bilya bulunmaktadır. Daha sonra koni şeklinde genişleyerek dört kola ayrılır. Kol uçları yukarı doğru kıvrılarak 0,7

cm. çapında birer bilya ile sonuçlanır. Üç kolun altında zincirler için 1 cm. çapında birer halka vardır. Tepeliğe 9 cm. boyunda ucu "U" şeklinde kıvrılmış bir çengel takılıdır.
Kaynakça : -

Katalog no : 91
Res.-çiz. no : res.136-137
İnceleme Tarihi : 24.10.1994
Yeri : Bursa Müzesi.
Depo.
env.no: 6995
Satın alma. 25.6.1974
-
Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan zincir tepeliği.
Tip : B.t.II-b
Yazıt : -
Tarih : -
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Y : 2.7 cm.
G : 3.8 cm.
T.Y : 13.4 cm.
Yapım ve süsleme tekniği :
Tepelik döküm tekniği ile yapılmıştır.
Tasvir :
Eser korozyon ile kaplı olmasının dışında sağlamdır.
Tepelik altı kollu yıldız şeklindedir ve üstünde çengelin takıldığı bir bağlantı halkası vardır. Kol uçları yuvarlak biter ve her kolun altında 0,4 cm. çapında birer zincir bağlantı halkası bulunmaktadır. Hepsinde bir ya da iki zincir halkası kalmıştır. Tepeliğin ucundaki çengel, 10,7 cm. boyundadır. "U" şeklinde kıvrılan üst ucu üç yapraklı yonca biçiminde sonuçlanır.
Kaynakça : -

Katalog no : 92
Res.-çiz. no : res.138-139
İnceleme Tarihi : 24.10.1994
Yeri : Bursa Müzesi.
Depo.
env.no: 6994
Satın alma. 25.6.1974
-
Yapım yeri : -
Tür : Buhurdan zincir tepeliği.
Tip : B.t.II-b
Yazıt : -
Tarih : -
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Y : 4.8 cm.
G : 6.4-6.6 cm.
T.Y : 19.3 cm.
Yapım ve süsleme tekniği :
Tepelik döküm tekniği ile yapılmıştır.
Tasvir :
Eser korozyon ile kaplı olmasının dışında sağlamdır.

Tepelik altı kollu yıldız şeklindedir. Üstte 1,5 cm. çapında halka, altında bilya ve bir boğum bulunmaktadır. Koni şeklinde genişleyen gövde altı kola ayrılır. Kollar üçgen şeklindedir ve uçları yukarı kıvrılarak 0,7 cm. çapında birer bilya ile biter. Üç kolun altında 0,7 cm. çapında birer zincir bağlantı halkası bulunmaktadır.

Kaynakça : -

BUHURDAN:

Buhurdan, ökaristi ayininde kutsal eşyaları veya cenaze törenlerinde ölüyü tütsülemek için kokulu bitkilerin yakıldığı kaptır (1). Katalogda, İzmir Müzesi'nden 11, Fethiye ve Bursa Müzelerinden 7'şer, İstanbul Arkeoloji ve Çanakkale Müzelerinden 5'er, Antalya Müzesi'nden 4, Silifke ve Selçuk-Efes Müzelerinden 3'er, Amasra ve Eskişehir Müzelerinden 2'şer, Adana, Amasya, Ankara Anadolu Medeniyetleri, Burdur, Hatay, Kütahya, Manisa, Side, Ürgüp ve Yalvaç müzelerinden 1'er olmak üzere 59 buhurdan tanıtılmıştır.

İncelediğimiz buhurdanların gövdeleri genelde sağlamdır; 19 örnekte gövde hafif ezik veya kırıktır; ayrıca bunların zincir bağlantı halkalarından bir veya ikisi eksiktir. 2'sinin kaidesi kısmen kırıktır; 10'unun bir veya iki, 6'sının bütün ayakları eksiktir, 41 örnekte kaide tümdür. 9'unun zincirleri kısmen eksiktir, 23'ünün ise zincirleri mevcut değildir.

Katalogda tanıtılan 59 buhurdanın 6'sı yayınlıdır: bunlar İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki 3 (kat.no:21,46,50), Adana (kat.no:61), Selçuk-Efes (kat.no:75) ve Antalya (kat.no:49) müzelerindeki birer buhurdandır. Yayınlı 6 eserden Kumluca hazinesine ait buhurdan (kat.no:49) kontrol damgalarına göre 550-565 arasına, Adana Müzesi'ndeki buhurdan (kat.no:62) buluntu yeri ve üslup özelliklerine göre 5.yüzyıl sonuna tarihlendirilmektedir (Gough 1965:233-234).

Antalya Müzesi'ndeki silindirik gövdeli gümüş buhurdanın (kat.no:49) dışındaki 57 eserin malzemesi bronz, 1'inin demirdir. Antalya Müzesi'ndeki buhurdan gümüş kilise eşyalarından oluşan Kumluca hazinesine aittir. Buhurdanlarda gümüşün malzeme olarak çok ender kullanıldığı Türkiye

dışındaki müzelerde ancak 2 gümüş buhurdan bulunmasından anlaşılmaktadır (2). Bilinen eserler malzeme olarak bronzun tercih edildiğini göstermektedir.

Buhurdanlarda kullanılan yapım teknikleri dövme ve dökümdür (3). Bronzun kullanılmasına bağlı olarak daha çok döküm tekniği tercih edilmiştir. Altıgen gövdeli altı (kat.no:66,70,71,74,75,76) ve silindirik gövdeli bir buhurdanda (kat.no:59) dövme tekniği kullanılmıştır.

Katalogda yer alan buhurdanlarda kazıma ve kabartma tekniği uygulanmıştır. Kabartma tekniği figürlü süslemelerde (kat.no:19,43,44,45,49,62) ve bir örnekte (kat.no:73) içiçe daire motiflerinde kullanılmıştır.

Buhurdanların ağız çapları küresel gövdelilerde 6,5-12,5 cm., küresel dilimli gövdelilerde 10,7-14,4 cm., silindirik gövdelilerde 6,9-17 cm., altıgen gövdelilerde 7-11,9 cm. arasında değişmektedir. Dört tipte de 8-9 cm. çapındaki ağızlar yoğundur (4).

Türkiye müzelerinde tesbit edilen buhurdanların 27'si küresel, 3'ü küresel dilimli, 11'i silindirik, 18'i altıgen gövdelidir.

Küresel gövdeli buhurdanlar (27):

Küresel gövdeli buhurdanların gövdeleri yarım küre şeklindedir yani yarıçap gövde yüksekliğine eşittir (kat.no:19,21,33,35,36,37,38,40,42) veya yarım küreden daha büyüktür yani gövde yüksekliği yarıçaptan fazladır (kat.no:20,22,23,24,25,26,27,28,29,31,32,34,39,41,43,44,45). 1'i konik (kat.no:19), 10'u halka kaidelidir (kat.no:35,36,37,38,39,41,42,43,44,45). 16 örnek üç ayaklıdır (kat.no:20,21,22,23,24,25,26,27,28,29,30,31,32, 33,34,40).

Küresel gövdeli buhurdanların ağız kenarlarında iki farklı profil görülmektedir; ağız kenarı düz (kat.no:19,39,40,41,42,43,44,45) veya dışa çekiktir. Dışa çekik ağız kenarı gövdeye paralel olabilir (kat.no:32,33,34,36,37), yukarı doğru daralarak (kat.no:20,21,22,23,24,26,27,28,29,30,31,35) veya daralmadan yükselebilir (kat.no:25).

Bu tipin Sardis kazılarında bulunan benzerleri 5-7.yüzyıl arasına, Türkiye dışındaki müzelerde bulunan benzerleri 7.yüzyıl ortası veya öncesine tarihlendirilmektedir (5).

Küresel gövdeli buhurdanlardan İsa'nın yaşamından sahnelerin tasvir edildiği Burdur (kat.no:44) ve Side (kat.no:45) müzelerindeki örneklerin benzerleri üslup, ikonografi, yazıt gibi unsurlar ile 6-12.yüzyıl arasında çeşitli tarihlere yerleştirilmektedir. Farklı üslupta yapılmış buhurdanlardan Burdur Müzesi'ndeki 6-7.yüzyıla tarihlenen eserlere benzerlik gösterir (6).

Küresel gövdeleri dilimli buhurdanlar (3):

Küresel gövdesi dilimli buhurdanlardan bir örneğin (kat.no:47) gövdesi 6 dışbükey dilimlidir ve dilimler ağız kenarında devam eder. Birinin gövdesi (kat.no:48) 9 düz dilimlidir; gövde çokgene benzer. Birinin gövdesi (kat.no:46) 12 dışbükey dilimlidir; dilimler ağız kenarında devam etmez. Küresel dilimli buhurdanlardan biri konik (kat.no:46), biri halka kaidelidir (kat.no:48). 1 örnek üç ayaklıdır (kat.no:47).

Küresel dilimli gövdeli buhurdanların ağız kenarlarında iki farklı profil görülmektedir; ağız kenarı düz (kat.no:47,48) veya dışa çekiktir (kat.no:46).

Bu tipin Türkiye'de olduğu gibi Türkiye dışındaki müzelerde de örneği azdır. Sadberk Hanım Müzesi'ndeki buhurdan 6-13.yüzyıl arasına tarihlenirken, Berlin Müzesi'ndeki buhurdan tarihlendirilmemiştir (7).

Silindirik gövdeli buhurdanlar (11):

Silindirik gövdeli buhurdanlarda yarı çap gövde yüksekliğinden fazla (kat.no:49,51,52,53,54,55,56,57,58, 59) veya gövde yüksekliğine eşittir (kat.no:50). 9 eser üç, 1 eser 6 ayaklı, 1'i halka kaidelidir (kat.no:49).

Silindirik gövdeli buhurdanların ağız kenarlarında iki farklı profil görülmektedir; ağız kenarı düz (kat.no:49) veya dışa çekiktir (Kat.no:50,51,52,53,54,55, 56,57,58,59). Dışa çekik ağız kenarı gövdeye paraleldir.

Silindirik gövdeli buhurdanlardan Bursa Müzesi'ndeki altı ayaklı buhurdanın (kat.no:56) Kanada, Royal Ontario Museum'daki benzeri 5.yüzyıla tarihlendirilmektedir (Hayes 1984:120-121). Fethiye Müzesi'ndeki (kat.no:51) gövdesi profilli silindirik buhurdanın ve gövdeleri yüzeysel yivli veya düz olan buhurdanların 5-7.yüzyıla tarihlenen benzerleri Sardis kazılarında bulunmuştur (8). Hatay Müzesi'ndeki buhurdanın (kat.no:52) 6.yüzyıla tarihlenen benzeri Suriye'de Beth Shan Manastırı'nda bulunmuştur (9).

Altıgen gövdeli buhurdanlar (18):

Altıgen gövdeli 18 buhurdanda gövde biçimi aynıdır. İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki buhurdan kapaklıdır (kat.no:60) (10). Buhurdanların tümü üç ayaklıdır.

Altıgen gövdeli buhurdanlarda dip kısmı da ağız kenarı gibi çeşitlilik gösterdiğinden birlikte değerlendirilmiştir.

Buna göre iki farklı profil görülmektedir; ağız kenarı ve dip 3-4 sıra profilli veya her ikisi de düzdür (kat.no:62,77). Profilli örneklerde hem ağız kenarı hem dip dışa çekik (kat.no:61,63,66,67, 68) veya sadece ağız kenarı dışa çekik olabilir (kat.no: 60,64,65,69,70,71,72,73,74,75,76).

Altıgen buhurdanların en yaygın tipi olan ağız kenarı ve dip kısmı profilli örneklerinin 5-7.yüzyıla tarihlenen benzerleri Sardis kazılarında, 5-6.yüzyıla tarihlenen benzerleri Berlin Müzesi'nde bulunmaktadır (11). İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki kapaklı buhurdanın (kat.no:60) 6-7.yüzyıla tarihlenen benzeri ve İzmir Müzesi'ndeki buhurdanların (kat.no:61,64,65,72,73,74,77) 5-6.yüzyıla tarihlenen benzeri Berlin Müzesi'ndedir (12).

Buhurdanların bir zemine oturması *kaide* veya *ayak* ile sağlanmıştır. Katalogda tanıtılan eserlerde dört tip kaide ve ayak görülmektedir; konik kaide, halka kaide, üç ayak, altı ayak.

Konik kaide çok enderdir. Biri küresel, biri küresel dilimli iki buhurdanda görülür (kat.no:19,46). Konik kaide buhurdanın gövdesine birleştiği yerden aşağıya doğru genişler ve yüksektir.

Halka kaide, küresel, küresel dilimli ve silindirik gövdeli 12 buhurdanda görülür (kat.no:35,36,37,38,39,41, 42,43,44,45,48,49). Kendi içinde iki farklı uygulaması vardır; düzgün bir halka şeklindedir veya buhurdana birleştiği yerden aşağıya doğru hafif bir eğimle genişler.

Ayaklar 37 eserde üç, birinde altı adettir. Küresel, küresel dilimli, silindirik ve altıgen gövdeli buhurdanlarda aynı yoğunlukta karşımıza çıkar.

Buhurdanın dip kısmına kare şeklinde bir levha ile birleşen elips biçimindeki ayağın ucu bilyalıdır. Silindirik gövdeli bir örnekte karşımıza çıkan bu tip, ayak sayısının altı olması ile de diğer ayaklardan farklılık gösterir (kat.no:56).

Küresel gövdeli üç örnekte ayaklar uç kısmındaki yivler nedeniyle bir hayvan ayağını andırır (kat.no:20,21,26). Ayakların kendi içinde beş farklı biçimi vardır; ön yüzde ortaya doğru daralan veya genişleyen, alta doğru tekrar genişleyen veya daralan ayağın kavis yapan köşesi yarım daire şeklinde çıkıntı yapan parça yüzeye oturur (kat.no:20,21,22,23,24,25,26,27,28,29,30,31,60,61,69,70,71, 74,75,76).

Silindirik veya dörtgen şeklindeki ayak uca doğru yaptığı çıkıntı ile yüzeye oturur. Bazı örneklerde ayak buhurdanın gövdesine küremsi bir parça ile birleşir (kat.no:32,33,34,47,50,51,53,54,57,59,67).

Ayak gövdeye dik veya eğimli birleştirilmiş dörtgen şeklindedir (kat.no:40,52,54).

Aşağıya doğru daralan üçgen şeklindeki ayağın ucu yukarı doğru kıvrılır. Ayak kavis yapan köşesi ile yüzeye oturur. Altıgen gövdeli iki buhurdanda görülen bu tip, altıgenin iki yüzünün birleştiği kısımda yer alır (kat.no:72,73).

Buhurdanların sallanması ve asılması için gerekli olan zincirleri ağız kenarına birleştiren *bağlantı yerleri* 59 buhurdanda yedi farklı biçimde karşımıza çıkmaktadır. En basit tip, ağız kenarında gövdeye açılan delikdir (kat.no:40,43).

İkinci tip, ağız kenarına paralel (kat.no:20,21,22, 23,24,26,28,29,30,31,35,36,37,38,41,58,62) veya dikey

yerleştirilmiş halkadır (kat.no:27,34,44,49,51,53,54,55, 57,59,63,64,65,66,67,68,69,70,71,72,73,74,75,76,77). Bir örnekte ağız kenarına paralel halkanın iki yanında birer bilya vardır (kat.no:47).

Üçüncü tip, ağız kenarına paralel yerleştirilen yarım daire şeklinde bir levhanın eksenine dikey birleştirilmiş yarım halkadır (kat.no:19).

Dördüncü tip, ağız kenarına dikey yerleştirilmiş ve gövdeden dışa taşan, ortası delikli elips biçimindedir (kat.no:60,61).

Beşinci tip, ağız kenarına paralel yerleştirilmiş bağlantı yeri, iki yanda kademeli, yarım daire şeklindeki orta kısmı deliklidir (kat.no:25,39,41,48,50,52).

Altıncı tip, ağız kenarına paralel yerleştirilmiş bağlantı yeri, stilize palmet biçiminde, iki yaprağın ortasındaki yarım daire şeklindeki kısım deliklidir (kat.no:32,33,42, 45,46).

Yedinci tip, ağız kenarına paralel yerleştirilmiş, birbirine birleşik, iki yanda kademeli, ortaları delikli iki yarım daireden oluşur (kat.no:56).

Zinciri kısmen veya tümüyle mevcut 28 buhurdanın yanı sıra tepelikleri ile birlikte günümüze ulaşan 2 zincir tesbit edilmiştir. Buhurdanların asılması veya sallanmasını sağlayan zincirler 3 çeşittir; birincisi, bir zincir halkası ile ağız kenarına birleşen, dikey kollarında birer halka bulunan haça takılı, mekik biçiminde üç boğumlu ikişer parçadan oluşan zincirdir (kat.no:19). İkincisi, halkalardan oluşan zincirlerdir. Bu grupta farklı tipte halkalar bulunmaktadır: üst kısımları doksan derece dönük "S" şeklinde (kat.no:

20,21,24,28,30,33,38,40,41,46,49,51,52,57,62,65,67,68,70,72, 75,77,78), yuvarlak bir halkanın iki ucunun kanca gibi arkaya katlanması ile oluşan (kat.no:74) veya bir telin oval biçimde kıvrılması ve birbirine geçtiğinde örgü motifi oluşturan (kat.no:73,79) halkalar. Bu örneklerden Kütahya Müzesi'ndeki buhurdanın (kat.no:36) zincirlerinin uçlarına iki ucunda halka olan, ortası iki yana genişletilerek mekik görünümü verilmiş yassı birer levha takılmıştır. Eskişehir Müzesi'ndeki buhurdanın (kat.no:57) zincirlerinin ortalarında birer Yunan haçı bulunmaktadır. Üçüncü tip, iki ucu halka şeklinde kıvrılmış bir veya birden fazla telden oluşan zincirlerdir (kat.no:35,54).

Buhurdanların ağız kenarına takılan zincirleri üstte *tepelik* adı verilen parçalar birleştirmektedir. Tepeliğinin üzerinde halka ve kanca bulunan örnekler de vardır. Zincirleri mevcut olan 28 buhurdandan 10'unun tepeliği mevcuttur. Ayrıca müzelerde buhurdanları günümüze gelemeyen 7 tepelik tesbit edilmiştir. Tepeliğin yanı sıra zincirleri disk, haç, halka ve kanca gibi unsurların birleştirdiği buhurdanlar da bulunmaktadır.

Tepelik ile birleştirilen zincirlerde tepelikler 3 ana grupta toplanabilir: çan biçimi tepelik (kat.no:35,73,86), kol uçları yukarı kıvrılmış üç kollu tepelik (kat.no:87), kol uçları yukarı kıvrılmış ve birer bilya ile sonuçlanan altı veya daha çok kollu tepelik (kat.no:19,30,46,49,57,78,79,88,89,90,91,92).Tepeliklerin üzerinde genellikle bir boğum, bir bilya ve kancanın takılabilmesi için bir halka vardır.

Bazı buhurdanlarda zincirleri halka, disk, haç, kanca gibi unsurlar birleştirmektedir. Muhtemelen tepeliği de olan bu zincirlerin tepelikleri günümüze gelememiştir. Zincirleri birleştiren disklerden ikisinin yüzeyinde kristogram (kat.no:20,80), birinde haç (kat.no:81) bulunmaktadır.

Halka ile birleştirilmiş zincirlerde halkalar yuvarlak olabileceği gibi (kat.no:21,41,65,75), üçgen (kat.no:74) veya düğüm şeklinde olabilir (kat.no:67).

Kanca ile birleştirilmiş zincirlerde kancanın bir ucu kıvrılarak halkaya dönüştürülmüş, üst ucu ise "U" şeklinde kıvrılmıştır (kat.no:33,38,51,52,68,70).

Üç örnekte çeşitli unsurlar birarada kullanılmıştır. Silifke Müzesi'ndeki buhurdanda (kat.no:40) zincirleri birleştiren halkaya bir haç ve kanca, Adana Müzesi'ndeki buhurdanda (kat.no:62) zincirleri birleştiren halkaya kanca, haç ve üstte bir kanca daha takılıdır. Kütahya Müzesi'ndeki eserde ise (kat.no:36) zincirleri birleştiren halkaya dikdörtgen şeklinde, üzerinde 7 kollu şamdan tasviri olan bir levha ve kanca takılıdır.

Buhurdanların üzerinde, dini içerikli tasvirler, bitkisel ve geometrik motifler olmak üzere üç tip süsleme görülür.

Dini içerikli tasvirlerde; İsa'nın yaşamından sahneler, tek figürler, sembolik motifler görülür. 3 buhurdanda (kat.no:44,45,49) İsa'nın yaşamından, üçünde tek figürler tasvir edilmiştir (kat.no:19,43,62).

Burdur (kat.no:44) ve Side (kat.no:45) müzelerindeki küresel gövdeli buhurdanlarda İsa'nın çocukluğu ve çektikleri döneminden, Antalya Müzesindeki buhurdanda (kat.no:49) çocukluğundan alınan sahneler tasvir edilmiştir.

Burdur Müzesi'ndeki buhurdanda; müjde, Meryem'in Elizabeth'i ziyareti, İsa'nın doğumu, çobanların yıldızı izlemeleri, vaftiz, çarmıha gerilis, mezar başında kadınlar sahneleri tasvir edilmiştir. Side Müzesi'ndeki buhurdanda;

(565-578) ve 577'de "comes sacrarum largitionum" olan Theodoros Petri'nin monogramları bulunduğundan Dodd tarafından 565-578 arasına tarihlendirilmektedir (1961: 99; Mango 1986:147).

Malzeme : Gümüş.

Ölçü : Y : 31 cm.
Ç : 25 cm.
K : 0.1-0.3 cm.
A : 480.4 gr.

Yapım ve süsleme tekniği :

Eser döküm tekniği ile yapılmış ve üzeri yaldızlanmıştır. Süslemeler ise kazıma tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Eserin onaltı dilimli çerçevesindeki üç dilimin hemen hemen tamamı, biri ise kısmen kırıktır. Ayrıca gövdede 5,5 cm. uzunluğunda bir çatlak vardır.

Yelpaze, etrafı onaltı dilimle çevrilmiş bir daire ve sap kısmından oluşmaktadır. Her iki yüzde aynı süsleme vardır. Eserin yüzeyinde serafim tasviri bulunmaktadır. Altı kanadın ortasında meleğin yüzü, iki yanda elleri, altta ayakları ve ayakların yanında yanan tekerlekler görülmektedir. Kenardaki dilimlerin içleri ise tavuskuşu tüyü motifleri ile bezenmiştir.

Serafim tasvirinin ekseninde sap kısmı bulunur. Sapın ucunda ahşap asanın takılabilmesi için bir delik vardır.

Kaynakça :
1. Ebersolt 1911: 409-410
2. Fıratlı 1955: 44
3. Rice 1959: 304
4. Dodd 1961: 99
5. Weitzmann 1979: no.553
6. Mango 1986: 147-149

YELPAZE:

Yelpaze, ökaristi ayininde altardaki kutsal ekmek ve şaraba gelebilecek toz ve böcekleri uzaklaştırmak ve/veya altardaki tütsünün kokusunu etrafa yaymak için kullanılır. Katalogda İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nden 1 eser tanıtılmıştır.

Yelpazenin etrafındaki 16 dilimden üçünün yaklaşık tamamı, birinin yarısı kırıktır. Kırık kısımda gövdeye uzanan bir çatlak bulunmaktadır. Eser yayınlıdır (kat.no:93).

Yelpazenin malzemesi gümüş, yapım tekniği döküm, süsleme tekniği kazımadır. Tasvirin üzeri yaldızlıdır. Yelpaze iki kısımdan oluşur. Birinci kısım kenarı onaltı dilimli disk, ikinci kısım asanın tutturulacağı saptır.

Türkiye ve Türkiye dışındaki müzelerden birer örnek tesbit edilebildiğinden yelpazelerin boyutları hakkında genel bir sonuca varılamaz. Çapı 25 cm. olan eserin sap dahil yüksekliği 31 cm.dir.

Eserin iki yüzünde aynı süsleme vardır. Disk kısmında serafim, kenarında onaltı dilimin her birinin içinde tavuskuşu tüyleri tasvir edilmiştir. Ön yüzünde süsleme ince bir işçilik gösterirken, aynı süsleme arka yüzde daha basit bir kazıma tekniği ile ve ayrıntısız yapılmıştır.

Serafimin yüzünde gözler, dudaklar ve ağız büyüktür, yüzü tümüyle kaplar. Eller avuçları seyirciye dönük olarak iki yana açıktır ve figüre oranla büyüktür. Cepheden tasvir edilen ayaklar topuklara kadar birleşik, parmak kısımları iki yana açıktır ve figürle orantılıdır.

Meleğin kanatları, dilimlerin içindeki tavuskuşu tüyleri ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir. Eserin tümünde kaliteli bir işçilik ve üslup görülmektedir.

Yelpazede yazıt yoktur. Sapın ön yüzeyinde 6.yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen 4 kontrol damgası bulunmaktadır. Eserin malzeme, teknik, form, boyut, süsleme ve tarih açısından tıpkı benzeri Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu'ndaki Riha hazinesine ait yelpazedir (Ross 1962:15-17).

Katalog no : 94
Res.-çiz. no : res.143-144
İnceleme Tarihi : 8-9.4.1993
Yeri : Antalya Müzesi.
Depo.
env.no: 1034-1086, 1055
Kumluca Savcılığından. 23.9.1963
Kumluca'nın 2 km. batısındaki Hacıveliler köyünün kuzeyinde Büyük Asar mevkiinde bulunmuştur (Hellenkemper 1992:65).
Yapım yeri : Bkz.kat.no:4
Tür : Kitap kapağı.
Tip : -
Yazıt : .....WC.
Tarih : Bkz.kat.no:4.
Malzeme : Gümüş.
Ölçü : 1- E(k):13 cm. 2-a) B(k):13 cm.
B(k):16 cm. b) B(k):10 cm.
K :0.1 cm. c) B(k):5.5 cm.
Yapım ve süsleme tekniği :

Eser dövme, süslemeleri arkadan çekiçleyerek kabartma tekniği ile yapılmış ve yaldızlanmıştır.

Tasvir :

Bir levhası günümüze gelen kapağın, üst sol köşesi ve üç figürün parçaları mevcuttur.

Kitap kapağı muhtemelen dikdörtgen şeklindedir. Üst köşesi günümüze gelen birinci levhanın kenarlarında 1 cm. enindeki şeritler arkaya kıvrılmıştır. Kapağı 1,7 cm. eninde bir şerit çevreler. Ardarda dizilmiş üçlü yapraklarla bezeli iki şeridin birleştiği köşedeki kare bölümün içinde dört sivri yapraklı bir çiçek motifi bulunmaktadır. Uzun kenardaki şeritte, süslemeyi altı yapraklı çiçek motifi bölmektedir. Mevcut kısımdan anlaşıldığı kadarıyla korint başlıklı sütunların taşıdığı sivri kemerli bir niş veya mimari mekan tasvir edilmiştir. Kemerin yüzeyi kenar şeritteki süslemenin aynısı ile doldurulmuştur. Kemerin

sütuna oturduğu kısımda altı kollu yıldız tasviri vardır. Kemerin üzerinde başının yanında üzüm salkımı olan bir tavus kuşu vardır. Tavusun kanatları, tüyleri ayrıntılı olarak işlenmiştir. Sivri kemerin oluşturduğu üçgen kısımda palmet motifi vardır.

Kapağa ait ikinci levha üç parçadan oluşmaktadır. Yanyana tasvir edilmiş üç figür bulunmaktadır. Birinci parçadaki iki figürden soldakinin başı ve dizlerine kadar gövdesi mevcuttur. Haleli, sakallı ve uzun elbiselidir. Takdis eden sağ eli göğsünün üzerindedir. Yanındakinin halesi, omuzları, ikinci parçada ise dizden aşağısı görülebilmektedir. Halesinde bir haç kolu görülebilen ikinci figür İsa olmalıdır. Üçüncü parçada üçüncü figürün boynu ile beli arasında kalan kısım ve göğsünün üzerinde duran sağ kolu mevcuttur. Bu kısımlar hemen hemen tamamı günümüze gelen figür ile aynıdır.

Kaynakça : 1. Fıratlı 1965: 525, fig.7,8

KİTAP KAPAĞI:

Kitap kapağı, ayinlerde okunan incil ya da dua kitabı gibi kutsal kitapları muhafaza etmek için kullanılır (1). Katalogda, Antalya Müzesi'nden 1 kitap kapağı tanıtılmıştır.

Kapağın bir levhası mevcuttur (kat.no:94). Kırık olan levhanın üst köşesi ve figürlere ait parçalar korunabilmiştir. Eser yayınlıdır.

Kumluca hazinesine ait olan kapağın malzemesi gümüştür. Dövme tekniği ile yapılan eserin süslemesi arkadan çekiçleyerek kabartma tekniğinde yapılmış ve altın yaldız kullanılmıştır (2). Kumluca ve diğer kilise hazinelerine ait kitap kapakları dikdörtgen biçiminde iki levhadan oluşur. Levhaların bir dar kenarlarında diğer levha ile bağlantısını sağlayan pim delikleri bulunur.

Eser kırıktır; orijinal boyutları Washington D.c., Dumbarton Oaks Koleksiyonu'ndaki Kumluca hazinesine ait diğer kitap kapakları dikkate alındığında 30 x 24-25 cm. olmalıdır. Bu ölçüler Antakya hazinesine ait, 6-7.yüzyıla tarihlenen kitap kapaklarının boyutları ile benzerlik göstermektedir (3).

Kitap kapağının üzerinde figürlü ve bitkisel süslemeler birlikte kullanılmıştır. Kırık parçalar halinde ele geçen kapağın değerlendirmesi Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu'nda bulunan aynı hazineye ait kitap kapağına göre yapılmıştır. Figürler, sivri kemerli bir niş içinde durmaktadır. Cepheden tasvir edilen figürlerden birinin yüzü günümüze ulaşmıştır. Baş vücut ile orantılıdır. Saç ve sakal ayrıntılı işlenmiştir, gözler büyük, kaşlar kavislidir, ince ve uzun burun çizgileri kaşlarla birleşir. Gözler, burun ve hafif aralık duran ağız birbiriyle orantılıdır. Kulaklar göz

hizasında ve cepheden tasvir edilmiştir. Yüzde ifade yoktur. Elbise kıvrımları kazıma çizgilerle verilmiştir.

Figürlerden yalnızca ortada duranın kimliği belirlenebilir. Halesinde haç tasviri olan bu figür İsa'dır. Diğer figürler araştırmacılar tarafından havariler olarak tanımlanmaktadır (Fıratlı 1965:525; Boyd 1992:23). Bitkisel süsleme kapağı çevreleyen şeritte ve mimariyi oluşturan kemerin içinde kullanılmıştır.

Kapağın üzerinde görülen iki harften (...WC) yazıtlı olduğu anlaşılmaktadır. Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu'nda bulunan aynı süslemenin kullanıldığı kapaktaki yazıt ile muhtemelen aynıdır ve bir ithaf yazıtıdır:
Anlamı: "Diakon Prinkipios, Stephanos ve Leontia'nın anısı ve sükuneti için"' dir (Boyd-Mango 1992:23).

Eser Fıratlı ve Boyd tarafından 6.yüzyıla tarihlenir. Hazinedeki damgalı eserler gibi 550-565 yılları arasında yapılmıştır (Fıratlı 1965:525; Boyd-Mango 1992:9).

BÖLÜM NOTLARI

(1) Ayrıntılı bilgi için bkz.Bölüm II.A.2.B-Ökaristi Ayininde Kullanılan Objeler.

(2) Dumbarton Oaks Koleksiyonundaki kitap kapakları için bkz. Boyd-Mango 1992:res.22.1-9,23.1-6; Antakya hazinesine ait kitap kapakları için bkz.Mango 1986:no.44,45,46.

(3) Ayrıntılı bilgi için bkz.Bölüm IV-Liturjik Eserlerde Malzeme ve Teknik.

Katalog no : 95
Res.-çiz. no : res.145-151
İnceleme Tarihi : 4.2.1993
Yeri : İstanbul Arkeoloji Müzeleri.
Depo.
env.no: 8051
Satın alma. 1969.
Divriği, Opsikom.
Yapım yeri :

Dodd'a göre figürlerin üslup ve ikonografisi haçın başkentte yapıldığını göstermektedir. Daha kaba bir üsluba sahip olan yazıt ise başkente uzak bir merkezde taşralı işçiler tarafından yapılmıştır (1987:178).

Tür : Tören haçı.
Tip : H.I-b.
Yazıt :

Yazıt haçın arka yüzünde yatay ve dikey kollarda yer alır:

1- Dikey kolda:+ⲁⲛⲁⲙⲛⲥⲙⲁⲛⲁⲙⲛⲥⲛⲙⲉⲙⲛⲥⲙⲛⲧⲁⲙⲛⲥⲙⲛⲁⲙⲛⲥⲙⲛⲁⲙⲛⲥⲛ3
Yatay kolda: ⲟⲩⲣⲣⲛ3ⲧⲏⲛⲣⲥⲧⲙⲟⲩⲙⲁⲣⲁⲙⲁⲛⲧ

"Şefaatçısının minnettarlığıyla ..... sundu, Aziz Georgios, Caginkom" (Mango 1986:249; Dodd 1987:166)).

2- Sapın ön yüzünde 4 damga bulunmaktadır. Biri haç, biri kare, biri yuvarlak sonuncusu ise bir kenarı yuvarlatılmış dikdörtgen şeklindedir.

Tarih :

Damgalar Jüstinyen dönemine (527-547) arasına tarihlenmektedir. (Fıratlı 1969:180; Atasoy-Parman 1983:171; Mango 1986:249; Dodd 1987:166)..

Malzeme : Gümüş.
Ölçü : E : 33.5 cm.
B : 49 cm.
T.B : 58 cm.
K : 0.2-0.3 cm.
Yapım ve süsleme tekniği :

Haç döküm, süslemeler kazıma tekniği ile yapılarak altın yaldızla kaplanmıştır.

Tasvir :

Sağlam olarak günümüze gelebilen haçın yatay kolundaki zincirin ucunda asılı olması gereken "A" harfi kayıptır.

Latin haçı formundaki eserin kolları merkezden uçlara doğru genişleyerek ikişer daire ile sonuçlanır. Alt kolda aşağıya doğru daralan ve uç kısmında bir delik olan sap bulunmaktadır. Ön yüzünde, kolların uçlarında ve merkezde 3,2-3,7 cm. çaplarında birer madalyon vardır. Üst koldaki madalyonda İsa, merkezde Meryem, alt kolda kimliği tesbit edilemeyen bir kadın, iki yan kolda melek büstleri tasvir edilmiştir.

İsa, haçlı haleli, uzun saç ve sakallıdır. Görünmeyen elinde kitap tutmaktadır. Meryem, baş örtülü bir ucu sol omuzuna atılmış bir pelerin giymektedir. Halesinde, tam eksende küçük bir haç vardır. Alt koldaki kadın figürünün de aynı şekilde başı örtülü va halelidir. Pelerininin iki ucu önde düğümlenerek bağlanmıştır. Melek büstleri birbirinin aynısıdır. İkisinin de başı merkezdeki Meryem tasvirine dönüktür. Saçları dalgalı olan melekler hallelidir.

Figürlerin kimliğini belirlemeye yardımcı olacak herhangi bir yazı olmamakla birlikte İsa ve Meryem tesbit edilebilmektedir. Melek portrelerinin başmelek Mikael ve Gabriel'e ait olduğu söylenebilir (Dodd 1987: 165). Sadece alt koldaki kadın figürünün kim olduğunu çözümlemek mümkün değildir. Herhangi bir yazıt olmadığı gibi, tanımamıza yardımcı olabilecek belirleyici bir özelliği de yoktur.

9 cm. uzunluğundaki sapın ucunda bir asaya takılabilmesi için 0,6 cm. çapında bir delik vardır. Haçın diğer yüzünde yatay ve dikey kolları kaplayacak şekilde Ermenice yazıt bulunmaktadır. Yatay kolların alt kenarında birer delik vardır. Bunlardan birine takılı olan zincirde "W" harfi sallanmaktadır. Diğer koldaki zincirin ucu boştur.

Kaynakça : 1. Fıratlı 1969:180

2. Atasoy-Parman 1983:171, C.48

3. Mango 1986:249
4. Dodd 1987:165-179

Katalog no : 96
Res.-çiz. no : res.152-153
İnceleme Tarihi : 30.6.1993
Yeri : Seyitgazi Müzesi.
Depo.
env.no: A-38-68
-. 31.6.1968
Sandıközü köyü, Seyitgazi.
Yapım yeri : -
Tür : Tören haçı.
Tip : H.I-b.
Yazıt : -
Tarih : -
Malzeme : Demir üzerine bronz kaplama.
Ölçü : E : (k) 17.7 cm., (r) 20.5 cm.
B : 32 cm.
T.B: (k) 42.2 cm., (r) 42.5 cm.
K : 0.3 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Dövme tekniği ile yapılan haçın üzeri bronz levhalarla kaplanmıştır. Kolların birleştiği kısımda, yatay kolun üzerindeki çizgiler haçın üzerinde kazıma tekniği ile yapılmış süslemeler olduğuna işaret etmektedir.

Tasvir :

Haçın yatay kolları ve üst kolun ucundaki daireler kırıktır. Kaplama levhaları bir yüzde merkezde ve sap kısmında, diğer yüzde bir yatay kolda tümüyle, bir yatay kolun ucunda, dikey kolda ise merkezde ve sap kısmında eksiktir.

Latin haçı formundaki eserin kolları merkezden uçlara doğru genişleyerek ikişer daire ile sonuçlanmaktadır. Dairelerin arasında kalan kısım içbükeydir. Alt kolda

aşağıya doğru daralan yassı sap bulunmaktadır. Haçın iki yüzü de düzdür.

Kaynakça : -

Katalog no : 97
Res.-çiz. no : res.154-155
İnceleme Tarihi : 20.11.1992 / 8-9.4.1993
Yeri : Antalya Müzesi.
Depo.
env.no: 3.49.73
Hediye. 17.8.1973
-
Yapım yeri : -
Tür : Tören haçı.
Tip : H.I-b.
Yazıt : -
Tarih : -
Malzeme : Demir.
Ölçü : E : (k) 19,4 cm., (r) 19.8 cm.
B : 21.2 cm.
T.B : 26.7 cm.
K : 0.1-0.4 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Eser dövme tekniği ile yapılmış, kollar birbirine perçin ile tutturulmuştur.

Tasvir :

Haçın yüzeyi tamamen paslanmıştır, üst kolundaki dairelerden birinin yarısı kırıktır.

Latin haçı formundaki eserin merkezinde kollar şişkindir. Merkezden uçlara doğru incelen kollar uç kısımlarında genişleyerek ikişer daire ile sonuçlanmaktadır. Dairelerin arasında kalan kısımlar içbükeydir. Alt kol merkezdeki gibi şişkinleşerek içi boş, konik biçimli, 5,9 cm. uzunluğundaki sap ile birleşmektedir. Haçın iki yüzü de düzdür.

Kaynakça : -

Katalog no : 98
Res.-çiz. no : res.156
İnceleme Tarihi : 27.5.1994
Yeri : Kütahya Müzesi
Depo.
env.no: 356
-
-
Yapım yeri : -
Tür : Tören haçı.
Tip : H.I-c.
Yazıt : -
Tarih : 6-7.yüzyıl (Acara).
Malzeme : Bronz.
Ölçü : E : (k) 8.5 cm., (r) 9.5 cm.
B : 13.4 cm.
T.B: (k) 19 cm., (r) 19.5 cm.
K : 0.1-0.2 cm.
Yapım ve süsleme tekniği :

Eser döküm, süslemeler kazıma tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Haçın üst ve yatay kollarının ucundaki birer palmet tümüyle, üst ve yatay kollardan birindeki palmetlerin ise birer yaprağı ile sapın ucu kırıktır. Tüm yüzeyi korozyon ile kaplıdır.

Latin haçı formundaki eserin kolları merkezden uçlara doğru genişleyerek ikişer palmet ile sonuçlanır. Palmetlerin arasında kalan kısımlar içbükeydir. Alt kolda, eksende aşağıya doğru daralan, 7 cm. uzunluğunda sap bulunmaktadır. Kolların ucunda ve merkezde içiçe dairelerden oluşan süslemeler vardır. Yatay ve alt kollardaki dairelerin çapı 0,5 cm. dir ve içiçe üç daireden oluşur. Üst kol ve

merkezdekiler içiçe dörder daireden oluşur ve çapları 1 cm. dir. Eserin arka yüzü düzdür.
Kaynakça : -

Katalog no : 99
Res.-çiz. no : res.157
İnceleme Tarihi : 27.5.1994
Yeri : Kütahya Müzesi
Depo.
env.no: 7681
Satın alma. 4.6.1984
-
Yapım yeri : -
Tür : Tören haçı.
Tip : H.I-b.
Yazıt :

Harfler haçın her koluna dağılmıştır.

1- ⍺HΛH4(ΘϴЄ(ϐHTH(

"Thesbai'li Aziz Elias".

Tarih : 6-7.yüzyıl (Acara).
Malzeme : Bronz.
Ölçü : E : 11 cm.
B : 16 cm.
T.B: (k) 23 cm., (r) 23.5 cm.
K : 0.1-0.2 cm.
Yapım ve süsleme tekniği :

Eser döküm, süslemeler kazıma tekniği ile yapılmıştır.
Tasvir :

Haç merkezden ve sapın gövdeye birleştiği kısımdan kırıktır. Ancak tüm parçalar günümüze gelmiştir.

Latin haçı formundaki eserin kolları merkezden uçlara doğru genişleyerek ikişer daire ile sonuçlanır. Dairelerin arasında kalan kısımlar içbükeydir. Alt kolda 8,8 cm. uzunluğunda sap bulunmaktadır. Sap alt kola birleştiği kısmın 0,8 cm. altında 2 cm. çapında bir daire şeklinde

genişledikten sonra aşağıya doğru daralır. Haçın ön yüzünde, kol uçlarındaki dairelerde birer, kollarda ise beşer adet içiçe dairelerden oluşan süslemeler vardır. Eserin arka yüzü düzdür.

Kaynakça : -

Katalog no : 100
Res.-çiz. no : res.158
İnceleme Tarihi : 28.5.1994
Yeri : Uşak Müzesi
Depo.
env.no: 7.36.71
Satın alma. 15.3.1971
-
Yapım yeri : -
Tür : Tören haçı.
Tip : H.I-b.
Yazıt : -
Tarih : 6-7.yüzyıl (Acara).
Malzeme : Bronz.
Ölçü : E : 6.7 cm.
B : 9.7 cm.
T.B : 14.3 cm.
K : 0.1-0.2 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Eser döküm tekniği ile yapılmıştır. Süslemelerde kazıma tekniği kullanılmıştır.

Tasvir :

Haçın alt kolu kırıktır. Yüzeyi tamamen korozyon ile kaplıdır.

Haç kolları merkezden uçlara doğru genişleyerek ikişer damla ile sonuçlanır. Kare şeklindeki merkezin köşelerinde üçgen çıkıntılar vardır. Alt kolda boyu 5,4 cm., eni 0,5-0,3 cm. olan sap bulunmaktadır. Kol uçlarındaki dairelerde birer, haç kollarında her biri kolun kenarlarına gelecek

şekilde yerleştirilmiş dörder, merkezde bir olmak üzere içiçe iki daireden oluşan süslemeler vardır. Arka yüzü düzdür.

Kaynakça :

Katalog no : 101
Res.-çiz. no : res.159-161
İnceleme Tarihi : 28.5.1994
Yeri : Uşak Müzesi
Depo.
env.no: 23.1.71
Satın alma. 9.7.1971
-
Yapım yeri : -
Tür : Tören haçı.
Tip : H.I-b.
Yazıt : -
Tarih : -
Malzeme : Demir.
Ölçü : E : (k) 37,1 cm., (r) 38.8 cm.
B : 56.5 cm.
T.B : 74.2 cm.
K : 0.1 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Haç kolları dövme tekniği ile yapıldıktan sonra birbirine lehim ile tutturulmuştur.

Tasvir :

Haçın üst kolu ve yatay kollarında toplam dört daire kırıktır. Kol uçlarındaki süslemelerin biri dışında yalnızca izleri kalmıştır. Yüzeyi tamamen paslanmıştır.

Haç kolları merkezden uçlara doğru genişleyerek ikişer daire ile sonuçlanır. Dairelerin aralarında kalan kısım içbükeydir. Alt kol, 23.6 cm. uzunluğundaki sapın 3,4 cm. lik kısmının içine geçer. Sapın başlangıcından 7,5 cm. altta zar şeklinde bir parça vardır, sonra sap ahşap asanın

geçebilmesi için konik hale getirilmiştir. Haçın merkezinde (Ç:2.5, Y:0.4 cm.) ve sağ yatay kolda (Ç:1.5-2.7, Y:0.4 cm.) dairevi iki çerçeve içinde kabara şeklinde süslemeler vardır. Üst kolda (Ç:2.2 cm.), sol yatay kolda (Ç:1.9) ve alt kolda da bu tür süslemeler olduğunu gösteren izler bulunmaktadır. Arka yüzü düzdür.

Kaynakça : -

Katalog no : 102
Res.-çiz. no : res.162
İnceleme Tarihi : 22.9.1994
Yeri : İzmir Arkeoloji Müzesi
Depo.
env.no: 13093
-
-
Yapım yeri : -
Tür : Tören haçı.
Tip : H.I-b.
Yazıt : -
Tarih : 11-12.yüzyıl (Acara).
Malzeme : Bronz.
Ölçü : E : 11.8 cm.
B : 18.9 cm.
T.B : (k) 21 cm., (r) 25 cm.
K : 0.2 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Eser döküm tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Haçın dikey kolunda iki, yatay kolunda bir damla ve sapın bir kısmı kırıktır.

Latin haçı formundaki eserin kolları merkezden uçlara doğru genişleyerek ikişer damla ile sonuçlanır. 3,3 cm. uzunluğundaki sap aşağıya doğru incelmektedir. Eserin her iki yüzü de düzdür.

Kaynakça : -

Katalog no : 103
Res.-çiz. no : res.163
İnceleme Tarihi : 23.9.1994
Yeri : Selçuk-Efes Müzesi
Depo.
env.no: 1.83.92
Satın alma. 29.12.1992.
Torbalı çevresi.
Yapım yeri : -
Tür : Tören haçı.
Tip : H.I-b.
Yazıt :

Yazılar üst kolda ve yatay koldaki figürlerin iki yanında yer almaktadır:

1- Ο ΑΓΚΟΟ(ΓΕΟΡΓΗΟ(ω
Ο ΑΓΗΠ(ΗΟΑΝΗ(
Ο ΑΓΗΟ(ΠΕΤΡΟ(

"Hagios Georgios", Hagios Ioannes" ve "Hagios Petrus" dur.

Tarih : 10-11.yüzyıl (Acara).
Malzeme : Bronz.
Ölçü : E : (k) 9.5 cm., (r) 10.2 cm.
B : (k) 11,5 cm.,(r) 12.2 cm.
T.B:(k) 14.5 cm., (r) 18.5 cm.
K : 0.2 cm.
Yapım ve süsleme tekniği :

Eser döküm tekniği ile biçimlendirilmiş, süslemeleri kazıma tekniği ile yapılmıştır. Sap haça lehimle tutturulmuştur.

Tasvir :

Haçın üst kolu ve bir yatay kolunun ucundaki daireler kırıktır. Alt kolu ve yatay kolun ucundaki bir daire kırılmış, daha sonra onarılarak yapıştırılmış ve arka yüzde birer levha parçası ile sağlamlaştırılmıştır.

Latin haçı formundaki eserin kolları merkezden uçlara doğru genişleyerek ikişer daire ile sonlanır. Dikey kolda, haleli, sakalsız, uzun elbiseli, orans duruşunda aziz Georgios tasviri bulunur. Yatay kollarda haleli, sakalsız, bele kadar tasvir edilmiş Aziz Ioannes ve Aziz Petrus yer almaktadır. Haç kollarının etrafını bir sıra düz çizgi ile bir sıra zikzak çizgi çevreler. Üst kolda ve kol uçlarındaki dairelerin içinde çizgisel süslemeler bulunmaktadır.

4,4 cm. uzunluğundaki sapın üst kısmı daire şeklindedir ve haçın alt kolu arasına geçecek şekilde yapılmıştır. Daire şeklindeki kısmın altında bir bilya ve üç sıra yiv bulunmaktadır. Aradaki kare prizmal bölümün altında iki sıra yiv daha vardır, bunun altında aşağıya doğru daralan sap yer alır.

Kaynakça : -

Katalog no : 104
Res.-çiz. no : res.164
İnceleme Tarihi : 24.10.1994
Yeri : Bursa Müzesi
Depo.
env.no: 2787
-
-
Yapım yeri : -
Tür : Tören haçı.
Tip : H.I-b.
Yazıt : -
Tarih : -
Malzeme : Demir.
Ölçü : E : (k) 35.3 cm., (r) 37 cm.
B : 50.5 cm.
T.B: (k) 61 cm., (r) 62 cm.
K : 0.2-0.3 cm.
Yapım ve süsleme tekniği :

Haç, dövme tekniği ile yapılmış, sap lehimle tutturulmuştur.

Tasvir :

Haçın üst kolundaki bir, yatay kolunun ucundaki iki daire ve sapın bir kısmı kırıktır. Yüzeyi tümüyle paslıdır.

Haç kolları merkezden uçlara doğru genişleyerek ikişer daire ile sonuçlanır. Dairelerin arasında kalan kısım içbükeydir. Alt kol aşağıya doğru daralan, 16 cm. uzunluğundaki sapın arasına girer. Haçın her iki yüzü de düzdür.

Kaynakça : -

Katalog no : 105
Res.-çiz. no : res.165
İnceleme Tarihi : 28.5.1994
Yeri : Uşak Müzesi
Depo.
env.no: 22.102.72
Satın alma. 28.7.1972
-
Yapım yeri : -
Tür : Tören haçı.
Tip : H.I-b.
Yazıt :

Yazıtın beş harfi üst kolda, ikişer harfi yatay kolların uçlarında bulunmaktadır:

1- ⊛ΓЄ⊛ΡΓΗΟC
"Hagios Georgios"

Tarih : 6-7.yüzyıl (Acara).
Malzeme : Bronz.
Ölçü : E : 10,1 cm.
B : 16.5 cm.
T.B : (r) 23.5 cm.
K : 0.1 cm.
Yapım ve süsleme tekniği :

Eser döküm, süslemeler kazıma tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Haçın alt kolu kırık, sap eksiktir. Yüzeyi tamamen korozyon ile kaplıdır.

Latin haçı formundaki eserin kolları merkezden uçlara doğru genişleyerek ikişer damla ile sonuçlanır. Kare şeklindeki merkezin köşelerinde üçgen çıkıntılar bulunmaktadır. Üst kolda, kolları uçlara doğru genişleyen 1,7 x 2,5 cm. boyutlarında bir Latin haçı vardır. Alt kolda sapın 0,6 cm. lik kısmı kalmıştır. Kol uçlarındaki dairelerde birer, kollarda herbiri kolun bir kenarına gelecek şekilde yerleştirirlmiş dörder, merkezde dikey yerleştirilmiş üç olmak üzere içiçe dairelerden oluşan bir süsleme vardır. Arka yüzü düzdür.

Kaynakça :

Katalog no : 106
Res.-çiz. no : res.166
İnceleme Tarihi : 8.2.1993
Yeri : İstanbul Arkeoloji Müzeleri.
Depo.
env.no: 7593
Satın alma.
-
Yapım yeri : -
Tür : Tören haçı.
Tip : H.I-b.
Yazıt :

Yazı sapın kare prizmal kısmında, dört yüzdeki açıklıkların altında yer alır:

1- a)XIεPεYX b)ICNCK c)-----ω d)εCKYTθ

a) "Başrahip"

Tarih : -
Malzeme : Demir üzerine bronz kaplama.
Ölçü : E : (k) 22.8 cm., (r) 30.5 cm.

B : (k) 32.5 cm., (r) 34.5 cm.
T.B : (k) 44.5 cm., (r) 47.5 cm.
K : 0,3 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Haç dövme tekniği ile yapılmış, üzerine aynı teknik ile yapılmış bronz levhalar perçinle tutturulmuştur. Sap kısmındaki süslemeler kazıma tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Yatay kollardan birinin yarısı, diğerinin ise ucundaki damlalardan biri kırıktır. Alt kol kırık olmakla birlikte günümüze gelmiştir. Eserin yüzeyi tümüyle paslanmıştır.

Latin haçı formundaki eserin kolları merkezden dışa doğru genişleyerek ikişer daire ile sonuçlanmaktadır. Dairelerin araları içbükeydir. Sap, alt kol arasına girecek şekilde haç ile birleşmektedir. Bu kısımda, aralarında dikdörtgen bir kısım olan iki daire vardır. Alttaki daire aşağıya doğru genişleyerek yatay bir dikdörtgen parça ile sonlanır. Bu parça bir bilya ile kare prizmal sapa birleşir. Haçın ön yüzünde, dikey ve yatay eksenlerde kol uçlarında ve merkezde 3,3 cm. çapında birer madalyonun izi bulunmaktadır. Diğer yüzü düzdür.

8 cm. uzunluğundaki sapın haça birleştiği kısmın ön yüzünde dairelerin içinde "+" ve altı kollu yıldıza benzer motifler, bilya ile birleşen kısımda ise simetrik verev çizgiler bulunmaktadır. Kare prizmal kısmın dört yüzünde, üstleri yuvarlatılmış dikdörtgen birer açıklık vardır. Açıklıkların altını yazı şeridi dolanmaktadır. Bu kısmın altında aşağıya doğru daralan yassı sap bulunur.

Kaynakça : -

Katalog no : 107
Res.-çiz. no : res.167
İnceleme Tarihi : 17.7.1993
Yeri : Amasra Müzesi.
Sergi.

env.no: A 78 G-2 (538)
13.7.1978
-

Yapım yeri : -
Tür : Tören haçı.
Tip : H.I-b.
Yazıt : -
Tarih : 6-7.yüzyıl (Acara).
Malzeme : Bronz.
Ölçü : E : (k) 8 cm., (r) 8.8 cm.
B : (k) 7.6 cm., (r)11.4 cm.
T.B : (k) 9 cm., (r) 14.5 cm.
K : 0.1 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Eser döküm, süslemeler geniş oyma (champleve) tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Haçın üst kolu tümüyle, yatay kollardan biri ve alt kolun ucundaki damlalar ile sapın bir kısmı eksiktir.

Latin haçı formundaki eserin kolları merkezden uçlara doğru genişleyerek iki damla ile sonuçlanır. Haçın merkezi kare şeklindedir. Alt kolda aşağıya doğru incelen sap bulunmaktadır. Haçın kollarında ve merkezinde eşkenar dörtgen oluşturacak şekilde yerleştirilmiş, içiçe iki daireden oluşan bir süsleme vardır. Damlaların içinde ise aynı motiften birer adet bulunmaktadır. Eserin arka yüzü düzdür.

Kaynakça : -

Katalog no : 108
Res.-çiz. no : res.168
İnceleme Tarihi : 27.6.1994
Yeri : Hatay Müzesi
Depo.
env.no: 11465

Djobadze kazısından. 29.8.1965
Barlaham Manastırı.

Yapım yeri : -
Tür : Tören haçı.
Tip : H.I-a.
Yazıt : -
Tarih : -
Malzeme : Demir.
Ölçü : E : 11,5 cm.
B : (k) 12,8 cm.,(r) 17.1 cm.
T.B : (k) 17 cm., (r) 22.5 cm.
K : 0.1-0.2 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Haç kolları dövme tekniği ile yapılıp birbirine perçinle tutturulmuştur.

Tasvir :

Haçın üst kolu, yatay kollarının uçları ve sapın bir kısmı kırıktır. Yüzeyi tamamen paslanmıştır.

Haç kolları merkezden uçlara doğru genişleyerek düz biter.Kolların köşeleri yuvarlatılmıştır. 4,2 cm. uzunluğundaki sap aşağıya doğru incelmektedir. Eserin iki yüzü de düzdür.

Kaynakça : -

Katalog no : 109
Res.-çiz. no : res.169
İnceleme Tarihi : Kasım 1988 / 20-23.12.1993
Yeri : Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi
Depo.
env.no: 165-69-74
Satın alma. 4.12.1974
Oraf.
Yapım yeri : -
Tür : Tören haçı.
Tip : H.I-b.

Yazıt :

Dikey kolun üst kısmında okunamayacak şekilde tahrip olmuş bir yazıt vardır.

Tarih : -

Malzeme : Bronz.

Ölçü : E : 14 cm.
B : 19.8 cm.
K : 0.1-0.3 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Eser döküm, yazıt ve süsleme kazıma tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Haçın yüzeyi korozyon tabakası ile kaplıdır, yazıt ve süsleme çözümlenemeyecek kadar tahrib olmuştur.

Latin haçı formundaki eserin kolları merkezden uçlara doğru genişler ve ikişer daire ile sonuçlanır. Dikey kolun alt kısmında 0,5 cm. çapında bir delik vardır. Bu deliğin etrafındaki daire şeklinde iz buraya eserin taşınabilmesi için perçinle eklenmiş bir sap olduğunu göstermektedir. Üst kolda haleli bir başın izleri, alt kolda ise elbisesinin bir kısmı görülebilmektedir. Bu izlerden anlaşıldığı kadarıyla tüm figür olarak cepheden tasvir edilmiş , uzun elbiseli ve haleli figür muhtemelen başının üzerindeki yazıtta adı verilen azizdir. Haçın arka yüzü düzdür.

Kaynakça : -

Katalog no : 110

Res.-çiz. no : res.170

İnceleme Tarihi : 27.5.1994

Yeri : Kütahya Müzesi
Depo.
env.no: 1209
Müsadere (Kütahya). 16.3.1967
-

Yapım yeri : -

Tür : Tören haçı.
Tip : H.I-b.
Yazıt : Yazıt yatay koldadır.
1- ΟΑΓΗΟ(ΒΟΗΦΟC
"Hagios Boiphos".
Tarih : -
Malzeme : Bronz.
Ölçü : E : 10.6 cm.
B : 14.2 cm.
K : 0.1-0.2 cm.
Yapım ve süsleme tekniği :
Eser döküm, yazıt kazıma tekniği ile yapılmıştır.
Tasvir :
Haçın bir yatay ve alt kolunun ucundaki birer damla eksiktir. Tüm yüzeyi korozyon ile kaplıdır.
Latin haçı formundaki eserin kolları merkezden uçlara doğru genişleyerek ikişer daire ile sonuçlanır. Alt kolun ekseninde bir perçin ve 0,2 cm. çapında yine bir perçine ait delik vardır. Haçın arka yüzü düzdür.
Kaynakça : -

Katalog no : 111
Res.-çiz. no : res.171-172
İnceleme Tarihi : 27.5.1994
Yeri : Kütahya Müzesi
Depo.
env.no: 352
-
-
Yapım yeri : -
Tür : Tören haçı.
Tip : H.I-b.
Yazıt :
Yazıt üst kol ve yatay kolda tek satır, alt kolda üç satır halindedir.

aynı sahneler tasvir edilmiş, ancak çobanların yıldızı izlemeleri sahnesi yapılmamıştır. Yurtdışındaki müzelerde bu tip 100'den fazla örnek bulunmaktadır (13).

Burdur Müzesi'ndeki buhurdanda, çobanların yıldızı izlemeleri sahnesinde, olayın doğada geçtiğini gösteren bitki tasvirleri dışındaki sahnelerde mekanı belirleyici bir unsur ve zemin çizgisi yoktur. Figürlerde vücut ve başlar orantılıdır. Yüzlerde göz ve burunlar büyüktür. Vaftiz sahnesinde Vaftizci Yahya tüm figürlere oranla daha büyük yapılmıştır. Elbise kıvrımlarının altında vücut hareketleri belirgindir. Bu tip buhurdanların tüm örneklerinde olduğu gibi çarmıha geriliş sahnesinde İsa'nın uzun bir elbise giydiği dikkati çeker (14).

Side Müzesi'ndeki buhurdan daha kaba bir döküm tekniği ile yapıldığından üslup farklıdır. Sahnelerde mekan ve zemin çizgisi olmaması, yüzlerde göz ve burunların büyük yapılması Burdur buhurdanı ile ortak özellikleridir. Figürlerde baş ve vücut orantılı değildir. "Müjde" ve "Mezar başında kadınlar" sahnelerindeki meleklerin başı diğer figürlerden daha büyüktür. Stilize edilmiş figürlerde vücutlar ve hareketleri belirgin değildir. "Vaftiz" ve "Mezar başında kadınlar" sahnelerinde yanyana duran iki figür tek vücuda, iki baş yapılarak tasvir edilmiştir. Elbise kıvrımları yüz hatlarındaki gibi yüzeysel çizgilerle yapılmıştır.

Meryem'in Elizabeth'i ziyaretinde alışılagelmişin aksine birbirlerine sarılmadan karşılıklı durmaları yine bu tip buhurdanlarda, ender örnekte karşımıza çıkan ikonografik bir özelliktir (15).

Antalya Müzesi'ndeki silindirik gövdeli, gümüş Kumluca hazinesine ait buhurdan (kat.no:49) malzemesi ve şeklinin yanı sıra sahne seçimi ve üslup bakımından da bu iki örnekten farklı özellikler göstermektedir. Sahneler; müjde,

su deneyi, Meryem ve Elizabeth'in buluşması, Beytüllahim'e gidiş, Doğum, çocuk İsa'nın banyosu ve çobanların yıldızı izlemeleri gibi İsa'nın çocukluğundan alınan konulardır (16).

Müjde ve doğum sahnelerinde figürler mekan içinde tasvir edilmiştir. Sahnelerde zemin çizgisi yoktur. Figürlerde baş ve vücut orantılıdır. Yüzlerde, göz, burun ve ağızlar belirgin ve orantılıdır. Saç ve sakalların kıvrımları ayrıntılı işlenmiştir. Elbise kıvrımlarının altından vücut hatları ve hareketleri belirgindir. Kullanılan malzeme ve tekniğin etkisi ile Kumluca buhurdanı Burdur ve Side buhurdanlarından daha kaliteli bir işçilik göstermektedir.

İstanbul Arkeoloji ve İznik müzelerindeki tek figürlü buhurdanlarda madalyon içindeki büstlerin kimliğini belirlemeye yarayacak herhangi bir yazı yoktur. İstanbul'daki buhurdanda (kat.no:19) ellerinde haç ve kılıç tutan üç figürün martir, bir eliyle takdis işareti yaparken diğeri ile kitap tutan figürün İsa olduğunu düşünmekteyiz (17). Yüzeyi tahrip olmuş eserde ayrıntılar belirgin değildir. Görülebildiği kadarıyla figürlerden üçü uzun, İsa olduğunu düşündüğümüz figür yuvarlak yüzlüdür. Göz, burun, ağız ve sakallar görülebilmekle birlikte günümüze ulaşan haliyle ayrıntılı işlendikleri söylenemez.

İznik Müzesi'ndeki buhurdan (kat.no:43) sergide olduğundan ayrıntılı incelenip üslup tesbiti yapılamamıştır. Ancak genel hatları ile İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki buhurdana (kat.no:19) benzerlik gösterir.

Adana Müzesi'ndeki altıgen buhurdanın (kat.no:62) her yüzünde tam boy tasvir edilmiş birer figür bulunmaktadır. Gough'a göre bu figürlerden biri İsa, ikisi melek, üçü aziz veya rahiptir (18). Figürleri yuvarlak kemerlerli nişler çevrelemektedir. Baş ve vücutlar orantılıdır. Yüzlerde

gözlerin dışındaki ayrıntılar belirgin değildir. Saçlar düzdür. Elbise kıvrımlarının altında vücudun hareketi görülebilmektedir.

Buhurdanlarda görülen tek sembolik motif haçtır. İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nden küresel ve silindirik gövdeli iki örnekte (kat.no:21,50), kolları merkezden uçlara doğru genişleyen ve ikişer daire ile sonuçlanan Yunan haçları gövdeye eşit aralıklarla yerleştirilmiştir. Amasra Müzesi'ndeki örnekte (kat.no:47), her dilimde, inci dizilerinden oluşan, kolları merkezden uçlara doğru genişleyerek ikişer daire ile sonuçlanan birer Latin haçı vardır. Side Müzesi'ndeki buhurdanda (kat.no:45) haç motifi kaidenin içindedir.

Bitkisel motifler; buhurdanlarda dini içerikli tasvirler ile birlikte kullanılmıştır. İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki buhurdanda (kat.no:19) bir sap üzerinde yer alan üç yapraklı, stilize palmet motifi, İznik Müzesi'ndeki buhurdanda (kat.no:43) tepesi üç yaprakla biten bir dalın iki yanında simetrik üçer yapraktan oluşan motif madalyonları birbirinden ayırmaktadır. İsa'nın yaşamından sahnelerin tasvir edildiği buhurdanlardan Burdur ve Side Müzelerindeki buhurdanların (kat.no:44,45) ağız kenarında ve dip kısmında kıvrık dallar arasında yapraklar, ayrıca Burdur'daki buhurdanın kaidesinin içinde sekiz yapraklı çiçek motifi vardır. Antalya Müzesi'ndeki buhurdanın (kat.no:49) dip kısmındaki şeritte kıvrık dal, yumurta-palmet frizi bulunmaktadır (19).

Buhurdanlarda kullanılan geometrik motifler; paralel çizgiler ve içiçe daire motifleridir. Küresel ve silindirik gövdeli buhurdanlarda gövdeyi çevreleyen çizgiler yoğundur. (kat.no:23,24,25,26,28,29,30,31,32,33, 34,35,37,38,39,41,52,54,55,56,57,58). Genellikle iki sıra olan çizgiler sadece ağız kenarında, ağız kenarının altında,

gövde ortasında ve ayakların gövdeye birleştiği kısımda olabilir. Ürgüp Müzesi'ndeki buhurdanda (kat.no:20) paralel iki sıra çizginin arasında spiral yivli bir şerit vardır.

Diğer bir geometrik motif içiçe yerleştirilmiş dairelerdir. Bu motif altıgen gövdeli iki buhurdanda tek başına kullanılmıştır. Bunlardan birincisinde (kat.no:47) daireler altıgenin her yüzünde eşkenar dörtgen oluşturacak şekilde; diğerinde (kat.no:72) her yüzü kaplayacak şekilde yerleştirilmiştir. Gövdesi çizgilerle çevrelenmiş küresel gövdeli bir buhurdanda (kat.no:27), içiçe daire motifi üç ayağın merkezindedir.

59 buhurdanın 5'i yazıtlıdır. İstanbul Arkeoloji Müzeleri, Antalya Müzesi ve Adana Müzesi'ndeki buhurdanlardan ikisinde ağız kenarında (kat.no:49,62), ikisinde ağız kenarının altında (kat.no:22,50), birinde (kat.no:21) hem ağız yüzeyinde hem de gövdede yazıt bulunmaktadır. Antalya (kat.no:22,49) ve Adana müzelerindeki (kat.no:62) buhurdanların yazıtları okunmuştur. İkisi ithaf, biri adak yazıtıdır. Kumluca buhurdanındaki yazıt (kat.no:49) eserin Piskopos Eutychianos'dan Meryem'e ithaf edildiğini, Antalya Müzesi'ndeki diğer buhurdanın yazıtı eserin (kat.no:22) Eugenios Leandros ve oğlu Kosmas'ın hediyesi olduğunu, Adana Müzesi'ndeki buhurdanın (kat.no:62) yazıtı eserin Theodoros'un adağını yerine getirmek için yapıldığını göstermektedir (20).

Buhurdanlardan bir örnekte kontrol damgası vardır. Antalya Müzesi'ndeki, Kumluca hazinesine ait gümüş buhurdanın (kat.no:49) kaidesinin altındaki 5 damga 550-565 tarihlerini vermektedir (Boyd-Mango 1992:59).

BÖLÜM NOTLARI

(1) Ayrıntılı bilgi için bkz.Bölüm II.A.2.B-Ökaristi Ayininde Kullanılan Objeler.

(2) British Museum'daki gümüş buhurdan için bkz.Weitzmann 1979:no.562; Metropolitan Museum'daki gümüş buhurdan için bkz.Mango 1986:no.85.

(3) Ayrıntılı bilgi için bkz.Bölüm IV-Liturjik Eserlerde Malzeme ve Teknik.

(4) Ayrıntılı ölçüler için bkz.Ek-2.

(5) Sardis'de bulunan benzer örnekler için bkz.Waldbaum 1983:100,no.585, Buckton 1994:104.

(6) Burdur Müzesi'ndeki buhurdanın benzerleri için bkz. Richter-Siebels 1990:kat.no.2,20,58,81.

(7)Sadberk Hanım Müzesi'ndeki örnek için bkz.Sadberk Hanım Museum 1989:83.

(8) Profilli gövdeli silindirik buhurdan için bkz.Waldbaum 1983:100,no.584; yüzeysel yivli silindirik buhurdanlar için Waldbaum 1983:99,no.581,582,583.

(9) Benzer örnek için Fitzgerald 1939:11,res.2.

(10) Buhurdanın kapağının üst kısmındaki yüzeyin pürüzlü olması burada orijinalde bir haç olduğunu düşündürmektedir. Çokgen gövdeli, kapaklı ve kapağının üzerinde haç olan buhurdan örnekleri için bkz.Ross 1962:lev.XXXIII/48,49; Bloch 1993:kat.35.

(11) Benzer örnekler için bkz.Waldbaum 1983:99, no.577,578,580; Wulff 1909:26,no.985,986.

(12) Kapaklı buhurdanın benzeri için bkz.Bloch 1983:no.35; İzmir Müzesi'ndeki buhurdanın benzeri için bkz.Wulff 1909:206,no.983.

(13) İsa'nın hayatından sahnelerin tasvir edildiği buhurdanlar için bkz.Richter-Siebels 1990.

(14) İsa'nın çarmıha gerilişi sahnelerinde uzun bir elbise ile tasvir edildiği örnekler için bkz.Richter-Siebels 1990. Bu sahnede çarmıhın iki yanında duran figürler Gonosova-Kondoleon (1994:275) ve Richter-Siebels'e (1990:124-126)

göre İsa ile birlikte çarmıha gerilen iki hırsızdır. Mezar başında kadınlar sahnesinde bir kadın vardır. Yahya inciline göre mezara sadece Mecdelli Meryem gelir.

(15) Meryem ve Elizabeth'in karşılıklı durduğu buluşma sahnesi için bkz. Richter-Siebels 1990:72, 6aA. Çarmıha geriliş sahnesinde çarmıhın altında duran figürlerden soldaki İncilci Yahya, sağdaki Meryem'dir. Benzer tasvirler için bkz.Richter-Siebels 1990:118-121. Çarmıhın iki yanındaki figürler için bkz.dn.14.

(16) Su deneyinden İncilde bahsedilmez. Apokrif kaynaklı bir konudur.

(17) Martirler tasvir sanatında ellerinde tuttukları bir haç ile resmedilirler. Bkz.Kazhdan-Sevcenko 1991:1308. Kılıç da martirlerin atribüsüdür. Bkz.Mazakarini 1985:105. İsa Pantokrator tasvirlerinde bir elinde kitap tutarken diğeri ile takdis işareti yapar. Bkz.Sevcenko 1991:438.

(18) Figürlerin tanımlanması için bkz. Gough 1965:232-233.

(19) Benzer süsleme frizi için bkz.Kat.no:1,Stuma pateni.

(20) İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki iki buhurdan (kat.no:21,50) incelenememiş, bilgiler yayından alınmıştır. Ancak, yazıtlar yayınlanmamıştır.

Katalog no : 93
Res.-çiz. no : res.140-142
İnceleme Tarihi : 5.2.1993
Yeri : İstanbul Arkeoloji Müzeleri.
Hazine.
env.no: 3758
Kazıdan. 1908.
Suriye'de Halep ve Latakiya arasındaki yol üzerinde yer alan Stuma'da bulunmuştur.
Yapım yeri : Hazineye ait paten (Kat.no:1) gibi Halep bölgesindeki bir atölyede veya Suriye'li sanatçılar tarafından başkent atölyelerinde yapılmış olabilir.
Tür : Yelpaze.
Tip : -
Yazıt :

Sapın ön yüzünde 4 kontrol damgası vardır. Yuvarlak damganın içinde haleli bir büst ve "Iwannou" yazısı, kare damganın içinde II. Justinyen'in monogramı ve "Dorotheou" yazısı, bir kenarı yuvarlatılmış dikdörtgen şeklindeki damganın içinde haleli bir büst, Theodoros'un monogramı ve "Iwannou" yazısı, haç şeklindeki damganın içinde, Theodoros'un monogramı ve "Diomidou" yazısı bulunmaktadır (Dodd 1961:99).

Mango eserin üzerinde 5 kontrol damgası olduğunu, altıgen damganın yalnızca bordürü bulunduğunu belirtir (1986:147). Dodd ise, haç ve bir ucu yuvarlatılmış dikdörtgen damganın arasında belki altıgen bir damganın izinin olabileceğinden söz etmektedir (1961:99). Eserin üzerinde yaptığımız inceleme sonunda altıgen damga bordürü görülmemiştir, ancak haç şeklindeki damganın tahrip olan bir kolu ve buradaki bir çizgi Dodd'un görüşünün doğru olduğunu göstermektedir.

Tarih :

Eseri Ebersolt, 6-7.yüzyıl arasına tarihlendirir (1911:417). Kontrol damgaları arasında II. Jüstinos'un

1- ΨΨΩ(XΩΦЄHIΠΨ(H

Tarih : -

Malzeme : Bronz.

Ölçü : E : 18.5 cm.
B : 38 cm.
T.B : (r) 50 cm.
K : 0.1-0.5 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Eser döküm, yazıt ve süsleme kazıma tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Haç, sap kısmının kırık olması ve korozyon tabakası dışında sağlamdır.

Latin haçı formundaki eserin kolları merkezden uçlara doğru genişleyerek ikişer daire ile sonuçlanır. Alt kolun ekseninde sapın haça birleştiği yerin izi bulunmaktadır. Haçın kenarlarını yarım dairelerin birbirini izlemesi ile oluşan süsleme frizi çevrelemektedir. Merkezde beşi enlemesine, dördü uzunlamasına yerleştirilmiş dairelerin oluşturduğu haçvari bir bezeme mevcuttur. Eserin arka yüzü düzdür.

Kaynakça : -

Katalog no : 112

Res.-çiz. no : res.173-174.

İnceleme Tarihi : 28.5.1994

Yeri : Uşak Müzesi
Depo.
env.no: 36.4.77
Satın alma. 18.11.1977
Uşak veya Çivril.

Yapım yeri : -

Tür : Tören haçı.

Tip : H.I-b.

Yazıt :

İki satır halinde üst kolda bulunan yazıt:

1- Θ ΚΟ(ΤΡΝΤΗΝΟ

"Hagios Konstantinos"

Tarih : 10-12.yüzyıl (Acara).

Malzeme : Bronz.

Ölçü : E : 11.2 cm.
B : 15.5 cm.
K : 0.1-0.2 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Eser döküm, süslemeler kazıma tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Haçın üst ve yatay kollarından birinin ucundaki birer daire ile sap kırıktır. Yüzeyi korozyon ile kaplıdır.

Latin haçı formundaki eserin kolları merkezden uçlara doğru genişleyerek ikişer daire ile sonuçlanır. Dairelerin aralarında kalan kısımlar içbükeydir. Alt kolun ekseninde sapın haça birleşme izi görülmektedir. Bu iz arka yüzde daha belirgindir.

Haçın merkezinde 1.7 cm. çapında 0,4 cm. genişliğinde bir yuva bulunmaktadır. Kol uçlarında iki sıra halindeki ikişer paralel çizgiden oluşan şeridin içi dikey kolda dikey çizgilerle, yatay kolda ise birbirini keserek eşkenar dörtgenler oluşturan eğri çizgilerle taranmıştır. Dairelerin içinde ise "X" işaretleri vardır. Ayrıca yatay ve alt kolun üzerinde, merkezdeki yuva ile tarama şeritlerinin arasını kaplayacak şekilde, hem yatay hem dikey kolları üçer paralel çizgiden oluşan haç motifleri bulunmaktadır. Üst kolda ise haçın yerini yazıt almıştır. Eserin arka yüzü düzdür.

Kaynakça : -

Katalog no : 113

Res.-çiz. no : res.175

İnceleme Tarihi : 28.5.1994

Yeri : Uşak Müzesi
Depo.

env.no: 3.15.81
Tutanakla teslim alınmıştır.
29.6.1969
Eşme / Uşak

Yapım yeri : -
Tür : Tören haçı.
Tip : H.I-b.
Yazıt : -
Tarih : 11-12.yüzyıl (Acara).
Malzeme :

Demir haçın kenarları bronz şeritlerle kaplanmıştır.

Ölçü : E : (k) 12,4 cm., (r) 13.2 cm.
B : 18.9 cm.
K : 0.1-0.2 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Esere dövme tekniği ile biçim verilmiştir. Kenarlarının bronz şeritlerle kaplı olduğu günümüze kalan şeritler ve izlerinden anlaşılmaktadır.

Tasvir :

Haçın üst kolundaki bir, yatay kollarından birinin ucundaki iki daire eksiktir. Paslanan eserin yüzeyi pürüzlü bir hal almıştır.

Latin haçı formundaki eserin kolları merkezden uçlara doğru genişleyerek ikişer daire ile sonuçlanır. Dairelerin aralarında kalan kısımlar içbükeydir. Alt koldaki dairelerin üzeri, bronz şeritten yapılmış bir çerçevenin içinde daire şeklinde birer levha ile kaplıdır. Yatay kollardan birinde 1,5 cm. çapındaki çerçeve, diğer kollarda ise çerçevelerin izleri vardır. Merkezde çapları 2-2,4-2,7 cm. olan içiçe üç şeritten oluşan bir çerçeve, dört yanında yine içiçe üç şeritten oluşan çerçevelerden ikisi ve ikisinin izleri görülebilmektedir. Mevcut olan çerçevelerin içinde levhalar da görülebilmektedir.

Kaynakça : -

Katalog no : 114
Res.-çiz. no : res.176
İnceleme Tarihi : 28.5.1994
Yeri : Uşak Müzesi
Depo.
env.no: 12.2.75
Satın alma. 4.11.1977
Uşak veya Çivril.
Yapım yeri : -
Tür : Tören haçı.
Tip : H.I-b.
Yazıt :

Yazıtın üç harfi üst kolda, ikişer harfi ise yatay kolun merkeze yakın kısmında yer almaktadır:

1- Ⓢ CHMEON
"Hagios Simeon"

Tarih : 10-12.yüzyıl (Acara).
Malzeme : Bronz.
Ölçü : E : (k) 9.1 cm., (r) 10.7 cm.
B : (k) 12.9 cm., (r) 14.3 cm.
K : 0.1-0.2 cm.
Yapım ve süsleme tekniği :

Eser döküm, süslemeler kazıma tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Haçın kol uçlarındaki bütün daireler kırıktır. Yüzeyi tamamen korozyon ile kaplıdır.

Latin haçı formundaki eserin kolları merkezden uçlara doğru genişleyerek düz sonuçlanır. Alt kolda sapın haça birleşme izi ve perçin deliği görülebilmektedir. Üst kolun ucunda paralel iki çizginin arası verev çizgilerle taranmıştır. Bu şeridin ucunda çizgisel motiflerden oluşan süslemeler vardır. Haçın arka yüzü düzdür.

Kaynakça : -

Katalog no : 115

Res.-çiz. no : -
İnceleme Tarihi : 22.9.1994
Yeri : İzmir Arkeoloji Müzesi
Depo.
env.no: 8269
Müsadere. 1975
Akdeniz gemisinden (29.3.1974)
Yapım yeri : -
Tür : Tören haçı.
Tip : H.I-b.
Yazıt :

Yazıt üst koldadır. Anlamı çözülememiştir.

1- ᚹᚳᛏᚾᚪ ᚨ ᛟ ᚳᛏᚪ ᛟᚢ

Tarih : 10-12.yüzyıl (Acara).
Malzeme : Bronz.
Ölçü : E : (k) 21,7 cm., (r) 23.2 cm.
B : (k) 30 cm., (r) 39.5 cm.
K : 0,2 cm.
Yapım ve süsleme tekniği :

Eser döküm, süslemeler kazıma tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Haçın dikey kolunun her iki ucu, yatay kolunun bir ucu kırıktır.

Latin haçı formundaki eserin kolları merkezden uçlara doğru genişleyerek ikişer daire ile sonuçlanır. Ön yüzde, kol uçlarında ve merkezde birer madalyon vardır. Merkezdeki madalyonun sadece izi kalmıştır. İçiçe üçer daireden oluşan bu madalyonlardan yatay koldakilerin içinde merkeze bir etrafına beşer dairenin yerleştirilmesiyle oluşturulmuş süslemeler bulunmaktadır. Yatay kolun ucunda mevcut olan iki dairenin kenarları da ikişer daire motifi ile sınırlandırılmıştır. Merkezdeki madalyonun yanında içiçe iki daireyi çevreleyen, küçük daireciklerden oluşan bir motif bulunmaktadır. Dikey koldaki madalyonlardan üst koldaki ve merkezdeki madalyon tahrib olduğundan süslemeleri görülememektedir. Alt koldaki madalyonda ise altı yapraklı

petal motifi vardır. Madalyonu birbirini takip eden yarım daireler çevrelemektedir.

Alt kolda günümüze gelebildiği kadarıyla yürek biçimi çerçeve içinde bir palmet, çerçevesiz bir palmet, içiçe iki daireyi çevreleyen, küçük dairelerden oluşan bir süsleme bulunmaktadır. Haç kollarının kenarlarını içiçe iki daire motifinin tekrarlanması ile oluşan şerit çevrelemektedir. Yatay kollarda çeşitli süslerin asılabilmesi için ikişer delik vardır. Arka yüzü düz olan haçın alt kolunda merkezden aşağıya doğru genişleyen sapın izi görülebilmektedir.

Kaynakça :

Katalog no : 116
Res.-çiz. no : res.177
İnceleme Tarihi : 23.9.1994
Yeri : Selçuk-Efes Müzesi
Depo.
env.no: 1.9.84
Satın alma. 3.5.1984.
Kuşadası.
Yapım yeri : -
Tür : Tören haçı.
Tip : H.I-b.
Yazıt :

Yazıt üst koldadır:

1- M̄HCP̄θY "Tanrı anası"

Tarih : 10-11.yüzyıl (Acara).
Malzeme : Bronz.
Ölçü : E : (k) 9 cm., (r) 9.8 cm.
B : 12,4 cm.
K : 0.2 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Eser döküm,süslemeler kazıma tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Haçın sap kısmı ve yatay kolların uçlarındaki üç daire eksiktir. Alt koldaki dairelerden birinin ucu kırıktır.

Latin haçı formundaki eserin kolları merkezden uçlara doğru genişleyerek ikişer daire ile sonuçlanır. Dikey kolda, Orans Meryem tasvir edilmiştir. Haleli Meryem'in elbisesinde geometrik motiflerden ve noktalardan oluşan süslemeler vardır. Haç kollarını bir sıra çizgi çevreler. Kol uçlarındaki dairelerde "x" şeklinde çizgisel süslemeler, yatay kolun uçlarında ise çapraz eksenlerinde uçları damlalı çizgiler olan dört yapraklı birer çiçek (veya yıldız) motifi vardır.

Alt kolda 0,3 cm. çapında bir delik bulunmaktadır. Bu delik arka yüzde belirgin olan sapın birleşme yerinden de anlaşılacağı gibi perçin deliğidir. Haçın arka yüzü düzdür.

Kaynakça : -

Katalog no : 117
Res.-çiz. no : res.178
İnceleme Tarihi : 8.2.1993
Yeri : İstanbul Arkeoloji Müzeleri.
Depo.
env.no: 76.70
Müsadere.
-
Yapım yeri : -
Tür : Tören haçı.
Tip : H.I-c.
Yazıt : -
Tarih : 6-7.yüzyıl (Acara).
Malzeme : Bronz.
Ölçü : E : 12.7 cm.
B : (k) 12.5 cm., (r)19 cm.
K : 0.3 cm.
Yapım ve süsleme tekniği :

Haç döküm tekniği ile yapılmıştır. İçiçe dairelerden oluşan süslemelerde geniş oyma (champleve) tekniği kullanılmıştır. Eserin üzerine ince levhaların lehimlenmesi ile (cloisonne) elde edilen yuvaların içinde renkli taşlar yerleştirilmiştir.

Tasvir :

Haçın alt kolu ile kol uçlarındaki yuvaların içindeki taşlar ve merkezdeki taşın bir kısmı eksiktir.

Haç kolları merkezden dışa doğru genişlemekte ve uçlarda üç yapraklı yonca şeklinde sonuçlanmaktadır. Arada kalan kısım içbükeydir. Yatay kolların üst kenarında birer Latin haçı (E:2 cm. B:3 cm.) vardır.

Haçın ön yüzünde içiçe daireler ve renkli taş yuvalarından oluşan süslemeler bulunmaktadır. İçiçe daireler kol uçlarındaki üç yaprağın içinde, üst kolda dikey sıralanmış, yatay kolda merkezdeki yuvanın ve kol uçlarındaki yuvaların iki yanına yerleştirilmiştir. Haçın merkezindeki yuvanın içinde saydam kahverengi bir taş bulunur. Eserin arka yüzü düzdür.

Kaynakça : -

Katalog no : 118
Res.-çiz. no : res.179-181
İnceleme Tarihi : 8.2.1993
Yeri : İstanbul Arkeoloji Müzeleri.
Depo.
env.no: 75.303
Hediye.
-
Yapım yeri : -
Tür : Tören haçı.
Tip : H.I-b.
Yazıt :

Yazıt üst ve iki yatay kolda yer almaktadır:

1- Üst kolda: ΨΕΥΧΗ

Yatay kolda: APTEMO
"Artemon'un duası (isteği-adağı)"
Tarih : -
Malzeme : Bronz.
Ölçü : E : 17.8 cm.
B : (k) 15.3 cm., (r) 25.7 cm.
K : 0.2 cm.
Yapım ve süsleme tekniği :

Haç kolları dövme tekniği ile yapılıp perçinle birbirine tutturulmuştur. Yazılar kazıma, tasvirler kabartma tekniği ile yapılmıştır. Madalyonlar haçın üzerine yapıştırılmıştır.

Tasvir :

Haçın alt kolu eksiktir. Ön yüzdeki madalyonun yarıya yakın kısmı, arka yüzdekinin tüme yakın kısmı kırıktır.

Eserin kolları merkezden uçlara doğru genişleyerek ikişer daire ile sonuçlanmaktadır. Dairelerin arasında kalan kısım içbükeydir. Haçın her iki yüzünde merkezde, bir madalyon içinde, profilden ve omuzlarına kadar tasvir edilmiş sakallı bir erkek büstü bulunmaktadır. Birbirinin aynısı olan figürlerin göğüs hizasında, kare şeklinde bir parça vardır. Üzerinde birbirini çapraz kesen iki çizgi bulunmaktadır. Bu ayrıntı figürlerin ellerinde kitap tuttuklarını düşündürmektedir.

Kaynakça : -

Katalog no : 119
Res.-çiz. no : res.182
İnceleme Tarihi : Kasım 1988 / 20-23.12.1993
Yeri : Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi
Depo.
env.no: 27-241-81 (267)
Müsadere. 29.4.1981
-
Yapım yeri : -
Tür : Tören haçı.

Tip : H.I-b.
Yazıt : -
Tarih : 6-7.yüzyıl (Acara).
Malzeme : Bronz.
Ölçü : E : 10,4 cm.
B : (k) 9.2 cm., (r)14 cm.
K : 0.15 cm.
Yapım ve süsleme tekniği :

Eser döküm, süslemeler kazıma tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Haçın yüzeyi korozyon tabakası ile kaplıdır. Alt kolu kırık olan eserin merkezindeki süslemelerin yalnızca izi kalmıştır.

Haçın kolları merkezden uçlara doğru genişleyerek ikişer daire ile sonuçlanır. Yatay kol 0,5 cm. genişliğinde 4,5 cm. uzunluğunda birer şerit ile üst kolun ucundaki dairelere bağlanmıştır. Yatay kolun alt kola böyle bir bağlantısı olmadığı diğer dairelerde herhangi bir bağlantı izi olmamasından anlaşılmaktadır.

Ön yüzde, her kolun ucunda ve dairelerin içinde içiçe altı daireden oluşan süslemeyi yine ondört adet içiçe iki küçük dairenin çevrelediği görülür. Ayrıca dairelerin kollara birleştiği kısımlar üç veya dört sıra paralel çizgi ile sınırlandırılmıştır. Yatay kolları üst kola bağlayan şeritler beş adet dört sıra paralel çizgi ile dört bölüme ayrılmıştır. Bunların içine ikişer içiçe iki daire motifi yerleştirilmiştir. Haçın merkezinde bir, etrafında üst ve yan kollarda birer olmak üzere dört yuvanın izi vardır. Yuvaların içinde orijinalde renkli taşlar olmalıdır. Eserin arka yüzü düzdür.

Kaynakça : -

Katalog no : 120
Res.-çiz. no : res.183
İnceleme Tarihi : 28.5.1994

Yeri : Uşak Müzesi
Depo.
env.no: 12.2.75
Satın alma. 15.7.1975
-

Yapım yeri : -
Tür : Tören haçı.
Tip : H.I-b.
Yazıt :

Yazıt, üst kolda iki satır halindedir.

1- ΟΑΓΗΟ(ΒΑ(ΗΛΗ(

"Hagios Basilis"

Tarih : 10-11.yüzyıl (Acara).
Malzeme : Bronz.
Ölçü : E : (k) 9,5 cm., (r) 10.2 cm.
B : (k) 7.5 cm., (r) 12.2 cm.
T.B : (r) 18.5 cm.
K : 0.1-0.2 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Eser döküm, süslemeler kazıma tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Haçın alt kolu ve üst kolundaki iki, yatay kollarından birinin ucundaki iki daire eksiktir. Yüzeyi korozyon ile kaplıdır.

Haç kolları merkezden uçlara doğru genişleyerek ikişer daire ile sonuçlanır. Haçın kollarını bir sıra çizgi çevreler. Bu çizgi, kol uçlarında iki sıradır. Merkezde oranı aziz figürü bulunmaktadır. Haleli figürün elbisenin göğüs kısmı verev çizgilerle taranmıştır, ortasında balık sırtı motifli bir şerit vardır. Haç kollarının köşelerinde üçgen taramalar, bunların arasında daire, üçgen ve sivri uçlu yaprağa benzer çizgisel bezemeler bulunmaktadır. Haçın arka yüzü düzdür.

Kaynakça : -

Katalog no : 121
Res.-çiz. no : res.184
İnceleme Tarihi : 22.9.1994
Yeri : İzmir Arkeoloji Müzesi
Depo.
env.no: 10096
Satın alma. 1.12.1967.
-
Yapım yeri : -
Tür : Tören haçı.
Tip : H.I-b.
Yazıt :

Yazıt, Meryem'in başının iki yanında, Georgios'un iki, Ioannes'in bir yanında yer alır:

1- a) ΜΗ ΡΥ b) ΟΔΓΗΟ(ΓΗΟΡΓΗ(c) ΗΟΔΝΗ(

a)Tanrı Anası b)Hagios Georgios c)Hagios Ioannes

Tarih : 10-11.yüzyıl (Acara).
Malzeme : Bronz.
Ölçü : E : 9.4 cm.
B : (k) 7.5 cm., (r) 11.5 cm.
K : 0.1 cm.
Yapım ve süsleme tekniği :

Eser döküm, süslemeler kazıma tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Alt kolu kırık olan haçın yüzeyi korozyon ile kaplıdır.

Haç kolları merkezden uçlara doğru genişleyerek ikişer daire ile sonuçlanır. Dikey kolda Meryem ve İsa, yatay kollarda Aziz Georgios ve Aziz Ioannes tasvir edilmiştir. Meryem, halelidir, başının iki yanında isminin kısaltması, göğsünde ise haçlı halesi ile İsa tasvir edilmiştir. Aziz figürlerinin ikisi de halelidir. Aziz Georgios'un iki yanında yazı bulunurken, Ioannes'in bir tarafında yazı, diğer tarafında bitki tasviri vardır. Haçın kollarını bir sıra çizgi çevreler. Kol uçlarındaki dairelerin içinde geometrik çizgisel bezemeler vardır.

Kaynakça : -

Katalog no : 122
Res.-çiz. no : res.185
İnceleme Tarihi : 22.9.1994
Yeri : İzmir Arkeoloji Müzesi
Depo.
env.no: 10091
Satın alma. 1.12.1967.
-
Yapım yeri : -
Tür : Tören haçı.
Tip : H.I-b.
Yazıt :

Yazıt, üst kolda iki satır halindedir:

1- ⊕ΓЄΟΡΓΗΟ(

"Hagios Georgios".

Tarih : 10-11.yüzyıl (Acara).
Malzeme : Bronz.
Ölçü : E : 9.3 cm.
B : (k) 7,5 cm., (r) 11.5 cm.
K : 0,1 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Eser döküm, süslemeler kazıma tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Haçın alt kolu ve yatay kollardan birindeki bir daire eksiktir.

Haç kolları merkezden uçlara doğru genişleyerek ikişer daire ile sonuçlanır. Haçın yüzeyinde Aziz Georgios tasvir edilmiştir. Haleli, orans duruşundaki figür sakalsızdır. Elbisesinde "x" motifleri ve balık sırtı motifinden oluşan süslemeler vardır. Haçın kollarını bir sıra çizgi çevreler. Kol uçlarındaki dairelerin içinde elips biçiminde çizgisel süslemeler ve daireleri birbirine birleştiren, yarım daire şeklinde iki sıra çizgiden oluşan süslemeler vardır. Arka yüzü düzdür.

Kaynakça : -

Katalog no : 123
Res.-çiz. no : res.186
İnceleme Tarihi : 24.10.1994
Yeri : Bursa Müzesi
Depo.
env.no: 5761
Satın alma. 6.9.1974
-
Yapım yeri : -
Tür : Tören haçı.
Tip : H.I-b.
Yazıt : -
Tarih : 10-12.yüzyıl (Acara).
Malzeme : Bronz.
Ölçü : E : 23.8 cm.
B : (k) 17.6 cm., (r) 35 cm.
K : 0.4 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Eser döküm, süslemeler kazıma tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Haçın alt kolu ve merkezdeki kabaranın bir kısmı kırıktır. Yüzeyi korozyon tabakası ile kaplıdır.

Haç kolları merkezden uçlara doğru genişleyerek ikişer daire ile sonuçlanır. Yatay kolların alt kenarında çeşitli süslerin asılabilmesi için yapılmış ikişer halka bulunmaktadır.

Ön yüzde 0,5 cm. ara ile yapılmış ikişer paralel çizgiden oluşan bir şerit kolların kenarlarını çevreler. Bu şeridin içi birbirini takip eden içiçe daire motifleri ile doldurulmuştur. Haçın merkezinde 2,9 cm. çapında bir kabara vardır. Kabaranın iki yanında içiçe beş daireden oluşan bir süsleme vardır. Üst kolda ise bu bezemenin izi görülebilmektedir. Haçın arka yüzü düzdür.

Kaynakça : -

Katalog no : 124
Res.-çiz. no : res.187
İnceleme Tarihi : 17.7.1993
Yeri : Amasra Müzesi.
Sergi.
env.no: A 78 G-1 (537)
13.7.1978
-
Yapım yeri : -
Tür : Tören haçı.
Tip : H.I-b.
Yazıt : -
Tarih : 10-12.yüzyıl (Acara).
Malzeme : Bronz.
Ölçü : E : (k) 6.6 cm., (r) 20.3 cm.
B : (k) 20.7 cm., (r) 28.7 cm.
K : 0.1 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Eser döküm,süslemeler kazıma tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Haçın alt kolu mevcuttur. Eserin yüzeyi korozyon ile kaplıdır.

Muhtemelen Latin haçı biçiminde olan eserin mevcut kolu merkezden uca doğru genişlemekte ve iki daire ile sonuçlanmaktadır. Ön yüzde kolların kenarlarını araları 0,3 ve 0,5 cm. genişliğinde olan iki sıra çizgi çevreler. Kol uçlarındaki dairelerin merkezinde içiçe ikişer daireden oluşan bir süsleme vardır. Etrafını haç kollarının kenarlarında olduğu gibi iki sıra çizgi çevreler. Haç kollarının merkezinde, ayrıca yapılarak esere yapıştırılmış, dört yapraklı yonca şeklinde bir süslemenin izi bulunmaktadır. Üst kolda bu izin üzerine gelecek şekilde muhtemelen sonradan açılmış 0,8 cm. çapında bir delik

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

vardır. Kolun alt kısmında 3,1 ve 2,7 cm. çaplarında iki dairenin çerçevelediği 16 yapraklı petal motifi tasvir edilmiştir. Haçın arka yüzünde de kolların kenarlarını iki sıra çizgi çevrelemektedir.

Kaynakça : -

Katalog no : 125
Res.-çiz. no : res.188
İnceleme Tarihi : 22.9.1994
Yeri : İzmir Arkeoloji Müzesi
Depo.
env.no: 10124
Satın alma. 1.12.1967.
-
Yapım yeri : -
Tür : Tören haçı.
Tip : H.I-b.
Yazıt : -
Tarih : 10-11.yüzyıl (Acara).
Malzeme : Bronz.
Ölçü : E : (k) 10.7 cm., (r) 17 cm.
B : (k) 4.6 cm., (r) 28 cm.
K : 0.3 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Eser döküm,süslemeler kazıma tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Haçın yalnızca bir yatay kolu mevcuttur. Yatay kolun ucundaki dairelerden biri kırıktır.

Haç kolu merkezden uca doğru genişleyerek iki daire ile sonuçlanır. Kolun yüzeyinde dairevi bir çerçeve içinde haleli, sakalsız bir aziz büstü tasvir edilmiştir. Kolun uç kısmı biri dalga şeklinde diğeri düz iki çizgi ile sınırlandırılmıştır. Kolu bir sıra çizgi çevreler. Merkezde çapı 2,1 cm., kol ucundaki dairede çapı 1,4 cm. olan birer

kabara bulunmaktadır. Alt kolun başlangıcında içiçe iki daireden oluşan bir madalyonunun izi mevcuttur.
Kaynakça : -

Katalog no : 126
Res.-çiz. no : res.189
İnceleme Tarihi : 24.10.1994
Yeri : Bursa Müzesi
Depo.
env.no: 2786
Satın alma. 24.12.1969
Dağdibi köyü, Keles.
Yapım yeri : -
Tür : Tören haçı.
Tip : H.I-b.
Yazıt : -
Tarih : 11-12.yüzyıl (Acara).
Malzeme : Bronz.
Ölçü : E : (k) 14,9 cm., (r) 33.5 cm.
B : (k) 3,3 cm., (r) 49 cm.
K : 0.2-0.4 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :
Eser döküm,süslemeler kazıma tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :
Haçın bir yatay kolu mevcuttur. Bu kolun ucundaki dairelerden biri eksiktir.

Haç kolu merkezden uca doğru genişleyerek iki daire ile sonuçlanır. Dairelerin arasında kalan kısım içbükeydir. Kenarlar yivli şeritlerle kaplanmıştır. Alt kenarına çeşitli süslerin asılabilmesi için 3 cm. ara ile üç delik açılmıştır. Kolun üzerinde dairelerin ardarda dizilmesi ile oluşturulmuş oval biçimli süslemeler, uçlarında 0,9 cm. çapında birer kabara bulunmaktadır. Bu süslemelerin arasında kalan kısımda ortadaki 2,3 cm. çapında, üç

tarafındakiler 1 cm. çapında olan dairelerin izleri mevcuttur. Haçın arka yüzü düzdür.
Kaynakça : -

Katalog no : 127
Res.-çiz. no : res.190
İnceleme Tarihi : 24.10.1994
Yeri : Bursa Müzesi
Depo.
env.no: 2774
Satın alma. 18.10.1968
-
Yapım yeri : -
Tür : Tören haçı.
Tip : H.I-b.
Yazıt : -
Tarih : 10-12.yüzyıl (Acara).
Malzeme : Bronz.
Ölçü : E : (k) 6.6 cm., (r) 18.5 cm.
B : (k) 2,2 cm., (r) 22 cm.
K : 0.1 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :
Eser döküm,süslemeler kazıma tekniği ile yapılmıştır.
Tasvir :
Haçın bir yatay kolu kısmen mevcuttur.
Haç kolu merkezden uca doğru genişleyerek iki daire ile sonuçlanır. Kolun kenarını, içiçe daire motiflerinden oluşan bir friz çevrelemektedir. Haçın alt kenarına çeşitli süslerin asılabilmesi için bir delik açılmıştır. Kolun ucunda, içtekinin çapı 1,4 cm., dıştakinin 2,2 cm. olan iki dairenin içinde altı sivri yapraklı çiçek motifi bulunmaktadır. Merkeze yakın kısımda ise yine bir daire motifinin izi görülmektedir. Kolun ucundaki dairelerin içinde yuvarlak bir çerçevenin içinde beş ve altı dilimli çiçek motifleri vardır. Haçın arka yüzü düzdür.
Kaynakça : -

HAÇ:

Hıristiyanlığın sembolü olan haç, kilise içinde "Küçük Giriş" sırasında ve kilise dışında yapılan çeşitli törenlerde kullanılır. Altarın üzerinde durur, adak amacıyla yapılır ve buhurdan, polykandilion gibi eserlerin zincirlerini birleştirir (1). Katalogda, Uşak Müzesi'nden 7, İzmir Müzesi'nden 5, İstanbul Arkeoloji, Kütahya ve Bursa müzelerinden 4'er, Selçuk-Efes Müzesi'nden 3, Amasra ve Ankara Anadolu Medeniyetleri müzelerinden 2'şer, Ürgüp, Silifke, Karaman, Antalya, Seyitgazi ve Hatay müzelerinden 1'er olmak üzere 37 haç tanıtılmıştır. 4'ü buhurdan zincir haçıdır.

Eserlerden 1'i sağlam, temiz ve yayınlıdır (kat.no:95). Diğerlerinin 1 veya 3 kolu, kol uçlarındaki dairecik veya damlaların bir kısmı, 7'sinin sapı eksiktir. Bu eserler restitüe edilerek değerlendirmeye alınmıştır.

Malzeme, 1 haçta gümüş, 29 haçta bronz, 2 haçta demir üzerine bronz kaplama, 5 haçta demirdir. Türkiye dışındaki müzelerden tesbit edilen 37 haçtan 23'ünün bronz' olması tören haçlarında malzeme olarak bronzun tercih edildiğini göstermektedir (2).

Yapım tekniği, 27'sinde döküm, 3'ünde dövme, 6'sında dövme ve perçin, 1'nde dövme ve lehimdir. Sapı mevcut olan tören haçlarından 5'inde sap haça lehimle tutturulmuştur. Süsleme tekniği, 20'sinde kazıma, 1'inde kazıma ve yaldız, 1'inde geniş oyma, 1'inde geniş oyma, cloisonne ve kakma, 4'ünde kazıma ve kabartmadır. 4'ü buhurdan zincir haçı olmak üzere 10 haç süslemesizdir.

Latin haçı tipindeki haçların kolları merkezden uçlara doğru genişler, düz veya ikişer dairecik/damla, üç yapraklı

yonca ile sonuçlanır. Tören haçlarının 14'ünde sap, 7'sinde sap izi, 4'ünde perçin deliği bulunmaktadır.

Tören haçları Türkiye müzelerindeki ve Türkiye dışındaki müzelerde bulunan tüm örnekler dikkate alınarak restitüe edildiğinde, küçük haçların boyları 14.3-25 cm., enleri 6.7-11.8 cm.dir. Büyük haçların boyları 26.7-74.2 cm., enleri 21.2-56.5 cm. arasında değişmektedir. Buhurdan zincir haçlarının boyları 5.9-37, enleri 4-23.5 cm.dir (3).

Tören haçlarının üzerlerindeki süslemeler 3 grupta toplanabilir: Dini içerikli tasvirler, bitkisel ve geometrik motifler. Dini içerikli tasvirler tüm figür ve büst olmak üzere iki tipte tasvir edilmiştir. Tüm figürlerin tasvir edildiği haçlar 3 gruba ayrılmaktadır: Birincisinde dikey kolda Meryem ve çocuk İsa, yatay kollarda bele kadar tasvir edilmiş birer aziz (kat.no:121) bulunmaktadır. İkinci grupta, dikey kolda bir aziz, yatay kollarda bele kadar tasvir edilmiş birer aziz (kat.no:103) vardır. Üçüncü grupta dikey kolda bir aziz (kat.no:109,116,120,122,) tasvir edilmiştir. Ayrıca kol uçlarındaki dairelerde, kol kenarlarında ve kol uçlarında basit çizgilerden oluşan geometrik süslemeler bulunur.

Büstlerin tasvir edildiği haçlar 2 gruba ayrılmaktadır: Birincisinde haçın merkezinde ve kol uçlarındaki çerçeveler içinde İsa, Meryem, melekler ve bir azize tasvir edilmiştir (kat.no:95). İkinci grupta haçın merkezinde veya kol uçlarında aziz tasvirleri vardır (kat.no:118,125).

Tüm figürlerin tasvir edildiği, genellikle küçük boyutlu olan haçlarda figür üslupları birbirine benzer. Cepheden tasvir edilen figürlerde yüz hatları basit çizgilerle verilmiştir. Figürlerin hepsi halelidir, azizler sakalsızdır. Elbiselerin üzerindeki süslemeler ayrıntılı

olarak tasvir edilmiştir. Vücut hatları belirgin değildir. Kollar ve ayaklar stilize edilmiştir. Vücutta orantı yoktur.

Yuvarlak çerçeveler içinde büstlerin tasvir edildiği haçlardan birinde figür profilden (kat.no:118), diğer örneklerde cepheden tasvir edilmiştir. Profilden tasvir edilen figür sakallıdır. Diğer haçtaki figür (kat.no:125) üslubu tüm tasvir edilen figürlerin üslubu ile aynıdır.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki haç (kat.no:95) malzemesi, tasvir edilen figürler ve üslup açısından diğer haçlardan farklıdır. Haçın üst kolunda İsa, merkezde Meryem, alt kolda tanımlanamayan bir azize, iki yan kolda melekler tasvir edilmiştir. Cepheden tasvir edilen figürlerden, meleklerin başı hafifçe Meryem'e dönüktür. Tümü haleli olan figürlerde İsa'nın halesi haçlıdır, araştırmacılar tarafından Meryem olduğu kabul edilen figürün başının üzerinde küçük bir haç bulunmaktadır (4). İsa, uzun saçlı ve sakallıdır, elinde kitap tutmaktadır. Meleklerin saçları kısa ve dalgalıdır. Meryem ve Azize giysileri dışında birbirine benzer. Başlarında iki örtü vardır. Gözler iri, burunlar düz, ağızlar kapalıdır. Üslup 6.yüzyıla tarihlenen başkent kökenli maden ve fildişi eserlere benzemektedir (5).

Bitkisel motifli haçlarda, kol uçlarında 6 kollu yıldız veya petal, alt kolda stilize palmet tasvirleri vardır (kat.no:115,124,127). Kolların kenarlarında paralel çizgiler bulunur. İki örnekte kolların kenarlarını içiçe daire motifleri çevreler (kat.no:115,127).

Geometrik motifler basit çizgilerle oluşturulan taramalar ve içiçe daire motifleridir. Taramalardan oluşan süslemeler haçın yüzeyinde yazıyla birlikte kullanılmıştır. Bir veya dört kolda görülür. Kol uçlarında paralel çizgiler arasında taramalar ve eşkenar dörtgen, oval formların

kombinasyonundan oluşan motifler ve haç tasvirleri vardır (kat.no:112,114).

İçiçe 2 veya 3 daireden oluşan motif haçların kol uçlarındaki dairelerde, haçın tüm yüzeyinde, renkli taş veya yazıyla birlikte kullanılmıştır (kat.no:92,98,99, 100,105,117,119). Dört haçta, kol uçlarında ve merkezlerde yer alan madalyonlar, merkezin etrafına yerleştirilmiş oval şekiller oluşturur (kat.no:106,113, 123,126).

Onaltı haçta yazıt bulunmaktadır. Yazıtlar adak yazıtı (kat.no:95), aziz adı veya tanrı anası kısaltmasıdır (kat.no:103,105,106,110,112,114,116,120,121,122). 4 haçtaki yazıt harflerin çoğu okunamadığından çözümlenememiştir (kat.no:106,109,111,115) (6).

Katalogda tanıtılan tören haçları içinde tek gümüş örnek olan İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki haçta (kat.no:95) 6.yüzyılla tarihlenen kontrol damgaları bulunmaktadır (Dodd 1987:166).

Gerek tören, gerek buhurdan zincir haçları boyutları farklılık göstermekle birlikte malzeme, teknik, tip ve süslemeler açısından ortak özellikler göstermektedirler.

İçiçe dairelerle bezeli küçük boyutlu haçların (kat.no:100,105,107) benzerleri, bu süslemenin erken dönemde yaygın olması nedeniyle Erken Bizans dönemine tarihlenmektedir (Wullf 1909:no.944). Amasra (kat.no:124) ve İzmir (kat.no:115) müzelerindeki, kol uçlarında petal tasvirleri ve stilize palmet motifleri bulunan haçların Oxford, Ashmolen Müzesi'ndeki benzerleri 10-12.yüzyıla tarihlendirilmektedir (7). Kol uçlarında ve merkezlerinde kabartma daireler ve damla motifleri olan haçların (kat.no:125,126) benzerleri 10.-14.yüzyıl arasına tarihlendirilmektedir (8). İzmir Müzesi'ndeki süslemesiz

haçın (kat.no:102) boyut ve form açısından benzeri Enez (veya Afrodisias)'de bulunmuştur. Haçın üzerinde 1172 tarihini veren bir yazıt vardır (Buckton 1994:no.189). İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki, kol uçları üç yapraklı yoncalarla biten ve içiçe daire motifleri ile bezeli haçın (kat.no:117) benzerleri 11.-12.yüzyıl ve 1200 sonrasına tarihlendirilmektedir (9).

Buhurdan zincir haçlarından Karaman Müzesi'ndeki haçın (kat.no:85) benzerine Adana Müzesi'ndeki, 5.yüzyıl sonlarına tarihlenen buhurdan asılıdır (Gough 1965:231-235). 550-650 arasına tarihlenen aynı tip başka bir haç Suriye'de bulunmuştur (Buckton 1994: 108).

BÖLÜM NOTLARI

(1) Ayrıntılı bilgi için bkz.Bölüm II.A.2.B-Ökaristi Ayininde Kullanılan Objeler.
(2) Türkiye dışındaki müzelerde bulunan tören haçlarının malzemeleri için bkz. Ek-11.
(3) Ayrıntılı ölçüler için bkz.Ek-2.
(4) N.Fıratlı buluntu yeri olarak belirttiği Opsikom'un yazıtta da adı geçen yer olduğunu ileri sürmektedir (1969:180). Bu görüşe göre, yazıtta adı geçen Caginkom bugünkü Opsikom'dur. Mango'ya göre, "Cagin kom" "Cagin'in köyü" veya "Cag'ın köyü" anlamına gelir, muhtemelen bir Ermeni yerleşmesidir (1986:249). Haçın merkezindeki figür araştırmacılar tarafından Meryem olarak tanımlanmıştır (bkz. kat.no:95). Ancak halesinde haç olması ilginçtir. Gürcistan, Matzkhvarichi'deki 12.yüzyıla ait bir haçta Meryem'in başörtüsünün alın kısmında haç tasviri vardır (Cotsonis 1994:res.5c). Bu özelliğin Ermenice yazıtlı haçta ve Gürcistan'daki haçta görülmesi Kafkasya'ya özgü bir özellik olduğunu düşündürmektedir.
(5) Örnekler için bkz. kat.no:1,49; Ross 1962:12-15, Buckton 1994:73-74,no.64, Weitzmann 1979:615-617,no.552.
(6) Yazıtları okuyan A.Berger, kat.no:106'daki haçta yazıtın "b" yüzünden itibaren anlaşılamadığını, "a" yüzündeki yazıtın ise AP]XIEPEY olması halinde "Başrahip" olarak okunacağını belirtmiştir. Kat.no:109'daki haçın buluntu yeri olarak kaydedilen "Oraf"ın yeri tesbit edilememiş, antik veya modern yerleşme adları arasında Oraf'a rastlanmamıştır. A.Berger, bu haçta görülen iki harfe bakarak (O A) yazıtın "Hagios" kelimesi ile başlayabileceğini ve bir aziz adıyla devam edebileceğini belirtmiştir. A.Berger, Kat.no:115'deki haçın yazıtında ilk beş harfin yunanca bir kelime oluşturmadığını, yazıtın kısaltılmış veya tamamlanmamış olabileceğini belirtmiştir.

(7) Ashmolean Müzesindeki benzerleri için bkz. Buckton 1994: 159-160,no.175. Ayrıca İstanbul, Sadberk Hanım Müzesi'nde benzer haçlar bulunmaktadır.

(8) Princeton Müzesi'nde bulunan haçın kaidesi de mevcuttur ve Gürcü haçlarına benzerliğinden dolayı 10-14.yüzyıllar arasına tarihlendirilmektedir (Curcic-St.Clair 1986:82). Washington, Dumbarton Oaks Koleksiyonundaki benzeri için bkz.Ross 1962:no.69.

(9) 11.yüzyıla tarihlenen mezar taşı üzerindeki haç motifi için bkz.Syrien 1993:457-458; 11-12.yüzyıla tarihlenen haç için bkz. Ross 1963:124; 1200 sonrasına tarihlenen haç için bkz. Brouskari 1985:153.

Katalog no : 128
Res.-çiz. no : res.191-193
İnceleme Tarihi : 8.2.1993
Yeri : İstanbul Arkeoloji Müzeleri.
Depo.
env.no: 4059
-
Diyarbakır.
Yapım yeri : -
Tür : Haç kaidesi.
Tip : H.k-I.
Yazıt : -
Tarih : 10-12.yüzyıl (Acara)
Malzeme : Bronz.
Ölçü : B : 15.8 cm.
D : 2 cm.
Ç : 5.4 cm.
K : 0.1-0.2 cm.
Yapım ve süsleme tekniği :
Eser döküm,süsleme tekniği kabartmadır.
Tasvir :
Kaidenin diğer yarısı eksiktir.

Kaide, küresel kısım ve ahşap asanın geçeceği konik kısım olmak üzere iki bölümden oluşur. Küresel kısmın üzerinde haç kolunun takılabilmesi için yapılmış, ortasında muhtemelen perçin için delik olan, kenarları yuvarlatılmış kare şeklinde bir bağlantı yeri vardır.

Küresel kısmın üzerinde 3,5 cm. çapında iki madalyon içinde birer büst tasvir edilmiştir. Her ikisi de haleli ve sakallı olan figürlerden biri elinde bir Yunan haçı diğeri ise ucu mızrağa benzeyen bir asa tutmaktadır. Bu kısım kaideye bir sıra düz yiv ile birleşir. Kaidenin ortasında spiral yivli bir şerit dip kısmında ise iki sıra düz yiv bulunmaktadır.

Kaynakça : -

Katalog no : 129
Res.-çiz. no : res.194-197
İnceleme Tarihi : 8.2.1993
Yeri : İstanbul Arkeoloji Müzeleri.
Depo.
env.no: 86.94
Satın alma.
-
Yapım yeri : -
Tür : Haç kaidesi.
Tip : H.k.II-a.
Yazıt : -
Tarih : 11-12. yüzyıl (Acara)
Malzeme : Bronz.
Ölçü : E : 8 cm.
B : 23 cm.
Ç : 4.8-5 cm.
K : 0.5 cm.
Yapım ve süsleme tekniği :
Eser döküm tekniği ile yapılmıştır.
Tasvir :

Eserin üst kısmında özellikle pencerelerde kırıklar vardır.

Kaide, iki katlı ve yüksek kasnaklı, kubbeli bir kilise biçimindedir. Her cephede birinci kat üç yatay şeride ayrılmıştır. İkinci katta çift pahlı çatılı mekanlar yer alır. Bu görünümü ile yunan haçı planlı yapılara benzerlik gösterir. Haç kollarının ortasında ise yüksek kubbe kasnağı bulunmaktadır. Kasnakta 1,7-1,9 cm. aralıkla yerleştirilmiş üst kenarları yuvarlatılmış dikdörtgen şeklinde 6 açıklık vardır.

1. Cephe (res.194):

Birinci katın 4,6 cm. yüksekliğindeki alt şeridinin merkezinde üstünde ve altında birer delik olan bir açıklık (1,8x2,5 cm.), iki yanında birer apsis (3x1,7 cm.) bulunmaktadır. Cephelerinde üst kenarları yuvarlatılmış

dikdörtgen şeklinde birer açıklık vardır. 2,8 cm. yüksekliğindeki ikinci şeritte yuvarlak kemerli iki açıklık, 1,5 cm yüksekliğindeki üst şeritte üst kenarları yuvarlatılmış dikdörtgen şeklinde beş açıklık yer alır.

İkinci katta çift pahlı çatılı, apsisli, bir mekan vardır. Apsisin ortasında ve iki yan yüzde üst kenarı yuvarlatılmış dikdörtgen şeklinde, üstte ise yuvarlak bir açıklık bulunmaktadır.

2. Cephe (res.195):

Birinci katın alt şeridinde 3 cm. yüksekliğinde, dikdörtgen şeklinde dört açıklık ve bunların üzerinde de dört delik vardır. Üst ve orta şerit 1. cephe ile aynıdır.

İkinci katta yine çift pahlı çatılı, dikdörtgen bir mekan vardır. Ancak cephe düzenlemesi 1. cepheden farklıdır. Ön cephesinde ikisi altta biri eksende olan üst kenarı yuvarlatılmış dikdörtgen şeklinde üç, yan cephelerde ise üstüste yerleştirilmiş, dikdörtgen şeklinde ikişer açıklık bulunmaktadır.

3. Cephe (res.196):

Birinci katın alt şeridinde 3 cm. yüksekliğinde, ortadaki 0,8 cm., iki yandaki 1,8 cm. genişliğinde olan dikdörtgen şeklinde üç açıklık ve üzerlerinde dört delik vardır. Bu deliklerin iki yanında, cephenin köşelerine gelecek şekilde biri kırık iki halka bulunmaktadır. Üst ve orta şerit 1 ve 2. cephe ile aynıdır.

İkinci katta yuvarlak kemerli dikdörtgen bir açıklığı olan çift pahlı çatılı mekan yer almaktadır. Açıklığın bir kenarında üstte ve altta birer halka vardır. Yan cephelerde üstüste yerleştirilmiş dikdörtgen şeklinde ikişer açıklık bulunmaktadır.

4. Cephe (res.197):

Birinci katın düzenlemesi dört açıklığın üzerinde üç delik bulunması dışında 2. cephenin 1. katı ile aynıdır.

İkinci kattaki düzenleme de 2. cephenin ikinci katı ile aynıdır, ancak burada üst seviyedeki açıklıklar kırıktır.

Kaynakça : -

Katalog no : 130
Res.-çiz. no : res.198-201
İnceleme Tarihi : 10.8.1992
Yeri : Burdur Müzesi.
Depo.
env.no: K.177-45-76
Satın alma. 15.12.1976.
-
Yapım yeri : -
Tür : Haç kaidesi.
Tip : H.k.II-b.
Yazıt : -
Tarih : 11-12.yüzyıl (Acara).
Malzeme : Bronz.
Ölçü : E : 6 cm.
B : 24.8 cm.
Ç : 3.1-4 cm.
K : 0.5 cm.
Yapım ve süsleme tekniği :

Eser döküm tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Kaidenin haçın takılı olması gereken üst kısmı kırıktır.

Kaide, iki bölümden oluşur. Birincisi ahşap sapın geçeceği, dip kısmı üç sıra düz yivli konik kısım, ikincisi iki katlı ve yüksek kasnaklı, kubbeli bir kilise şeklindeki, haçın takılacağı bölümdür.

Apsisli cephe dışındaki üç cephede birinci kat üç yatay şeride ayrılmıştır. İkinci katta çift pahlı çatılı mekanlar yer alır. Bu görünümü ile yunan haçı planlı kiliselere benzerlik gösterir. Haç kollarının ortasında ise yüksek kubbe kasnağı bulunmaktadır. Kasnakta üst kenarları yuvarlatılmış dikdörtgen şeklinde 4 açıklık vardır.

1. Cephe (res.198):

Birinci katın alt şeridinde 2-2,5 cm. yüksekliğinde dikdörtgen şeklinde üç açıklık bulunmaktadır. İkinci şeritte merkezdeki dört sivri yapraklı çiçek motifinin iki yanında üstteki 1 cm., alttaki 2 cm. yüksekliğinde olan ikişer açıklık vardır.

İkinci katta çatısı çift pahlı, yarım kubbeli, apsisli, dikdörtgen mekan vardır. Apsisin ortasında üst kenarı yuvarlatılmış dikdörtgen şeklinde iki açıklık bulunmaktadır.

2,3 ve 4. Cephe (res.199,200,201):

Birinci katın alt şeridinde 2,5 cm., orta şeridinde 1,9 cm., üst şeridinde 1-1,5 cm. yüksekliğinde dikdörtgen şeklinde üçer açıklık vardır.

İkinci katta yine çift pahlı çatılı, dikdörtgen bir mekan vardır. Bu mekanın ön cephesinde üst kenarı yuvarlatılmış dikdörtgen şeklinde ikişer açıklık bulunmaktadır.

Kaynakça : -

HAÇ KAİDESİ:

Haç kaidesi, kilise içinde veya dışında yapılan ayinlerde taşınan tören haçının alt kolu ile ahşap asa arasında yer alan ve iki parçayı birleştiren unsurdur (1). Katalogda İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nden 2, Burdur Müzesi'nden 1 olmak üzere 3 kaide tanıtılmıştır.

Kilise biçimindeki kaidelerde (kat.no:129,130) küçük çatlak ve kırık kısımların dışında sağlamdır. Kaideler yayınlanmamıştır.

Kaidelerin malzemesi bronzdur. Döküm tekniği ile yapılan eserlerden konik kaidede (kat.no:128) süsleme döküm ile elde edilen kabartma tekniği ile yapılmıştır (2).

Haç kaideleri haçın ve asanın geçeceği iki bölümden oluşur. Katalogda tanıtılan eserlerden ikisi kilise biçiminde (kat.no:129,130), biri koniktir (kat.no:128). Kilise biçimindeki kaidelerde haç kubbe kısmına, konik kaidede yarım küre şeklindeki üst kısma bağlanır.

Kaidelerin boyları 15,8-24,8 cm. arasında değişmektedir (3). Bu ölçüler Türkiye dışındaki haç kaidelerinin boyları ile uyum sağlamaktadır (4).

İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki konik kaidede (kat.no:128) figürlü bezeme vardır. Üstteki yarım küre şeklindeki kısımda iki madalyon içinde birer büst tasvir edilmiştir. Büstler birbirine benzer özellikler gösterir. Her iki figür haleli ve sakallıdır. Gözler elips biçimindedir, gözbebekleri belirtilmemiştir. Kavisli kaşlar ortada birleşerek burunu oluşturur, burunun uç kısmı yuvarlatılmıştır. Ağız belirtilmemiştir. Saç ve sakal işlenişi ayrıntılı değildir, elinde asa tutan figürün saçları dalgalıdır. Giysinin omuz kısmında kıvrımlar

çizgiler halindedir. İki figür de ellerini göğsünün üzerinde birleştirmiştir. Figürlerin kimliği hakkında kesin bir şey söylenemez. Ancak, elinde haç tutan figür bir martir olmalıdır (5).

Eser, teknik ve üslup açısından kaliteli bir işçilik göstermez. Bu özellikler eserin başkent kökenli olmadığını düşündürmektedir.

Kaidelerde tarihlendirmeye yardımcı olabilecek yazıt veya kontrol damgası yoktur. Üst kısmı küresel, alt kısmı konik kaidelerden Canellopoulos Müzesi'ndeki örneğin batı etkili olduğu belirtilerek 1200 sonrasına (Brouskari 1985:152), Royal Ontario Müzesi'ndekilerin haçları da mevcut olduğundan 5.-6.yüzyıl veya Orta Bizans dönemine (Hayes 1984:196,197) tarihlendirilmektedir. Kilise biçimindeki kaideler genellikle 11.-12.yüzyıl arasına veya 14.yüzyıl başına tarihlendirilir (Effenberger-Severin 1992:223; Parker 1987:80; Comstock-Vermeule 1971:441). Ross, bu tür haç kaidelerinin Gürcü manastırlarında bulunduğunu ve muhtemelen 14.-15.yüzyıllara ait olduğunu ileri sürer (1962: 60).

BÖLÜM NOTLARI

(1) Ayrıntılı bilgi için bkz.Bölüm II.A.2.B-Ökaristi Ayininde Kullanılan Objeler.

(2) Ayrıntılı bilgi için bkz.Bölüm IV-Liturjik Eserlerde Malzeme ve Teknik.

(3) Ayrıntılı ölçüler için bkz.Ek-2.

(4) Türkiye dışındaki örneklerin ölçüleri için bkz.Ek-12.

(5) Martir tasvirleri için bkz. Kazhdan-Sevcenko 1991b:1308.

İŞLEVİ TESBİT EDİLEMEYEN ESERLER

Katalog no : 131
Res.-çiz. no : res.202
İnceleme Tarihi : 23.9.1994
Yeri : Selçuk-Efes Müzesi.
Depo.
env.no: 790
Kazı buluntusu. 5.11.1957.
Efes Scholastikia hamamı.
Yapım yeri : -
Tür : Tepsi.
Tip : P.I
Yazıt : -
Tarih : -
Malzeme : Bakır.
Ölçü : Ağ.Ç : 21 cm.
Ka.Ç : 16.5 cm.
K : 0.1 cm.
Yapım ve süsleme tekniği :

Eser dövme tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Tepsinin yüzeyi korozyon tabakası ile kaplıdır. Ağız kenarı ve kaidede eksik kısımlar vardır.

Daire formlu, dışa çekik ağız kenarına doğru genişleyerek yükselen kaidesiz bir tepsidir. Yüzeyinde herhangi bir süsleme görülmemektedir.

Kaynakça : -

TEPSİ:

Selçuk-Efes Müzesi'nde tesbit ettiğimiz, Efes Scholastikia hamamı kazılarında bulunan 1 tepsinin (kat.no:131) işlevi belirlenememiştir (1).

Üzerindeki korozyon tabakası, ağız kenarı ve kaidedeki eksikler dışında sağlam olan eser yayınlanmamıştır.

Malzemesi bakır olan tepsi, dövme tekniği ile yapılmıştır. Türkiye dışındaki müzelerde, 10-11.yüzyıla tarihlendirilen bakır patenler bulunmaktadır (2).

Dışa çekik ağız kenarına doğru genişleyen yuvarlak gövdeli ve düz kaideli eserin formu liturjik patenler ile aynıdır. Çapı 21 cm. olan tepsinin boyut açısından 10-11.yüzyıla tarihlenen benzerleri Genf Sanat Tarihi Müzesi, Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu, Köln Başpiskoposluk Müzesi, 6.yüzyıla tarihlenen benzeri Siena Pinacoteca'da bulunmaktadır (3).

Üzerinde, liturjide kullanıldığını gösteren herhangi bir yazıt ve tasvir bulunmayan tepsi, malzeme ve boyut açısından liturjik patenlere benzemesi nedeniyle kataloğa alınmıştır.

BÖLÜM NOTLARI

(1) Liturjik patenler için bkz.Bölüm II.A.2.B-Ökaristi Ayininde Kullanılan Objeler.
(2) Malzeme açısından benzer örnekler için bkz.Ek-3, no.37-39,41,42,44. Tepsinin bulunduğu hamam 4.yüzyılda yapılmış, 7.yüzyıla kadar kullanılmıştır (Weitzmann 1979:358-359).
(3) Genf ve D.Oaks'daki bronz, Köln'deki bakır patenler için bkz.Sevrugian 1992:res.5,8,9; Siena'daki gümüş paten için bkz.Mango 1986:253.

Katalog no : 132
Res.-çiz. no : res.203
İnceleme Tarihi : 9.2.1993
Yeri : İstanbul Arkeoloji Müzeleri.
Hazine.
env.no: 89
-
-
Yapım yeri : -
Tür : Kâse.
Tip : Ks.I-a.
Yazıt :

Kaidedeki büyük dairelerden 5'inin üzerinde kazıma birer harf bulunmaktadır.

1- A T P I Δ

Tarih : 6-7.yüzyıl (Acara).
Malzeme : Gümüş.
Ölçü : Ağ.Ç : 16.8 cm.
Ka.Ç : 8.5 cm.
Y : 4.5 cm.
D : 3.5 cm.
K : 0.1 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Eser, dövme, kaidedeki yuvalar çökertme, yazı kazıma tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Eser sağlamdır.

Kâse küresel gövdeli, düz ağızlı ve iç bükey kaidelidir. Kaidede her biri 2,5 cm. çapında, daire oluşturacak şekilde yerleştirilmiş 6 yuva bulunmaktadır. Ortada kalan kısımda ise her biri 0,7 cm. çapında, biri merkezde diğer altısı onun etrafında daire oluşturacak şekilde yerleştirilmiş 7 yuvadan oluşan bir süsleme vardır.

Kaynakça : -

Katalog no : 133
Res.-çiz. no : res.204-205
İnceleme Tarihi : 11.12.1993
Yeri : Muğla Fethiye Müzesi.
Depo.
env.no: 2115
Satın alma. 23.9.1988
-
Yapım yeri : -
Tür : Kâse.
Tip : Ks.I-b.
Yazıt : -
Tarih : 6-7.yüzyıl (Acara).
Malzeme : Gümüş.
Ölçü : Ağ.Ç : 16.1 cm.
Ka.Ç : 8.9 cm.
Y : 5 cm.
K : 0.1 cm.
Yapım ve süsleme tekniği :
Eser dövme,süslemeler kazıma tekniği ile yapılmıştır.
Tasvir :
Eser sağlamdır.
Kâsenin gövdesi düz kaideden ağıza doğru genişleyerek yükselir. Kaidenin merkezinde 3,1 cm. çapında bir daire motifi vardır. Ağız kenarının 0,2-0,6 cm. altında bir şerit kâseyi çevrelemektedir.
Kaynakça :

Katalog no : 134
Res.-çiz. no : res.206-207
İnceleme Tarihi : 11.12.1993
Yeri : Muğla Fethiye Müzesi.
Depo.
env.no: 2116
Satın alma. 23.9.1988

-

Yapım yeri : -
Tür : Kâse.
Tip : P.II
Yazıt : -
Tarih : 6-7.yüzyıl (Acara).
Malzeme : Gümüş.
Ölçü : Ağ.Ç : 15.5 cm.
Y : 5.3 cm.
K : 0.05 cm.
Yapım ve süsleme tekniği :

Eser dövme,süslemeler kazıma tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Eser sağlamdır.

Kâse, küresel gövdeli ve kaidesizdir. İç yüzeyinde, merkezde 3 cm. çapında bir daire motifinin içinde düzensiz çizgiler bulunmaktadır.

Kaynakça : -

Katalog no : 135
Res.-çiz. no : res.208-221
İnceleme Tarihi : 9.2.1993
Yeri : İstanbul Arkeoloji Müzeleri.
Hazine.
env.no: 2192
Satın alma. 1904
-
Yapım yeri : -
Tür : Kâse.
Tip : Ks.I-a.
Yazıt : -
Tarih : 14.yüzyıl 1.yarısı (Fritz).
12.yüzyıl sonrası (Acara),
Malzeme : Gümüş.
Ölçü : Ağ.Ç : 14 cm.

Ka.Ç : 10 cm.
D : 4 cm.
K : 0.2 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Eser dövme, süslemeler dıştan çekiçleme yöntemi ile elde edilen kabartma tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Eser sağlamdır.

Kâsenin gövdesi düz ağız kenarına doğru genişleyerek yükselir, kaidesi iç bükeydir. İç yüzeyi figürler ve bitkisel motiflerle boş yer bırakılmadan bezenmiştir.

İçte, merkezde çapı 6,4 cm. olan dairevi çerçeve içinde haç tutan bir kuzu tasviri bulunmaktadır. Kuzunun başı arkaya dönüktür, sağ ön ayağında bir Latin haçı tutmaktadır. Haçın alt kolunda Malta haçı tasvirli bir flama takılıdır. Tasvirin yer aldığı daireyi bulut benzeri kıvrımlar çerçevelemektedir. Bu tasvirin zeminini ışın halinde yayılan çizgiler doldurur.

Merkezdeki tasviri spiral yivli iki şerit çevreler. Şeritlerin arasındaki 1,8 cm. genişliğindeki yüzeyde asma dalı üzerindeki iki üzüm salkımı ve iki asma yaprağının dönüşümlü dizilmesi ile oluşan süsleme yer alır.

Gövdeyi, içlerinde birer figür olan 12 kemer çevreler. Sütunların kaideleri ve gövdeleri düz yivlidir, başlıkları korint tipindedir. Kaideden gövdeye, gövdeden başlığa geçişte ikişer bilezik bulunmaktadır. Sütunlar yuvarlak kemerlerle bağlanır, iki kemerin birleştiği kısımlarda üç yapraklı bir bitki tasviri vardır. 3,5x3,5 cm. boyutlarındaki her kemerin içinde cepheden, birbirine benzeyen, haleli, uzun saç ve sakallı, uzun elbiseli birer havari tasvir edilmiştir. Havariler ellerinde tuttukları atribülerle birbirinden ayrılmaktadır. Kuzunun eksenindeki figürden başlayarak saat yönünde ;

1. figür; sol eli ile sırtındaki X haçını, sağ elinde kutsal kitabı tutan Andreas,

2. figür; sol elinde kutsal kitap, sağ elinde yılana benzer bir nesne tutan Yahya,

3. figür; sol elinde kutsal kitap, sağ elinde bıçak tutan Bartolomeus,

4. figür; sol elinde kutsal kitap, sağ elinde but tutan Taddeus,

5. figür; sol elinde büyük bir anahtar, sağ elinde kutsal kitap tutan Petrus,

6. figür; sol elinde mızrak, sağ elinde kutsal kitap tutan Thomas,

7. figür; sol elinde kutsal kitap, sağ elinde bayrak tutan K.Yakup,

8. figür; iki eliyle testere tutan Gayyur Simon,

9. figür; sol elinde kutsal kitap, sağ elinde üst ucu topuzlu uzun bir asa (?) tutan B.Yakup,

10. figür; iki eliyle üzerinde İsa'nın yüzünün izi olan mandilion tutan havari,

11. figür; sol elinde balta tutan, sağ eli göğsünün üzerinde duran Matta,

12. figür; sol elinde haçlı asa, sağ elinde kutsal kitap tutan Filippus.

Kaynakça : -

KÂSE :

Kâse, liturjide kutsal ekmek koymak veya kutsal şarabı içirmek için kullanıldığını düşündüğümüz, patenden daha küçük boyutlu ve derin kaptır (1). Katalogda, İstanbul Arkeoloji ve Fethiye müzelerinden 2'şer kâse tanıtılmıştır.

Kâselerin hepsi sağlamdır. Eserler yayınlanmamıştır.

Kâselerin malzemesi gümüştür; tümü dövme tekniği ile yapılmış, süslemede kazıma, çökertme ve kabartma tekniği uygulanmıştır.

Kâselerin ağız çapları 14-16.8 cm., kaide çapları 8.5-10 cm., yükseklikleri 4-5.3 cm. arasında değişmektedir (2). Üç kâsenin (kat.no:132,133,134) ağız ve kaide çapları birbirine yakındır. Diğer kâsenin (kat.no:135) ağız çapı diğerlerinden küçük olmasına rağmen kaide çapı daha büyüktür. Küresel gövdeli ve ağız kenarları düz olan kâselerden üçü düz kaideli (kat.no:132,133,135), diğeri kaidesizdir.

Kâselerden ikisi süslemelidir. Süslemeler üç grupta toplanabilir; dini içerikli tasvirler, bitkisel ve geometrik motifler. Figürlü ve bitkisel süslemeli kâsenin (kat.no:135) merkezinde "Tanrının Kuzusu", etrafındaki şeritte bitkisel süsleme, gövdesinde havariler tasvir edilmiştir. Vücutları cepheden, başları dörtte üç profilden görülen figürler ellerinde tuttukları atribüler dışında birbirine benzer.

Havarilerden onunun kimliği atribülerinden kesinleşmiştir. İki figürün kimliği tartışılabilir. İkinci figürün atribüsü uç kısmı yuvarlak bir kıvrımdır. Bu atribünün yılan olduğunu kabul edersek, figür atribüsü yılanlı kalis olan İncilci Yahyadır (3). Mandilion tutan onuncu figürün kimliği saptanamamıştır. Batı sanatında iki azize, Veronika ve Agatha mandilion ile tasvir edilir

(Ferguson 1959:113). Gerek batı, gerek Bizans sanatında mandilion hiçbir havarinin atribüsü değildir. 12. havari Yahuda'nın atribüsü para kesesidir. Eserde 12. havari olarak İsa'ya ihanet eden Yahuda yerine Paulus'un tasvir edilmiş olabileceğini ve mandilionun sanatçının yorumu olduğunu söyleyebiliriz. Kâsenin merkezindeki haçlı flama tutan kuzu İsa'nın sembolüdür, bu tasvir özellikle batı sanatında görülür (5).

Başlar vücut ile orantılıdır. Yandan ayrılmış olan, uzun saç ve sakalların detayları işlenmiştir. Gözler büyük,kaşlar kavislidir, bıyık ve sakalların örttüğü ağızlar küçüktür. Burunlar uzun, düz ve yassıdır. Saçlar kulakları örter. Yüzlerde ifade yoktur. Tüm figürler sağ veya sol ellerinde kutsal kitabı, diğerinde asa, anahtar, mızrak, testere, mandilion, balta gibi atribüler tutmaktadırlar. Kitap tutan kolları düz olarak yanlarında durur, atribüleri tutan kolları göğüs hizasında bükülmüştür. Eller vücuda oranla oldukça büyüktür. Figürler uzun kollu, etekleri uzun bir elbisenin üzerine bele kadar inen, göğüs üzerinde çapraz kavuşan bir pelerin giymektedir. Kıyafetin altından yalnızca ayak parmakları görülür, muhtemelen ayakları çıplaktır. Giysilerin kıvrımlarının altında vücut hatları belirgin değildir. Ancak, bacak kısmında elbise belirgin dikey bir çizgi ile ikiye ayrılmıştır.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki, figür üslubu başkent ya da Anadolu kökenli Bizans dönemi eserlerinden oldukça farklı olan eserin geliş yeri müze envanterinde kayıtlı değildir. Aynı müzede Kudüs, Birusseb'den geldiği kayıtlı olan aynı biçim ve boyutlarda bir kâse daha bulunmaktadır (5). Kâsenin merkezinde bir kadın büstü, 8 bölüme ayrılmış gövdesinde; haç, vaftiz (?), kartal, çiçek ve üzüm salkımı gibi tasvirler vardır. Üslup katalogda tanıttığımız kâsenin üslubu ile aynıdır. Dolayısı ile bu kâse de Kudüs'ten gelmiş olmalıdır ve Haçlı döneminde yapılmıştır. Ottobeuren'deki,

Romanesk döneme ait kalisde atribüleri ile tasvir edilen havariler görülmektedir (6).

İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki ikinci kâsenin (kat.no:132) dip kısmında altı büyük dairenin ortasında kalan kısımda merkezde bir, etrafında altı daha küçük daireden oluşan bir süsleme bulunmaktadır. Türkiye ve Türkiye dışındaki müzelerde benzeri tesbit edilemeyen kâsenin içindeki, süsleme olarak değerlendirdiğimiz daireler sembolik veya işlevsel bir nitelik taşıyor olabilir.

Üzerlerinde herhangi bir süsleme, yazıt ya da damga bulunmayan, Fethiye Müzesi'ndeki iki kâse form ve ağız çapı açısından Lapseki'de bulunan kâseye (kat.no:6) benzerlik gösterir.

BÖLÜM NOTLARI

(1) O.M.Dalton, Londra-British Museum'da bulunan Aziz Sergios tasvirli kâsenin, rahibin ellerini yıkadığı suyun konduğu kap olabileceğini ileri sürer, ancak çapının bu işlevle kullanılan kaplardan daha küçük olduğunu da belirtir (1900:165). Bunun dışında yayınlarda kâse olarak nitelendirilen kapların işlevi hakkında bir yorum yoktur.

(2) Ayrıntılı ölçüler için bkz.Ek-2.

(3) Kâsede batı sanatında kabul edilen havariler tasvir edilmiştir. Örneğin, Taddeus ve K.Yakup Bizans sanatında yoktur, onların yerini Paulus ve Lukas alır. Havarilerin batı sanatındaki atribüleri için bkz.Spitzing 1989:46.

(4) İsa'nın sembolü olan kuzu için bkz. Ferguson 1959: 7-8. Resim sanatındaki örneklerinden biri Ravenna S. Vitale'nin kubbe mozaiğidir.

(4) Birusseb (Beerşeba) İsrail'de, Necef çölü kenarında bir şehirdir. Kâsenin env. no.su 2191'dir.

(6) Benzer örnek için bkz.Bank 1978:res.68.

Katalog no : 136
Res.-çiz. no : res.222-223
İnceleme Tarihi : 24.10.1994
Yeri : Bursa Müzesi.
Sergi.
env.no: 2789
- / 1984
Bilecik, Bozöyük ilçesi
Yapım yeri : -
Tür : Kutu (Röliker veya artophorion).
Tip : -
Yazıt :

Yazıt, gövdeyi çevreleyen şeridin içindedir.

1- ΥΠΕΡ ΥΓΙΗΑC ΚΕ CΟΤΗΡΗΑC ΚΕ ΙΡΥΝΗC ΜΑΡΙΟ
ΔΟΥΛΟ[Υ

".....'ın hizmetkârı Marios'un huzuru, kurtuluşu ve sağlığı için."

Tarih : 1.kullanım 6-7.yüzyıl,
2.kullanım 10-11.yüzyıl (Acara).
Malzeme : Gümüş.
Ölçü : Kapak: U:12.6 cm. Gövde: U:12.5 cm.
D:1.8 cm. D:3.2 cm.
G:8.4 cm. G:7.9 cm.
Yapım ve süsleme tekniği :

Kutu dövme, kapaktaki haç motifi kabartma, yazıt kazıma tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Eser, yüzeyin kısmen tahrib olması dışında sağlamdır.

Kutu oval formlu ve kapaklıdır. Ağız kenarı ve dip kısmında bir sıra profil vardır. Gövdeyi ortada yazı şeridi çevrelemektedir. Yazıyı ikişer paralel çizgi sınırlar. Kapakta tüm yüzeyi kaplayacak şekilde yapılmış bir Malta haçı tasviri vardır.

Kaynakça : -

KUTU:

Bursa Müzesi'nden tesbit ettiğimiz 1 kutunun işlevi tesbit edilememiştir. Türkiye dışındaki müzelerde bulunan kutuların, röliker, artophorion veya tütsü kabı olabilecekleri ileri sürülmüş, kesin bir sonuca varılmamıştır.

Eser sağlamdır ve yayınlanmamıştır.

Malzemesi gümüş olan eser dövme, süslemesi kabartma tekniği ile yapılmıştır. Oval gövdeli ve kapaklı eserin uzunluğu 12.6, genişliği 8.4 cm.dir.

Kapağında malta haçı tasviri olan kutunun gövdesinde, Marios'un ruhunun kurtuluşu ve sağlığını dileyen bir adak yazıtı vardır. Türkiye dışındaki müzelerden tesbit edilen bir eserde, St.Louis Sanat Müzesi'ndeki kutuda eserin diakon Tiberine'den aziz Stephanos'a ithaf edildiğini belirten bir yazıt bulunmaktadır (Mango 1986:no.83).

Eserin malzeme ve form açısından 5-6. ve 7.yüzyıla tarihlendirilen benzerleri Vatikan, Museo Sacro ve Paris Louvre müzelerindedir (Dodd 1973:res.26,41; Weitzmann 1979:no.571).

Katalog no : 137
Res.-çiz. no : res.224
İnceleme Tarihi : 20.10.1989
Yeri : Aksaray Müzesi.
Depo.
env.no: -
Satın alma. -
Aksaray çevresi.
Yapım yeri : -
Tür : Kadeh.
Tip : K.I-b
Yazıt : -
Tarih : 14.yüzyıl sonrası (Acara).
Malzeme : Bronz.
Ölçü : Ağ.Ç : 9.1 cm.
Ka.Ç : 13.1 cm.
Y : 22.5 cm.

Yapım ve süsleme tekniği :

Eser döküm,süslemeler kazıma tekniği ile yapılmıştır.

Tasvir :

Eser sağlamdır.

Kadeh küresel gövdeli, düz ağızlıdır. Konik ayak iki küre ile kâseye birleşir. Kürelerin arasında bir bilezik vardır. Kadehin ağız kenarında ve dip kısmında, ikinci kürenin ve konik ayağın üzerinde paralel çizgilerle oluşturulan süslemeler bulunmaktadır.

Kaynakça : -

KADEH:

Aksaray Müzesi'ndeki kadeh, form ve boyut açısından liturjik kalislerden farklıdır. Yüzeyindeki korozyon tabakası dışında sağlam olan eser yayınlanmamıştır.

Malzemesi bronz olan kadeh, döküm tekniği ile yapılmış, kazıma tekniği ile süslenmiştir. Küresel gövdeli, konik ayaklı eserin ayak kısmı liturjik kalislere benzerlik gösterir, ancak gövde daha küçüktür.

Eserin üzerinde liturjide kullanıldığını gösteren bir yazıt veya süsleme yoktur. Form ve boyut açısından en yakın benzeri İznik Müzesi'ndeki, 14.yüzyıla tarihlenen seramik kadehtir (Anadolu Medeniyetleri 1983:C.92).

VI. DEĞERLENDİRME

Katalogda tanıtılan eserlerin benzer örnekleri ile karşılaştırıldığı, Bizans maden sanatındaki yeri ve öneminin saptanmaya çalışıldığı ve tarihlendirildiği değerlendirme bölümünde önce, eserlerin müzelere, türlere, malzeme-tekniğe ve yayına göre sayısal dağılımı verilmiştir.

Değerlendirmede kullanılan kıstaslar, malzeme, teknik, form, boyut, süsleme, ikonografi, kompozisyon ve üslup özellikleridir. Eserler bu özelliklere göre başta liturjik maden eserler olmak üzere, liturjik olmayan maden eserler, fildişi, seramik, cam, dokuma, taş eserler ve tasvir sanatı ile karşılaştırılmış, bu verilerin sonuçları gözönüne alınarak tarihlendirilmeye ve Bizans maden sanatı içindeki yerleri saptanmaya çalışılmıştır.

Katalogda, İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nden 22, İzmir ve Bursa müzelerinden 17, Antalya Müzesi'nden 12, Fethiye ve Uşak müzelerinden 9, Selçuk-Efes ve Kütahya müzelerinden 7, Amasra ve Çanakkale müzelerinden 5, Silifke Müzesi'nden 4, Ankara Anadolu Medeniyetleri ve Manisa müzelerinden 3, Ürgüp, Amasya, Burdur, Hatay ve Eskişehir müzelerinden 2, Side, Yalvaç, İznik, Adana, Karaman, Aksaray ve Seyitgazi müzelerinden 1'er olmak üzere toplam 137 eser tanıtılmıştır.

Eserlerin türlere göre dağılımı şöyledir: 6 paten, 6 kalis, 4 kaşık, 1 ibrik, 1 trulla, 59 buhurdan, 2 buhurdan zinciri, 2 buhurdan diski, 4 buhurdan zincir haçı, 7 buhurdan zincir tepeliği, 1 yelpaze, 1 kitap kapağı, 33 haç, 3 haç kaidesi, işlevi tesbit edilemeyen 1 tepsi, 1 kadeh, 4 kâse, 1 kutu.

23 eser gümüş, 104'ü bronz, 5'i demir, 3'ü demir üzerine bronz kaplama, 1'i bakır, 1'i bakır üzerine kalay kaplamadır.

Yapım tekniği; 92 eserde döküm, 21 eserde dövmedir. 3 eserde dövme ve tornada çekme, 6 eserde döküm, dövme ve lehim, 4 eserde döküm ve lehim, 6 eserde dövme ve perçin, 2 eserde dövme ve lehim, 2 eserde döküm ve dövme, 1 eserde döküm, lehim ve perçin teknikleri birarada kullanılmıştır.

Süsleme tekniği; 62 eserde kazıma, 8 eserde kabartma, 1 eserde çökertmedir. 5 eserde kabartma ve kazıma, 4 eserde kazıma ve niello, 2 eserde geniş oyma ve kakma, 1 eserde kabartma, kazıma ve niello, 1 eserde kabartma, kazıma, niello ve çökertme, 1 eserde kazıma, kalıpla kabartma ve niello, 1 eserde kazıma ve delikişi teknikleri birarada kullanılmıştır.

137 eserin 20'si yayınlıdır.

A. MALZEME VE TEKNİK

MALZEME:

Katalogda tanıttığımız ve Türkiye dışı müzelerde bulunan liturjik objelerde kullanılan malzemeler; gümüş, bronz, bakır ve demirdir. Ancak, belli dönemler ve belli türler için tercih edilen madenler olduğu görülmektedir. Bütün eser türlerinde en çok karşımıza çıkan malzemeler gümüş ve bronzdur.

Gümüş:

Gümüş, liturjik eserlerde, özellikle erken döneme ait kilise eşyalarında yoğun olarak kullanılmıştır. Paten, kalis, kaşık, yelpaze, kitap kapağı, kutsal ekmek/tütsü kabı veya röliker olarak kullanılan kutular ve kâse gibi kutsal eşyalarda gümüşün tercih edilmesi aslında Roma dönemi geleneğidir.

Bu dönemde, gerek kutsal eşyalarda gerek imparatorların, konsüllerin yıldönümleri için yapılan eserlerde malzemenin gümüş olduğunu görüyoruz. İmparator Licinius için 317'de yapılan kâse, Theodosius'un 10.yılı için yapılan, 388 tarihli ve Konsül Aspar için yapılan 439 tarihli missorium önemli örnekler arasındadır (Volbach 1961:res.53,109;Loverance 1988:5). İmparatorluk kaplarının yanı sıra 4.yüzyıl ikinci yarısına ait Esquiline hazinesi gibi, içinde evlilik hediyesi olarak yapılmış kutu, mobilya süsleri ve tepsiler olan sivil yaşama ait eserlerde de gümüş kullanılmıştır (Loverance 1988:8,9,11).

4-5.yüzyıla tarihlenen geç Roma dönemi kaplarındaki gümüş kullanımının, Bizans el sanatlarında dini ve imparatorluk eserlerinde de kullanılması bir geleneğin sürdüğünü göstermektedir. 6-7.yüzyılda yoğun olarak kullanılan gümüş, özellikle orta dönemde, ekonomik koşullara bağlı olarak azalmış, nadiren, Halberstadt'daki 11.yüzyıla tarihlenen patende olduğu gibi liturjik eserlerde kullanılmaya devam etmiştir (Rice 1959:321).

Katalogda tanıttığımız eserlerden 6 paten, 4 kalis, 3 kaşık, 1 buhurdan, 1 yelpaze, 1 kitap kapağı, 1 haç, 4 kâse ve 1 kutunun malzemesi gümüştür.

Benzer örneklere baktığımızda, özellikle 6-7.yüzyıla tarihlenen, Antakya'da, Suriye'de Hama, Riha, Phela, Beth Misona, Marato tes Mrytes'de bulunan kilise hazinelerinde, Kıbrıs'da bulunan hazinede, başkent kökenli, bugün

St.Petersburg, Ermitage Müzesi'nde bulunan paten ve kalislerde malzemenin gümüş olduğu görülmektedir (1).

Paten ve kalislerin 6-7.yüzyıl arasına tarihlenen örneklerinde malzemenin gümüş olması "Ökaristi" nin birinci derecedeki eşyalarında bu değerli madenin tercih edildiğini göstermektedir.

Paten ve kalislerin yanı sıra, hem liturjide hem günlük yaşamda kullanılan kaşık, ibrik, trulla, kâse ve kutu gibi eserlerde ve liturjide kullanılan yelpaze, kitap kapağı, buhurdan, haç, haç kaidesi gibi eserlerde erken dönemde gümüş kullanımı yaygındır. Benzer örneklerin çoğunun kilise hazinelerinden olması, malzeme seçiminin dönemin tercihi olduğunu ve eserin işlevinin önem taşıdığını göstermektedir.

Gümüş kaşıkların çoğu Lapseki, Suriye ve Kıbrıs'da bulunan ve 5-7.yüzyıl arasına tarihlenen kilise hazinelerine aittir (2). Aynı durum ibrikler için de sözkonusudur. Türkiye'den 1 bronz örneği tesbit edilen ibriğin 4.-7.yüzyıl arasına tarihlenen, başkent ve Suriye kökenli, genelde liturjide kullanıldıkları kabul edilen benzerlerinde malzeme gümüştür (3). Trullalarda, tümü 6-7.yüzyıla tarihlenen az sayıdaki benzer eser üçü dışında gümüştür ve başkent veya Suriye kökenlidir (4).

Gümüş, buhurdanlarda çok az örnekte karşımıza çıkmaktadır. New York, Metropolitan Museum of Art (582-602), Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu ve Antalya Müzesi'ndeki, Kumluca hazinesine ait iki buhurdan (550-565) ve Londra, British Museum'daki Kıbrıs hazinesine ait buhurdan (602-610) başkent kökenlidir (5). Buhurdanda gümüşün az kullanılması işlevle ilgilidir. Değerli bir maden olan gümüşte sürekli tütsü yakılması malzemeye zarar verir. Az sayıdaki örneğin kilise hazinelerine ait olması

da bu görüşü desteklemektedir. Bunlar muhtemelen özel günlerde, yılda bir kaç kez kullanılan eserlerdir.

Yelpaze, Bizans sanatından günümüze az sayıda örneği ulaşan bir eser türüdür. İstanbul Arkeoloji ve Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu'nda bulunan, birbirinin aynı özellikler gösteren iki gümüş eser 6.yüzyıla tarihlenen, Hama ve Riha hazinelerine aittir (6).

Türkiye müzelerinden bir örneğini tesbit ettiğimiz Kumluca hazinesine ait kitap kapağı ve aynı hazinenin Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu'ndaki kitap kapakları ile Antakya hazinesine ait 5-6.yüzyıla tarihlenen kitap kapaklarında gümüş kullanılmıştır (7).

Diğer liturjik eserlerde olduğu gibi gümüş haçlar da genellikle 6-7.yüzyıla ait Antakya ve Suriye'de bulunan kilise hazinelerinde görülmektedir (8). Haç kaidelerinde, Türkiye ve Türkiye dışındaki müzelerde tesbit ettiğimiz örnekler içinde, Suriye'de bulunan Phela hazinesine ait, 6-7.yüzyıla tarihlenen bir örnek gümüş, diğerleri bronzdur (9).

Katalogda tanıtılan kâselerde ve 4.-7.yüzyıl arasına tarihlenen, Lapseki, Kıbrıs ve Suriye'de bulunan hazinelerdeki benzer örneklerin tümünde malzeme gümüştür (10).

Kutsal ekmek/tütsü kabı veya röliker olarak kullanılan kutularda, bir örnek dışında malzeme gümüştür (11). 5-6.yüzyıl arasına tarihlenen kutulardan üçü Suriye'de bulunan Hama ve Ma'aret en Noman hazinelerine aittir (12). Diğer kutular, başkent, Anadolu veya İtalya'da bulunmuştur. Bir hazineye ait olup olmadıkları belli değildir.

Bronz:

Bronz, gümüşten farklı olarak liturjik eserlerde erken dönemden geç döneme kadar her zaman kullanılmış bir malzemedir. Ancak, bronzun belli eser türlerinde her zaman tercih edildiği, belli eser türlerinde ise yüzyıla bağlı olarak kullanıldığı görülmektedir.

Katalogda tanıttığımız eserlerden 1 kalis, 1 kaşık, 1 ibrik, 1 trulla, 57 buhurdan, 1 buhurdan zinciri, 7 buhurdan tepeliği, 2 buhurdan diski, 4 buhurdan zincir haçı, 25 haç, 3 haç kaidesi ve 1 kadehte bronz kullanılmıştır. Türkiye dışındaki müzelerde bulunan eserlerde de benzer sonuçlar elde edilmiştir. Bronz, paten, kalis, ibrik, trulla ve kutularda az sayıda örnekte karşımıza çıkar. Kaşık, yelpaze, kitap kapağı ve kâselerde bronz örnek tesbit edilmemiştir.

Patenlerde 10-11.yüzyıla tarihlenen Genf, Musée d'Art et d'Histoire ve Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu'ndaki iki örnekte, kalislerde aynı yüzyıllara tarihlenen Berlin, Museum für Spätantike und Byzantinische Kunst'daki Amasya ve Bergama'da bulunan iki ve buluntu yeri bilinmeyen bir örnekte bronz kullanılmıştır (13).

Bronz, Türkiye dışı müzelerden yayınlanmış kaşık ve ibriklerde örneğini tesbit edemediğimiz bir malzemedir. Bildiğimiz tek bronz kaşık Uşak Müzesi'ndeki (kat.no:16), ibrik ise İzmir Müzesi'ndeki (kat.no:17) eserdir. Malzemesi ile ünik kalan kaşık, farklı bir işlevle kullanıldığını veya daha geç bir tarihe ait olduğunu düşündürmektedir. Form kısmında tartışacağımız gibi, malzemesinin yanı sıra formunun ve sapın ucundaki haçın tipi ile de erken dönem örneklerinden farklıdır.

Bronz trullaların 4 örneği tesbit edilmiştir. Biri Manisa Müzesi (kat.no:18), biri Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu'ndadır. Biri Kıbrıs'da Hagios Philon, diğeri Suriye'de Beth Shan Manastırı kazısında bulunmuştur (14). Kutulardan Türkiye ve Türkiye dışı müzelerden tesbit edilen tek bronz örnek, Vatikan'daki 12.yüzyıla ait eserdir (15).

Bu noktada, Bizans maden sanatı ile ilgili yayınlarda genellikle gümüş kilise hazinelerinin veya malzemesi bronz veya bakır olup, tasvirleri açısından önem taşıyan paten, haç ve buhurdanların tanıtıldığı dikkate alınmalıdır (16). Hem günlük hayatta hem liturjide kullanılan, genellikle bezemesiz olan ibrik ve trullaların, kaşıkların müzelerde, az sayıda da olsa yayınlanmayan bronz örnekleri olmalıdır.

Tez kapsamında, en çok örneğin tesbit edildiği tür olan buhurdanlarda 59 eserden 57'sinin, Türkiye dışı müzelerde tesbit edilen 133 eserden 123'ünün malzemesi bronzdur. Hıristiyanlığa ait ilk örnekleri, 4.yüzyılda Kopt sanatında görülen buhurdanların malzemesindeki bütünlük, içinde tütsü yakılan bu kapların yapımında bronzun tercih edildiğini göstermektedir (17). Çoğu 6-7.yüzyıla tarihlenen ve 4.-12.yüzyıl arasında çeşitli yüzyıllara ait, genelde Anadolu ve Suriye kökenli olan bu eserlerde diğer liturjik eşyalarda olduğu gibi dönemler arasında malzeme değişiminin söz konusu olmaması da bu görüşümüzü desteklemektedir.

Tören haçları için de aynı durum geçerlidir. Katalogdaki 33 tören haçından 25'i bronz, 3'ü demir üzerine bronz kaplamadır. Benzer örneklerde bronzun yanı sıra gümüş ve pirinç kullanılmakla beraber bronz haçların çokluğu dikkati çeker (18). Bronz haçların 6.yüzyıldan 14.yüzyıla kadar her yüzyılda yapıldığı görülmektedir.

Haç kaideleri gerek katalogdaki örneklerde, gerek benzer örneklerde, gümüş kısmında bahsettiğimiz bir eser dışında bronzdan yapılmıştır. Bronz kaidelerin İstanbul ve Doğu Akdeniz kökenli örnekleri genellikle, 10., 11-12. veya 13.yüzyıl sonrasına tarihlendirilmektedir (19). Bunlar arasında Kanada, Royal Ontario Museum'daki iki örneğe 5-6. veya 10.yüzyıl olmak üzere iki farklı tarih önerilmiştir (Hayes 1984:194). Dolayısıyla çok sayıda örneği olmayan bu eser türünde kilise hazinesine ait olan bir örnek dışında, yoğun olan bronz haçlarla da bağlantılı olarak bronzun tercih edildiği görülmektedir.

Bakır:

Türkiye dışındaki müzelerde bulunan bakır eserlerin 10-11.yüzyıla ait olmaları, özellikle liturjik eşyalarda bakır kullanımının dönem özelliği olduğunu göstermektedir.

Bakır, katalogda tanıttığımız 2 eserde kullanılmıştır. Biri Selçuk-Efes Müzesi'ndeki, işlevi tesbit edilemeyen tepsi (kat.no:131), diğeri bakır üzerine kalay kaplanarak gümüş görünümü verilen kalisdir (kat.no:7). Bakır, 10-11.yüzyıldan itibaren, paten ve kalislerde kullanılmıştır. Kalislerde Londra, British Museum'dan 1 örneği tesbit edilen bakır, patenlerde 6 örnekte karşımıza çıkmaktadır (20). Anadolu kökenli olan bu eserlerin dini tasvirler ve liturjik yazıtlar içermesi nedeniyle liturjide kullanıldıkları kesindir.

Bakır üzerine kalay kaplanarak gümüş izlenimi verilen kalis bu açıdan ilginç bir örnektir. Ekonominin bozulmasıyla birlikte değerli madenlerden eser yapımı azalmış, bronz ve bakır kullanımı artmıştır. Bunun yanısıra, iki malzemeyi kullanarak değerli bir maden görünümü elde etmek, kutsal bir eşyaya uygulanabilecek ekonomik bir çözümdür. Bakır ve bakır alaşımlarının altın-

civa amalgamı ile yaldızlanması sonucu altın görünümlü eserler elde edilmiştir. Osmanlı döneminde yaygın olarak kullanılan, ne zaman ve kimler tarafından keşfedildiği kesin olarak bilinmeyen ve "tombak" adı verilen bu teknik, katalogda tanıttığımız eserlerde görülmemekle birlikte Bizans sanatında da uygulanmıştır (Kayaoğlu 1992:25). Bakırın üzerinin kalaylanması ile gümüş görünümlü eser elde etmek bu tekniğin bir çeşitlemesidir. Bu yöntem Roma döneminde bulunarak, bakır kapların iç kısımlarına uygulanmıştır (Erginsoy 1978:12-13).

Demir:

Demir, Türkiye müzelerinden 1 buhurdan (kat.no:66), 4 haçta (kat.no:97,101,104,108) tek başına, 3 haçta bronz ile kaplanarak (kat.no:96,106,113) kullanılmıştır. Türkiye dışındaki müzelerde demirin kullanıldığı iki örnek tesbit edilmiştir. 10.yüzyıla tarihlenen iki haçtan Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu'ndaki eserin üzeri bronz, Atina, Benaki Müzesi'ndeki Adrianople haçının üzeri gümüş ile kaplıdır (21). Orta döneme ait olan eserlerin malzemesi yine imparatorluğun ekonomik durumu ile bağlantılıdır. Eserin tamamını gümüş veya bronzdan yapmak yerine daha ucuz bir malzeme olan ve bol bulunan demirden yapıp üzerini değerli madenler ile kaplamak daha ekonomik bir yöntemdir.

Verdiğimiz örnekler, erken döneme ait paten, kalis, kaşık, ibrik, trulla, yelpaze, kitap kapağı ve röliker veya kutsal ekmek/tütsü kabı oldukları düşünülen kutu gibi liturjik eserlerde gümüşün tercih edildiğini göstermektedir. Buhurdan ve haçlarda ise erken dönemden itibaren, az sayıda kilise hazinesine ait gümüş buhurdan ve haçlar dışında her dönemde malzeme olarak bronz tercih edilmiştir.

Görülüyor ki, gümüş, Bizans maden sanatında, liturjik eserlerde erken dönemde kullanılan bir madendir. Dönemin sanat anlayışına, ekonomik koşullara ve bu eserlerin kutsal amaçlar için kullanılmasına bağlı olarak, Roma dönemine ait kutsal eşyalar veya imparatorluk eserlerinde olduğu gibi gümüşün kullanılmasına devam edilmiştir. Orta dönemden günümüze ulaşan kilise hazinesi olmaması, ekonomik koşullar nedeni ile artık çok sayıda eseri kapsayan hazinelerin yapılmadığını ve orta döneme ait eserlerde bakır ve bronzun yoğunlaşması daha ucuz malzemelerin tercih edildiğini göstermektedir.

Bronz sadece Bizans imparatorluğunda ve orta dönemde kullanılan bir malzeme değildir. Roma döneminde, özellikle Doğu Trakya'daki tümülüslerde bulunan situla, leğen, tencere, maşrapa, patera, oinokhoe, vazo, amphora ve testi gibi kaplarda, aydınlatma araçlarında, spatül, fibula ve aynalarda kullanılmıştır (Onurkan 1988:39-96). Bizans maden sanatında az sayıda eserde kullanılan demirin Roma döneminde miğfer, kılıç ve mızrak ucu gibi savaş aletlerinde kullanıldığı görülmektedir (Onurkan 1988:101-102).

Ancak, Makedonya Rönesansı (867-1056) olarak adlandırılan dönemle birlikte, sanatta yeni bir canlanma başlamış, tekrar altın ve gümüş eserler üretilmiştir. Atina, Benaki Müzesi'ndeki, 10.yüzyıla tarihlendirilen, demir üzerine gümüş kaplama Adrianople haçı, 11.yüzyıla tarihlendirilen Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu'ndaki haç ve aynı yüzyıla tarihlendirilen Halberstadt, Katedral Hazinesi'ndeki paten bu dönemin önemli örnekleridir (Bouras 1979:res.1-28; Mango 1988:res.1-2; Rice 1959:321).

TEKNİKLER:

Bizans maden sanatında kullanılan yapım teknikleri eski çağlardan beri kullanılan dövme, döküm ve tornada çekmedir (22). Dövme ve tornada çekme teknikleri daha çok gümüş eserlerde, döküm tekniği bronz eserlerde tercih edilmiştir. Bu tercih daha çok malzemenin niteliğine bağlıdır. Yumuşak bir maden olan gümüş dövmeye, sert ve sağlam bir maden olan ve eridiği zaman kabarcık yapmayan bronz döküme uygundur (Erginsoy 1978:13). Gümüş ve bronza oranla daha az kullanılan bakır ve demirde daha çok dövme tekniği kullanılmıştır.

Roma dönemi eserlerine baktığımızda aynı sonuçları elde etmek mümkündür. İmparatorluk kapları, evlilik hediyeleri gibi gümüş eserlerde dövme, çeşitli kaplar, savaş aletleri ve heykel gibi bronz eserlerde döküm tekniği kullanılmıştır (23).

Katalogda tanıtılan ve Türkiye dışındaki müzelerde tesbit edilen örneklerden, patenlerde, özellikle gümüş örneklerde dövme ve tornada çekme, gümüş ve bakır kalislerde dövme, bronz kalislerde döküm, malzeme ne olursa olsun kaşıklarda döküm, ibriklerde, trullaların ve buhurdanların gümüş örneklerinde dövme, bronz örneklerinde döküm, gümüş yelpazelerde döküm, gümüş kitap kapaklarında dövme, haçlarda döküm ve dövme, haç kaidelerinde döküm, bakır tepsi, gümüş kâselerde ve kutuda dövmedir.

Bu veriler, yelpaze ve haç dışında gümüş eserlerde dövme, bronz eserlerde döküm tekniğinin tercih edildiğini göstermektedir. Teknik, malzemenin yanı sıra eserin formu ile de bağlantılıdır. Paten, tepsi, kâse, ibrik, trulla, kitap kapağı gibi daha düz formlardan oluşan ve özellikle gümüş gibi yumuşak bir madenden yapılan eserlerde dövme, bronzdan yapılmış, kalis, kaşık, buhurdan gibi farklı

formlarda ve birkaç kısımdan oluşan eserlerde döküm tekniği kullanılmıştır.

Bizans maden sanatında liturjik eserlerde kullanılan süsleme teknikleri, kabartma, kalıpla kabartma, kazıma, niello ve yaldız, delikişi, değerli taş veya renkli cam ile süslemedir.

Kabartma tekniği, hem gümüş hem bronz eserlerde kullanılmıştır. Gümüş eserlerde arkadan çekiçleme yöntemi ile elde edilen gerçek kabartma tekniği (repoussé) kullanılırken, bronz eserlerde dökümle elde edilen kabartma tekniği uygulanmıştır. Gümüş gibi, kabartma tekniğine elverişli yumuşak bir madende bu tekniğin sadece az sayıdaki figürlü süslemelerde ve onları çevreleyen bitkisel motiflerde kalıpla kabartma tekniğinin kullanılması dikkati çekmektedir. Bu tekniğin kullanıldığı gümüş eserler Roma döneminden itibaren görülmektedir. Katalogda tanıttığımız Stuma pateni (kat.no:1), Kumluca hazinesine ait buhurdan (kat.no:49) ve kitap kapağı (kat.no:94), Kudüs kökenli kâsenin (kat.no:135) yanı sıra Türkiye dışındaki müzelerde tesbit edilen örneklerde de aynı durum sözkonusudur.

Roma döneminde, Londra, British Museum'da bulunan, Esquiline ve Mildenhall gibi hazinelere ait, 4-5. yüzyıla tarihlenen mitolojik sahneli tabak ve kutularda kabartma tekniği kullanılmıştır (24). Bizans döneminde malzemede olduğu gibi bu malzemeye uygulanan süsleme tekniğinde de Roma geleneği devam etmiştir. Katalogda tanıttığımız eserlerin dışında, kabartma tekniği malzemesi gümüş olan eserlerden figürlü tasvirlerde görülür. 6-7.yüzyıla tarihlenen eserlerden, Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu'ndaki "Havari komünyonu" tasvirli Riha pateni, St.Petersburg, Hermitage Müzesi'nde "haçı bekleyen melek" tasvirli paten, Baltimore, Walters Art Gallery'deki havari

ve haç tasvirli kalis, Cleveland, Museum of Art'daki İsa, Meryem, Petrus, Paulus tasvirli kalis, New York, Metropolitan Museum of Art'daki İsa, Meryem, Petrus, Paulus, melek tasvirli buhurdan, 11.yüzyıla tarihlenen Halberstadt'daki "Çarmıhta İsa" tasvirli paten belli başlı örneklerdir (25).

Kabartma tekniğinin gümüş eserlerde az sayıda örnekte kullanılmasının nedeni kazıma tekniğine oranla daha ince bir işçilik ve zaman istemesidir. Bu nedenle kabartma tekniği, Roma dönemi örneklerinde olduğu gibi daha nadir ve kıymetli olan konulu sahnelerin yapımında kullanılmış olmalıdır.

Dökümle elde edilen kabartma tekniği bronz eserlerde kullanılmıştır. Gümüş eserlerde olduğu gibi dökümle elde edilen kabartma tekniğinin de çoğunlukla figürlü süslemelerde kullanıldığını görüyoruz. Gerek katalogda tanıttığımız İstanbul Arkeoloji (kat.no:19), Burdur (kat.no:44), Side (kat.no:45) ve Adana (kat.no:62) müzelerindeki figürlü buhurdanlar gerek Türkiye dışındaki müzelerde bulunan İsa'nın yaşamından alınan sahneler ile bezenmiş buhurdanlar bu görüşü doğrulamaktadır (26). Bronz eserlerde kabartma tekniğinin tercih edilme sebebi, malzeme ve yapım tekniği bölümlerinde değindiğimiz gibi bronzun döküme elverişli bir maden olmasıdır. Dolayısıyla kalıp hazırlanırken süsleme de hazırlanmış ve bir defada hem eserin formu hem süslemesi elde edilmiştir. Ayrıca bronz sert bir maden olması nedeniyle kazıma tekniği ile süsleme yapmak, özellikle geniş bir yüzeyi konulu tasvirlerle bezemek daha zordur.

Kazıma tekniği bütün malzemelerde kullanılan bir tekniktir. Yumuşak bir maden olan ve bu nedenle daha çok dövme tekniği ile biçimlendirilen gümüş ve bakır eserlerde malzeme, kabartma tekniğine olduğu kadar kazıma tekniğine

de elverişlidir. Katalogda tanıttığımız ve Türkiye dışındaki müzelerden tesbit ettiğimiz gümüş eserlerdeki, haç ve kristogram gibi sembolik motiflerde ve bitkisel süslemelerde, bakır ve bronz eserlerde süslemenin türü ne olursa olsun kazıma tekniği kullanılmıştır. Süslemenin türü ayırt edilmeksizin kazıma tekniğinin kullanıldığı bakır ve bronz eserlerin 10-11.yüzyıla tarihlenmesi Orta Bizans döneminde süslemelerde bu tekniğin tercih edildiğini göstermektedir.

Gümüş ve bakır yumuşak madenler olduğu için kazıma tekniğinin kullanılması doğaldır. Bronz eserlerde, özellikle buhurdanlarda kazıma tekniği ile daha çok haç, paralel çizgi veya içiçe daire motifi gibi basit süslemeler yapılmıştır. Figürlü süslemeler ise haç gibi dar yüzeyli eserlerde ve dönemin tercihlerine uygun olarak 10-11.yüzyıllara tarihlenen patenlerde görülmektedir.

Niello ve yaldız teknikleri katalogdaki eserlerde ve Türkiye dışındaki müzelerden tesbit edilen, liturjik ve liturjik olmayan eserlerde sadece malzemesi gümüş olanlarda kullanılmıştır.

Niello tekniğinin en erken örnekleri M.Ö.1400 yıllarından beri Yunanistan, Mısır ve Kıbrıs'ta bulunan eserlerden bilinmektedir. Roma dönemine kadar örneği tesbit edilemeyen niello tekniği bu dönemde tekrar moda olur (Maryon 1971:161). Özellikle Esquiline hazinesindeki dikdörtgen tabak (4.yüzyıl 2.yarısı), Kartaca hazinesindeki kaşık (4.yüzyıl sonu), mühür yüzükler (3-4.yüzyıl) gibi gümüş eserler üzerindeki yazıtlarda ve monogramlarda görülür (27). Roma geleneğini devam ettiren Bizanslı ustalar nielloyu 6-7.yüzyıla ait gümüş eserlerde, yazıt ve monogramlarda kullanmıştır. Bunun nedeni, niello ile malzemenin üzerinde kontrast oluşturarak, kazıma tekniği ile yapılan yazıtı belirginleştirmek,

vurgulamaktır. Bu yüzyıllardan sonra kullanılmayan niellonun 10.yüzyıl ve sonrasında genellikle mine tekniğinin yerine tekrar kullanılmaya başladığını görüyoruz (Cutler 1991:1472). Bunda tekniğin İslâm sanatında yoğun olarak kullanılmasının etkisi olmalıdır.

Roma sanatında, 4.yüzyıla ait gümüş tabak ve kutulardaki süslemeler üzerinde kullanılan yaldız, Bizans maden sanatında liturjik veya liturjik olmayan gümüş eserlerde, süslemelerin üzerinde kullanılmıştır (28). Katalogda tanıttığımız Stuma hazinesine ait "Havari komünyonu" tasvirli patende (kat.no:1) ve yelpazede (kat.no:93), Kumluca paten (kat.no:4,5) ve kalislerinde (kat.no:10,11), buhurdanda (kat.no:49), Lapseki pateninde (kat.no:6), Divriği'de bulunan haçta (kat.no:95) tasvirlerin üzeri yaldızlıdır. Türkiye dışındaki müzelerde tesbit edilen 6-7.yüzyıla ait eserlerde, katalogda tanıttığımız eserlerin benzeri olan Riha hazinesine ait paten ve yelpazede, Hama hazinesine ait kalisde, kutuda, Stuma hazinesine ait lambada, Paternus pateninde, Adrianople haçında motif ve figürlü süslemelerin üzeri yaldızlıdır (29).

6.yüzyılın en çok kullanılan tekniklerinden biri olan delikişi, maden eserlerde malzeme ayırt etmeksizin cam kandil zarflarında, polykandilionlarda, buhurdanlarda ve bu tür eserlerin zincirlerini birleştiren diskler ile haç kaidelerinde kullanılmıştır. Gümüş eserlerde kesilerek çıkarılan motif veya biçimler, bronz eserlerde döküm tekniği ile elde edilmiştir.

Delikişi tekniğinin aydınlatma araçlarında tercih edilmesinin sebebi işlevseldir. Gerek cam kâsedeki ışığı yaymak gerek kandilleri oturtacak yuvaları yapmak delikişi tekniği ile mümkündür (30). Liturjik eserlerde ise delikişi tekniği buhurdanlar dışında işlev ile bağdaşmaz.

Gövdesinde, kapağında veya her ikisinde delikişi tekniğinin kullanıldığı az sayıdaki buhurdan örneği 4-5., 6-7. ve 8-9. yüzyıllara tarihlenen Mısır (Kopt) ve Suriye kökenli eserlerdir (31) (res.237,242). Bu tekniğin kullanıldığı buhurdanlarda dikkati çeken nokta, katalogda tanıttığımız, İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki tek örnek de (kat.no:60) dahil olmak üzere hepsinin kapaklı olmasıdır. Dolayısıyla delikişi tekniğinin buradaki kullanımı da işlevseldir, kapaklı eserlerden tütsünün dumanlarını ve kokusunu dışarıya vermek için kullanılmıştır.

Zincirleri birleştiren disklerde ve haç kaidelerinde delikişi tekniğinin kullanılması ise süsleme ile ilgili olmalıdır. Örneğin küçük yüzeyli disklerdeki haç ve kristogram motiflerinin bu teknikle yapılması motifin daha kolay algılanmasını sağlamaktadır. Haç kaideleri ise genellikle kilise maketi şeklindedir. Döküm tekniği ile bronzdan yapılan bu eserlerde kilisenin pencere ve kapı açıklıklarını yapmanın en kolay yolu döküm ile elde edilen delikişi tekniğidir.

Bir eseri değerli taş veya renkli camlarla süsleme tekniği Bizans sanatında, orta döneme tarihlenen haçlarda karşımıza çıkmaktadır. Özellikle bronz haçlarda teller ile oluşturulan yuvalara renkli taşlar konmuştur. Ancak bu yuvaların ve taşların çoğunun günümüze sadece izleri kalmıştır. Bu teknik Bizans sanatında erken dönemden itibaren görülür. 10-11.yüzyılda en üst düzeyine ulaşan altın-mine tekniği ile yapılmış eserlerde, özellikle çerçevelerdeki yuvalara değerli taş ve camlar yerleştirilmiştir (32). Katalogdaki ve Türkiye dışındaki müzelerde tesbit edilen haçlardaki yöntem daha ekonomiktir ve altın ve gümüşe oranla ucuz bir malzeme olan bronza daha dekoratif bir görünüm verir (33).

B. FORM ve BOYUT:

Paten:

Katalogda tanıttığımız 6 paten form açısından, bir örnek dışında (kat.no:6) birbirine benzemektedir. Patenlerde iki tip gövde, ağız ve kaide vardır. Birincisinde yuvarlak gövde dışa çekik ağıza doğru genişleyerek yükselir (kat.no:1,2,3,4,5). Kumluca hazinesine ait kristogramlı patenin (kat.no:5) kenarı dilimlidir. Bu tipin Kumluca patenleri dışında örneği tesbit edilememiştir. İkincisi küresel gövdeli, düz ağızlıdır (kat.no:6). Stuma hazinesine ait üç paten (kat.no:1,2,3) düz kaideli, Kumluca hazinesine ait patenler (kat.no:4,5) halka kaideli, Lapseki hazinesine ait paten (kat.no:6) ise kaidesizdir.

Türkiye dışındaki müzelerde tesbit edilen patenlerde aynı şekilde düz ve halka kaide görülmektedir. Bunların arasında Lapseki hazinesine ait kaidesiz patenin benzeri yine aynı hazinenin Londra, British Museum'daki parçaları ile Fethiye Müzesi'ndeki kâsedir (kat.no:134), (Dodd 1961:no.52,53). 5,6,7.yüzyıllara veya 10-11.yüzyıla tarihlenen patenlerde hem düz hem halka kaideli örnekler vardır. Halka kaideli örneklerin tümü 6-7.yüzyıla aittir. Oxford'da Ashmolean, New York'da Metropolitan, Washington D.C.'da Dumbarton Oaks, St.Petersburg'da Hermitage müzelerinde bulunan örnekler gibi, daha çok 11.5-20 cm. çaplı küçük patenlerde görülen bu kaide tipi az da olsa St.Petersburg'da Ermitage müzesindeki Piskopos Paternus pateni ve Kumluca hazinesine ait eserler gibi, 60-70 cm. çaplı patenlerde de kullanılmıştır (34). Halka kaide eserin formu ve boyutu ile ilgili olmaktan çok isteğe göre yapılmış olmalıdır. Düz kaide hem erken hem orta dönem örneklerinde görülmektedir.

Katalogda tanıttığımız ve Türkiye dışındaki müzelerde tesbit ettiğimiz patenlerin ağız çapları 11.5-77.5 cm., derinlikleri 2-5.5 cm. arasında değişmektedir. Bu farklı boyutlar içinde 30-39 cm. çaplı patenlerin yoğun olduğu görülmektedir (35). Katalogda tanıttığımız Stuma patenleri bu gruba girer. 4-5.5 cm. derinlik, çapı 61-77.5 cm. olan Kumluca ve Piskopos Paternus patenlerinde görülmektedir. Antalya Müzesi, Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu, İsviçre ve İngiltere'de özel koleksiyonlarda bulunan Kumluca hazinesine ait 6 paten ise 58-77.5 cm. arasında değişen çapları ile ünik bir grup oluşturur (Boyd-Mango 1992:19-20). Çap açısından bu grubun tek benzer örneği 61 cm. ile, St.Petersburg, Hermitage Müzesi'ndeki 491-518 tarihli, Piskopos Paternus patenidir (Weitzmann 1979:no.546).

5,6,7.yüzyıllara veya 10-11.yüzyıla tarihlenen patenler arasında boyut ve kaide tipi açısından farklılıklar olduğu görülmektedir. Örneğin 6-7.yüzyıla ait patenlerde hem kaideli hem kaidesiz örnekler vardır, 11.5 ile 61 cm. arasında değişen ağız çapları genelinde 30-39 cm.dir (36).

10-11.yüzyıla tarihlenen 10 patenin ortak özelliği düz kaideli olmalarıdır. 20.5-32.5 cm. arasında değişen ağız çapları genelinde 20.5-28 cm.dir ve 6-7.yüzyıl patenlerinde yoğun olan boyutlardan daha küçüktürler (37). Bu sonuçlar patenlerdeki form ve boyut farklılıklarının belli bir dönem özelliği olmadığını göstermekte, boyutları, ısmarlayan kişinin arzusunun veya kullanılacağı ayin ve kilisenin büyüklüğünün belirlediğini düşündürmektedir.

Resim sanatı örnekleri ve tarih kaynaklarında, Türkiye ve Türkiye dışındaki müzelerde tesbit ettiğimiz

patenlerden farklı formlarda patenlerin olduğu görülmektedir. Örneğin Liber Pontificalis'de (9.yüzyıl) sekizgen bir patenden sözedilmektedir (Elbern 1993:731). Athos, Pantokrator 61 no.lu elyazmasındaki (9.yüzyıl) "Havari Komünyonu" tasvirinde altarın üzerinde dörtgen bir paten (Brockhaus 1924:lev.17), Ohri, Aziz Klemens kilisesindeki freskoda (14.yüzyıl) altarın üzerinde altıgen gövdeli ve konik kaideli bir paten durmaktadır (Hamann MacLean-Hallensleben 1963: res.171). Bu tiplerin örnekleri günümüze ulaşamamıştır.

Kalis:

Katalogda tanıttığımız 6, Türkiye dışındaki müzelerde bulunan 35 kalisde küresel veya dibe doğru incelen küresel gövde ortada boğum olan konik bir ayak üzerine oturur. Ağız çapları 8-20.5 cm., yükseklikleri 9-24.3 cm. arasında değişen kalislerde ağız çapı genelde 13-17 cm., yükseklik 16-18 cm.dir (38).

Kataloğumuzdaki 6 ve Türkiye dışındaki müzelerde tesbit edilen, 5-7.yüzyıl, 10-11.yüzyıl arasına tarihlenen gümüş, altın ve bronz kalislerde dört örnek dışında form aynıdır, küresel gövde boğumlu ayak üzerine oturur. İki örnek kulpludur (Ross 1962:no.5; Mango 1986:no.246). Bir kalisin gövde kısmı silindiriktir (Mango 1986:251), Antakya kalisinin ayağı tüm örneklerden kısadır (res.235).

İstanbul Arkeoloji ve Kütahya müzelerindeki kalisler (kat.no:1,2) form açısından hem Baltimore, Walters Art Gallery, Kudüs, St.Anne Kilisesi müzesi ve Londra, British Museum'daki gibi 6-7.yüzyıl, hem Berlin, Museum für Spätantike und Byzantinische Kunst ve Londra, British Museum'daki gibi 10-11.yüzyıl örneklerine benzerlik gösterirken boyut açısından daha çok 6-7.yüzyıl örnekleri ile aynıdır (39) (res.236). Kumluca hazinesine ait iki

kalisin (kat.no:10,11) gövde biçimi açısından en yakın örneği New York, Metropolitan Museum'daki, 6.yüzyıla ait Antakya kalisidir (Mango 1986:183-187). Ancak eserler boyutları ile ünik kalmaktadır.

Patenlerdeki gibi aynı yüzyıllara tarihlenen kalislerde boyut ve form açısından farklılıklar görülebilmektedir. 5-7.yüzyıla tarihlenen kalisler ile 10-11.yüzyıla tarihlenen kalisler arasında ise form ve boyut açısından bir fark yoktur. Dolayısıyla kalislerin yüzyıllar içinde form ve boyut açısından bir gelişim veya değişim gösterdiği söylenemez.

Kaşık:

Katalogda tanıtılan 4 kaşıktan ikisinde ve Türkiye dışındaki müzelerde tesbit edilen örneklerde kaşık kısmı oval, kataloğumuzdaki iki örnekte (kat.no:15,16) ise elips biçimindedir. Kaşıklarda sap gövdeye içi dolu veya boş bir disk ile birleşir. Sap katalogdaki iki örnekte (kat.no:13,15) dörtgen kesitlidir, bir örnekte (kat.no:14) diskle birleştiği yerde dörtgen, uca doğru silindirik kesitli ve yivlidir. Uşak Müzesi'ndeki kaşığın (kat.no:16) yassı sapının ucu bir haç ile sonuçlanır .

Türkiye ve Türkiye dışı müzelerde bulunan kaşıkların 12.5 (r)-28 cm. arasında değişen boylarında, 22-23 ve 24-25 cm. yoğundur (40). İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki iki kaşık (kat.no:12,14) form ve boyut açısından yoğunluk gösteren gruba girer. Çoğunluğu Lapseki, Kıbrıs ve Suriye hazinelerinde bulunan kaşıklar 6-7.yüzyıla tarihlendirilmektedir (41).

İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki üç kaşık (kat.no:13,14,15) form açısından 6-7.yüzyıla tarihlendirilen kaşıklara benzerlik gösterirken, İzmit'te

bulunan kaşık (kat.no:15) boyutu açısından bu örneklerden daha küçüktür. Uşak Arkeoloji Müzesi'ndeki kaşık ise (kat.no:16) gerek form gerek boyut açısından 6-7.yüzyıl kaşıklarından farklıdır.

İbrik:

Katalogda tanıttığımız 1 ve Türkiye dışı müzelerde tesbit ettiğimiz 4-5. ve 6-7.yüzyıla tarihlenen 8 ibrik, ince ve uzun boyunlu, küresel gövdeli ve halka kaidelidir. İzmir Müzesi'ndeki (kat.no:17) ve Türkiye dışındaki müzelerde bulunan 5 ibrik tek kulplu diğer 3 örnek kulpsuzdur, kapaklı tek ibrik İzmir Müzesi'ndedir. Eser form açısından 6-7.yüzyıla tarihlenen ibriklere benzerlik gösterir (res.231).

Türkiye ve Türkiye dışındaki müzelerde tesbit edilen ibriklerin yüksekliği 20-45 cm. arasında değişmektedir. Ancak, 26-27 ve 32-34 cm. yüksekliğin yoğun olduğu görülmektedir (42). İzmir Müzesi'ndeki ibrik boyutu ile yoğun olan gruba girmektedir. Paris, Louvre Müzesi'ndeki "Homs vazosu" olarak tanımlanan eser yüksekliğinin 45 cm. olması ile diğerlerinden farklı ve ünik bir örnektir (Mango 1986:no.84).

Trulla:

Katalogda tanıttığımız 1, Türkiye dışındaki müzelerde tesbit ettiğimiz 6 trulla küresel gövdeli, halka kaideli ve saplıdır. Manisa (kat.no:18) ve St.Petersburg, Hermitage Müzesi'ndeki trullaların küresel gövdeleri dilimlidir. Manisa Müzesi'ndeki trulla form açısından, 5.yüzyıl sonu-6.yüzyıl başı ve 6-7.yüzyıl arasına tarihlenen örnekler içinde özellikle St.Petersburg, Hermitage Müzesi'ndeki dilimli gövdeli trulla ve

Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu'nda yer alan trullaya benzer (Bank 1978:no.10; Ross 1962:no.51).

Trullaların ağız çapı 13.5-25.5 cm., uzunluğu 26.7-39.6 cm., yüksekliği 6.8-8.7 cm. arasında değişmektedir. Çapta 22-25.cm, uzunlukta 30.5-39.6 cm.in yoğun olduğu görülmektedir (43).

Buhurdan:

Buhurdanlarda küresel, dilimli küresel, silindirik ve altıgen olmak üzere dört tip vardır. Kaide biçimi, konik, halka veya üç ayaktır. Silindirik gövdeli bir örnekte 6 ayak kullanılmıştır (kat.no:56).

Katalogda tanıttığımız 27, Türkiye dışındaki müzelerde tesbit ettiğimiz 110 küresel gövdeli buhurdanın ağız çapı 6.5-13.2 cm., yüksekliği 3.6-20 cm., kaide çapı 2.6-7.2 cm. arasında değişmektedir (44). Bunlar arasında, 8-9.cm. ağız çapının ve 9-10 cm. yüksekliğin yoğun olduğu görülmektedir. En büyük çap olan 13.2 cm. Genf'de özel bir koleksiyonda, Kahire'de, Kopt, Paris'de, Louvre, Tiflis'de, Staatlisches Kunstmuseum gibi müzelerdeki, İsa'nın hayatından sahnelerin tasvir edildiği küresel buhurdanlarda, 15-20 cm. yükseklik ise Washington, D.C., Dumbarton Oaks koleksiyonu, Split Arkeoloji Müzesi, Princeton Art Museum, New York, Metropolitan Museum of Art'da bulunan kapaklı örneklerde görülür (45).

Katalogda tanıttığımız küresel gövdeli buhurdanlardan İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki buhurdan (kat.no:19) form, Silifke Müzesi'ndeki buhurdan (kat.no:40) kâse kısmının dibe doğru sivrilmesi nedeniyle form, ağız çapının 12.5 cm. olması nedeniyle boyut açısından ünik örnekler arasındadır. Washington, D.C., Dumbarton Oaks koleksiyonundaki, 6.yüzyıla ait, kapaklı, küresel gövdeli,

konik ayaklı buhurdan kâse kısmı ve kaide açısından kısmen İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki (kat.no:19) yüksek konik kaidesi ile daha çok bir kalise benzeyen buhurdana benzerlik göstermektedir (Ross 1962:no.46) (res.237).

Katalogdaki, diğer küresel gövdeli buhurdanlar Türkiye dışındaki müzelerde de örnekleri yoğun olan ve genelinde 6-7., 8-9.yüzyıla tarihlendirilen eserler ile benzer tip ve boyutlardadır (res.238). Efes Müzesi'ndeki kısa halka kaideli, küresel gövdeli buhurdanın kaide dışında tıpkı benzeri İasos kazısında bulunmuştur (res.239).

Küresel gövdeli buhurdanlar tasvir sanatında 6.yüzyıldan itibaren 14.yüzyıla kadar görülür. Tasvir sanatı örnekleri, günümüze gelen örnekleri genelinde 6-9.yüzyıllar arasına tarihlenen küresel gövdeli buhurdanların son dönemlere kadar kullanıldığını göstermektedir (46).

Katalogda küresel gövdesi dilimli 3 buhurdan tanıtılmış, Türkiye ve Türkiye dışı müzelerde de 3 örnek tesbit edilmiştir. Buhurdanların ağız çapları 9.5-14.4 cm., kaide çapları 6-6.8 cm., yükseklikleri 6.6-12 cm. arasındadır (47). Eserlerin hepsi farklı çap ve yükseklikte yapıldıklarından bu tür buhurdanlarda boyut bütünlüğünden söz edilemez. Bu özellikleri de az sayıda örneği tesbit edilen bu tipte, seri üretim olmadığını göstermekte ve az sayıda olmalarının sebebini açıklamaktadır.

Katalogda tanıttığımız İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki 12 dilimli buhurdanın form ve boyut açısından en yakın benzeri İstanbul, Sadberk Hanım Müzesi'ndeki buhurdandır (Sadberk 1989:83) (res.240). Berlin, Staatliche Museen'deki iki buhurdandan birinin

gövde kısmı İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki (kat.no:46), diğerininki Amasra Müzesi'ndeki 6 dilimli esere (kat.no:47) benzer (Wulff 1909:204,no.975,976). Üç esere de tarih önerilmemiştir. Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ndeki, gövdesi 9 dilimli buhurdanın (kat.no:48) form benzeri tesbit edilememiştir.

Buhurdanlarda az sayıda örneği olan küresel dilimli gövde madenden yapılan diğer kap türlerinde de az sayıda örnekte karşımıza çıkar. St.Petersburg, Hermitage Müzesi'nde bulunan 582-602 tarihli trullanın küresel gövdesi 10 dilimli, ağız çapı 25.5 cm.dir (Bank 1978:no.10). Ayrıca 578-582 tarihli, "Havari Komünyonu" tasvirli Stuma patenında (kat.no:1) kiboriumda, dilimli gövdeli bir lamba asılıdır.

Küresel dilimli gövde, 11-13. yüzyıllara tarihlenen sırlı seramik kâselerde de görülür. İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki, ağız çapı 16.5 cm. olan kâsenin gövdesi 6, Atina, Canellopoulos Müzesi'ndeki kâsenin gövdesi 5 dilimlidir (Anadolu Medeniyetleri 1983:C.82; Brouskari 1985:152). Bu örnekler dilimli gövdenin erken dönemlerden itibaren kullanıldığını ancak, muhtemelen yapımının zor olması nedeniyle daha az esere uygulandığını göstermektedir.

Küresel gövdeleri dilimli buhurdanların tasvir sanatındaki örnekleri 11.yüzyıldan 16.yüzyıla kadar görülür. Günümüze gelen örneklerin tarihlendirilmemiş olması ve tasvir sanatında erken dönemde görülmemesi bu formun buhurdanlarda orta Bizans döneminde ortaya çıktığını düşündürmektedir (48).

Katalogda 11 eser tanıttığımız silindirik gövdeli buhurdanların Türkiye dışı müzelerde 9 örneği tesbit edilmiştir. Buhurdanların ağız çapları 6.9-17 cm.,

derinlikleri 3.6-7 cm., ayak yükseklikleri 0.9-2 cm., arasında değişmektedir (49). Türkiye dışındaki müzelerde tesbit edilen, 8-9.yüzyıla tarihlenen kapaklı bir örnek dışında (Curcic-St.Clair 1986:no.55) 4-6.yüzyıl arasına tarihlenen silindirik buhurdanların ve katalogdaki buhurdanların ağız çaplarında 8-9 cm. yoğundur.

Ağız çağı 17 cm. olan tek örnek Kumluca hazinesine ait gümüş buhurdandır (kat.no:49). Malzeme ve süsleme açısından da farklı olan eserin boyutu, hazinedeki diğer eserlerin boyutlarında olduğu gibi üniktir. Ağız çapının büyük olması eserin ayin sırasında sallanmak yerine daha durağan bir şekilde, belki cenaze töreni sırasında ölünün başucunda tütsü yakmak amacı ile kullanıldığını düşündürmektedir.

Katalogda tanıtılan silindirik buhurdanlardan Kumluca hazinesine ait buhurdan (kat.no:49) ile, gövde ve ayak formu açısından birbirinin aynı olan, İstanbul Arkeoloji (kat.no:50), Fethiye (kat.no:51), Bursa (kat.no:55), Eskişehir (kat.no:57) ve Çanakkale (kat.no:58,59) müzelerindeki buhurdanların Türkiye dışındaki müzelerde benzer örneği tesbit edilememiştir.

Suriye'de, 6.yüzyıla ait Beth-Shan manastırında bulunan buhurdan Hatay Müzesi'ndeki buhurdana (kat.no:52), Sardis kazılarında bulunan ve erken Bizans dönemine tarihlenen buhurdanlar İzmir (kat.no:53) ve Bursa (kat.no:54) müzelerindeki buhurdanlara, Kanada, Royal Ontario Müzesi'ndeki, 5.yüzyıla tarihlenen buhurdan zincir halkalarının önündeki haçlar ve form açısından Bursa Müzesi'ndeki buhurdana (kat.no:55), ayak biçimi, ayak sayısının üçten fazla olması ve form açısından Bursa Müzesi'ndeki 6 ayaklı buhurdana (kat.no:56) benzerlik göstermektedir (50).

Silindirik gövdeli buhurdanların 6.yüzyıl sonrasına tarihlenen yayınlı örnekleri bulunmadığından yüzyıllar içinde bir değişim gösterip göstermediği konusunda bir fikir öne sürmek mümkün değildir. Ancak, resim sanatında 6.yüzyıl ile 9.yüzyıl sonuna tarihlenen eserlerdeki buhurdan tasvirleri günümüze ulaşan örneklerle benzerlik gösterir (Bertelli 1988:78-79; Lazarev 1967:res.99; der Nersessian 1962:res.10).

Katalogda 18 altıgen gövdeli buhurdan tanıtılmış, Türkiye dışındaki müzelerde 15 eser tesbit edilmiştir. İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki 1 (kat.no:60), Türkiye dışındaki müzelerde tesbit edilen 3 buhurdan kapaklı, diğerleri kapaksızdır. Buhurdanların ağız çapları 4.7-17.4 cm. arasında değişmektedir. Çaplarda 7-9 cm.in yoğun olduğu görülür. 17.4 cm. ile ünik kalan örnek Kumluca hazinesinin Washington, D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu'ndaki altıgen buhurdanıdır (res.241).

Berlin, Staatliche Museen, Washington,D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu ve Split Arkeoloji Müzesi'ndeki, 6-7.yüzyıla tarihlendirilen buhurdanlar kapaklı olmaları açısından İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki buhurdana (kat.no:60) benzerlik gösterirler (res.237,242).

Berlin, Staatliche Museen'deki İzmir kökenli, 5-6.yüzyıla tarihlendirilen buhurdan boyutu ve formu, özellikle ağız ve dip kısmının profilli olması açısından İstanbul Arkeoloji (kat.no:60), İzmir (kat.no:61,64,65), Fethiye (kat.no:63), Bursa (kat.no:66) ve Eskişehir (kat.no:68) müzelerindeki buhurdanlara benzer (Wulff 1909:206,no.986).

Adana Müzesi'ndeki, Dağ Pazarı'nda bulunan buhurdanın (kat.no:62) form benzeri tesbit edilememiştir, Londra'da Temple Gallery'deki, Suriye kökenli, 6.yüzyıla ait

buhurdan küre biçimi ayakları açısından benzerlik gösterir (Temple 1990:89,no.46).

Berlin, Staatliche Museen'deki, İzmir kökenli, 5-6.yüzyıla tarihlenen buhurdan ve Sardis kazılarında bulunan buhurdanlar form ve boyut açısından Çanakkale (kat.no:69,76), Fethiye (kat.no:70,71), İzmir (kat.no:74), Selçuk-Efes (kat.no:75), müzelerindeki buhurdanlara benzer (51). Suriye'de 6.yüzyıla tarihlenen Beth-Shan manastırında bulunan buhurdan form açısından İzmir Müzesi'ndeki buhurdanın (kat.no:72) tıpkı benzeridir (res.243). Berlin, Staatliche Museen'deki, Mısır kökenli, 5-6.yüzyıla ait buhurdan ile 9.yüzyıla tarihlenen, Filistin ile Ürdün arasındaki bir Nesturi manastırında bulunan buhurdan ayaklarının yüksek olması dışında İzmir Müzesi'ndeki buhurdanın (kat.no:73) tıpkı benzeridir (Wulff 1909:206,no.983; Baramki 1934:82).

Bursa (kat.no:67) ve İzmir (kat.no:77) müzelerindeki iki buhurdanın benzeri tesbit edilememiştir.

5-7.yüzyıl arasına tarihlenen altıgen gövdeli buhurdanların 7.yüzyıl sonrasına ait örneği tesbit edilememiştir. Resim sanatında ise erken dönemde tasvir edilmeyen altıgen buhurdanlar 13.yüzyıl 2.yarısı ile 15.yüzyıl arasına tarihlenen 3 örnekte görülür. İkisi Sopocani'deki kiliselerin freskolarında, biri Patmos'da İncilci Yahya Kilisesindeki bir ikonadadır (Grabar 1953:148; Hamann MacLean-Hallensleben 1963:res.132; Weitzmann 1966:res.85). Bu örnekler altıgen gövdeli buhurdanların geç dönemde daha yaygın olduğunu düşündürmektedir.

Katalogda tanıttığımız buhurdan tiplerinin yanı sıra Türkiye müzelerinde tesbit edemediğimiz, ancak Türkiye dışındaki müzelerde örnekleri bulunan kare ve yedigen

gövdeli buhurdanlar ile katzi adı verilen, cenaze törenlerinde kullanılan küresel gövdeli, kapaklı ve uzun saplı buhurdanlar da vardır. Resim sanatında 11.yüzyıldan itibaren gördüğümüz küre şeklindeki buhurdanlara ise Türkiye ve Türkiye dışındaki müzelerde rastlanmamıştır (52).

Yelpaze:

Kataloğumuzda bir örnekle belgelenen yelpaze, etrafı dilimli dairevi bir gövde ve saptan oluşur. Eserin çapı 25 cm., boyu 31 cm.dir. Türkiye dışındaki müzelerde 6.yüzyıla tarihlenen tek bir örnek tesbit edilmiştir (res.244)(Mango 1986:150-154). İki eser form ve boyut açısından aynıdır.

Anıtsal resim sanatında ve el yazmalarında yelpazenin farklı iki formunu daha tesbit edebiliriz. Birincisi katalogda tanıttığımız eser gibi dairevidir, ancak daire çevresinde dilim yoktur. Bu tip yelpazelerin tasvirleri 11.yüzyıla ait bir ikonada (Lazarev 1967:res.324), 1223 tarihli bir Ermeni el yazmasında (der Nersessian 1993:res.124) ve 14.yüzyıl başına tarihlenen Studenica'da Königs kilisesindeki freskoda görülebilir (Hamann MacLean-Hallensleben 1963:res.250).

İkinci yelpaze tipi kare şeklindedir ve dört kenarı yarım dairelerle genişletilmiştir. Bu tip yelpazelerin tasvirleri Kiev Ayasofyası'nda "Havari Komünyonu" tasvirinde (11.yüzyıl) (Elbern 1993:736) ve Staro Nagoricino'da Sveti Djordje kilisesindeki freskoda görülmektedir (14.yüzyıl başı) (Hamann MacLean-Hallensleben 1963:res.278).

Kitap kapağı:

Kitap kapakları dikdörtgen biçimindedir ve birbirine menteşe ile tutturulan iki levhadan oluşur. Katalogda Kumluca hazinesine ait kırık bir kitap kapağı levhası tanıtılmıştır (kat.no:94). Aynı hazinenin Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu'nda bulunan, sağlam kitap kapakları yardımı ile Antalya Müzesi'ndeki levhanın eni 25-37.5 cm., boyu 23.8-30 cm. arasında restitüe edilebilir (res.259). New York, Metropolitan Museum of Art'daki, Antakya hazinesine ait, 6-7.yüzyıla tarihlenen üç kitap kapağının eni 21.2-23.2 cm., boyu 27.2-28.5 cm. arasında değişmektedir (53). Kumluca hazinesinin 6.yüzyıl ortasına tarihlenen kitap kapakları form ve boyutları açısından Antakya hazinesinin kitap kapaklarına benzerlik göstermektedir.

Gümüş kitap kapaklarını aynı formda altın-mine tekniği ile yapılmış stavrotek ve kitap kapaklarının boyutları ile karşılaştırdığımızda stavroteklerde boyutların daha değişken olduğu görülmüştür. Genelinde 9.yüzyıl sonu-13.yüzyıl başına tarihlendirilen altın-mine kitap kapaklarının boyutları ise Kumluca ve Antakya hazinelerindeki kitap kapaklarının boyutlarına benzer (54). Bu benzerlik yüzyıllar arasında boyut farkı olmadığını göstermektedir.

Haç:

Katalogda tanıttığımız 33 tören haçı ile 4 buhurdan zinciri haçı ve Türkiye dışındaki müzelerde tesbit ettiğimiz 43 tören haçı Latin haçı tipindedir. Tören ve buhurdan zinciri haçlarında kollar merkezden uçlara doğru genişler, kol uçları tören haçlarında düz veya ikişer daire/damla/üç yapraklı yonca ile, buhurdan zincirindeki haçlarda düz sonuçlanır.

Katalogdaki, tümü günümüze gelebilen tören haçlarından 14'ünün alt kolunda sap, 7'sinin sap izi bulunmaktadır. Türkiye dışındaki müzelerde tesbit edilen 43 haçtan, 17'si sapı ile tüm olarak günümüze ulaşmıştır, 14'ünün sapı kısmen mevcut, 11'inin eksiktir.

Türkiye dışındaki müzelerde tesbit edilen örneklerin de Latin haçı tipinde olması tören haçlarında özellikle bu tipin tercih edildiğini göstermektedir.

Katalogda tanıtılan ve Türkiye dışındaki müzelerde tesbit edilen tören haçlarının eni 6-79 cm., sapsız boyu 9-149 cm., saplı boyu 14-75 cm. arasında değişmektedir. Çok farklı boyutları olan bu haçları küçük ve büyük haçlar olarak iki grupta incelemek gerekir. Boyu, sapsız 9-20 cm., saplı 14-30 cm. arasında olan haçlar küçük, sapsız 21-149 cm., saplı 32-75 cm. olanlar büyük haçlar olarak değerlendirilecektir.

Küçük haçların boyutlarında, yoğunluk, sapsız boyu 11-16 ve 19-20 cm., saplı boyu 18-19, 22-23 cm., eni 11-12 cm. olan haçlardadır (55). Katalogda tanıttığımız küçük haçların boyutları da bu ölçülerde yoğunlaşmaktadır.

Büyük haçların boyutlarında, yoğunluk, sapsız boyu 21-22 ve 37-38 cm., saplı boyu 38-47 cm., eni 13-15 ve 20-24 cm. arasındadır (56). Bunların içinde Uşak Müzesi'ndeki (kat.no:101), boyu sapsız 56.5, saplı 74.2 cm., Atina'da Canellopoulos Müzesi'ndeki, 9-10.yüzyıla tarihlendirilen, boyu 75 cm., Sinai Manastırındaki, 6.yüzyıla tarihlendirilen, boyu sapsız 104 cm., New York, Metropolitan Museum of Art'daki, 6-7.yüzyıla tarihlendirilen, boyu sapsız 149 cm. olan Antakya haçı ünik örneklerdir (57). Resim sanatında, çeşitli törenlerde insan boyutlarında haçların taşındığı örnekler olmakla

birlikte, bu tür haçların genelinde ikonostasis üzerinde durduğu kabul edilmektedir (58).

Washington, D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu'ndaki Phela hazinesine ait, 6-7.yüzyıla tarihlendirilen haç form ve boyut açısından İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki Divriği'de bulunan haça (kat.no:95) en çok benzeyen eserdir (res.245).

Berlin, Staatliche Museen'deki, İzmir kökenli, erken Bizans dönemine tarihlenen haçın boyutları daha büyük olmakla birlikte formu Kütahya (kat.no:99,100) ve Uşak (kat.no:105) müzelerindeki haçlar ile aynıdır (Wulff 1909:no.944).

Oxford, Ashmolean Museum'daki, Afrodisias (veya Enez)'da bulunan, 1172 tarihli haç, form ve boyut açısından İzmir Müzesi'ndeki haça (kat.no:102) benzer (res.246).

Kanada, Royal Ontario Museum'daki 11-12.yüzyıla tarihlendirilen haç Selçuk-Efes (kat.no:103,116), Uşak (kat.no:120), İzmir (kat.no:121,122) müzelerindeki haçlara benzemektedir (Cotsonis 1994:no.12).

Oxford, Ashmolean Museum'daki 10-12.yüzyıla tarihlenen haç İzmir Müzesi'ndeki (kat.no:115) haça form ve boyut açısından benzer (res.263).

Atina, Canellopoulos Müzesi'ndeki ve bugünkü yeri bilinmeyen küresel kaideli, 11-12.yüzyıla tarihlendirilen bir haç özellikle, kol uçlarının üç yapraklı yonca biçiminde bitmesi açısından İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki haça (kat.no:117) benzer (Brouskari 1985:153; Ross 1963:res.3). Bu haç tipi, 11.yüzyıla

tarihlenen bir mezar taşındaki kabartmada da görülür (Syrien 1993:457,no.114).

Haçların boyutları kullanıldığı kilisenin büyüklüğüne, törenin niteliğine veya adağı yapan kişiye bağlıdır (Dodd 1987:168). Çoğunluğu 6-7.yüzyıl, 9-10.yüzyıl ve 11-13.yüzyıla tarihlenen haçların boyutlarında farklılaşma olmaması, küçük ve büyük haçların her yüzyılda yapılması da bunu göstermektedir.

Haç kaidesi:

Haç kaidelerinden katalogda 3 örnek tanıtılmış (kat.no:129,130,131), Türkiye ve Türkiye dışındaki müzelerde 14 eser tesbit edilmiştir. Kaidelerden 10'u kilise biçiminde, 6'sı küresel, 1'i beşgendir (59). Kaideler iki bölümden oluşur. Kilise, küresel veya beşgen biçimindeki birinci bölüme haç, silindirik ikinci bölüme ahşap asa takılır. Ancak, İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki kilise biçimindeki kaidenin (kat.no:129) silindirik kısmı yoktur, asa doğrudan kilise biçimindeki kısıma takılır.

Kilise biçimindeki haç kaidelerinin yükseklikleri 10-32 cm., küresel kaidelerin 10-15.8 cm. arasında değişmektedir. Her eserin yüksekliği farklı olduğundan belli bir boyutun tercih edildiği söylenemez. Muhtemelen haç kaidelerinin yükseklikleri taşıdıkları haçın boyutu ile bağlantılıdır. 6-7.yüzyıla ait, Phela hazinesinden gümüş küresel bir kaide dışındaki eserler 11-12. ve 13-14.yüzyıla tarihlenmektedir.

Princeton, Art Museum'da bulunan ve 10-14.yüzyıl arasına tarihlendirilen küresel kaide İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki kaidenin (kat.no:128) form ve boyut açısından en yakın benzeridir (Curcic-St.Clair 1986:no.66)

(res.247). Münih'deki, orta Bizans dönemine tarihlendirilen kilise biçimindeki kaide Burdur Müzesi'ndeki kaideye (kat.no:130) form ve boyut açısından benzemektedir (Bloch 1983:no.25). Indiana University, Art Museum'daki, 1300 civarına tarihlendirilen kilise biçimi kaide, özellikle altta silindirik kısmın olmaması açısından İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki kaideye (kat.no:129) benzerlik gösterir (Parker 1987:80).

İŞLEVİ TARTIŞMALI ESERLER:

Tepsi:

Selçuk-Efes Müzesi'ndeki bakır tepsi (kat.no:131) katalogda tanıttığımız ve Türkiye dışındaki müzelerde tesbit ettiğimiz yuvarlak gövdesi dışa çekik ağız kenarına doğru genişleyen düz kaideli patenler ile aynı formdadır. Ağız çapı 21 cm., derinliği 1.5 cm. olan eser katalogdaki gümüş patenlerden boyut açısından farklıdır.

Tepsi, Türkiye dışındaki müzelerde bulunan ve 10-11.yüzyıla tarihlenen bakır ve bronz patenlerden Genf, Musée d'Art et d'Histoire, Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu ve Köln, Erzbischöfliches Diözesan-Museum'daki patenlere form ve boyut açısından benzemekle birlikte süslemesiz olması nedeniyle günlük kullanıma ait olabileceğini de düşündürmektedir (60). Bu düşüncemizin sebebi bakır patenlerin bilinen örneklerinin üzerinde dini içerikli tasvirler ve liturjik yazıtlar olmasıdır (61).

Bakır patenlerin süslemesiz bir örneğinin tesbit edilememesinin nedeni, yayınlarda tasvirsiz, herhangi bir özelliği olmayan eserlerin tanıtılmamasıdır. Bu nedenle işlevi belirlenemeyen, Selçuk-Efes Müzesi'ndeki paten kataloğa dahil edilmiş ve değerlendirmeye alınmıştır. Form ve boyut açısından liturjik patenlere benzeyen eserin

buluntu yerinin Efes'de Scholastikia hamamları olması da günlük hayatta kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir.

Kâse:

Kâseler ökaristide kullanılıp kullanılmadığını belirleyemediğimiz kaplardır. Bu kaplar ekmek koymak veya şarap içmek için kullanılmış olabilir. Tasvir sanatında, örneğin Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu'ndaki Riha patenında "Havari Komünyonu" sahnesinde İsa, şarabı bir kâseden verir (Mango 1986:165-170). Kâselerde iki tip görülmektedir. Küresel veya konik gövde ağıza doğru genişleyerek yükselir ve düz veya içbükey kaidelidir. Ağız çapları 11.5-24.3 cm., derinlikleri 3.5-5.5 cm. arasında değişmektedir (62). Ağız çaplarında yoğun olan ölçüler 15.5-16 cm., derinlikte 4.5-5.5 cm. arasındadır. Kâselerin şarap içmek için kullanılmış olabileceğini ağız çapları da desteklemektedir. Çünkü kâselerde yoğun olan 15.5-16 cm. çap kalislerde de yoğun olan boyuttur (63).

Türkiye ve Türkiye dışındaki müzelerde tesbit edilen ve 4-5. ve 7.yüzyıla tarihlenen kâseler içinde Londra, British Museum'daki, Kıbrıs'ta bulunan Aziz Sergios veya Bakkhos tasvirli kâse ise halka kaideli olması ve boyutu ile diğer kâselerden farklı ve ünik bir örnektir res.248).

Türkiye dışı müzelerde tesbit edebildiğimiz kâse örnekleri erken döneme aittir. Daphne hazinesine ait kâse 4-5.yüzyıla, Hama hazinesine ait kâse 6.yüzyıl ortası veya sonuna, Kıbrıs hazinesine ait kâse, damgalarına göre 641-651 yıllarına tarihlenmektedir (64). Yaklaşık aynı yüzyıllara ait bu kâseler boyut açısından katalogda tanıttığımız kâselere benzemekle birlikte formların her örnekte farklı özellikleri olduğu görülmektedir. Fethiye Müzesi'ndeki düz kaidesiz kâsenin (kat.no:134) Lapseki

pateni (kat.no:6) ile aynı formda olması dışında hiçbir kâse diğerine tam olarak benzemez.

Tüm örnekleri erken döneme ait olan kâselerin içinde geç döneme ait tek örnek 14.yüzyıl ilk yarısına tarihlendirilen kâsedir (kat.no:135). Muhtemelen İtalyan ustalar tarafından yapılıp Haçlı seferleri sırasında Kudüs'e götürülen, İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki kâsenin form ve boyut açısından erken dönem örneklerinden farklı olmaması kâselerde benzer form ve boyutların kullanıldığını, farklı yüzyıl ve bölgelerde bu özelliklerin yaşatıldığını göstermektedir.

Kutu:

Katalogda tanıttığımız kutu ve Türkiye dışındaki müzelerde tesbit ettiğimiz, röliker, artophorion veya tütsü kabı olduğu düşünülen kutularda oval, küp, küre, dikdörtgen, silindirik ve kilise maketi formları görülmektedir. Hepsi kapaklıdır. Farklı formlardaki eserlerin hepsi farklı boyutlardadır, dolayısıyla boyutlarda ortak ölçüler olup olmadığını saptamak mümkün değildir. Bursa Müzesi'ndeki kutu (kat.no:136) gibi formu oval olan dört eser vardır. Üçü Vatikan'da, biri Paris, Louvre Müzesi'nde olan kutular 5.,6-7.yüzyıla tarihlenmektedir (65).

Oval kutulardan Paris, Louvre Müzesi'ndeki, eserin boyutları bilinmektedir. 5.yüzyıl başına tarihlenen, 12 cm. uzunluğunda, 5.7 cm. yüksekliğindeki eser boyutları ve formu açısından Bursa Müzesi'ndeki kutunun en yakın benzeridir (Weitzmann 1979:no.571). Kutu, üzerinde Lazarus'un dirilişi sahnesi tasvir edildiğinden röliker olarak niteledirilmiştir.

Kadeh:

Aksaray Müzesi'ndeki (kat.no:137), küresel kâse kısmı ve bilezikli ayaktan oluşan bronz kadeh, kâse kısmının küçük olması ile liturjik kalislerden farklıdır (66). Katalogda tanıttığımız ve Türkiye dışındaki müzelerde tesbit ettiğimiz kalisler genelinde erken döneme ait gümüş örneklerdir. Aksaray Müzesi'ndeki kadeh, günlük kullanıma ait olabileceği gibi taşradaki bir kilisede kullanılan sade, küçük bir örnek olabilir düşüncesiyle katalogda incelenmiştir.

Aksaray Müzesi'ndeki kadehin formu ve boyutu özellikle postbizans kiliselerinde kullanılan kalislere benzemektedir. İstanbul Arkeoloji ve Atina Kanellopoulus Müzesi'ndeki 1585 tarihli kalis malzeme ve süsleme dışında form ve boyut açısından Aksaray Müzesi'ndeki kalis ile aynıdır (67).

Eserin form ve boyut açısından en yakın benzerlerinden biri de sırlı seramik bir kadehtir. İznik kazısında bulunan, ağız çapı 8.8 cm., kaide çapı 14.5 cm., yüksekliği 20,5 cm. olan kadeh 14.yy'a tarihlenmektedir (res.249).

C. SÜSLEME VE İKONOGRAFİ:

Katalogda tanıtılan 9 liturjik eser türünde görülen süslemeleri dini içerikli tasvirler, hayvan figürleri, bitkisel tasvirler ve geometrik motifler olarak dört grupta inceleyebiliriz.

Dini içerikli tasvirler:

Paten, kâse, kalis, buhurdan, yelpaze, kitap kapağı, haç, haç kaidesi ve işlevi tesbit edilemeyen kutuda görülen dini içerikli tasvirler 3 alt gruba ayrılır: İsa'nın yaşamından sahneler, İsa, Meryem, tek havari, incil yazarı, aziz ve martir figürleri ve sembolik tasvirler.

Katalogda tanıttığımız 1 paten, 3 buhurdanda (kat.no:1,44,45,49) İsa'nın yaşamından sahneler tasvir edilmiştir.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki Stuma pateninde (kat.no:1) "Havari Komünyonu" tasvir edilmiştir. Liturjik işlevli maden eserlerden Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu'ndaki Riha pateni de aynı sahneyi içerir (res.234). "Havari Komünyonu" bu iki paten dışında hiç bir el sanatı ürününde karşımıza çıkmamakta, ancak gerek minyatürlerde gerekse anıtsal resim sanatında 6.yüzyıldan itibaren görülmektedir.

Minyatürlerde en erken örnek 6.yüzyıla tarihlenen Rossano İncilidir (Weitzmann 1977:res.XV,XVI). 9.yüzyılda Pantokrator 61 no.lu ve 1066 tarihli British Museum'daki Add.19352 no.lu psalterlerde de tasvir edilmiştir (Brockhaus 1924:lev.17).

Anıtsal resim sanatında bilinen ilk örnek 1050 tarihli Kiev Ayasofya'sının apsis mozaiğidir. Demre, Aziz Nikolaos Kilisesi'nin prothesis mekanının kubbesinde tasvir edilen sahne 11.yüzyıla, Kıbrıs Parachorio Havariler kilisesindeki örnek 1160-1180 arasına tarihlendirilmektedir (68).

Stuma pateninde (kat.no:1) tasvir edilen "Havari Komünyonu" sahnesinde İsa kiboriumlu bir altarın arkasında iki kez tasvir edilmiştir ve bir tarafta 6

havariye kutsal ekmek, diğer tarafta 6 havariye kutsal şarabı verir. 6.yüzyıldan itibaren el yazmaları ve anıtsal resim sanatında görülen örneklerde konu bazı ayrıntılar dışında benzer bir kompozisyon ile tasvir edilmiştir.

İsa, 565-578 yıllarına tarihlenen, Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu'ndaki Riha pateninde, 1050 tarihli, Kiev Ayasofyası'nın apsis mozaiğinde, 11-12.yüzyıla tarihlenen Demre, Aziz Nikolaos kilisesi prothesis mekanının kubbesinde ve 1160-1180 tarihli Kıbrıs, Parachorio Havariler kilisesindeki freskoda Stuma pateninde olduğu gibi altarın arkasında iki kez tasvir edilmiştir ve bir tarafta kutsal şarabı diğer tarafta kutsal ekmeği verir. 6.yüzyıla tarihlenen Rossano İncilinde İsa iki kere tasvir edilmekle birlikte altar yoktur (69). Demre, Aziz Nikolaos kilisesinde ise İsa iki ayrı altarda tasvir edilmiştir. İsa'nın bir veya iki kere tasvir edilmesinin belli bir ikonografiye bağlı olmadığı görülmektedir. Erken dönemde de geç dönemde de İsa'nın bir veya iki kere tasvir edildiği örnekler vardır. Havariler tüm örneklerde İsa'nın iki yanında yer alır.

Stuma pateninde, altarın üzerinde bir paten, Riha pateninde kalis, paten, iki tulum, altarın önünde ibrik ve trulla, 9.yüzyıla tarihlenen Pantokrator 61 no.lu yazmada, altarın üzerinde dörtgen biçiminde bir paten, Kiev Ayasofya'sının apsis mozaiğinde altarın üzerinde kaideli bir paten, haç, asteriskos, bıçak, iki yelpaze ve tanımlanamayan bir eser, 1066 tarihli Londra, British Museum'daki Add. 19352 no.lu yazmada İsa'nın yanındaki figürün elinde ibrik ve trulla, altarın üzerinde kaideli bir paten, Kıbrıs, Parachorio Havariler kilisesindeki freskoda, altarın üzerinde iki kalis ve kaideli, asteriskoslu bir paten, Demre, Aziz Nikolaos Kilisesi'ndeki sahnede, altarın üzerinde düz bir tabağın içinde duran ince-uzun boyunlu, küresel gövdeli bir kap

vardır (Ross 1962:12-15, Brockhaus 1924:lev.17, Lazarev 1967:res.192, Megaw-Hawkins 1962:res.23).

Erken dönemden itibaren "Havari Komünyonu" sahnelerini gözönüne aldığımızda, İsa'nın genelde iki kez tasvir edildiği görülür. Bir veya iki altar olması veya hiç altar olmaması, kiborium tipi yüzyıllar içinde bütünlük göstermez. Altar sayısı konunun tasvir edileceği yüzeyin boyutlarına bağlı olmalıdır. Erken dönem ile daha sonraki tasvirlerde dikkati çeken unsur altarın üzerinde erken dönemde daha az liturjik işlevli eser varken, geç dönemlerde bu eserlerin sayısının artmasıdır.

Anıtsal resim sanatında ekmek ve şarabın hazırlandığı mekan olan prothesis veya ayinin gerçekleştirildiği apsiste, liturjik işlevli eserlerde ekmeğin konduğu patenin yüzeyinde tasvir edilmesi "Komünyon" sahnesinin işlevine uygun mekanlarda ve liturjik işlevli eserlerde tasvir edildiğini belgeler.

İsa'nın yaşamıyla ilgili birden fazla sahnenin tasvir edildiği Burdur ve Side müzelerindeki buhurdanların (kat.no:44,45) 100'den fazla benzeri Türkiye dışındaki müzeler ve özel koleksiyonlarda bulunmaktadır. Tasvir edilen konular Müjde, Meryem'in Elizabeth'i ziyareti, İsa'nın doğumu, Çobanlara müjde veya Çobanların yıldızı izlemeleri, Kahin kıralların tapınması, İsa'nın vaftizi, Metamorphosis, Lazarus'un dirilişi, Kudüs'e giriş, İsa'nın çarmıha gerilişi, mezar başında kadınlar, Alıkoyma beni, Şüpheci Thomas ve Göğe çıkıştır.

Sahne sayısı 4 ile 12 arasında değişmektedir. Atina, Canellopoulos, Belgrad, Nationalmuseum, Berlin, Staatliche Museen, Dresden, Staatliche Kunstsammlungen, Erewan, Staatliche Museum, Floransa, Museo Nazionale, Hamburg, Museum für Kunst und Gewerbe, Londra, Victoria and Albert ve Paris, Louvre müzelerindeki 9 örnek dışında tüm buhurdanlarda tasvir edilen konular Müjde, İsa'nın doğumu,

İsa'nın vaftizi, İsa'nın çarmıha gerilişi ve mezar başında kadınlardır (70). Sadece bu sahnelerin tasvir edildiği buhurdanların yanı sıra bu sahnelere ek olarak başka sahnelerin tasvir edildiği örnekler de vardır.

Türkiye dışındaki müzelerde tesbit edilen örneklerden Berlin, Kaiser Friedrich Museum, Genf'de özel bir koleksiyon, Mestia, Etnographisches Museum Swanetiens, Odessa, Archäologisches Museum'da bulunan buhurdanlarda tasvir edilen konular Burdur Müzesi'ndeki buhurdan (kat.no:44) ile aynıdır (Richter-Siebels 1990:277-278,291,305-306,309-310). Eserlerin buluntu yeri bilinmemektedir.

Side Müzesi'ndeki buhurdan (kat.no:45) ile aynı konuların tasvir edildiği 12 eser tesbit edilmiştir. Berlin, Kaiser Friedrich Museum, Brüksel, Musées Royaux d'Art et d'Histoire, Leiden, Rijksmuseum van Oudheden, St.Petersburg, Hermitage'da 3, Mainz, Landesmuseum, Paris'de özel bir koleksiyon, Tiflis, Staatliches Kunstmuseum, Worcester, Art Museum, Londra, Christie's müze ve koleksiyonlarında bulunan buhurdanlardan birinin bugünkü yeri bilinmemektedir (Richter-Siebels 1990:278,282-283,295-296,297-301,305,313-314,316-317,321, 327). 12 buhurdandan 5'inin buluntu yeri bellidir. Biri Midyat'ta, biri Diyarbakır'da, biri yukarı Mısır'da bir kilisede, biri Semerkand yakınında Urgut'da, sonuncusu Kazmaliar'da bulunmuştur.

Her iki müzedeki buhurdanın konu seçimindeki benzerlerinde konuların sıralanışı da aynı ve kronolojiktir.

İsa'nın yaşamıyla ilgili birden fazla sahnenin tasvir edildiği dördüncü eser Antalya Müzesi'ndeki Kumluca hazinesine ait buhurdandır (kat.no:49). Bu eserde daha çok İsa'nın çocukluğundan sahnelerin tasvir edildiği görülmektedir. Burdur ve Side müzelerindeki iki örnekten

farklı olarak apokrif kaynaklı "Su deneyi" sahnesi ve "Beytüllahim'e gidiş" tasvir edilmiştir. Ayrıca, "Doğum" sahnesini "Bebek İsa'nın banyosu" izler. Vaftiz, Çarmıha geriliş, mezar başında kadınlar gibi İsa'nın çektikleri dönemine ait sahneler yoktur. Eser, malzemesi ve üslup özelliklerinin yanı sıra konu seçimi açısından da İsanın yaşamıyla ilgili sahnelerin tasvir edildiği bronz buhurdanlardan farklıdır. Bu tip bronz buhurdanlar arasında, Kumluca hazinesine ait gümüş buhurdanın (kat.no:49) konu seçimi açısından benzeri yoktur.

Müjde sahnesinde, Burdur Müzesi'ndeki buhurdanda (kat.no:44), Meryem arkalıksız bir koltuk üzerinde oturmaktadır. Side Müzesi'ndeki buhurdanda (kat.no:45) Meryem cepheden tasvir edilmiştir, dizleri bükülmüş olmakla birlikte oturduğu yer belli değildir. Antalya Müzesi'ndeki buhurdanda (kat.no:49) farklı olarak bir yapının önünde ayakta duran Meryem'in elinde yün yumağı, yerde sepet vardır. Üç buhurdanda da melek sağ eli ile Meryem'i işaret eder. Meryem'in elindeki yün, 586 tarihli Rabula incili, 880 tarihli Nazianzos'lu Gregorius'un homilyesi gibi 6-9.yüzyıl arasına tarihlenen örneklerde görülür.

Apokrif kaynaklı su deneyi sahnesi sadece Antalya Müzesi'ndeki buhurdanda tasvir edilmiştir. Meryem başını karşısındaki rahibin elindeki çanağa uzatmıştır.

Meryem'in Elizabeth'i ziyareti sahnesinde, Burdur ve Antalya müzelerindeki buhurdanda iki kadın birbirlerine sarılmışlardır, Side Müzesi'ndeki buhurdanda ise karşılıklı durarak ellerini birbirlerine uzatmışlardır. Vatikan, Museo Sacro'da yer alan, 9.yüzyıla ait haç biçimi stavrotekde aynı şekilde Meryem ve Elizabeth kucaklaşmadan, Side Müzesi'ndeki buhurdanda olduğu gibi karşılıklı durmaktadır (Wessel 1967:46-50).

Müzesi'ndeki buhurdanda da aynı şekilde tasvir edilmiştir. Ancak çarmıhın altında yine erken dönem özelliği olarak Romalı askerler yerine Meryem ve İncilci Yahya vardır.

Mezar başında kadınlar sahnesinde, Burdur Müzesi'ndeki buhurdanda ortada mezar, solda elinde buhurdan tutan Meryem'lerden biri, sağda kaya üzerinde oturan melek bulunmaktadır. Mezarın kapısında diz çökmüş figür havarilerden Petrus veya Paulus olmalıdır. Sahne iki Meryem'in tasvir edilmesi dışında figürler, kompozisyon ve mezar yapısı açısından 586 tarihli Rabula İncili'ne benzer. Side Müzesi'ndeki buhurdanda farklı olarak mezarın başında iki Meryem vardır, havari yoktur. Gerek tasvir edilen figürler gerek mezar yapısı açısından 6.yüzyıl başına tarihlenen Ravenna,San Apollinare in Nuovo'daki mozaik ile aynıdır (Grabar 1968:res.294).

İsa'nın yaşamından sahneler liturjik işlevli maden eserlerde paten ve buhurdanlar dışında görülmez. Ancak liturjik işlevli veya liturjide kullanılmayan diğer el sanatı ürünlerinde ve resim sanatında pek çok örneği vardır. Fildişi kutularda, diptikon ve triptikonlarda, taraklarda, altın-mine tekniği ile yapılmış olan levha, stavrotek, haç röliker ve kitap kapaklarında İsa'nın yaşamından sahneler tasvir edilmiştir.

Buhurdanlar gibi küresel gövdeli, 5.-6.yüzyıllara tarihlenen fildişi kutular ve yüzeyi küçük olan taraklarda buhurdanlara oranla genelde daha az sahne tasvir edilmiştir ve bu sahneler çoğunlukla İsa'nın mucizeleridir. Berlin, Staatliche Museen'deki kutuda İsa'nın çocukluğundan 3, Essen-Werden'deki kutuda 2 sahne, New York, Metropolitan Museum of Art'daki kutuda İsa'nın çektiklerinden 1 sahne tasvir edilmiştir (71).

Fildişi diptikonlarda, buhurdanlarda olduğu gibi birkaç sahnenin birarada tasvir edildiği görülmektedir. Milano Katedral hazinesindeki diptikonda İsa'nın çocukluğu ve çektikleri döneminden 4 sahne, Milano, Castello Sforzesco'daki diptikonda çektiklerinden 1 sahne, Manchester, J.Reynolds Üniversitesi Kitaplığındaki levhada ve bugünkü yeri bilinmeyen bir levhada çocukluğundan sahneler tasvir edilmiştir (72). Örneklerini kısaca tanıttığımız 6.-7.yüzyıla tarihlenen kutu, diptikon ve taraklar fildişi eserlerde daha çok İsa'nın mucizeleri sahnelerinin tercih edildiğini göstermektedir.

Büyük bölümü 12.yüzyıl başında tamamlanan, altın-mine tekniği ile yapılan Pala d'Oro, bir çok levhanın biraraya getirilmesiyle oluşturulmuştur (Buckton 1984:35-64). Levhanın üst kısmında; Kudüs'e giriş, Anastasis, Çarmıha geriliş, Göğe çıkış, altta; Müjde, Doğum, Tapınağa takdim, Vaftiz, Son akşam yemeği, Çarmıha geriliş, Anastasis, Mezar başında kadınlar, Şüpheci Thomas ve Göğe çıkış sahneleri tasvir edilmiştir. Büyük boyutlu bu levhada, buhurdanlarda olduğu gibi İsa'nın çocukluğu ve çektikleri dönemini içeren bayram sahnelerinin tasvir edildiği görülmektedir.

Aynı teknikle yapılan stavrotek, haç röliker ve kitap kapaklarında daha çok "Çarmıha Geriliş" sahnesinin tercih edildiği dikkati çekmektedir. New York, Metropolitan Museum of Art'daki stavrotek, Londra, Victoria and Albert Museum'daki haç röliklerde, Venedik, Biblioteca Marciana'daki kitap kapağı gibi eserlerde eserin formuna ve işlevine uygun olarak "Çarmıha geriliş" sahnesi tasvir edilmiştir (Wessel 1967:no.5,8,13,25,52,61). "Çarmıha Geriliş" sahnesinin stavrotek ve haç röliklerlerde yoğun olarak karşımıza çıkması işleve ve forma göre bir seçimin söz konusu olduğunu göstermektedir (Barany-Oberschall 1953:207-245).

Stavrotek ve kitap kapaklarında az sayıda olmakla birlikte İsa'nın yaşamından bir kaç sahnenin birlikte tasvir edildiği örnekler vardır. Vatikan, Museo Sacro'da yer alan, 9.yüzyıla ait haç biçimi stavrotekde Müjde, Meryem'in Elizabeth'i ziyareti, Beytüllahim'e gidiş, İsa'nın doğumu ve bebek İsa'nın banyosu, Kahin kıralların tapınması, Tapınağa takdim ve Vaftiz sahneleri tasvir edilmiştir (Wessel 1967:46-50). Kahin kıralların tapınması ve Tapınağa takdim sahnelerinin dışındakiler katalogda tanıttığımız buhurdanlarda tasvir edilen sahneler ile aynıdır.

Birden çok sahnenin tasvir edildiği diğer bir örnek Venedik, Biblioteca Marciana'daki 14.yüzyıla ait kitap kapağıdır (Wessel 1967:196-200). Bu eser buhurdanlardan farklı olarak sahne seçimi açısından daha yoğun bir program içerir. Müjde, Doğum, Vaftiz ve Çarmıha geriliş ortak konulardır, bunların yanı sıra Tapınağa takdim, Metamorphosis, Lazarus'un dirilişi, Kudüs'e giriş, Pentekost, Koimesis, Anastasis, Çarmıhtan İndiriliş gibi sahneler tasvir edilmiştir.

Fildişinin yanısıra taş eserlerde de İsa'nın yaşamından sahneler tasvir edilmiştir. Bunların başında sarkofaglar ve levhalar gelir. 4.-6.yüzyıl arasına tarihlenen sarkofaglar ve 5-7.yüzyıl arasına tarihlenen levhalarla buhurdanlar arasında sahne seçimi açısından benzerlik görülmez, iki türde de genelinde işleve uygun olarak mucize sahneleri yoğundur (73).

Dini içerikli tasvirlerin ikinci grubunu tek figürler oluşturur. Bir kalisde (kat.no:7) 4 incil yazarı, bir kâsede (kat.no:35) 12 havari, 2 buhurdan (kat.no:19,43), 4 haçta (kat.no:95,118,125,128) madalyonlar içinde İsa, Meryem, melek, aziz ve azize büstleri , 1 buhurdanda (kat.no:62) İsa, melek ve aziz figürleri, 1 kitap kapağında (kat.no:94)

ve 6 haçta (kat.no:103,109,116,120,121,122) kimliği belirlenemeyen aziz figürleri tasvir edilmiştir.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki kâsede (kat.no:135) kemerler içinde 12 havari figürü bulunmaktadır. Liturjik maden eserlerde kemerler içinde havarileri tasvir etme geleneği 6.yüzyıldan itibaren görülür. Baltimore, Walters Art Gallery'de bulunan gümüş kalis başlıca örneklerden biridir (res.236). Avrupa kökenli bu eserin tasvir açısından bir başka benzeri Romanesk döneme (12-13.yüzyıl) ait Ottobeuren'deki kalistir. Kemerler içinde İsa ve atribüleri ile 11 havari tasvir edilmiştir (Effenberger 1982:251,res.68).

Dört İncil yazarının tasvir edildiği, İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki kalisin (kat.no:7) süsleme açısından tıpkı benzeri tesbit edilememiştir.

Havari ve İncil yazarı figürleri liturjik maden eserlerde az sayıdaki paten, kâse, kalis, kitap kapağı ve haç dışında görülmez. Bunlar, katalogda tanıttığımız "Havari Komünyonu" tasvirli paten (kat.no:1), 12 havari figürünün tasvir edildiği kâse (kat.no:135), 4 incil yazarının tasvir edildiği kalistir (kat.no:7). Türkiye dışındaki müzelerde tesbit edilen eserlerde Baltimore, Walters Art Gallery'deki kalisde 4 havari, Cleveland Museum of Art'daki iki kalisde Petrus ve Paulus, New York, Metropolitan Museum of Art'daki Antakya kalisinde 10 havari, iki kitap kapağında Petrus ve Paulus tasvir edilmiştir (74). İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki kalis (kat.no:7) tasvirleri ile ünik kalmaktadır.

Genellikle röliker haçlarda, Çarmıhta İsa ve Orans Meryem tasvirlerinin etrafında dört kolda İncil yazarları veya havariler tasvir edilmiştir. Cambridge, Fitzwilliam Museum'daki 9-10.yüzyıla ait bronz kolye haçta dikey kolun

iki ucunda ikişer incil yazarı, Londra, Victoria and Albert Museum'daki altın-mine tekniği ile yapılmış, 9.yüzyıl ikinci yarısına tarihlendirilen röliker haçta kol uçlarında havarilerden Petrus, Paulus, Vaftizci Yahya ve Andreas tasvir edilmiştir (Buckton 1994:no.144 ve 141).

New York, Metropolitan Museum of Art'da yeralan ve 11.yüzyıla tarihlendirilen, üst kolu günümüze kalan büyük haçın kol ucunda İncilci Yahya cepheden, ayakta tasvir edilmiştir. Sağ eli ile takdis ederken sol elinde incil tutan Yahya duruşu açısından İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki kalisde tasvir edilen incil yazarı figürlerinin en yakın benzeridir (res.250).

İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki kalisde (kat.no:7) yanlarındaki yazıtlardan İncil yazarları olduğu anlaşılan 4 figürün giysisi ve duruşu ilginçtir. Tunik üzerine tablionlu chlamys giymişlerdir. Tablion üzeri eşkenar dörtgen veya karelerle süslenmiş bir parçadır. Özellikle, Aziz Demetrios'un 10.yüzyıla tarihlenen bir haç üzerindeki tasvirinde aynı kıyafet görülmektedir (Byzantine 1985:no.194).

Havari ve İncil yazarı figürlerinin en çok tasvir edildiği eserler anıtsal resim sanatı örnekleri, el yazmaları ve sarkofaglardır. 4.yüzyıl ortasından itibaren sarkofaglarda havarilerin en çok tasvir edildiği konulardan biri İsa'nın Petrus ve Paulus'a kanunları verişi (Traditio Legis)'dir (75). Bu tasvirler İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki kâse ve kalisdeki havari ve incil yazarı tasvirlerine benzemez.

İncil yazarları, anıtsal resim sanatında ve elyazmalarında çoğunlukla incillerini yazarken, az sayıdaki, 6.yüzyıla tarihlendirilen seramik ampullada büst şeklinde tasvir edilmişlerdir (76). Ravenna, Başpiskoposluk

Müzesi'ndeki, 6.yüzyıl ortasına tarihlenen Piskopos Maximianus'un fildişi katedrasında, incil yazarları, katalogda tanıttığımız kalisde olduğu gibi, ayakta, cepheden ve ellerinde incil tutarken tasvir edilmiştir (Rice 1963:20). Bu eserin ve 6.yüzyıla ait Bern, Abegg Stiftung'daki, üzerinde asker azizlerin tasvir edildiği kalisin İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki incil yazarı figürlerinin ikonografik öncüsü olduğu söylenebilir (Dodd 1973:res.9,10). Cambridge Fitzwilliam Museum'daki, 6.yüzyıla tarihlendirilen iki fildişi levhada aynı duruşta, bir ellerinde incil tutarken, diğer elleri ile kutsarken tasvir edilmişlerdir (Weitzmann 1979:540-542,no.486).

Madalyonlar içinde veya tüm figür olarak İsa, Meryem, melek, aziz ve azize tasvirleri katalogdaki eserler içinde İstanbul Arkeoloji (kat.no:19), İznik (kat.no:43) ve Adana (kat.no:62) müzelerindeki buhurdanlarda, İstanbul Arkeoloji (kat.no:95,118), Selçuk-Efes (kat.no:103,116), Uşak (kat.no:120), İzmir (katno:121,122,125) müzelerindeki haçlarda ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki haç kaidesinde (kat.no:128) karşımıza çıkar.

Figürlerin madalyonlar içinde, büst şeklinde tasvir edilmesi genelinde liturjik işlevli maden eserlerde ve altın-mine tekniği ile yapılan eserlerde görülür. 6.yüzyıla tarihlenen gümüş eserlerden Londra,British Museum'daki buhurdan, Cleveland Museum of Art'daki kalis, Paris, Louvre Müzesi'ndeki Homs (Emesa) Vazosu (res.251), St. Petersburg, Hermitage Müzesi'ndeki röliker örnek verilebilir (Weitzmann 1979:625,608-609,615-616,633). 9.yüzyıldan itibaren altın-mine tekniği ile yapılan kitap kapağı, kalis, levha ve paten gibi eserlerde madalyon içinde İsa, Meryem ve havarilerin tasvirleri görülür (Buckton 1984:125,126,160,166,136,149,153,154,142,168).

Madalyon içinde, büst şeklinde tasvir edilen kutsal figürlerin liturjik işlevi olmayan maden eserlerde, fildişi eserlerde, resim sanatında ve taş eserlerde örneği azdır. 10.yüzyıla tarihlenen, Uşak Müzesi'ndeki ikonostasis arşitravında tasvir edilen Deesis sahnesinde İsa, Meryem ve Vaftizci Yahya büstleri madalyonlar içinde tasvir edilmiştir (Fıratlı 1970:res.35).

Tüm figür olarak tasvir edilen İsa, Meryem, melek, aziz ve azizeler ise liturjik işlevli ve diğer maden eserlerde, altın-mine tekniğindeki eserlerde, fildişi eserlerde, anıtsal resim sanatında, minyatürlerde ve taş eserlerde erken dönemden itibaren yaygındır (77).

Dini içerikli tasvirlerin üçüncü grubu haç, ve kristogram gibi sembolik motiflerdir. Katalogda tanıttığımız paten (kat.no:2,3,5,6), kalis (kat.no:10,11), buhurdan (kat.no:21,45,47,50), haç (kat.no:112) ve işlevi tesbit edilemeyen kutuda (kat.no:136) kullanılan haç tasviri liturjik işlevli maden eserler içinde yoğun olarak patenlerde kullanılmıştır (78) (res.230,252,253). Bursa Müzesi'ndeki kutunun (kat.no:136) üzerinde tasvir edilen Malta haçı dışındaki örnekler Latin haçıdır. Paten ve kalislerdeki haçların kol uçları düz sonuçlanırken, buhurdanlarda içbükey tasvir edilen haçların kol uçları ikişer daire ile sonuçlanır.

İsa'nın çarmıha gerilişinin sembolü olan haç motifi liturjik işlevli ve diğer maden eserlerde, ayrıca fildişi, seramik, cam, dokuma gibi tüm el sanatı ürünlerinde ve anıtsal resim sanatında 4.yüzyıldan itibaren görülür. 6-7.yüzyıla tarihlenen maden yüzüklerde ise nadiren haç motifi görülür (Weitzmann 1979:328). Bronz kandillerin gövdelerinde haç tasviri olabileceği gibi çoğunlukla kulpları haç biçimindedir (Weitzmann 1979:624; Buckton 1994:108,no.119).

6.yüzyıla tarihlenen fildişi eserlerden diptikonlarda İsa, Petrus veya martirler haçlı asalar tutarken tasvir edilmişlerdir (Weitzmann 1979:540). Murano diptikonunda ise iki meleğin taşıdığı çelenk içinde haç tasviri vardır (Weitzmann 1979:403). Fildişi pyxis ve cam kalislerde altar üzerinde duran haç tasvirleri görülür (Weitzmann 1979:580,609).

Haç, 6.-7.yüzyıla tarihlenen seramik kandillerde bronz kandillerde olduğu gibi gövdede veya kulpta, ampullalarda gövdede kullanılmıştır (Buckton 1994:no.122,125; Hayes 1992:no.71-74,77-78,108).

Dokumalarda, genellikle madalyonlar içinde tasvir edilmişlerdir. Londra, British Museum'daki, 5.yüzyıla tarihlenen Kopt dokuması en erken örneklerden biridir (Milburn 1988: 285).

Haç motifi, Demre, Aziz Nikolaos kilisesindeki templon sütunları, Efes, Ioannes bazilikası sütun başlıkları, Antalya Müzesi'ndeki, bir yüzünde başmelek Gabriel'in tasvir edildiği korkuluk levhası, İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki levha, Sarıgüzel lahti ve Beyazıt ambonu gibi 6.yüzyıla tarihlenen çeşitli taş eserlerde de sık kullanılan bir motiftir (79).

Haç, anıtsal resim sanatında apsis yarım kubbelerinde özellikle 6.yüzyılda ve ikonoklasmus döneminde tercih edilen sembolik bir motiftir. 549 tarihli Ravenna San Apollinare in Classe'nin apsis yarım kubbesinde (Weitzmann 1979:562), Anadolu'da İkonoklasmus öncesine tarihlenen Göreme, Elmalı ve Barbara kiliselerinde duvarlarda haç tasvirleri vardır (Ötüken 1987:res.16,19). İkonoklasmus döneminde apsis yarım kubbesindeki Meryem ve çocuk İsa tasvirleri kaldırılarak yerine haç tasviri yapılan kiliselere İznik Koimesis ve

İstanbul Hagia Eirene örnek verilebilir (Schmit 1927:lev.20; Peschlow 1977:lev.2.1).

Katalogdaki eserlerden, Kumluca hazinesine ait bir patende (kat.no:4) ve bir buhurdan diskinde (kat.no:80) kristogram motifi vardır.

Kristogram liturjik işlevli maden eserlerde, özellikle 6-7.yüzyılda 3 gümüş paten, 1 kalis, 2 kaşık ve 1 kutuda görülür. Kumluca hazinesine ait iki patenden biri Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu'nda, ikincisi Cenevre'de özel bir koleksiyondadır (Boyd-Mango 1992:no.1,3). Piskopos Paternus'un adını taşıyan üçüncü paten St.Petersburg, Hermitage Müzesi'nde (res.res.254), kâse kısmında kristogram tasvirleri bulunan kalis Boston, Museum of Fine Arts'da, kapağında kristogram tasviri bulunan kutu Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu'ndadır. (Weitzmann 1979:no.546,543,550). İki gümüş kaşıktan Avusturya, Carnuntium Museum'daki örnekte kristogram kaşık kısmının içinde, Siena, Pinacoteca'daki örnekte kaşıkla sapı birleştiren diskde bulunmaktadır (Hauser 1992:no.69-70).

Kumluca hazinesinin Antalya Müzesinde bulunan pateninde kristogram 8 kollu, diğer tüm örneklerde 6 kolludur. Yine Kumluca hazinesindeki üç paten dışındaki örneklerde kristogramın kolları arasında A ve W harfleri bulunmaktadır.

Kristogram liturjik işlevi olmayan maden, cam ve taş eserlerde ve anıtsal resim sanatında da karşımıza çıkar. 4.yüzyıla tarihlenen, Belçika'da özel bir koleksiyondaki bronz kandilin gövdesinde (Weitzmann 1979: no.561), 4.yüzyılın sonuna ait, Londra, British Museum'daki adak levhasında kollarının arasında A ve W harfleri olan bir kristogram (Milburn 1988:res.1), Baltimore, Walters Art Gallery'deki 400 yıllarına tarihlenen gümüş rölikerin kapağında (Weitzmann 1979:no.534), 5.yüzyıl sonu veya

6.yüzyıl başına tarihlenen Vatikan Müzesi'ndeki gümüş rölikerin gövdesinde bir tepe üzerinde 6 kollu kristogram tasviri bulunmaktadır (Milburn 1988:res.168).

Kristogram, cam eserlerde geç Roma dönemine ait az sayıdaki örnekte karşımıza çıkar. Bunlar genellikle evlilik hediyesi olarak yapılan kâselerdir. Çoğunlukla dip kısımları günümüze ulaşabilmiştir. 4.yüzyıl sonuna tarihlenen, New York, Metropolitan Museum of Art'daki bir örnekte Petrus ve Paulus'un ortasındaki sütunun üzerinde 6 kollu kristogram tasvir edilmiştir (Weitzmann 1979:no.508).

Fildişi, seramik, dokuma ve elyazmalarında kristogram motifi tesbit edilememiştir.

Taş eserlerde anıtsal sütun ve korkuluk levhalarında da görülen kristogram tasviri yoğun olarak sarkofaglarda karşımıza çıkar. 4.-7.yüzyıl arasına tarihlenen sarkofaglarda, Arkadius sütununun kaidesinde (Milburn 1988:res.40,42,45; Grabar 1968:res.128,297; Anadolu Medeniyetleri 1983:no.C.3) kristogram motifi vardır. Genellikle 6 kollu olan kristogramların 8 kollu örnekleri de bulunmaktadır (Milburn 1988:res.46; Anadolu Medeniyetleri 1983:no.C.28).

Anıtsal resim sanatında, kristogram motifinin erken örneklerinden biri 547 tarihli Ravenna, San Vitale'nin Jüstinyen mozaiğidir. 6 kollu kristogram, İmparatora eşlik eden askerlerden birinin kalkanında tasvir edilmiştir (Bertelli 1988:78-79). 11.yüzyıl başına tarihlenen Yunanistan'daki Hosios Lukas manastırı kilisesinde tonozlardan birinin merkezindeki kristogram (Bertelli 1988:128) ve İznik Koimesis Kilisesinin narteks kubbesindeki 11.yüzyıl 2.yarısına tarihlenen kristogram ise 8 kolludur (Schmit 1927:48,lev.28).

Stuma hazinesine ait yelpazede (kat.no:93) serafim yani 6 kanatlı melek tasvir edilmiştir. Bu tasvir liturjik işlevli maden eserlerde tek bir örnekte, Riha hazinesine ait, 577 yılına tarihlenen yelpazede görülür (res.244). Bunun dışında diğer el sanatı ürünlerinde sık kullanılan bir tasvir değildir. Daha çok, İstanbul Hagia Sophia Kilisesinin pandantiflerinde olduğu gibi anıtsal resim sanatında görülür (Eyice 1984:3).

Serafimin yelpaze üzerinde tasvir edilmesinin nedeni hem sembolliktir hem de işlevle ilişkisini gösterir. Bu tasvir meleklerin ayin sırasında altarda varlığını sembolize eder (Elbern 1993:736).

Yukarıda verilen örneklerde, Bizans sanatında, liturjik işlevli eserler, günlük kullanım eşyaları, taş eserler ve anıtsal resim sanatında İsa'nın yaşamından sahneler, İsa, Meryem, havariler, incil yazarları, başmelekler, aziz ve azizeler, haç ve kristogram gibi sembolik anlamlı dini içerikli tasvirlerin yaygın olduğu görülmektedir. 6.yüzyıl ve sonrasına ait liturjik işlevli eserlerdeki figürlü tasvirlerin tümü dini içeriklidir.

Liturjik maden eserlerde en çok tasvir edilen figür doğal olarak İsa'dır. Tek figür olarak az sayıda paten, kalis, buhurdan ve haç üzerinde tasvir edilen İsa, daha çok, bir grup buhurdan üzerinde yaşamından -özellikle çektikleri döneminden- sahnelerin tasvir edilmiş olması ile dikkati çeker. İsa'nın yaşamından sahneler yalnızca liturjik eserler üzerinde değil, tüm tasvir sanatlarında yoğun olarak karşımıza çıkar. Ancak, liturjik eserlerde işlevle bağlantılı bir seçim sözkonusudur. Örneğin fildişi kutularda, sarkofaglarda daha çok mucize sahneleri tasvir edilmişken, patenlerde "Havari Komünyonu", buhurdanlarda çektikleri ve ölümü tasvir edilmiştir. Kutsal ekmeğin konduğu patenlere "Havari Komünyonu"nun, komünyon sırasında

ekmek ve şarabı, cenaze törenlerinde ölüyü tütsülemek için kullanılan buhurdanlarda çektikleri ve ölümünün tasvir edilmesi seçilen konuların işlevle bağlantısını göstermektedir.

Meryem tasviri liturjik eserlerde İsa'nın yaşamından sahnelerde görülmesinin yanısıra tek figür olarak sıklıkla karşımıza çıkar. Patenlerde tesbit edebildiğimiz bir örnekte tek başına tasvir edilen Meryem, daha çok İsa, Petrus, Paulus ve iki başmelek ile birlikte buhurdan ve kalislerde görülür.

12 havarinin tümü veya birkaçı liturjik eserlerde az sayıda paten, kâse ve kalisde tasvir edilmiştir. Petrus ve Paulus diğer havarilere göre daha çok örnekte görülür. Buhurdan ve kalislerde İsa ve Meryem ile birlikte, kitap kapaklarında tek figür olarak tasvir edilmişlerdir.

İncil yazarları liturjik maden eserlerde bir kalis dışında tasvir edilmemiştir. Özellikle işlev-tasvir ilişkisi düşünülecek olursa incil yazarlarının kitap kapakları üzerinde tasvir edilmemesi ilginçtir. Bu ünik örnek kalisin İncil yazarlarına ithaf edilmiş bir kilise için yapılmış olabileceğini düşündürmektedir. İstanbul ve Anadolu'da İncil yazarlarına ithaf edilmiş üç kilise vardır. İstanbul, Hebdomon'da İncilci Yahya Kilisesi ve yeri kesin olarak bilinmeyen İncilci Lukas Kilisesi, diğeri Patmos'da İncilci Yahya kilisesidir (Mango 1972:192-193,29,238). Ancak bu kiliselere ithaf veya hediye edilmiş liturjik eşyanın varlığına dair bilgi yoktur. Dolayısıyla bu kalisin İncil yazarlarına ithaf edilmiş bir kiliseye ait olabileceği fikrimizi destekleyecek somut bir kanıt elde edilemediğinden, üzerindeki tasvirler ile ünik kalan bu eserde neden İncil yazarlarının tasvir edildiği sorusuna bir cevap getiremiyoruz.

Aziz ve azizeler liturjik maden eserlerde en çok haçlarda tasvir edilmiştir. Bunun nedeni tümüyle işlevseldir. Haçlar hangi aziz veya azizeye ithaf edildiyse haçın üzerinde yazıt ve o aziz veya azizenin tasviri bulunur.

Sembolik tasvirlerde, liturjik maden eserlere genel olarak baktığımızda haç ve kristogram tasvirinin paten, kâse, kalis, buhurdan, kutu, haç, kaşık ve kitap kapağı gibi her tür eserde kullanıldığı dikkati çekmektedir. Ancak haç tasvirinin en çok görüldüğü eser türü patenlerdir. Bize göre bunun nedeni sembolik anlamlarıdır. İsa'nın bedenini sembolize eden ekmeğin sunulduğu patenlerin yüzeyine İsa'nın çarmıha gerilerek ölümünü simgelemek amacı ile haç tasviri yapılmış olmalıdır.

Katalogda tanıtılan eserlerde az sayıdaki örnekte karşımıza çıkan sembolik tasvirler Türkiye dışındaki müzelerde tesbit edilen liturjik eşyalarda patenlerde yoğun olarak görülmektedir. Kâse, kalis, buhurdan, kutu, haç ve kitap kapaklarında az olması bu görüşümüzü desteklemektedir.

Bu örnekler dini içerikli tasvirlerden, İsa'nın yaşamından alınan ve çoğunlukla çektikleri dönemine ait konuların liturjik maden eserlerden buhurdanlarda, tüm figür olarak veya madalyonlar içinde İsa, Meryem, havari, melek ve aziz tasvirlerinin kalisler, haçlar ve kitap kapaklarında, serafim tasvirinin mevcut iki örnek gözönüne alınarak yelpazelerde, sembolik motiflerden haç ve kristogramın paten, kâse ve kalislerde tercih edildiğini göstermektedir.

Hayvan figürleri:

Hayvan figürleri katalogda tanıttığımız 1 trulla (kat.no:18), 1 kitap kapağı (kat.no:94) ve 1 kâsede (kat.no:135) görülmektedir.

Manisa Müzesi'ndeki trullada balık, salyangoz gibi deniz hayvanları tasvir edilmiştir. İbrikle birlikte el yıkamak için kullanılan trullalarda genellikle su ile ilgili mitolojik figürler veya aynı zamanda sembolik anlamı olan su hayvanları tasvir edilmiştir. Örneğin, St.Petersburg, Hermitage Müzesi'ndeki 491-518 arasına tarihlenen trullanın sapında yunus balığının üzerine basan deniz tanrısı Poseidon, kâsenin merkezinde Nil nehrinin yüksekliğini ölçen figürler, ağız kenarında balık, timsah, ördek, yılan ve aslan gibi su ve kara hayvanları, aynı müzedeki bir diğer trullada istiridye kabukları tasvir edilmiştir (Bank 1978:no.6,10).

İsa'yı sembolize eden balık, gerek liturjik işlevli maden eserlerde, gerek liturjik işlevi olmayan maden eserlerde, sırlı seramik kâselerde, levha, ambon gibi taş eserlerde, anıtsal resim sanatında erken dönemden itibaren tasvir edilen bir figürdür (80).

Ölümsüzlüğü, cenneti sembolize eden bir hayvan olan tavuskuşu, katalogda 6.yüzyıla tarihlenen, Kumluca hazinesine ait kitap kapağında (kat.no:94) görülür. Aynı hazinenin Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonundaki kitap kapağında (res.259) ve 6.yüzyıla tarihlenen, Antakya hazinesine ait kitap kapaklarının köşelerinde, simetrik tavuskuşu motifi bulunmaktadır (Weitzmann 1979:618).

Tavuskuşu liturjik işlevi olmayan maden eserlerde de sevilen bir motiftir. Küpe gibi süs eşyalarının süslemesinde kullanıldığı gibi tavuskuşu formunda kandiller de yapılmıştır (Buckton 1994:no.103,120).

Tavuskuşunun en çok tasvir edildiği örnekler ise anıtsal resim sanatı ve taş eserlerdir. 4.yüzyıla tarihlenen İznik, Elbeyli hipojesinin freskoları, 6.yüzyıla ait Kütahya

Müzesi'ndeki ambon, 7.yüzyıla ait Ravenna, Başpiskopos Theodoros sarkofağı, 8.yüzyıla ait İznik Müzesi'ndeki korkuluk levhası gibi eserlerde tavuskuşları hep simetrik tasvir edilmiştir (Parman 1993:res.1,9,13,16). Bu açıdan Kumluca hazinesine ait kitap kapağındaki tasvire benzerlik gösterirler.

Katalogdaki eserlerde görülen sembolik tasvirlerden biri de "Tanrının kuzusu"dur. Haçlı dönemi eseri olan ve işlevi tesbit edilemeyen, 14.yüzyıl ilk yarısına ait olduğu düşünülen kâsedeki (kat.no:135) bu tasvir genelinde batı kökenli el sanatı ürünlerinde ve batı kiliselerindeki tasvirlerde karşımıza çıkması dikkat çekicidir (81).

Liturjik işlevli maden eserlerde, II. Justinus'un (565-578) Roma Vatikan Müzesi'ndeki gümüş haçının merkezindeki "Tanrının kuzusu" halelidir ve haçlı asa tutar (Rice 1959:305). Romanesk döneme ait bazı paten ve kalislerde görülen bu tasvir Viyana, Sanat Tarihi Müzesi'ndeki ve Weingarten, Abteikirche'deki patenlerde tasvir edilmiştir (Effenberger 1982:res. 29,33).

Milano Katedral Hazinesindeki, İncil sahnelerinin tasvir edildiği fildişi diptikonun merkezinde çelenk içinde haleli bir kuzu bulunmaktadır (Weitzmann 1979:res.64).

Erken döneme ait taş eserlerde ve anıtsal resim sanatı örneklerinde kuzu motifi yaygındır. İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki, Edirnekapı'da bulunan kabartma levhadaki kuzunun halesi kristogramlıdır ve sağ ayağı ile flamalı, haçlı asa tutar. Eser 6.yüzyıla tarihlendirilmektedir (Mendel 1914:477,no.679).

Anıtsal resim sanatında, Roma ve Ravenna kiliselerinin apsis mozaiklerinde kuzu tasviri sıklıkla karşımıza çıkar. 6.yüzyıla tarihlenen yapılardan, Ravenna, San Vitale

kilisesinin bema tonozunun merkezinde çelenk içinde İsa'yı sembolize eden kuzu, Ravenna, San Apollinare in Classe ve Roma, Kosmas ve Damianos kiliselerinin apsisinde 12 havariyi sembolize eden kuzu tasvirleri vardır (Bertelli 1988:74-75, 86-87).

9.yüzyıldan itibaren 12 havariyi sembolize eden kuzuların ortasında İsa'yı sembolize eden "Tanrının kuzusu" motifi yaygındır. Roma, San Marko Kilisesinin IV.Gregorius (824-844) için yapılan kısmının apsisinde, 12.yüzyıl başına tarihlenen Roma, San Clemente ve 1140-1143 tarihli, Roma, Santa Maria in Trastevere kiliselerinin apsislerinde "Tanrının kuzusu" tasvir edilmiştir (Bertelli 1988:98-99,184-185,186-187).

Bitkisel süslemeler:

Liturjik maden eserlerde bitkisel süslemeler figürlü, sembolik ve geometrik motiflerle birlikte kullanılmıştır. Katalogda tanıtılan ve Türkiye dışındaki müzelerde bulunan eserlerde bitkisel motiflerin tek başına kullanıldığı örnek tesbit edilememiştir.

Paten, kâse, buhurdan, kitap kapağı ve haçlarda görülen bitkisel süslemeler dini içerikli tasvirleri çerçeveler veya büstlü madalyonları birbirinden ayırır.

Bitkisel süslemelerde kullanılan motifler; palmet, asma yapraklı ve üzüm salkımlı kıvrık dal, akantüs, petal ve iki yanında yapraklar olan dallardır.

Palmet motifi tek başına (kat.no:19) veya bordür içinde (kat.no:1,20,49,94) kullanılmıştır. İki tip palmet motifi görülmektedir. Birincisinde, Stuma hazinesine ait patende (kat.no:1) sahneyi çevreleyen bordürde olduğu gibi, uzun bir sapın iki yanından çıkan iki yaprağın ucu aşağı doğru,

tepedeki iki yaprağın ucu içe doğru kıvrılmıştır. Elips biçiminde yuvalarla dönüşümlü dizilerek yumurta-palmet frizini oluşturur. İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki buhurdanda (kat.no:19) madalyonları ayıran palmet motifleri aynı tiptedir. Farklı olarak bütün yaprakların uçları yukarı dönüktür. İkincisi, Kumluca hazinesine ait buhurdanda (kat.no:49) ve Ürgüp Müzesi'ndeki buhurdanın diskini çevreleyen bordürdeki palmet motifleri daha kısa saplıdır. Üç yapraktan oluşur, iki yan yaprağın uçları aşağı dönüktür.

Stuma pateni (kat.no:1) ve Kumluca hazinesine ait buhurdandaki (kat.no:49) yumurta-palmet frizinin benzeri yine liturjik işlevli, Cleveland Museum of Art'daki, Suriye kökenli 6.yüzyıla ait kalisin ağız kenarında ve Londra, British Museum'daki, Kıbrıs'da bulunan, 602-610 tarihli buhurdanda madalyonların arasında görülür (Dodd 1973:res.9,40).

Liturjik işlevli olmayan diğer el sanatı örneklerinden Louvre Müzesi'ndeki, 10.yüzyıl sonu-11.yüzyıl başına tarihlenen fildişi Harbaville Triptikonunda sahneleri ayıran ortadaki bordürde palmet motifleri bulunmaktadır (Rice 1963:77). Ürgüp Müzesi'ndeki buhurdanın (kat.no:20) diskini çevreleyen palmetlere benzerlik gösterir.

Asma yaprağı motifi Kumluca hazinesine ait patende (kat.no:4) dairevi bir çerçeve içinde, İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki kâsede üzüm salkımları ile dönüşümlü olarak (kat.no:135) tasvir edilmiştir.

Asma yaprağının dairevi bir çerçeve içinde tek başına tasvir edildiği el sanatı örneklerinden biri yine Harbaville Triptikonudur. Asma yaprakları orta levhanın üstündeki bordürü oluşturmaktadır. Üzüm salkımları ile asma yapraklarının dönüşümlü olarak kıvrık dal etrafında

sıralanması özellikle erken dönemde çerçevelerde yaygın olan bir süslemedir.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki 5.yüzyıla ait kireçtaşı levhada "Kudüs'e Giriş" kabartmasının üstünde ve 6.yüzyıla ait fildişi, Piskopos Maximianus katedrasında üzüm salkımları ile asma yaprakları kıvrık dalın etrafında dönüşümlü sıralanmıştır (Anadolu Medeniyetleri 1983:180; Rice 1963:20). 5-6.yüzyıla tarihlenen, Suriye veya Mısır kökenli, bazı buhurdanların delikişi kapaklarında asma yaprakları ve üzüm salkımlarından oluşan süslemeler yaygındır (Ross 1962:no.45; Weitzmann 1979:no.323; Elbern 1970:15-16).

Akantüs yaprakları katalogda tanıttığımız bir eserde görülür. Kumluca hazinesine ait kitap kapağında (kat.no:94) bir bütün iki yarım yapraktan oluşan akantüs motifleri birbiri ardına sıralanarak kapağı çerçeveler.

Aynı hazineye ait Antalya Müzesi'ndeki (kat.no:4) ve Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu'ndaki kristogramlı patenlerin ağız kenarlarında, altıgen buhurdanın köşelerinde ve kitap kapağında görülür (Boyd-Mango 1992:S1.1,S3.1,S18.2,S23.1). Akantüs motifinin en yoğun kullanıldığı el sanatı ürünleri Kumluca hazinesine ait eserlerdir. Malzeme ve teknik, eserlerin ünik boyutları ve kaliteleri ile 6.yüzyıl eserlerinden farklı olan hazine motiflerde de kendine özgü bir seçim olduğunu göstermektedir. Akantüs yaprağı yoğun olarak taş eserlerde, özellikle sütun başlıklarında görülen bir motiftir (Gonosova-Kondoleon 1994:232-235).

Petal motifi 2 haçta kol uçlarında (kat.no:124,127), bir buhurdanda kaidenin altında (kat.no:44) madalyon içinde karşımıza çıkar. 8, 12 veya 16 yapraklı olan petal motifi liturjik maden eserlerde yaygın değildir. Oxford Ashmolean

Museum'daki İstanbul kökenli haçın üzerinde olduğu gibi 10-12.yüzyıl arasına tarihlenen haçlarda görülür (Buckton 1994:148-149).

Taş eserlerde de kullanılan petal motifi 12.yüzyıla tarihlenen İznik Müzesi'ndeki kuyu bileziğinde, İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki 12.yüzyıla ait korkuluk levhasında görülür (Anadolu Medeniyetleri 1983:153,163).

Stilize kıvrık dal bordürü Burdur ve Side müzelerindeki buhurdanlarda (kat.no:44,45) kullanılmıştır. Bir örnekte iki yanından üçer yaprak çıkan, üstte üç yaprağı bulunan dal motifi (kat.no:B-43) tasvir edilmiştir.

Stilize kıvrık dal bordürü Burdur ve Side müzelerindeki buhurdanların benzerlerinde yaygın bir motiftir (Hamilton 1974:lev.XII).

Geometrik süslemeler:

Kâse, buhurdan ve haçlarda az sayıda örnekte görülen geometrik süslemede kullanılan motifler; daire, içiçe daire, zikzak veya paralel çizgilerdir.

Daire, bir kâsede içbükey yuvalar şeklinde (kat.no:132), diğerinde (kat.no:134) çerçeve şeklindedir. Haçlarda (kat.no:106,115,126) kol uçlarında ve merkezde görülür.

Daire gerek liturjik gerekse liturjik olmayan maden, fildişi, seramik ve taş eserlerde, kumaşlarda genellikle figürlere veya bitkisel motiflere çerçeve oluşturmak amacı ile kullanılmıştır. Kıbrıs hazinesine ait, 602/610 tarihli gümüş buhurdanda (Weitzmann 1979:no.562), Cleveland Müzesi'ndeki 6-7.yüzyıla ait iki kalisde (Mango 1986:229), Ashmolean Müzesi'ndeki 10-12.yüzyıla ait haçta (Buckton

1994:148-149) daireler büstleri çerçeveler. Fildişi eserlerden özellikle Berlin Staatliche Museen'deki 6.yüzyıla ait Anastasius diptikonu gibi konsül diptikonlarında (Grabar 1968:res.271) ve Londra Victoria and Albert Museum'daki 10-11.yüzyıla tarihlenen Veroli kutusu gibi evlilik hediyesi olarak yapılan kutularda (Buckton 1984:183) büstleri, rozet veya çiçek motiflerini daireler çevreler. Princeton Müzesi'ndeki 10-14.yüzyıl arasına tarihlenen haçta ise içi boş daireler bulunmaktadır (Curcic-St.Clair 1986:82).

Zikzak motifi buhurdanlarda sembolik (kat.no:47) ve konulu tasvirlerle (kat.no:45) birlikte kullanılmıştır. Çizgilerle oluşturulan taramalar haçlarda, renkli taşlar (kat.no:112), figür ve yazı ile (kat.no:114,120) birlikte görülür.

Paralel çizgiler, kâse (kat.no:134) ve kalislerde (kat.no:9,10) ağız kenarını, haçta (kat.no:119) kolların kenarlarını çevreler. Kalislerde haç tasviri ile birlikte kullanılmıştır. Liturjik eserler içinde buhurdanlarda yoğundur. Özellikle küresel ve silindirik gövdeli buhurdanlarda tercih edilen en basit süslemedir (kat.no:20,23,24,25,26,27,28,29,30,31,32,33,34,35,36,37, 38,39,41,52,53,54,55,56,57,58,59).

El sanatı ürünlerine baktığımızda paralel çizgilerin liturjik ve liturjik olmayan maden eserlerde, fildişi ve seramiklerde yoğun olarak kullanıldığını görüyoruz.

Katalogda tanıttığımız eserlerde olduğu gibi Sardis'de bulunan ve Erken Bizans dönemine tarihlenen buhurdanların ağız kenarlarında veya gövdelerinde (Crawford 1990:62; Waldbaum 1983:99-100), Dumbarton Oaks Koleksiyonu, Siena Pinacoteca ve Münih'de bulunan 6-7.yüzyıla tarihlenen kalislerin ağız kenarında ve ayaklarında (Mango 1986:138-140,188-191,251-253; Bloch 1983:51), Temple Gallery'deki 6-

9.yüzyıllar arasına tarihlenen haçta içiçe daireler ile birlikte paralel çizgiler kullanılmıştır (Temple 1990:103).

Paralel çizgiler fildişi eserlerde kimi zaman gövdeyi çevreler, içiçe daire motiflerinden oluşan bordürleri birbirinden ayırır (Weitzmann 1972:no.19), 12-13.yüzyıla tarihlenen seramik kâselerde motifleri veya çizgisel bezemeli bordürleri çerçeveler (Anadolu Medeniyetleri 1983:C.76,C.82).

İçiçe daireler liturjik maden eserlerde buhurdan ve haçlarda sevilen bir motifdir. İçiçe iki veya üç daireden oluşur. Buhurdanlarda, gövdede veya üç ayağın ortasında (kat.no:26,28,29,32,41,47,56,67,72) düzenli veya düzensiz yerleştirilmiş olarak karşımıza çıkar. Haçlarda, haçın yüzeyinde genelde düzenli olarak yerleştirilmiştir (kat.no:98,99,100,105,107,117,119,123,124,127).

İçiçe daire motifi Erken Hıristiyan döneminden itibaren özellikle günlük kullanım eşyalarında sık görülen bir süslemedir. El sanatı ürünlerinden bronz kolye ve röliker haçlarda, kandillerde, aynalarda, şişelerde, fildişi taraklarda, taş eserlerde çok sayıda örneği bulunmaktadır (Maguire,Duncan-Flowers 1989:5).

Katalogda tanıtılan eserlerden buhurdan ve haçlarda yoğun olan içiçe daire motifinin, Türkiye dışındaki el sanatı örnekleri gözönüne alındığında yine erken dönemden itibaren buhurdan ve haçlarda yoğun olduğu görülmektedir. Özellikle bronz eserlerde görülen bu motifin kullanıldığı buhurdanlara 6-7.yüzyıla tarihlendirilen Berlin, Staatliche Museen, Londra, Temple Gallery'deki Suriye kökenli ve Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu'ndaki Mısır kökenli buhurdanlar örnek verilebilir (Bloch 1983:kat.35, Temple 1990:kat.46, Ross 1962:no.48,49).

İçiçe daire motifli haçlara, Kanada, Royal Ontario Museum'daki Mısır kökenli, 5-6.yüzyıla tarihlenen iki haç, Berlin, Staatliche Museen'deki İzmir kökenli, erken Bizans dönemine tarihlenen haç, Londra, Temple Gallery'deki Anadolu veya Filistin kökenli 6-9.yüzyıl ve 9-10.yüzyıla tarihlenen iki haç ve Londra, British Museum'daki İstanbul kökenli 10-12.yüzyıla ait haç örnek verilebilir (Hayes 1984:196, Wulff 1909:no.944, Temple 1990:103, Buckton 1994:no.161). Bu örneklerde içiçe dairelerin belli bir simetri ve kompozisyon anlayışı ile yerleştirildiği dikkati çekmektedir.

D. KOMPOZİSYON:

Katalogda tanıttığımız paten, kalis, trulla, buhurdan, yelpaze, kitap kapağı, haç, haç kaidesi, kâse ve kutu üzerindeki dini içerikli sahneler, tek figürler, sembolik, bitkisel ve geometrik motifler, hayvan figürleri eserlerin yüzeyinde belirli bir düzen ile tasvir edilmiştir.

Katalogda tanıttığımız eserlerde bir paten (kat.no:1) ve 3 buhurdanda (kat.no:44,45,49) İsa'nın hayatından sahneler tasvir edilmiştir. Bir konunun tasvir edildiği patende ve birden fazla konunun tasvir edildiği buhurdanlarda yüzeyin boş yer bırakılmadan doldurulduğu görülür. Patende sahnenin çevresinde, buhurdanlarda sahnelerin üst ve altında yazı şeridi veya bitkisel motifli frizler bulunur. Konu, dolayısıyla figürler ön plandadır, mimari veya doğa belirli bir zemin oluşturmak yerine olayın geçtiği yeri belirtmek amacıyla tasvir edilmiştir.

Maden ve fildişi gibi el sanatı ürünlerinde, 6.yüzyıla tarihlenen örneklerde konunun, figürün yüzeyi tamamen kapladığı görülür. Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu'ndaki Riha pateninde (res.234), fildişi kutularda, diptikon ve triptikonlarda, Maximianus

katedrasındaki levhalarda konu tüm yüzeyi kaplar, figür ön plandadır ve bitkisel motifli frizler sahneyi çerçeveler (82).

Burdur, Side ve Antalya müzelerindeki üç buhurdanda (kat.no:44,45,49) İsa'nın hayatından sahneler gövdeyi çevreler; bir bütün halinde birbirini izleyen sahneleri bölen çerçeveye benzer bir unsur yoktur. Türkiye dışındaki müzelerde tesbit edilen, 6-9. ve 10-13.yüzyıllar arasına tarihlenen benzerlerinde aynı kompozisyon şeması görülür, yüzyıllar içinde bir değişiklik olmamıştır. Nedeni, bu tip buhurdanların bir prototip örnek alınarak kopya edilmesi olmalıdır. Tiflis'deki bir örnekte farklı olarak gövde dilimlidir ve sahneleri bu dilimler sınırlar (Richter-Siebels 1990:79-80). Diğer örneklerde sahneler arasında ayırıcı bir unsur yoktur, konu ön plandadır, bitki motifleri ve mimari ögeler fon olarak, mekanı belirtmek amacı ile kullanılmıştır. Boyutları yaklaşık aynı olan buhurdanlarda konunun sıkışık veya serbest tasvir edilmesi sahne sayısı ile bağlantılıdır (83).

Form ve süsleme açısından buhurdanlar ile karşılaştırabileceğimiz 6.yüzyıla tarihlendirilen fildişi kutularda da konular düz bir zemin üzerinde, boş yer bırakılmadan tasvir edilmiştir, sahneleri ayırıcı unsur yoktur (84).

İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki tek figürlerin tasvir edildiği kalisde (kat.no:7) figürler herhangi bir çerçeveye alınmadan düz bir zemin üzerindedir. Kalisin gövdesinde eşit aralıklarla yerleştirilen figürler boylamasına tüm gövdeyi kaplarlar.

Tüm figürlerin tasvir edildiği 6-7.yüzyıla tarihlenen kalislerde bir örnek dışında aynı düzenleme görülür (85). Bern, Abegg Stiftung'daki kalisde martir figürleri zemin

veya mekan belirtilmeksizin yüzeye serbest bir şekilde yerleştirilmiştir. Baltimore, Walters Art Gallery'deki kalisde ise figürler, kâse kısmını tümüyle kaplayan ve bölen kemerler içindedir, kemer köşelerinde kalan boşluklar çiçek motifleri ile doldurulmuştur (res.236).

12 havarinin tasvir edildiği kâse (kat.no:135) hiç boş yer bırakılmadan bezenmiştir. Merkezdeki "Tanrının kuzusu" tasvirini bitkisel motifli bir şerit çevreler. Kâsenin kenarındaki figürler kemerler içine yerleştirilmiş, böylece gövde yüzeyi bölünmüş, adeta dilimli bir görüntü almıştır. Kemer köşelerinde kalan boşluklar üç yapraklı çiçek motifleri ile doldurulmuştur. Benzer bir kompozisyon Adana Müzesi'ndeki buhurdanda (kat.no:62) görülür. Altıgen buhurdanın her cephesinde bir figür vardır. Burada her köşedeki sütunları bağlayan kemerler buhurdanın ağız kenarının dilimli olmasını ve figürlerin kemerlerle çerçevelenmesini sağlamıştır. Bu açıdan 6-7.yüzyıla tarihlenen, Baltimore, Walters Art Gallery'deki kalise ve New York, Metropolitan Museum of Art'daki altıgen buhurdana benzerlik gösterirler (Mango 1986:no.85). 14.yüzyıl sonu-15.yüzyıl başına tarihlenen Venedik, San Marco hazinesindeki, Trabzon kökenli dikdörtgen kutunun kapağında figürler kemerlerle sınırlandırılmıştır ve kemer köşelerinde kalan boşluklar palmet motifleri ile doldurulmuştur (Buckton 1984:no.28).

Kumluca hazinesine ait kitap kapağında (kat.no:94) yanyana duran üç figürü sivri kemerli bir niş, bu sahneyi ise dikdörtgen şeklindeki kapağı sınırlayan, iki sıra inci dizisi arasındaki akantus yapraklarından oluşan friz çerçeveler. Dikdörtgen çerçeve ile sivri kemer arasında kalan üçgen açıklıklara simetrik birer tavus kuşu ve palmet motifi yapılarak kapağın yüzeyinde hiç boş yer bırakılmamıştır. 6-7.yüzyıla tarihlenen New York, Metropolitan Museum of Art'daki Antakya kökenli kitap

kapaklarında ve Kumluca hazinesinin Washigton D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu'ndaki kitap kapaklarında aynı düzenleme görülür (86). Bu düzenlemeyi 5-6.yüzyıla ait imparator ve konsül diptikonlarında ve 6.yüzyıla ait, Başmelek Mikael'in tasvir edildiği, Londra British Museum'daki fildişi levhada da görmekteyiz (87).

Tek figürler haçların üzerinde de sık tasvir edilmiştir (kat.no:103,109,116,120,121,122). Haçlarda eserin formu aynı zamanda figürü çerçeveleyen bir unsurdur. Bunun yanı sıra iki haçta (kat.no:120,122) kol uçlarındaki geometrik motifler, birinde (kat.no:116) figürün iki yanında, dolayısıyla haçın iki yan kolunda dört yapraklı çiçek (veya yıldız) motifi, diğerinde (kat.no:103) kolların kenarlarında zikzak, üst kolda geometrik motifler hem haçı hem dikey kolda tasvir edilen figürü çerçeveler.

Stuma hazinesine ait yelpazede (kat.no:93), serafim tasviri dairevi yüzeyi kaplar, etrafındaki her dilimin içi tavus kuşu tüyleri ile bezenmiştir. Riha hazinesine ait yelpaze bu eserin tıpkı benzeridir (res.244)

Genellikle 6-7.yüzyıl ile 10-11.yüzyıla tarihlenen figürlü haçlarda haçın çok geniş tasvirlere elverişli bir yüzeyi olmadığından, figürler katalogda tanıttığımız eserler ile aynı kompozisyon şemasında yerleştirilmiştir (Temple 1990:no.66,67; Cotsonis 1994:no.12). Erken örneklerde figür daha ağırlıklı iken, 11-12.yüzyılda figürler arasında kalan kısımların bitkisel motifler ile doldurulduğu görülmektedir.

Buhurdan, haç ve haç kaidelerinden 6 örnekte tasvir edilen büstler madalyonlar içindedir. İki buhurdanda madalyonlar gövdeye eşit aralıklarla yerleştirilmiştir. Madalyonları İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki eserde (kat.no:19) palmet, İznik Müzesi'ndeki eserde (kat.no:43) stilize bir dal motifi ayırır. Haçlarda madalyon içindeki

büstler kol uçlarında ve merkezde (kat.no:95), sadece merkezde (kat.no:118) veya sadece merkezin etrafında (kat.no:125) yer alır. Bu düzenleme tasvir edilecek figür sayısıyla bağlantılıdır. Haç kaidelerinden bir örnekte büst tasvir edilmiştir (kat.no:128). Madalyondaki iki büst küresel kısmı tümüyle kaplar.

Türkiye dışındaki müzelerde bulunan gerek 6-7.yüzyıla, gerek 10-11., ve 11-12.yüzyıla tarihlendirilen buhurdan, röliker olarak nitelendirilen kutu ve Homs vazosunda büstler gövdeye eşit aralıklarla yerleştirilerek bitkisel motiflerle birbirinden ayrılmış veya bitişik yerleştirilmiştir (88).

Haç ve kristogram motifleri, Stuma (kat.no:2), Kumluca (kat.no:4,5) ve Lapseki (kat.no:6) hazinelerine ait patenlerde, Baltimore, Walters Art Gallery'deki Hama hazinesine ait patende, St.Petersburg, Hermitage Müzesi'ndeki Piskopos Paternus pateninde tüm yüzeyi kaplar. Kumluca pateninde (kat.no:4) ve Paternus pateninde kristogramı bitkisel motifli bir friz çerçeveler. 7.yüzyıl başına tarihlenen, Stuma hazinesine ait bir patende (kat.no:3) haç motifi küçüktür ve patenin merkezindedir.

Kumluca hazinesine ait kalislerde (kat.no:10,11) küçük boyutlu haçlar gövdede, ağız kenarındaki şeritlerin altında yer alır ve eşit aralıklarla yerleştirilmişlerdir.

İki buhurdanda (kat.no:21,50) haç motifi gövdeye eşit aralıklarla yerleştirilmiştir. Side Müzesi'ndeki, gövdesinde İsa siklusunun tasvir edildiği buhurdanda (kat.no:45) haç motifi kaidenin içindedir ve halka kaide motifi çerçeveler. Amasra Müzesi'ndeki gövdesi 6 dilimli buhurdanın (kat.no:47) her diliminde bir haç tasviri vardır. Dolayısıyla haçlar buhurdanın gövde formu ile çerçevelenmiştir. Kütahya Müzesi'ndeki, muhtemelen bir buhurdan zincirini birleştiren diskin (kat.no:81) içindeki haç motifini yine diskin kendisi

çerçeveler. Bursa Müzesi'ndeki kutunun kapağındaki (kat.no:136) haç kapağın yüzeyini tümüyle kaplar.

Uşak Müzesi'ndeki haçın (kat.no:112) üzerindeki üç haç tasviri yatay kollarda ve alt kolda merkezdeki yuvanın etrafındadır. Kol uçlarındaki geometrik motifler haçları sınırlar.

Kâse, buhurdan ve haçlarda kullanılan geometrik motifler, figürlü veya bitkisel motifler ile kullanılmakla birlikte daha çok tek başına kullanılmıştır. Buhurdan (kat.no:19,43,45) ve haçlarda (kat.no:95,103,112,115,118,120,122,124,125,127) figürlü ve bitkisel motifler ile kullanılan daire, zikzak, tarama, içiçe daire, yarım daire gibi geometrik motifler figürlere ve bitkisel motiflere çerçeve oluşturur. Daire motifi dört eserde tek başına kullanılmıştır. Fethiye Müzesi'ndeki kâsede (kat.no:134) merkezde, Uşak Müzesi'ndeki iki haçta (kat.no:101,113) kol uçlarında, merkezde ve merkezin etrafında yer alırlar. İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki kâsenin (kat.no:132) dip kısmında dairevi 6 yuva 6 dilimli bir motif oluşturur, ortasında kalan kısımda yine dairelerle çiçeğe benzer bir motif yapılmıştır.

İki buhurdanda (kat.no:21,22) paralel çizgiler yazı şeridini çerçeveler. Bir haçta ise (kat.no:114) haçın üst kolunda yazı ile birlikte kullamılmıştır.

Tek başına kullanılan geometrik süslemelerden paralel çizgiler buhurdanlarda gövdeyi çevreler. Ağız kenarının altında (kat.no: 39); ağız kenarında ve ağızın altında (kat.no:B-20,23,24,27,29,30,31), gövdenin ortasında (kat.no:25,35), ağız kenarı, ağızın altı ve dipte (kat.no:28), gövdede eşit aralıklı (kat.no:33,36,52,55,57,58,59), ağız kenarının altında ve içte gövdenin ortasında (kat.no:37,38) yer alır. Gövdede

paralel çizgilerin olduğu bir grup buhurdanda (kat.no:26,32,34,41,54,56) üç ayağın ortasında veya gövdede içiçe daire motifleri vardır. Amasra Müzesi'ndeki dilimli gövdeli buhurdanda (kat.no:47) içiçe daire motifleri her dilimdeki haçın kol uçlarında ve ağızın üst yüzeyini bezemek amacı ile şeridin içinde kullanılmıştır.

İçiçe daire motifi daha çok buhurdan ve haçlarda tek başına kullanılmıştır. Altıgen gövdeli iki buhurdandan birinde içiçe dairelerin dördü eşkenar dörtgen oluşturacak şekilde, beşincisi merkeze yerleştirilmiştir. Bu kompozisyon buhurdanın (kat.no:67) her yüzüne uygulanmıştır. Diğer buhurdanda (kat.no:72) içiçe iki daire eserin her yüzünü ve kaidenin içini kaplayacak şekilde yerleştirilmiştir. Haçlarda (kat.no:99,100,105,107,117,119) genellikle kollarda eşkenar dörtgen oluşturacak şekilde ve kol uçlarındaki damlaların içlerini bezemek amacıyla kullanılan içiçe daire motifi , bir örnekte (kat.no:98) her kolda ve merkezde bir olmak üzere yerleştirilmiştir.

Türkiye dışındaki müzelerde bulunan kalis, buhurdan, haç gibi eserlerde geometrik motiflerin katalogda tanıttığımız eserler ile aynı şekilde tasvir edildiği görülür (89). Bu açıdan katalogdaki eserler arasında ünik kalan bir örnek yoktur.

Bu örnekler, süslemenin türü ne olursa olsun eserin yüzeyine uygun bir kompozisyon anlayışı ile tasvir edildiğini göstermektedir. Ancak, yüzeyde kapladıkları yer ve vurgulanmak istenen konu veya figür açısından bazı farklılıklar olduğu ve bunun yüzyıllara göre değişebildiği görülmektedir.

6.yüzyılda konu veya motifin eserin tüm yüzeyini kapladığı, konunun önem taşıdığı, mekanın veya doğanın

olayın geçtiği yeri belirtmek amacı ile fon olarak kullanıldığı görülmektedir.

7. ve 10-11.yüzyıla tarihlenen örneklerde, Stuma hazinesine ait patende (kat.no:3) olduğu gibi figür veya motifin daha küçük olduğu ve bitkisel motifli bir şerit ile çerçevelendiği görülür. Bu yüzyılda süsleme merkezde yoğunlaşır. Örneğin, St.Petersburg, Hermitage ve Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu'ndaki başkent kökenli patenlerde haç motifi ya da Londra, British Museum'daki Aziz Sergios veya Bakkhos tasvirli kâsede olduğu gibi figür merkezde, bitkisel motifli bir çerçeve içinde tasvir edilmiştir (Bank 1978:151-170; Ross 1962:no.16/1,2; Buckton 1994:120-121). Daha nadir olmakla birlikte 7.yüzyılda da yüzeyi tümüyle kaplayan motifler görülmektedir (Mango 1986:81-83).

Tek figürler ve sembolik motifler birden fazla ise eserin yüzeyine eşit aralıklarla yerleştirilirler. Bu tasvirler kemerlerle sınırlandırıldığı gibi herhangi bir çerçeveye alınmadan serbest de durabilir. Büstler genellikle madalyonlarla sınırlandırılır ve madalyonlar bitkisel motiflerle birbirinden ayrılır.

Figür ya da motifleri birbirinden ayırmak, çerçeve oluşturmak veya doğa betimlemesi olarak kullanılan bitkisel motifler figürlü tasvirler veya geometrik motiflerle birlikte kullanılmıştır.

Geometrik motifler için de aynı durum sözkonusudur. Daha çok tek başına kullanılan geometrik motifler, figür ve bitkisel tasvirlerle birlikte de kullanılmıştır. Tek başına kullanılan geometrik süslemede yoğun olarak buhurdanlarda görülen paralel çizgiler ve haçlar ile az sayıda buhurdanda kullanılan içiçe daire motifleridir. Figürle kullanılan geometrik motifler çerçeve oluşturur. Paralel çizgiler ve

içiçe daireler eserlerin gövdesine simetrik yerleştirilmişlerdir.

E. ÜSLÜP:

Katalogda tanıtılan 137 eserden 47'sinde figürlü, sembolik, bitkisel ve geometrik süslemeler vardır. Gümüş paten, kalis, kaşık, buhurdan, yelpaze, kitap kapağı, haç, haç kaidesi, kâse ve kutu gibi eserlerde üslup bütünlüğü olduğu söyenebilir. Bunun nedeni birçoğunun kontrol damgaları ile kesin olarak tarihlendirilmesi ve aynı dönemde, imparatorluk atölyelerinde yapılmış olmalarıdır.

"Havari Komünyonu" nun tasvir edildiği 578-582 tarihli Stuma (kat.no:1) ve 565-578 tarihli Riha patenlerinde (res.234); İsa'nın altarın arkasında iki kez tasvir edilmesi, sağda 6 havariye şarap, solda 6 havariye ekmek vermesi, ekmeği alan havarinin İsa'nın elini öpmesi ve altarların üzerinde örtü bulunması ortak özelliklerdir. Farklı unsurlar, Stuma patenindeki altarın üzerinde sadece paten, Riha patenindeki altarın üzerinde kalis, paten, iki tulum (90), altarın önünde ibrik ve trulla olması, Stuma patenında İsa'nın, ortasında lamba asılı bir kiborium altında dururken, Riha patenında iki sütunu birleştiren istiridye kabuğu nişli, bir arşitravın birleştirdiği ve üzerinde iki lamba duran bölüntünün önünde durması, Stuma patenında sahneyi yazı şeridi ve yumurta-palmet frizinin, Riha patenında sadece yazı şeridinin çevrelemesidir. Yumurta-palmet frizinin üslup benzeri Stuma'nın güneydoğusunda Beth Misona'da bulunan iki gümüş kalisin ağız kenarında ve Kumluca hazinesine ait gümüş buhurdanın dip kısmında görülmektedir (91).

Stuma patenında zemin belirtilmemiştir, zemin altarın üzerindeki kiborium dışında düzdür. Riha patenında figürler

yükseltilmiş bir zemin üzerinde durur ve fondaki mimari ögeler bir mekan içinde bulunulduğunu hissettirir. Havarilerin yüz, saç ve sakal biçimleri genel hatları ile benzer. Başlar gövde ile orantılıdır. Stuma patenindeki figürlerde saç ve sakallar oldukça düzdür, bazı figürlerde kıvrımlar belirtilmiştir, gözler büyük, ağızlar küçük, burunlar uzun ve düzdür, Riha'da saç ve sakallar detaylı işlenmiş, kıvrımlar belirtilmiştir, göz, ağız ve burunlar orantılıdır. Her iki patende elbise kıvrımlarının altından vücut hareketleri belirgindir, ancak saç, sakal işlenişinde ve altar örtüsünde olduğu gibi Stuma patenında kıvrımlar daha yalın, Riha'da kumaşlar bezemeli ve kıvrımlar yoğundur.

Stuma patenında konunun daha sade işlenmiş olmasına ve ayrıntıda farklılıklar olmasına rağmen her iki patenin üslubu ve işçiliği aynıdır. Ayrıca Paris, Louvre Müzesi'ndeki, 6.yüzyıla tarihlenen Homs (Emesa) Vazosu'ndaki figür üslubu da her iki patenin üslubuna benzer (res.251).

İsa'nın hayatından sahnelerin tasvir edildiği Burdur ve Side müzelerindeki buhurdanlar form ve boyut açısından yaklaşık aynı olmakla birlikte sahne seçimi ve üslup açısından farklılık gösterirler. Burdur'daki buhurdanın sahne seçimi ve üslup açısından en yakın benzerleri Berlin Müzesi'ndeki, 7.yüzyıla tarihlendirilen 15/69 (res.255) ve 6-7.yüzyıla tarihlendirilen 4898 env.no.lu buhurdanlar ile Toronto, Malcove Koleksiyonundaki T.M.82.410 env.no.lu buhurdandır (Effenberger-Severin 1992:201, kat.114; Richter-Siebels 1990:277,279,317-318; Wulff 1909:202, kat.968). 15/69 no.lu buhurdanda Burdur'dakinden farklı olarak "Kutsal Mezar" sahnesi yoktur. Malcove Koleksiyonundaki buhurdanda, farklı olarak "Alıkoyma beni" sahnesi vardır ve "Kutsal Mezar" "Çarmıha geriliş" den önce tasvir edilmiştir. 4898 no.lu buhurdanın üzerindeki sahneler Burdur'daki ile aynıdır. Üç örneğin üslubu ve kompozisyon düzenlemesi Burdur'daki buhurdana benzer.

Side'deki buhurdanın sahne seçimi ve üslup açısından en yakın benzerleri 6-7.yüzyıla tarihlendirilen, Baltimore, Walters Art Gallery (res.256), Berlin'deki 4899 env.no.lu ve Leiden, Rijksmuseum'daki buhurdanlardır (Baltimore 1947:res.281; Wulff 1909:kat.969; Richter-Siebels 1990:278) (92). Sahne seçiminde farklılıklar olmakla birlikte üslup açısından benzeyen üç örnek daha vardır. Bonn'daki envanter numarasız buhurdanda ve Worcester'daki 40.1352 env.no.lu buhurdanda farklı olarak "Meryem'in Elizabeth'i ziyareti" sahnesi yoktur (Richter-Siebels 1990:280-281,322). Moskova'daki N 55930 env.no.lu buhurdanda Side buhurdanındaki sahnelere ek olarak "Çoban" sahnesi ve "Kudüs'e Giriş" tasvir edilmiştir (Richter-Siebels 1990:306-307).

Side Müzesi'ndeki buhurdanın ve Türkiye dışındaki müzelerde bulunan benzerlerinin üslubu 10-12.yüzyıla tarihlendirilen röliker haçlarda (res.257), 9-11.yüzyıl arasına tarihlendirilen, Ihlara Ağaçaltı kilisesi freskolarında da görülmektedir (Curcic-St.Clair 1986: 84,86,no.69,73; Ötüken 1990:30).

Sahne seçiminin eserin boyutlarına bağlı olmadığı dikkati çekmektedir. İsa'nın çocukluğu ve çektiklerinden bazı bayram sahneleri tasvir edilmiştir. Genelde bu tip buhurdanların Filistin-Suriye kökenli olduğu görüşü savunulmaktadır. Bunun sebebi olarak da "Çarmıha geriliş" sahnesinde İsa'nın giyimli tasvir edilmesi, Mezar başında kadınlar sahnesindeki mezar tipinin Rabula İncili'ndeki tasvire benzemesi gösterilmektedir (93).

İki buhurdanda da zemin belirtilmemiştir, ancak Burdur Müzesi'ndekinde çoban sahnesinin doğada geçtiği bitki tasvirleri ile anlaşılmaktadır. Figürlerde ayrıntılar verilmiştir ve hareket halindedirler. Side'deki örnekte ise

figürler stilize edilmiştir, yüzlerde göz ve burunlar verilmiş, vücutlar ise deforme edilmiştir. Tüm figürler birbirine bitişiktir, ayırıcı unsur yoktur. Side'deki buhurdan ile aynı boyutlardaki Burdur'daki örnekte sahne sayısı fazla olmakla birlikte daha serbest bir düzen görülmektedir.

İsa'nın çocukluğundan 5 sahnenin tasvir edildiği Antalya Müzesi'ndeki Kumluca hazinesine ait gümüş buhurdanın form ve süsleme açısından benzeri tesbit edilememiştir. Her iki açıdan ünik bir örnek olarak dikkati çeker. Ancak, malzeme ve üslup açısından iki benzer örneği vardır. Metropolitan ve British Museum'daki, başkent kökenli gümüş buhurdanların ikisi de altıgendir (Mango 1986:no.85; Weitzmann 1979:no.562). Metropolitan'daki buhurdanın her yüzünde İsa, Petrus, Paulus, Meryem ve iki melek tüm figür olarak, British Museum'daki buhurdanın her yüzünde aynı figürler büst olarak tasvir edilmiştir. Kumluca buhurdanı ile ortak yanları, malzeme-teknik ve figür üslubudur.

Eser, üslup açısından 6.yüzyıla tarihlendirilen fildişi eserlerden Londra, British Museum'daki levhadaki başmelek Mikael tasviri, daha sıkışık bir kompozisyon olmakla birlikte, Ravenna, Başpiskoposluk Müzesi'ndeki Maximianus katedrasındaki Beytüllahim'e gidiş sahnesine benzerlik göstermektedir (Loverance 1988:24; Milburn 1988:249)

Kemerler içinde 12 havarinin tasvir edildiği kâsenin (kat.no:135) form ve üslup açısından benzeri aynı müzedeki bir eser dışında tesbit edilememiştir (94).

Eser, üslup farklılıkları olmakla birlikte kompozisyon açısından Romanesk dönem kalis ve patenleri ile karşılaştırılabilir. Viyana, Sanat Tarihi Müzesi'ndeki bir patenin merkezinde "Tanrının Kuzusu", etrafında "Son Akşam Yemeği" tasviri bulunmaktadır (Effenberger 1982:res.29).

Yine Weingarten, Abteikirche'deki patenin merkezinde "Tanrının Kuzusu", etrafında 4 figür yeralmaktadır (Effenberger 1982:res.33). Ottobeuren'deki kalisde kemerler içinde İsa ve atribüleri ile havariler tasvir edilmiştir (Effenberger 1982:res.68). İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki kâse ile bu eserler arasındaki üslup farkı kâsedeki figürlerin daha plastik özellikler göstermesine karşın, Romanesk dönem eserlerindeki figürlerin daha stilize ve ince uzun olmalarından kaynaklanmaktadır.

Dört incil yazarının tasvir edildiği kalis (kat.no:7) gibi üzerinde figür bulunan kalislerde tüm figür veya büst olarak İsa, havariler, başmelek, diakon ve asker azizler tasvir edilmiştir. Dört incil yazarının tasvir edildiği örnek tesbit edilememiştir. Eserin figür üslubu da 6.yüzyıl kalislerinden farklıdır. Aynı üslubu 10.yüzyıl başına tarihlenen Eski Tokalı Kilisesi freskolarında, özellikle Kudüs'e Giriş sahnesinde, 964-965'e tarihlendirilen altın-mine tekniğindeki Limburg Stavrotekinde, 10.yüzyıla tarihlendirilen Atina, Kanellopoulos Müzesi'ndeki haçta ve 11-12.yüzyıla tarihlendirilen Sirakusa Arkeoloji Müzesi'ndeki bronz levhada görmekteyiz (Epstein 1986:res.33; Gonosova 1978:lev.4; Byzantine 1985:no.194; Agnello 1962:296-300).

Eski Tokalı kilisesi, Kudüs'e Giriş sahnesindeki figürler saçların işlenişi dışında iri gözleri, kavisli kaşları, ince bıyıkları, uzun parmakları ve giysilerdeki çizgici üslup ile kalisdeki figürlere benzer.

Limburg rölikerinde özellikle İncilci Yahya duruşu, takdis eden eli, tuttuğu kitap, sandaletleri ve elbise kıvrımları ile benzerlik gösterir.

Atina, Kanellopoulos Müzesi'ndeki haçta, üslubun yanısıra Aziz Demetrios giydiği tablionlu chlamys açısından benzerlik gösterir.

Sirakusa Arkeoloji Müzesi'ndeki bronz levhada, Azize Teodota'nın iki yanında Kosmas ve Damianos tasvir edilmiştir. Figürlerin duruşları, takdis eden elleri, saç ve sakal işlenişi, yüzün detayları ve elbise kıvrımları açısından İstanbul'daki kalise üslup açısından en çok benzeyen eserdir (res.258).

Adana Arkeoloji Müzesi'ndeki, her yüzünde bir figürün tasvir edildiği bronz buhurdanın kompozisyon açısından benzeri Metropolitan Museum'daki gümüş buhurdandır (Mango 1986:256). Bizim örneğimizde olduğu gibi gövdesi altıgen olan buhurdanın her yüzünde bir figür vardır. Adana'daki buhurdanda İsa, ona tapınır durumda iki melek ve üç aziz/rahip figürü tasvir edilmiştir. Metropolitan'daki buhurdanda İsa ve iki melekten farklı olarak Petrus, Paulus ve Meryem figürleri bulunmaktadır. Eser, üslup açısından buluntu yerine de yakın olan 5.yüzyıla tarihlendirilen Alahan Manastırı batı bazilikasının girişindeki figürlerle karşılaştırılmıştır (Gough 1965:234).

Üzerinde serafim tasviri bulunan yelpazenin tıpkı benzeri Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu'ndadır (res.244). 565-578 arasına tarihlendirilen iki eser de Suriye'de birbirine yakın yerleşmeler olan Stuma ve Riha'da bulunmuştur. Süsleme ve üslup açısından birbirinin aynı olan eserler arasındaki tek fark İstanbul'daki eserde kanatların ortasında bir yüzün, D.Oaks'daki yelpazede ise 4 incil yazarının sembollerinin bulunmasıdır.

Kumluca hazinesine ait kitap kapağının malzeme ve boyut açısından benzer, 6.yüzyıla tarihlendirilen 3 örneği New York, Metropolitan Museum of Art'dadır. Birinin üzerinde

Petrus, birinde Paulus, üçüncüsünde ise bir haçın iki yanında azizler tasvir edilmiştir (Mango 1986:199-210). Kumluca hazinesine ait kapağın üzerinde sivri kemerli niş içinde üç figür bulunmaktadır. Süslemesi ve üslubu New York, Metropolitan Museum of Art'daki eserlerden farklı olan kapağın süsleme ve üslup açısından benzeri yine aynı hazineye ait Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu'ndaki kapaktır (res.294).

İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki gümüş haçın üzerinde, madalyonlar içinde tasvir edilen İsa, Meryem, kimliği bilinmeyen bir kadın ve iki başmeleğin üslubu 6.yüzyıl figür üslubu ile benzerlik gösterir. Özellikle, 6.yüzyıla tarihlenen, Havari Komünyonu'nun tasvir edildiği Suriye kökenli, Stuma ve Riha patenleri, madalyonlar içinde İsa, Petrus, Paulus, Meryem ve iki başmeleğin tasvir edildiği Paris, Louvre Müzesi'ndeki Homs vazosu (res.251), Cleveland Museum of Art'daki iki gümüş kalis ve St.Petersburg, Hermitage Müzesi'ndeki İstanbul kökenli gümüş rölikerde üslup benzerliğini görmek mümkündür.

Üzerinde tüm figür veya büst olarak aziz figürleri, geometrik ve bitkisel motifler tasvir edilen haçlarda (kat.no:103,115,116,120121,122) stilize ve basit bir üslup görülmektedir. Saç veya sakallarında ayrıntı verilmeyen, kaş, göz, burun ve ağızın, elbise kıvrımlarının basit çizgilerle verildiği, vücudun stilize edildiği bu örnekler özellikle, 10-12.yüzyıla tarihlendirilen tören haçları, röliker haçlar ve bakır patenlerin üzerindeki figürlerin üslubuna benzer (123).

Stuma ve Kumluca hazinesine ait paten ve kalislerde tasvir edilen haçların (kat.no:2,3,5,10,11) üslup açısından benzerleri Suriye'de bulunan ve 6.yüzyıla tarihlendirilen hazinelerde, özellikle Phela hazinesinde bulunmaktadır (Mango 1986:233). Kumluca hazinesine ait diğer patendeki

(kat.no:4) kristogramın üslup açısından en yakın benzeri St.Petersburg, Ermitage Müzesi'ndeki Piskopos Paternus patenindeki chrıstogramdır (Weitzmann 1979:no.546).

F. TARİHLENDİRME:

Bu bölümde, katalogda tanıttığımız, "malzeme ve teknik", "form ve boyut", "süsleme ve ikonografi", "kompozisyon" ve "üslup" başlıkları altında ayrıntılı olarak incelediğimiz ve benzer örneklerin yanısıra diğer el sanatı ürünleri, tasvir sanatı ve taş eserler ile karşılaştırdığımız eserlerin, bu verilerin sonucuna göre ait olabilecekleri tarihler tartışılmıştır.

İŞLEVİ TESBİT EDİLEBİLEN ESERLER:

Patenlerden dördünde kesin tarih veren kontrol damgaları vardır. Stuma hazinesine ait iki patendeki damgalar (kat.no:1,2) 578-582 arasına tarihlendirilir (Dodd 1961:108,114). Aynı hazineye ait damgasız paten (kat.no:3) işçilik ve haç tasvirinin üslubundaki sadelikle dikkati çeker. Paten, hazinedeki diğer eserlerin damgaları gözönüne alınarak 6.yüzyıl sonu-7.yüzyıl başına tarihlendirilir (Mango 1986:180). Eserin malzemesi, formu, boyutları, haç tasvirinin eserin yüzeyini tümüyle kaplamaması ve buluntu yeri de bu tarihlerde yapıldığı görüşünü desteklemektedir.

Kumluca hazinesine ait haç tasvirli paten (kat.no:4) damgalar arasında bulunan I.Jüstinyen'in monogramı gözönüne alınarak 550-565 arasına tarihlendirilir (Boyd-Mango 1992:59). Çok sayıda eserden oluşan hazinenin uzun bir zaman diliminde yapılmış olması doğaldır. Kristogram tasvirli patende (kat.no:5) damga yoktur. Kumluca hazinesine ait olması, işçilik, kalite, malzeme ve üslup eserin 6.yüzyılda yapıldığını göstermektedir.

Lapseki hazinesine ait patenin (kat.no:6) damgaları imparator Heraklius dönemine, 613-629/630 yıllarına tarihlendirilmektedir (Dodd 1961:166-169; Meriçboyu 1989:370).

İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki, üzeri kalaylanarak gümüş izlenimi verilmiş bakır kalis (kat.no:7) araştırmacılar tarafından özellikle formu gözönüne alınarak 6.yüzyıla tarihlendirilmektedir (Fıratlı 1969:180; Anadolu Medeniyetleri 1983:72; Sevrugian 1992:23-24). Form ve boyut açısından 6.yüzyıl kalisleri ile aynı özelliklere sahip olan eser malzeme, İncil yazarlarının piskopos duruşu ve kıyafeti ile tasvir edilmesi ve üslup açısından farklıdır. Bakır ve bronz 10.yüzyıldan itibaren liturjik eşyalarda kullanılmıştır. Eserin üslubu 10-12.yüzyıl arasına tarihlenen röliker haçlara ve 10-11.yüzyıla tarihlendirilen bakır patenlere benzerlik gösterir (96). Ayrıca, Atina, Kanellopoulos Müzesi'ndeki, 10.yüzyıla tarihlendirilen haçın üzerindeki Aziz Demetrios'un kıyafeti ve üslubu, New York, Metropolitan Museum of Art'daki, 11.yüzyıla tarihlendirilen haçta tasvir edilen İncilci Yahya'nın duruşu ve kıyafeti (res.250), yazıtlarda çift çizgili harflerin 10-11.yüzyıl için tipik bir özellik olduğunu gözönüne alarak eseri 10-11.yüzyıla tarihlendirebiliriz.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki kalise form ve boyut açısından benzeyen Kütahya Müzesi'ndeki kalisin üzerinde tarihlendirmeye yardımcı olabilecek bir unsur yoktur. Yazıtı tahrip olduğundan okunamayan kalis 6.yüzyılda taşradaki bir kilise için yapılmış olabilir.

Kumluca hazinesine ait üç kalis (kat.no:9,10,11) kontrol damgaları olmamakla birlikte, hazinedeki damgalı eserler, malzeme, işçilik ve üslup açısından 6.yüzyıla tarihlendirilmelidir.

Manisa Müzesi'ndeki gümüş kalis (kat.no:12) yazıtı yayınlayan H.Malay tarafından 6.yüzyıla tarihlendirilir (1994:143). Malzeme, form, boyut, harf karakteri ve gövde kısmının New York, Metropolitan Museum'daki Antakya kalisine olan benzerliği bu tarihi destekler (res.235).

İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki iki gümüş kaşıktan biri (kat.no:14) 7.yüzyıla tarihlendirilmektedir (Hauser 1992:32). Diğer kaşık form ve boyut açısından benzerlik gösterir. Her iki kaşık 6-7.yüzyıl arasına tarihlenen kaşıklara uyum gösterir. Üçüncü kaşık form ve boyut açısından bilinen 6-7.yüzyıla ait liturjik kaşıklardan farklıdır. İzmit'te bulunan kaşık muhtemelen Geç Roma dönemine, 4-5.yüzyıla aittir.

Uşak Müzesi'ndeki kaşık (kat.no:16) malzeme ve form açısından 5-7.yüzyıl arasına tarihlenen liturjik kaşıklardan farklıdır. Eserin, malzemesinin bronz olması ve sapın ucundaki haç tipinin ilk örneklerinin 10.yüzyıl 2.yarısına tarihlendirilmesi nedeniyle daha önceki bir tarihe ait olmadığı düşüncesindeyiz (97).

İzmir Müzesi'ndeki bronz ibrik (kat.no:17) form ve boyut açısından 4-6.yüzyıl ibriklerine benzemekle birlikte, malzemesi ile tümü gümüş olan bu örneklerden farklıdır.

Manisa Müzesi'ndeki trulla (kat.no:18) form, boyut, dilimli gövde ve süsleme açısından 5-7.yüzyıl arasına tarihlenen trullalara benzer. Erken döneme tarihlenen, Mısır, Suriye ve Kıbrıs'ta bulunan trullalar gibi malzemesi bronz olan eserin işçilik ve kalitesi gözönüne alındığında 6-7.yüzyıla ait olmalıdır (98).

Katalogda tanıttığımız 27 küresel gövdeli, üç ayaklı, halka veya konik kaideli buhurdandan İstanbul Arkeoloji

Müzeleri'ndeki bir örnek yayınlıdır (kat.no:21). Eser tarihlendirilmemiştir.

Küresel gövdeli buhurdanlardan 4'ü (kat.no:19,43,44,45) formdaki detaylar ve süslemeleri ile diğerlerinden farklıdır. 23 buhurdan form, boyut ve gövdedeki paralel çizgilerden oluşan bezemeleri ile birbirinin hemen hemen aynısıdır. Bu tip buhurdanlardan Sardis'de bulunanlar stratigrafi de gözönüne alınarak Erken Bizans dönemine (5-7.yüzyıl), Suriye ve Mısır kökenli eserler 6-7.yüzyıla tarihlendirilmektedir (Crawford 1990:98; Wullf 1909:204). Bu tipin "terminus ante quem" inin 7.yüzyıl ortaları veya biraz daha erken olduğu ileri sürülmekte, neden olarak 630-40'larda Suriye ve Mısır'ın Arapların eline geçmesi gösterilmektedir (Buckton 1994:104) (res.238).

Katalogda tanıttığımız küresel gövdeli eserlerden sadece üç örneğin buluntu yeri bilinmektedir (kat.no:29,31,38). Biri Efes Küretler caddesi kazısında, ikincisi Truva kazısında, üçüncüsü Pisidia Antiocheia kazısında bulunan eserlerin bir kilisede mi yoksa başka işlevli bir yapıda mı bulunduğu veya tabakası belli olmadığı için tarihlendirmeye yardımcı olmaz. Dolayısıyla benzer örneklere bakarak tanıttığımız eserlerden, özellikle Ürgüp Müzesi'ndeki, gövde ve ağız kenarında spiral yivli şeritler olan, zincirlerini kristogramlı diskin birleştirdiği buhurdan (kat.no:20), kaliteli işçilikleri ile dikkati çeken İstanbul Arkeoloji (kat.no:21), Yalvaç (kat.no:38), Efes (kat.no:42) müzelerindeki buhurdanların 6.yüzyıla ait olabileceklerini söyleyebiliriz. Diğer örnekler için kesin tarih verememekle birlikte form ve boyut açısından 6-7.yüzyıla tarihlenen buhurdanlara benzerlikleri açıkça görülmektedir. İşçilikleri çok kaliteli olmayan bu eserler muhtemelen Anadolu'daki küçük kiliseler için yerel atölyelerde yapılmış olmalıdır.

Küresel gövdeli, ancak formu ve süslemeleri ile diğerlerinden bazı farklılıklar gösteren örneklerden, İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki buhurdan formunun (kat.no:19) tasvir sanatındaki ilk örnekleri 10.yüzyılda görülür (99). Süslemeleri oldukça tahrib olan eseri üslup özelliklerine göre tarihlendirmek mümkün değildir. Formu, haç ve mekik biçimi parçalardan oluşan zincirleri, tepeliği ve çengeli ile dikkati çeken eserin 10.yüzyıl sonrasına, Orta Bizans dönemine ait olabileceğini düşünmekteyiz. İznik Müzesi'ndeki buhurdan (kat.no:43) aynı kompozisyon anlayışı ve benzer üslubu ile aynı yüzyıllarda, muhtemelen aynı atölyede yapılmış olmalıdır.

Burdur ve Side Müzeleri'ndeki, İsa'nın yaşamından sahneler ile süslenmiş olan buhurdanların benzerleri 6-9.yüzyıl ve 11-13.yüzyıl arasına tarihlenmektedirler (100). 6-9.yüzyıllar arasına tarihlendirilen örneklerde, İsa'nın çarmıh sahnesinde giyimli olması gibi ikonografik özellikler ve Rabula İncili'ndeki tasvirlerle üslup benzerliği gözönüne alınmaktadır (101). Diğer grup üslubun daha yüzeysel olması ve bazı eserlerin Ani gibi Ermenistan yerleşmelerinde bulunması nedeni ile 11-13.yüzyıllar arasına tarihlendirilmektedir (102).

Bu tip buhurdanlar üzerine bir doktora tezi hazırlayan Ilse Richter-Siebels, buhurdanların hacılar için yapıldığını ve formların genellikle aynı olduğunu, bu nedenle bir sınıflandırma yapılamayacağını belirtir. Bazı yazıtlı eserlerin ısmarlayan kişinin evine veya öldükten sonra mezarına konduğunu, hacıların kendi memleketlerindeki kilise veya manastırlar için aldıklarını belirtmektedir. İkonografik özellikler gözönüne alınarak ilk örnekleri 7.yüzyıl başına tarihlenebilecek eserler yüzyıllar boyunca kopya edilerek yapımı devam etmiştir. Araştırmacı eserleri 6-9.yüzyıl ve 11-13.yüzyıla ait olmak üzere iki gruba ayırmakla birlikte birbirini tekrarlayan eserler oldukları

için, üslup ve yapım yerine göre tarihlenemeyeceklerini belirtir (Richter-Siebels 1990:263-270).

Burdur Müzesi'ndeki buhurdan (kat.no:44) gerek figürlü, gerek bitkisel tasvirlerin üslubu, kaliteli işçiliği ile 6-9.yüzyıl arasına tarihlenen eserlere benzerlik gösterir. İkonografik özellikler, İsa'nın çarmıhta giyimli olması, kutsal mezar sahnesindeki mezarın Rabula İncili'ndeki mezar tasvirine benzemesi nedeniyle eseri 6-7.yüzyıla tarihlendirebiliriz (103).

Side Müzesi'ndeki buhurdan (kat.no:45) form ve üslup açısından Burdur Müzesi'ndeki eserden farklıdır. Daha yüzeysel bir üsluba sahip olan eser Richter-Siebels'in "halk işi" olarak sınıflandırdığı gruba benzer. Üslup açısından 10-12.yüzyıl arasına tarihlenen röliker haçlara benzer (104). Meryem'in Elizabet'i ziyareti sahnesinde iki kadının sarılmadan karşılıklı durmaları açısından 9.yüzyıla ait haç biçimindeki bir stavroteğe benzeyen eser üslup özellikleri de gözönüne alındığında 9-10.yüzyıla ait olabilir (105).

Küresel dilimli gövdeli buhurdanlar "Değerlendirme" nin "Form ve Boyut" bölümünde de belirttiğimiz gibi Türkiye ve Türkiye dışındaki müzelerde az sayıda örneği olan bir gruptur. Benzerleri seramikte 11-13.yüzyıl arasında, tasvir sanatında 11-16.yüzyıl arasında, yoğun olarak 14.yüzyılda görülmektedir (106). Ancak, 6.yüzyılda buhurdan dışında trulla ve lamba gibi farklı işlevli eserlerde dilimli gövde mevcuttur (107). İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki yayınlı buhurdan tarihlendirilmemiştir (Anadolu Medeniyetleri 1983:173,C.2).

İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki, gövdesi 12 dilimli buhurdanı (kat.no:46), masif görünümü, kalın zincirleri ve tasvir sanatındaki benzer örneklerini gözönüne alarak 13-14.yüzyıllara tarihlendirebiliriz. Amasra Müzesi'ndeki 6

dilimli buhurdanın (kat.no:47) tasvir sanatındaki en yakın benzerleri 16.yüzyılda görülmekle birlikte kaliteli işçiliği, içiçe dairelerden oluşan haç motifli süslemeleri ve dilimli gövdenin erken dönemlerden itibaren kullanıldığını gözönüne alarak daha erken döneme, 6-7.yüzyıla ait olduğunu düşünmekteyiz. Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ndeki, gövdesi 9 dilimli buhurdan (kat.no:48), tasvir sanatında 14.yüzyılda görülür (108). Üzerinde herhangi bir süsleme olmayan esere kesin bir tarih önermemekle birlikte form ve işçilik geç dönem, taşra eseri olduğunu düşündürmektedir.

Silindirik gövdeli 11 buhurdandan 2'si yayınlıdır. Kumluca hazinesine ait buhurdanda (kat.no:49) kontrol damgaları vardır ve 550-565 arasına tarihlendirilir (Boyd-Mango 1992:59). Üzerinde İsa'nın çocukluğundan sahnelerin ve çerçevede yumurta-palmet frizinin tasvir edildiği eser, malzeme, kabartma tekniği, figür üslubu ve yazı karakteri ile de 6.yüzyıl özelliklerini göstermektedir.

Tasvir sanatında 6-12.yüzyıl arasında görülen silindirik gövdeli buhurdanların Sardis kazılarında ve Mısır'da bulunan örnekleri erken Bizans dönemine (4-5.yüzyıl) tarihlendirilmektedir (109).

Katalogda tanıttığımız silindirik gövdeli buhurdanlardan İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki eserin (kat.no:50) benzeri tesbit edilememiştir, ancak masif gövdesi ve zincir bağlantı yerleri, kazıma tekniği ile yapılmış sade haç motiflerine göre orta Bizans dönemine ait olabilir. Fethiye Müzesi'ndeki buhurdan (kat.no:51) döküm tekniğindeki kalite ve oluklu gövdeleri ile diğer örneklerden farklılık gösterir. Sardis kazılarında bulunan benzerleri de gözönüne alındığında 5-6.yüzyıla ait olmalıdır (110).

Hatay Müzesi'ndeki buhurdan (kat.no:52) Suriye'de Beth Shan Manastırı kazısında bulunan buhurdan ile buluntu yeri, form ve boyut açısından benzerlik gösterir. Manastırda bulunan buhurdan tarihlendirilmemiştir. Ancak, 6.yüzyılla tarihlenen yapıyı gözönüne alarak eserin erken döneme ait olduğunu söyleyebiliriz (111).

Bursa Müzesi'ndeki buhurdan (kat.no:54) form ve boyut açısından Fethiye ve İzmir müzelerindeki eserlere (kat.no:51,53) benzemekle birlikte yivler yüzeyseldir. Daha özensiz yapılmış olan eserin taşrada bir kilisede kullanıldığı söylenebilir, basit işçiliği nedeni ile erken döneme ait olmadığını düşündüğümüz esere kesin bir tarih önermek mümkün değildir.

Eskişehir Müzesi'ndeki buhurdan (kat.no:57) döküm tekniğindeki kalite, zincirlerin arasındaki haçlar ile erken döneme 6-7.yüzyıla ait olduğunu düşündürmektedir.

Bursa Müzesi'ndeki iki silindirik gövdeli buhurdandan birincisi (kat.no:55) form açısından Hatay Müzesi'ndeki örneğe (kat.no:52), zincir bağlantı halkalarının önündeki malta haçları ile Kanada, Royal Ontario Museum'daki 5.yüzyılla tarihlenen buhurdana benzer (112). Ağız kenarında tüm gövdeyi dolaşan düzensiz delikler ile bilinen örneklerden farklılık gösteren eser 5-6.yüzyıla ait olmalıdır. İkinci buhurdan (kat.no:56) Bizans dönemi buhurdanlarından ayak tipi, sayısı ve zincir bağlantı halkalarının biçimi ve iki adet olması ile farklıdır. Kanada, Royal Ontario Museum'daki 8 ayaklı buhurdana (5.yüzyıl) ayak sayısı ve tipi ile benzerlik gösteren ve muhtemelen ikinci kullanımı buhurdan olan eseri 5.yüzyıla tarihlendirebiliriz (113).

Altıgen gövdeli 18 buhurdandan 2'si yayınlıdır (kat.no:62,75). Dağ Pazarı'nda sur dışındaki kilisede

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

bulunan buhurdan figür üslubunun yakındaki Alahan bazilikası kabartmalarının üslubuna, köşelerdeki sütun ve başlıkların Sidemara tipi lahitlere benzerliğine dayanarak 5.yüzyıl sonlarına tarihlenmektedir (Gough 1965:233). Altıgen gövdeli, her cephesinde bir figür veya büst olan iki gümüş buhurdan form ve kompozisyon açısından Dağ Pazarı buhurdanına benzerlik gösterir (143). Kontrol damgaları ile 6.yüzyıl sonu-7.yüzyıl başına tarihlenen eserler ve buhurdanın asılı olduğu haçın benzerinin 550-650 arasına tarihlendirildiği gözönüne alındığında, muhtemelen yerel imalat olan eserin 5.yüzyıl sonu-6.yüzyıl ortalarında yapıldığı doğrulanmaktadır (115).

Yayınlı diğer altıgen buhurdan (kat.no:75) Efes-Meryem kilisesi kazısında bulunmuş ve S.Karwiese tarafından buluntu yeri 5-7.yüzyıl arasına tarihlendirilmiştir (Karwiese 1989:45).

Türkiye dışındaki müzelerde ve Sardis kazısında bulunan altıgen gövdeli buhurdanlar 5-7.yüzyıl arasına tarihlendirilmektedir (116).

Katalogda tanıttığımız buhurdanlar (kat.no:61,63-66,68-71,73,74,76,77) işçilik kalitesindeki farklılık dışında benzer form özellikleri gösterir. Sardis kazıları ve İzmir'de bulunan buhurdanlar ile benzerlik gösteren eserler 5-7.yüzyıl arasına tarihlenebilir (117). Bunlar arasında Selanik'ten gelen, kapaklı buhurdan (kat.no:60), Bursa (kat.no:67) ve İzmir (kat.no:72) müzelerindeki içiçe dairelerle bezemeli buhurdanlar süslemeleri ve kaliteli teknikleri ile diğer örneklerden farklıdır. Benzer örnekleri de gözönüne alarak eserlerin 5-6.yüzyıla ait olduğunu düşünmekteyiz (118).

Buhurdanları günümüze ulaşamayan iki zincirden Kumluca hazinesine ait olan (kat.no:78) muhtemelen hazinenin bugün

Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu'nda bulunan buhurdanına aittir (res.241). Hazinenin diğer eserlerinde olduğu gibi malzemesi ve işçiliği eserin 6.yüzyıla ait olduğunu göstermektedir. Uşak Müzesi'ndeki zincir (kat.no:79) 5-6.yüzyıla tarihlediğimiz buhurdanın (kat.no:53) zincirine benzer.

Buhurdan zincirlerini birleştirdiğini düşündüğümüz iki diskten Amasya Müzesi'ndeki, kristogramlı disk (kat.no:80), gerek 6-7.yüzyıla tarihlediğimiz buhurdanın diski (kat.no:20), gerek Türkiye dışındaki müzelerden tesbit edilen kristogramlı buhurdan ve polykandilion diskleri gözönüne alındığında 6-7.yüzyıla ait olmalıdır (119). Kütahya Müzesi'ndeki haçlı disk, haç tipi ve benzer örneklere göre 6.yüzyıla tarihlenebilir (120).

Tören haçları, kolye veya adak haçlarından dikey koldaki iki delik yardımıyla ayırt edebildiğimiz, buhurdan zincirlerini birleştiren haçları iki örnek dışında tarihlendirmek mümkün değildir.

Silifke Müzesi'ndeki küçük haç (kat.no:83) gerek buhurdan gerek polykandilionlarda 6-7.yüzyılda sıklıkla karşımıza çıkar (121). Diğer haç (kat.no:85), Dağ Pazarı'nda bulunan buhurdanın haçı ile aynıdır (kat.no:61). Yakın bir bölgede bulunan eser, benzer örnekler de gözönüne alınarak 5.yüzyıl sonu-6.yüzyıl ortasına ait olmalıdır (122).

Buhurdan zincirlerini birleştiren tepelikler yüzyıllara göre farklılık göstermezler. Buhurdanları günümüze ulaşmadığından tarihlendirme önerilerimiz benzer ve tasvir sanatındaki örneklerle sınırlı kalmaktadır. Bursa Müzesi'ndeki gibi çok kollu tepelikler (kat.no:87,88,89,90,91,92) 9.yüzyıl sonundan, çan tipi tepelikler (kat.no:86) 11.yüzyıl başından itibaren tasvir sanatında görülür (123).

Günümüze tüm olarak gelen buhurdan ve polykandilionların zincirlerini birleştiren tepeliklere baktığımızda 3 kollu tepeliğin (kat.no:87) benzerini 550-650 arasına tarihlenen bir buhurdanda (Buckton 1994:104), çok kollu tepeliklerden birinin benzerini (kat.no:89) 11.yüzyıla tarihlenen cam kandil zarfında (Splendeur 1982:178), diğerinin (kat.no:90) 6.yüzyıla tarihlenen iki polykandilionda görmekteyiz (Splendeur 1982:160,161).

Stuma hazinesine ait gümüş yelpaze yayınlıdır ve kontrol damgaları çözümlenerek tarihlenmiştir (kat.no:93). Eser, damgalarına göre, hazineye ait patenlerden kısa bir süre önce, 565-578 arasında yapılmıştır (Dodd 1961:99). Malzeme, işçilik ve üslup bu tarihi desteklemektedir.

Kumluca hazinesine ait kitap kapağı (kat.no:94) üzerinde kontrol damgası olmamakla birlikte, gerek malzeme ve işçilik, gerek motif, figür ve üslup özellikleri ile hazinedeki diğer eserler ve genelinde 6.yüzyıla ait gümüş eserler ile bütünlük göstermektedir (124).

Katalogda tanıttığımız 33 haçtan 1 gümüş haç yayınlıdır (kat.no:95). Kontrol damgaları olan eser 527-547 arasına tarihlendirilmektedir (125). Malzeme, teknik ve üslup özellikleri de bu tarihi destekler. Fıratlı'ya göre haçın ön yüzündeki tasvirler başkent üslubunu gösterirken, arka yüzünde Ermenice yazıt olması, eserin İstanbul'da yapıldıktan sonra yazıtın Ermeniler tarafından eklendiğini göstermektedir (1969:180). Süslemedeki bir ayrıntı bizce de bu görüşü destekler. Meryem'in halesinde alışılmış bir özellik olmayan, kazıma tekniği ile sonradan yapılmış gibi görünen bir haç vardır. Gürcistan, Matzkhvarichi'deki mineli bir haçta Meryem'in alnında, başörtüsünün üzerinde haç tasviri vardır (res.260). Meryem'in başörtüsünde veya halesinde küçük bir haç olması Kafkasya'ya özgü ise,

Divriği'de bulunan haçtaki Ermeni'ce yazıt gibi, Meryem'in halesindeki haç ta daha sonra yapılmış olabilir.

Kütahya (kat.no:98,99), Uşak (kat.no:100,105), Amasra (katno:107), Ankara Anadolu Medeniyetleri (kat.no:117,119) müzelerindeki, merkezden uçlara doğru genişleyen kolları ikişer daire veya palmet şeklinde sonuçlanan ve içiçe daire motifleri ile süslenmiş haçlar motif, işçiliklerindeki kalite ve benzer örneklere göre 6-7.yüzyıla tarihlendirilebilir (126).

Tasvirli bronz haçlar, üslup özelliklerine ve benzer örneklere göre tarihlendirilebilir. Selçuk-Efes (kat.no:103,116), Uşak (kat.no:120), İzmir (kat.no:121,122,125) müzelerindeki aziz tasvirli haçlar form ve figür üslubu açısından birbirine benzer. Kazıma tekniği ile stilize edilerek yapılmış bu figürlerin benzerlerini tören haçlarında (res.262), röliker haçlarda ve 10-11.yüzyıla ait bazı bronz ve bakır patenlerde görebiliyoruz (res.261). 10-12.yüzyıl arasına tarihlenen eserleri gözönüne aldığımızda katalogda tanıttığımız tören haçları 10-11. yüzyıl arasına ait olmalıdır.

İzmir Müzesi'ndeki, üzerinde süsleme bulunmayan, merkezden uçlara doğru genişleyen kolları ikişer damla ile sonuçlanan ve kaliteli bir işçiliğe sahip haç (kat.no:102) 11-12.yüzyıla ait olmalıdır. Bugün Oxford, Ashmolean Museum koleksiyonundaki, Enez'de bulunan ve yazıtı 1172 tarihini veren haç bu düşüncemizi desteklemektedir (res.246).

İzmir (kat.no:115), Bursa (kat.no:123,127), Amasra (kat.no:124) müzelerindeki petal ve stilize palmet motifleri ile bezeli haçlar form, boyut ve üslup özellikleri açısından 10-12.yüzyıl arasına tarihlenen örneklere benzerlik gösterirler (Buckton 1994:148,160) (res.263).

Bursa (kat.no:126) ve Uşak (kat.no:113) müzelerindeki, kolların üzerinde daire veya damla şeklinde kabaralar olan haçlar benzer örneklere göre 11-12.yüzyıl arasına tarihlenebilir(Ross 1962:no.69) (res.264).

Uşak Müzesindeki, kol uçları taramalarla süslenmiş iki haç (kat.no:112,114), röliker haçlar ve bakır patenlerdeki çizgici üsluba benzerliğinden dolayı 10-12.yüzyıl arasına ait olmalıdır (128) (res.261).

Seyitgazi (kat.no:96), Antalya (kat.no:97), Uşak (kat.no:101), Bursa (kat.no:104), İstanbul Arkeoloji (kat.no:106), Hatay (kat.no:108) müzelerindeki, süslemesiz demir haçlara tarih önerimiz yoktur. Ancak, bu haçların malzemeleri ve kaba işçilikleri nedeniyle taşra kiliselerinde kullanıldıklarını söylenebilir.

Katalogda tanıttığımız haç kaidelerinden yayınlı örnek yoktur. İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki küresel kaidenin (kat.no:128) benzerleri 5-7. veya 10-12.yüzyıl arasına tarihlenmektedir. Üzerindeki tasvirler tahrib olmakla birlikte, figür üslubu İstanbul'daki kaidenin 10-12.yüzyıl arasına ait olabileceğini düşündürmektedir (129). İstanbul Arkeoloji ve Amasra müzelerinde bulunan kilise maketi biçimindeki kaidelerin benzerleri orta Bizans dönemine, 11-12. ve 13-14.yüzyıla tarihlendirilmektedir (130). Bu kaidelerdeki gibi, anahtar deliği şeklinde açıklıklar, atnalı kemerler ve dar-uzun oranlar 12.yüzyıl minyatürlerinde görülmektedir (Cotsonis 1994:108) (res.264). Kataloğumuzdaki eserler daha çok 11-12.yüzyıla tarihlenen kaidelere benzerlik gösterir.

İŞLEVİ TESBİT EDİLEMEYEN ESERLER

İşlevi tesbit edilemeyen eserlerden Selçuk-Efes Müzesi'ndeki bakır tepsiyi (kat.no:131) tarihlendirmeye

yarayacak yazıt veya tasvir yoktur. Malzemesinin bakır olmasını gözönüne alarak 10.yüzyıl ve sonrasına tarihlenebilir, ancak eser Efes'de 4-7.yüzyıl arasında kullanılmış olan Scholastikia hamamlarında bulunmuştur (Weitzmann 1979:358-359).

İstanbul Arkeoloji ve Fethiye müzelerindeki gümüş kâseler (kat.no:132,133,134) malzeme ve işçiliğe göre 6-7.yüzyıla tarihlenebilir. Özellikle Fethiye Müzesi'ndeki kâseler form ve boyut açısından 6-7.yüzyıl örneklerine benzerlik gösterir. İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki, 12 havari tasvirli kâsenin Bizans sanatında üslup açısından benzeri yoktur. En erken Romanesk dönem eserleri ile üslup benzerliğine rastladığımız ve 12.yüzyıl sonrasına ait olduğunu düşündüğümüz eserin, 14.yüzyıla ait benzer örnekleri de bulunmaktadır. Eser M. Fritz tarafından 14.yüzyıl 1.yarısına tarihlendirilmiştir (131).

Bursa Müzesi'ndeki gümüş kutu, malzeme, işçilik ve kapağındaki haç motifi ile erken dönem eseri olduğunu göstermektedir. Benzer örnekleri de gözönüne alarak eseri 6-7.yüzyıla tarihlendirebiliriz (132). Ancak, eserin gövdesini dolanan ve iki yerde adeta yazıtı sığdırmak için şeridin dışına taşan yazıtta harflerin, İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki kalisde olduğu gibi çift çizgili olması yazıtın 10. veya 11.yüzyılda eklendiğini göstermektedir. 6-7.yüzyılda yapılan kutu, 10-11.yüzyılda, adak yazıtı eklenerek ikinci kez, belki kilisede kutsal ekmek veya tütsü koymak amacı ile kullanılmış olabilir.

Aksaray Müzesi'ndeki kadeh, form ve malzemesi ile erken dönem liturjik kalislerinden farklıdır. Eser, form ve boyut açısından İznik'te bulunan ve 14.yüzyıla tarihlenen seramik kadehe (res.249) ve Atina, Kanellopoulos Müzesi'ndeki 1585 tarihli kalise benzerlik gösterir (Byzantine 1985:198).

BÖLÜM NOTLARI

(1) Gümüş patenler için bkz.Ek-3,no.1-36,45,46, kalisler için bkz.Ek-4,no.1-25,27-30,34.
(2) Kaşıklar için bkz.Ek-5.
(3) İbrikler için bkz.Ek-6.
(4) Gümüş trullalar için bkz.Ek-7.
(5) New York'daki buhurdan için bkz.Mango 1986:no.85; Washington D.C.'deki örnek için bkz.Boyd-Mango 1992:22; Antalya Müzesi'ndeki buhurdan için bkz.kat.no:49; Londra'daki buhurdan için bkz.Weitzmann 1979:no.562.
(6) İstanbul'daki yelpaze için bkz.kat.no:93; Washington D.C.'deki yelpaze için bkz. Mango 1986:150-154.
(7) Kitap kapakları için bkz.Ek-10,no.1-5.
(8) Gümüş haçlar için bkz.Ek-11,no.7-14,27,30,35-37,39.
(9) Gümüş haç kaidesi için bkz.Ek-12,no.3.
(10) Kâseler için bkz.Ek-13.
(11) Kutular için bkz.Ek-14,no.1-10,12.
(12) Suriye kökenli kutular için bkz.Ek-14,no.1,8,9.
(13) Bronz patenler için bkz.Ek-3,no.40,43; bronz kalisler için bkz.Ek-4,no.31,32,35.
(14) Bronz trullalar için bkz.Ek-7.
(15) Bronz kutu için bkz.Ek-14,no.11.
(16) Yayınlar için bkz.Bölüm I.
(17) Bronz buhurdanlar için bkz.Ek-8,no.2-113,115,117-121,124,126-128,130-132,134,136-139.
(18) Haçlar için bkz.Ek-11.
(19) Haç kaideleri için bkz.Ek-12.
(20) Bakır patenler için bkz.Ek-3,no.37-39,41,42,44; kalisler için bkz.Ek-4,no.33.
(21) Haçlar için bkz.Ek-11,no.24,27.
(22) Teknikler hakkında bilgi için bkz.Bölüm IV.C.
(23) Roma dönemi eserleri için bkz.Onurkan 1988.
(24) Roma dönemi eserleri için bkz.Buckton 1994:no.15,16; Weitzmann 1979:no.310,130.

(25) Washington D.C.'deki paten için bkz.Ross 1962:12-15; Hermitage'daki paten için bkz.Weitzmann 1979:no.482; kalis için bkz.Mango 1986:74-77; buhurdan için bkz.Mango 1986:no.85; Halberstadt'daki paten için bkz. Rice 1959:321.
(26) Buhurdanlar için bkz.Ek-8,no.25-109.
(27) Niello tekniğinin kullanıldığı Roma dönemi eserleri için bkz.Loverance 1988:res.5,7; Gonosova-Kondoleon 1994:no.2-5.
(28) Roma dönemine ait yaldızlı eserler için bkz.Buckton 1994:no.11,12; Weitzmann 1979:no.16,310
(29) Bizans dönemine ait yaldızlı eserler için bkz.Ross 1962:no.10,11; Mango 1986:no.3,17,33; Weitzmann 1979:no.546; Bouras 1979:21.
(30) Kandil zarfı ve polykandilionlar için bkz.Splendeur 1982:Br.3,4,5,21.
(31) Örnekler için bkz.Ek-8,no.2,119,134,137,138,139.
(32) Altın-mine tekniği ile yapılmış, renkli cam ve taşlarla süslenmiş kitap kapakları ve paten için bkz.Buckton 1984:149,153,154,168.
(33) Renkli taş veya camlarla süslü haçlar için bkz.Cotsonis 1994:12; Rice 1963:62.
(34) Halka kaideli küçük patenler için bkz.Ek-3,no.12,19,20,21,24,25,26,27,28,32; halka kaideli büyük patenler için bkz.Ek-3,no.1,4,5,6,7,18.
(35) Patenlerin ayrıntılı ölçüleri için bkz.Ek-3.
(36) 6-7.yüzyıl patenleri için bkz.Ek-3,no.1-36.
(37) 10-11.yüzyıl patenleri için bkz.Ek-3,no.37-46.
(38) Kalislerin boyutları için bkz.Ek-4.
(39) bkz.dn.38.
(40) Kaşık boyutları için bkz.Ek-5.
(41) Kaşıkların tarihleri için bkz.Ek-5.
(42) İbrik boyutları için bkz.Ek-6.
(43) Trulla boyutları için bkz.Ek-7.
(44) Buhurdan boyutları için bkz.Ek-8.
(45) Kapaklı buhurdanlar için bkz.Ek-8,no.2,119,134, 137,138,139.

(46) Ayrıntılı bilgi için bkz.Bölüm II.B.
(47) Küresel gövdesi dilimli buhurdanların boyutları için bkz.Ek-8,no.110-112.
(48) bkz.dn.46.
(49) Silindirik gövdeli buhurdanların boyutları için bkz.Ek-8,no.113-121.
(50) Örnekler için bkz.Ek-8,no.113-116,118,120.
(51) Benzer örnekler için bkz.Ek-8,no.122-125,128.
(65) Kare ve yedigen formlu buhurdanlar için bkz.Ek-8,no.137-139; katzi için bkz.Byzantine 1986:no.220,229, tasvir sanatındaki örnekleri için bkz.Ek-15; küre şeklindeki buhurdanların resim sanatındaki örnekleri için bkz.Galavaris 1970:res.89; Metropolitan 1983:360; der Nersessian 1993:res.608; Grabar 1976:23.
(53) Antakya hazinesine ait kitap kapakları için bkz.Ek-10,no.3-5.
(54) Altın-mine kitap kapakları için bkz.Ek-10,no.6-10.
(55) Küçük haçların boyutları için bkz.Ek-11.
(56) Büyük haçların boyutları için bkz.Ek-11.
(57) Örnekler için bkz.Ek-11,no.5,9,22.
(58) Büyük boyutlu haçların kilisedeki yeri için bkz.Weitzmann-Sevcenko 1963:390.
(59) Haç kaideleri için bkz.Ek-12.
(60) Boyut açısından benzer örnekler için bkz.Ek-3, no.40,43,44.
(61) Tasvirli ve yazıtlı bakır patenler için bkz.Ek-3, no.37-44.
(62) Boyutlar için bkz.Ek-13.
(63) Kalislerin ağız çapları için bkz.Ek-4.
(64) Kâselerin tarihlendirmeleri için bkz.Ek-13.
(65) Oval kutular için bkz.Ek-14,no.2,5,7,11.
(66) Liturjik kalislerin boyutları için bkz.Ek-4.
(67) İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki 7641 env.no.lu gümüş kalisin üzerinde aziz büstleri ve kerubimler tasvir edilmiştir. Atina'daki kalis için bkz.Byzantine 1986:198.

(68) Kiev, Ayasofyası için bkz.Weitzmann,Loerke,Kitzinger, Buchtal 1975:res.23; Demre, Aziz Nikolaos Kilisesi için bkz.Feld 1975:386; Kıbrıs, Parachorio Havariler kilisesindeki fresko için bkz.Megaw-Hawkins 1962:res.23.

(69) Rossano İncili için bkz.Weitzmann 1977:res.XV,XVI.

(70) Örnekler için bkz.Ek-8,no.5-19,22-109.

(71) Kahire, Coptic Museum'da bulunan tarağın üzerinde Lazarus'un dirilişi ve körün iyileştirilmesi sahneleri tasvir edilmiştir (Weitzmann 1979: 629).Berlin'deki kutuda Müjde, Beytüllahim'e gidiş, İsa'nın doğumu (Weitzmann 1979:497); Essen-Werden'deki kutuda Doğum, çobanlara müjde (Weitzmann 1979:499-500); New York'daki kutuda Kutsal mezar (Weitzmann 1979:580-581) tasvir edilmiştir.

(72) Milano Katedral hazinesi'ndeki kutuda Müjde, İsa'nın doğumu, Vaftiz, Kudüs'e giriş (Weitzmann 1979:452-453) Milano, Castello Sforzesco'daki kutuda Kutsal mezar (Weitzmann 1979:504); Manchester John Reynolds Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki kutuda Doğum ve Kahin kıralların tapınması (Weitzmann 1979:509-511) tavir edilmiştir.

(73) Sarkofaglar için bkz. Volbach 1961:res.37,41-43,45,176,5,46.; Kahin kıralların tapınması, ekmek ve balıkların çoğalması, Kudüs'e giriş (Adelphia Sarkofağı-c.340), İsa'nın Petrus ve Paulus'a kanunları vermesi, İsa'nın Pilatus'un önüne getirilişi, Kudüs'e giriş (J. Bassus Sarkofağı-c.359), kanamalı kadının iyileşmesi (Vatikan-4.yy ortası), Lazarus'un dirilişi (Ravenna-5.yüzyıl başı), Vaftiz (Roma-c.270), İsa'nın doğumu (Milano-4.yüzyıl sonu) gibi konular tasvir edilmiştir.

İstanbul'da Studios Manastırı Kilisesi'nde ve Edirnekapı'da bulunan levhalarda İsa'nın yaşamından Kudüs'e giriş, İsa, Petrus ve Paulus, İsa'nın körü iyileştirmesi sahneleri bulunmaktadır (Mendel 1914:no.669,672). Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonundaki 390 yılına tarihlenen bir levhada da İsa'nın körü iyileştirmesi tasvir edilmiştir (Kitzinger 1967:res.19).

(74) Havarilerin tasvir edildiği kalisler için bkz.Weitzmann 1979:no.532; Mango 1986:228,229, kitap kapakları için bkz.Mango 1986:199-205.

(75) İsa'nın kanunları verişi Vatikan'da Aziz Petrus'un mezarındaki 4. yüzyıl ortasına tarihlenen Junius Bassus sarkofağında (Volbach 1961:res.41-42); aynı yerdeki, yine 4.yüzyıl ortasına tarihlenen bir başka sarkofagda (Volbach 1961:res.44-45); Ravenna San Frescosco'daki 5.yüzyıl başına tarihlenen iki sarkofagda (Volbach 1961: res.174, 175); Ravenna Ulusal Müzesi'ndeki 5. yüzyıl başına tarihlenen sarkofagda (Volbach 1961:res.176); Ravenna Katedrali'ndeki 5.yüzyıl ortasına tarihlenen sarkofagda (Volbach 1961: res.177; ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki 6.yüzyıl başına tarihlenen Taşkasap sarkofağında (Anadolu Medeniyetleri 1983: 151,C.2) tasvir edilmiştir. Aynı konunun işlendiği, Ravenna San Apollinare in Classe'deki sarkofagda ise 12 havari tasvir edilmiştir (Milburn 1988: res.46).

(76) İznik Koimesis Kilisesinde 11.yüzyıl 2.yarısına tarihlenen narteks kubbesi pandantiflerinde incillerini yazarken tasvir edilen incil yazarları için bkz.Schmit 1927:52,lev.32-35; İstanbul kökenli, 10.yüzyıl ortalarına tarihlenen British Library'deki "Havarilerin İşleri" elyazmasındaki İncilci Lukas ve 12.yüzyıl 2.yarısına tarihlenen aynı yerdeki MS 5112 no.lu incildeki İncilci Lukas tasvirleri için bkz.Buckton 1994:no.70 ve 147; Antakya'da bulunan, 6. yy'a tarihlenen ampulla için bkz. Curcic-St.Clair 1986: 120, no.147; Efes'de bulunan 550-650 yıllarına tarihlenen ampulla için bkz.Buckton 1994: no.126.

(77) Tüm figürler için bkz. İstanbul Arkeoloji Müzelerindeki bronz haç rölikerde Meryem, 6.yüzyıl (Anadolu Medeniyetleri 1983:C.43); Berlin Staatliche Museen'de altın-mine levhada Aziz Demetrios, 11-12.yüzyıl (Wessel 1967:no.36); Venedik San Marco Kilisesinde altın-mine Pala d'Oro'da Meryem, İsa, başmelek Mikael, havariler, 12.yüzyıl başı (Wessel 1967:no.46a,c,f,l,n,o); Ravenna Başpiskoposluk Muzesi'nde fildişi Maximianus katedrasında Vaftizci Yahya ve 4 İncil

yazarı, 6.yüzyıl (Milburn 1988:248); British Museum'da fildişi Mikael diptikonu, 6.yüzyıl (Loverance 1988:24); İstanbul Hagia Sophia kilisesi mozaiklerinde başmelek Mikael, Meryem, azizler (Eyice 1984:7,13,36); İstanbul Arkeoloji Müzelerinde Mermer-fildişi levhada azize Eudokia, 10.yüzyıl (Anadolu Medeniyetleri 1983:C.59); aynı müzede mermer Meryem ikonası, 11.yüzyıl (Anadolu Medeniyetleri 1983:C.97); aynı müzede mermer Taşkasap lahdinde İsa ve havariler, 6.yüzyıl (Anadolu Medeniyetleri 1983:C.2).

(78) Haç tasvirli patenler için bkz.Mango 1986:78-86,230-235,247,248.

(79) Örnekler için bkz.Anadolu Medeniyetleri 1983:C.3,14,15.

(80) Levha ve seramiklerde balık tasviri için bkz.Anadolu Medeniyetleri 1983:C.27,75; katakomblardaki balık tasviri için bkz.Milburn 1988:res.15.

(81) Tanrının kuzusu tasvirli el sanatı örnekleri için bkz.Effenberger 1982:res.29,33.

(82) Mamimianus katedrası için bkz. Milburn 1988: res.158,159.

(83) Örnekler için bkz.Richter-Siebels 1990.

(84) Fildişi kutular için bkz.dn.71,72.

(85) Bern,Abegg-Stiftung'daki kalisler için bkz.Dodd 1973:res.IX,X.

(86) Kitap kapakları için bkz.Ek-10,no.1-5.

(87) İmparator ve konsül diptikonları için bkz.Milburn 1988:res.148,149,150; Mikael levhası için bkz.Loverance 1988:24.

(88) Buhurdan için bkz.Weitzmann 1979:no.562; Elbern 1970:res.12-14; Kutu için bkz.Bank 1978:no.8; Homs vazosu için bkz.Milburn 1988:res.169.

(89) Geometrik tasvirli kalis örnekleri için bkz.Mango 1986:135-146,188-191,251-253, buhurdan örnekleri için bkz.Crawford 1990:res.566,570; Waldbaum 1983:100; haç örnekleri için bkz.Mango 1986:87-91,235-238; Hayes 1984: 196.

(90) "Tulum" tanımlaması için bkz. Dodd 1973:41.

(91) Bugün Cleveland Museum of Art'da bulunan, 6-7.yüzyıla tarihlenen kalisler için bkz.Mango 1986:no.58-59; Kumluca buhurdanı için bkz.kat.no:49.

(92) Wulff eserin üzerindeki sahneleri sırasıyla; Müjde, Meryem'le Elizabeth'in buluşması, Doğum, Çarmıha gerilis ve Kutsal mezar olarak vermektedir. Vaftiz sahnesinden bahsetmez (1909:203). Richter-Siebels ise "Doğum" dan sonra "Vaftiz" sahnesinin olduğunu belirtir (1990:278).

(93) Bu tip buhurdanların kökeninin Filistin-Suriye olduğunu kabul eden araştırmacılar için bkz. Dalton 1911: 622; Jerphanion 1939:312; Gonosova 1994:274-277; Hamilton 1974:65; Effenberger-Severin 1992:201-203.

(94) Bkz. Kâse-Ara değerlendirme.

(95) Röliker haç için bkz.Metallkunst 1982:160,res.3; Curcic-St.Clair 1986:85,no.71,87,no.75; patenler için bkz.Sevrugian 1992:res.5,6.

(96) Üslup açısından benzer örnekler için bkz. "Değerlendirme-Üslup", Sevrugian 1982:res.7, ayrıca bkz.dn.95.

(97) Haç tipinin benzerleri; 964-965 tarihli Limburg Stavrotek'inin arka yüzü (Rice 1959:res.126); 10-11.yüzyıla ait bir stavroteğin arka yüzü (Buckton 1984:150,no.13); Spitzing 1989:200.

(98) Bronz trullalar için bkz.Ek-7.

(99) Tasvir sanatındaki ilk örnekler için bkz. Vatikan Gr.1613 no.lu II. Basileios Menologya'sında Ioannes Chrysostomos'un röliklerinin taşınması sahnesi (Ebersolt 1923:res.5; Epstein 1986:res.129.

(100) Benzer örnekler için bkz.Ek-8,no.11,17.

(101) Tarihlendirme ve köken için bkz. Dalton 1911:622; Jerphanion 1939:312; Mercklin 1940:62-63; Elbern 1970:14; Hamilton 1974:53,65; Effenberger-Severin 1992:201; Gonosova-Kondoleon 1994:274-277.

(102) Tarihlendirme için bkz. Stepanian-Tchakmaktchian 1971:29; Donabedian-Thierry 1987:no.528; Effenberger-Severin 1992:203.

(103) Benzer örnekler için bkz. Değerlendirme-Üslup. Rabula İncili, Kutsal Mezar sahnesi için bkz. Grabar 1968:res.230.
(104) Bkz.Curcic-St.Clair 1986:84,no.69;86,no.73; Buckton 1994:no.143.
(105) Stavrotek için bkz.Wessel 1967:no.7.
(106) Küresel dilimli gövdeli buhurdan tasvirleri için bkz. Hamann MacLean-Hallensleben 1963:res.8 (11.yüzyıl); Boyd 1974:res.12 (12.yüzyıl 1.yarısı); Manafis 1990:res.56 (13.yüzyıl başı); Hamann MacLean-Hallensleben 1968: res.230,259,290 (14.yüzyıl başı); Manafis 1990:res.83 (16.yüzyıl).
(107) Dilimli gövdeli trulla için bkz.Bank 1978:no.10; lamba için bkz.Stuma patenında kiboriumda asılı olan lamba (kat.no:1).
(108) Tasvir sanatındaki örnek için bkz. Grabar 1976:acathiste strophe 24.
(109) Örnekler için bkz.Ek-8,no.113-121.
(110) Sardis kazılarında bulunan benzer örnekler için bkz. Waldbaum 1983:99-100; Crawford 1990:62.
(111) Benzer örnek için bkz.Fitzgerald 1939:11.
(112) Royal Ontario Museum'daki buhurdan için bkz.Hayes 1984:120-121.
(113)Royal Ontario Museum'daki 8 ayaklı buhurdan için bkz. Hayes 1984:120-121.
(114) Örnekler için bkz.Ek-8,no.133,135.
(115) Buhurdanın asılı olduğu haçın benzeri için bkz. Buckton 1994:108.
(116) Örnekler için bkz.Ek-8,no.122-135.
(117) Sardis buluntuları için bkz.Waldbaum 1983:99; Crawford 1990:64; İzmir'deki buhurdan için bkz.Wulff 1909:206.
(118) Benzer örnekler için bkz.Ross 1962:no.48,49; Bloch 1983:kat.35; Wulff 1909:no.983.
(119) Benzer örnekler için bkz. Wulff 1909:lev.XLVIII/ 1009; Banck 1966:no.17.
(120)Benzer örnekler için bkz. Splendour 1982:160, no.3;161,no.4.

(121) Benzer örnekler için bkz. Splendour 1982:162,no.5; Buckton 1994:104.

(122) Benzer örnekler için bkz.Buckton 1994:no.117,118.

(123) Tasvir sanatında çok kollu tepelik örnekleri için bkz.Lazarev 1967:res.99 (9.yüzyıl sonu); Ebersolt 1923: res.24 (10.yüzyıl); Kitzinger 1990: res.19 (c.1315); Hamann MacLean-Hallensleben 1963:res.259,lev.14B (14.yüzyıl). Çan tipi tepelik örnekleri için bkz.Jerphanion 1925: lev.60/3 (11.yüzyıl 1.yarısı); Lazarev 1967:res.142 (11.yüzyıl); Boyd 1974: res.12 (12.yüzyıl 1.yarısı); Manafis 1990:res.56 (13.yüzyıl başı); Hamann Maclean-Hallensleben 1963:res.154 (13.yüzyıl), res.230,333,lev.14B (14.yüzyıl).

(124) Hazinedeki diğer eserler için bkz.Boyd-Mango 1992.

(125)Tarihlendirme için bkz.Fıratlı 1969:180; Anadolu Medeniyetleri 1983:171; Mango 1986:249; Dodd 1987:166.

(126) Benzer örnek için bkz.Wulff 1909:lev.XLIV,no.944

(127)Röliker ler için bkz.Wulff 1909:lev.XLV,no.923,925, 926,927,928,930; Bakır patenler için bkz.Sevrugian 1992:res.1,3,5,6.

(128) Röliker haçlardaki üslup benzerleri için bkz.Barany-Oberschall 1953:res.61,62,65,66.

(129) Küresel kaideler için bkz.Ek-12,no.1,2,3,4,6.

(130) Kilise biçiminde kaideler için bkz.Ek-12,no.5,7-11.

(131) M.Fritz, eseri hocam Prof.Dr.Yıldız Ötüken'in kendisiyle yaptığı görüşmede tarihlendirmiştir. Hocama ve M.Fritz'e teşekkür ederim.

(132) Benzer örnek için bkz.Dodd 1973:res.26,41 a,b; Weitzmann 1979:no.571.

VII.SONUÇ

"Bizans Maden Sanatında Liturjik Eserler" konulu çalışmamız, bugüne kadar pek çok yayında incelenen kilise hazinelerini ve liturjik eşyaları, Türkiye müzelerinden tesbit ettiğimiz, büyük kısmı daha önce yayınlanmamış eserler ile birlikte inceleme ve değerlendirme fırsatını yaratmıştır. Bu karşılaştırmaların sonunda liturjik eserlerin malzeme, teknik, form ve süsleme gibi farklı açılardan ele alındığında ortak özellikleri oduğunu, yüzyıllar içinde ekonomi veya sanat anlayışı nedeniyle değişimlere uğradığını gördük.

Bizans Ortodoks kilisesinin ana liturjisi olan Ökaristi'de kullanılan maden eşyalar; paten, kalis, kaşık, ibrik, trulla, buhurdan, yelpaze, kitap kapağı, haç ve haç kaideleridir. Bu türler, form açısından kendi içinde alt gruplara ayrılır. Eserler ve alt grupları gösterdikleri çeşitlilik ile dikkati çeker.

Liturjik eserlerde, özellikle erken dönemde gümüş kullanılmıştır. Farklı işlevi olan birçok eserden oluşan kilise hazinelerinde malzeme olarak gümüşün tercih edildiği, 7.yüzyıldan sonra ise ekonomik nedenler ile gümüş kullanımının azalmaya başladığı görülür. Orta Bizans döneminde az sayıda liturjik eserde karşımıza çıkar.

Bronz, haç ve buhurdan gibi eserlerde erken dönemden itibaren kullanılmıştır, paten ve kalislerde ise bronz ve bakırın kullanılması 10-11.yüzyıllara rastlar. Bazı örneklerde, değerli maden görünümü vermek için bakırın üzerinin kalaylandığı da görülür.

Gümüş eserlerin yapımında genelinde dövme ve tornada çekme, bronz eserlerde daha çok döküm tekniği

kullanılmıştır. Bu tercihler malzemenin niteliği ile ilgilidir. Doğal olarak yumuşak ve kolay işlenebilir madenler olan gümüş ve bakır dövme, eridiği zaman kabarcık yapmayan, sağlam bir malzeme olan bronz ise döküm tekniği ile şekillendirilmiştir. Malzemenin yanında eserin formunun da teknikteki tercihi belirlediği örnekler vardır. Örneğin tüm gümüş kaşıklar döküm tekniği ile yapılmıştır.

Süsleme teknikleri, kabartma, kalıpla kabartma, kazıma, niello, yaldız, delik işi, renkli taşlarla süslemedir. Arkadan çekiçleme yöntemi ile elde edilen kabartma tekniğinin, yine malzemenin elverişli olması nedeniyle gümüş eserlerde, dökümle elde edilen kabartma tekniğinin ise bronz eserlerde kullanıldığını görüyoruz. Her iki kabartma tekniği hem gümüş hem bronz eserlerde figürlü süslemelerde kullanılmıştır. Kalıpla kabartma tekniği ise birbirini takip eden eş motiflerin yapımında tercih edilmiştir.

Kazıma tekniği erken dönemden itibaren görülür, ancak orta dönemde, sanatta kalitenin, malzeme ve süsleme gibi çeşitli açılardan düşmesi ile, bir dönem özelliği olarak karşımıza çıkar. Erken dönemde genellikle haç gibi sembolik motiflerde, içiçe daire motiflerinde ve paralel çizgilerde kullanılan kazıma tekniği orta dönemde paten, kalis, haç gibi eserlerin süslemelerinde görülür.

Niello ve yaldız erken döneme özgüdür. Malzeme ile kontrast oluşturan niello, kazıma tekniği ile yapılan yazıtları vurgulamak, yaldız da esere altın görünümü vermek için kullanılmıştır. 7.yüzyıldan sonra gümüş eserlerin azalması ile birlikte niello tekniğinin kullanımı da azalır. Ancak, İslam sanatının etkisi ile 10.yüzyılda mine tekniğine alternatif bir teknik olarak tekrar kullanılmaya başlar.

Delikişi tekniği liturjik eserlerde nadiren kapaklı buhurdanlarda, daha çok işlevsel amaçla karşımıza çıkar.

Renkli taşlarla süsleme tekniği ise orta Bizans dönemine ait haçlarda görülür.

Süslemelerde, dini amaçlı tüm el sanatı ürünlerinde olduğu gibi başta İsa'nın yaşamından alınan sahneler olmak üzere, İsa, Meryem, havariler, azizler gibi kutsal figürler, ve sembolik motifler çoğunluktadır. Bitkisel ve geometrik motifler daha çok sahneleri ya da figürleri sınırlamak veya birbirinden ayırmak için kullanılmıştır.

Süslemelerde kısmen işlevle ilişkili konu veya motiflerin seçildiğini görüyoruz. Çünkü, Ökaristi ayininin her safhası İsa'nın doğumu, bedenini ve kanını sunması, çektikleri, ölümü gibi yaşamındaki önemli olayları sembolize eder. Dolayısıyla, İsa'nın bedenini sembolize eden ekmeğin konduğu patende "Havari komünyonu" sahnesi veya ölümünü sembolize eden haç motifi, duaların Tanrı'ya ulaşmasını sembolize eden, ökaristinin yanısıra ölüm törenlerinde de kullanılan buhurdanlarda İsa'nın çektikleri gibi konuların tasvir edilmesi işlev-sanat ilişkisini göstermektedir.

Liturjik işlevli eserlerde yazıtlar da önem taşır. Bani veya bağışlandığı kilisenin adını öğrendiğimiz ithaf ve adak yazıtları erken dönem eserlerine özgüdür. Orta Bizans döneminde, gerek bronz ve bakır gerek altın-mine tekniği ile yapılan paten ve kalislerde liturjik, yani ayin sırasında söylenen İncil kaynaklı cümlelerin tercih edildiği görülmektedir.

Katalogda tanıttığımız eserlerin Türkiye dışındaki müzelerde gerek malzeme, teknik, form ve boyut, gerek süsleme ve üslup açısından çok sayıda benzer örneği vardır. Bunlar içinde, boyutları ve işçiliklerindeki kalite ve çok çeşitli işlevli eserleri içermesi açısından ünik kalan grup, Antalya Müzesi, Washigton D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu ve özel koleksiyonlara dağılmış olan Kumluca hazinesidir.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki, İncil yazarlarının tasvir edildiği kalis, malzeme, tasvir edilen figürler ve üslup açısından tanıdığımız örneklerden farklıdır ve muhtemelen bir taşra atölyesinde yapılmıştır.

Katalogda tanıttığımız bazı eserlerin, özellikle bronz eserlerin tıpkı benzerini bulamadık. Bunun nedeni Bizans maden sanatı araştırmalarının çoğunlukla gümüş kilise hazineleri hakkında olmasıdır. Bronz eserler hakkında bilgilerimiz az sayıdaki müze ve sergi kataloğu ile sınırlı kalmakta, bu araştırmalarda ise daha çok tasvirli eserler tanıtılmaktadır.

Müze çalışmalarımız sırasında karşılaştığımız bir diğer sorun, eserlerin büyük çoğunluğunun buluntu yerinin belli olmayıp satın alma yolu ile müzelere gelmesidir. Bu nedenle eserlerin, özellikle süslemesiz olanların tarihlendirilmesinde bir ölçüde Türkiye dışındaki müzelerde bulunan yayınlı eserler esas alınmıştır.

Gerek Türkiye müzelerinde gerek Türkiye dışındaki müzelerde tesbit ettiğimiz eserlerde paten, kalis, kaşık, buhurdan ve haçların çok sayıda örneği günümüze gelebilmiştir. Bunun yanında kitap kapağı, yelpaze ve işlevi kesin olarak belirlenemeyen kâse ve kutuların örnekleri daha azdır.

Sonsöz olarak belirtilmesi gereken nokta, madeni liturjik eserlerde kullanılan malzeme ve tekniklerin sadece liturjik eserlere özgü olmadığı, diğer tüm eser türlerinde kullanıldığıdır. Liturjik eserleri farklı kılan işlevleri nedeniyle taşıdıkları önem, dini içerikli süslemeleri ve yazıtları, taşrada üretilen bazı istisnalar dışında işçiliklerindeki özen ve kalitedir.

Bu çalışma sırasında Türkiye müzelerinin Bizans dönemine ait bronz eserler açısından ne kadar zengin olduğu görülmüştür. Gümüş eserlerin daha az olmasının nedeni gerek Ortaçağ'da gerek yüzyılımızda başkent İstanbul'un ve Anadolu'nun yağmalanmasıdır. Ancak, müzelerde mevcut olan az sayıdaki gümüş ve yoğun bronz eser Anadolu'nun Bizans dönemi maden sanatı açısından önemini göstermeye yeterlidir. Daha çok dine dayalı bir sanat üretiminin sözkonusu olduğu Bizans imparatorluğunda kiliselerde ayin sırasında veya diğer zamanlarda kullanılan eşyalara verilen önem kullanılan malzemeden, süslemelerden, işçilik ve kaliteden anlaşılmaktadır.Bu eserlerin yayınlanarak bilim dünyasına tanıtılması gerekliliği de gözardı edilemez.

KAYNAKÇA

ACHEIMASTOU-POTAMIANOU, Myrtali

1980 *From Byzantium to El Greco. Greek Frescoes and Icons.* Royal Academy of Arts, London 27 th March-21 st June 1987. London.

AGNELLO, Giuseppe

1962 *Le Arti Figurative Nelle Sicilia Bizantina.* Palermo.

AKURGAL,E., C. MANGO ve R. ETTINGHAUSEN

1966 *Treasures from Turkey.* Geneva.

AKYÜREK, Engin

1996 *Bizans'ta Sanat ve Ritüel.* İstanbul.

ANADOLU MEDENİYETLERİ

1983 *Anadolu Medeniyetleri II, Yunan, Roma, Bizans, Avrupa Konseyi 18. Avrupa Sanat Sergisi, Aya İrini İstanbul 22 Mayıs-30 Ekim 1983.* İstanbul.

ATASOY, Sümer

1982 "Bizans ve Osmanlı Devrinde Madenler." *Sanat Tarihi Yıllığı,* 11:31-36.

ATCHLEY, E.G.Cutbert

1909 *A History of the Use of Incense in Divine worship.* London.

BALDWIN,B., A.KAZHDAN ve R.S.NELSON

1991 "John Chrysostom." *The Oxford Dictionary of Byzantium,* 2:1057-1058.

BALDWIN,B., A.KAZHDAN ve N.P.SEVCENKO
1991 "Basil the Great." *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 1:269-270.

BALTIMORE
1947 *Baltimore, Walters Art Gallery,Early Christian and Byzantine Art, an exhibition held at the Baltimore Museum of Art, April 25-June 22 1947*, Baltimore.

BANK, Alice
1966 *Byzantine Art in Collections of the USSR*, Leningrad-Moscow.

1978 *Spätantike und frühbyzantinische silbergefäße aus der Staatlichen Ermitage Leningrad*. Berlin.

BARAMKI, D.C.
1934 "A Nestorian Hermitage Between Jericho and the Jordan." *The Quarterly of the Department of Antiquities in Palastine*, IV:81-86.

BARANY-OBERSCHALL, Magda von
1953 "Byzantinische Pektoralkreuze aus Ungarischen Funden." *Forschungen zur Kunstgeschichte und Christlichen Archaologie*, 207-245. Baden-Baden.

BARATTE, François
1992 "Vaisselle d'argent, souvenirs littéraires et manières de table. L'exemple des cuillers de Lampsaque." *Cahiers Archaeologiques*, 40:5-20.

BELLİ, Oktay

1992 "Eskiçağ ve Ortaçağ'da Doğu Anadolu Bölgesinde Bulunan Önemli Bronz Atölyeleri." *Semavi Eyice Armağanı*, 79-85. İstanbul.

BELLİ, O. ve İ.G.KAYAOĞLU

1993 *Anadolu'da Türk Bakırcılık Sanatının Gelişimi. Bakır Yatakları, Üretimi ve Atölyeleri.* İstanbul.

BERTELLI, Carlo (ed.)

1988 *Mosaics*. New York.

BERTI, Fede

1989 "Les Travaux de la Mission Archeologique Italienne a Iasos en 1987." *X.Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1-10. Ankara.

BISHOP KALLISTOS OF DIOKLEA,

1990 "The Meaning of the Divine Liturgy for the Byzantine Worshipper." *Church and People in Byzantium. Society for the Promotion of Byzantine Studies Twentieth Spring Symposium of Byzantine Studies*. Manchester 1986 (ed.R.Morris), Birmingham,7-28.

BLOCH, Peter

1983 *Ex aere solido Bronzen von der Antike bis zur Gegenwart. Ei Ausstellung der Stiftung Preussischer Kulturbesitz Berlin aus den Bestaenden ihrer Staatlichen Museen*, Berlin.

BOURAS, Laskarina

1979 *The Cross of Adrianople. A Silver Processional Cross of the Middle Byzantine Period*. Athens.

BOYD, Susan

1974 "The Church of the Panagia Amasgou, Monagri, Cyprus, and its Wallpaintings." *Dumbarton Oaks Papers*, 28:277-328.

1979 "The Sion Treasure: Status Report." *5 th Annual Studies Conference. Abstracts of Papers*, 6-8, Washington D.C.

1988 "A Bishop's Gift: Openwork Lamps from the Sion Treasure." *Argenterie Romaine et Byzantine. Actes de la Table Ronde, Paris 11-13 Octobre*, 191-209, Paris.

1990 "Silver Revetments in the Sion Treasure." *16 th Annual Byzantine Studies Conference. Abstracts of Papers*, 63-64, Baltimore.

BOYD, S. ve M. MANGO

1992 *Ecclesiastical Silver Plate in Sixth-Century Byzantium*. Papers of the symposium held May 16-18, 1986, at the Walters Art Gallery, Baltimore, and Dumbarton Oaks, Washington, D.C.

BRENK, Beat

1977 *Spätantike und FrühesChristentum*. Berlin.

BRIGHTMAN, F.E.

1896 *Liturgies. Eastern and Western*, 2 vol. Oxford.

BROCKHAUS, Heinrich

1924 *Die Kunst in den Athos-Klöstern*. Leipzig.

BROUSKARI, Maria

1985 *The Paul and Alexandra Canellopoulos Museum*. Athens.

BRYER, Anthony-D. WINFIELD
1985 *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontus*. Washington D.C.

BUCKTON, David (ed.)
1984 *The Treasury of San Marco*. Venice.

1994 *Byzantium. Treasures of Byzantine Art and Culture from British Collections*. London.

BUDDE, Ludwig
1958 *Göreme:Höhlenkirchen in Kappadokien*. Düsseldorf.

BUSCHHAUSEN, Helmut
1962-63 "Frühchristliches Silberreliquiar aus Isaurien." *Jahrbuch der Österreicshischen Byzantinischen Gesellschaft*, 11-12:137-168.

BYZANTINE 1964
1964 *Byzantine Art. 9 th Exhibition of the Council of Europe*. Athens.

BYZANTINE 1986
1986 *Byzantine and Post Byzantine Art*. Catalogue exposition, Athenes.

COMSTOCK, M. ve C. VERMEULE
1971 *Greek,Etruscan and Roman Bronzes in the Museum of Fine Arts Boston*. Massachusetts.

CONGDON, Eleanor A.
1996 "Imperial Commemoration and Ritual in the Typikon of the Monastery of Christ Pantokrator." *Revue des Etudés Byzantines*, 54:161-199.

COTSONİS, John A.
1994 *Byzantine Figural Processional Crosses.* Dumbarton Oaks Byzantin Collection Publications, No.10. Washington D.C.

CRAWFORD, J.S.
1990 *The Byzantine Shops at Sardis.* Massachusetts.

CURCIC, S. ve A. St.CLAIR
1986 *Byzantium at Princeton.* Princeton.

CUTLER, Anthony
1991 "Niello." *The Oxford Dictionary of Byzantium,* 2:1472.

DALE, Thomas E.A.
1994 "Inventing a Sacred Past: Pictorial Narratives of St. Mark the Evangelist in Aquileia and Venice, ca. 1000-1300." *Dumbarton Oaks Papers,* 48: 53-104

DALTON, Ormonde M.
1900 "A Byzantine Silver Treasure from the District of Kerynia, Cyprus, now preserved in the British Museum." *Archaeologia,* 57:159-174.

1901 *Catalogue of Early Christian Antiquities in the British Museum.* London.

1906 "A Second Silver Treasure from Cyprus." *Archaeologia,* 60:1-24.

1911 *Byzantine Art and Archaeology.* Oxford.

DER NERSESSIAN, Sirarpie

1962 "The Illustrations of the Homilies of Gregory of Nazianzus Paris Gr.510." *Dumbarton Oaks Papers*, 16:195-228.

1993 *Miniature Painting in the Armenian Kingdom of Cilicia from the Twelfth to the Fourteenth Century*. Washington D.C.

DIX, Gregory

1945 *The Shape of the Liturgy*. London.

DODD, Erica Cruikshank

1961 *Byzantine Silver Stamps*. D.O. Studies VII, Washington D.C.

1968 "Byzantine Silver Stamps:Supplement II. More Treasure from Syria." *Dumbarton Oaks Papers*, 22:141-149.

1973 *Byzantine Silver Treasures*. Abegg-Stiftung Bern.

1980 "The Sion Treasure: Problems of Dating and Provenance". *6 th Annual Byzantine Studies Conference. Abstracts of Papers*. 3-4. Oberlin.

1987 "Three Early Byzantine Silver Crosses". *Dumbarton Oaks Papers*, 41, 165-179.

DODWELL, C.R.

1961 *Theophilus. The Various Arts*. London.

DONABÉDIAN, P. ve J.M. THIERRY

1987 *Les Arts Arméniens*. Paris.

DOWNEY, Glanville

1951 "The Inscription on A Silver Chalice from Syria in The Metropolitan Museum of Art." *American Journal of Archaeology*, 55:349-353.

1954 "A Processional Cross." *The Metropolitan Museum of Art*, 12/9:276-280.

DUFRENNE, Suzy

1966 *L'Illustration des Psautiers Grecs du Moyen Age, Pantokrator 61, Paris Gr.20, British Museum 40731.* Paris.

DURIC, Vojislav J.

1976 *Byzantinische Fresken in Jugoslawien*. München.

EBERSOLT, Jean

1911 "Le Tresor de Stuma au Musee de Constantinople." *Revue Archeologique*, 4/17, 407-419.

1923 *Les Arts Somptuaires de Byzance*. Paris.

EFFENBERGER, Arne

1982 *Metallkunst von der Spätantike bis zum ausgehenden Mittelalter*. Berlin.

EFFENBERGER, A. ve H.G. SEVERİN

1992 *Das Museum für Spaetantike und Byzantinische Kunst*. Berlin.

EISEN, Gustavus A.

1923 *The Great Chalice of Antioch*. New York.

ELBERN, Victor H.
1970 "Neuerworbene Bronzebildwerke in der Frühchristlich-Byzantinischen Sammlung." *Berliner Museen*, 20/1, 2-16.

1993 "Liturgische Geräte." *Reallexikon zur Byzantinische Kunst*, Bd.V:721-741.

ENCYCLOPEDIA
1990 *Encyclopedia of Early Cristianity*. (ed.E.Ferguson). Chicago.

EPSTEIN, Ann W.
1986 *Tokalı Kilise: Tenth Century Metropolitan Art in Byzantine Cappadocia*. Washington.

ERGİNSOY, Ülker
1978 *İslam Maden Sanatının Gelişmesi*. İstanbul.

EYİCE, Semavi
1982 "Türkiye'de Bizans Sanatı." *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, 3:514-564.

1984 *Ayasofya 2*. İstanbul.

FELD, Otto
1975 "Die Innenausstattung der Nikolaoskirche in Myra", (ed.J.Borchardt, *Myra*). Berlin.

FERGUSON, George
1959 *Signs and Symbols in Christian Art*. Oxford.

FIRATLI, Nezih
1955 *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Seçme Bizans Eserleri Rehberi*. İstanbul.

1965 "Un trésor du VI e siecle a Kumluca en Lycie." *Akten des VII. Internationalen Kongresses für Christliche Archaeologie*, Trier 5-11 September 1965 (Vatican City, 1969), 524-525.

1969 "Müzemize Yeni Giren Eserlerden Birkaçı." *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı*, 15-16: 180-190.

1970 "Uşak-Selçikler Kazısı ve Çevre Araştırmaları 1966-1970." Türk Arkeoloji Dergisi, 19/2:109-160.

FITZGERALD, G.M.

1931 *Beth-Shan Excavation 1921-23. The Arab and Byzantine Levels.* Philadelphia.

1939 *A Sixth Century Monastery at Beth-Shan.* Philadelphia.

FRENCH, R.M.

1964 *The Eastern Orthodox Church.* London.

FRUHCHRISTLICHE 1964

1964 *Frühchristliche und Koptische Kunst. Austellung in der Akademie der Bildenden Künste, Wien 11 März bis Mai 1964,* Wien.

GALAVARIS, George

1970 *Bread and the Liturgy. The Symolism of Early Christian and Byzantine Stamps.* London.

1994 "The Cross In the Book of Ceremonies by Constantine Porphyrogenitus." *ΘΥΜΙΑΜΑ (Laskarina Bouras'a Armağan)*, 95-99. Athens.

GAUTIER, P.(terc.)
1974 "Le typicon du Christ sauveur Pantocrator." *Revue des Etudes Byzantines*, 32: 1-145.

GEOFFROY DE VILLEHARDOUIN
1969 *La Conquête de Constantinople*. Paris, Garnier-Flammarion.

GONOSOVA, A. ve C. KONDOLEON (ed.)
1994 *Art of Late Rome and Byzantium in the Virginia Museum of Fine Arts*. Richmond.

GOUGH, Michael
1958 "A Fifth Century Silver Reliquiary from Isauria." *Byzantinoslavica*, 19:244-250.

1965 "A Thurible from Dağ Pazarı." *Anadolu Araştırmaları*, II:231-235.

1973 *The Origins of Christian Art*. London.

GRABAR, Andre
1953 *Les Grands Siecles de la Peinture. La Peinture Byzantine*. Geneve.

1968 *Christian Iconography, A Study of its Origins*. Princeton.

1976 "Une Source d'Inspiration de L'Iconographie Byzantine Tardive:Les ceremonies du Culte de la Vierge." *Cahiers Archaologiques*, 25:143-162.

HAMANN-MACLEAN, R. ve H. HALLENSLEBEN
1963 *Die Monumentalmalerei in Srbien und Makedonien vom 11. bis zum frühen 14. Jahrhundert*. Wilhelm Schmitz Verlag, Gieben.

HAMILTON, R.W.
1974 "Thuribles: Ancient or Modern ?" *Iraq*, 36:53-65.

HARRISON, R.M.
1963 "Churches and Chapels of Central Lycia." *Anatolian Studies*, 13:118-151.

HAUSER, Stefan R.
1992 *Spaetantike und frühbyzantinische Silberlöffel. Bemerkungen zur Produktion von Luxusgütern im fünften (5.) bis siebten (7.) Jahrhundert*. Münster.

HAYES, John W.
1984 *Greek, Roman and Related Metalware in the Royal Ontario Museum*. Toronto.

1992 *Excavation at Saraçhane in İstanbul, II:Pottery*. Princeton.

IKONEN
1970 *Ikonen-Museum, Kunst der Stadt*. Recklinghausen.

JERPHANION, G. de
1939 "Un Nouvel Encensoir Syrien et la Série des Objets Similaires." *Melanges Syriens. Offerts a Monsieur René Dussaud, Tome Premier*. Paris.

1925-45 *Les Eglises Rupestres de Cappadoce*. Paris.

KALAVREZOU, Ioli
1991a "Ceremony." *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 1:400-402.

1991b "Coronation." *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 1:533-534.

KALAVREZOU, I., N.TRAHOULIA ve S.SABAR,
1993 "Critique of the Emperor in the Vatican Psalter gr. 752." *Dumbarton Oaks Papers*, 47:195-219.

KARPOZILOS, A., A.KAZHDAN ve A.CUTLER
1991 "Birth." *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 1:290-291.

KARWIESE, Stefan
1989 *Die Marienkirche in Ephesos. Erster vorläufiger Grabungsbericht 1984-1986*. Wien.

KAYAOĞLU, Gündağ İ.
1992 *Tombak*. İstanbul.

KAZHDAN, Alexander
1991a "Factories, Imperial." *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 2:774-775.

1991b "Menas (patriarch)." *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 2:1339-1340.

KAZHDAN, A. ve N.P.SEVCENKO
1991a "Menas (legendary saint)." *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 2:1339.

1991b "Martyr." *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 2:1308.

KILIÇBAY, Mehmet Ali
1985 "İstanbul'un Latinler Tarafından Zabtı (1204)." *Tarih-Toplum Dergisi*, 18:391-396.

KITZINGER, Ernst

1967 *Handbook of the Byzantine Collection, Dumbarton Oaks, Washington D.C., New York.*

1974 "A Pair of Silver Book Covers in the Sion Treasure". *Gatherings in Honor of Dorothy E. Miner, 3-17.* Baltimore.

1990 *The Mosaics of St.Mary's of the Admiral in Palermo.* Washington D.C.

KLAUSER, Theodore

1974 *Gesammelte Arbeiten zur Liturgiegeschichte Kirchen-geschichte und Christlichen Archaeologie.* Münster Westfalen.

KYRIAKAKIS, James

1974 "Byzantine Burial Customs: Care of the Deceased from death to Prothesis." *The Greek Orthodox Theological Review, 19:37-72.*

LAZAREV, Viktor

1967 *Storia della Pittura Bizantina.* Torino.

LOVERANCE, Rowena

1988 *Byzantium.* London.

LOWDEN, John

1990 "Luxury and Liturgy:the function of books.", *Church and People in Byzantium. Society for the Promotion of Byzantine Studies Twentieth Spring Symposium of Byzantine Studies.* Manchester 1986 (ed.R.Morris), Birmingham, 263-280.

MAGUIRE, E., D.-H.MAGUIRE ve M.J.DUNCAN FLOWERS
1989 *Art and Holy Powers in the Early Christian House*. Illinois.

MALAY, Hasan
1994 *Greek and Latin Inscriptions in the Manisa Museum*. Wien.

MANAFIS, Konstantinos A. (ed.)
1990 *Sinai. Treasures of the Monastery of Saint Catherine*. Athens.

MANGO, Cyril
1972 *Sources and Documents. The Art of the Byzantine Empire 312-1453*. Toronto.

MANGO, Marlia Mundell
1986 *Silver from Early Byzantium. The Kaper Koraon and Related Treasures Walters Art Gallery*. Baltimore, Maryland.

1988 "The Origins of the Syrian Ecclesiastical Silver Treasures of the Sixth-Seventh Centuries." *Argenterie Romaine et Byzantine*, 163-184. Paris.

1990 "The Uses of Liturgical Silver, 4 th-7 th Centuries." *Church and People in Byzantium. Society for the Promotion of Byzantine Studies Twentieth Spring Symposium of Byzantine Studies*. Manchester 1986 (ed.R.Morris), Birmingham, 245-261.

1991a "Sion Treasure". *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 3:1905-1906, New York.

1991b "Silver Stamps." *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 3:1899.

1991c "Spoon." *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 3:1939.

1991d "Cherniboxeston." *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 1:418.

1991e "Rhipidion." *The Oxford Dictionary of Byzantium, 3:1790-1791.*

1994 "The Significance of Byzantine Tinned Objects". *ΘΥΜΙΑΜΑ (Laskarina Bouras'a Armağan)*, 221-227. Athens.

MANGO, M.M. ve L.BOURAS

1991a "Bronze." *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 1:326-327.

1991b "Chalice." *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 1:405.

1991c "Book Cover." *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 1:305-306.

MANGO, M.M., L.BOURAS ve A.CUTLER

1991 "Silver." *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 3:1898-1899.

MARYON, Herbert

1971 *Metalwork and Enameling*. New York.

MATTHEWS, Thomas F.

1962 "An Early Roman Chancel Arrangement and Its Liturgical functions." *Rivista di Archeologia Christiana*, 38:73-95.

1971 *The Early Churches of Constantinople. Architecture and Liturgy*. Pennslyvania.

1982 " 'Private' Liturgy in Byzantine Architecture: Toward a Re-appraisal." *Cahiers Archéologiques*, 30:125-138.

MAZAKARINI, Leopold K.

1985 *Die Attribute der Heiligen, Die Symbole in der mittelalterlichen Kunst*. Wien.

McCORMICK, Michael

1991a "De Ceremoniis." *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 1:595-597.

1991b "Liber Pontificalis." *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 2:1223-1224.

MEGAW, A.H.S. ve E.J.W. HAWKINS

1962 "The Church of the Holy Apostles at Perachorio, Cyprus, and its Frescoes." *Dumbarton Oaks Papers*, 16: 277-348.

MENDEL, Gustav

1914 *Musées Imperiaux Ottomans, Catalogue des Sculptures Grecques, Romaines et Byzantines*, 3 vols., Constantinople.

MERCKLIN, E. von
1940 "Aus der Antikenabteilung im Hamburgischen Museum für Kunst und Gewerbe". *Jahrbuch des Deutschen Archaeologischen Instituts mit dem Beiblatt Archaeologischer Anzeiger*, 55, 1-74.

MERİÇBOYU, Yıldız
1989 "İstanbul Arkeoloji Müzelerindeki İki Gümüş Bizans Kasesi İle İlgili Yeni Bulgular". *Festschrift für Jale İnan*, 369-371. İstanbul.

METROPOLITAN
1983 *The Metropolitan Museum of Art Guide*. New York.

MILBURN, Robert
1988 *Early Christian Art and Architecture*. Berkeley.

OIKONOMIDES, Nicolas
1980-81 "St.George of Mangana, Maria Skleraina, and the "Malyj Sion" of Novgorod." *Dumbarton Oaks Papers*, 34-35:239-245.

ONURKAN, Somay
1988 *Doğu Trakya Tümülüsleri Maden Eserleri*. Ankara.

ÖNEY, Gönül
1989 *Beylikler Devri Sanatı XIV-XV.Yüzyıl (1300-1453)*. Ankara.

ÖTÜKEN, Yıldız
1987 *Göreme*. Ankara.

1990 *Ihlara Vadisi*. Ankara.

ÖZGEN, E. ve İ.ÖZGEN
1988 *Antalya Museum.* Ankara.

PAINTER, K.S.
1977 *The Water Newton Early Christian Silver.* London.

PAPADOPOULOS, Karoline
1966 *Die Wandmalereien des XI. Jahrhunderts in der Kirche ΠΑΝΑΓΙΑ ΤΩΝ ΧΑΛΚΕΩΝ In Thessaloniki.* Köln.

PARKER, Elizabeth C.
1987 "Recent Acquisitions of Medieval Art by American Museums." *Gesta,* 26/1:79-80.

PARMAN, Ebru
1993 "Bizans Sanatında Tavus Kuşu İkonografisi." *Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar. Güner İnal'a Armağan*: 387-412.

PELEKANIDIS, S.M.-P.C. CHRISTOU-Ch. TSIOUMIS-S.N. KADAS,
1973 *The Treasures of Mount Athos. Illuminated Manuscripts. Vol.I: The Protaton and the Monasteries of Dionysiou, Koutloumousiou, Xeropotamou and Gregoriu.* Athenon.

PESCHLOW, Urs
1977 *Die Irenenkirche in İstanbul.* Tübingen.

PG
1857-1866 *Patrologia cursus completus, series graeca.* (ed.J.P.Migne). Paris.

PİTARAKİS, Brigitte
1993 "Bakırcılar." *İstanbul Ansiklopedisi*, I:552-553.

1994 "Gümüşçülük." *İstanbul Ansiklopedisi*, III:447.

PLAT TAYLOR, J.du ve A.H.S.MEGAW
1981 "Excavations at Ayios Philon, The Ancient Carpasia, Part II, the Early Christian Buildings.", *Report of the Department of Antiquities, Cyprus*, 209-250.

RADT, Wolfgang
1991 "Pergamon 1989 Kampanyası Raporu." *XII. Kazı Sonuçları Toplantısı. Ankara 1990*:195-210. Ankara.

RICE, David Talbot
1959 *The Art of Byzantium*. London.

1963 *Art of the Byzantine Era*. New York.

RICHTER-SIEBELS, Ilse
1990 *Die palästinensischen Weihrauchgefässe mit Reliefszenen aus dem Leben Christi*. Phil. Diss., Berlin.

ROSS, Marvin C.
1950 "A Second Byzantine Treasure from Hamah." *Archaeology*, 3:162-163.

1957 "The Hama Treasure of Byzantine Silver." *American Journal of Archaeology*, 61:186-187.

1962 *Catalogue of the Byzantine and Early Mediaeval Antiquities in the Dumbarton Oaks Collection, Vol. I : Metalwork, Ceramics, Glass, Glyptics, Painting*. Washington D.C.

1963 "A Byzantine Bronze Finial for a Church." *Greek, Roman and Byzantine Studies*, 4:123-126.

SADBERK HANIM MUSEUM
1989 İstanbul.

SAUNDERS,W.B.R.
1982 "The Aachen Reliquary of Eustathius Maleinus. 969-970." *Dumbarton Oaks Papers*, 36:211-219.

SCHMIT, Theodor
1927 *Die Koimesis-Kirche von Nikaia. Das Bauwerk und Die Mosaiken*. Berlin.

SCHWEIZER, François
1993 "Nielle byzantin:étude de son évolution." *Genava*, 41:67-82.

SEVCENKO, Nancy P.
1991 "Christ." *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 1:434-439.

SEVCENKO, I. ve N.SEVCENKO
1984 *The Life of St.Nicholas of Sion*. Massachusetts.

SEVRUGIAN, Petra
1992 *Liturgisches Geräte aus Byzanz. Die berliner Patene und ihr Umkreis*. Berlin.

SPITZING, Günther
1989 *Lexikon byzantinisch christlicher Symbole.* München.

SPLENDEUR
1982 *Splendeur de Byzance.* Europalia 82, cat.exposition. Bruxelles.

STEPANIAN, N. ve A.TCHAKMAKTCHIAN
1971 *L'Art Decoratif De L'armenie Medievale.* Leningrad.

STIERLIN, Henri
1988 *L'art antique au Proche-Orient, Orient Byzantin. De Constantinople à l'Arménie et de Syrie en Ethiopie.* Suisse.

STRONG, D.E.
1966 *Greek and Roman Gold and Silver Plate.* New York.

SYRIEN
1993 *Syrien. Von den Aposteln zu den Kalifen.* Mainz.

TAFT, Robert Sj.
1970-71 "On the Use of the Bema in the East-Syrian Liturgy." *Eastern Churches Review,* 3:30-39.

1991a "Liturgy." *The Oxford Dictionary of Byzantium,* 2:1240-1241.

1991b "Byzantine Rite." *The Oxford Dictionary of Byzantium,* 1:343-344.

1991c "Little Entrance." *The Oxford Dictionary of Byzantium,* 2:1238-1239.

1991d "Great Entrance." *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 2:868.

1991e "Eucharist." *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 2:737-738.

1994 "The Synaxarion of evergetis in History of Byzantine Liturgy." *The Theotokos Evergetis and Eleventh-century Monasticism*, (ed.M.Mullett-A.Kirby), Belfast, 274-293.

TAFT,R.F. ve A.KAZHDAN
1991 "Incense.", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 2:991.

TEMPLE, Richard
1990 *Early Christian and Byzantine Art*. London.

THE DIVINE LITURGY
(Liturji ve Dua Kitabı)

UNDERWOOD, Paul A.
1966 *The Kariye Djami 2: The Mosaics. Plates.* New York.

VOLBACH, W.F.
1961 *Early Christian Art*. London.

VELMANS, Tania
1966 "Les Fresques de Saint-Nicolas Orphanos a Salonique et les Rapports Entre le Peinture d'Icones et la Decoration Monumentale Au XIVe siecle." *Cahiers Archeologiques*, 16:145-176.

VRYONIS, Speros Jr.
1971 "The Will of a Provincial Magnate, Eustathius Boilas (1059)." *Byzantium: its internal history and relations with the Muslim World. Collected Studies. Variorum Reprints.* London.

WALDBAUM, Jane
1983 *Metalwork from Sardis: the finds through 1974, Archaeological Exploration of Sardis 8,* Massachusetts.

WALTER, Christopher
1976 "Death in Byzantine Iconography." *Eastern Churches Review,* 8/2:113-127.

1982 *Art and Ritual of the Byzantine Church.* London.

WARD, Rachel
1993 *Islamic Metalwork.* New York.

WEITZMANN, Kurt
1977 *Spätantike und frühchristliche Buchmalerei.* Prestel.

1979 *Age of Spirituality, Exhibition Catalogue, Metropolitan Museum of Art.* New York.

WEITZMANN, Kurt-I.SEVCENKO
1963 "Moses Cross at Sinai." *Dumbarton Oaks Papers,* 17:385-398.

WEITZMANN, Kurt-M. CHATZIDAKIS-K. MIATEV-S. RADOJCİC,
1966 *A Treasury of Icons. Sixth to Seventeenth Centuries. From the Sinai Peninsula, Greece, Bulgaria and Jugoslavia.* New York.

WEITZMANN, K.,W.C.LOERKE, E.KITZINGER ve H.BUCHTAL
1975 *The Place of Book Illumination in Byzantine Art.* Princeton.

WESSEL, Klaus
1966 "Apostelkommunion." *Reallexikon zur Byzantinische Kunst,* Bd.I:239-245.

1967 *Byzantine Enamels, From the 5 th to the 13 th Century.* Recklinghausen.

WULFF, Oscar
1909 *Altchristliche und Mittelalterliche Byzantinische und Italienische Bildwerke, Teil I: Altchristliche Bildwerke.* Berlin.

WYBREW, H.
1989 *The Orthodox Liturgy, The Development of the Eucharistic Liturgy in the Byzantine Rite.* London.

EK-1 KATALOGDAKİ ESERLERİN LİSTESİ

Kat.no	Tür	Müze	Env.no	Malzeme	Tarih(y)	Tarih(ö)
1	Paten	İst.Ark.	3759	Gümüş	578-582	-
2	Paten	İst.Ark.	3761	Gümüş	578-582	-
3	Paten	İst.Ark.	3760	Gümüş	6.yy.s.-7.yy.b.	-
4	Paten	Antalya	1020	Gümüş	550-565	-
5	Paten	Antalya	1021	Gümüş	550-565	-
6	Paten	İst.Ark.	94	Gümüş	613-630	-
7	Kalis	İst.Ark.	7852	Bakır ü. kalay	6.yy	10-11.yy
8	Kalis	Kütahya	7903	Bronz	-	6.yy
9	Kalis	Antalya	-	Gümüş	-	6.yy.o.
10	Kalis	Antalya	1036-1038 a	Gümüş	6.yy	-
11	Kalis	Antalya	1036-1088 b	Gümüş	6.yy	-
12	Kalis	Manisa	726	Gümüş	6.yy	-
13	Kaşık	İst.Ark.	2155	Gümüş	-	6-7.yy
14	Kaşık	İst.Ark.	2152	Gümüş	7.yy	6-7.yy
15	Kaşık	İst.Ark.	6000	Gümüş	-	4-5.yy
16	Kaşık	Uşak	35.1428.69	Bronz	-	10.yy.2.y.s.
17	İbrik	İzmir	16333	Bronz	-	-
18	Trulla	Manisa	2010	Bronz	-	6-7.yy
19	Buhurdan	İst.Ark.	88.11	Bronz	-	O.Bizans
20	Buhurdan	Ürgüp	580	Bronz	-	6.yy
21	Buhurdan	İst.Ark.	6593	Bronz	-	6.yy
22	Buhurdan	Antalya	1.6.88	Bronz	-	6-7.yy
23	Buhurdan	Amasra	586	Bronz	-	-
24	Buhurdan	Fethiye	2176	Bronz	-	-
25	Buhurdan	Silifke	2018	Bronz	-	-
26	Buhurdan	Silifke	1993	Bronz	-	-
27	Buhurdan	İzmir	10208	Bronz	-	-
28	Buhurdan	İzmir	6809	Bronz	-	-

29	Buhurdan	Efes	788	Bronz	-	-
30	Buhurdan	Manisa	733	Bronz	-	-
31	Buhurdan	Ç.kale	970	Bronz	-	-
32	Buhurdan	Antalya	3.13.74	Bronz	-	-
33	Buhurdan	Fethiye	1749	Bronz	-	-
34	Buhurdan	Fethiye	1552	Bronz	-	-
35	Buhurdan	Amasya	A.71.11.1	Bronz	-	-
36	Buhurdan	Kütahya	7901	Bronz	-	-
37	Buhurdan	Bursa	5457	Bronz	-	-
38	Buhurdan	Yalvaç	311	Bronz	-	6.yy
39	Buhurdan	Antalya	24.2.75	Bronz	-	-
40	Buhurdan	Silifke	1421	Bronz	-	-
41	Buhurdan	İzmir	25.6.971	Bronz	-	-
42	Buhurdan	Efes	19.9.90	Bronz	-	6.yy
43	Buhurdan	İznik	2643	Bronz	-	O.Bizans
44	Buhurdan	Burdur K.	202.63.80	Bronz	-	6-7.yy
45	Buhurdan	Side	1277	Bronz	-	9-10.yy
46	Buhurdan	İst.Ark.	7471	Bronz	-	13-14.yy
47	Buhurdan	Amasra	462/ 3.3.A74	Bronz	-	6-7.yy
48	Buhurdan	Ankara	141.30.75	Bronz	-	-
49	Buhurdan	Antalya	1019	Gümüş	550-565	-
50	Buhurdan	İst.Ark.	6594	Bronz	-	O.Bizans
51	Buhurdan	Fethiye	1977	Bronz	-	5-6.yy
52	Buhurdan	Hatay	16214	Bronz	-	Erk.Biz.
53	Buhurdan	İzmir	6810	Bronz	-	-
54	Buhurdan	Bursa	1778	Bronz	-	-
55	Buhurdan	Bursa	5759	Bronz	-	5-6.yy
56	Buhurdan	Bursa	2791	Bronz	-	5.yy
57	Buhurdan	E.şehir	A.7.75	Bronz	-	6-7.yy
58	Buhurdan	Ç.kale	971	Bronz	-	-
59	Buhurdan	Ç.kale	3286/2	Bronz	-	-
60	Buhurdan	İst.Ark.	891	Bronz	-	5-6.yy
61	Buhurdan	Fethiye	1403	Bronz	-	-
62	Buhurdan	Adana	3873	Bronz	5.yy.s.	5.yy.s.-6.yy.o
63	Buhurdan	İzmir	28.6.971	Bronz	-	-

64	Buhurdan	İzmir	10199	Bronz	-	-
65	Buhurdan	İzmir	10201	Bronz	-	-
66	Buhurdan	Bursa	1779	Demir	-	-
67	Buhurdan	Bursa	4007	Bronz	-	5-6.yy
68	Buhurdan	E.şehir	A.29.76	Bronz	-	-
69	Buhurdan	Ç.kale	3286/1	Bronz	-	-
70	Buhurdan	Fethiye	1978	Bronz	-	-
71	Buhurdan	Fethiye	2189	Bronz	-	-
72	Buhurdan	İzmir	6060	Bronz	-	5-6.yy
73	Buhurdan	İzmir	10200	Bronz	-	-
74	Buhurdan	İzmir	27.6.971	Bronz	-	-
75	Buhurdan	Efes	108.41.86	Bronz	-	5-6.yy
76	Buhurdan	Ç.kale	3286/3	Bronz	-	-
77	Buhurdan	İzmir	26.6.971	Bronz	-	-
78	Buh.zinc.	Antalya	1022	Gümüş	-	6.yy.o.
79	Buh.zinc.	Uşak	14.4.87	Bronz	-	5-6.yy
80	Buh.diski	Amasya	A.92.13.3	Bronz	-	6-7.yy
81	Buh.diski	Kütahya	7656	Bronz	-	6.yy
82	Buh.zinc. haçı	Ürgüp	1619	Bronz	-	-
83	Buh.zinc. haçı	Silifke	1145	Bronz	-	6-7.yy
84	Buh.zinc. haçı	Efes	78.38.81	Bronz	-	-
85	Buh.zinc. haçı	Karaman	2553	Bronz	-	5.yy.s-6.yy.o.
86	Buh.tepe.	Amasra	355	Bronz	-	6-7.yy
87	Buh.tepe.	Bursa	5460	Bronz	-	-
88	Buh.tepe.	Bursa	6993	Bronz	-	-
89	Buh.tepe.	Bursa	6992	Bronz	-	-
90	Buh.tepe.	Bursa	6996	Bronz	-	-
91	Buh.tepe.	Bursa	6995	Bronz	-	-
92	Buh.tepe.	Bursa	6994	Bronz	-	-
93	Yelpaze	İst.Ark.	3758	Gümüş	565-578	-
94	K.kapağı	Antalya	1034-1086 1055	Gümüş	-	6.yy o.

95	Haç	İst.Ark.	8051	Gümüş	527-547	-
96	Haç	S.gazi	A.38.68	Demir ü. bronz	-	-
97	Haç	Antalya	3.49.73	Demir	-	-
98	Haç	Kütahya	356	Bronz	-	6-7.yy
99	Haç	Kütahya	7681	Bronz	-	6-7.yy
100	Haç	Uşak	7.36.71	Bronz	-	6-7.yy
101	Haç	Uşak	23.1.71	Demir	-	-
102	Haç	İzmir	13093	Bronz	-	11-12.yy
103	Haç	Efes	1.83.92	Bronz	-	10-11.yy
104	Haç	Bursa	2787	Demir	-	-
105	Haç	Uşak	22.102.72	Bronz	-	6-7.yy
106	Haç	İst.Ark	7593	Demir ü. bronz	-	-
107	Haç	Amasra	A.78.G.2	Bronz	-	6-7.yy
108	Haç	Hatay	11465	Demir	-	-
109	Haç	Ankara	165.69.74	Bronz	-	-
110	Haç	Kütahya	1209	Bronz	-	-
111	Haç	Kütahya	352	Bronz	-	-
112	Haç	Uşak	36.4.77	Bronz	-	10-12.yy
113	Haç	Uşak	3.15.81	Demir ü. bronz	-	11-12.yy
114	Haç	Uşak	34.6.77	Bronz	-	10-12.yy
115	Haç	İzmir	8269	Bronz	-	10-12.yy
116	Haç	Efes	1.9.84	Bronz	-	10-11.yy
117	Haç	İst.Ark.	76.70	Bronz	-	6-7.yy
118	Haç	İst.Ark.	75.303	Bronz	-	-
119	Haç	Ankara	27.241.81	Bronz	-	6-7.yy
120	Haç	Uşak	12.2.75	Bronz	-	10-11.yy
121	Haç	İzmir	10096	Bronz	-	10-11.yy
122	Haç	İzmir	10091	Bronz	-	10-11.yy
123	Haç	Bursa	5761	Bronz	-	10-12.yy
124	Haç	Amasra	A.78.G.1	Bronz	-	10-12.yy
125	Haç	İzmir	10124	Bronz	-	10-11.yy
126	Haç	Bursa	2786	Bronz	-	11-12.yy
127	Haç	Bursa	2774	Bronz	-	10-12.yy

128	H.kaidesi	İst.Ark.	4059	Bronz	-	10-12.yy
129	H.kaidesi	İst.Ark.	86.94	Bronz	-	11-12.yy
130	H.kaidesi	Burdur	K.177. 45.76	Bronz	-	11-12.yy
131	Tepsi	Efes	790	Bakır	-	-
132	Kâse	İst.Ark.	89	Gümüş	-	6-7.yy
133	Kâse	Fethiye	2115	Gümüş	-	6-7.yy
134	Kâse	Fethiye	2116	Gümüş	-	6-7.yy
135	Kâse	İst.Ark.	2192	Gümüş	14.yy.1.y	12.yy.sonrası
136	Kutu	Bursa	2789	Gümüş	-	6-7.yy/ 10-11.yy
137	Kadeh	Aksaray	-	Bronz	-	14.yy sonrası

EK-2 ÖLÇÜ LİSTESİ

PATEN

Kat.no	Müze	Env.no	Ağ.Ç	D	K	A
1	İst.Ark	3759	36.5	3.5	0.2	836.60 gr.
2	İst.Ark	3761	35.6	3	0.5	767 gr.
3	İst.Ark	3760	36	3.4	0.5	1090 gr.
4	Antalya	1020	61	4.1	-	5.400 gr.
5	Antalya	1021	77.5	5.6	-	8.000 gr.
6	İst.Ark	94	17	3.5	0.1	199.83 gr.

KALİS

			Ağ.Ç	Ka.Ç	Y	K
7	İst.Ark	7852	17.5	13.8	23.5	0.2
8	Kütahya	7903	19.5	-	11.8(k)	0.2
9	Antalya	-	14.5-15.5	-	9(k)	-
10	Antalya	1036-1088 a	20.5	-	23	-
11	Antalya	1036-1088 b	20.5	-	~23 (r)	-
12	Manisa	726	19	9	21	-

KAŞIK

			U	G	D
13	İst.Ark	2155	17.9(k) 23(r)	3.2	0.6
14	İst.Ark	2152	25.4	3.5	1
15	İst.Ark	6000	11.2(k) 12.5(r)	2.1	-
16	Uşak	35.1428.69	16.2(k) 17.5(r)	3.3	-

İBRİK

			Gö.Ç	Ka.Ç	Y
17	İzmir	16333	24	10.3	26.5

TRULLA

			Ağ.Ç	Ka.Ç	Sap U.
18	Manisa	2010	22	7.5	12

BUHURDAN

			Ağ.Ç	Ka.Ç	Ay.Y	Y(*)	K	D
19	İst.Ark	88.11	10	7.2	-	11	0.3	4.5
20	Ürgüp	580	8.8-11.5	-	2.5	9.3	0.3	6
21	İst.Ark	6593	10.5	-	~2.4	~7	-	~5.5
22	Antalya	1.6.88	9.8	-	2.2	-	-	-
23	Amasra	586	8.2-9	-	1.8	7.2	0.2	5
24	Fethiye	2176	7.6	-	1.5	6.4	0.05	4.7
25	Silifke	2018	8.7	-	2	7.2	-	5
26	Silifke	1993	8.3	-	2	7.4	-	5.4
27	İzmir	10208	8.7	-	2.3	7.7	0.4	5.4
28	İzmir	6809	7.9	-	1.7	6.7	0.3	5
29	Efes	788	8.6	-	2.4	7.4	0.1	4.7
30	Manisa	733	-	-	-	-	-	-
31	Ç.kale	970	6.5	-	2.1	5.5	-	3.6
32	Antalya	3.13.74	7.5	-	1.8	6.9	0.2	5.2
33	Fethiye	1749	7.5-8.6	-	1.4	5.7	0.2	4
34	Fethiye	1552	7-9	-	2.2	7.2	0.3	5.1
35	Amasya	A.71.11.1	11	6	-	7.5	-	5.7
36	Kütahya	7901	8.9	4.2	-	6.5	0.2	3.7
37	Bursa	5457	9	3.5	-	6	0.2	4
38	Yalvaç	311	8.5	~4.3	-	5	-	~4
39	Antalya	24.2.75	9.6	4.2	-	5.8-7.1	0.1-0.3	4.6-6
40	Silifke	1421	12.5	-	-	6.5	-	-
41	İzmir	25.6.971	8.3	3.2	-	6.1	0.3	4.7
42	Efes	19.9.90	8.6-8.9	2.6	-	4.9	0.3	3.7
43	İznik	2643	8.5	4.5	-	5.3	-	~4.7
44	Burdur	K.202.63.80	9.2-10.3	5.2	-	10	0.4	6.5
45	Side	1277	9.9-10.2	5	-	11	0.4-0.8	7
46	İst.Ark	7471	10.7	6	-	12.9	0.4	7.9
47	Amasra	462	12.5	-	1.7	11.6	0.3	9.8
48	Ankara	141.30.75	14.4	6.8	-	11.1	0.2-0.4	8
49	Antalya	1019	17	11.5	-	12	-	8
50	İst.Ark	6594	9.8	-	1.5	7.5	-	5
51	Fethiye	1977	9	-	1.9	7.8	-	5
52	Hatay	16214	8.5	-	1.2	5.5	0.3	3.2
53	İzmir	6810	8.4	-	1.1	7.6	0.3	5.4
54	Bursa	1778	9.1	-	1.4	8.3	-	5.5
55	Bursa	5759	6.9	-	0.9	5.2	-	2.6
56	Bursa	2791	8.2	-	1.5	6	0.2	3.3
57	E.şehir	A.7.75	9.4	-	0.8	6.9	-	5.4
58	Ç.kale	971	7.5	-	0.5	6.5	-	4.4
59	Ç.kale	3286/2	8.2	-	-	6.4	-	-
60	İst.Ark	891	7.1	-	1.5	11	0.2	4.5

61	İzmir	28.6.971	8.9-9.7	-	2	8.3	0.4	5.6
62	Adana	3873	10.4	-	-	10	-	-
63	Fethiye	1403	7-8	-	(k)	4.8	0.6	4
64	İzmir	10199	7.3-8.8	-	(k)	5.7	0.1	4.6
65	İzmir	10201	7.6-8.9	-	(k)	5.6	0.4	4.7
66	Bursa	1779	7.8-9.2	-	(k)	5.5	0.1	4.9
67	Bursa	4007	8.5-9.3	-	1.7	8	0.3	4.6
68	E.şehir	A.29.76	8.7	-	(k)	5.5	-	-
69	Ç.kale	3286/1	9.2	-	-	6.8	-	-
70	Fethiye	1978	6-7.3	-	1.8	6.3	0.1	4
71	Fethiye	2189	6.4-7.6	-	1.5	6.3	0.05	3.9
72	İzmir	6060	8.3-11.9(r)	-	2	8.2	0.3	4.4
73	İzmir	10200	6.7-9.5	-	0.8	5.5	0.3	3.5
74	İzmir	27.6.971	7-8.6	-	1.5	6.8	0.1	4.3
75	Selçuk	108/41/86	8.4-9.6	-	1.9	6.8	0.3	4.4
76	Ç.kale	3286/3	7.4	-	-	6.7	-	-
77	İzmir	26.6.971	6.8-7.6	-	(k)	4.9	0.1	4.3

BUHURDAN ZİNCİRİ

			U
78	Antalya	1022	25-43
79	Uşak	14.4.87	58

BUHURDAN DİSKİ

			Ç	Y	K
80	Amasya	A-92-13-3	8.6	10.3	0.3
81	Kütahya	7656	9.8	13.5	0.3-0.6

BUHURDAN ZİNCİR HAÇI

			E	B	K
82	Ürgüp	1619	8.8	12	0.1-0.2
83	Silifke	1145	4	5.9	-
84	Selçuk	78/38/81	8.8	15.4	0.6
85	Karaman	2553	23.5	37	-

BUHURDAN ZİNCİR TEPELİĞİ

			Y	G	Ç
86	Bursa	5460	3.6	-	3.1
87	Amasra	355	3.4	4,8-5.2-5.4	-
88	Bursa	6993	9.5	7	-
89	Bursa	6992	8.5	8-8.5	-
90	Bursa	6996	5.4	4.2	-
91	Bursa	6995	2.7	3.8	-
92	Bursa	6994	4.8	6.4-6.6	-

YELPAZE

			Ç	Y	K	A
93	İst.Ark	3758	25	31	0.1-0.3	480.4 gr.

KİTAP KAPAĞI

			E	B	K
94	Antalya	1034-1086	13(k)	16(k)	0.1
		1055	-	a-13(k)	
			-	b-10(k)	
			-	c-5.5(k)	

TÖREN HAÇI

			E	B/T.B(**)	K
95	İst.Ark	8051	33.5	49/58	0.2-0.3
96	S.gazi	A.38.68	20.5(r)	32/42(r)	0.3
97	Antalya	3.49.73	19.8(r)	21.2/26.7	0.1-0.4
98	Kütahya	356	9.5(r)	13.4/19.5(r)	0.1-0.2
99	Kütahya	7681	11	16/23.5(r)	0.1-0.2
100	Uşak	7.36.71	6.7	9.7/14.3	0.1-0.2
101	Uşak	23.1.71	38.8(r)	56.5/74.2	0.1
102	İzmir	13093	11.8	18.9/25(r)	0.2
103	Selçuk	1/83/92	10.2(r)	12.2/18.5(r)	0.2
104	Bursa	2787	37(r)	50.5/62(r)	0.3
105	Uşak	22.102.72	10.1	16.5/23.5(r)	0.1
106	İst.Ark	7593	30.5(r)	34.5(r)/47(r)	0.3
107	Amasra	538	8.8(r)	11.4(r)/14.5(r)	0.1
108	Hatay	11465	11.5	17.1(r)/22.5(r)	0.1-0.2
109	Ankara	165.69.74	14	19.8/-	0.1-0.3
110	Kütahya	1209	10.6	14.2/-	0.1-0.2
111	Kütahya	352	18.5	38/50(r)	0.1-0.5
112	Uşak	36.4.77	11.2	15.5/-	0.1-0.2
113	Uşak	3.15.81	13.2(r)	18.9/-	0.1-0.2
114	Uşak	34.6.77	10.7(r)	14.3(r)/-	0.1-0.2
115	İzmir	8269	23.2(r)	39.5(r)/-	0.2
116	Selçuk	1/9/84	9.8(r)	12.4/-	0.2
117	İst.Ark	76.70	12.7	19(r)/	0.3

118	İst.Ark	75.303	17.8	25.7(r)/-	0.2
119	Ankara	27.241.81	10.4	14(r)/-	0.15
120	Uşak	12.2.75	10.2(r)	12.2(r)/18.5(r)	0.1-0.2
121	İzmir	10096	9.4	11.5(r)/-	0.1
122	İzmir	10091	9.3	11.5(r)/-	0.1
123	Bursa	5761	23.8	35(r)/-	0.4
124	Amasra	537	20.3(r)	28.7(r)/-	0.1
125	İzmir	10124	17(r)	28(r)/-	0.3
126	Bursa	2786	33.5(r)	49(r)/-	0.2
127	Bursa	2774	18.5(r)	22(r)/-	0.1

HAÇ KAİDESİ

			E	B	Ç	K
128	İst.Ark	4059	-	15.8	5.4	0.1-0.2
129	İst.Ark	86.94	8	23	4.8-5	0.5
130	Burdur	K.177.45	6	24.8	3.1-4	0.5

TEPSİ

			Ç	D	K
131	Efes	790	21	1.5	0.1

KASE

			Ağ.Ç	Ka.Ç	D	Y	K
132	İst.Ark	89	16.8	8.5	3.5	4.5	0.1
133	Fethiye	2115	16.1	8.9	5.5	5	0.1
134	Fethiye	2116	15.5	-	5.5	5.3	0.05
135	İst.Ark	2192	14	10	4	4	0.2

KUTU

			U	D	G
136	Bursa	2789	12.5-12.6	1.8-3.2	7.9-8.4

KADEH

			Ağ.Ç	Ka.Ç	Y
137	Aksaray	-	9.1	13.1	22.5

(*) Y= Buhurdanlarda, buhur kâsesi, ayak veya kaide, zincir bağlantı halkaları dahil yüksekliği verir.
(**) B= Haçlarda, sap hariç haç boyunu, T.B= Sap dahil haç boyunu verir.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU

EK-3 PATEN

No	MÜZE	M.	ÇAP	TARİH	YAYIN
1	Ermitage	G	61	491-518	Weitzmann 1979:no.546
2	Boston	G	36.8-37	498-518	Mango 1986:247
3	Ashmolean	G	11.5	5.yy	Buckton 1994:no.51
4	D.Oaks	G	60.5	550-565	Boyd-Mango 1992:no.1
5	Cenevre	G	73.5	550-565	Boyd-Mango 1992:no.3
6	D.Oaks	G	58	550-565	Boyd-Mango 1992:no.4
7	D.Oaks	G	58.5	550-565	Boyd-Mango 1992:no.5
8	D.Oaks	G	35	577 ?	Mango 1986:165-170
9	Bern-Abegg	G	37-37.2	577 ?	Mango 1986:233-234
10	British	G	26.8	578-582	Buckton 1994:no.96
11	Siena	G	20.3	6.yy	Mango 1986:253
12	Hermitage	G	18.6	6.yy	Weitzmann 1979:no.482
13	Baltimore	G	38.6-39.1	6.yy.o.	Mango 1986:78-80
14	Baltimore	G	40.8-41.4	6-7.yy	Mango 1986:84-86
15	Cleveland	G	32.4	6-7.yy	Mango 1986:230-231
16	Bern-Abegg	G	34-34.2	6-7.yy	Mango 1986:234-235
17	Temple	G	46	6-7.yy	Temple 1990:no.5
18	Hermitage	G	45	602-610	Bank 1978:149-150
19	Baltimore	G	25.5	610-613	Mango 1986:276
20	Metropol.	G	13.4	610-613	Mango 1986:276
21	D.Oaks	G	13.5	610-613	Mango 1986:277
22	D.Oaks	G	13.7	610	Ross 1962:no.16/1
23	D.Oaks	G	13.7	610	Ross 1962:no.16/2
24	D.Oks	G	13.3	613-629	Mango 1986:278
25	Hermitage	G	24.5	613-629	Bank 1978:151-152
26	Hermitage	G	27	613-629	Bank 1978:153-154
27	Hermitage	G	14.2	613-629	Bank 1978:157-158
28	Hermitage	G	26	613-629	Bank 1978:158-160
29	British	G	16	613-629/30	Dodd 1961:166
30	British	G	18	613-629/30	Dodd 1961:169
31	Hermitage	G	30.9	629-641	Bank 1978:125-127
32	Hermitage	G	27.5	629-641	Bank 1978:169
33	Hermitage	G	14.2	641-651	Bank 1978:176-177
34	Baltimore	G	37.4	7.yy 1.y.	Mango 1986:81-83
35	İsviçre	G	30.5-30.8	7.yy ?	Mango 1986:248
36	Hermitage	G	53	7.yy	Bank 1978:182-183
37	Berlin	Ba	32.5	10-11.yy	Sevrugian 1992:res.1-2
38	D.Oaks	Ba	28.8	10-11.yy	Sevrugian 1992:res.3
39	Kiev	Ba	30	10-11.yy	Sevrugian 1992:res.4
40	Genf	Br	21.3	10-11.yy	Sevrugian 1992:res.5
41	Ashmolean	Ba	26	10-11.yy	Sevrugian 1992:res.6
42	New York	Ba	30.4	10-11.yy	Sevrugian 1992:res.7
43	D.Oaks	Br	22	10-11.yy	Sevrugian 1992:res.8
44	Köln	Ba	20.5	10-11.yy	Sevrugian 1992:res.9
45	Halber-stadt	G	38.8	11.yy	Rice 1959:321
46	Novgorod	G	-	11.yy	Oikonomides 1980-81:res.2

EK-4 KALİS

No	MÜZE	M.	Ağ.Ç.	Y	TARİH	YAYIN
1	Cenevre	G	-	-	4-5.yy	Stierlin 1988:r.74
2	D.Oaks	G	18.6	19.4	5.yy.s.	Ross 1962:no.5
3	Boston	G	16	18	5-7.yy	Mango 1986:246
4	D.Oaks	G	16.8	17.4	527-565	Ross 1962:no.9
5	D.Oaks	G	15.9	17.5	542 ?	Mango 1986:144-146
6	Baltimore	G	11.3-11.9	12.5	547-550	Mango 1986:68-70
7	Jerusalem	G	16.5-17.4	19-19.3	550-565	Mango 1986:135-137
8	D.Oaks	G	(k)	(k)	550-565	Boyd-Mango 1992:no.8
9	D.Oaks	G	22.5	(k)	550-565	Boyd-Mango 1992:no:9
10	D.Oaks	G	17	(k)	550-565	Boyd-Mango 1992:no.11
11	D.Oaks	G	15.5	(k)	550-565	Boyd-Mango 1992:no.12
12	-	G	12.3	17.4	6.yy.o.	Dodd 1973:no.2
13	-	G	-	19	6.yy.o.	Dodd 1973:no.3
14	Siena	G	16.5	24.3	6.yy	Mango 1986:251
15	Siena	G	11	16.3	6.yy	Mango 1986:251
16	Siena	G	11.7	13	6.yy	Mango 1986:252
17	Siena	G	8	10.4	6.yy	Mango 1986:252-253
18	Metropol.	G	13.5-18	19.5	6.yy	Mango 1986:183-187
19	D.Oaks	G	17.6	20.9-21.3	6-7.yy	Mango 1986:138-140
20	Metropol.	G	17.9	18.5	6-7.yy	Mango 1986:188-191
21	Cleveland	G	13.5-13.8	16.8	6-7.yy	Mango 1986:228
22	Cleveland	G	13.6-14.5	16.6-16.9	6-7.yy	Mango 1986:229
23	Cleveland	G	14.2 13.9	16.7 17.1	6-7.yy	Mango 1986:229
24	Bern,Abegg	G	16.3-16.8	20-20.2	6-7.yy	Mango 1986:232
25	Bern,Abegg	G	14.3	17.7-18	6-7.yy	Mango 1986:232
26	İstanbul	A	14	16-16.9	6-7.yy	Fıratlı 1955:44
27	Baltimore	G	13.2	14.7-15.2	602-610	Mango 1986:71-73
28	Baltimore	G	13.7-14	16.2-16.8	7.yy.b.	Mango 1986:74-77
29	British	G	18.4-18.6	18.6-18.9	7.yy.l.y.	Mango 1986:141-143
30	Paris,Col.	G	15-16	21	7.yy	Dodd 1973:no.7
31	Berlin	Br	11	7(k)	10-11.yy	Sevrugian 1992:22-23
32	Berlin	Br	12.2	7.3(k)	10-11.yy	Sevrugian 1992:23-24
33	Berlin	Ba	14.5	(k)	10-11.yy	Sevrugian 1992:23-25
34	-	G	-	-	-	Dodd 1973:no.6
35	Berlin	Br	14	11.5	-	Bloch 1983:no.27

EK-5 KAŞIK

No	MÜZE	M.	U.	TARİH	YAYIN
1	D.Oaks	G	22	4.yy.	Ross 1962:1-2
2	D.Oaks	G	24.3	4-5.yy.	Ross 1952:2-3
3	British	G	20.2	400	Hauser 1992:76
4	British	G	16.3(k)	5.yy.b.	Hauser 1992:71
5	British	G	13.9(k)	5.yy.b.	Hauser 1992:72
6	Belgrad	G	24.6	441	Hauser 1992:41
7	Belgrad	G	24.3	441	Hauser 1992:42
8	Belgrad	G	21.8	441	Hauser 1992:96
9-11	Vidin	G	18.4-19.7	442/443	Hauser 1992:73-75
12	Moskova	G	23.5	450-455	Hauser 1992:66
13	Moskova	G	25	450-455	Hauser 1992:67
14	Moskova	G	21	450-455	Hauser 1992:68
15	-	G	18.4	5.yy.o.	Hauser 1992:46
16	Kahire	G	22.5	5.yy.o.	Hauser 1992:65
17	Kahire	G	23	5.yy.o.	Hauser 1992:99
18	Kahire	G	23	5.yy.o.	Hauser 1992:100
19	Freiburg	G	-	5.yy.s.	Hauser 1992:40
20	Stuttgart	G	10.6(k)	5.yy.s.	Hauser 1992:57
21	Stuttgart	G	22.5	500	Hauser 1992:39
22	Freiburg	G	18.3	500	Hauser 1992:44
23	Halle	G	24.2	500	Hauser 1992:123
24	Turin	G	24	6.yy.1.ç.	Hauser 1992:3
25	Turin	G	21.6	6.yy.1.ç.	Hauser 1992:27
26-35	Turin	G	22.9-24	6.yy.1.ç.	Hauser 1992:28-37
36	Krefeld	G	25	520-530	Hauser 1992:2
37	Weimar	G	24.6	530	Hauser 1992:125
38	Regensburg	G	21.5	6.yy.2.ç.	Hauser 1992:93
39	Augsburg	G	23.5	6.yy.b.	Hauser 1992:7
40	Berlin	G	22.8	6.yy.b.	Hauser 1992:59
41	Carnuntium	G	21.8	6.yy.b.?	Hauser 1992:69
42	Halle	G	18.7(k)	6.yy.b.	Hauser 1992:124
43	Baltimore	G	17.8	6.yy.o.	Mango 1986:118-120
44	Karlsruhe	G	23.9	6.yy.o.	Hauser 1992:56
45	Speyer	G	20.1	6.yy.o.	Hauser 1992:58
46	Beyrut	G	11.5(?)	6.yy.2.y.	Hauser 1992:102
47	Verona	G	25.3	580	Hauser 1992:4
48	Verona	G	24.7	580	Hauser 1992:5
49	Verona	G	25	580	Hauser 1992:6
50	Baltimore	G	24.2	6.yy.s.	Hauser 1992:95
51	-	G	27.7	6.yy.s.	Hauser 1992:111
52	-	G	27.7	6.yy.s.	Hauser 1992:112
53	Verona	G	22.6	6.yy.s.	Hauser 1992:126
54	Verona	G	24.7	6.yy.s.	Hauser 1992:127
55	Verona	G	22.6	6.yy.s.	Hauser 1992:128
56	Princeton	G	26.2	6.yy.	Curcic-St.Clair 1986:70
57	Baltimore	G	24.2	6.yy.	Mango 1986:126-127
58	Siena	G	15.6	6.yy.	Mango 1986:254
59-64	Castello	G	23	6.yy.	Hauser 1992:9-14
65	Castello	G	23	6.yy.	Hauser 1992:15

66	Castello	G	23.5	6.yy.	Hauser 1992:144
67	Castello	G	23.5	6.yy.	Hauser 1992:145
68	Toledo	G	25.4	6.yy.s./ 7.yy.b.	Hauser 1992:97
69	Virginia	G	24.13	6-7.yy.	Gonosova-Kondoleon 1994:188-191
70	D.Oaks	G	26.5	6-7.yy.	Ross 1962:17-19
71	D.Oaks	G	26.5	6-7.yy.	Ross 1962:17-19
72	D.Oaks	G	26.5	6-7.yy.	Ross 1962:17-19
73	D.Oaks	G	26.5	6-7.yy.	Ross 1962:17-19
74	D.Oaks	G	26.5	6-7.yy.	Ross 1962:17-19
75	D.Oaks	G	26.5	6-7.yy.	Ross 1962:17-19
76	D.Oaks	G	26.5	6-7.yy.	Ross 1962:17-19
77	D.Oaks	G	24	6-7.yy.	Ross 1962:17-19
78	Baltimore	G	22.8	6-7.yy.	Mango 1986:123-124
79	Toledo	G	25.4	6-7.yy.	Mango 1986:239
80	Mytilene	G	24	613,626,660	Hauser 1992:129
81-83	Mytilene	G	25.5	613,626,660	Hauser 1992:182-84
84-87	Mytilene	G	22	613,626,660	Hauser 1992:206-9
88	Baltimore	G	20.2	7.yy.b.	Mango 1986:121-122
89	British	G	25.5	633/34	Hauser 1992:113
90	British	G	25.5	633/34	Hauser 1992:114
91	Moskova	G	26.8	641-668	Hauser 1992:224
92	Moskova	G	24.3	641-668	Hauser 1992:225
93	Moskova	G	23.4	641-668	Hauser 1992:226
94	Moskova	G	21.6	641-668	Hauser 1992:227
95	British	G	23.5	653/54	Hauser 1992:153
96	British	G	23.5	653/54	Hauser 1992:154
97	British	G	23.4	653/54	Hauser 1992:155
98	British	G	23.5	653/54	Hauser 1992:156
99	Berlin	G	23.4	653/54	Hauser 1992:157
100	Richmond	G	24.2	653/54	Hauser 1992:158
101	-	G	23.5	653/54	Hauser 1992:159
102	British	G	24.1	653/54	Hauser 1992:163
103	British	G	24.2	653/54	Hauser 1992:164
104	British	G	24.2	653/54	Hauser 1992:165
105	British	G	24.2	653/54	Hauser 1992:166
106	British	G	24.2	653/54	Hauser 1992:167
107	British	G	24.2	653/54	Hauser 1992:168
108	Cardiff	G	24.3	653/54	Hauser 1992:169
109	SaintLouis	G	24.2	653/54	Hauser 1992:170
110	Metropolit.	G	24.2	653/54	Hauser 1992:171
111	Metropolit.	G	24.1	653/54	Hauser 1992:172
112	Metropolit.	G	24.3	653/54	Hauser 1992:173
113	Metropolit.	G	24.3	653/54	Hauser 1992:174
114	British	G	-	653/54	Hauser 1992:175
115	British	G	22.9	653/54	Hauser 1992:176
116	British	G	22.8	653/54	Hauser 1992:177
117	British	G	23	653/54	Hauser 1992:178
118	Cardiff	G	23.2	653/54	Hauser 1992:179
119	-	G	23.2	653/54	Hauser 1992:180
120	British	G	25.8	653/54	Hauser 1992:185
121	British	G	25.8	653/54	Hauser 1992:186
122	British	G	25.9	653/54	Hauser 1992:187

123	British	G	25.7	653/54	Hauser 1992:188
124	British	G	25.7	653/54	Hauser 1992:189
125	British	G	25.6	653/54	Hauser 1992:190
126	British	G	25.8	653/54	Hauser 1992:191
127	British	G	25.6	653/54	Hauser 1992:192
128	British	G	25.7	653/54	Hauser 1992:193
129	British	G	25.75	653/54	Hauser 1992:194
130	British	G	25.6	653/54	Hauser 1992:195
131-141	-	G	27.3-28.1	7.yy.	Hauser 1992:213-23
142	British	G	22.6	-	Hauser 1992:8
143	British	G	22.6	-	Hauser 1992:45
144	Bordeaux	G	13.2(k)	-	Hauser 1992:47
145	Bordeaux	G	22.8	-	Hauser 1992:48
146	Bordeaux	G	23.3	-	Hauser 1992:49
147	British	G	21.2	-	Hauser 1992:50
148	British	G	22.9(k)	-	Hauser 1992:51
149	British	G	22.6	-	Hauser 1992:52
150	British	G	22.2	-	Hauser 1992:53
151	British	G	23.3	-	Hauser 1992:54
152	British	G	21.8(k)	-	Hauser 1992:55
153	British	G	22.4	-	Hauser 1992:60
154	Köln	G	24	-	Hauser 1992:61
155	British	G	21.4	-	Hauser 1992:79
156	Zagreb	G	22.9	-	Hauser 1992:82
157	Viyana	G	25	-	Hauser 1992:83
158	Viyana	G	22	-	Hauser 1992:84
159	Kassel	G	22.3	-	Hauser 1992:85
160	Kassel	G	21.3	-	Hauser 1992:86
161	Bonn	G	23	-	Hauser 1992:94
162	British	G	26.2	-	Hauser 1992:103
163	British	G	26.3	-	Hauser 1992:104
164	British	G	26.4	-	Hauser 1992:105
165	British	G	26.3	-	Hauser 1992:106
166	British	G	26.4	-	Hauser 1992:107
167	British	G	13.3(k)	-	Hauser 1992:108
168	Louvre	G	26.5	-	Hauser 1992:109
169	Benaki	G	24.2	-	Hauser 1992:115
170	Benaki	G	17.4+4.2	-	Hauser 1992:116
171	Berlin	G	21.4	-	Hauser 1992:119
172	Metropolit.	G	23.01	-	Hauser 1992:120
173	Split	G	21	-	Hauser 1992:130
174	Benaki	G	25.3	-	Hauser 1992:131
175	Benaki	G	19.5(k)	-	Hauser 1992:132
176	Benaki	G	24.6	-	Hauser 1992:133
177	Benaki	G	25.2	-	Hauser 1992:134
178	Berlin	G	23.5	-	Hauser 1992:146
179	Münih	G	24.9	-	Hauser 1992:147
180	Genf	G	24.9	-	Hauser 1992:148
181	British	G	23.6	-	Hauser 1992:160
182	British	G	23.6	-	Hauser 1992:161
183	Toronto	G	25	-	Hauser 1992:162
184	Oxford	G	23.7	-	Hauser 1992:181
185	British	G	23.7	-	Hauser 1992:196
186	British	G	23.7	-	Hauser 1992:197

187	British	C	23.75	–	Hauser 1992:198
188	British	G	23.7	–	Hauser 1992:199
189	British	G	23.7	–	Hauser 1992:200
190	Louvre	G	23.6	–	Hauser 1992:201
191	Genf	G	23.8	–	Hauser 1992:202
192	Genf	G	13.6(k)	–	Hauser 1992:203
193	Genf	G	23	–	Hauser 1992:204
194	Genf	G	23	–	Hauser 1992:205
195	Toronto	G	21.8	–	Hauser 1992:211
196	Toronto	G	21.8	–	Hauser 1992:212

EK-6 İBRİK

No.	MÜZE	M.	Ağ.Ç.	Y	TARİH	YAYIN
1	D.Oaks	G	6.3	20	4.yy	Mango 1986:no.97
2	Hermitage	G	-	34	4.yy.s.	Bank 1978:no.4
3	Hermitage	G	-	24.4	4.yy.s.	Bank 1978:no.3
4	Bern,Abegg	G	10	33	582-602	Mango 1986:no.37
5	Bern,Abegg	G	9.5	32.5	582-602	Mango 1986:no.38
6	Hermitage	G	-	28	582-602	Bank 1978:no.11
7	Baltimore	G	7.5	27	6.yy.o.	Mango 1986:no.14
8	Louvre	G	11.5	45	6-7.yy	Mango 1986:no.84

EK-7 TRULLA

No.	MÜZE	M.	Ç.	U.	Y.	TARİH	YAYIN
1	-	Br	25	36	7	5.yy	Plat Taylor-Megaw 1981:fig.48.10
2	Hermitage	G	24.6	12.3	8.7	491-518	Bank 1978:no.6
3	Hermitage	G	25.5	38.5	7.2	582-602	Bank 1978:no.10
4	Mytilene	G	16.5	31.3	7.3	613-630	Byzantine 1964:no.506
5	Hermitage	G	13.5	26.7	6.8	641-652	Bank 1978:no.23
6	Louvre	G	15	30.5	-	6.yyl.y.	Weitzmann 1979:no.114
7	-	Br	19	41	6	6.yy	Fitzgerald 1931:37/13
8	D.Oaks	Br	22	34	7.3	6-7.yy	Ross 1962:no.51

EK-8 BUHURDAN

No	MÜZE	M	Ağ.Ç	Y	TARİH	YAYIN
Küresel gövdeli						
1	Manisa?	Ba	7.8	5.5	Erk.Biz.	Waldbaum 1983:100
2	D.Oaks	Br	7.8	15	6.yy	Ross 1962:no.46
3	-	Br	8.2	5.2	6.yy	Fitzgerald 1931:lev.38/23
4	British	Br	9.4	7.9	550-650	Buckton 1994:no.113a
5	Berlin	Br	11	9.5	6-7.yy	Wulff 1909:no.967
6	Berlin	Br	10	8	6-7.yy	Wulff 1909:968
7	Berlin	Br	10.5	8.5	6-7.yy	Wulff 1909:969
8	Berlin	Br	9.5	7.5	6-7.yy	Wulff 1909:no.970
9	Berlin	Br	9	8.5	6-7.yy	Wulff 1909:no.971
10	Hamburg	Br	12	12.5	6-7.yy	Hamilton 1974:55
11	Berlin	Br	11	9.8	600	Effenberger-Severin 1992:no.114
12	Ashmolean1	Br	9-10	8-9	7.yy b.	Hamilton 1974:56-57
13	Ashmolean2	Br	8.2	8.1	7.yy b.	Hamilton 1974:57-58
14	British	Br	-	-	7.yy	Dalton 1911:620-621
15	Richmond	Br	12.1	11.4	7.yy	Weitzmann 1979:no.564
16	Princeton	Br	8.9	10	7.yy s.	Curcic-St.Clair 1986:no.56
17	Berlin	Br	9.5	7	7-8.yy	Elbern 1970:res.12-14
18	Camellop.	Br	11.4	12.2	7-8.yy	Byzantine 1986:197-198
19	Brüksel	Br	9.8	9.2	7-8.yy	Splendeur 1982:Br.10
20	Şam	Br	8.7	5	8-9.yy	Syrien 1993:no.88
21	Kahire	Br	12.6	13	9.yy	Frühchristliche 1964:no.407
22	Berlin	Br	13.9	11.6	11-12.yy	Effenberger-Severin 1992:no.115
23	Berlin	Br	8.6	6.5	-	Wulff 1909:no.972
24	-	Br	-	-	-	Berti 1990:8,çiz.1
25	Benaki	Br	8.5	9.4	-	Richter-Siebels 1990:273-274
26	Autenried	Br	10.8	12.4	-	Richter-Siebels 1990:274-275
27	Bağdad	Br	11.5	11.8	-	Richter-Siebels 1990:275
28	Baltimore	Br	12	11.6	-	Richter-Siebels 1990:275
29	Belgrad	Br	10	8.3	-	Richter-Siebels 1990:276
30	Sarre	Br	9	10	-	Richter-Siebels 1990:279
31	Bonn 1	Br	10.2	11.8	-	Richter-Siebels 1990:280
32	Bonn 2	Br	8.6	7.8	-	Richter-Siebels 1990:280
33	Bonn 3	Br	7.5	9	-	Richter-Siebels 1990:281
34	Brüksel 1	Br	10-11	7.6	-	Richter-Siebels 1990:282
35	Detroit	Br	8.7	9.5	-	Richter-Siebels 1990:283
36	Dresden	Br	12.2	11.6	-	Richter-Siebels 1990:283-284
37	Erewan 1	Br	-	-	-	Richter-Siebels 1990:285
38	Erewan 2	Br	-	-	-	Richter-Siebels 1990:285
39	Erewan 3	Br	-	-	-	Richter-Siebels 1990:285-286
40	Erewan 4	Br	-	-	-	Richter-Siebels 1990:286
41	Erewan 5	Br	-	-	-	Richter-Siebels 1990:287
42	Erewan 6	Br	-	-	-	Richter-Siebels 1990:287-288
43	Erewan 7	Br	-	-	-	Richter-Siebels 1990:288
44	Floransal	Br	11.5	10.6	-	Richter-Siebels 1990:288-289
45	Floransa2	Br	-	-	-	Richter-Siebels 1990:289
46	Genf 1	Br	10.3	12	-	Richter-Siebels 1990:290

47	Genf 2	Br	8.7	11.5	-	Richter-Siebels 1990:290
48	Genf 3	Br	13.2	10.4	-	Richter-Siebels 1990:291
49	Genf 4	Br	10.5	12.5	-	Richter-Siebels 1990:291
50	Genf 5	Br	10.1	9.4	-	Richter-Siebels 1990:292
51	Isfahan	Br	12	11.5	-	Richter-Siebels 1990:293
52	Köln 1	Br	8.4	9.7	-	Richter-Siebels 1990:294
53	Köln 2	Br	9	10.6	-	Richter-Siebels 1990:295
54	Ledoulx	Br	9.7	7.7	-	Richter-Siebels 1990:295-296
55	Lagurka	Br	-	-	-	Richter-Siebels 1990:296
56	Reber	Br	-	-	-	Richter-Siebels 1990:297
57	Leiden	Br	9.4	11.8	-	Richter-Siebels 1990:297
58	Leningrad1	Br	12.5	14	-	Richter-Siebels 1990:297-298
59	Leningrad2	Br	12.5	15	-	Richter-Siebels 1990:298-299
60	Leningrad3	Br	8.7	9.5	-	Richter-Siebels 1990:299
61	Leningrad4	Br	8.9	8.5	-	Richter-Siebels 1990:299-300
62	Leningrad5	Br	10.5	10	-	Richter-Siebels 1990:300
63	Leningrad6	Br	9.2	8.5	-	Richter-Siebels 1990:300-301
64	Leningrad7	Br	-	-	-	Richter-Siebels 1990:301
65	British 1	Br	7	7.6	-	Richter-Siebels 1990:301-302
66	British 2	Br	7.4	7	-	Richter-Siebels 1990:302
67	British 3	Br	8.2	8.3	-	Richter-Siebels 1990:303
68	Victoria	Br	11.2	12.4	-	Richter-Siebels 1990:303-304
69	Luzern	Br	5.3	9	-	Richter-Siebels 1990:304
70	Mainz 1	Br	9.6	9.4	-	Richter-Siebels 1990:304
71	Mainz 2	Br	10	11	-	Richter-Siebels 1990:305
72	Mestia 1	Br	-	8	-	Richter-Siebels 1990:305
73	Mestia 2	Br	-	7	-	Richter-Siebels 1990:306
74	Mestia 3	Br	-	10	-	Richter-Siebels 1990:306
75	Moskova 1	Br	9.7	11.7	-	Richter-Siebels 1990:306-307
76	Moskova 2	Br	8	6.9	-	Richter-Siebels 1990:307
77	Brooklyn	Br	10.8	13	-	Richter-Siebels 1990:307-308
78	Nürnberg	Br	8.4	-	-	Richter-Siebels 1990:308
79	Odessa 1	Br	-	-	-	Richter-Siebels 1990:309
80	Odessa 2	Br	-	-	-	Richter-Siebels 1990:309-310
81	Lipchitz	Br	-	-	-	Richter-Siebels 1990:311
82	Louvre 1	Br	13.3	8.3	-	Richter-Siebels 1990:311-312
83	Louvre 2	Br	8.6	9.5	-	Richter-Siebels 1990:312
84	Louvre 3	Br	8.8	8.8	-	Richter-Siebels 1990:312-313
85	Öz.Kol. 1	Br	12.6	12.5	-	Richter-Siebels 1990:313
86	Öz.Kol. 2	Br	11.2	9.4	-	Richter-Siebels 1990:313-314
87	Säckingen	Br	8.3	9.1	-	Richter-Siebels 1990:315
88	Tiflis 1	Br	13	9.5	-	Richter-Siebels 1990:315-316
89	Tiflis 2	Br	13	11.5	-	Richter-Siebels 1990:316-317
90	Tiflis 3	Br	10	9.7	-	Richter-Siebels 1990:317
91	Toronto 1	Br	12.1	12	-	Richter-Siebels 1990:317-318
92	Toronto 2	Br	8.6	9.6	-	Richter-Siebels 1990:318-319
93	D.Oaks	Br	8.9	11.5	-	Richter-Siebels 1990:319
94	Wien,Özel	Br	12	11.3	-	Richter-Siebels 1990:319-320
95	Worcester1	ßr	7.3	8.4	-	Richter-Siebels 1990:321
96	Worcester2	Br	8.3	11.4	-	Richter-Siebels 1990:321
97	Worcester3	Br	7	8.4	-	Richter-Siebels 1990:322
98	Zürich 1	Br	8.2	-	-	Richter-Siebels 1990:322-323
99	Zürich 2	Br	10	9	-	Richter-Siebels 1990:328
100	Kevorkian	Br	-	-	-	Richter-Siebels 1990:323

101	-	Br	-	-	-	Richter-Siebels 1990:323-324
102	Kamechlié	Br	12.6	12.5	-	Richter-Siebels 1990:324
103	F.furt 1	Br	8.2	-	-	Richter-Siebels 1990:324-325
104	F.furt 2	Br	8	8.5	-	Richter-Siebels 1990:325-326
105	Christiel	Br	10.2	-	-	Richter-Siebels 1990:326-327
106	Christie2	Br	10.2	-	-	Richter-Siebels 1990:327
107	Blumka 1	Br	-	-	-	Richter-Siebels 1990:327
108	Blumka 2	Br	-	-	-	Richter-Siebels 1990:328
109	Bremen	Br	12	-	-	Richter-Siebels 1990:329

Küresel Dilimli

110	Sadberk	Br	12.7	9.3	6-13.yy	Sadberk 1989:83
111	Berlin	Br	11.7	8	-	Wulff 1909:no.975
112	Berlin	Br	9.5	12	-	Wulff 1909:no.976

Silindirik

113	Manisa?	Br	8	6	Erk.Biz.	Crawford 1990:62
114	Manisa?	P	8.2	6	Erk.Biz.	Crawford 1990:99
115	Manisa?	Br	9	6.1	Erk.Biz.	Waldbaum 1983:99
116	Manisa?	Ba	8.9	7.2	Erk.Biz.	Waldbaum 1983:100
117	Roma	Br	6.9-8.4	16.7	4-5.yy	Frühchristliche 1964:no.336
118	Royal Ont.	Br	8.2	5.5	5.yy	Hayes 1984:no.190
119	Metropol.	Br.	11.4	16.7	5.yy	Weitzmann 1979:no.323
120	-	Br	10	5	6.yy	Fitzgerald 1939:11
121	Princeton	Br	9.5	19.7	8-9.yy	Curcic-St.Clair 1986:no.55

Altıgen

122	Manisa?	P	7	6	Erk.Biz.	Crawford 1990:64
123	Manisa?	P	9.5	5	Erk.Biz.	Waldbaum 1983:99
124	Manisa?	Br	8.5	5.5	Erk.Biz.	Waldbaum 1983:99
125	Manisa?	Ba	8.5	6	Erk.Biz.	Waldbaum 1983:99
126	Berlin	Br	-	5	5-6.yy	Wulff 1909:no.983
127	Berlin	Br	7.7	5.8	5-6.yy	Wulff 1909:no.985
128	Berlin	Br	8.5	5.1	5-6.yy	Wulff 1909:no.986
129	D.Oaks	G	17.4	15	550-565	Boyd-Mango 1992:no.18
130	D.Oaks	Br	8.2	16	6.yy	Ross 1962:no.45
131	Temple	Br	6.2	5.3	6.yy	Temple 1990:no.46
132	-	Br	9.7	4.5	6.yy	Fitzgerald 1931:lev.38/24
133	Metropol.	G	13.2	8.9	582-602	Mango 1986:no.85
134	Berlin	Br	4.7	11.5	6-7.yy	Bloch 1983:no.35
135	British	G	10.9	6.7	602-610	Weitzmann 1979:no.562
136	-	Br	9	6.5	9.yy	Baramki 1934:82

Kare

137	D.Oaks	Br	7.8	20	6.yy	Ross 1962:no.47
138	D.Oaks	Br	-	20	7-8.yy	Ross 1962:no.49

Yedigen

139	D.Oaks	Br	7	16.6	6-7.yy	Ross 1962:no.48

EK-9 YELPAZE

No.	MÜZE	M.	Ç.	Y.	TARİH	YAYIN
1	D.Oaks	G	25.5	30.9	565-578	Mango 1986:150-154

EK-10 KİTAP KAPAĞI

No.	MÜZE	M.	E.	B.	TARİH	YAYIN
1	D.Oaks	G	37.2-37.5	30-27.6	550-560	Boyd-Mango 1992:r.22.1-5
2	D.Oaks	G	25-23.4	23.8-17.5	550-560	Boyd-Mango 1992:r.23.1
3	Metrop.	G	21.1-21.2	26.8-27.5	6-7.yy	Mango 1986:199-201
4	Metrop.	G	21.1-21.4	27.1-27.2	6-7.yy	Mango 1986:202-205
5	Metrop.	G	22.1-23.2	28.1-28.5	6-7.yy	Mango 1986:206-210
6	Venedik	M	17.5	26	9.yy.s.	Wessel 1967:no.13
7	Venedik	M	21	29	10.yy.s.	Wessel 1967:no.27
8	S.Marco	M	16	26	12.yy.b.	Wessel 1967:no.52
9	Venedik	M	25.5	35	13.yy.b.	Wessel 1967:no.58
10	Venedik	M	22	30	14.yy	Buckton 1984:no.20

EK-11 HAÇ

No.	MÜZE	M	E	B	TARİH	YAYIN
1	Berlin	Br	37	48	5-6.yy	Wulff 1909:no.945
2	Royal Ont.	Br	29.2	45.3	5-6.yy/O.B.	Hayes 1984:196
3	Royal Ont.	Br	21.6	38.4	5-6.yy/O.B.	Hayes 1984:196
4	Berlin	Br	11	23	Erk.Biz.	Wulff 1909:no.944
5	Sinai	Br	78.5	104	6.yy	Weitzmann 1963:385-398
6	Özel Kol.	Br	22.3	39.2	6-7.yy	Buckton 1994:no.114
7	Baltimore	G	20.6	40.2	6-7.yy	Mango 1986:87-89
8	Baltimore	G	26.7	34	6-7.yy	Mango 1986:90-91
9	Metropol.Ah/G		95	149	6-7.yy	Mango 1986:192-197
10	D.Oaks	G	28.4	47.6	6-7.yy	Mango 1986:235
11	Toledo M.	G	13.2	18	6-7.yy	Mango 1986:238
12	Baltimore	G	11.5	17	6-7.yy	Mango 1986:238
13	Cenevre	G	16.1	21.8	6-7.yy	Dodd 1987:res.6-7
14	Cenevre	G	16.2	31.4	6-7.yy	Dodd 1987:res.8
15	Toronto	Br	12	15.8	6-7.yy	Cotsonis 1994:no.8
16	D.Oaks	Br	15.1	18.3(k)	6-7.yy	Cotsonis 1994:no.9
17	Royal Ont.	Br	16.5	24	6-7.yy	Cotsonis 1994:no.10
18	Temple	Br	9	13.5	6-9.yy	Temple 1990:103
19	Temple	Br	9.9	15	6-9.yy	Temple 1990:103
20	Zacos Kol.	Br	-	-	899	Bouras 1979:res.30
21	Princeton	Br	11.9	16.8	9-10.yy	Curcic-St.Clair 1986:83
22	Canellop.	Br	44	75	9-10.yy	Brouskari 1985:152
23	Temple	Br	8	11.9	9-10.yy	Temple 1990:103
24	D.Oaks	D/Br	15.4	34	10.yy	Ross 1962:59
25	Temple	Br	10.5(k)	15.5(k)	10.yy	Temple 1990:101
26	Korint M.	Br	17	24	10.yy	Athens 1964:454
27	Benaki M.	D/G	31	58.4	10.yy	Bouras 1979:res.1-28
28	Averoff	Br	-	-	10.yy	Bouras 1979:res.31
29	Kassandra	Br	-	30	10-11.yy	Buschhausen 1967:281-96
30	D.Oaks	G	(k)	(k)	10-11.yy	Cotsonis 1994:no.4
31	Ashmolean	P	40.3	62.5	10-12.yy	Buckton 1994:no.175
32	Ashmolean	P	20.6	38	10-12.yy	Buckton 1994:no.161
33	Princeton	Br	17.8	41.2	10-14.yy	Curcic-St.Clair 1986:82
34	Temple	Br	13.6	19.6	11.yy	Temple 1990:102
35	D.Oaks	G	28	40.5(k)	11.yy	Mango 1988:res.1-2
36	Cleveland	G	44.8	29.5(k)	11.yy	Cotsonis 1994:no.2
37	D.Oaks	G	(k)	(k)	11.yy	Cotsonis 1994:no.5
38	Metropol.	Br	(k)	28.7(k)	11.yy	Cotsonis 1994:no.13
39	D.Oaks	G	(k)	(k)	11-12.yy	Cotsonis 1994:no.6
40	Royal Ont.	Br	9	19.3	11-12.yy	Cotsonis 1994:no.12
41	Temple	Br	28.5	45	11-13.yy	Temple 1990:99
42	Ashmolean	Br	13	21	1172	Buckton 1994:no.189
43	Canellop.	Br	-	-	1200 sonrası	Brouskari 1985:153
44	D.Oaks	Br	14.5	46.5	Geç Ortaçağ	Ross 1962:59-60

EK-12 HAÇ KAİDESİ

No.	MÜZE	M	Y	TARİH	YAYIN
1	Royal Ont.	Br	11.7	5-6.yy/10.yy	Hayes 1984:kat.334
2	Royal Ont.	Br	10	5-6.yy/10.yy	Hayes 1984:kat.335
3	-	G	-	6-7.yy	Mango 1986:no.65 a
4	-	Br	-	11-12.yy	Ross 1963:123-126
5	Metropolitan	Br	10	11-12.yy	Frazer 1985/86:33
6	Canellopoulos	Br	-	1200 sonrası	Brouskari 1985:153
7	India U.M.	Br	15	1300 civarı	Parker 1987:fig.4
8	Boston	Br	32	1300 civarı	Comstock-Vermeule 1971: 645-646
9	D.Oaks	Br	24	Geç Ortaçağ	Ross 1962:no.69
10	Münih	Br	26.5	11-12.yy	Effenberger-Severin 1992:kat.137
11	Münih	Br	23	Orta Bizans	Bloch 1983:49,kat.25

EK-13 KÄSE

No.	MÜZE	M.	Ağ.Ç.	Y.	TARİH	YAYIN
1	Baltimore	G	19	4.5	4-5.yy	Mango 1986:269-270
2	British	G	16	-	613-629	Dodd 1961:no.52
3	British	G	18	-	613-629	Dodd 1961:no.53
4	British	G	24.3	5.2	641-651	Buckton 1994:120-121
5	Baltimore	G	11.5	4.3	6.yy.o. veya s.	Mango 1986:112-113

EK-14 KUTU

No.	MÜZE	M	Y	G	Ç	U	TARİH	YAYIN
1	Baltimore	G	6.9	6.5	-	-	5.yy.b.	Mango 1986:no.17
2	Louvre	G	5.7	5.5	-	12	5.yy.b.	Weitzmann 1979: no.571
3	Adana	G	4.8	10	-	-	5.yy.b.	Buschhausen 1962-3: 137-168
4	Hermitage	G	11	8.5	-	13	565	Bank 1978:no.8
5	Vatikan	G	-	-	-	-	5-6.yy	Dodd 1973:res.26
6	D.Oaks	G	10.8	-	12.7	-	5-6.yy	Weitzmann 1979: no.550
7	Vatikan	G	-	-	-	-	610-641	Dodd 1973:res.41a,b
8	Baltimore	G	8	-	5.9	-	6-7.yy	Mango 1986:no.70
9	St.Louis	G	8.7	-	10.8	-	6-7.yy	Mango 1986:no.83
10	Aachen	G	20.2	20	-	19.6	969-970	Saunders 1982:211-221
11	Vatikan	Br	-	-	-	-	12.yy	Dalton 1911:564
12	San Marco	G	-	14	-	28	14-15.yy	Buckton 1984:no.28

EK-15 BİZANS TASVİR SANATINDA LİTURJİK ESERLER

1) Vatikan, Biblioteca Apostolica Vaticana, Vergilius Romanus (5.yüzyıl sonu): Dido ve Aeneas'ın ziyafeti sahnesinde hizmetkarlardan birinin elinde ince boyunlu, küresel gövdeli, tek kulplu bir ibrik ve küresel gövdeli, kaidesiz, uzun saplı bir trulla vardır. Diğer hizmetkar aynı tipte bir ibrik tutmaktadır (Weitzmann 1979:228)

2) Ravenna, San Vitale Kilisesi (545), İmparator Theodosius ve mahiyeti: imparator, küresel gövdeli, kaidesiz bir paten, Piskopos Maximianus, değerli taşlarla bezenmiş bir Latin haçı, diakon, silindirik gövdeli, üç ayaklı, bir halkanın birleştirdiği üç zincirli, içinden tütsünün dumanları yükselen bir buhurdan tutar (Bertelli 1988:78-79).

3) Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu, Riha pateni (565-578), Havari Komünyonu: İsa, dilimli gövdeli, muhtemelen kaidesiz bir kâseden şarabı verir. Altarın üzerinde, silindirik gövdeli, konik kaideli bir paten, küresel gövdeli, bilezikli konik kaideli kalis, iki tulum, yerde ise küresel gövdeli, halka kaideli, uzun saplı trulla, ince ve uzun boyunlu, küresel gövdeli, halka kaideli, tek kulplu bir ibrik vardır (Ross 1962:12-15).

4) İstanbul Arkeoloji Müzeleri, Stuma pateni (578-582), Havari Komünyonu: İsa, küresel gövdeli kalisden şarabı verir, altarın üzerinde halka kaideli bir paten vardır (kat.no:1).

5) Floransa, Laurenziana Kütüphanesi, Rabula İncili (586), Mezar başında kadınlar: Meryem'in elinde silindirik gövdeli, üç ayaklı, üç zincirli bir buhurdan vardır (Rice 1963:res.26).

6) Monza Katedral Hazinesi, iki ampulla (6.yüzyıl), Mezar başında kadınlar: Meryem, birinde küresel gövdeli, üç ayaklı, diğerinde silindirik gövdeli halka kaideli, bir halkanın

birleştirdiği üç zincirli buhurdan taşır (Klauser 1974:lev.4a,b).

7) Rossano Katedral Hazinesi, Rossano İncili (6.yüzyıl), Havari Komünyonu: İsa, küresel gövdeli, muhtemelen kaidesiz bir kâseden şarabı verir (Weitzmann 1977:res.XV,XVI).

8) Ravenna, San Apollinare in Classe Kilisesi (6.yüzyıl), İmparator IV.Konstantin ve mahiyeti: diakon, dibe doğru daralan, silindirik gövdeli, üç ayaklı, bir halkanın birleştirdiği üç zincirli ve içinden tütsünün dumanları yükselen bir buhurdan tutar (Ebersolt 1923:res.18).

9) Paris, Ulusal Müze, Gr.510 (880-883), Nazianzos'lu Gregorius'un ölümü: başucundaki figür sağ elinde silindirik gövdeli, halka kaideli ve gövdesi bezemeli bir buhurdan, sol elinde silindirik gövdeli, konik kapaklı bir kutu tutmaktadır (der Nersessian 1962:res.10).

10) Roma, Biblioteca Vaticana, Ms.Gr.699 (9.yüzyıl son çeyreği), İsa, Meryem ve azizler: diakon aziz Stephanos bir elinde silindirik gövdeli, halka kaideli, çok kollu tepeliğin birleştirdiği üç zincirli bir buhurdan, diğerinde oval gövdeli, kapaklı bağış kutusu tutar (Lazarev 1967:res.99).

11) Athos, Pantokrator 61 (9.yüzyıl), Havari Komünyonu: İsa, şarabı küresel gövdeli, konik kaideli bir kalisden verir, altarın üzerinde dörtgen gövdeli, konik kaideli paten vardır (Brockhaus 1924:lev.17).

12) Atina, National Library, cod.211 (10.yüzyıl), Havari Komünyonu: altarın üzerinde ekmek, kutsal kitap, küresel gövdeli, bilezikli konik kaideli kalis ve haç vardır (Galavaris 1970:res.94)

13) Atina, National Library, cod.211 (10.yüzyıl), Havari Komünyonu: İsa, küresel gövdeli, bilezikli konik kaideli kalisden şarabı verir, altarın üzerinde küresel gövdeli, konik kaideli paten ve bir kalis daha vardır (Galavaris 1970:res.95)

14) Vatikan, Gr.1613, II.Basileios Menologyası (10.yüzyıl), Ioannes Chrysostomos'un röliklerinin taşınması: Piskoposun elinde küresel gövdeli, konik kaideli, çok kollu tepeliğin birleştirdiği üç zincirli bir buhurdan vardır (Ebersolt 1923:res.5).

15) Vatikan, Gr.1613, II. Basileios Menologyası (10.yüzyıl), Vaftizci Yahya'nın röliklerinin gömülmesi: Piskopos, küresel gövdeli, konik kaideli, çok kollu tepeliğin birleştirdiği üç zincirli buhurdan sallamaktadır (Ebersolt 1923:res.24).

16) Vatikan, Gr.1613, II. Basileios Menologyası (10.yüzyıl), 26 Ocak depremi: Piskoposun elinde kitap, bir diakonun elinde uzun saplı, kol uçları düz sonuçlanan bir Latin haçı, diğer diakonun bir elinde oval gövdeli, kapaklı kutu, diğer elinde küresel gövdeli, konik kaideli, çok kollu tepeliğin birleştirdiği konik kaideli, içinden tütsünün dumanları yükselen bir buhurdan vardır (Cotsonis 1994:res.6)

17) Vatikan, Gr.1613, II. Basileios Menologyası (10.yüzyıl), 26 Ekim depremi: Piskoposun bir elinde kitap, diğerinde no.15 ile aynı tip bir buhurdan vardır. Diakon, kol uçları birer daire ile sonuçlanan, saplı, büyük boyutlu bir Latin haçı taşımaktadır (Cotsonis 1994:res.7)

18) Bristol, 40731 (10.yüzyıl sonu-11.yüzyıl başı), Altar: üzerinde silindirik gövdeli, konik kaideli paten ve küresel gövdeli, bilezikli konik kaideli kalis vardır (Dufrenne 1966:56).

19) Venedik, San Marco Kilisesi, Pala d'Oro (10.yüzyıl sonu-14.yüzyıl), Aziz Markus'un röliklerinin Venedik'e getirilişi: Kilisenin önünde duran Piskopos çift kollu haç tutar, diakon ise küresel gövdeli, konik kaideli, çok kollu tepeliğin birleştirdiği üç zincirli buhurdanı sallar (Dale 1994:res.14).

20) Kiev, Hagia Sophia kilisesi (1050), Havari Komünyonu: İsa, şarabı küresel gövdeli, konik kaideli kalisden verir. Altarın üzerinde içinde ekmek olan, yuvarlak gövdeli, konik kaideli paten, Latin haçı, asteriskos, bıçak vardır. İki yanda, kare şeklinde ve dört kenarı yarım dairelerle genişletilmiş, uzun saplı birer yelpaze tutan iki melek durmaktadır (Weitzmann, Loerke, Kitzinger, Buchtal 1975:386).

21) Londra, British Museum, Add.19352 (1066), Havari Komünyonu: İsa, küresel gövdeli, konik kaideli kalisden şarabı verir, altarın üzerinde küresel gövdeli, konik kaideli bir paten vardır. Ayrıca, imparator elinde ince ve uzun boyunlu, küresel gövdeli, tek kulplu ibrik ve küresel gövdeli, kaidesiz trulla tutmaktadır (Lazarev 1967:res.192).

22) Kılıçlar, Kuşluk Kilisesi (11.yüzyıl 1.yarısı), Koimesis: Petrus küresel gövdeli, konik kaideli, çan tipi tepeliğin birleştirdiği üç zincirli, bir buhurdan sallamaktadır. Buhurdanın gövdesinde çizgiler ve dairelerden oluşan bir süsleme vardır (Jerphanion 1925:lev.60/3).

23) Göreme, Yahya kilisesi (11.yüzyıl 2.yarısı), Koimesis: no.21 ile aynı tip bir buhurdan tasvir edilmiştir (Budde 1958:86).

24) Göreme, Karanlık Kilise (11.yüzyıl ortası-12.yüzyıl sonu), Mezar başında kadınlar: Meryem, küresel gövdeli, kapaklı, halka kaideli, uzun saplı bir katzi taşımaktadır (Jerphanion 1942:lev.103/1).

25) Madrid, Biblioteca Nacional, Skylitzes'in Kroniği (11.yüzyıl sonu), Prenses Maria'nın mezarı: Lahitin başındaki rahiplerden biri küresel gövdeli, konik kaideli, üç zincirli bir buhurdan sallamaktadır (Walter 1976:res.12).

26) Athos, Dionysiou cod.587 (11.yüzyıl), Koimesis: Meryem'in başucundaki figür küresel gövdeli, konik kaideli, üç zincirli buhurdan taşır. Buhurdandan tütsünün dumanları yükselmektedir (Pelekanidis 1973:216).

27) Paris, Bibliotheque Nationale, Ms.Br.64 (11.yüzyıl), Zekeriya'nın hayatı: Zekeriya kiboriumlu altar önünde küresel gövdeli, konik kaideli, çan biçimi tepeliğin birleştirdiği üç zinciri olan buhurdan sallamaktadır (Lazarev 1967:res.142).

28) Demre, Aziz Nikolaos Kilisesi (11.yüzyıl), Havari Komünyonu: İsa, küresel gövdeli, ayağı olup olmadığı görülemeyen bir kâse veya kalisden şarabı verir, altarın üzerinde, altında düz bir tepsi olan ince ve uzun boyunlu, küresel gövdeli bir kap vardır (Feld 1975:386).

29) Ohri, Hagia Sophia Kilisesi (11.yüzyıl), Havari Komünyonu: İsa'nın elinde ekmek, altarın üzerinde ince ve uzun boyunlu, küresel gövdeli, halka kaideli, çift kulplu bir amphora vardır (Galavaris 1970:res.93).

30) Ohri, Hagia Sophia Kilisesi (11.yüzyıl), Aziz Basileios liturjisi: altarın üzerinde ekmek, küresel gövdeli, bilezikli konik kaideli bir kalis ve kitap durmaktadır. Altarın yanındaki diakonlar ellerinde uzun saplı, yuvarlak gövdeli birer yelpaze tutarlar (Galavaris 1970:res.92).

31) Roma, St. Clement Kilisesi (11.yüzyıl), Aziz Klement liturjisi: altarın üzerinde kitap, ekmek ve küresel gövdeli, halka kaideli bir kâse, diakonun elinde silindirik gövdeli ve

kapaklı bağış kutusu ve küresel, kapaklı bir buhurdan vardır (Galavaris 1970:res.89).

32) Ohri, Hagia Sophia (11.yüzyıl), Diakon Euplos: bir elinde kübik bağış kutusu, diğerinde dilimli küresel gövdeli, konik kaideli, üç zincirli buhurdan tutmaktadır (Hamann MacLean-Hallensleben 1963:res.8).

33) Vatikan, Gr.752 no.lu Psalter (11.yüzyıl), Korah'ın oğullarının Aziz Silvester'e günah çıkarması: Aziz küresel gövdeli, konik kaideli, üç zincirli buhurdan sallamaktadır (Kalavrezou 1993:res.27).

34) Athos, Lavra Manastırı, Skeuophylakion (11.yüzyıl), Koimesis: no.21 ile aynı tip bir buhurdan tasvir edilmiştir (Papadopoulos 1966:res.34).

35) Niğde, Eski Gümüş Manastırı (11.-12.yüzyıl), Diakon Aziz Stephanos: dilimli küresel gövdeli, küresel ayaklı, üç zincirli, tepeliği ve çengeli olan bir buhurdan tutmaktadır (H.Ü. Sanat Tarihi Anabilim Dalı Slayt Arşivi).

36) Palermo, Santa Maria dell'Aminaglio Kilisesi (c.1151), Koimesis: küre şeklinde, konik kaideli, üç zincirli, altı kollu tepeliği olan bir buhurdan sallanmaktadır (Kitzinger 1990:res.19).

37) Kıbrıs, Perachorio Havariler Kilisesi (1160-1180), Havari Komünyonu: İsa, kâse kısmı dört dilimli, konik kaideli, çift kulplu kalisden şarap verir. Altarın üzerinde, küresel gövdeli, konik kaideli, asteriskoslu paten, iki yanında, küresel gövdeli, bilezikli konik kaideli iki kalis vardır (Megaw-Hawkins 1962:res.23).

38) İstanbul, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Oktateuch, Gr.8 (C.II,fol.257r), (12.yüzyıl 1.yarısı), Altar: üzerinde, küresel

gövdeli, konik kaideli bir paten, içinde silindirik gövdeli, bilezikli konik kaideli, çift kulplu kalis, yanında ince ve uzun boyunlu, küresel gövdeli, konik kaideli, çift kulplu bir testi, aynı formda tek kulplu bir ibrik ve küresel gövdeli, derin, kaidesiz bir kap içinde kübik, bilezikli konik kaideli bir kalis vardır (H.Ü. Sanat Tarihi Anabilim Dalı slayt arşivi).

39) Kıbrıs, Panagia Amasgou Kilisesi (12.yüzyıl 1.yarısı), Diakon Athanasios Pentaskinos: sol elinde dikdörtgen gövdeli, dilimli küresel kapaklı, bezemeli bir bağış kutusu, sağ elinde dilimli gövdeli, üç zincirli, çan tipi tepeliği ve halkası olan bir buhurdan tutmaktadır (Boyd 1974:res.12).

40) Aquileia, Basilica Patriarcale, Kripta (12.yüzyıl 2.yarısı), Hermagoras ve Fortunatus'un gömülmesi: ölülerin başucunda silindirik gövdeli, konik kaideli, üç zincirli buhurdan sallanmaktadır (Dale 1994:res.39).

41) İstanbul, Galata Aziz Gregorius Kilisesi, 35 no.lu Ermeni el yazması (1223), Havari Komünyonu: İsa silindirik gövdeli, kaidesiz bir kâseden şarap verir. altarın üzerinde, içinde ekmek parçaları olan küresel gövdeli, kaidesiz paten vardır. İki serafim uzun saplı, yuvarlak gövdeli birer yelpaze tutarlar (der Nersessian 1993:res.124).

42) Sinai, Katerina Manastırı, İkona (13.yüzyıl başı), Diakon Aziz Stephanos: dilimli küresel gövdeli, konik ayaklı, üç zincirli, çan biçimi tepeliği olan buhurdan tutmaktadır (Manafis 1990:res.56).

43) Kastoria, Arkeoloji Müzesi, İkona (13.yüzyıl 1.yarısı), Koimesis: Meryem'in başucundaki figür küresel gövdeli, konik kaideli, üç zincirli buhurdanı sallamaktadır (Acheimastou-Potamianou 1980:res.10).

44) Sopocani Kilisesi (1265), Koimesis: Meryem'in başucundaki Piskopos altıgen gövdeli, bilezikli konik kaideli buhurdanı sallamaktadır. Buhurdanın zincirleri bir halkanın birleştirdiği şerit halindeki üç levha taşır. Meryem'in yanında duran piskopos ise, uzun saplı, dairesel gövdeli bir altlığı olan küresel gövdeli ve kapaklı bir katzi tutar (Lazarev 1967:436).

45) Sopocani, Sveta Trojica Kilisesi (c.1266), Stephan Nemanja'nın ölümü: Piskopos, altıgen gövdeli, konik kaideli, üç zincirli bir buhurdan sallamaktadır. Gövde geometrik şekillerle süslenmiştir (Hamann MacLean-Hallensleben 1963:res.132)

46) Venedik, San Marco Kilisesi, güney transept (13.yüzyıl 2.yarısı), Komünyon: altarın üzerinde şamdan, yuvarlak gövdeli paten, küresel gövdeli, konik kaideli kalis durmaktadır (Dale 1994:res.40).

47) Yugoslavya, Gracanica Kilisesi (13.yüzyıl sonu), Havari Komünyonu: paten Sveti Nikita ve Sveti Djordje kiliselerindeki tasvir ile aynıdır. Şarabı verecek olan İsa'nın elinde daha çok amphoraya benzeyen, küresel gövdeli, konik kaideli, çift kulplu bir kap vardır (Hamann MacLean-Hallensleben 1963:322,324).

48) Arilje Kilisesi (13.yüzyıl), Koimesis: Meryem'in başucundaki figür küresel gövdeli, konik kaideli, çan şeklinde tepeliğin birleştirdiği üç zincirli buhurdanı sallamaktadır (Hamann MacLean-Hallensleben 1963:154).

49) Sinai, Katerina Manastırı, İkona (13.yüzyıl), Koimesis: no.40 ile aynı tip buhurdan tasvir edilmiştir. Farklı olarak tütsünün dumanları yükselmektedir (Weitzmann, Chatzidakis, Miatev, Radojcic 1966:res.35).

50) Kudüs, Ermeni Patrikhanesi 2568 no.lu yazma (13.yüzyıl), Mezar başında kadınlar: Meryem elinde uzun saplı, silindirik,

içinden tütsünün dumanları yükselen bir katzi tutmaktadır (der Nerssessian 1993:res.366).

51) Prizren, Sveta Bogorodica Ljeviska Kilisesi (1306-1309), Havari Komünyonu: altarın üzerinde içinden İsa'nın ekmek aldığı, küresel gövdeli, kaidesiz paten vardır. İsa diğer tasvirinde, şarabı küresel gövdeli, bilezikli konik kaideli, çift kulplu kalisden verir (Hamann MacLean-Hallensleben 1963:res.185,187).

52) İstanbul, Kora Manastırı Kilisesi (c.1315), Koimesis: Meryem'in başucunda duran Petrus, küresel gövdeli, konik kaideli, çok kollu tepeliğin birleştirdiği üç zincirli buhurdanı sallamaktadır. Gövde ve kaidede çizgisel süslemeler vardır (Underwood 1966:res.185).

53) Gracanica Kilisesi (1320), Koimesis: Meryem'in başucundaki Petrus, dilimli gövdeli, bilezikli konik kaideli, üç zincirli bir buhurdan sallar. Başka bir figürün elinde, küresel gövdeli, konik kaideli, uzun saplı katzi vardır (Hamann MacLean-Hallensleben 1963:333).

54) Erivan, Matenadaran 5786 (1336), Koimesis: Meryem'in baş ve ayakucundaki iki figür de küresel, kapaklı, konik kaideli, üç zincirli birer buhurdan sallamaktadır (der Nersessian 1993:res.608).

55) Cucer, Sveti Nikita Kilisesi (14.yüzyıl başı), Havari Komünyonu: İki kez tasvir edilen İsa bir tarafta küresel gövdeli, konik kaideli, çift kulplu kalisden şarap verir. Diğer tarafta eli yuvarlak gövdeli, düz kaideli patenin içindedir (Hamann MacLean-Hallensleben 1963:res.225-226).

56) Studenica, Königskirche (14.yüzyıl başı), Havari Komünyonu: Altarın üzerinde silindirik gövdeli, bilezikli konik kaideli paten vardır. Soldaki İsa iki eli ile küresel gövdeli, konik

kaideli kalisi tutmaktadır. Arkadaki iki melek dairesel gövdeli, uzun saplı, üzerlerinde serafim tasviri olan birer yelpaze tutar (Hamann MacLean-Hallensleben 1963:res.250,252).

57)Staro Nagoricino, Sveti Djordje Kilisesi (14.yüzyıl başı), Havari Komünyonu: Altarın üzerinde yuvarlak gövdeli, düz kaideli paten, küresel gövdeli, konik kaideli, çift kulplu kalis vardır. Meleklerin tuttuğu yelpazelerden biri Studenica, Königskirche'deki ile aynıdır, diğeri kare şeklindedir ve dört kenarı yarım dairelerle genişletilmiştir (Hamann MacLean-Hallensleben 1963:res.228).

58) Cucer, Sveti Nikita (14.yüzyıl başı), Koimesis: no.52 ile aynı tip bir buhurdan tasvir edilmiştir. Farklı olarak zincirlerin ortasında birer haç bulunmaktadır (Hamann MacLean-Hallensleben 1963:230).

59) Staro Nagoricino, Sveti Djordje Kilisesi (14.yüzyıl başı), Koimesis: no.57 ile aynı tip bir buhurdan ve katzi tasvir edilmiştir (Hamann MacLean-Hallensleben 1963:287,290). Bir başka ölüm sahnesinde de aynı tip katzi bulunmaktadır (Hamann MacLean-Hallensleben 1963:306).

60) Studenica, Königskirche (14.yüzyıl başı), Koimesis: gövdenin düz küresel olması dışında no.57 ile aynı tip bir buhurdan tasvir edilmiştir (Hamann MacLean-Hallensleben 1963:259).

61) Chilandar, Hagioi Taxiarchoi Kilisesi (1380), Havari Komünyonu: altarın üzerinde tepsi, büyük bir kâse, kalis ve bıçak vardır (Duric 1976:res.118).

62) Moskova, Tretjakov Galerisi, İkona (c.1380), Koimesis: Meryem'in başucundaki Petrus, küresel gövdeli, konik kaideli, çan tipi tepeliğin birleştirdiği üç zincirli bir buhurdanı sallamaktadır (Lazarev 1967:res.572).

63) St.Petersburg, Ermitage Müzesi, İkona (14.yüzyıl 3.çeyreği), Koimesis: Meryem'in başucundaki Petrus, dilimli gövdeli, halka kaideli, üç zincirli bir buhurdan sallamaktadır (Lazarev 1967:res.527).

64) Yugoslavya, Marcov Manastırı (14.yüzyıl), Meryem ve Çocuk İsa ikonası önünde yapılan ayin: Rahibin elinde küresel gövdeli, kapaklı, konik kaideli ve uzun saplı katzi, altarın iki yanında yuvarlak gövdeli, üzerinde serafim tasviri olan, uzun saplı birer yelpaze vardır (Grabar 1976:acathiste strophe 23).

65) Yugoslavya, Marcov Manastırı (14.yüzyıl), Meryem ve Çocuk İsa ikonası önünde yapılan ayin: Piskoposun sağ elinde çift kollu haç, sol elinde küresel dilimli gövdeli, konik kaideli buhurdan vardır (Grabar 1976:acathiste strophe 24).

66) Selanik, St.Nicolas Orphanos Kilisesi (14.yüzyıl), Koimesis: no.57 ile aynı tip bir buhurdan tasvir edilmiştir (Velmans 1966:res.22).

67) Verria, H.Christos Kilisesi (14.yüzyıl), Koimesis: Meryem'in yanındaki figür küresel gövdeli, konik kaideli, üç zincirli bir buhurdan sallamaktadır (Velmans 1966:res.23).

68) Ohri, Ulusal Müze, İkona (14.yüzyıl), Koimesis: Meryem'in yanındaki Petrus dilimli gövdeli, halka kaideli, üç zincirli bir buhurdan sallamaktadır (Weitzmann, Chatzidakis, Miatev, Radojcic 1966:res.184).

69) Londra, Eric Braedly Koleksiyonu, İkona (14.yüzyıl), Diakon Aziz Stephanos: sol elinde, çift pahlı çatısı olan, kilise biçimindeki bağış kutusunu, sağ elinde küresel gövdeli, halka kaideli, üç zincirli buhurdanı sallamaktadır. Zincirler

haçların birbirine eklenmesi ile oluşmuştur (Splendeur 1982:40).

70) Trabzon, Hagia Sophia Kilisesi (15.yüzyıl), Koimesis: Küresel gövdeli, konik kaideli, iki zincirli bir buhurdan tasvir edilmiştir, üzerinde geometrik süslemeler vardır (Bryer-Winfield 1985:çiz.70).

71) Patmos, İncilci Yahya Manastırı, İkona (15.yüzyıl), Koimesis: Meryem'in başucundaki Petrus, altıgen gövdeli, konik kaideli, çok kollu tepeliğin birleştirdiği üç zincirli buhurdanı sallamaktadır (Weitzmann, Chatzidakis, Miatev, Radojcic 1966:res.85).

72) Novgorod Müzesi, İkona (15.yüzyıl), Koimesis: Meryem'in başucundaki figür, küresel gövdeli, konik kaideli, üç zincirli buhurdan sallamaktadır (Ikonen 1970:no.210).

73) Atina, Kanellopoulos Müzesi, İkona (15.yüzyıl), Koimesis: no.71 ile aynı tip buhurdan tasvir edilmiştir (Acheimastou-Potamianou 1980:res.23).

EK-16 SÖZLÜK

ANAPHORA: Ökaristide, inanç açıklaması ile ekmek ve şarabın dağıtılması arasında yapılan ayin.

ANTİPHON: Koro tarafından söylenen psalm. İncil metinleri, Tevrattan psalmler veya peygamber sözleri.

ARTOPHORİON: Özel yöntemlerle kurutulan ve bir yıl boyunca saklanabilen kutsal ekmeğin konduğu kutu.

ASTERİSKOS: Patenin üzerine konan ve örtünün ekmeğe değmesini önleyen, yarım daire şeklinde iki şeritten oluşan öge.

BUHURDAN: İçinde tütsü yakılan kap.

BÜYÜK GİRİŞ: Küçük Giriş'ten sonra Ökaristi'nin ikinci kısmının açılış ayinidir. Bu giriş sırasında kutsal ekmek ve şarap prothesis mekanından alınarak altara getirilir.

DİSMİSSAL: Kelime anlamı, "izin/müsaade"dir. Ökaristinin bir bölümünü oluşturur.

EKTENE: Rahiple cemaat arasında karşılıklı okunan bereket duası.

ENARXİS: Üç antiphonun, litanilerin ve duaların ibadetine giriş.

EPİPHANİE: Haçın suya atılması bayramı.

İBRİK: Ökaristide, rahibin ellerini yıkaması için su veya ayin sırasında dağıtılacak olan kutsal şarabın konduğu kap.

KALİS: Ökaristide, kutsal şarabın konduğu kadeh biçimli kap.

KATEDRA: Synthrononun en üst basamağında bulunan piskopos koltuğu.

KHERUBİKON: Büyük Giriş (Kerubim girişi) sırasında Tanrının tahtı için kerubimin koro ile ortaklaşa söylenen övgü şarkısı.

KRİSTOGRAM: İsa'nın Yunanca adının baş harfleri olan Chi (X) ve Rho (P)'dan oluşan monogram.

KÜÇÜK GİRİŞ: Kutsal kitap liturjisinin girişi olan ayindir. Diakon, rahipler ve hizmetkarlar eşliğinde İncili nefteki altardan alarak, templonun arkasındaki altara taşır.

LİTANİ: Liturjik bir dua.

LİTURJİ: Kelime anlamı "ayin, ibadet"tir. İmparatorluk liturjisi, doğum liturjisi, ölüm liturjisi, vaftiz liturjisi, ökaristi gibi bölümlere ayrılır. Bizans Ortodoks kilisesinde liturjinin temeli Ökaristi'dir.

MENOLOGYA: Ortodoks kilisesi azizlerinin günlerini gösteren takvim.

MONOGENES: Büyük Giriş sırasında okunan dini şarkı, ilahi.

ÖKARİSTİ: Kelime anlamı "şükran" olan Ökaristi İsa'nın bedenini sembolize eden ekmek ve kanını sembolize eden şarabın kutsandığı ayindir.

PATEN: Ökaristide, kutsal ekmeğin konduğu tepsi.

PROSKOMİDE: Ökaristiden önce, prothesis mekanında kutsal ekmek ve şarabın hazırlanması.

PROSKYNESİS: Taç giydikten sonra tahta çıkan imparatorun elleri veya ayaklarının öpülmesi.

PROTHESİS: Kelime anlamı "sunuluş"tur. Ökaristide, kutsal ekmek ve şarap prothesis mekanında hazırlanır. Cenaze törenlerinde ise ölünün yakınları tarafından son kez görülüp, öpülebilmesi için yüksek bir yere yatırılmasıdır.

SESSİZ DUA: Antiphon sırasında altar önünde, rahibin yaptığı sessiz övgü duası.

SKEUOPHYLAKİON: Kilisenin hazine binası. Kutsal eşyalar da burada saklanır.

SYNTHRONON: Apsisde, ayin sırasında din adamlarının oturması için yapılmış basamaklar.

TRİSAGİON: "Üç kez kutsal". Küçük Giriş'in hemen ardından söylenen, papazın sessiz duası ile koronun söylediği övgü şarkısı.

TRULLA: Ökaristide, rahip ibrikteki su ile elini yıkarken elin altına tutulan kap.

YELPAZE: Ökaristide, altardaki ekmek ve şarabı toz ve böceklerden korumak için kullanılan eşya.

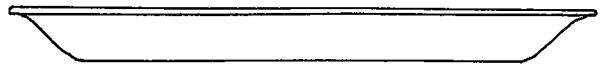

P.I

P.II

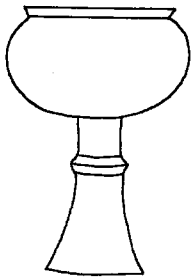

K.I.a

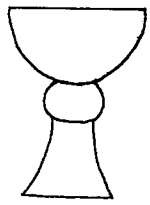

K.I.b

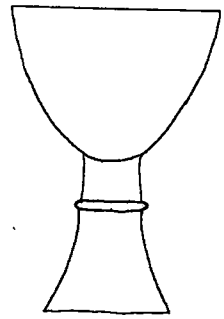

K.II

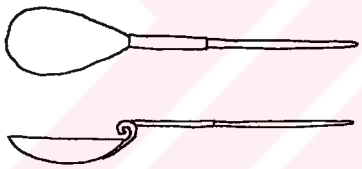

Ka.I.a

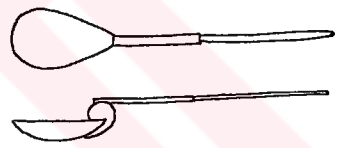

Ka.I.b

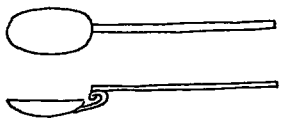

Ka.II

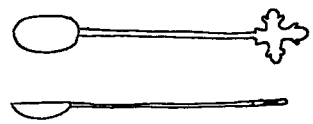

Ka.III

Çizim 1 a- Tipoloji

(M.Acara,1997)

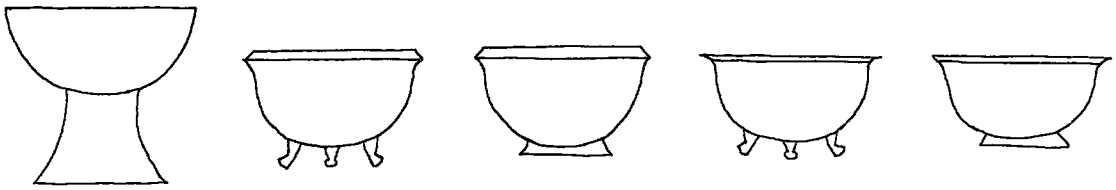

B.I-a B.I-b B.I-b.1 B.I-c B.I-c.1

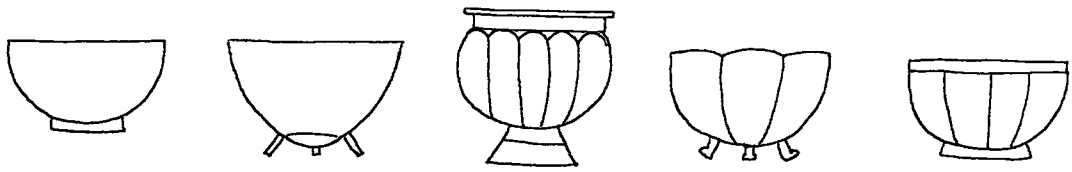

B.I-d B.I-d.1 B.II-a B.II-b B.II-c

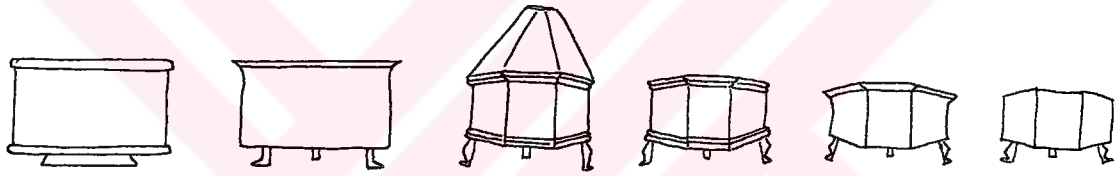

B.III-a B.III-b B.IV-a B.IV-b B.IV-c B.IV-d

B.t-I B.t.II-a B.t.II-b H.I-a H.I-b H.I-c

H.k-I H.k.II-a H.k.II-b Ks.I-a Ks.I-b

Çizim 1 b- Tipoloji
(M.Acara,1997)

Res.1- Kat.no:1, Paten, İstanbul Arkeoloji Müz. (Rice 1963).

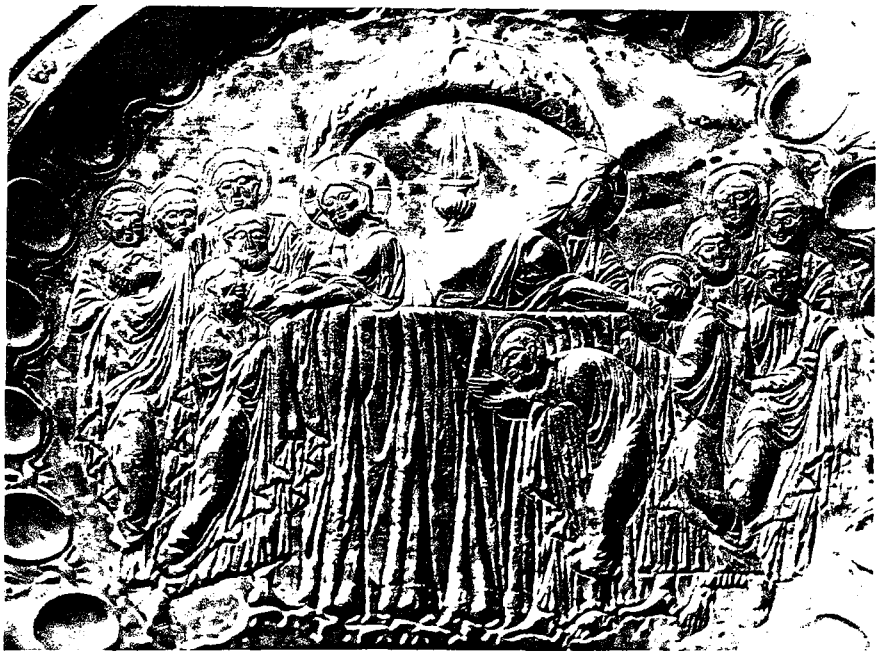

Res.2- Kat.no:1, Paten, ayrıntı.

Res.3- Kat.no:1, Paten, kontrol damgaları.

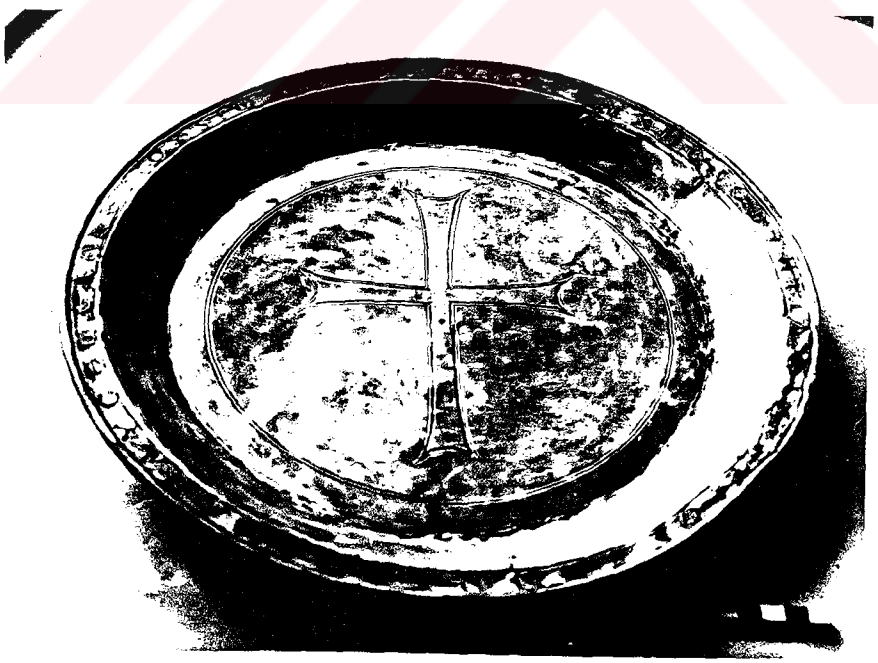

Res.4- Kat.no:2, Paten, İstanbul Arkeoloji Müz.

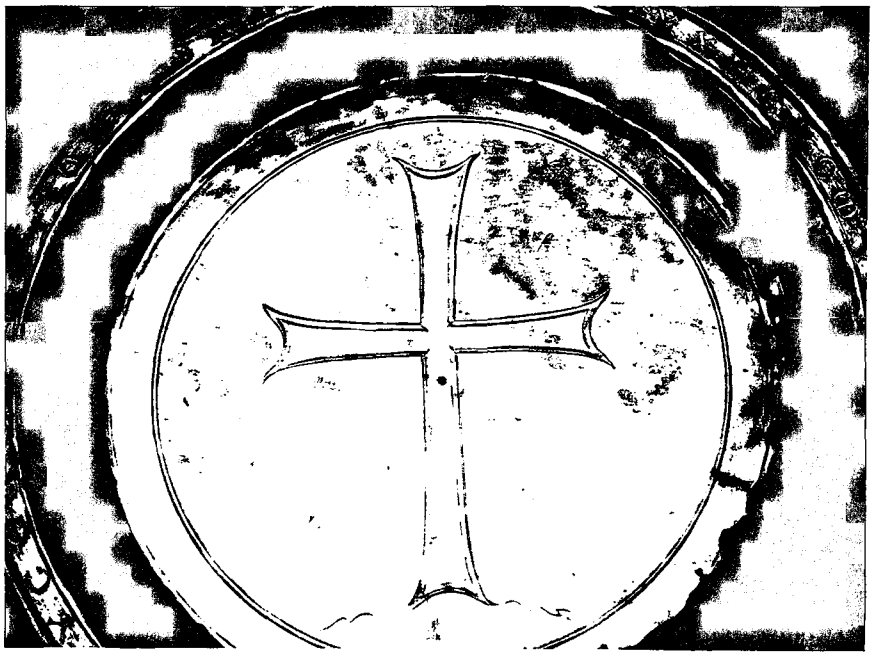

Res.5- Kat.no:2, Paten, ayrıntı.

Res.6- Kat.no:2, Paten, kontrol damgaları.

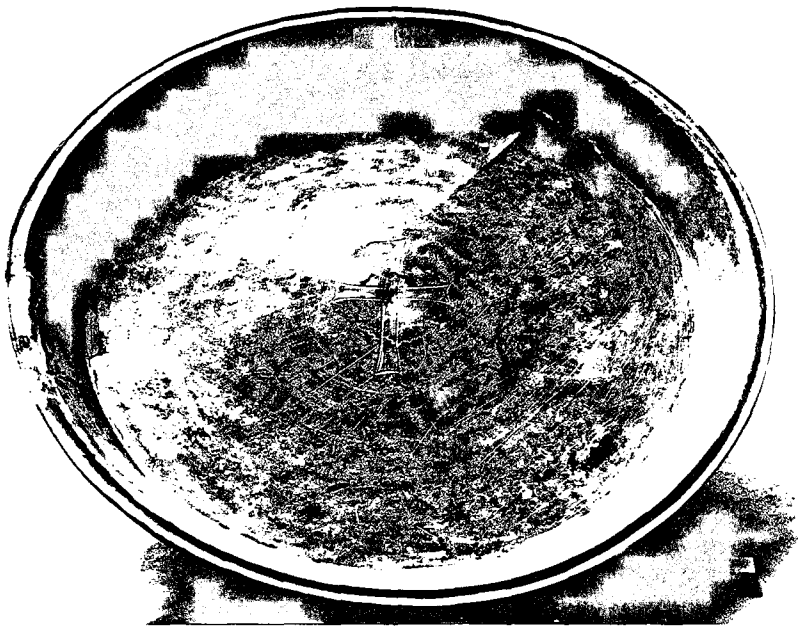

Res.7- Kat.no:3, Paten, İstanbul Arkeoloji Müz.

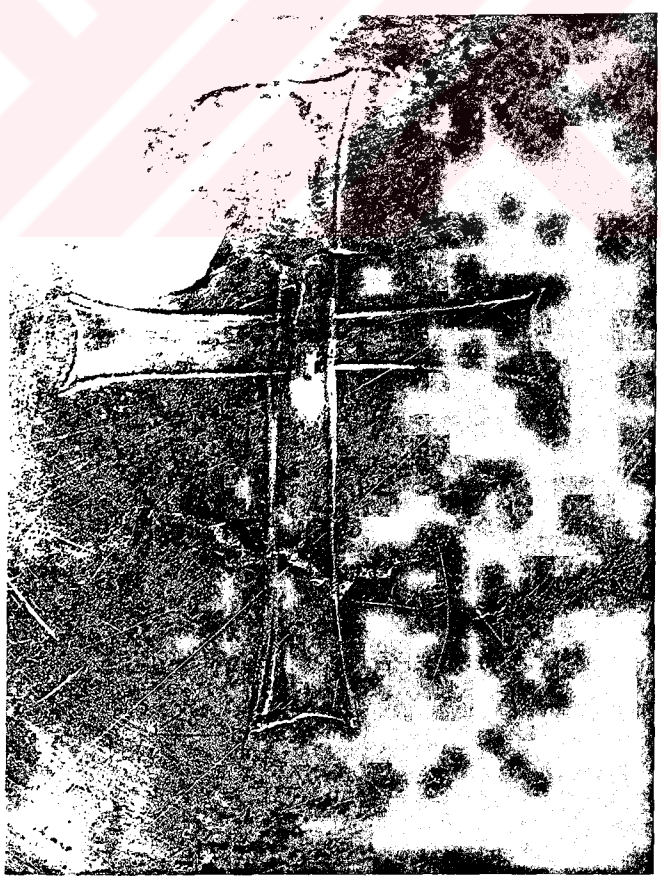

Res.8- Kat.no:3, Paten, ayrıntı.

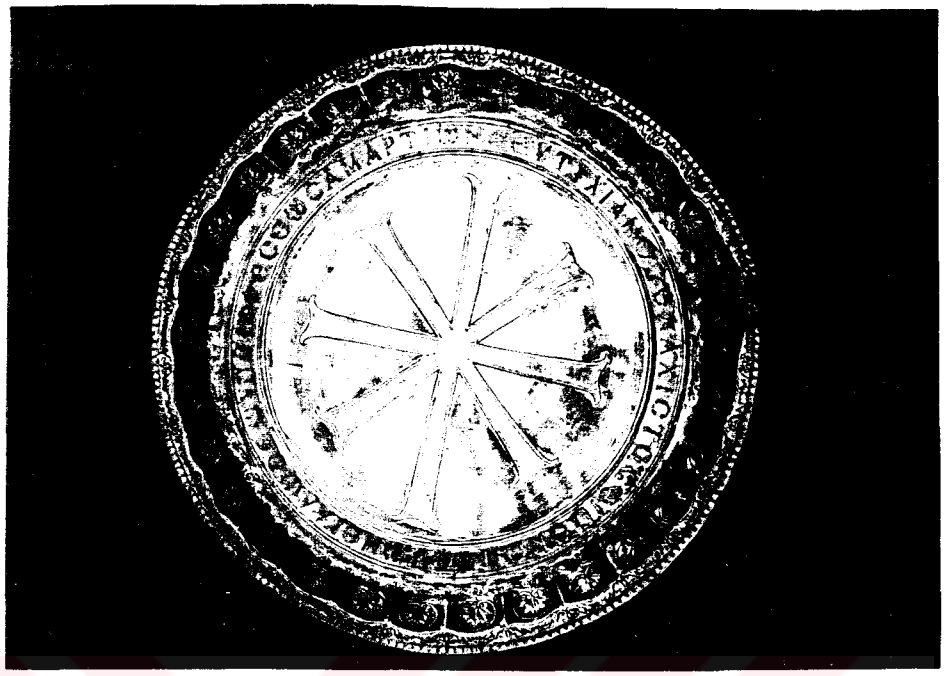

Res.9- Kat.no:4, Paten, Antalya Müz.

Res.10- Kat.no:5, Paten, Antalya Müz.

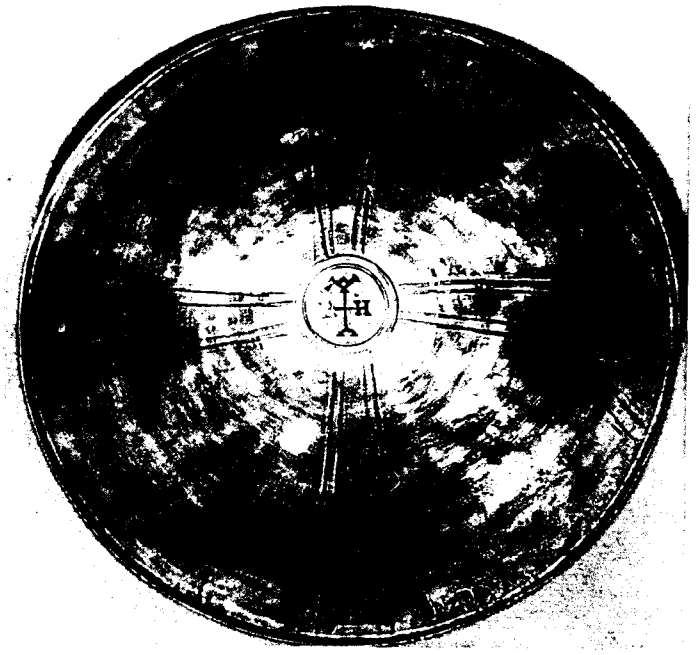

Res.11- Kat.no:6, Paten, İstanbul Arkeoloji Müz.

Res.12- Kat.no:6, Paten, monogram ve kontrol damgaları.

Res.13- Kat.no:7, Kalis, İstanbul Arkeoloji Müz. (Uygarlıklar Ülkesi 1985).

Res.14- Kat.no:7, Kalis, figürden ayrıntı.

Res.15- Kat.no:7, Kalis, figürden ayrıntı.

Res.16- Kat.no:7, Kalis, figürden ayrıntı.

Res.17- Kat.no:8, Kalis, Kütahya Müz.

Res.18- Kat.no:8, Kalis, dış yüzey.

Res.19- Kat.no:9, Kalis, Antalya Müz.

Res.20- Kat.no:10, Kalis, Antalya Müz.

Res.21- Kat.no:11, Kalis, Antalya Müz.

Res.22- Kat.no:12, Kalis, Manisa Müz.

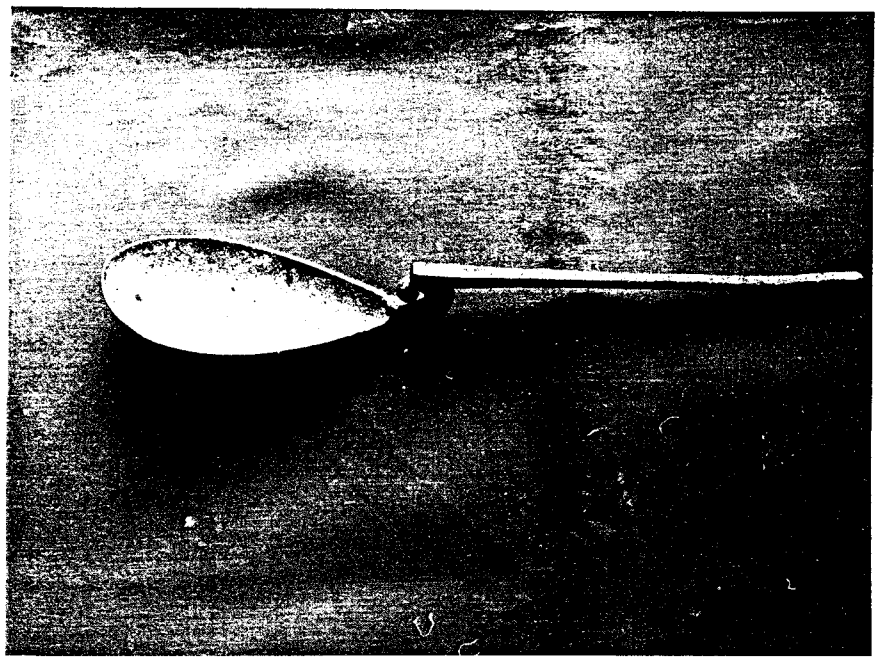

Res.23- Kat.no:13, Kaşık, İstanbul Arkeoloji Müz.

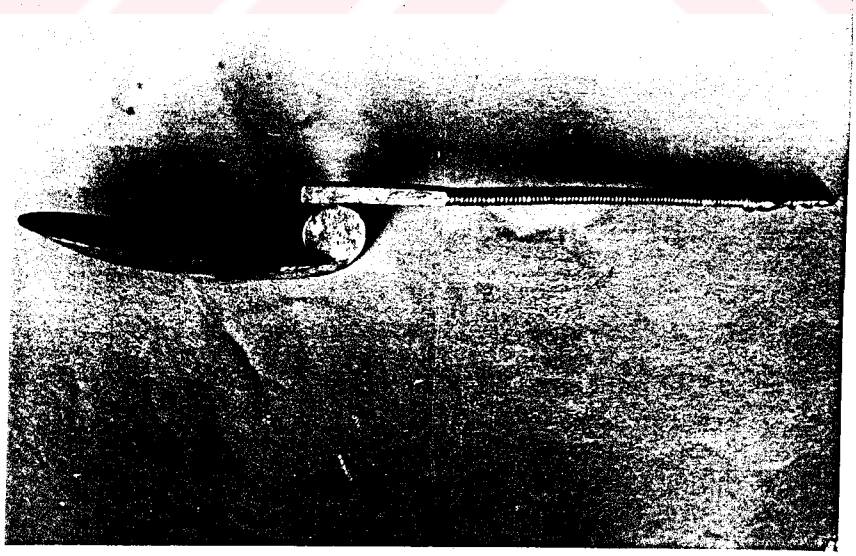

Res.24- Kat.no:14, Kaşık, İstanbul Arkeoloji Müz.

Res.25- Kat.no:14, Kaşık, üst görünüş.

Res.26- Kat.no:14, Kaşık, monogram.

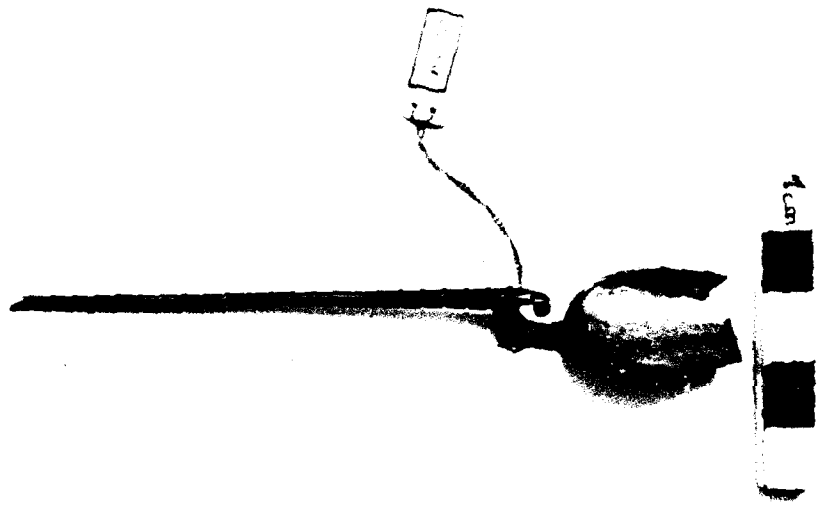

Res.27- Kat.no:15, Kaşık, İstanbul Arkeoloji Müz.

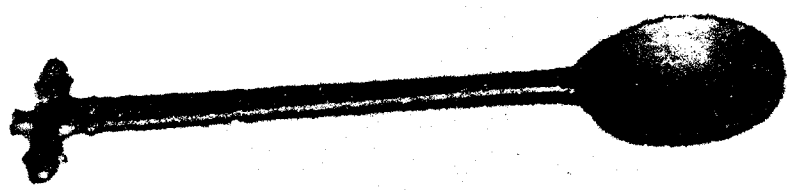

Res.28- Kat.no:16, Kaşık, Uşak Müz.

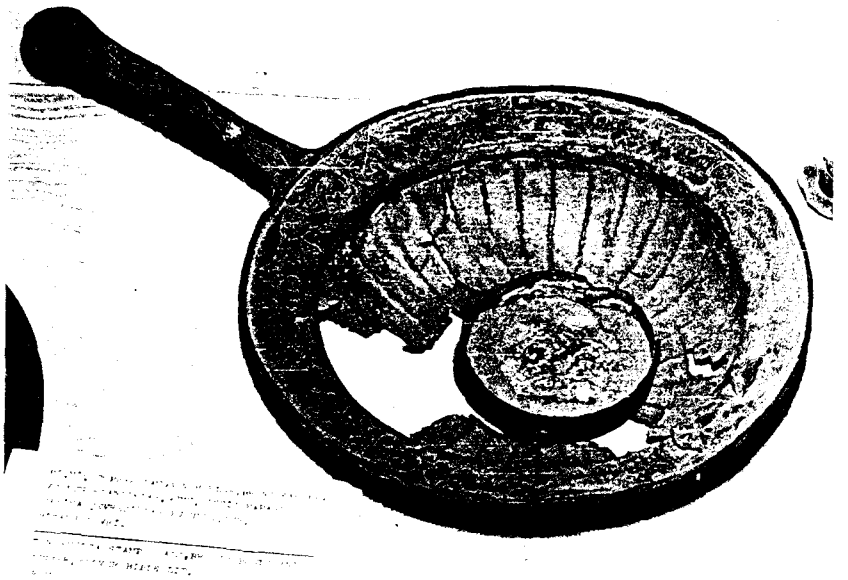

Res.29- Kat.no:18, Trulla, Manisa Müz.

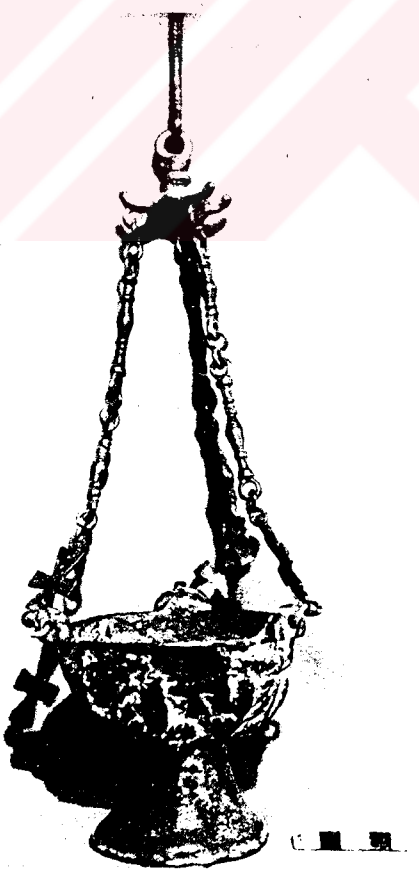

Res.30- Kat.no:19, Buhurdan, İstanbul Arkeoloji Müz.

Res.31- Kat.no:19, Buhurdan, ayrıntı.

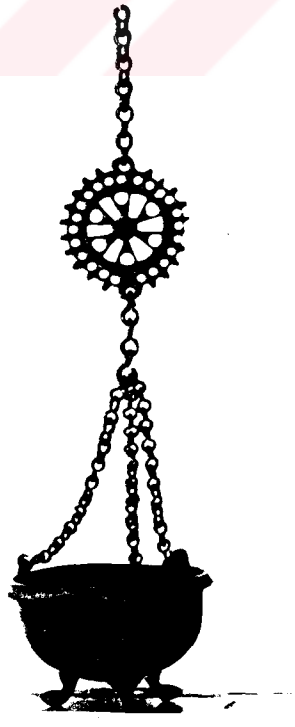

Res.32- Kat.no:20, Buhurdan, Ürgüp Müz.

Res.33- Kat.no:20, Buhurdan, ayrıntı.

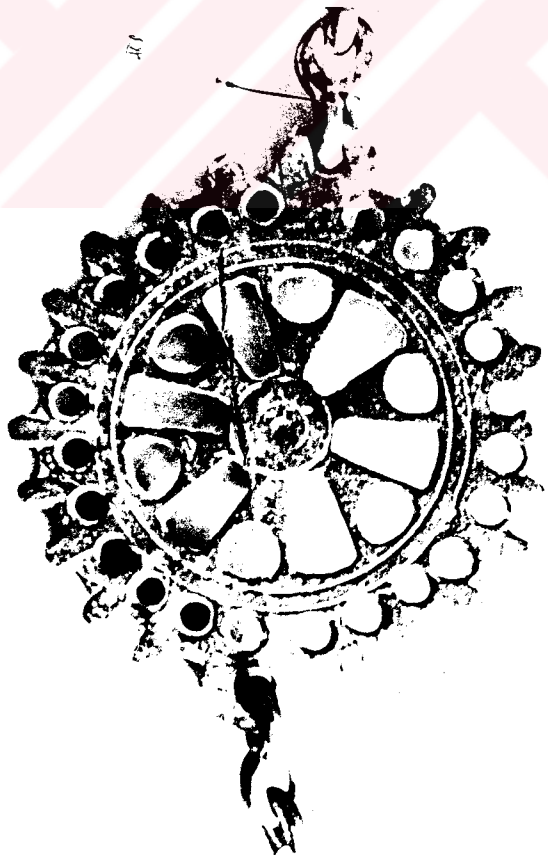

Res.34- Kat.no:20, Buhurdan, kristogramlı disk.

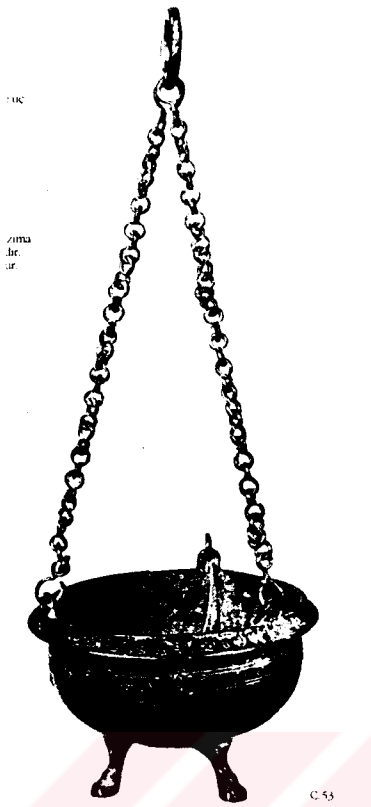

Res.35- Kat.no:21, Buhurdan, İstanbul Arkeoloji Müz. (Anadolu Medeniyetleri 1983).

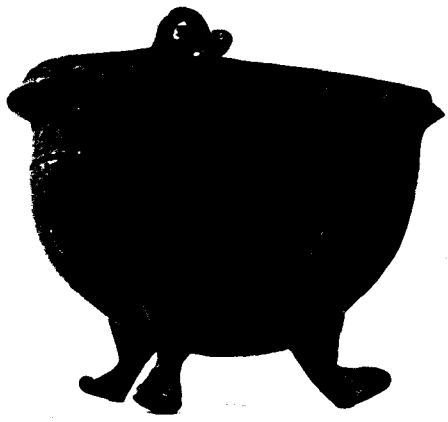

Res.36- Kat.no:22, Buhurdan, Antalya Müz.

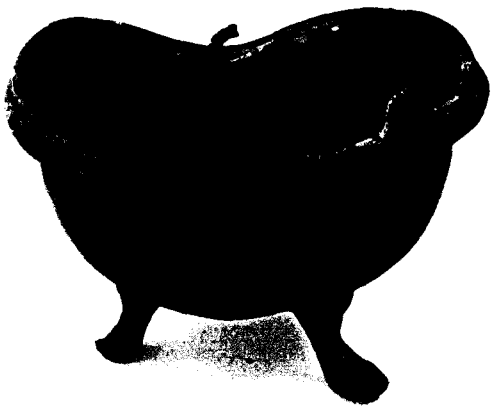

Res.37- Kat.no:22, Buhurdan, üst görünüş.

Res.38- Kat.no:23, Buhurdan, Amasra Müz.

Res.39- Kat.no:24, Buhurdan, Fethiye Müzesi.

Res.40- Kat.no:25, Buhurdan, Silifke Müz.

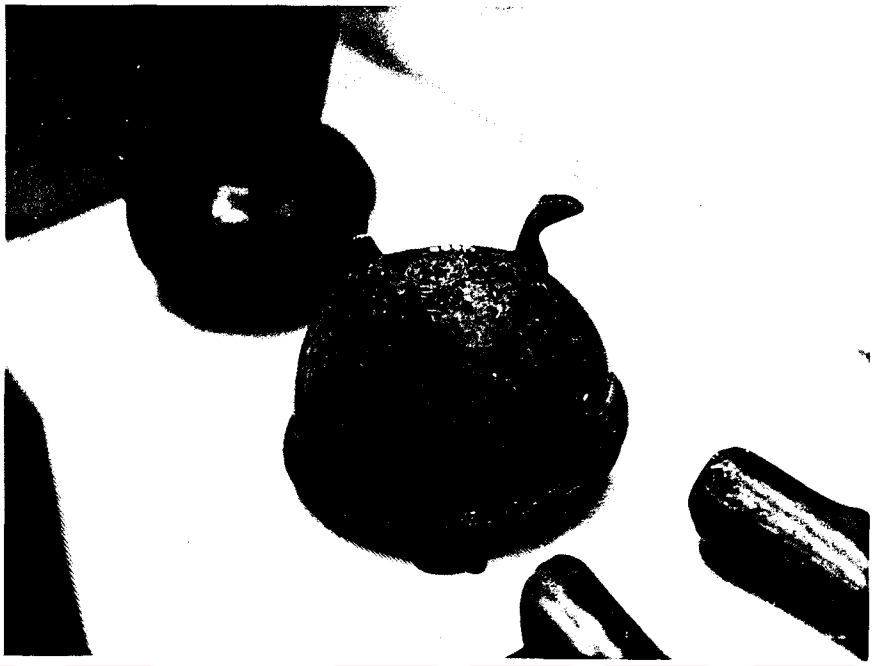

Res.41- Kat.no:26, Buhurdan, Silifke Müz.

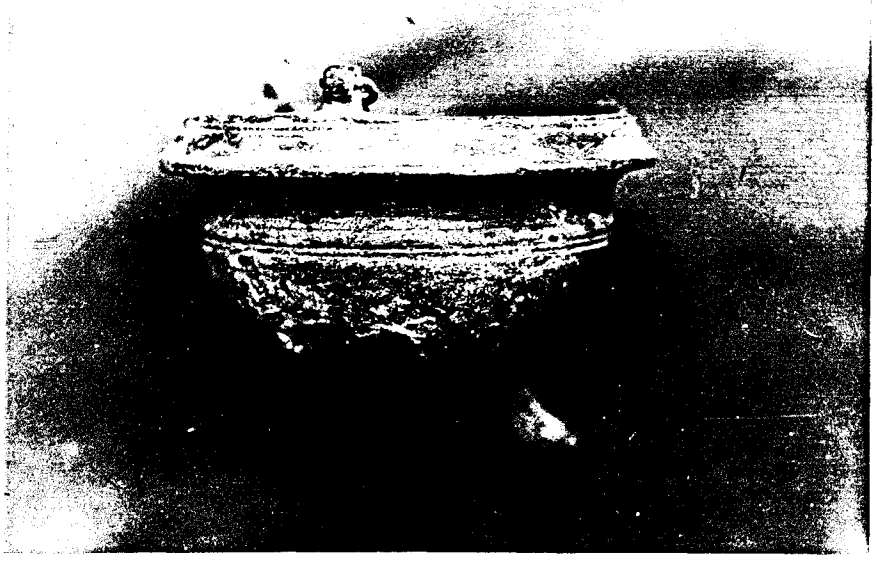

Res.42- Kat.no:27, Buhurdan, İzmir Müz.

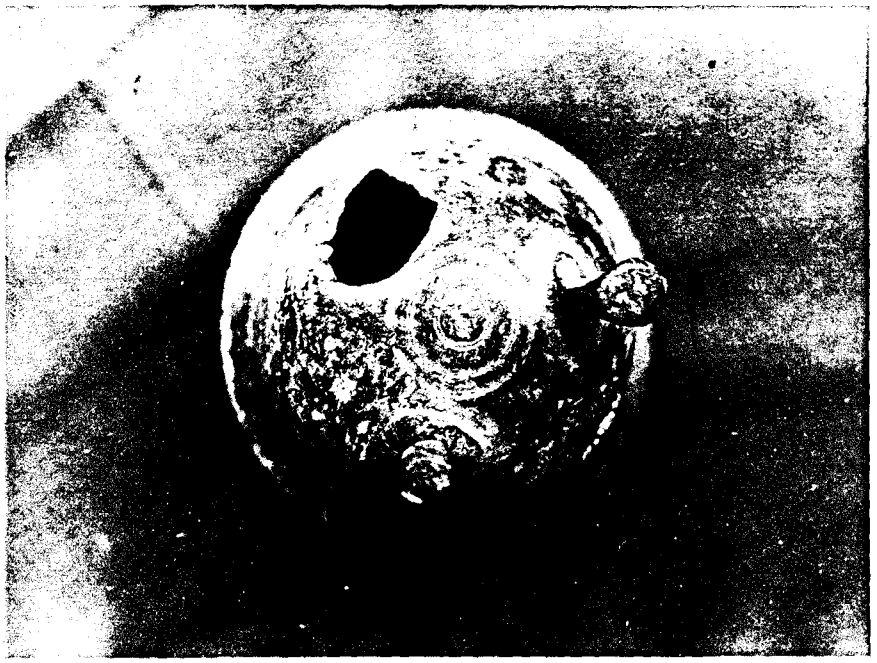

Res.43- Kat.no:27, Buhurdan, kaide.

Res.44- Kat.no:28, Buhurdan, İzmir Müz.

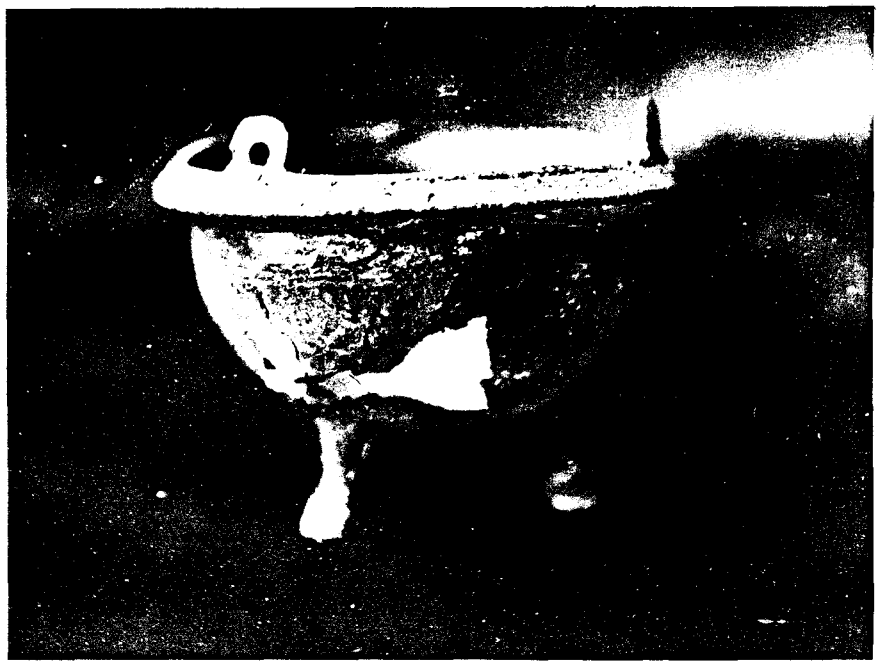

Res.45- Kat.no:29, Buhurdan, Efes Müz.

Res.46- Kat.no:30, Buhurdan, Manisa Müz.

Res.47- Kat.no:31, Buhurdan, Çanakkale Müz.

Res.48- Kat.no:32, Buhurdan, Antalya Müz.

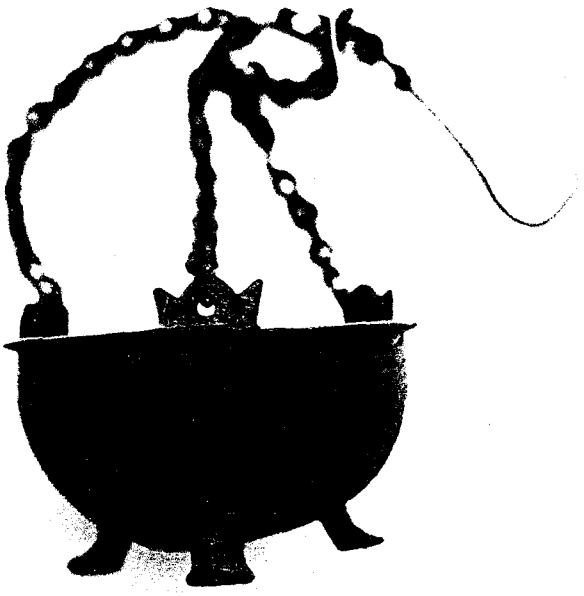

Res.49- Kat.no:33, Buhurdan, Fethiye Müz.

Res.50- Kat.no:34, Buhurdan, Fethiye Müz.

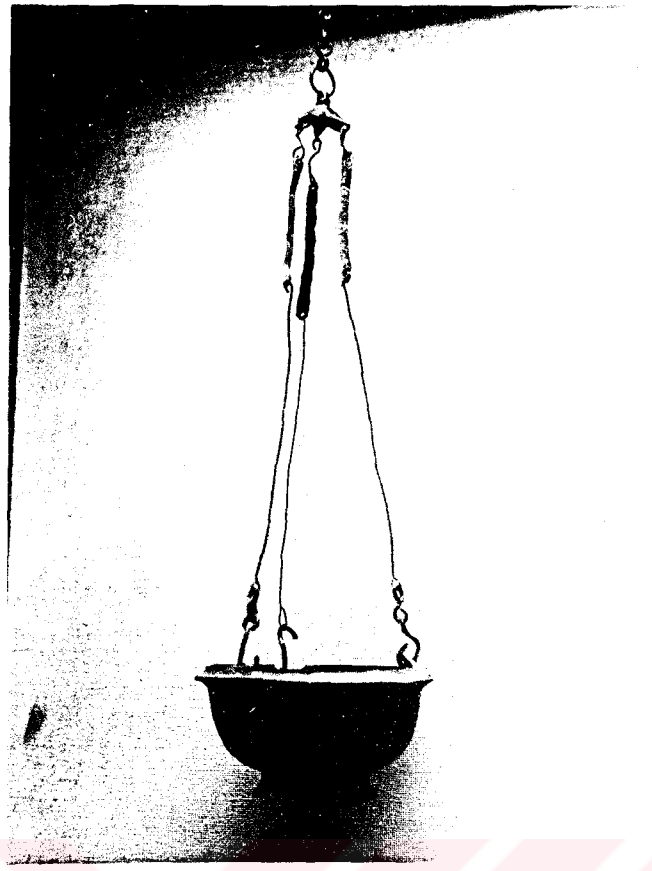

Res.51- Kat.no:35, Buhurdan, Amasya Müz.

Res.52- Kat.no:36, Buhurdan, Kütahya Müz.

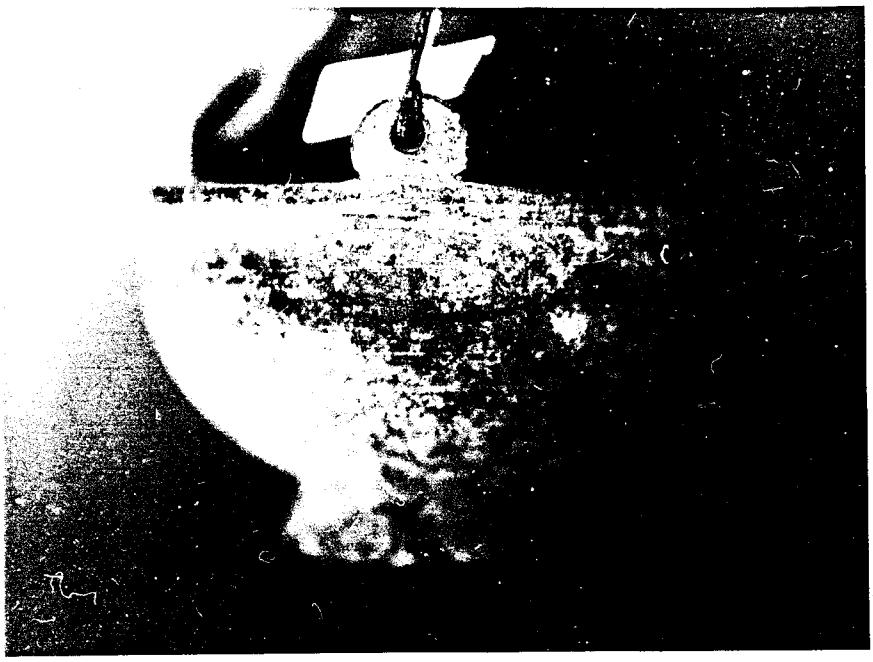

Res.53- Kat.no:36, Buhurdan, ayrıntı.

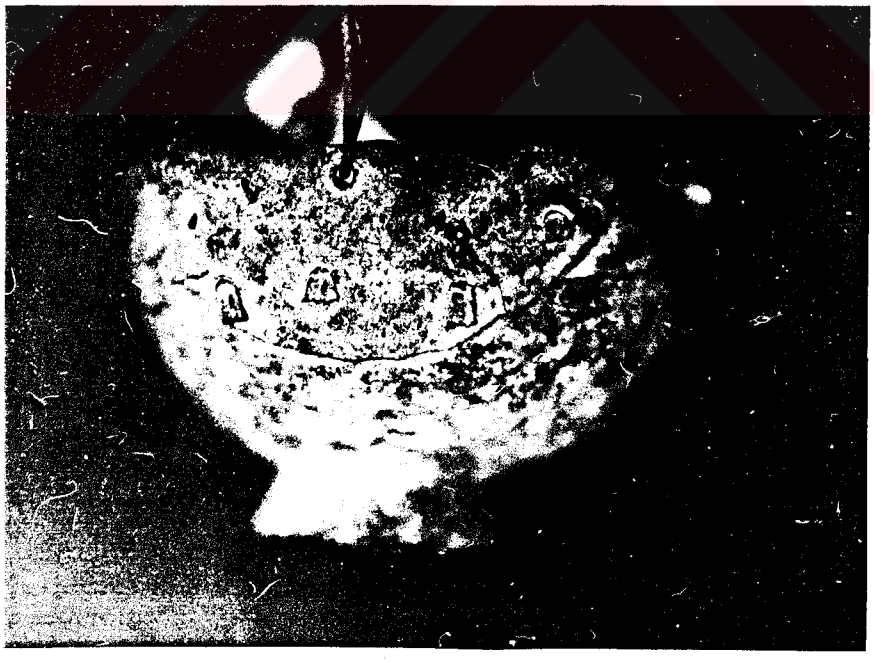

Res.54- Kat.no:36, Buhurdan, onarım.

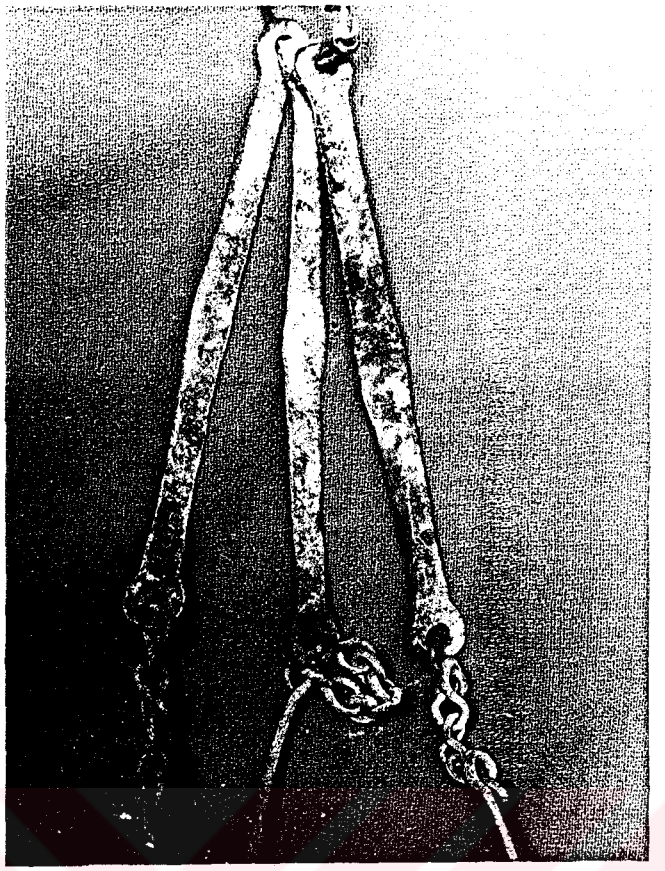

Res.55- Kat.no:36, Buhurdan, zincirlerden detay.

Res.56- Kat.no:37, Buhurdan, Bursa Müz.

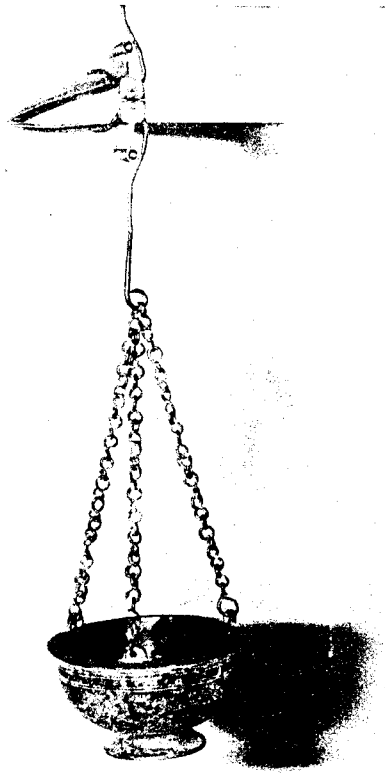

Res.57- Kat.no:38, Buhurdan, Yalvaç Müz.

Res.58- Kat.no:39, Buhurdan, Antalya Müz.

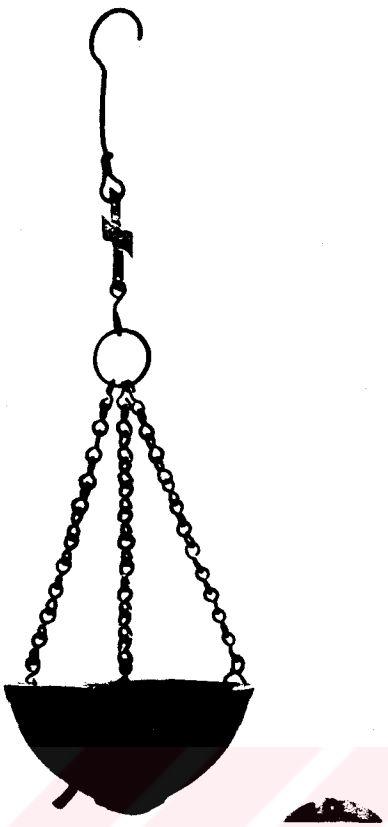

Res.59- Kat.no:40, Buhurdan, Silifke Müz.

Res.60- Kat.no:41, Buhurdan, İzmir Müz.

Res.61- Kat.no:42, Buhurdan, Efes Müz.

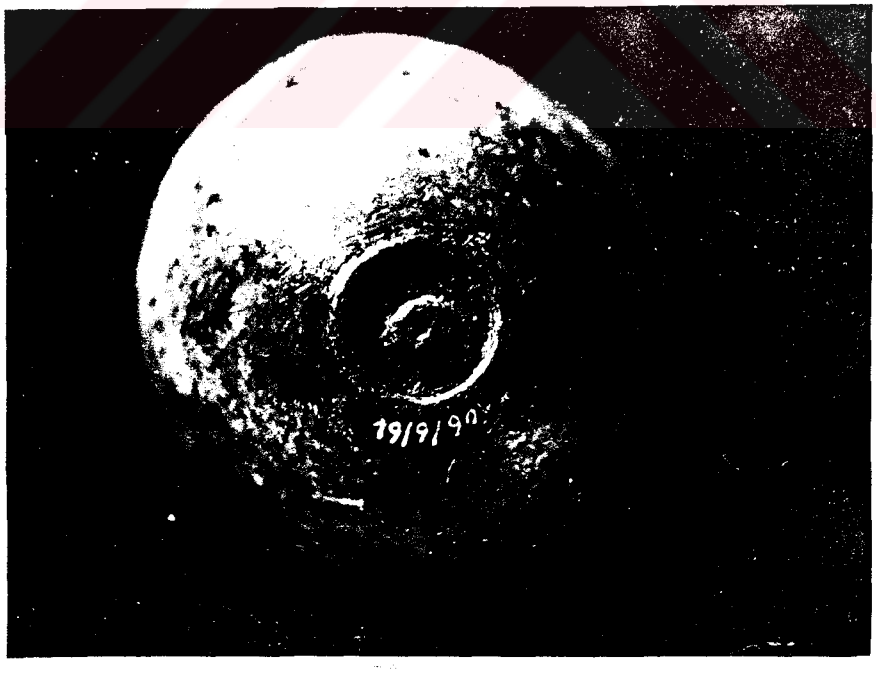

Res.62- Kat.no:42, Buhurdan, kaide.

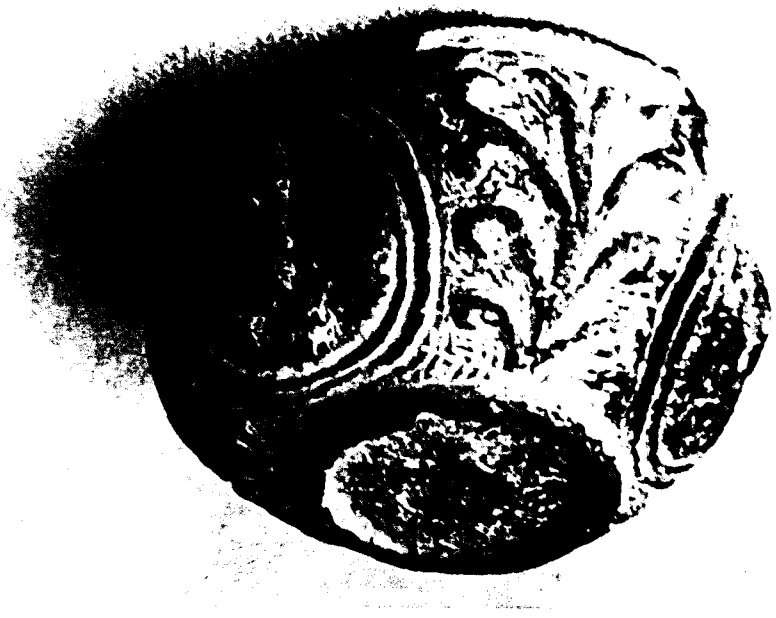

Res.63- Kat.no:43, Buhurdan, İznik Müz.

Res.64- Kat.no:44, Buhurdan, Burdur Müz.

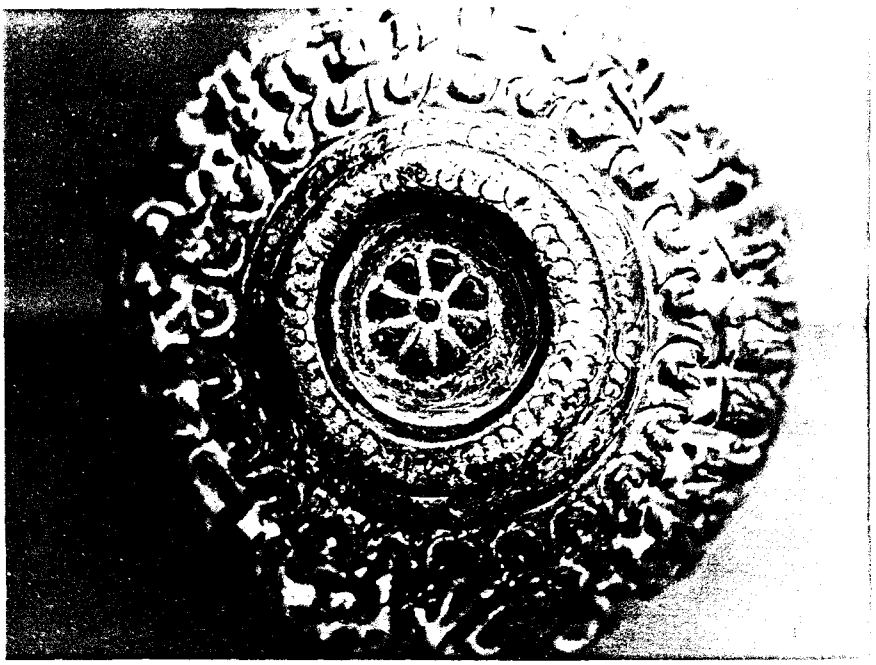

Res.65- Kat.no:44, Buhurdan, kaide.

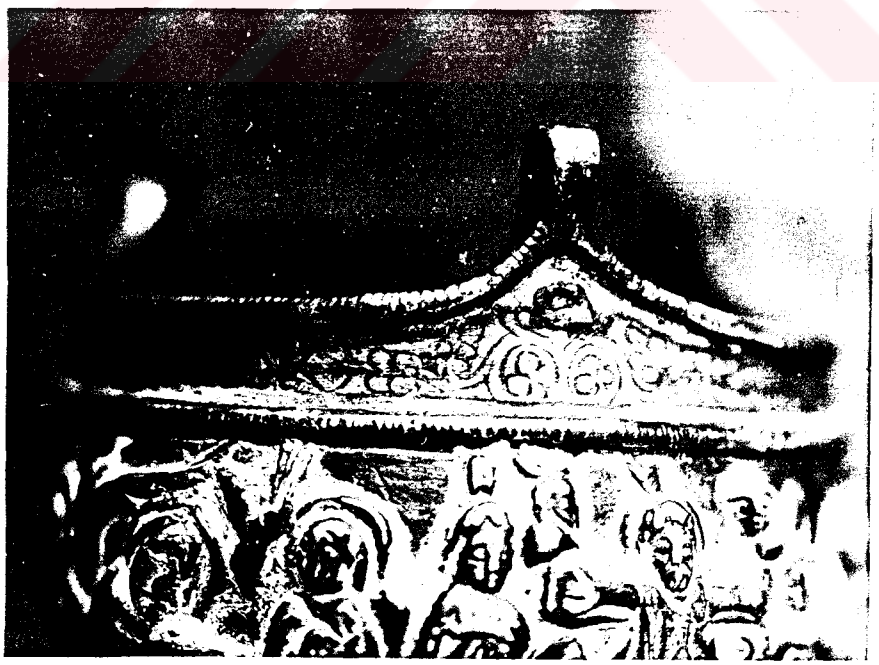

Res.66- Kat.no:44, Buhurdan, ağız kenarındaki süslemeden ayrıntı

Res.67- Kat.no:44, Buhurdan, "Müjde" ve "Meryem'in Elizabeth'i Ziyareti".

Res.68- Kat.no:45, Buhurdan, Side Müz.

Res.69- Kat.no:45, Buhurdan, kaide.

Res.70- Kat.no:45, Buhurdan, ağız kenarındaki süslemeden ayrıntı.

Res.71- Kat.no:45, Buhurdan, "Meryem'in Elizabeth'i Ziyareti".

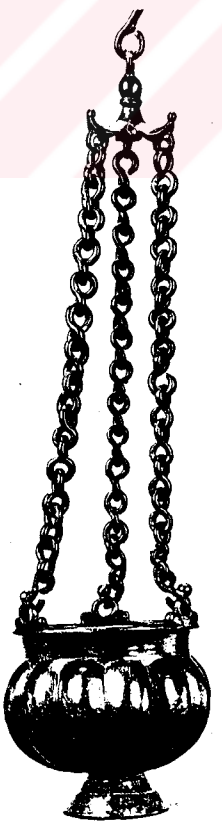

Res.72- Kat.no:46, Buhurdan, İstanbul Arkeoloji Müz.
(Uygarlıklar Ülkesi 1985).

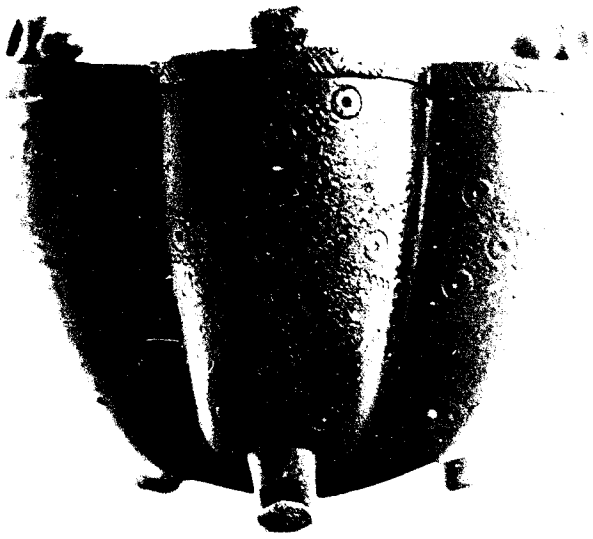

Res.73- Kat.no:47, Buhurdan, Amasra Müz.

Res.74- Kat.no:47, Buhurdan, üst görünüş.

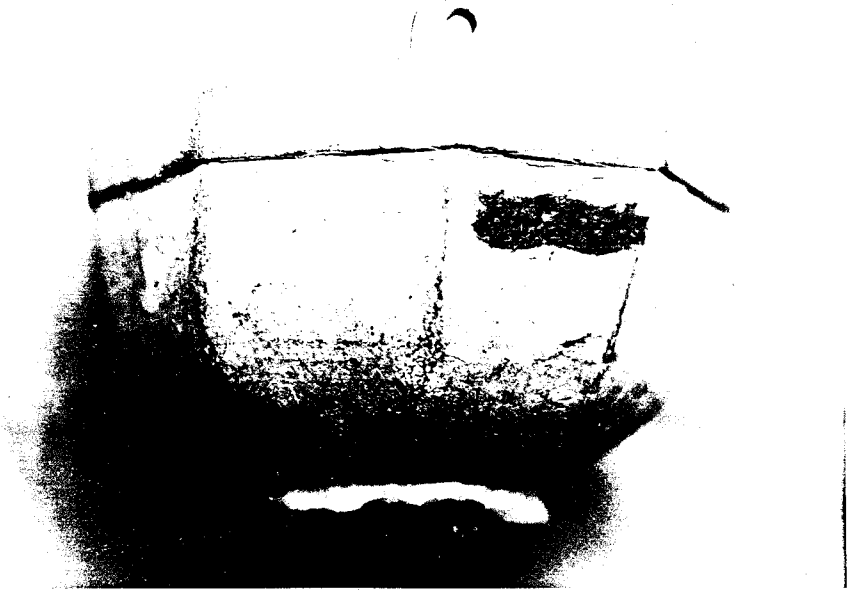

Res.75- Kat.no:48, Buhurdan, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müz.

Res.76- Kat.no:48, Buhurdan, üst görünüş.

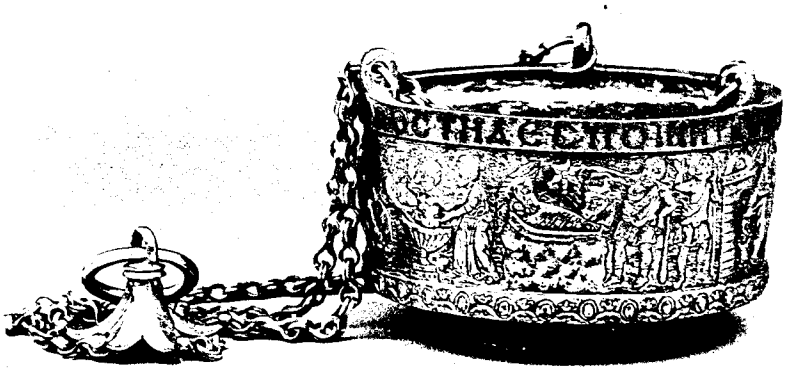

Res.77- Kat.no:49, Buhurdan, Antalya Müz. "Bebek İsa'nın banyosu", "İsa'nın doğumu", "Çobanların yıldızı izlemeleri" (Uygarlıklar Ülkesi 1985).

Res.78- Kat.no:49, Buhurdan, "Müjde" ve "Su deneyi".

Res.79- Kat.no:50, Buhurdan, İstanbul Arkeoloji Müz. (Anadolu Medeniyetleri 1983).

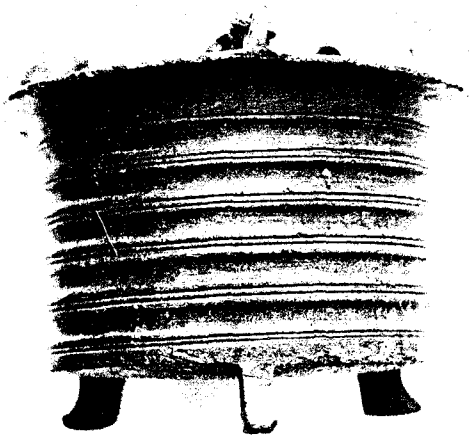

Res.80- Kat.no:51, Buhurdan, Fethiye Müz.

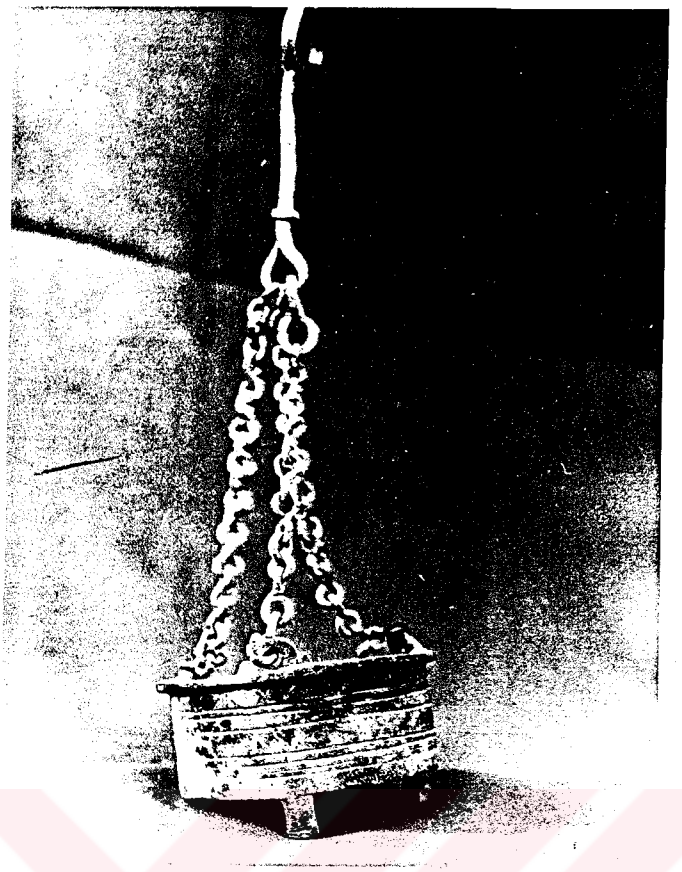

Res.81- Kat.no:52, Buhurdan, Hatay Müz.

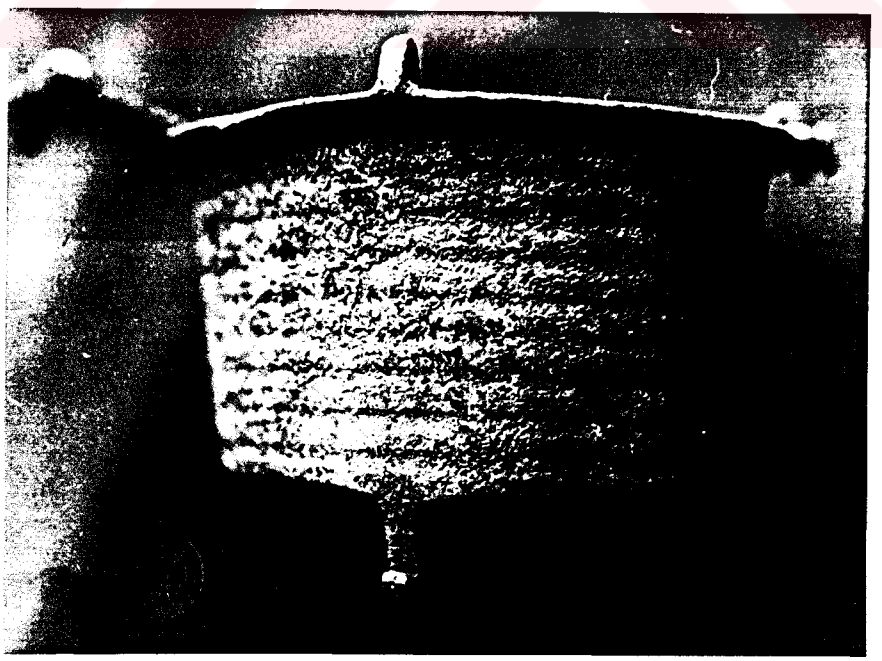

Res.82- Kat.no:54, Buhurdan, Bursa Müz.

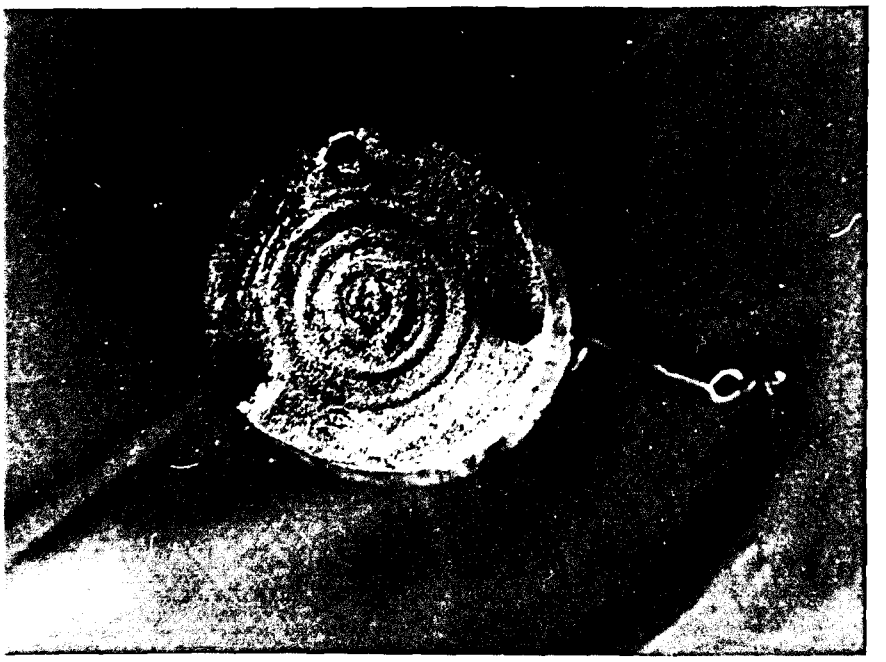

Res.83- Kat.no:54, Buhurdan, kaide.

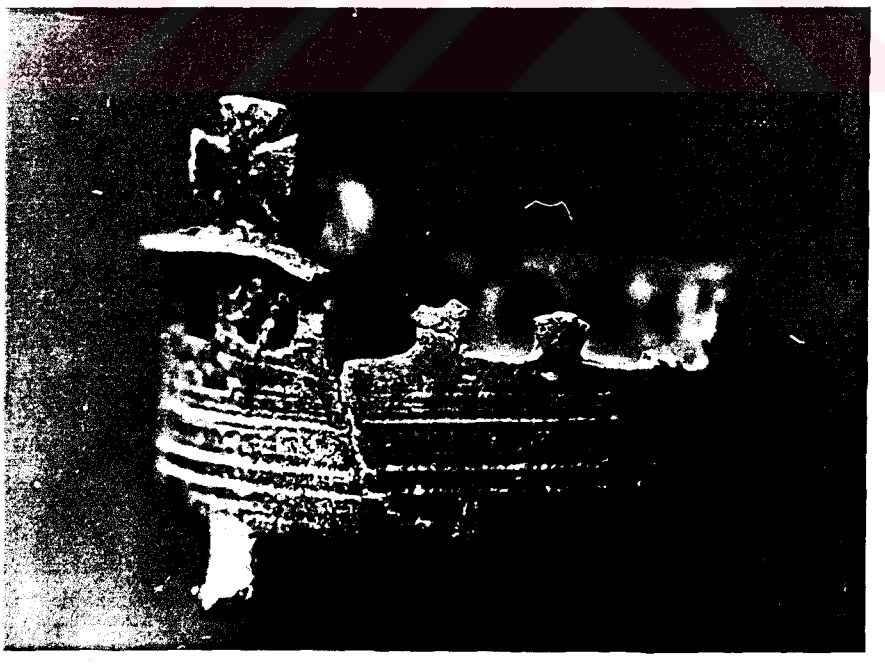

Res.84- Kat.no:55, Buhurdan, Bursa Müz.

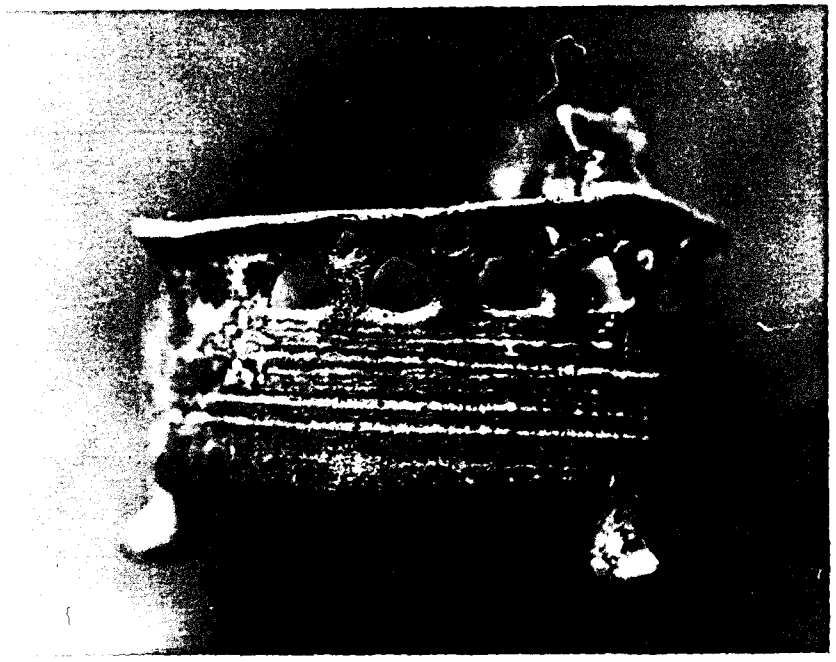

Res.85- Kat.no:55, Buhurdan.

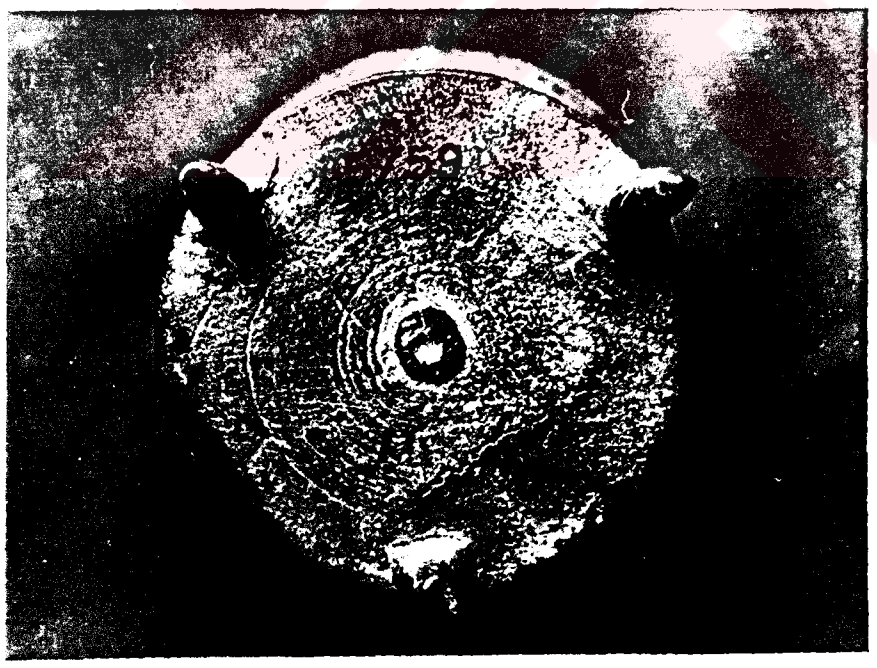

Res.86- Kat.no:55, Buhurdan, kaide.

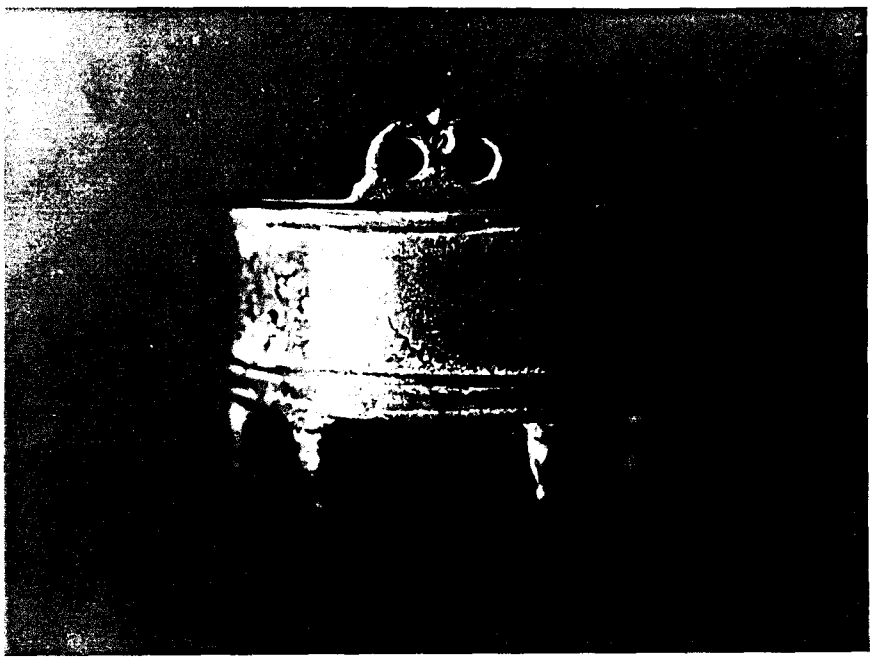

Res.87- Kat.no:56, Buhurdan, Bursa Müz.

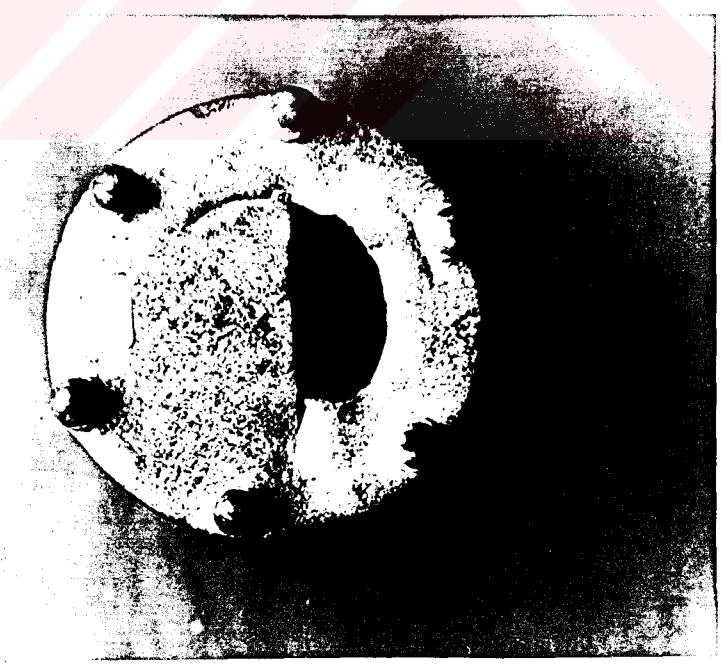

Res.88- Kat.no:56, Buhurdan, kaide.

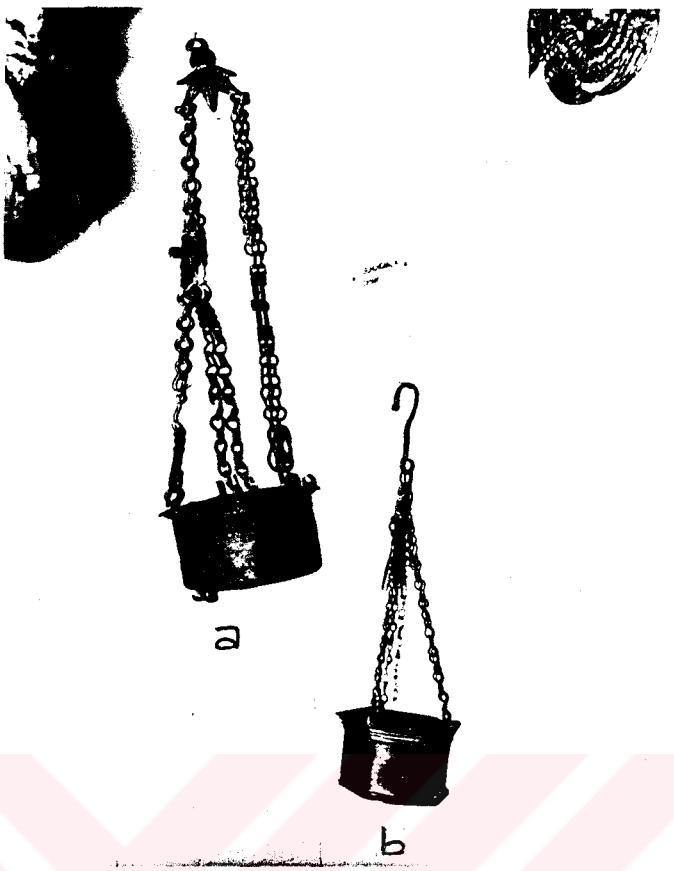

Res.89a-Kat.no:57, Buhurdan, Eskişehir Müz.
89b-Kat.no:68, Buhurdan, Eskişehir Müz.

Res.90- Kat.no:58, Buhurdan, Çanakkale Müz.

Res.91- Kat.no:59, Buhurdan, Çanakkale Müz.

Res.92- Kat.no:60, Buhurdan, İstanbul Arkeoloji Müz.

Res.135- Kat.no:90, Zincir tepeliği, yan görünüş, Bursa Müz.

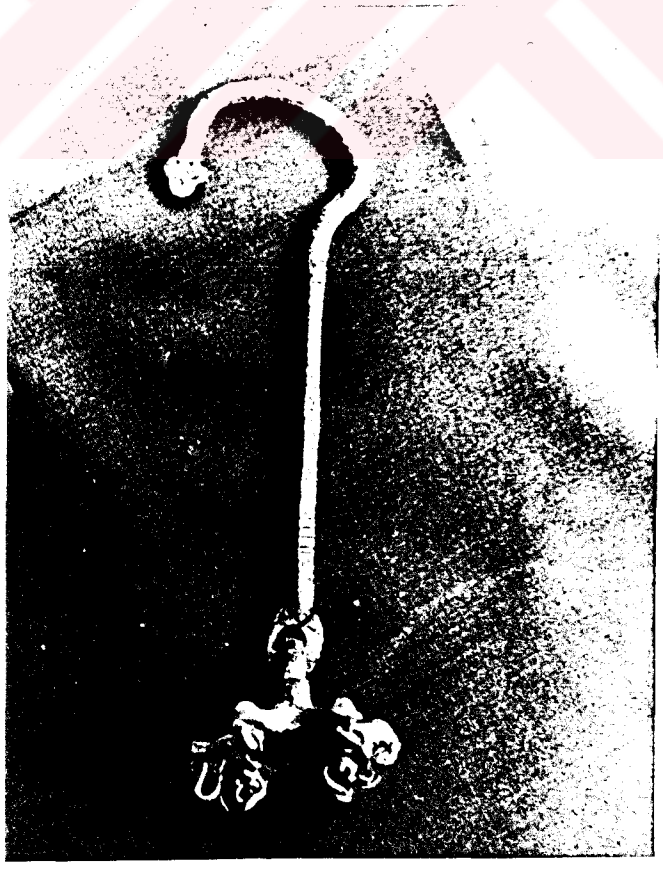

Res.136- Kat.no:91, Zincir tepeliği, yan görünüş, Bursa Müz.

Res.137- Kat.no:91, Zincir tepeliği, üst görünüş.

Res.138- Kat.no:92, Zincir tepeliği, yan görünüş, Bursa Müz.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Res.139- Kat.no:92, Zincir tepeliği, üst görünüş.

Res.140- Kat.no:93, Yelpaze, ön yüz. İstanbul Arkeoloji Müz. (Mango 1986).

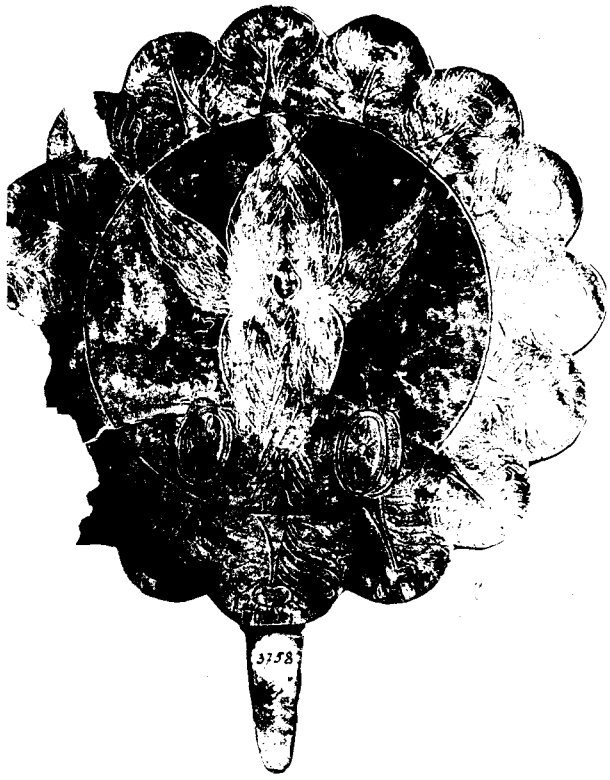

Res.141- Kat.no:93, Yelpaze, arka yüz (Mango 1986).

Res.142- Kat.no:93, Yelpaze, kontrol damgaları.

Res.143- Kat.no:94, Kitap kapağı, Antalya Müz.

Res.144- Kat.no:94, Kitap kapağı, figürler.

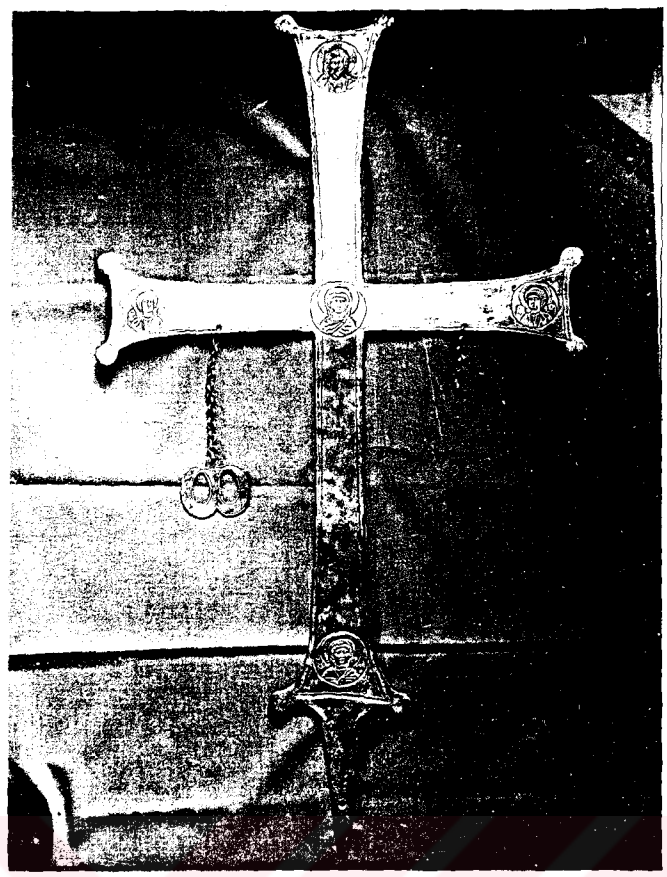

Res.145- Kat.no:95, Haç, ön yüz, İstanbul Arkeoloji Müz.

Res.146- Kat.no:95, Haç, üst koldaki İsa büstü.

Res.147- Kat.no:95, Haç, merkezdeki Meryem büstü.

Res.148- Kat.no:95, Haç, sol koldaki melek büstü.

Res.149- Kat.no:95, Haç, sağ koldaki melek büstü.

Res.150- Kat.no:95, Haç, alt koldaki tanımlanamayan kadın büstü.

Res.151- Kat.no:95, Haç, kontrol damgaları.

Res.152- Kat.no:96, Haç, Seyitgazi Müz.

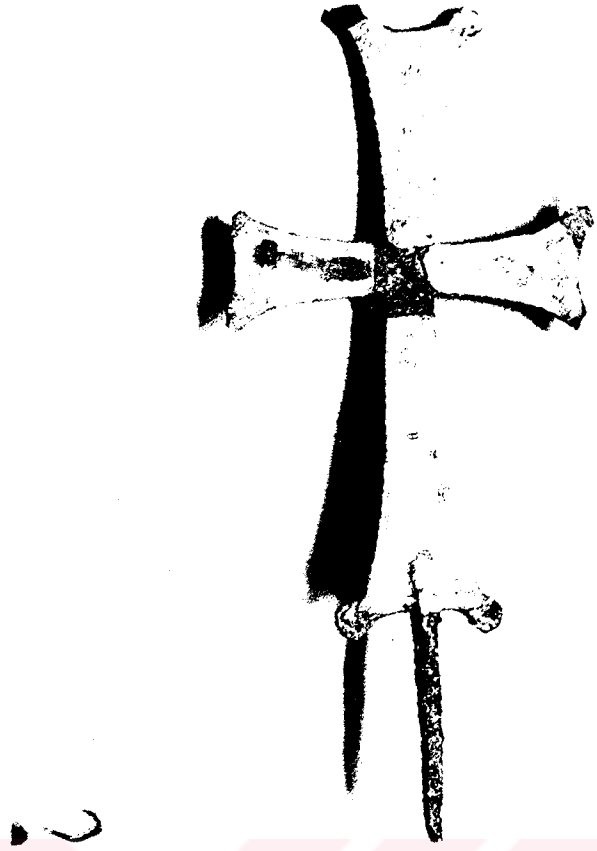

Res.153- Kat.no:96, Haç, ikinci yüz.

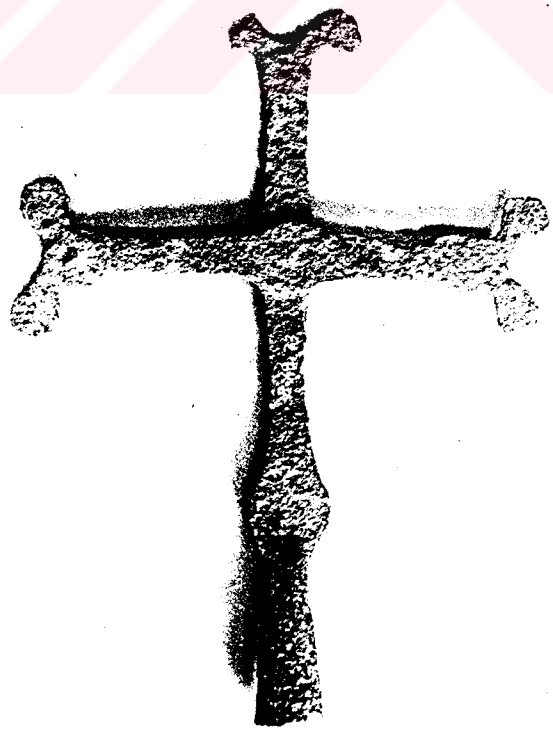

Res.154- Kat.no:97, Haç, ön yüz, Antalya Müz.

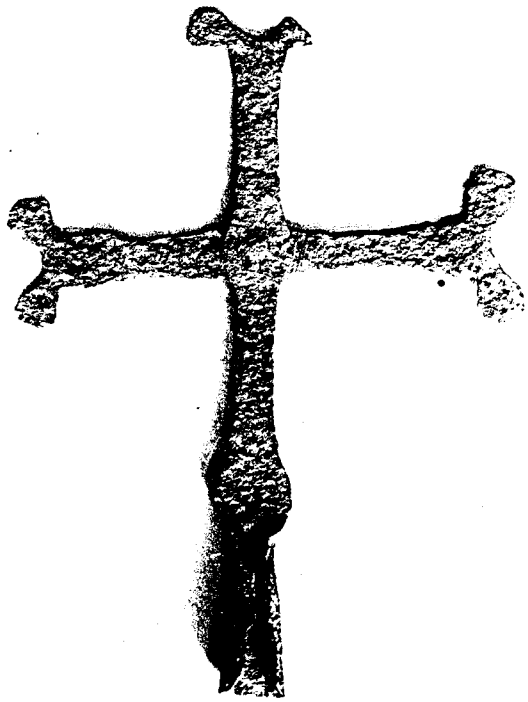

Res.155- Kat.no:97, Haç, arka yüz.

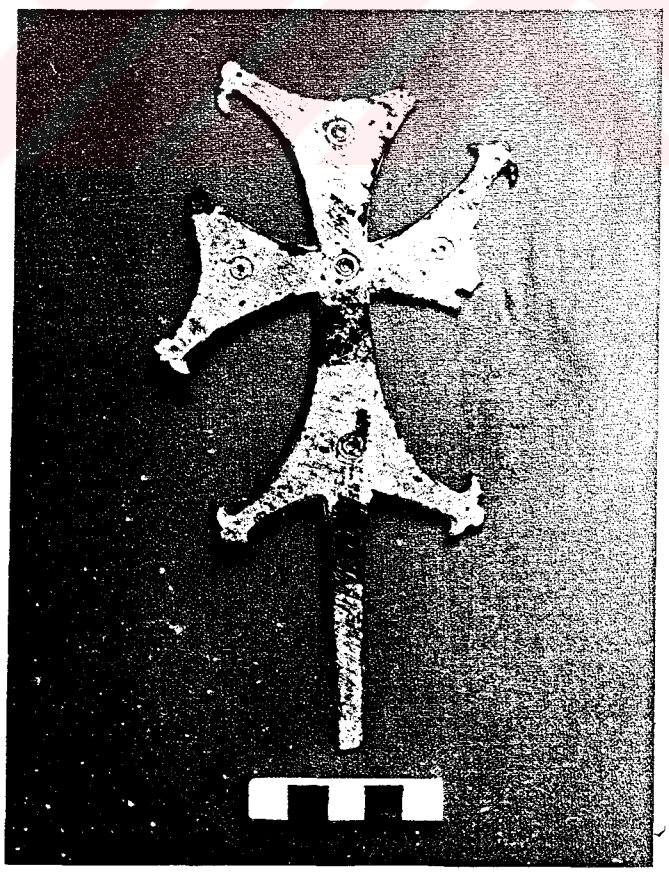

Res.156- Kat.no:98, Haç, Kütahya Müz.

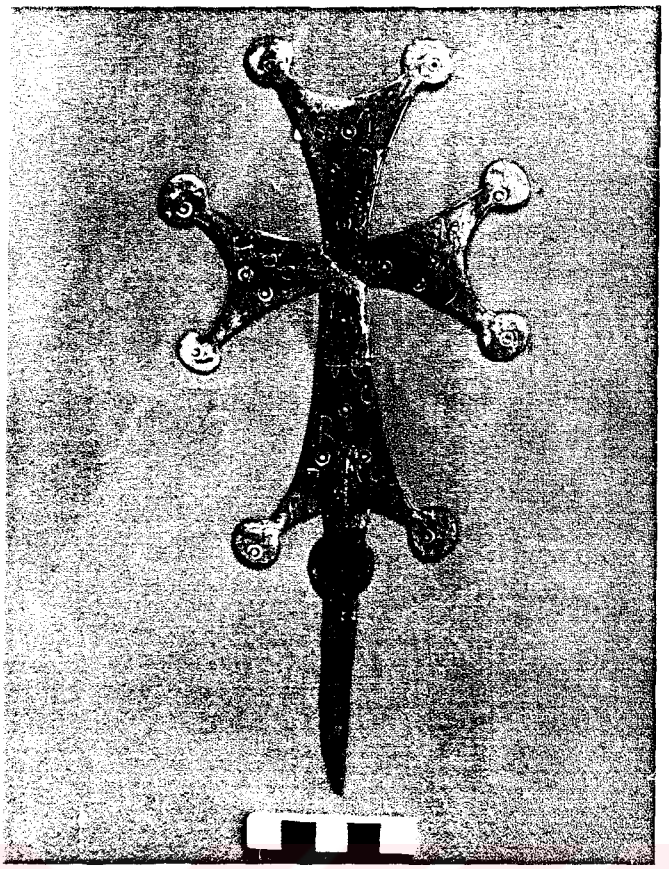

Res.157- Kat.no:99, Haç, Kütahya Müz.

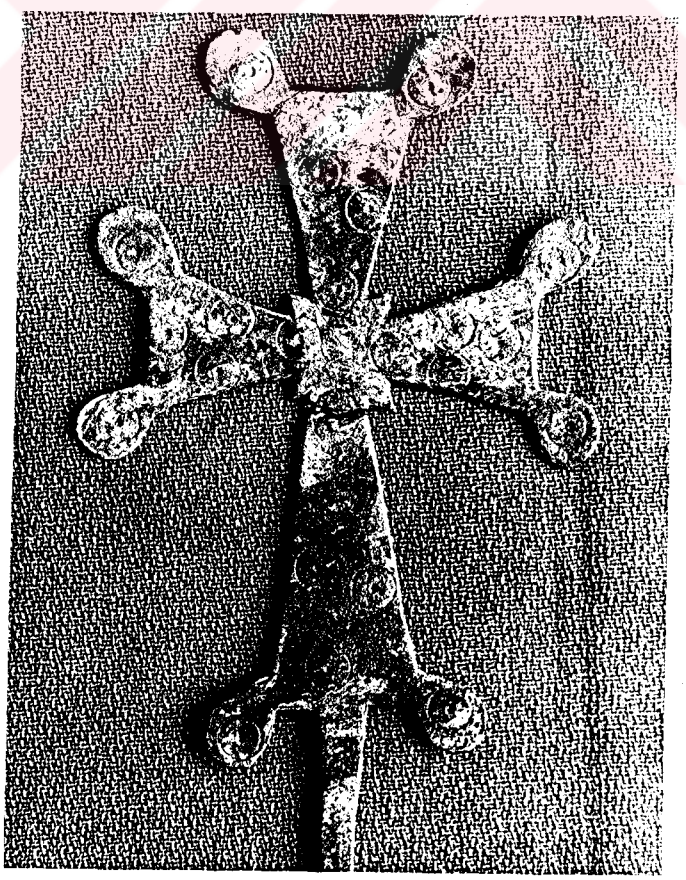

Res.158- Kat.no:100, Haç, Uşak Müz.

Res.159- Kat.no:101, Haç, Uşak Müz.

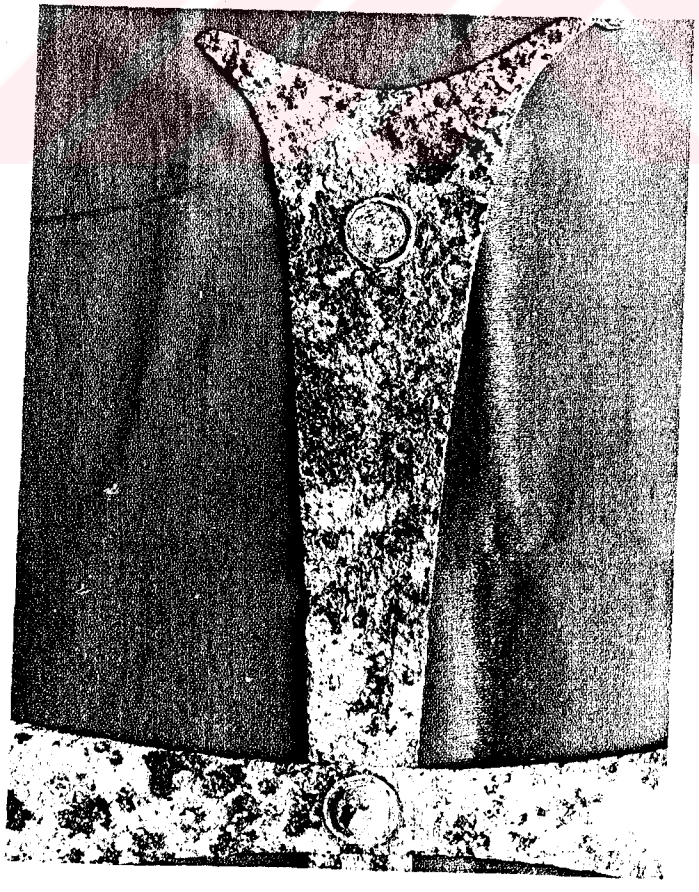

Res.160- Kat.no:101, Haç, üst kol ve merkezdeki süsleme.

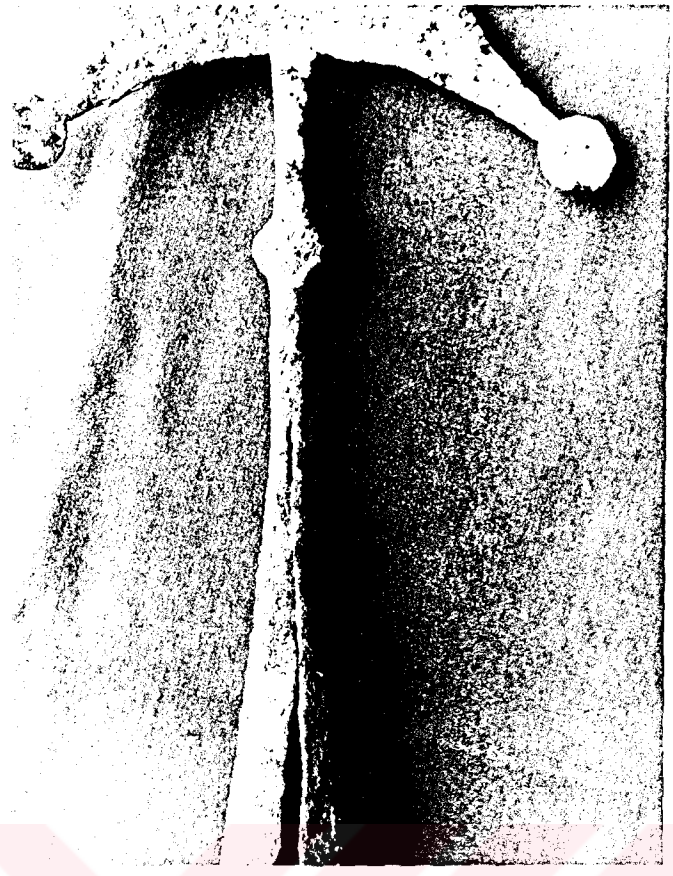

Res.161- Kat.no:101, Haç, saptan ayrıntı.

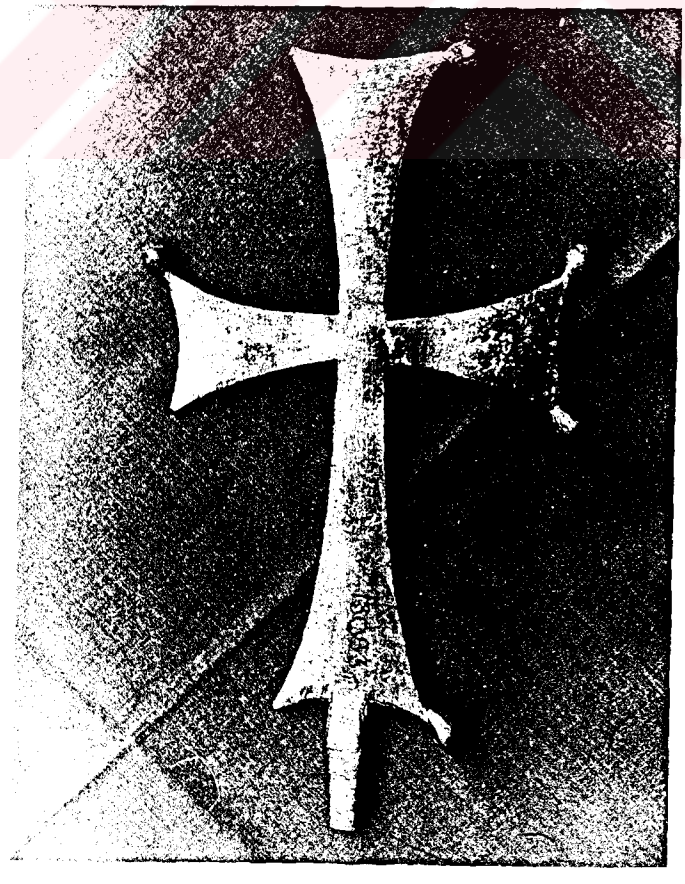

Res.162- Kat.no:102, Haç, İzmir Müz.

Res.163- Kat.no:103, Haç, Efes Müz.

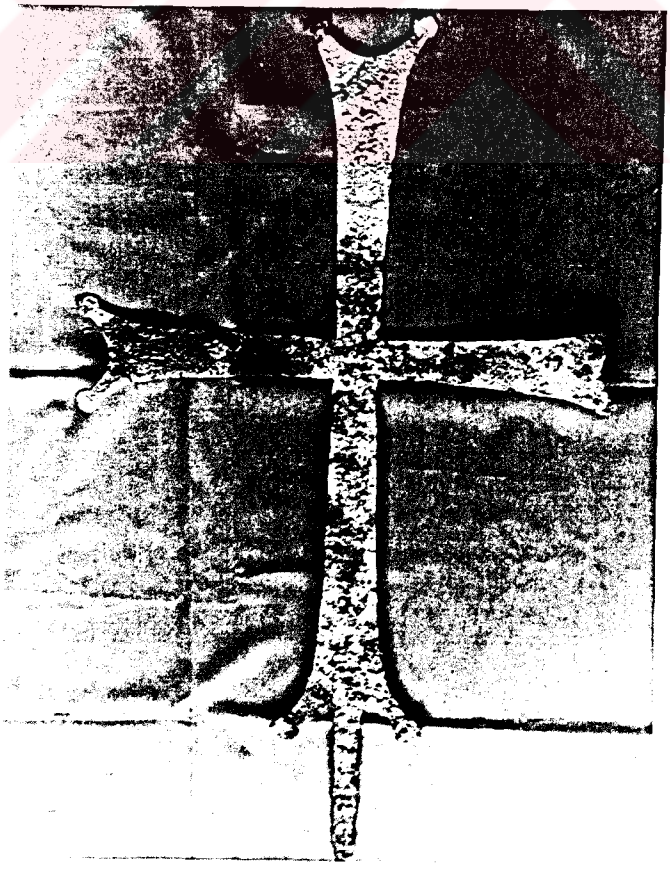

Res.164- Kat.no:104, Haç, Bursa Müz.

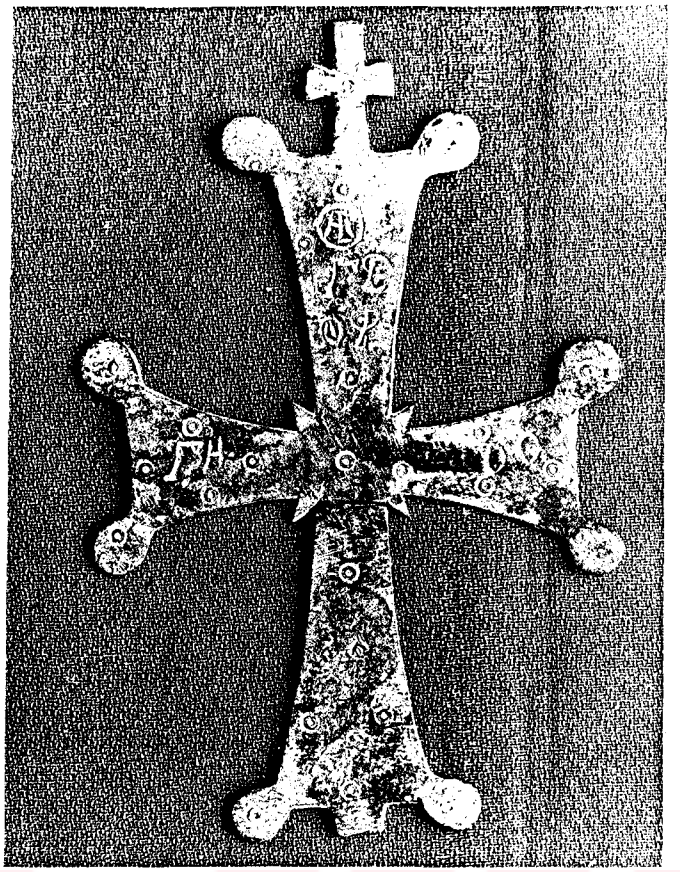

Res.165- Kat.no:105, Haç, Uşak Müz.

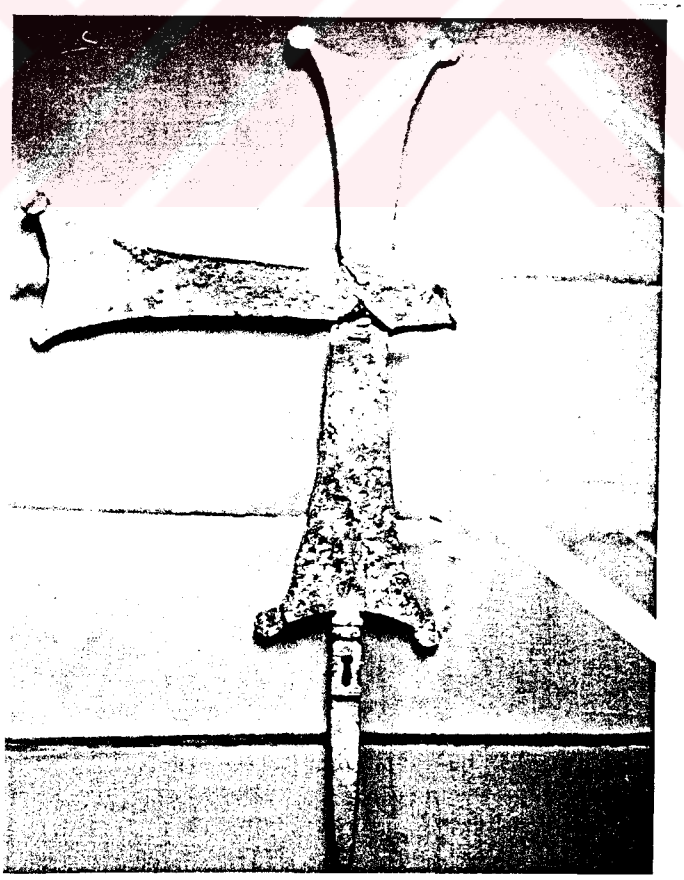

Res.166- Kat.no:106, Haç, İstanbul Arkeoloji Müz.

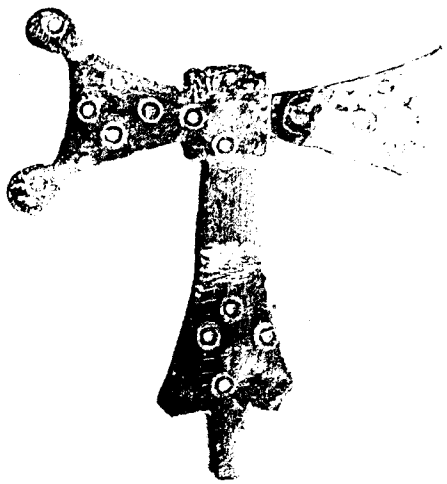

Res.167- Kat.no:107, Haç, Amasra Müz.

Res.168- Kat.no:108, Haç, Hatay Müz.

Res.169- Kat.no:109, Haç, Ankara Anadolu Medeniyetleri Mü

Res.170- Kat.no:110, Haç, Kütahya Müz.

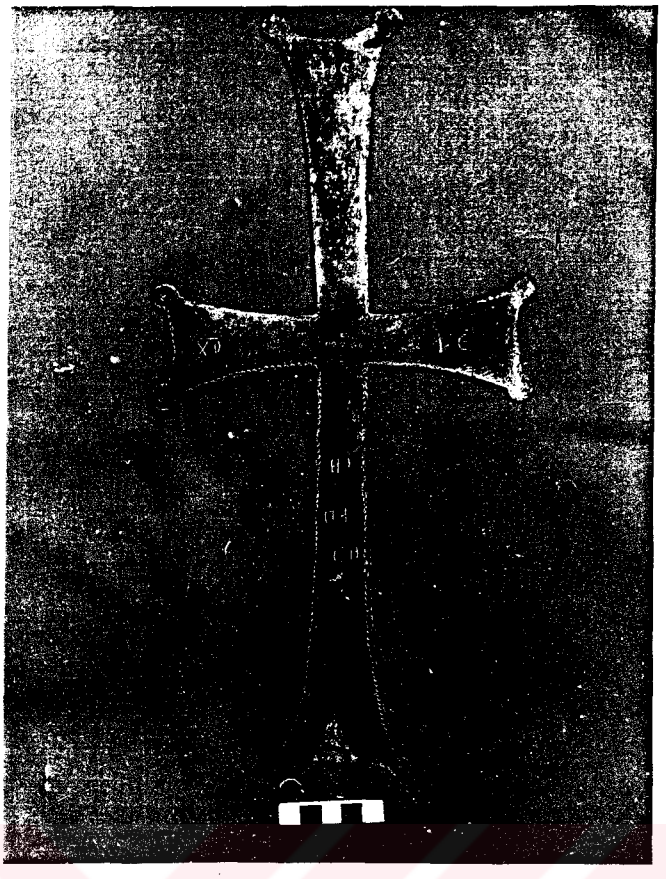

Res.171- Kat.no:111, Haç, Kütahya Müz.

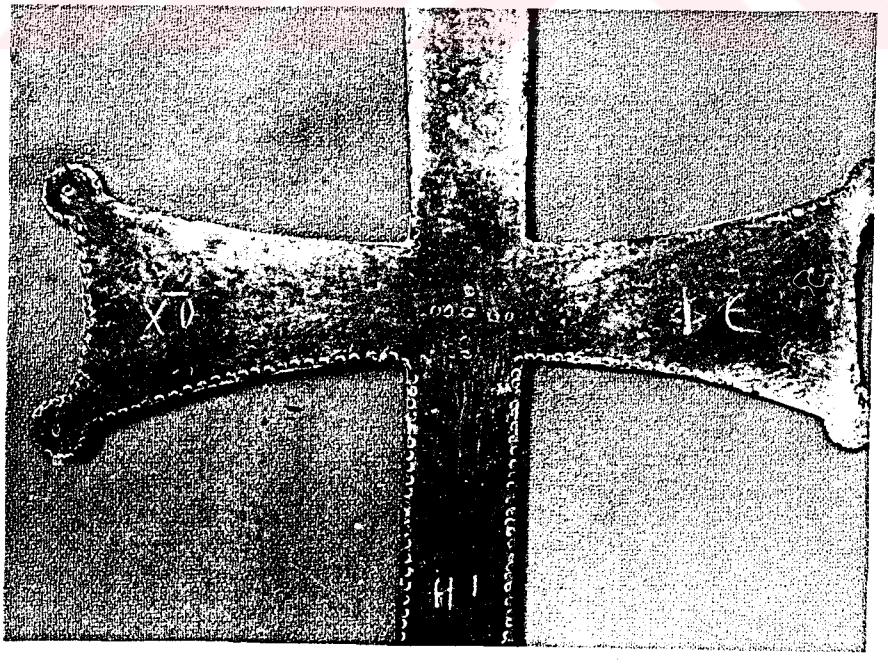

Res.172- Kat.no:111, Haç, ayrıntı.

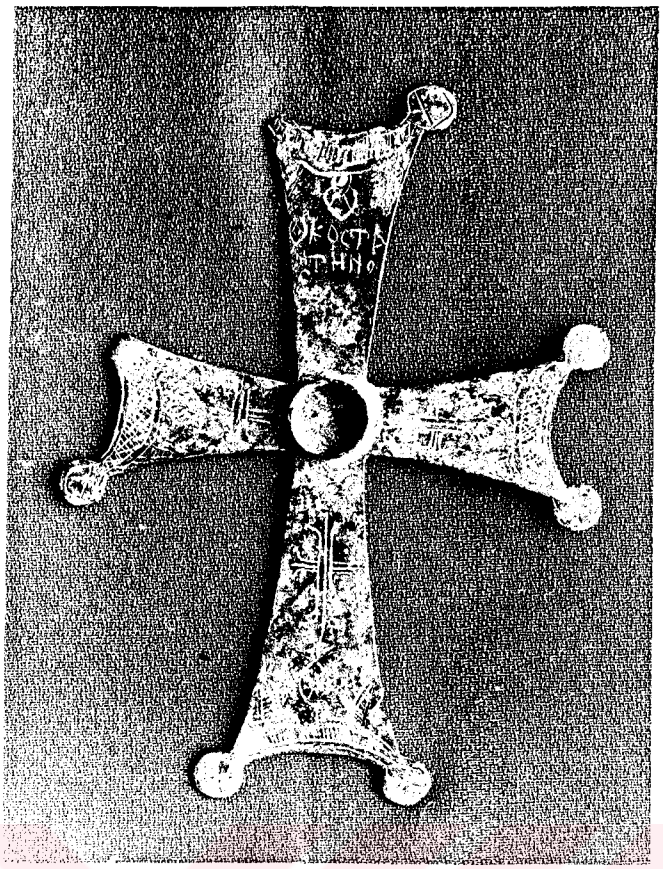

Res.173- Kat.no:112, Haç, Uşak Müz.

Res.174- Kat.no:112, Haç, ayrıntı.

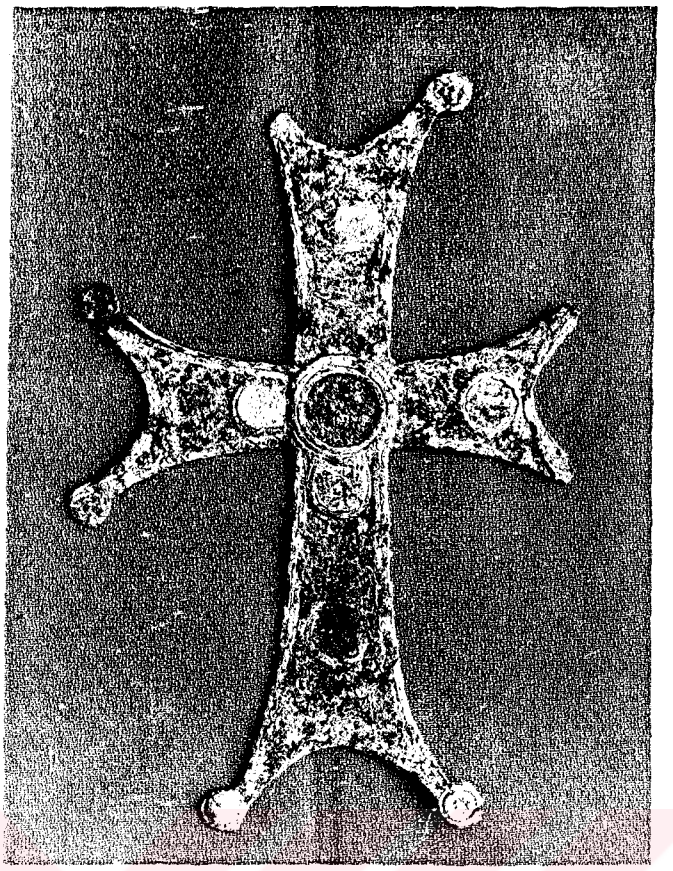

Res.175- Kat.no:113, Haç, Uşak Müz.

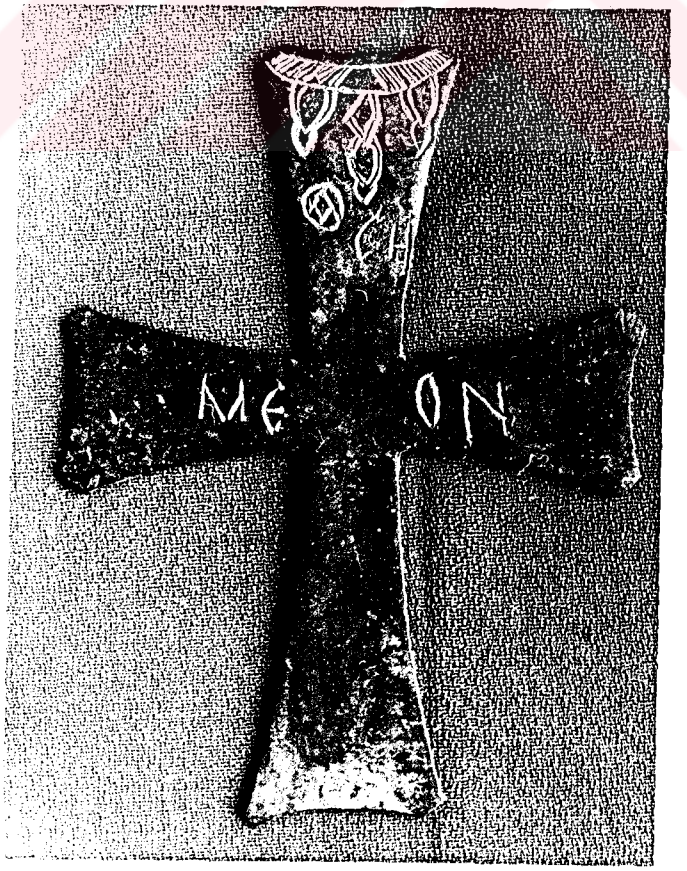

Res.176- Kat.no:114, Haç, Uşak Müz.

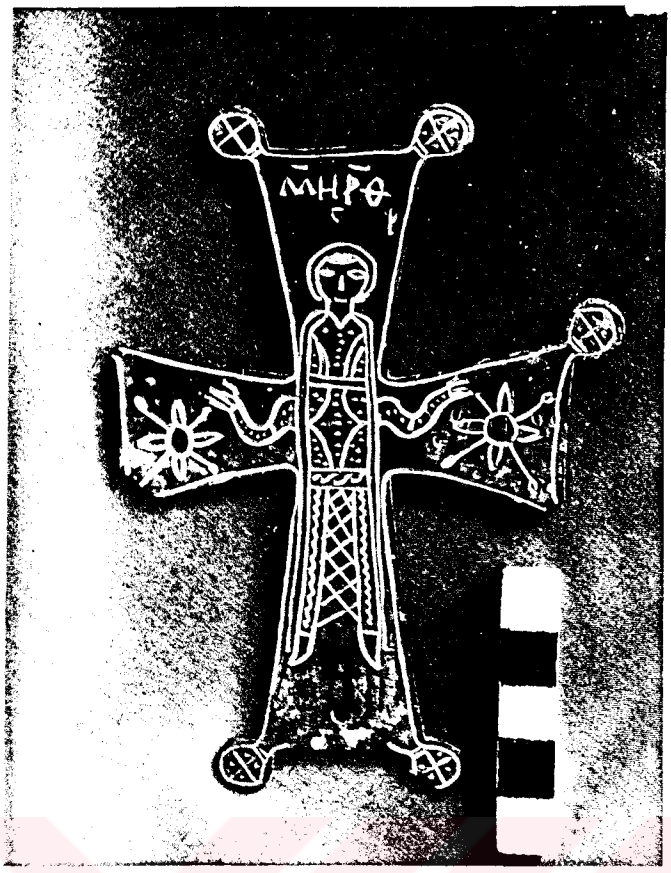

Res.177- Kat.no:116, Haç, Efes Müz.

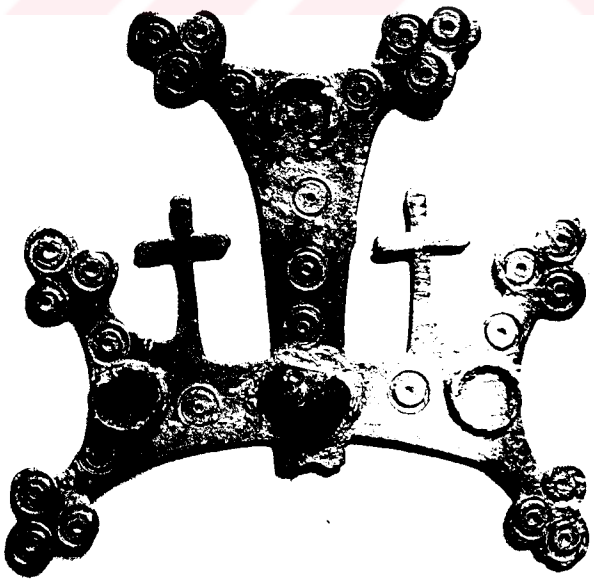

Res.178- Kat.no:117, Haç, İstanbul Arkeoloji Müz.

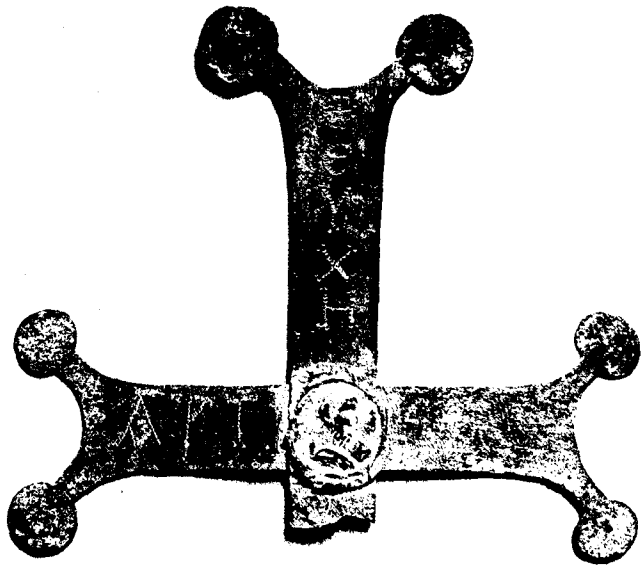

Res.179- Kat.no:118, Haç, ön yüz, İstanbul Arkeoloji Müz.

Res.180- Kat.no:118, Haç, ön yüzdeki büst.

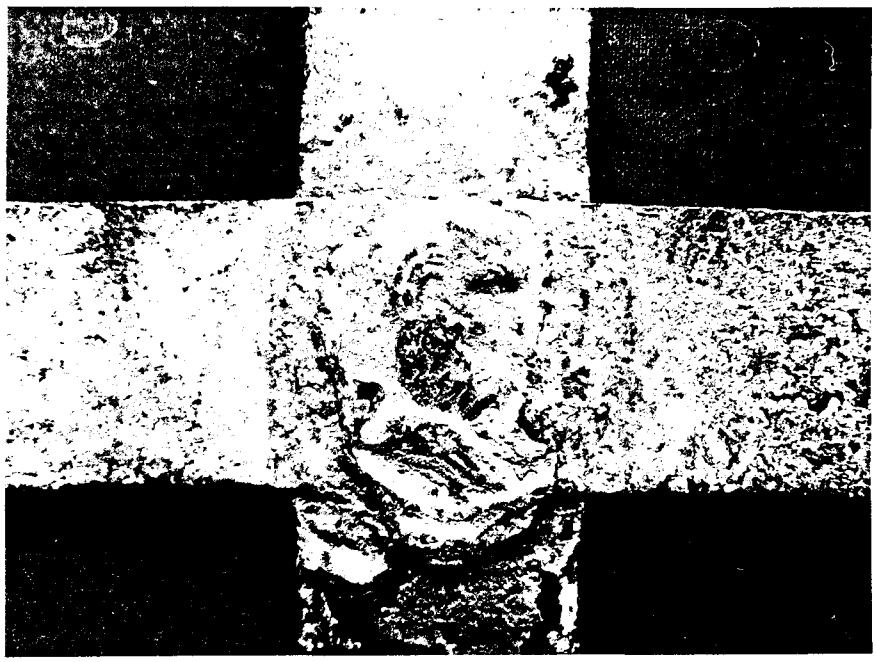

Res.181- Kat.no:118, Haç, arka yüzdeki büst.

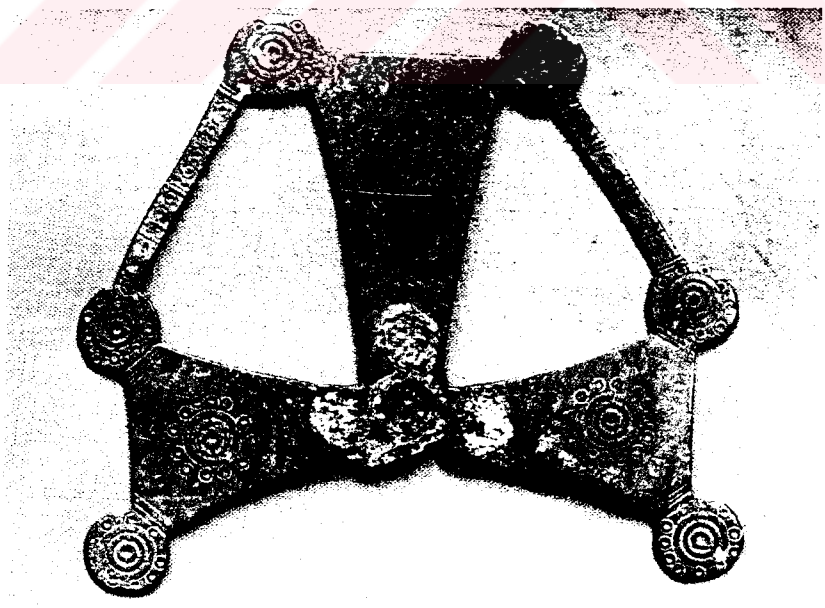

Res.182- Kat.no:119, Haç, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müz.

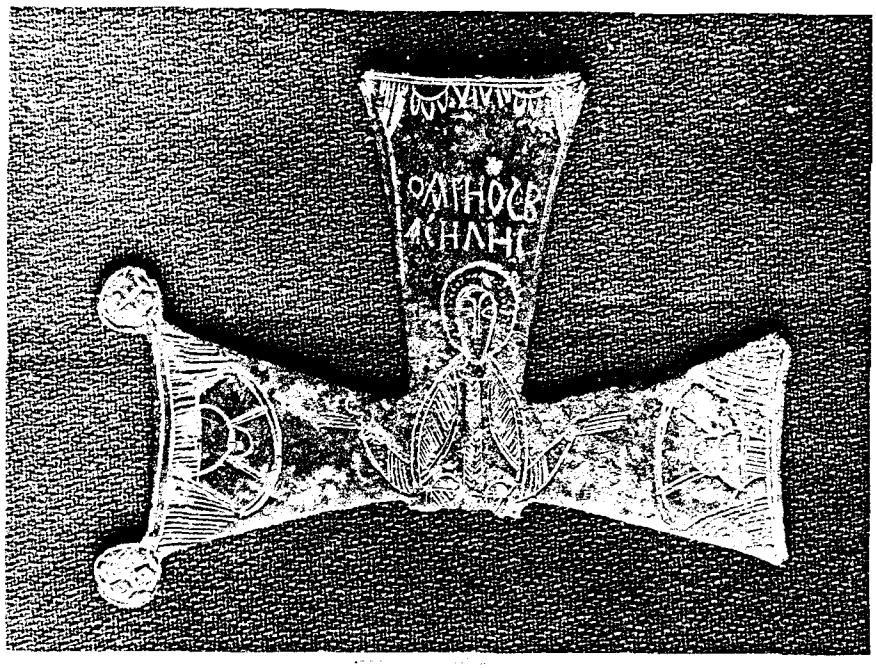

Res.183- Kat.no:120, Haç, Uşak Müz.

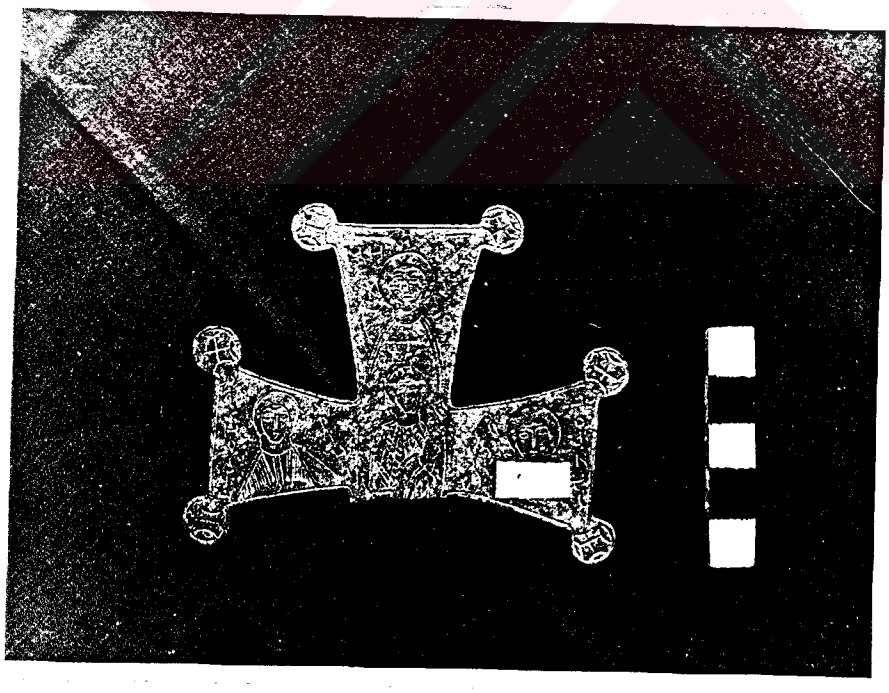

Res.184- Kat.no:121, Haç, İzmir Müz.

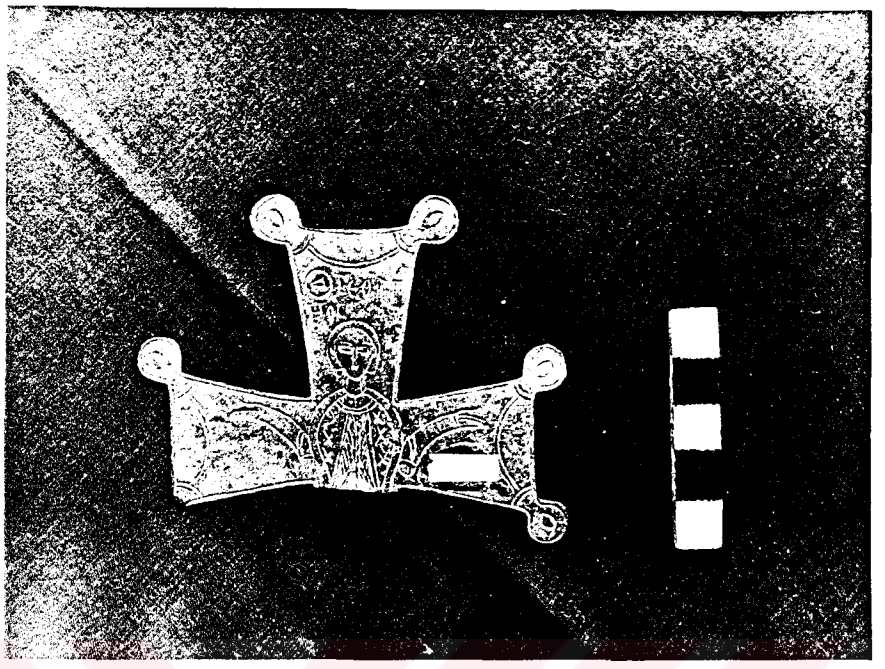

Res.185- Kat.no:122, Haç, İzmir Müz.

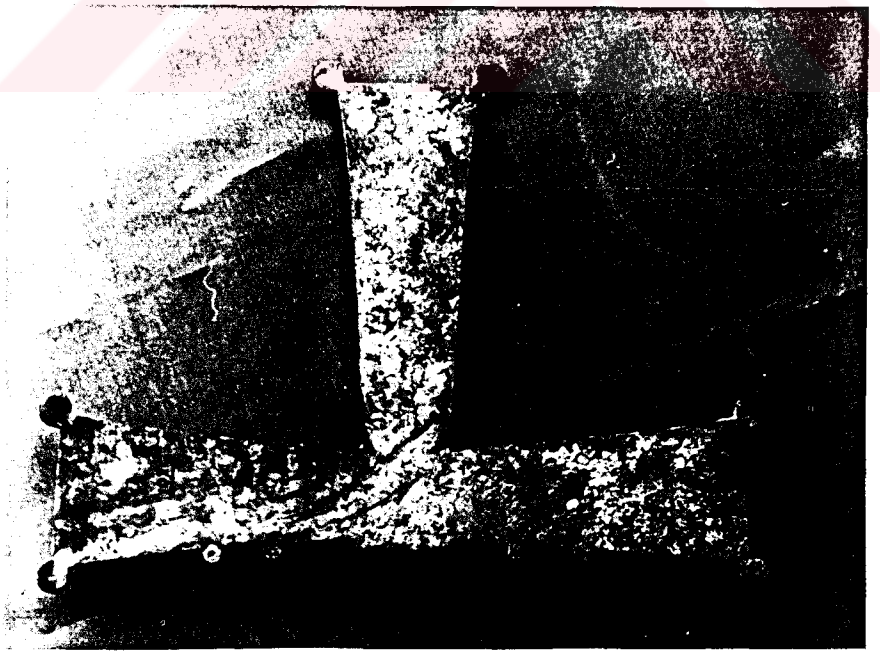

Res.186- Kat.no:123, Haç, arka yüz, Bursa Müz.

Res.187- Kat.no:124, Haç, Amasra Müz.

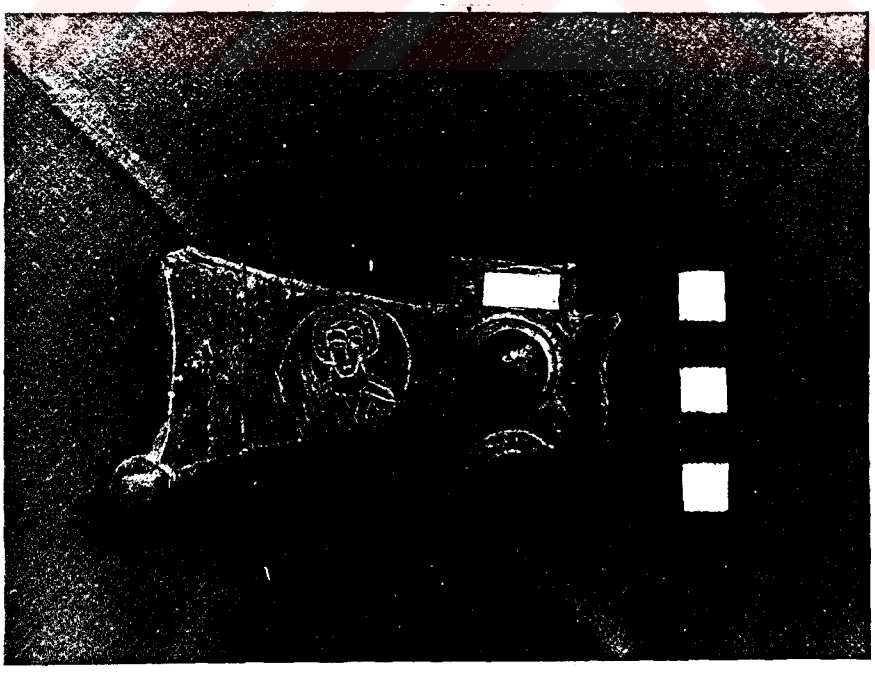

Res.188- Kat.no:125, Haç, İzmir Müz.

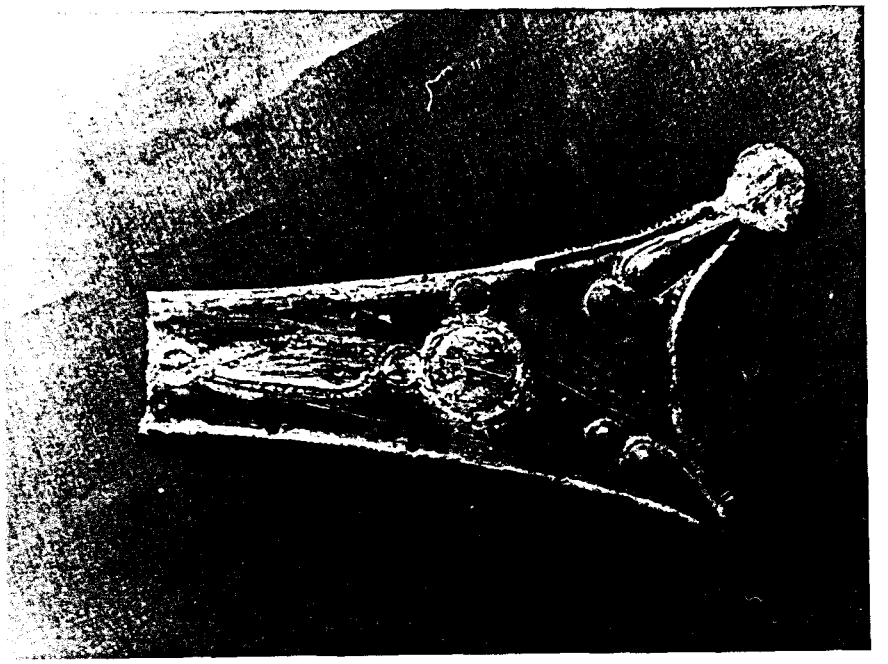

Res.189- Kat.no:126, Haç, Bursa Müz.

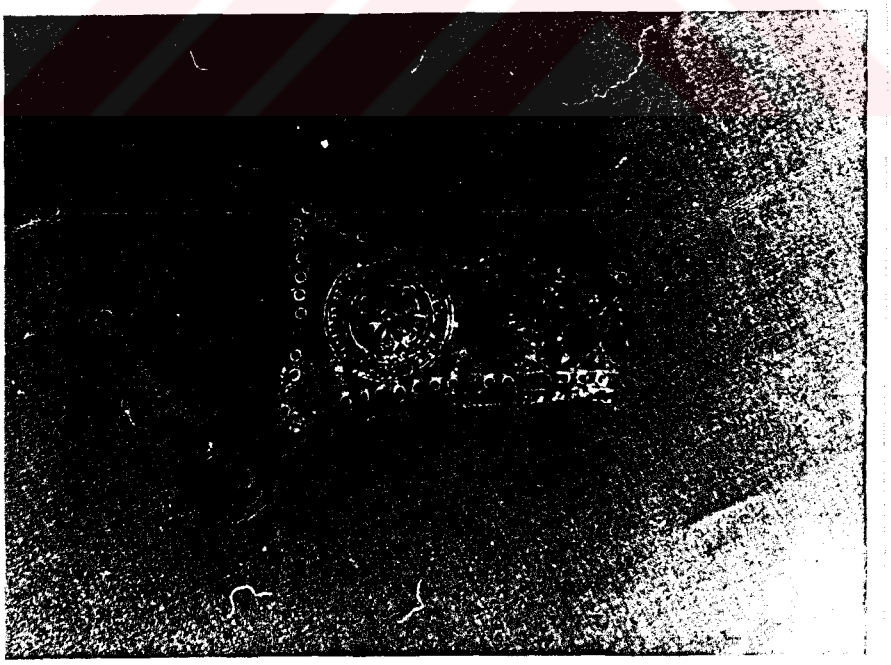

Res.190- Kat.no:127, Haç, Bursa Müz.

Res.191- Kat.no:128, Haç kaidesi, İstanbul Arkeoloji Müz.

Res.192- Kat.no:128, Haç kaidesi, ayrıntı, 1.büst.

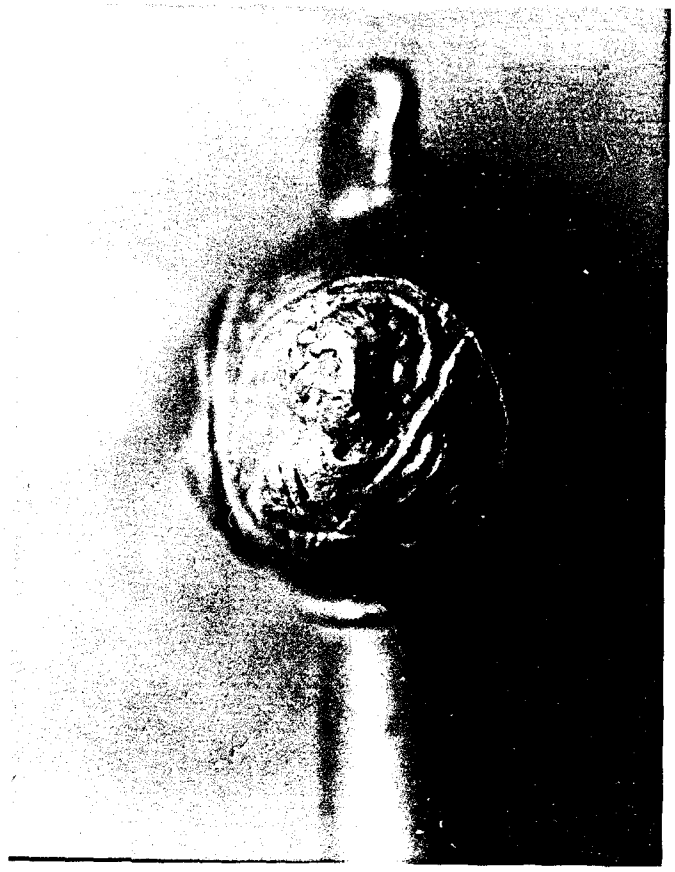

Res.193- Kat.no:128, Haç kaidesi, ayrıntı, 2.büst.

Res.194- Kat.no:129, Haç kaidesi, 1.cephe,
İstanbul Arkeoloji Müz.

Res.195- Kat.no:129, Haç kaidesi, 2.cephe.

Res.196- Kat.no:129, Haç kaidesi, 3.cephe.

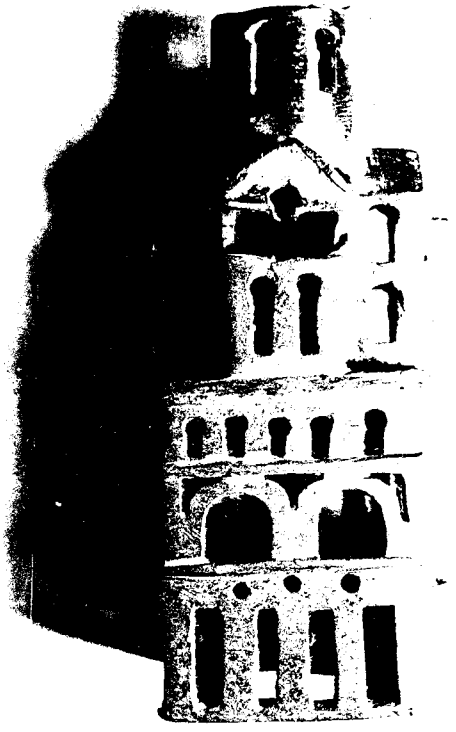

Res.197- Kat.no:129, Haç kaidesi, 4.cephe.

Res.198- Kat.no:130, Haç kaidesi, 1.cephe, Burdur Müz.

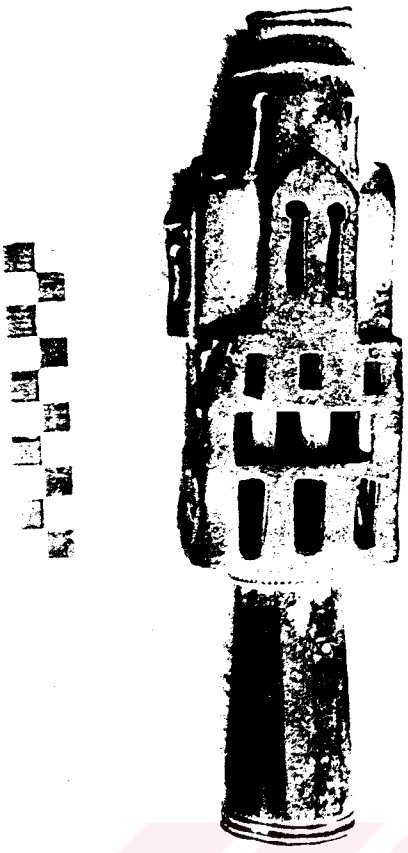

Res.199- Kat.no:130, Haç kaidesi, 2.cephe.

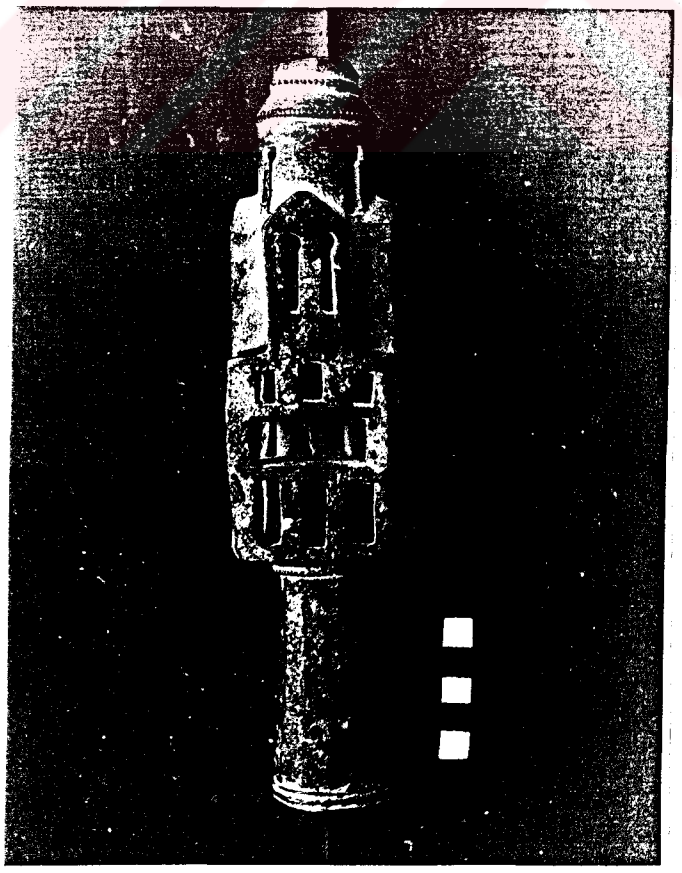

Res.200- Kat.no:130, Haç kaidesi, 3.cephe.

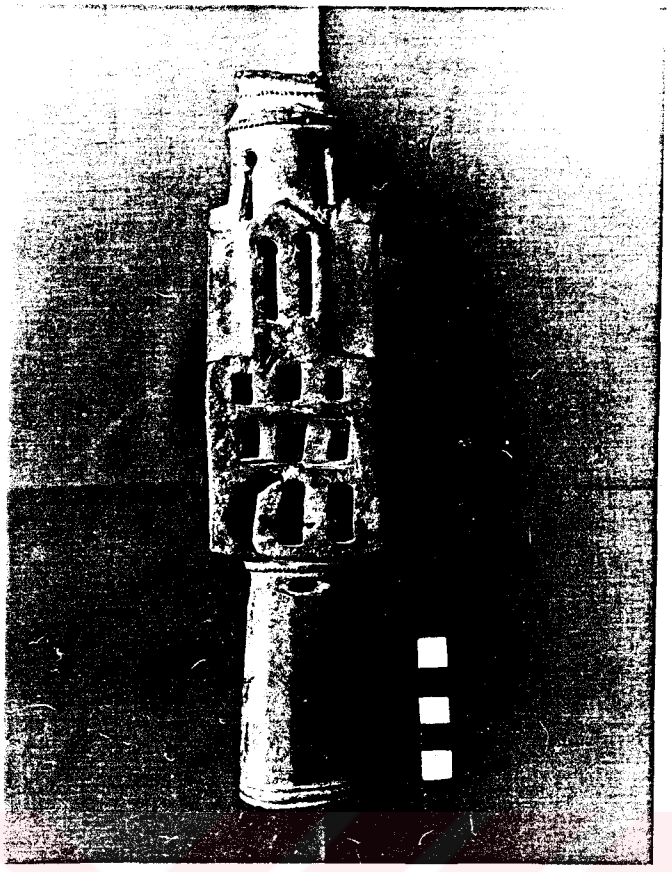

Res.201- Kat.no:130, Haç kaidesi, 4.cephe.

Res.202- Kat.no:131, Tepsi, Efes Müz.

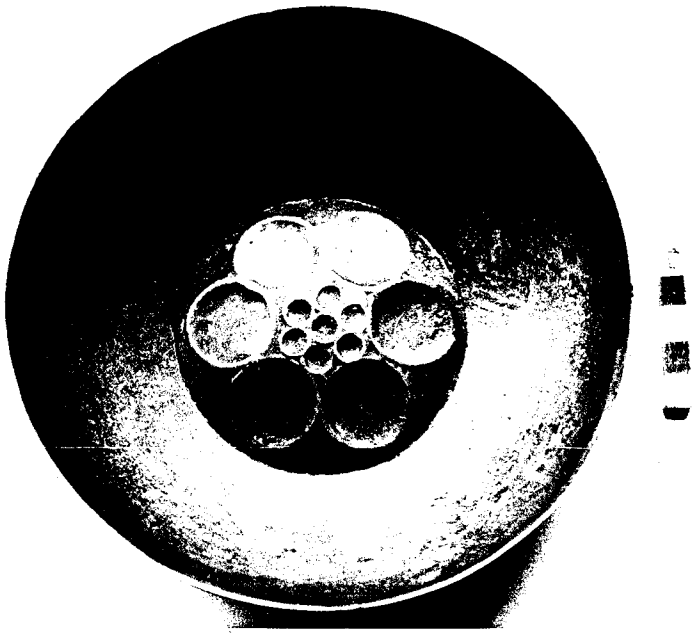

Res.203- Kat.no:132, Kâse, İstanbul Arkeoloji Müz.

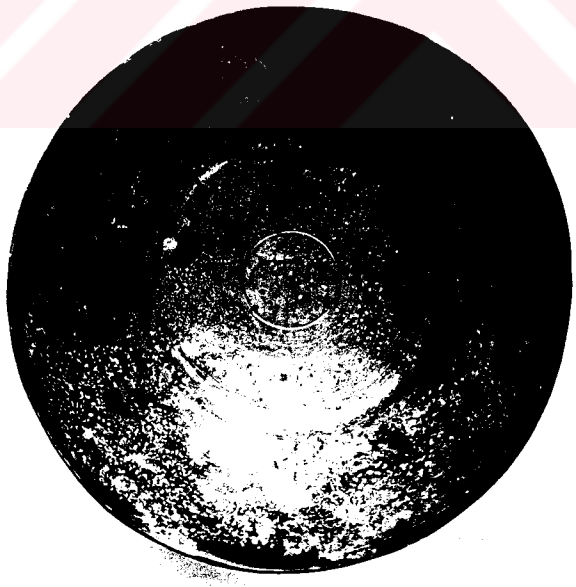

Res.204- Kat.no:133, Kâse, üst görünüş, Fethiye Müz.

Res.205- Kat.no:133, Kâse, yan görünüş.

Res.206- Kat.no:134, Kâse, üst görünüş, Fethiye Müz.

Res.207- Kat.no:134, Kâse, yan görünüş.

Res.208- Kat.no:135, Kâse, İstanbul Arkeoloji Müz.

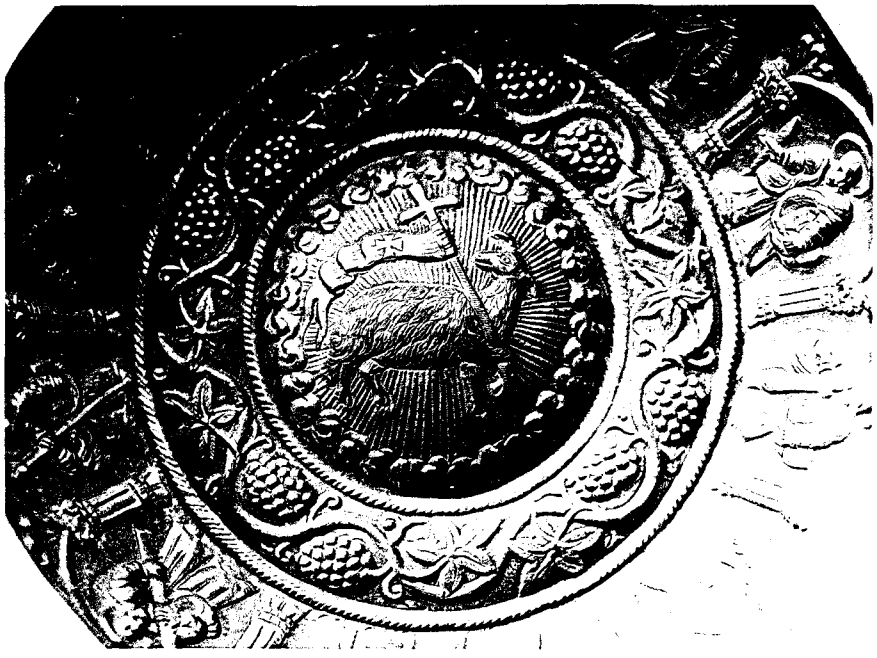

Res.209- Kat.no:135, Kâse,
merkezdeki "Tanrı'nın Kuzusu" tasviri.

Res.210- Kat.no:135, Kâse, "Andreas".

Res.211- Kat.no:135, Kâse, "İncilci Yahya".

Res.212- Kat.no:135, Kâse, "Bartolomeus".

Res.213- Kat.no:135, Kâse, "Taddeus".

Res.214- Kat.no:135, Kâse, "Petrus".

Res.215- Kat.no:135, Kâse, "Thomas".

Res.216- Kat.no:135, Kâse, "Küçük Yakup".

Res.217- Kat.no:135, Kâse, "Gayyur Simon".

Res.218- Kat.no:135, Kâse, "Büyük Yakup".

Res.219- Kat.no:135, Kâse, "Paulus (?)".

Res.220- Kat.no:135, Kâse, "Matta".

Res.221- Kat.no:135, Kâse, "Filippus".

Res.222- Kat.no:136, Kutu, kapak, Bursa Müz.

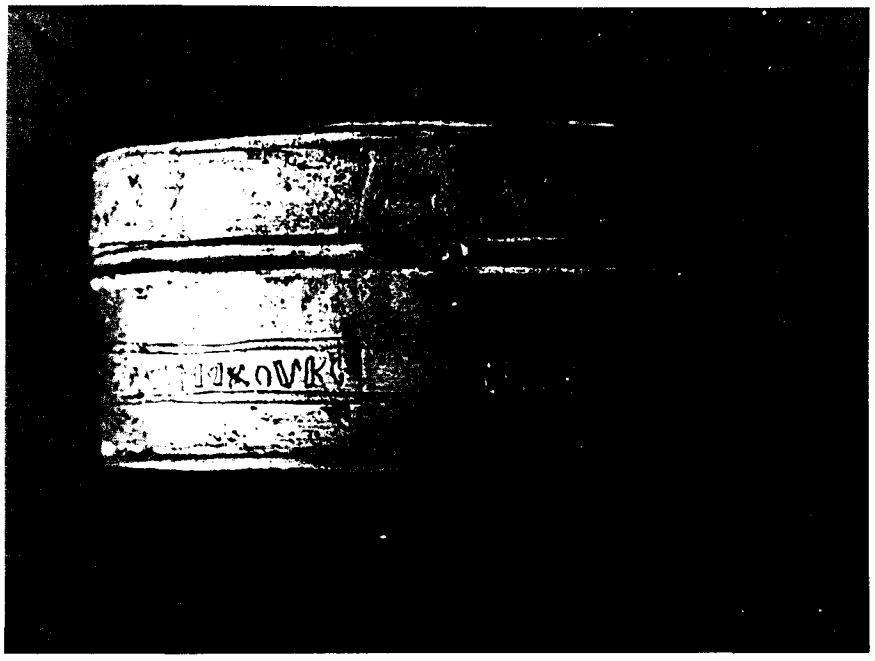

Res.223- Kat.no:136, Kutu, yan görünüş ve yazıt.

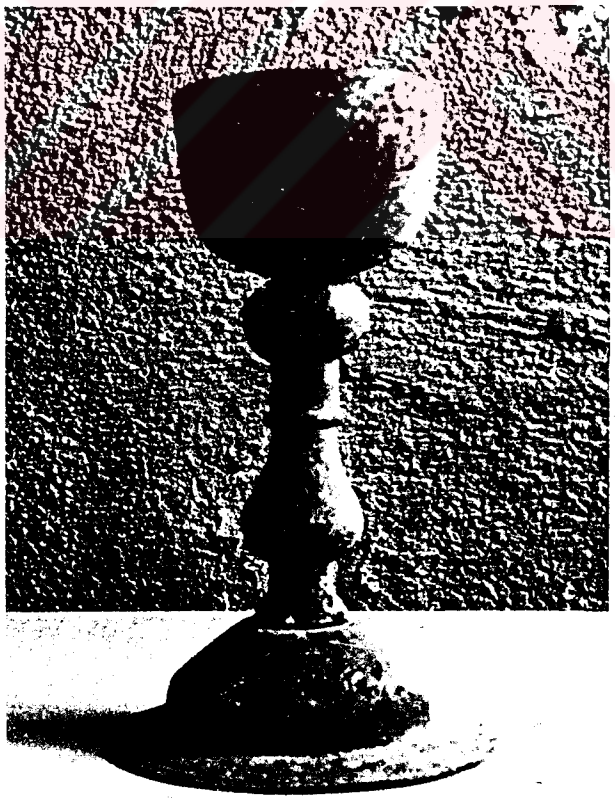

Res.224- Kat.no:137, Kadeh, Aksaray Müz.

Res.225- Ravenna, San Vitale. Mozaik, İmparator Jüstinyen. (Gonosova-Kondoleon 1994:18).

Res.226- Ravenna, San Vitale. Mozaik, İmparatoriçe Theodora. (Gonosova-Kondoleon 1994:19).

Res.227- II.Basileios Menologyası, Biblioteca Apostolica Vaticana, Gr.1613, 26 Ocak depremi için yapılan ayin (Cotsonis 1994:21).

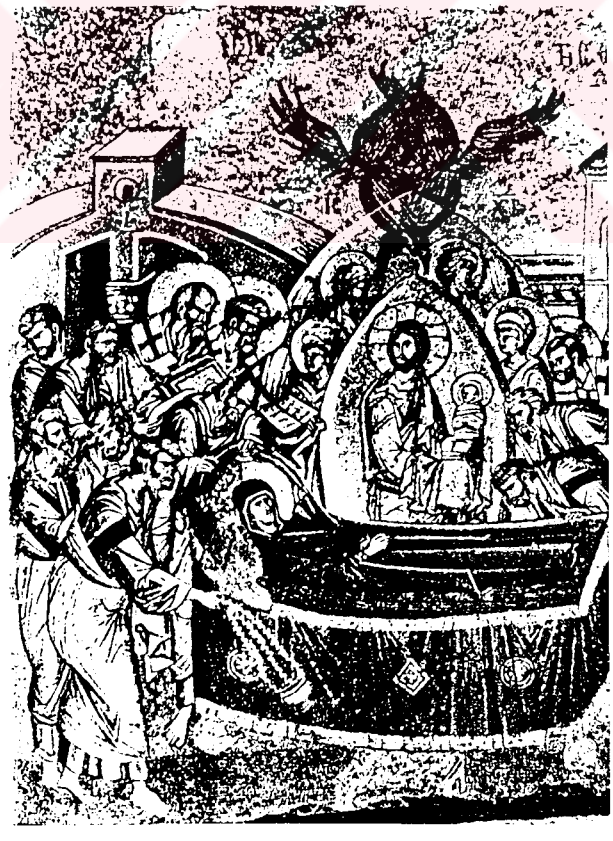

Res.228- İstanbul, Khora Manastırı. Mozaik, Koimesis. (Akyürek 1996:res.63).

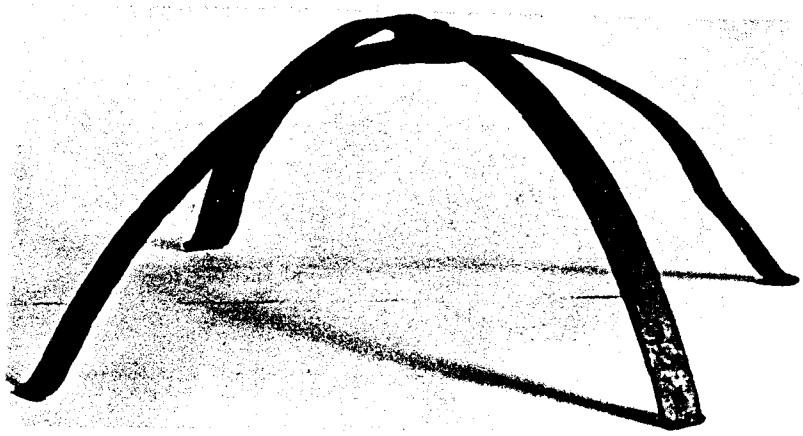

Res.229- Asteriskos, Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu, (Ross 1962:no.89).

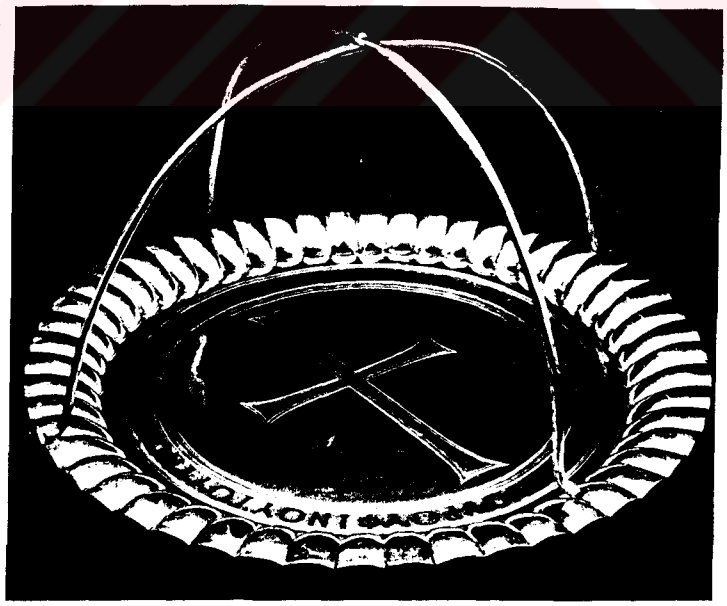

Res.230- Paten, Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu (Boyd-Mango 1992:S7.1).

Res.231- İbrik, Baltimore, Walters Art Gallery (Weitzmann 1979:no.235).

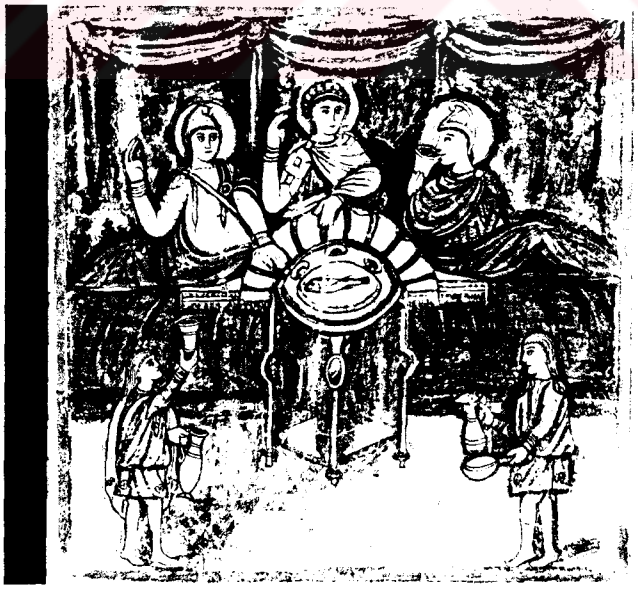

Res.232- Vergilius Romanus, Biblioteca Apostolica Vaticana, cod.Vat.lat.3867, Dido ve Aeneas'ın Ziyafeti. (Weitzmann 1979:228).

Res.233- Sopocani. Fresko, Koimesis (Grabar 1953:148).

Res.234- Paten, Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu (Ross 1962:no.10).

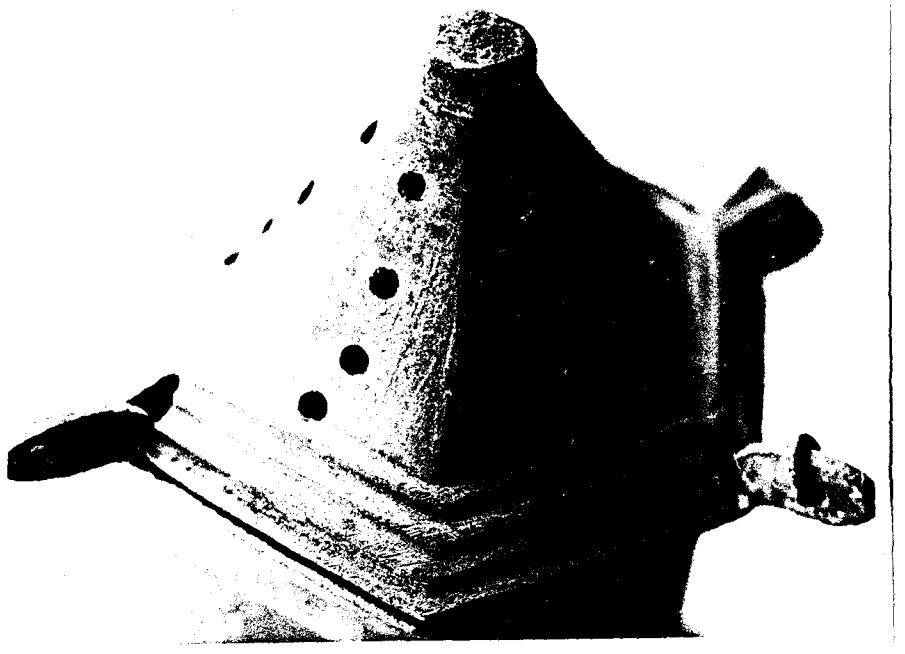

Res.93- Kat.no:60, Buhurdan, kapaktan ayrıntı.

Res.94- Kat.no:61, Buhurdan, Fethiye Müz.

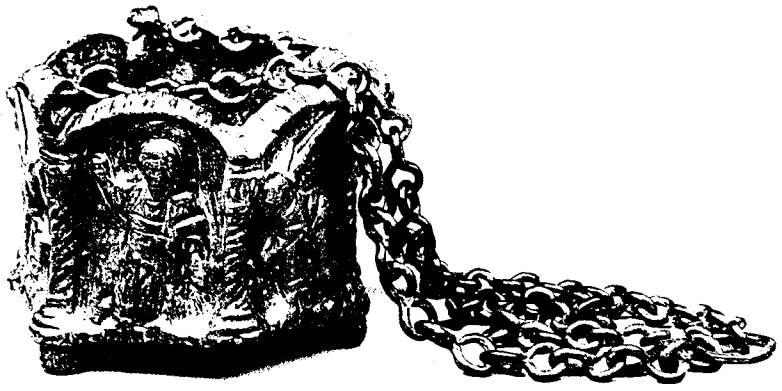

Res.95- Kat.no:62, Buhurdan, Adana Müz.

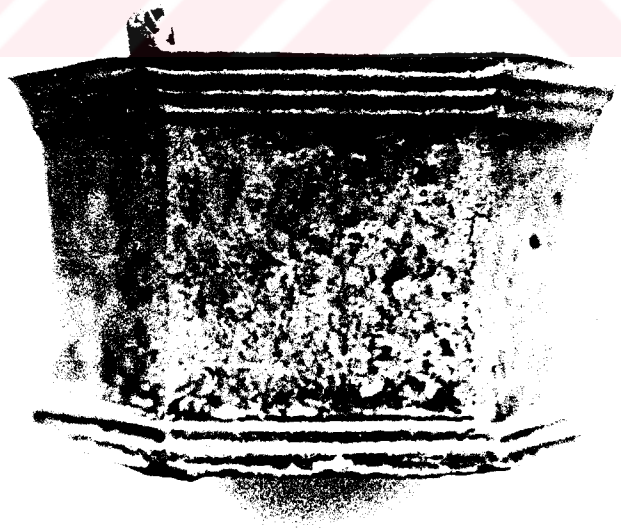

Res.96- Kat.no:63, Buhurdan, İzmir Müz.

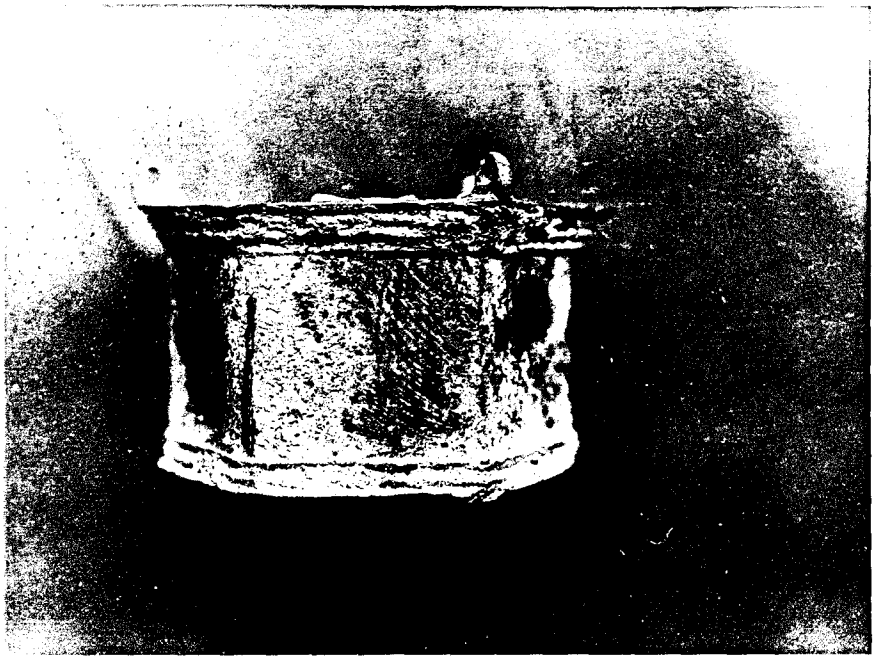

Res.97- Kat.no:64, Buhurdan, İzmir Müz.

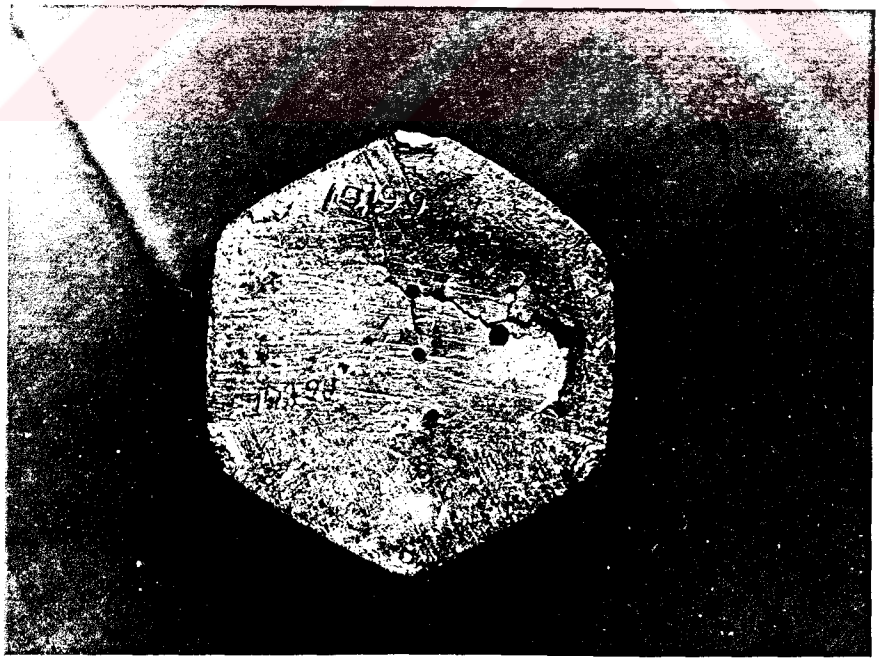

Res.98- Kat.no:64, Buhurdan, kaide.

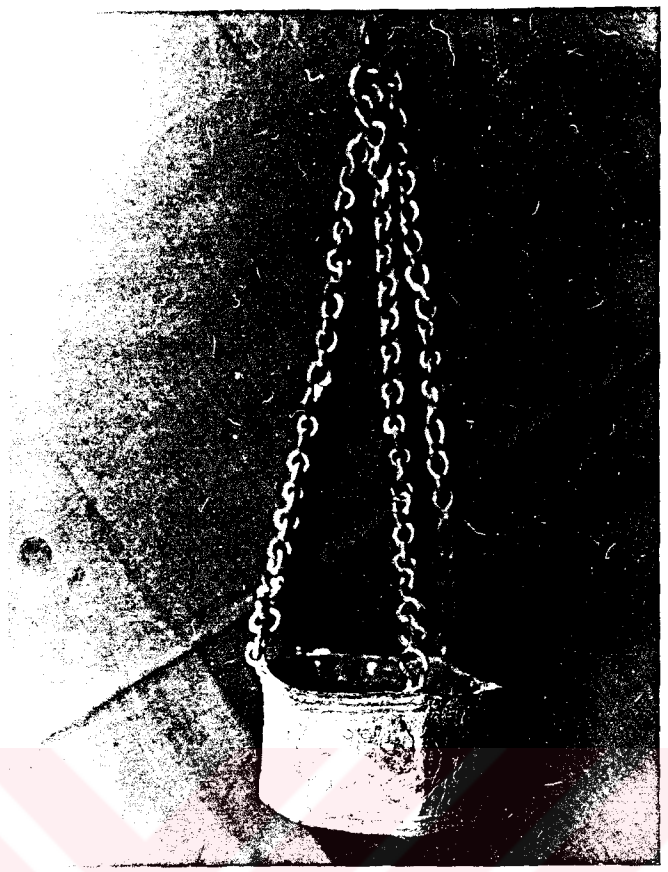

Res.99- Kat.no:65, Buhurdan, İzmir Müz.

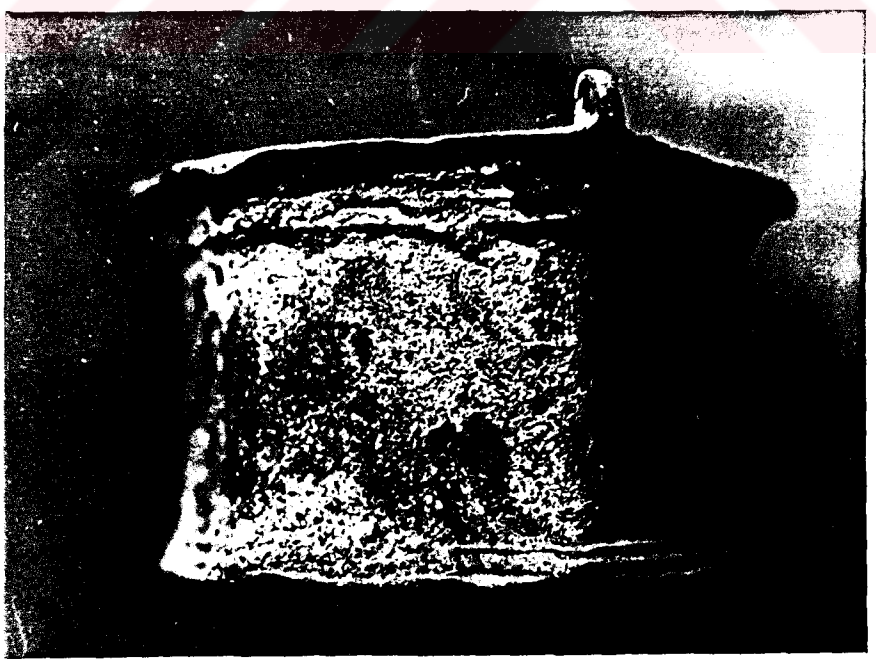

Res.100- Kat.no:66, Buhurdan, Bursa Müz.

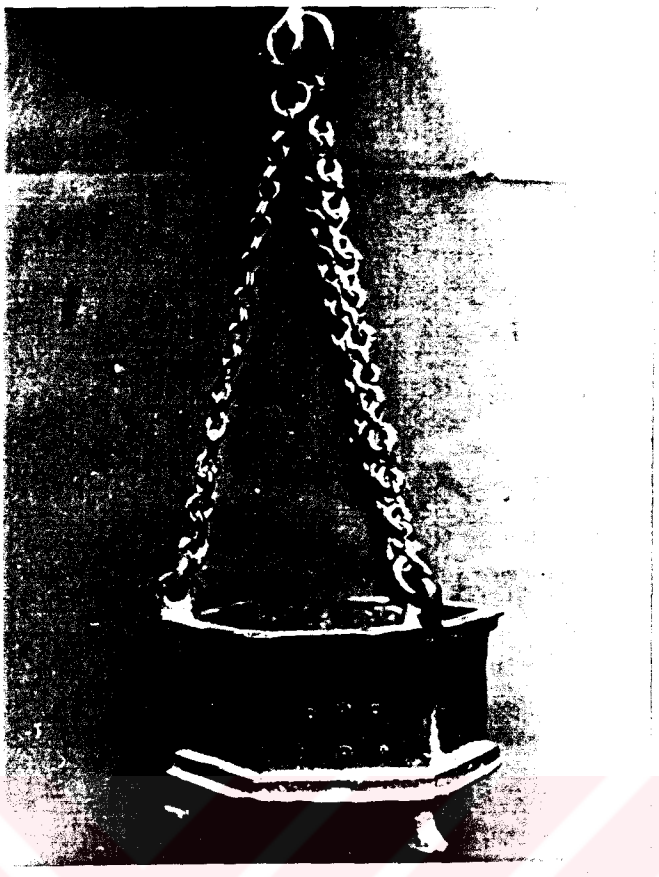

Res.101- Kat.no:67, Buhurdan, Bursa Müz.

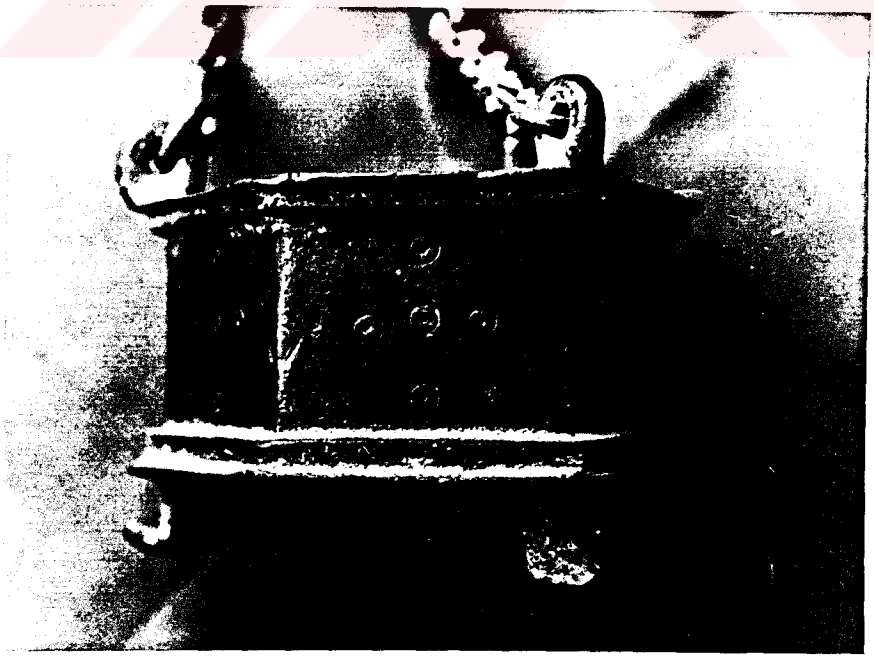

Res.102- Kat.no:67, Buhurdan, süslemeden ayrıntı.

Res.103- Kat.no:67, Buhurdan, zincir tepeliği.

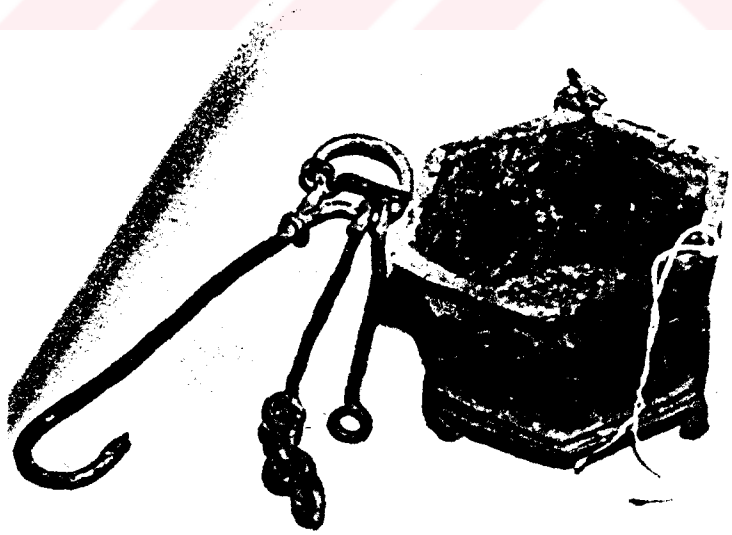

Res.104- Kat.no:69, Buhurdan, Çanakkale Müz.

Res.105- Kat.no:70, Buhurdan, Fethiye Müz.

Res.106- Kat.no:71, Buhurdan, Fethiye Müz.

Res.107- Kat.no:72, Buhurdan, İzmir Müz.

Res.108- Kat.no:72, Buhurdan, gövdeden ayrıntı.

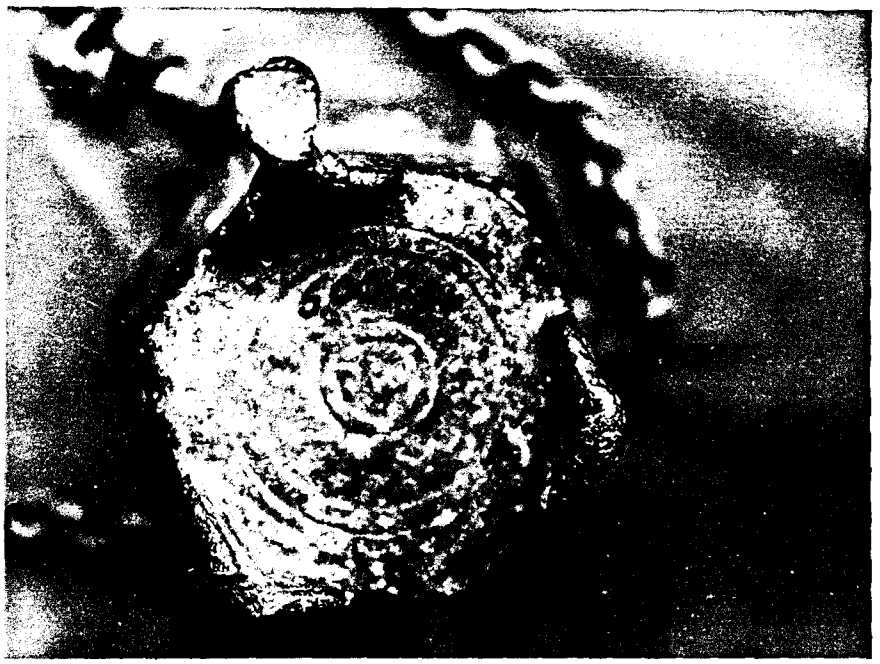

Res.109- Kat.no:72, Buhurdan, kaide.

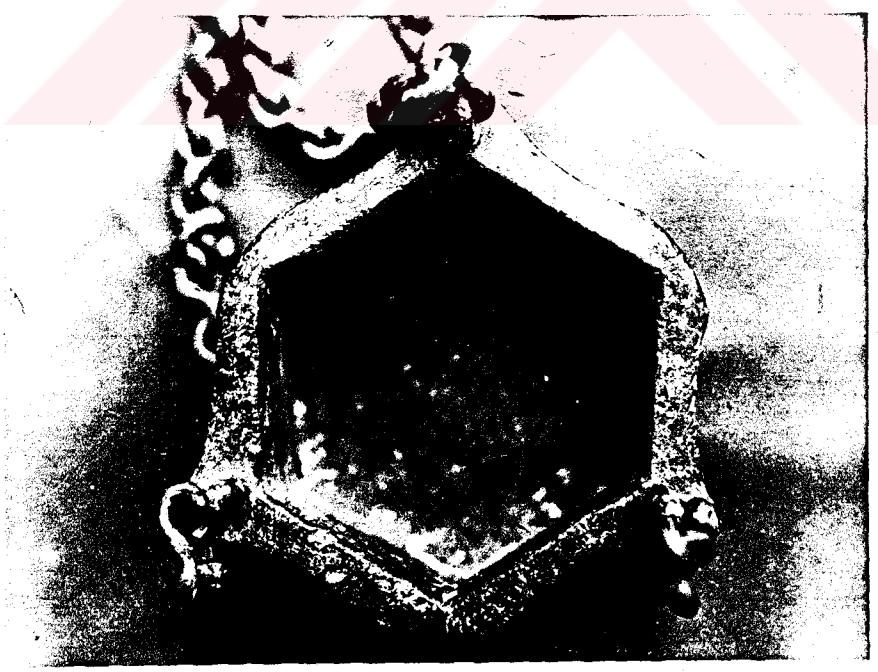

Res.110- Kat.no:72, Buhurdan, üst görünüş.

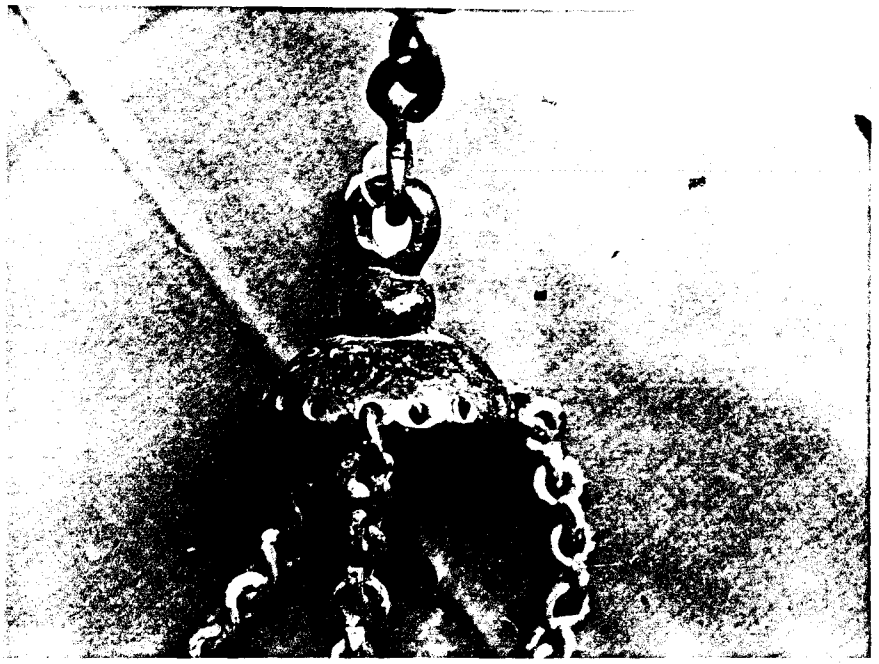

Res.111- Kat.no:72, Buhurdan, zincir tepeliği.

Res.112- Kat.no:73, Buhurdan, İzmir Müz.

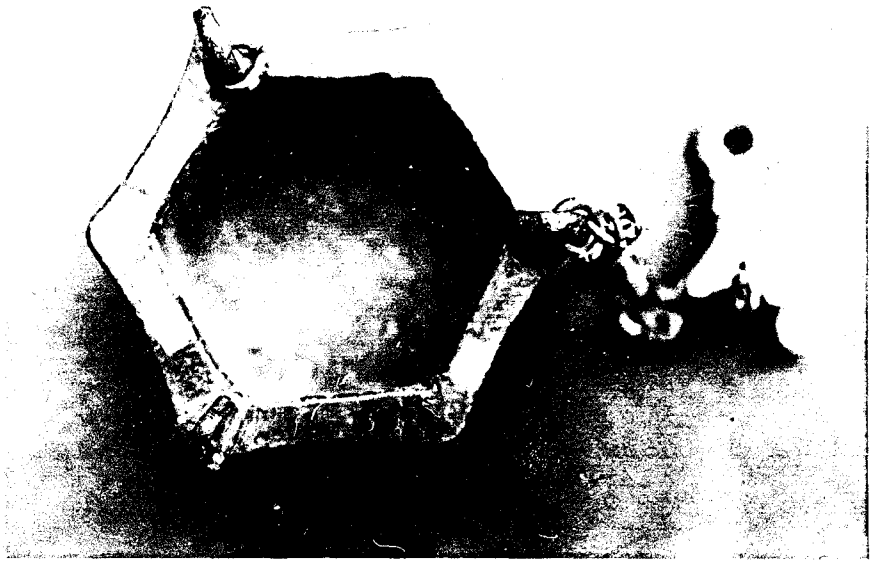

Res.113- Kat.no:73, Buhurdan, üst görünüş.

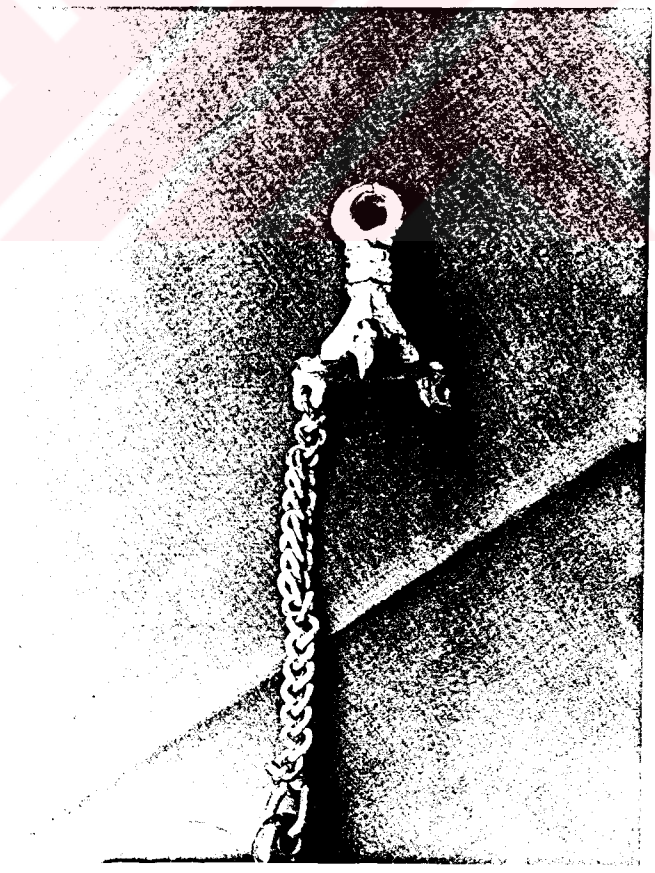

Res.114- Kat.no:73, Buhurdan, zincir tepeliği.

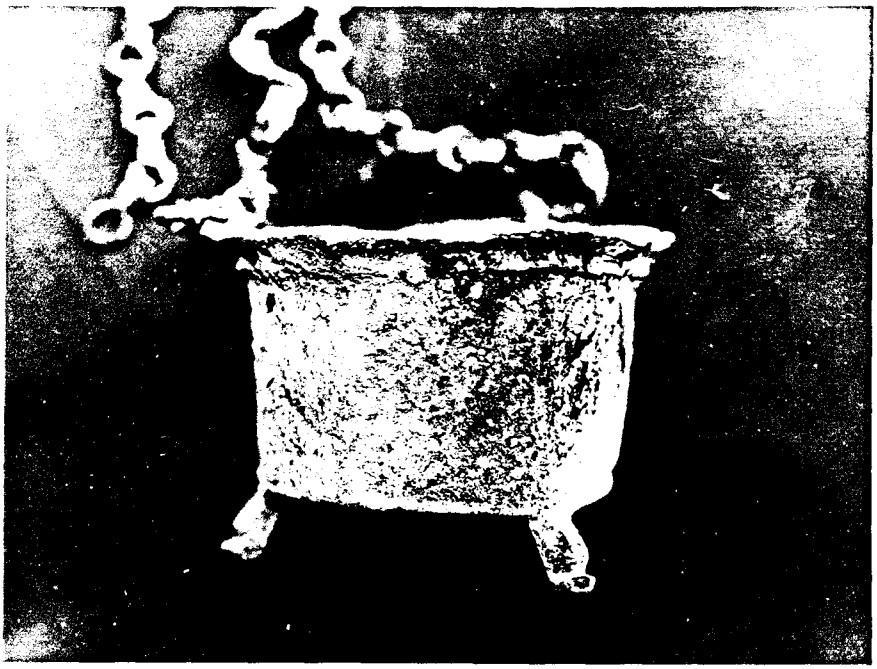

Res.115- Kat.no:74, Buhurdan, İzmir Müz.

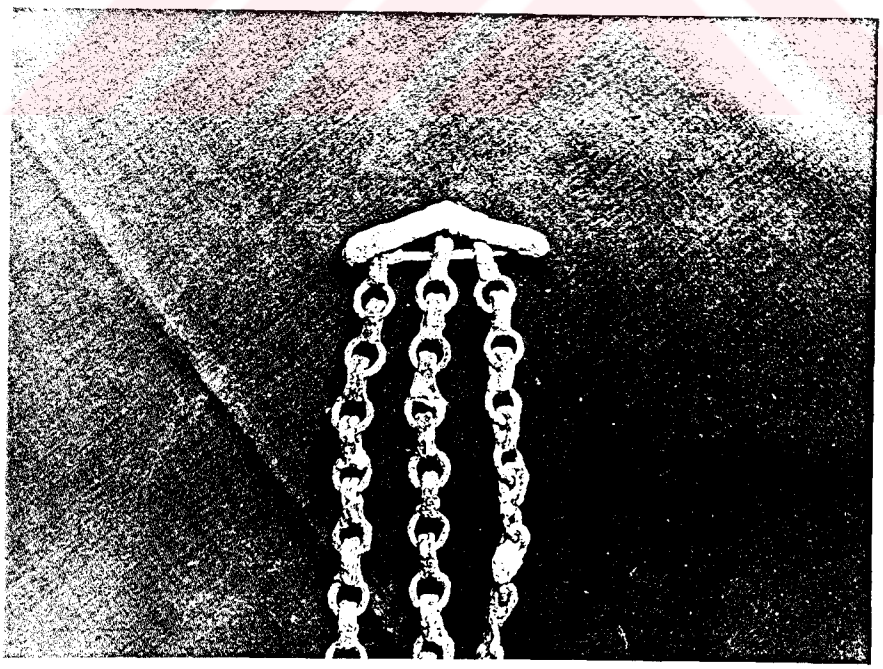

Res.116- Kat.no:74, Buhurdan, zincir tepeliği.

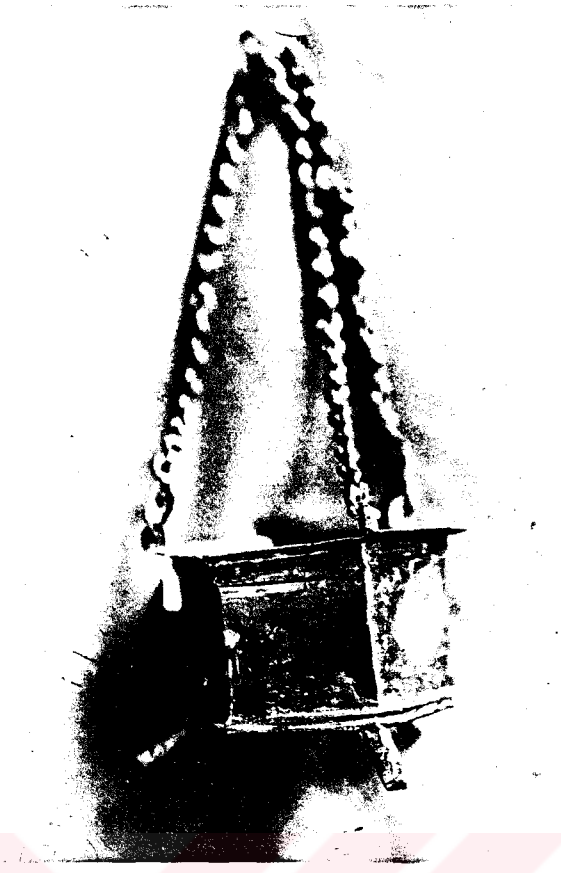

Res.117- Kat.no:75, Buhurdan, Efes Müz.

Res.118- Kat.no:76, Buhurdan, Çanakkale Müz.

Res.119- Kat.no:77, Buhurdan, İzmir Müz.

Res.120- Kat.no:78, Buhurdan zinciri, Antalya Müz.

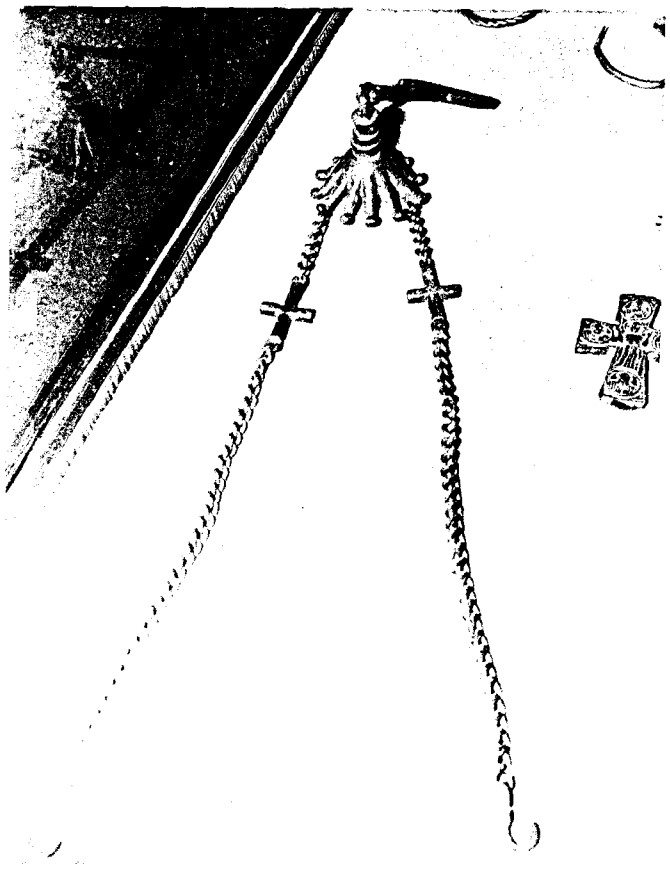

Res.121- Kat.no:79, Buhurdan zinciri, Uşak Müz.

Res.122- Kat.no:81, Buhurdan diski, Kütahya Müz.

Res.123- Kat.no:82, Buhurdan zinciri haçı, Ürgüp Müz.

Res.124- Kat.no:83, Buhurdan zinciri haçı, Silifke Müz.

Res.125- Kat.no:84, Buhurdan zinciri haçı, Efes Müz.

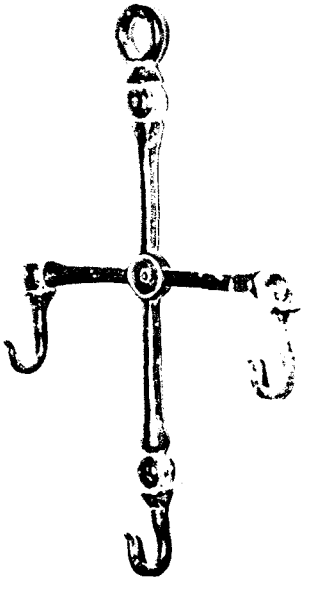

Res.126- Kat.no:85, Buhurdan zinciri haçı, Karaman Müz.

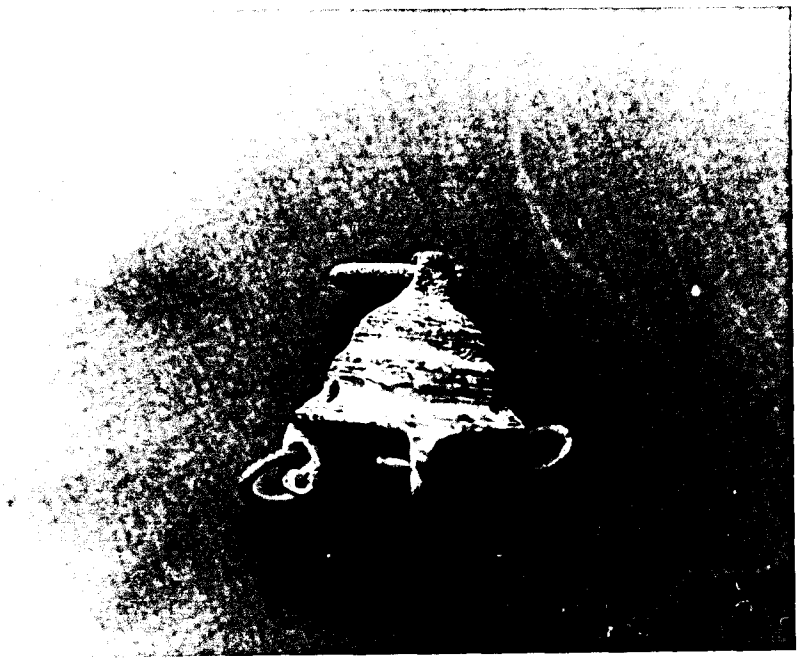

Res.127- Kat.no:86, Zincir tepeliği, yan görünüş, Bursa Müz.

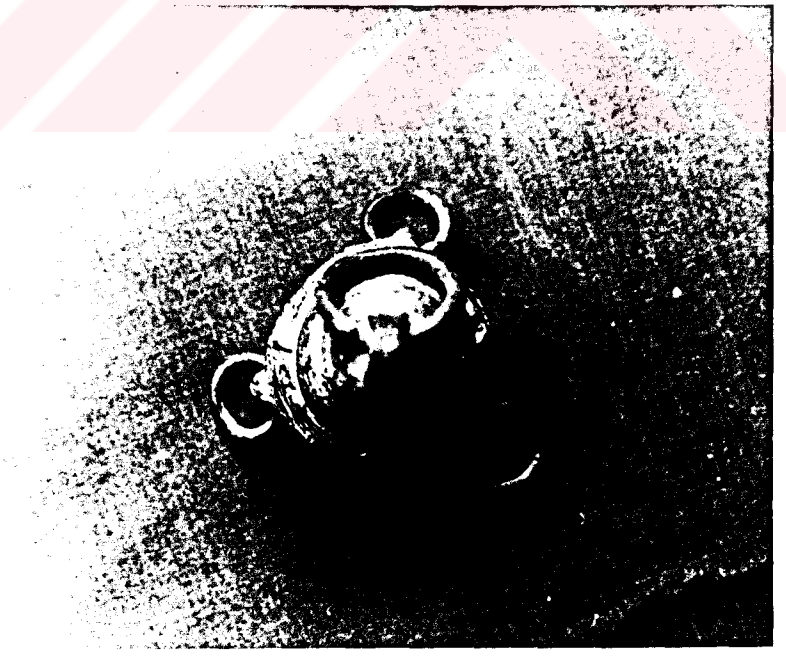

Res.128- Kat.no:86, Zincir tepeliği, üst görünüş.

Res.129- Kat.no:87, Zincir tepeliği, yan görünüş, Amasra Müz.

Res.130- Kat.no:87, Zincir tepeliği, üst görünüş.

Res.131- Kat.no:88, Zincir tepeliği, yan görünüş, Bursa Müz.

Res.132- Kat.no:88, Zincir tepeliği, üst görünüş.

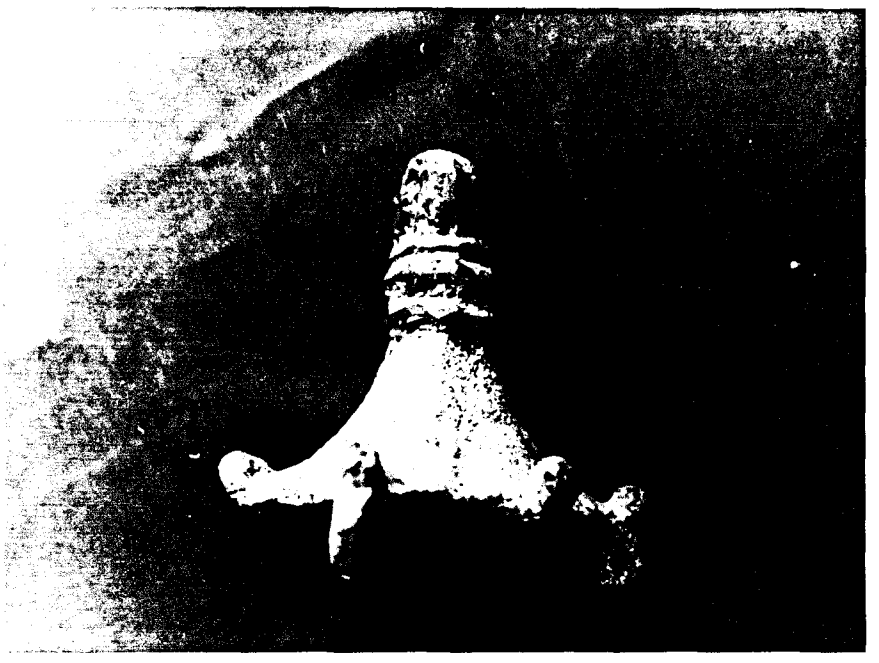

Res.133- Kat.no:89, Zincir tepeliği, yan görünüş, Bursa Müz.

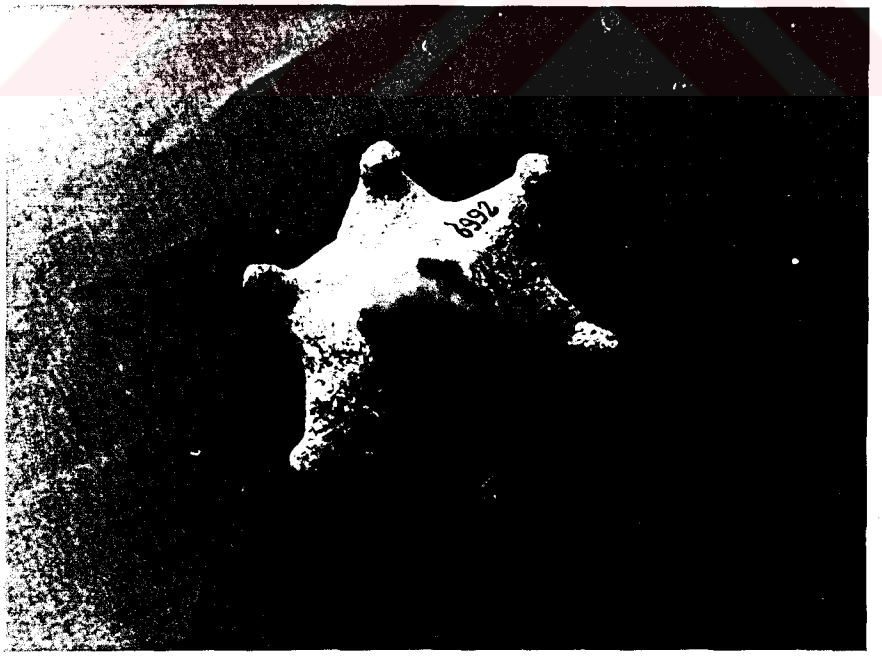

Res.134- Kat.no:89, Zincir tepeliği, üst görünüş.

Res.235- Antakya kalisi, New York, Metropolitan Museum of Art (Weitzmann 1979:no.542).

Res.236- Kalis, Baltimore, The Walters Art Gallery (Weitzmann 1979:no.532).

Res.237- Buhurdan, Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu (Ross 1962:no.48).

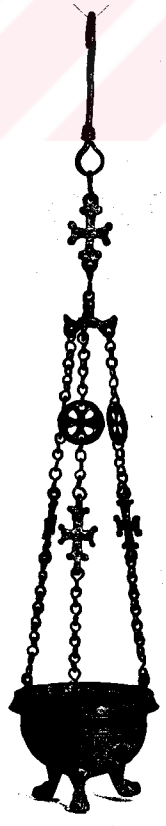

Res.238- Buhurdan, Londra, British Museum (Buckton 1994:no.113a).

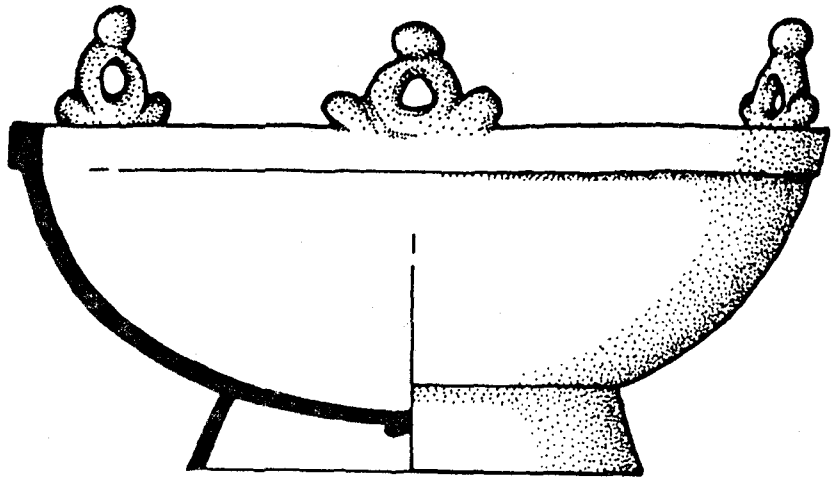

Res.239- Buhurdan, Iasos kazısı buluntusu (Berti 1990:res.1).

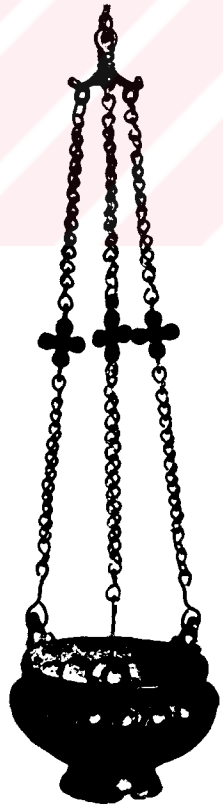

Res.240- Buhurdan, Sadberk Hanım Müzesi.

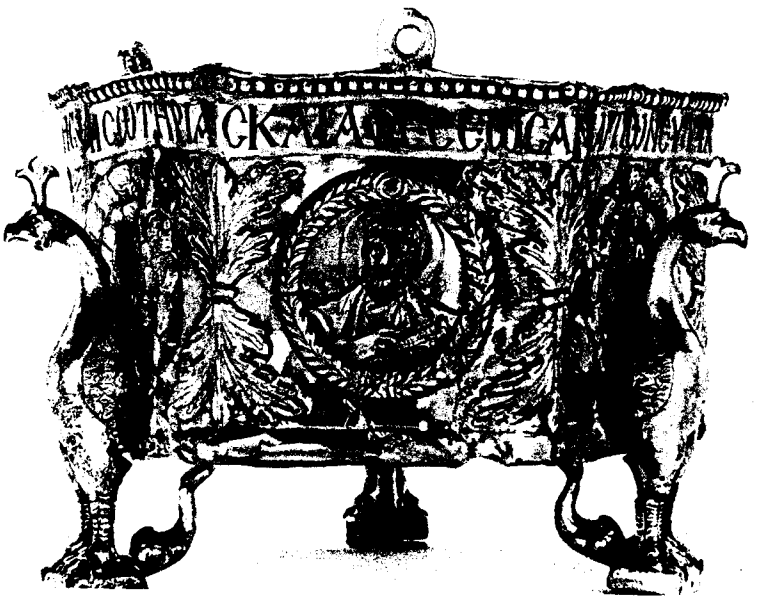

Res.241- Buhurdan, Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu (Boyd-Mango 1992:S.18.2).

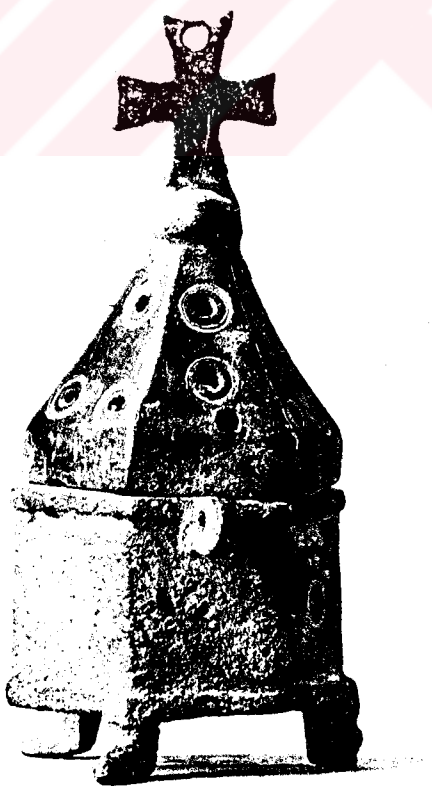

Res.242- Buhurdan, Berlin Staatliche Museen (Bloch 1983:no.35).

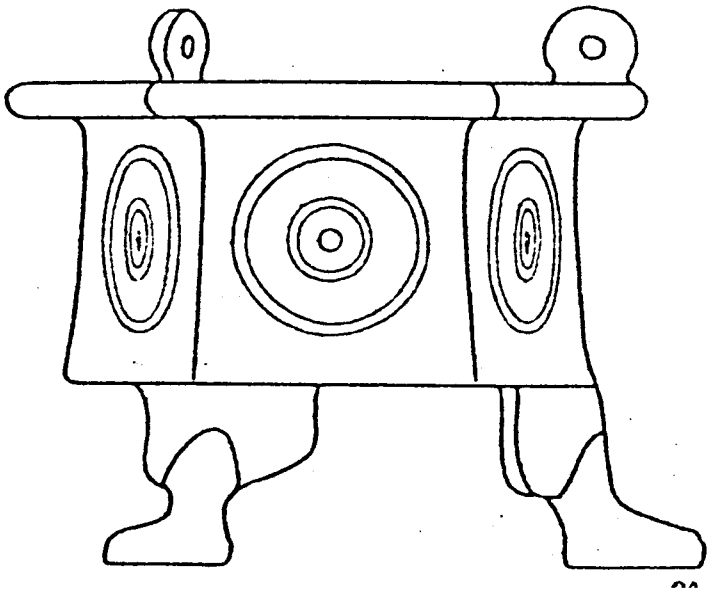

Res.243- Buhurdan, Beth Shan Manastırı kazısı
(Fitzgerald 1931:lev.38/24).

Res.244- Yelpaze, Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu
(Weitzmann 1979:no.553).

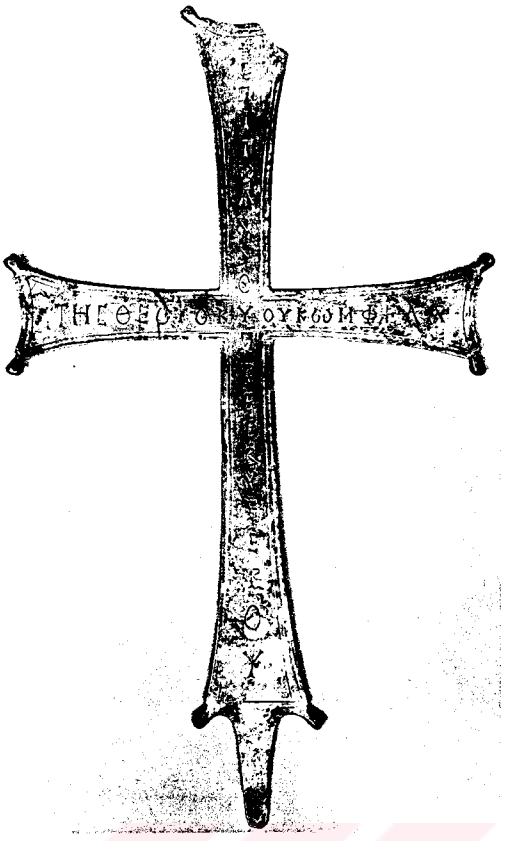

Res.245- Haç, Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu (Ross 1962:no.14).

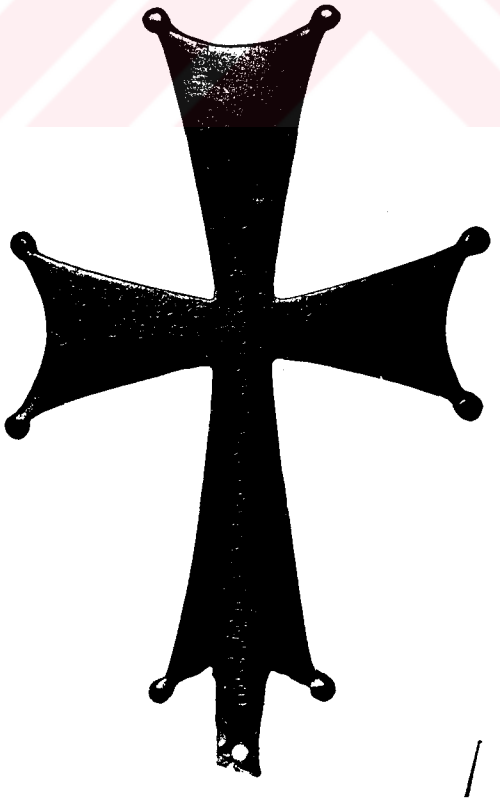

Res.246- Haç, Oxford, Ashmolean Museum (Buckton 1994:171).

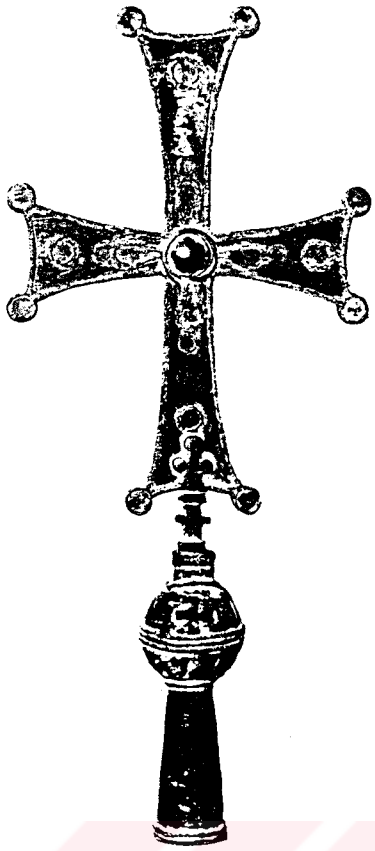

Res.247- Haç, Princeton Museum of Art (Curcic-St.Clair 1986).

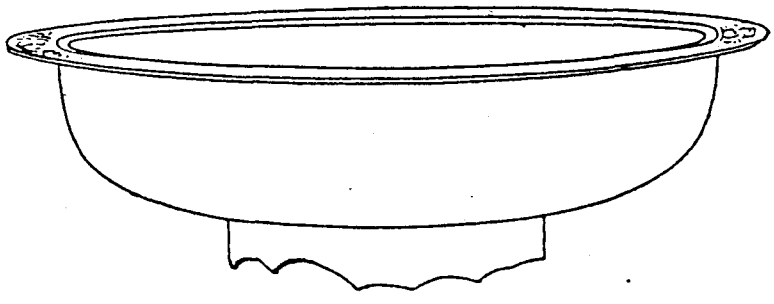

Res.248- Kâse, Londra, British Museum (Dalton 1900:çiz.1).

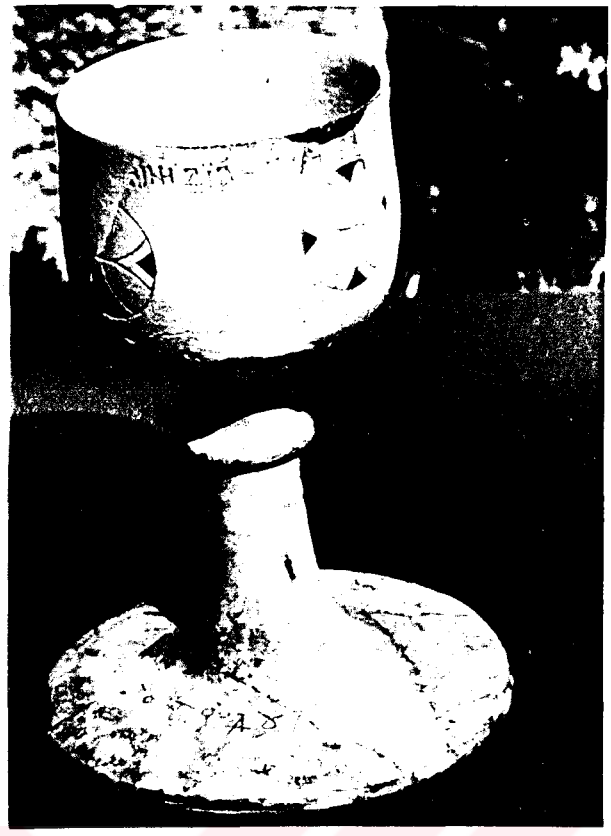

Res.249- Seramik kadeh. İznik Müzesi.

Res.250- Haç, New York, Metropolitan Museum of Art (Cotsonis 1994:res.37a).

Res.251- Homs vazosu, Londra, Victoria and Albert Museum (Milburn 1988:res.169).

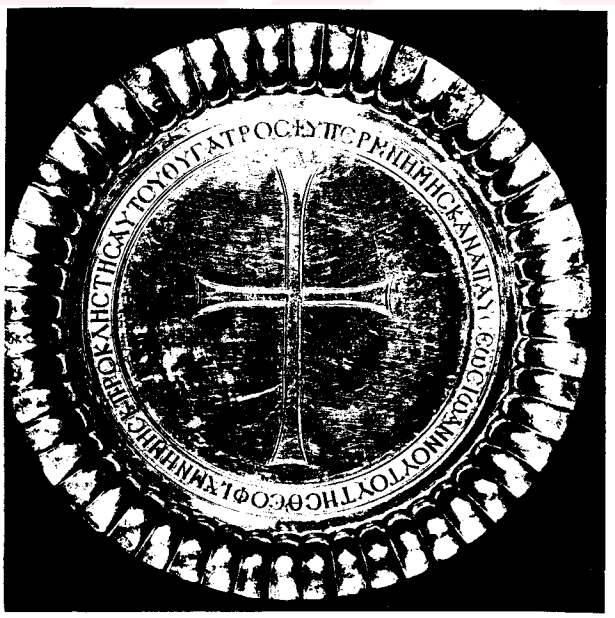

Res.252- Paten, Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu (Boyd-Mango 1992:S5.1).

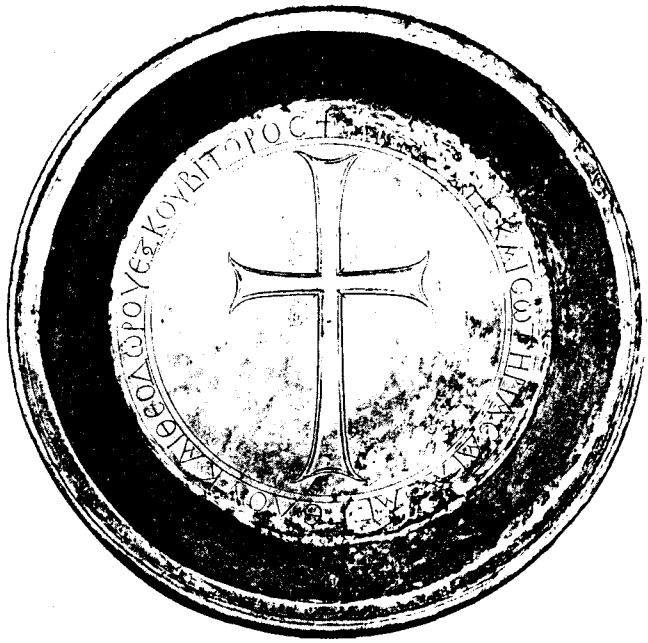

Res.253- Paten, Bern, Abegg Stiftung (Mango 1986:no.63).

Res.254- Piskopos Paternus Pateni, St.Petersburg, Ermitage Müzesi (Weitzmann 1979:no.546).

Res.255- Buhurdan, Berlin Staatliche Museen (Bloch 1983:no.34).

Res.256- Buhurdan, Baltimore Museum of Art
(Baltimore 1947:res.281).

Res.257- Röliker haç, Londra, British Museum
(Buckton 1994:res.143).

Res.258- Levha, Siracusa, Arkeoloji Müzesi
(Agnello 1962:res.260).

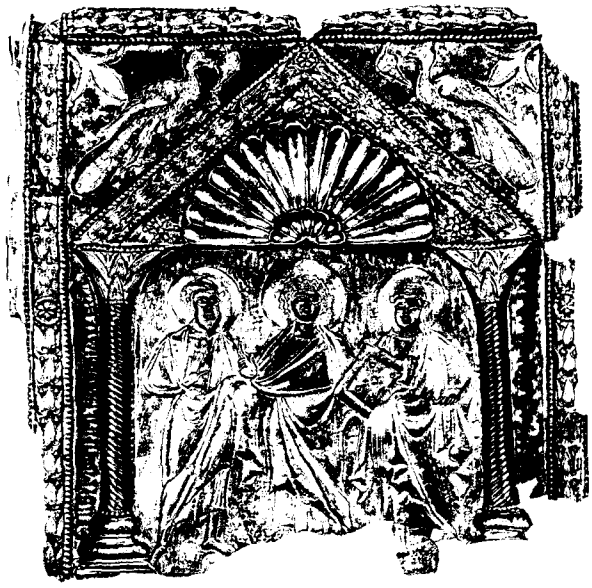

Res.259- Kitap kapağı, Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu (Boyd-Mango 1992:S23.1).

Res.260- Haç, Georgia, Matzkhvarichi (Cotsonis 1994:res.5c).

Res.261- Paten, Genf, Musée d'Art et d'Histoire (Sevrugian 1992:res.5).

Res.262- Haç, Kanada, Royal Ontario Museum (Cotsonis 1994:103).

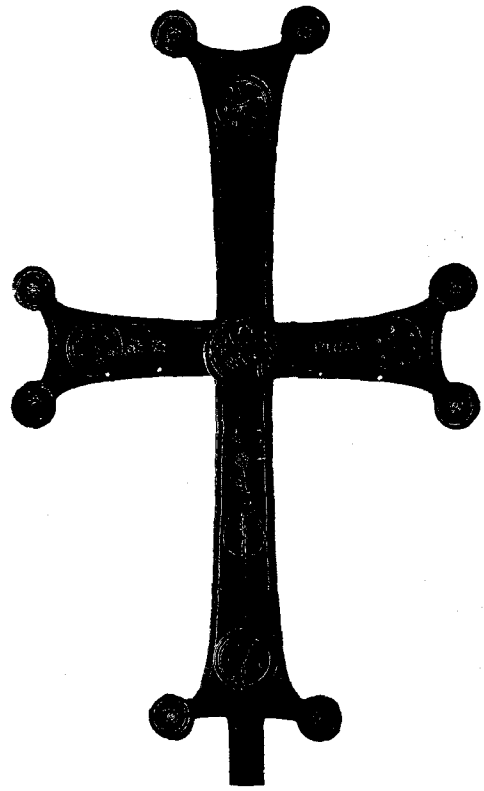

161

Res.263- Haç, Oxford, Ashmolean Museum (Buckton 1994:res.161).

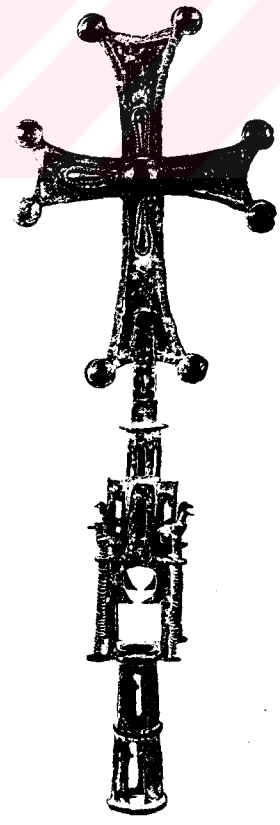

Res.264- Haç, Washington D.C., Dumbarton Oaks Koleksiyonu (Ross 1962:no.69).